

శ్రీరస్తు

శ్రీమాఘమహాకవికృతశిశుపాలవధాఖ్యే మహాకావ్యే

ఏకాదశాదివింశసర్గాంత ఉత్తరభాగః

శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ

కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితసర్వంకషాఖ్యవ్యాఖ్యాసహితః

శ్రీమన్మహీశూరపురీమధ్యవిద్యోతమాన

దివ్యరత్నసింహాసనారూఢశ్రీకృష్ణరాజేంద్రాశ్రితేన

☞ ధర్మాధికారిచక్రవర్త్యయ్యంగార్యేణ

నానాదేశానీతానేకవిద్వత్పుస్తకసాహాయ్యకేన

యథామతిపరిశోధ్య పరిష్కృత్య

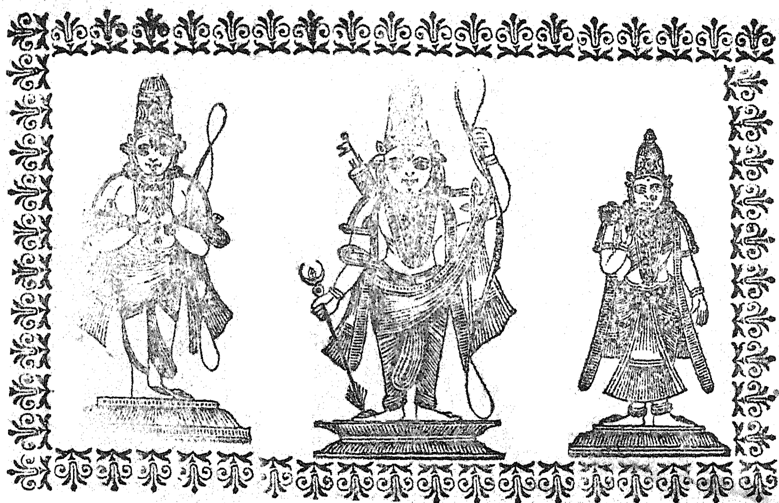
మహీశూరపురీమధ్యవర్తిన్యాం విద్యాతరంగిణ్యాఖ్య

స్వీయముద్రాక్షరశాలాయామ్

ముద్రాపితో విజయతేతమామ్

ఇదానీమేతన్మూల్యం సాధ౯

సన్ ౧౮౯౬

శ్రీమాఘమహాకవికృతౌ శిశుపాలవధాఖ్యమహాకావ్యే విషయసూచికా

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీమాఘమహాకావ్యే సవ్యాఖ్యానే

ఏకాదశసర్గః ప్రారమ్భః

శ్రుతిసమధికముచ్చైః పంచమంపీడయన్తస్సతతమృషభహీనంభిన్నకీకృత్యషడ్జం।
ప్రణిజగదురకాకుశ్రావకస్నిగ్ధకంఠాః పరిణతిమితిరాత్రేర్మాగధామాధవాయ॥౧॥

అథ ప్రస్తుతం ప్రభాతవర్ణనం ప్రారభతే ॥శ్రుతీతి॥ నాస్తికాకుర్యస్యేత్య
కాకురవికృతధ్వనిః ॥ ని ॥ కాకుస్స్త్రియాంవికారోయశ్శోకభీత్యాదిభిర్ధ్వనేరి
త్యమరః॥శ్రావయతీతిశ్రావకోదూరగధ్వనిః, స్నిగ్ధోమధురః కంఠః కంఠస్వరోయే
షాంతే అకాకుశ్రావకస్నిగ్ధకంఠాః రక్తకంఠాఇత్యర్థః మాగధా వైతాళికాః
శ్రుతయో నామ షడ్జాదిస్వరారంభకావయవాః శబ్దవిశేషాః తదుక్తం * ప్ర
థమశ్రవణాచ్ఛబ్దః శ్రూయతేహ్రస్వమాత్రకః । సాశ్రుతిస్సంపరిజ్ఞేయాస్వరా
వయవలక్షణేతి ॥ తాభిః శ్రుతిభిః సమధికం బహులం షడ్జవిశేషణం పఞ్చమ
విశేషణంవా ఉభయోరపి తథాత్వాత్ తదుక్తం * చతుశ్చతుశ్చతుశ్చైవషడ్జ
మధ్యమపఞ్చమాః । ద్వేద్వేనిషాదగాంధారౌత్రిస్త్రీరృషభధైవతావితి॥ షడ్జో
మయూరస్యకూజితానుకారీ స్వరవిశేషః షడ్జంమయూరోవదతీతిలక్షణాత్,తం
షడ్జం భిన్నఏవభిన్నకస్తంకృత్వాభిన్నకీకృత్య తత్కాలనిషిద్ధత్వాత్తదసంకీర్త్యం
కృత్వేత్యర్థః, పఞ్చమోనామ కోకిలకూజితానుకారీస్వరవిశేషః * పికఃకూ
జతిపఞ్చమమితిలక్షణాత్, తంపఞ్చమం పీడయంతః తత్కాలనిషేధాత్పరిత్య
జంతస్సంతఇత్యర్థః, సతతంవీణాదివాద్యయుక్తం ॥ని॥తతంవీణాదికంవాద్యమి
త్యమరః ॥ ఋషభోఽపి వృషభనర్దితానుకారీస్వరభేదఏవ, గావస్త్వృషభభా
షిణఇతిలక్షణాత్, తేనహీనం తస్యాపి తత్కాలనిషిద్ధత్వాదితిభావః, సతతమృ
షభహీనంచయథాతథా రాత్రేః పరిణతిం పరివృత్తిం ప్రభాతమిత్యర్థః, ఇతి
వక్ష్యమాణప్రకారేణోచ్చైస్తారంయథాతథా మాధవాయ శ్రీకృష్ణాయ, క్రియా
గ్రహణాత్సంప్రదానత్వం ప్రణిజగదుః గానేనాచఖ్యురిత్యర్థః + నేర్గదన
దేత్యాదినాణత్వం పఞ్చమాదినిషేధేభరతః * ప్రభాతేసుతరాంనింద్య ఋష
భఃపఞ్చమోఽపిచ । జనయేత్ప్రథనంహ్యత్రపఞ్చత్వంపఞ్చమోఽపిచ ॥ పఞ్చమ

రతిరభసవిలాసాభ్యాసతాంతం నయావన్నయనయుగమమీలత్తావదేవాహతోసౌ । రజనివిరతిశంసీ కామినీనాం భవిష్యద్విరహవిహితనిద్రాభంగముచ్చైర్మృదంగః ॥ ౨ ॥ స్ఫుటతరముపరిష్టాదల్పమూర్తేర్ధ్రువస్య స్ఫురతిసురమునీనాం మండలం వ్యస్తమేతత్ । శకటమివమహీయశ్శైశవే శార్ఙ్గపాణేశ్చపలచరణకాబ్జప్రేరణోత్తుంగితాగ్రమ్ ॥ ౩ ॥ ప్రహరకమపనీయ స్వంనిది

స్య విశేషోయంకథితః పూర్వసూరిభిః, ప్రగే ప్రగీతో జనయేదశనస్య విపర్యయమితి ॥ వృత్త్యనుప్రాసోలఙ్కారః అస్మిన్సర్గేమాలినీవృత్తమ్ ॥ ననమయయయుతేయం మాలినీభోగిలోకైరితిలక్షణాత్ ॥ ౧ ॥ —అథ పూర్వశ్లోకే ఇతిశబ్దపరామృష్టానపరరాత్రిప్రభృత్యుత్తరోత్తరక్రమభావినః ప్రభాతవృత్తాన్తానాసర్గసమాప్తివర్ణయన్నాహ ॥ రతీతి ॥ రతిరభసవిలాసానాం-సురతసమ్భ్రమలీలానాం అభ్యాసేనావర్తనేన తాంతం క్లాంతం నయనయుగం కర్తృ, కామినామితిశేషః, యావన్నామీలన్నముకులీభవతిస్మ తావదేవాసౌ రజనివిరతిశంసీనిశావసానసూచకః ఉచ్చైర్మృదంగః కామినీనాం భవిష్యతా ఉత్తరక్షణభావినా విరహేణ విహితః కృతో నిద్రాభఙ్గో యస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా ఆహతస్తాడితః, అత్ర విరహశబ్దేన సామర్థ్యాత్తచ్చింతాలక్ష్యతే అన్యథా అసతస్సంప్రతికనిద్రాభంగహేతుత్వాయోగాదితి, అత్ర రతితాంతత్వరజనివిరతిశంసనయోర్విశేషణగత్యా నేత్రనిమీలనహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౨ ॥ —స్ఫుటేతి ॥ అల్పమూర్తేర్మూర్తత్వాత్సూక్ష్మబింబస్యధ్రువస్యౌత్తానపాదేః ॥ ని ॥ ధ్రువఔత్తానపాదిస్స్యాదిత్యమరః ॥ ఉపరిష్టాత్ స్ఫుటతరం ఉజ్వలతరంవ్యస్తం పర్యస్తం ఏతత్ సురమునీనాం సప్తర్షీణాం మండలం శార్ఙ్గపాణేః కేశవస్య కృష్ణస్య తవేత్యర్థః, శైశవే చపలస్య ప్రచలితస్య చరణకాబ్జస్యాల్పచరణారవిందస్య + అల్పేఇత్యల్పార్థే కన్ప్రత్యయః, ప్రేరణయానోదనేనోత్తుంగితముత్తుంగీకృతమగ్రంయస్యతత్ విపర్యాసితాగ్రమిత్యర్థః మహీయోమహత్తరం శకటమివ శకటాకారం శకటాసురశరీరమివ స్ఫురతిదీప్యతే ఉపమాలంకారః, పురాకిల బాల్యేకృష్ణః శకటరూపధారిణం శకటాసురం పాదఘాతేన పాతయామాసేతి పౌరాణికీకథాత్రానుసంధేయా ॥ ౩ ॥ —॥ ప్రహరకమితి ॥ స్వం స్వకీయం స్వపాల్యమిత్యర్థః, ప్రహరఏవ ప్రహరకః

ద్రాసతో౽చ్చైః ప్రతిపదముపహూతః కేనచిజ్జాగృహీతి।ముహురవిశదవర్ణాం ।
నిద్రయా శూన్యశూన్యాం దదదపి గిరమన్తర్బుధ్యతే నో మనుష్యః ॥ ౪ ॥
విపులతరనితమ్బాభోగరుద్ధే రమణ్యాః శయితుమనధిగచ్ఛన్ జీవితేశో౽వకాశమ్ ।ర
తిపరిచయనశ్యన్నైద్రతన్ద్రః కథంచిద్గమయతి శయనీయే శర్వరీం కింకరోతు ॥ ౫ ॥
క్షణశయితవిబుద్ధాః కల్పయన్తః ప్రయోగానుదధిమహతి రాజ్యే కావ్యవద్దుర్వి

యామః ॥౬॥ ద్వౌ యామౌ ప్రహరౌ సమావిత్యమరః॥ తమపనీయ నిదిద్రా సతా నిద్రాతుమిచ్ఛతా +నిద్రాతేస్సన్నన్తాల్లటశ్శత్రాదేశః, కేనచిదతితప్రహరపాలేనేత్యర్థః జాగృహి బుధ్యస్వేతి ప్రతిపదం పదేపదే ఉచ్చైరుపహూతో మనుష్యో౽నన్తరయామికో ముహుర్నిద్రయా అవిశదవర్ణాం అస్పష్టాక్షరామత ఏవ శూన్యశూన్యాం శూన్యప్రకారామనర్థప్రాయామిత్యర్థః +ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్విర్భావః, కర్మధారయవదుత్తరేష్వితి కర్మధారయవద్భావాదవయవసుపో లుక్, గిరమయమహం జాగర్మీతి ప్రతివాచం దదదపి ప్రయచ్ఛన్నపి + నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమాగమప్రతిషేధః, అన్తః అన్తఃకరణేన నో బుధ్యతే-న జాగర్తి + బుధ్యతేర్దైవాదికాత్కర్తరి లట్, అత్ర ప్రబోధప్రతివచనదానయోర్విరోధే౽పి శబ్దః నిద్రాహ్వానభ్యాం తత్సమాధానాద్విరోధాభాసో౽లంకారః ॥ ౪ ॥—విపులేతి ॥ రమణ్యాః విపులతరస్య అతిగురుతరస్య నితంబస్య కటిపశ్చాద్భాగస్యాభోగేన విస్తారేణ రుద్ధే ఆక్రాన్తే శయనీయే తల్పే శయితుమవకాశమనధిగచ్ఛన్నలభమానో జీవితేశః, ప్రియాః రతిపరిచయేన పునఃపునస్సురతావృత్త్యా నశ్యన్తీ నివర్తమానా నిద్రాయా ఇయం నైద్రీ నిద్రాప్రయుక్తా తన్ద్రా ఆలస్యం యస్య సః తథాభూతస్సన్ శర్వరీం కథంచిద్గమయతి క్షపయతి కింకరోతు కిమన్యత్కుర్యాత్, శయనానవకాశే సురతమేవ కాలయాపనోపాయ ఇతి తత్రైవ ప్రవృత్త ఇతి భావః, అత్ర శయనీయస్యైవం గోధాసంబన్ధే౽పి సంబన్ధోక్తేరతిశయోక్తిరలంకారః, తాదృగ్రోధస్య విశేషణగత్యా శయనావకాశానధిగమహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేద ఇతి సంకరః॥ ౫ ॥—క్షణేతి॥ క్షణం శయితాః సురతశ్రమాపనోదాయ సుప్తాః విబుద్ధాః తదైవ ప్రబుద్ధాః యథాకాలప్రతిబోధితాత్త్వేషామితి భాజః క్షణశయితవిబుద్ధాః స్నాతానులిప్తవత్పూర్వకాలేతి సమాసః మహీపాః కవయ ఇవ అపరః రాత్రేరపరరాత్రః రాత్రేః ప

గాహే। గహనమపరరాత్రప్రాప్తబుద్ధిప్ర(కాశా)సాదాః కవయఇవమహీపా
శ్చింతయంత్యర్థజాతమ్॥౬॥ క్షితితటశయనాంతాదుత్థితం దానపంకప్లుతబహులశ
రీరం శాయయత్యేషభూయః। మృదుచలదపరాంతోదీరితాందూనినాదం గజపతిమ
ధిరోహః పక్షకవ్యత్యయేన ॥ ౭॥ ద్రుతతరకరదక్షాః క్షిప్తవైశాఖశైలే దధతి దధనిధీ

శ్చిమయామ ఇత్యర్థః + పూర్వాపరేత్యాదినా ఏకదేశిసమాసే అహస్సర్వైక
దేశేత్యాదినా సమాసాంతః అచ్ రాత్రాహ్నాహాః పుంసీతి పుంస్త్వం తతః ప్రా
ప్తబుద్ధిప్రసాదాః లబ్ధబుద్ధిప్రకాశాస్సంతః ఉదధి మహతి సముద్రగంభీరే ఏక
త్ర కరితురగాదిభిరపరత్ర రసభావాదిభిశ్చేతి భావః, అత ఏవ దుర్విగాహే దు
ష్ప్రవేశే రాజ్యే కావ్యే ఇవ కావ్యవత్ + తత్ర తస్యేవేతి వతి ప్రత్యయః, ప్ర
యోగాన్ సామాద్యుపాయానుష్ఠానాని, అన్యత్రార్థగుణసాధుశబ్దగుమ్ఫాన్
కల్పయంతస్తర్కయంతః, బ్రాహ్మే ముహూర్తే వోత్థాయ చింతయేదాత్మనో హి
తమితి స్మరణాదితి భావః, గహనం దుష్ప్రాపం అన్యత్ర దుర్దర్శం అర్థజా
తం పురుషార్థజాతం త్రివర్గమిత్యర్థః, అన్యత్ర వాచ్యలక్షణవ్యంగ్యరూపమ
భిధేయజాతం చింతయంతి విచారయంతి ఇవశబ్దస్యోపలక్షణత్వాత్ కావ్యవదితి
వతి ప్రయోగేప్యనేకశబ్దార్థగతా శ్రౌతీపూర్ణా వాక్యార్థోపమా, సా చ కావ్య
వదితి తద్ధితగతా కవయ ఇవేతి సమాసగతా చేతి సంకీర్ణా ॥ ౬ ॥ —క్షితీతి ॥ క్షి
తితటం భూతలమేవ శయనాంతః శయనస్థానం తస్మాదుత్థితం సుప్తోత్థితమిత్య
ర్థః, అత ఏవ దానపఙ్కప్లుతబహులశరీరం మదకర్దమోక్షితమహాకాయం గజ
పతిమేషః, అధిరోహతీత్యధిరోహః ఆధోరణః + పచాద్యచ్, మృదు మందం
చలతా అపరాంతేన పశ్చిమపాదేనోదీరితః ఉత్పాదితః అందూనినాదః శృంఖ
లారవో యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా పక్ష ఏవ పక్షకః, పార్శ్వః ॥ ని ॥ పక్షః పా
ర్శ్వగరుత్సాధ్యసహాయబలభిత్తిషు ఇతి వైజయంతీ ॥ తస్య వ్యత్యయేన పార్శ్వా
న్తరేణేత్యర్థః భూయః శాయయతి శయనం కారయతి + గతిబుద్ధీత్యాదినా అణి
కర్తుః కర్మత్వం స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ ౭॥—ద్రుతేతి॥ ద్రుతతరకరాః అ
తిలఘుహస్తాస్తే చ తే దక్షాశ్చ వల్లవా గోపాలాః॥ ని ॥ ఆభీరస్స్యాన్మహాశూద్రో
గోపాలో వల్లవస్తథేతి వైజయంతీ ॥ విశాఖా ప్రయోజనమస్యేతి వైశాఖో మంథ
నదండః ॥ ని ॥ వైశాఖమంథమంథాన మంథానో మంథదండకే ఇత్యమరః + వి

రానారవాన్వారిణీవ । శశినమివసురౌఘాస్సారముద్ధర్తుమేతే కలశిముదధిగుర్వీంవల్లవాలోడయంతి ॥౮॥ అనునయమగృహీత్వావ్యాజసుప్తా పరాచీరుతమథకృకవాకో స్తారమాకర్ణ్యకల్యే । కథమపిపరివృత్తానిద్రయాంధాకిల స్త్రీముకులితనయనైవాశ్లిష్యతి ప్రాణనాథమ్ ॥౯॥ గతమనుగతవీణైరేకతాంవేణునాదైః కలమవికలతాలంగాయకైర్బోధహేతోః । అసకృదనవగీతం గీతమాకర్ణ

శాఖాషాఢాదణ్ మంథదండయోరిత్యణ్ప్రత్యయః, వైశాఖః శైలఇవేత్యుపమితసమాసః, సాహచర్యాత్ క్షిప్తా వైశాఖశైలో యస్మిన్ ధీరాన్గంభీరానారవాన్దధతి దధనిదధ్ని + విభాషాజిశ్యోరితివికల్పాదల్లోపాభావః, వారిణీవ సురౌఘాః శశినమివ సారం నవనీతముద్ధర్తుం ఉత్క్షిప్తుం ఉదధిమివ గుర్వీం + ఉపమానానిసామాన్యవచనైరితిసమాసః, కలశిం కుమ్భిం ఏతే లోడయంతి మథ్నంతి,ఏషాపి పూర్వవత్తనవత్సూపమాలావాక్యోపమావాక్యసమాససంకీర్ణా చ ॥ ౮ ॥ —అనునయమితి ॥ అనునయం ప్రియప్రార్థనామగృహీత్వానంగీకృత్య పరాచీ పరాఙ్ముఖీ వ్యాజేన కపటేనసుప్తా స్త్రీఆథకల్యే ప్రభాతే॥ని॥ ప్రత్యూషోహర్ముఖంకల్యమిత్యమరః ॥ కృతవాకోః కుక్కుటస్య ॥ ని ॥కృకవాకుస్తామ్రచూడఃకుక్కుటశ్చరణాయుధఇత్యమరః ।. + కృకేవచఃకశ్చేతి ఉణ్ప్రత్యయః, తారం ఉచ్చైః రుతం కూజితమాకర్ణ్య కథమపి గాత్రవిజృమ్భణాదివ్యాజేన పరివృత్తా సమ్ముఖినా నిద్రయాంధాకిల అజానతీవ ముకులితనయనైవమీలితాక్షీసత్యేవ ప్రాణనాథమాశ్లిష్యతి ఏషా కలహాంతరితా ॥ ౯ ॥ —గతమితి ॥ అనుగతవీణైరనుసృతవీణైర్వీణాసంవాదిభిఃవేణునాదైర్వంశస్వనైఃఏకతామేకరూపతాంగతం కలమవ్యక్తమధురం అవికలః అవిసంవాదీతాలః కాంస్యాదితాలో యస్యతత్, బోధఏవ హేతుస్తస్య బోధహేతుః బోధకారణేన బోధనార్థమిత్యర్థః, ఫలస్యాపి కారణత్వమిచ్ఛాద్వారా స్వర్గాదివత్, ఫలరాగస్యతత్సాధనప్రవృత్తిహేతుత్వాత్ +షష్ఠీహేతుప్రయోగఇతిషష్ఠీ, గాయకైర్వైతాళికైరనవగీతమగర్హితం॥ని॥అవగీతంతునిర్వాదేముహుర్దృష్టేపిగర్హితే ఇతివిశ్వః॥ గీతంగీయమానంవస్తుఆవృత్తిర్వా గీతశబ్దస్య గీతంగానం అసకృదాకర్ణయంతఃశృణ్వంతః నరేన్ద్రాః సుఖేన గానసుఖేన ముకులితనేత్రా నిమీలితాక్షాస్సంతః నిద్రాంయాన్తి భజంతి ॥ వృత్త్యనుప్రాసోలంకారః ॥౧౦॥—

యాంతః సుఖముకులితనేత్రా యాంతి నిద్రాం నరేంద్రాః ॥ ౧౦ ॥ పరిశిథిలితకర్ణగ్రీవమామీలితాక్షః క్షణమయమనుభూయ స్వప్నమూర్ధ్వజ్ఞురేవ । రిరసయిషతి భూయశ్శష్పమగ్రే వికీర్ణం పటుతరచపలోష్ఠః ప్రస్ఫురత్ప్రోథమశ్వః ॥౧౧॥ ఉదయముదితదీప్తిర్యాతి యస్సంగతౌ మే పతతి న వరమిందుస్సోఽపరామేష గత్వా । స్మితరుచిరివ సద్యస్సాభ్యసూయం ప్రభాతి స్ఫురతి విశదమేషా పూర్వకాష్ఠాంగనాయాః ॥ ౧౨ ॥ చిరరతిపరిఖేదప్రాప్తనిద్రాసుఖానాం చరమమపి శ

పరీతి॥ అయమశ్వః పరిశిథిలితం స్రస్తముక్తం కర్ణగ్రీవం కర్ణౌ చ గ్రీవా చ యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా ఆమీలితాక్షః ఊర్ధ్వే జానునీ యస్య స ఊర్ధ్వజ్ఞుః ఊర్ధ్వజానుస్తిష్ఠన్నిత్యర్థః ॥ ని॥ ఊర్ధ్వజ్ఞురూర్ధ్వజానుస్స్యాదిత్యమరః + ఊర్ధ్వాద్విభాషేతి జానుశబ్దస్య జ్ఞురాదేశః క్షణం స్వప్నం నిద్రామనుభూయ ఉత్తమాశ్వలక్షణమేతత్, భూయః పునరపి పటుతరౌ గ్రాసగ్రహణసమర్థౌ చపలౌ చంచలౌ చోష్ఠౌ యస్య సః, ప్రస్ఫురత్ప్రోథం ప్రస్ఫురమాణఘోణం యథా తథా ॥ని। ఘోణా తు ప్రోథమస్త్రియామిత్యమరః ॥ అగ్రే వికీర్ణం క్షిప్తం శష్పం ఘాసం॥ ని ॥ శష్పం బాలతృణం ఘాస ఇత్యమరః ॥ రిరసయిషతి రసయితుమాస్వాదయితుమిచ్ఛతి + రసయతేస్సన్నంతాల్లట్ స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ స్వభావోక్తిరసౌ చారు యథావద్వస్తువర్ణనమితి ॥ ౧౧ ॥ —ఉదయమితి ॥ య ఇందుః మే మమ సంగతావుదితదీప్తిః ప్రవృద్ధద్యుతిస్సన్ ఉదయముదయాద్రిం అభ్యుదయం చ యాతి స ఇందురేషోఽపరాం పశ్చిమాశాం పరాంగనాం గత్వా పతతి అస్తమేతి పాతిత్యం చ గచ్ఛతి న వరమనర్హమిత్యర్థః, ఇతి సద్యస్సాభ్యసూయం యథా తథా పూర్వకాష్ఠా ప్రాచీ సైవాంగనా పూర్వనాయికా చ గమ్యతే తస్యాః స్మితరుచిర్మందహాసకాంతిరివ ఏషా ప్రభా విశదం నిర్మలం స్ఫురతి ప్రకాశతే ప్రాచ్యామీషద్విశదా ప్రాభాతికీ ప్రభా ప్రాదురభూదిత్యర్థః ॥ అత్ర ప్రాచీగత ప్రాభాతిక ప్రభాయామిందోః పరాంగనాసంగ పాతిత్యనిమిత్తాచేతనధర్మస్మితరుచిత్వోత్ప్రేక్షా, పూర్వకాష్ఠాంగనాయా ఇతి రూపకసిద్ధ్యపేక్షేత్యనయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౧౨ ॥ — ॥ చిరేతి ॥ చరమం శయిత్వాపి పశ్చాత్ సుప్త్వాపి పూర్వమేవ ప్రబుద్ధాః॥* సుప్తే భర్తరి యా శేతే పూర్వమేవ ప్రబుధ్యతే । నాన్యం కామయతే చిత్తే సా స్త్రీ జ్ఞేయా పతివ్రతేతి స్మరణాది

యిత్వాఽపూర్వమేవప్రబుద్ధాః । అపరిచలితగాత్రాః కుర్వతేనప్రియాణామశిథి
లభుజచక్రాశ్లేషభేదంతరుణ్యః ॥౧౩॥ కృతధవళిమభేదైః కుంకుమేనేవకించిన్మల
యరుహరజోభిర్భూషయన్ పశ్చిమాశామ్ । హిమరుచిరరుణిమ్నా రాజతేరజ్య
మానైర్జరఠ కమలకందచ్ఛేదగౌరైర్మయూఖైః ॥౧౪॥ దధదసకలమేకంఖం
డితామానమద్భిః శ్రియమపరమపూర్ణాముచ్ఛ్వసద్భిఃపలాశైః । కలరవము
పగీతేషట్పదౌఘేనధత్తః కుముదకమలషండేతుల్యరూపామవస్థామ్ ॥౧౫॥

తిభావః ॥ తథాపి తరుణ్యః అపరిచలితగాత్రాః అనిష్పందవపుష్కాస్సత్యః
చిరరతిపరిఖేదేనబహుకాలక్రీడాపరిశ్రమేణప్రాప్తనిద్రాసుఖానాంప్రియాణాం
అశిథిలోగాఢః యోభుజచక్రేణ పరస్పరభుజవలయేనాశ్లేషః, తస్యభేదం విశ్లే
షం విస్రంసనంనకుర్వతే కింత్వాశ్లిష్టైవస్థితాః, అన్యథా తన్నిద్రాభంగస్స్యా
త్ శయానం నప్రబోధయేదితినిషేధాస్కందనభయాదితిభావః ॥ రతిశ్రమోత్ర
సంచారీ తదనుభావోనిద్రా ॥ ౧౩ ॥ —కృతేతి ॥ హిమరుచిశ్చంద్రః అరుణి
మ్నా అస్తమయరాగేణహేతునా రజ్యమానైర్లోహితాయమానైః + రంజే
ర్ణేఽవాదికాత్కర్తరిశానచ్, అనిదితామితినలోపః, రజ్యతి క్రోణిరజతి లోహి
తాయతిచాత్మనఇతిభట్టమల్లః, జరఠస్య పరిణతస్య కమలకందస్య చ్ఛేదాఇవ
గౌరాః-శుభ్రాః స్వభావతఇతిభావః, ఛేదగ్రహణం ధావళ్యాతిశయార్థం ॥ని॥
గౌరఃపీతేసితేరుణఇతివిశ్వః ॥ తైర్మయూఖైః కుంకుమేన కించిత్ప్రాప్తోధవళి
మభేదోధావళ్యభంగోయేషాంతైరీషద్భగ్నస్వధావళ్యైః మలయరుహరజోభి
శ్చందనరేణుభిరివ పశ్చిమాశాం ప్రేయసీమివేతిభావః, భూషయన్ రాజతే॥ఉ
పమాలంకారః ॥ ౧౪ ॥—దధదితి ॥ ఏకంకుముదషండం ఆనమద్భిర్ముకుళీభవద్భిః
పలాశైర్దలైరసకలమర్ధంఖండితాం క్షీయమాణామిత్యర్థః, శ్రియంశోభాం ద
ధత్, అపరం కమలషండముచ్ఛ్వసద్భిః-వికసద్భిః పలాశైరపూర్ణాం పద్మా
నాం శ్రియందధత్, షట్పదౌఘేన-భ్రమరసంఘేన, కలరవంయథాతథా ఉపగీ
తే ఉభేఅపీత్యర్థః, కుముదకమలషండే-కుముదానాంకమలానాంచ షండే క
దమ్బే॥ని॥ అబ్జాదికదమ్బేషండమస్త్రియామిత్యమరః ॥ తుల్యరూపామవస్థాం
ధత్తః దధాతే, అత్ర క్షయవృద్ధ్యోరర్థాప్రవృత్తైరేకరూపైకస్యక్షయః కస్య
వావృద్ధిరితిదుర్గ్రహమితిభావః, అతోభయవిశేషణానాం తుల్యావస్థాసాధా

మదరుచిమరుణేనోద్గచ్ఛతా లమ్భితస్య త్యజత ఇవ చిరాయ స్థాయినీమాశు లజ్జామ్। వ
సనమివ ముఖస్య స్రంసతే సంప్రతీదం సితకరకరజాలం వాసవాశాయువత్యాః ॥౧౬॥
అవిరతరతలీలాయాసజాతశ్రమాణా ముపశమ ముపయాన్తం నిస్స్పృహేఽఙ్గేఽఙ్గనా
నామ్। పునరుషసి వివిక్తైర్మాతరిశ్వావ(చూ)ఘూ)ర్ణ్య జ్వలయతి మదనాగ్నిం మా
లతీనాం రజోభిః ॥౧౭॥ అనిమిషమవిరామా రాగిణాం సర్వరాత్రం నవనిధువనలీలాః

రణహేతుకత్వాత్కావ్యలిఙ్గమ్ ॥ తేన ద్వయోః క్రమేణోపమానోపమేయభా
వరూపోపమేయోపమా వ్యజ్యతే ॥ ౧౫ ॥—॥ మదేతి ॥ సంప్రతి సితకరస్యేం
దోః ఇదం కరజాలం-కిరణసమూహః, కర్తృ ఉద్గచ్ఛతా ఉద్యతా, అరుణేన అ
నూరుణా, మదరుచిం తత్తుల్యాం రుచిం, అరుణిమానమిత్యర్థః, అతఏవ నిదర్శ
నాలంకారః ॥ లమ్భితస్య-ప్రాపితస్య, + లభేణ్యన్తాత్కర్మణి క్తః, రభేరశ
బ్లిటోః లభేశ్చేతి నుమాగమః, అతఏవ చిరాయస్థాయినీం లజ్జామాశుత్యజత ఇవ
ముఖప్రకాశనాదియముత్ప్రేక్షా వాసవాశా-ప్రాచీ, తస్యా ఏవ యువత్యాః ము
ఖస్య ప్రాగ్భాగస్యాననస్య చ వసనమివావకుణ్ఠనపట ఇవ స్రంసతే గళతి మ
త్తాః స్త్రియః పాటలముఖా నిర్లజ్జాః స్రస్తవస్త్రాశ్చ భవన్తీతి భావః, అత్ర ముఖ
స్యేతి ప్రాగ్భాగవదనయోరభేదాధ్యవసాయాత్, శ్లేషమూలాతిశయోక్తిః, త
యా పూర్వోక్తనిదర్శనోత్ప్రేక్షాభ్యాం చానుగృహీతా వసనమివేత్యుత్ప్రేక్షేతి
సఙ్కరః ॥ ౧౬ ॥— అవిరతేతి ॥ అవిరతరతలీలాయాసేన అవిచ్ఛిన్నసురతక్రీ
డాప్రయాసేన జాతశ్రమాణామఙ్గనానాం సంబన్ధిని నిస్స్పృహత ఇతి నిస్స్పృహే
అక్షమే పచాద్యచ్, అఙ్గే ఉపశమముపయాన్తం శామ్యన్తం మదన ఏవాగ్ని
స్తం పునరుషసి + మాతరి అన్తరిక్షే శ్వయతి వర్ధత ఇతి మాతరిశ్వా,+శ్వన్నుక్ష
న్నిత్యాదినా ఔణాదికో నిపాతః, వివిక్తైరమత్రైరనార్ద్రైశ్చ మాలతీనాం-జా
తికుసుమానాం, ని ॥ సుమనా మాలతీజాతిరిత్యమరః ॥ రజోభిః-పరాగైః, క
రీషైరివేతి భావః, అవ(ఘూ)చూ)ర్ణ్య అవధ్వంస్య సంధుక్ష్యేతి భావః, జ్వల
యత్యుద్దీపయతి ప్రాభాతికమాలతీవాతస్పర్శాత్పునరుద్బుద్ధో మదన ఇత్యర్థః,
రూపకాలఙ్కారః ॥ ౧౭ ॥—అనిమిషమితి ॥ ఇదం పురోవృత్తి అస్ఫుటా సూ
ర్యతేజోభిభవాన్మన్దాయమానా ఆలోకసంపత్, ప్రకాశసంపత్తిర్యస్య తత్,
అన్యత్ర నిద్రాభిభవాదనుద్బుద్ధవిషయావభాసనశక్తికం దీపస్యేదం దైపమర్చి

కౌతుకేనాభివీక్ష్య । ఇదముదవసితానామస్ఫుటాలోకసంపన్నయనమివ సనిద్రం ఘూర్ణితైర్దీపమర్చిః ॥ ౧౭ ॥ వికచకమలగంధైరంధయన్భృంగమాలాః సురభితమకరందం మందమావాతి వాతః । ప్రమద మదనమాద్యద్యౌవనోద్దామరామారమణరభసఖేదస్వేదవిచ్ఛేదదక్షః ॥ ౧౮ ॥ లులితనయనతారాః క్షామవక్త్రేందు బింబా రజనయ ఇవనిద్రాక్లాంతనీలోత్పలాక్ష్యః। తిమిరమివదధా

జ్వాలా ॥ ని ॥ జ్వాలాభాసోర్నపుంస్యర్చిరిత్యమరః ॥ సర్వస్యాం రాత్రావితి సర్వరాత్రం + పూర్వకాలేత్యాదినా సమాసః, అహస్సర్వేత్యాదినా సమాసాన్తః, రాత్రాహ్నాహాః పుంసీతి పుల్లింగతా, అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, అవిరామాః-అవిచ్ఛిన్నాః, రాగిణాం-కామినాం + పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః, నవనిధువనలీలాః-సురతవిలాసాః ॥ ని ॥ వ్యవాయో గ్రామ్యధర్మో మైథునం నిధువనం రతమిత్యమరః ॥ కౌతుకేన న నిమిషతీత్యనిమిషం యథాతథా, పచాద్యచ్, కుటాదిత్వాన్న గణః, అభివీక్ష్య అతఏవ సనిద్రం ఉదవసితానాం గృహాణాం సంబంధి ॥ ని ॥ గృహం గేహోదవసితం వేశ్మ సద్మ నికేతనమిత్యమరః ॥ నయనమివేత్యుత్ప్రేక్షా, ఘూర్ణితైః-భ్రమితైః ॥ ౧౭ ॥—వికచేతి ॥ ప్రమదమదనాభ్యాం-హర్షమన్మథాభ్యాం మాద్యంతీనాం యౌవనేనోద్దామానాం ఉద్ధతానాంచ రామాణాం-స్త్రీణాం, రమణరభసఖేదేన సురతసంరంభశ్రమేణ యః స్వేదః తస్య చ్ఛేదే హరణే దక్షో వాతః, ప్రభాతమారుతః, వికచకమలగంధైర్వికసితారవిందగంధైః భృంగమాలాః-షట్పదపంక్తీః, అంధయన్నంధాః కుర్వన్మోహయన్ ॥ + అంధయతేస్తత్కరోతీతి ణ్యంతాల్లటశ్శత్రాదేశః, సురభితః-సురభీకృతో మకరందో యస్మిన్కర్మణి తద్యథాతథా మందమావాతి-ప్రచలతి, అత్ర వృత్త్యనుప్రాసోలఙ్కారః * శ్లేషః ప్రసాదస్సమతా మాధుర్యం సుకుమారతా, అర్థవ్యక్తిరుదారత్వమోజః కాంతిసమాధయ ఇత్యాచార్యోక్తా దశగుణాః తే ప్రాయేణాత్ర సంభవంతీతి నిపుణైరున్నేయాః ॥ ౧౮ ॥— లులితేతి ॥ లులితనయనతారాః నిద్రాకలుషితాక్షికనీనికాః అన్యత్ర ప్రసన్ననక్షత్రాః ॥ ని ॥ ఋక్షాక్షిమధ్యయోస్తారేతి విశ్వః ॥ వక్త్రాణీందుబింబానీవేత్యుపమితసమాసః తిమిరమివేత్యాదిలింగాత్, అన్యత్ర వక్త్రాణీవేందుబిమ్బాని తాని క్షామాణి సురతప్రభాతాభ్యాం మ్లానానియాసాంతాః నిద్రయా స్వప్నేన ముకుళీభావేన చాక్రాంతా

నాస్స్రంసినః కేశపాశానవనిపతిగృహేభ్యోయాంత్యమూర్వారవధ్వః ॥ ౨౦॥ శిశి
రకిరణకాంతంవాసరాంతేభిసార్యశ్వసనసురభిగంధిస్సాంప్రతంసత్వరేవ । వ్ర
జతిరజనిరేషాతన్మయూఖాంగరాగైః పరిమళితమనింద్యైరంబరాంతంవహంతీ
॥౨౧॥నవకుముదవనశ్రీహాసకేళిప్రసంగాదధికరుచిరశేషామప్యుషాంజాగరిత్వా
అయమపరదిశోంకేముంచతిస్రస్తహస్తఃశిశయిషురివపాండుంమ్లానమాత్మానమిం

ని నీలోత్పలాని అక్షీణీవ నీలోత్పలానీవాక్షీణియాసాంతాః స్రంసినః కేశపా
శాః, తిమిరమివాన్యత్రతు తానివ తిమిరందధానాః అతఏవ రజనయఇవస్థితాః,
అమూర్వారవధ్వోవేశ్యాః ॥ ని ॥ వారస్త్రీగణికావేశ్యేత్యమరః ॥ అవనిపతిగృ
హేభ్యోయాంతి నిర్యాంతి, శ్లిష్టవిశేషణ్త్వాయముపమేత్యేకే । శ్లేషపవాయముభ
యవిషయః, ఉపమాతుప్రతిభామాత్రసారేత్యన్యే ॥ ౨౦ ॥—శిశిరేతి ॥ ఏషా
చరజనిర్వాసరాంతే రాత్రౌ శిశిరకిరణశ్చంద్రఃస్తమేవకాంతమభిసార్యాభిసృత్య
స్వార్థేణిచ్, సాంప్రతం శ్వసనైః తత్కాలవాతైః, నిశ్వాసైశ్చ సురభిగంధిః
సుగంధిః అనింద్యైః మనోహరైస్తస్యేందోర్మయూఖైరేవాంగరాగైః పరిమ
ళితంవ్యాప్తం వాసితంచాంబరాంతం నభఃప్రాంతం వస్త్రాంతంచ వహంతీ భ
జంతీ సత్వరేవవ్రజతి, అత్రేందుతన్మయూఖాదీనాం కాంతత్వాంగరాగత్వాది
రూపణాద్రజనేరభిసారికాత్వరూపణావగమాదేకదేశవివర్తిరూపకమ్ ॥ ౨౧ ॥
నవేతి ॥ అధికరుచిరయమిందుః నవకుముదవనశ్రియో నూతనకుముదారణ్యశో
భాయాః వికాసః పరిహాసశ్చ సఏవ కేళిస్తస్యాం ప్రసంగాదాసంగాదశేషాము
ష్యుషాం సకలామపిరాత్రిం ॥ ని ॥ విభావరీనక్తముషాచశర్వరీతివిశ్వః అత్య
న్తసంయోగేద్వితీయా, జాగరిత్వా-జాగరణంకృత్వా,శిశయిషుః-శయితుమిచ్ఛు
రివ, శేతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః,స్రస్తోహస్తోనక్షత్రవిశేషఃకరశ్చయస్యసః
అవరదిశఃపశ్చిమదిశోంకే సమీపే ఉత్సంగేచ పాండుం-పాండువర్ణం,మ్లానం
క్లాంతమాత్మానం స్వశరీరం ముంచతి,దక్షిణనాయకః కయాచిత్సహవిహృత్యరాత్రిం
తః కస్యాశ్చిదంకేశేతే తద్వదితిభావః, అత్రప్రహాసకేళికరస్రంసనాంకశయనా
దివ్యవహారాదిందుకుముదవనశ్రీపశ్చిమాశానాం నాయికానాయకత్వప్రతీతేస్స
మాసోక్తిరలంకారః, విశేషణసామ్యంతూపలక్షణమిత్యలంకారసర్వస్వకారః॥సా
చాత్మ్యతోనసజ్కీర్ణా॥౨౨॥—

దుః ॥ ౨౨ ॥ సరభసపరిరంభారంభసంరంభభాజా యదధినిశమపాస్తం వల్లభేనాంగనాయాః । వసనమపి నిశాంతే నేష్యతే తత్ప్రదాతుం రథచరణవిశాలశ్రోణిలోలేక్షణేన ॥ ౨౩॥ సపది కుముదినీభిర్మీలితం హా క్షపాపి క్షయమగమదపేతాస్తారకాస్తాస్సమస్తాః । ఇతి దయితకలత్రశ్చింతయన్నంగమిందుర్వహతి కృశమశేషం భ్రష్టశోభం శుచేవ ॥ ౨౪ ॥ వ్రజతి విషయమక్ష్ణామంశుమాలీ న యావత్తిమిరమఖిలమస్తం తావదేవారుణేన । పరపరిభవి తేజస్తన్వతామాశు కర్తుం ప్రభవతి హి విపక్షోచ్ఛేదమగ్రేసరోఽపి ॥ ౨౫॥ విగతతిమిరపంకం పశ్యతి వ్యోమ యా

సరభసేతి॥ అధినిశం నిశాయాం విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః సరభసః సత్వరః పరిరంభస్య ఆరంభో వ్యాపారస్తత్ర సంరంభస్సంభ్రమస్తద్భాజా వల్లభేనాంగనాయాః సంబన్ధి యద్వసనం అపాస్తం తద్వసనం నిశాంతే-ప్రభాతేఽపి రథచరణం-చక్రం, తద్వద్విశాలాయాం శ్రోణౌ లోలం సతృష్ణమీక్షణం యస్య తేన వల్లభేన ప్రదాతుం నేష్యతే, అత్ర వసనాప్రతిదానస్య శ్రోణీక్షణలౌల్యహేతుకత్వాత్కావ్యలింగం॥ ౨౩॥— సపదీతి॥ సపది-సద్యః, కుముదినీభిర్మీలితం ముకులితం భావే క్తః హా హంత క్షపా రాత్రిరపి క్షయం నాశమగమత్, తాస్సమస్తాస్తారకాః అపేతాః-అపగతాః, ఇతి శుచా శోకేన చింతయన్నివ దయితకలత్రః-ప్రియభార్యః, ఇందుః కృశమశేషం నిశ్శేషం యథా తథా భ్రష్టశోభం నష్టప్రభమంగం వహతి కలత్రప్రియస్య యుగపత్సకలకలత్రనాశే మహాన్ శోకో భవతీతి భావః॥ అత్రేందోః ప్రభాతప్రయుక్తాంగకార్శ్యశోభాభ్రంశయోః యుగపత్కుముదిన్యాదిసకలకలత్రనాశనిమిత్తహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ॥ ౨౪ ॥—వ్రజతీతి ॥ అంశుమాలీ-సూర్యః, వ్రీహ్యాదిత్వాదినిప్రత్యయః, యావదక్ష్ణాం విషయం భూమిం న వ్రజతి న దృశ్యత ఇత్యర్థః, తావదేవారుణేన నూరుణా అఖిలం తిమిరమస్తం అపాస్తం పరేషాం పరిభవితిరస్కారకం + జిదృక్షీత్యాదినా ఇనిప్రత్యయః, తేజః ప్రతాపం తన్వతాం-ప్రథయతాం అగ్రేసరతీత్యగ్రేసరః పురస్సరోఽపి + పురోఽగ్రతోఽగ్రేషు సర్తేరితి టప్రత్యయః, విపక్షస్య శత్రోరుచ్ఛేదం కర్తుం ఆశు ప్రభవతి శక్నోతీతి హి సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౨౫ ॥—విగతేతి॥ విరహేణ ఖిన్నః రథచరణేన-చక్రేణ, సమాహ్వస్తుల్యాఖ్యః తస్యైవ సమాఖ్యా యస్యేతి వా రథచరణసమాహ్వశ్చక్రవాక ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ కోకశ్చక్రశ్చక్రవాకో రథాంగాహ్వ

వల్ఘువతివిరహక్షిన్నః పక్షతీయావదేవ । రథచరణసమాహ్వస్తావదౌత్సుక్య
నున్నా సరిదపరతటాంతాదాగతా చక్రవాకీ ॥౬౮॥ ముదితయువమనస్కాస్తు
ల్యమేవప్రదోషే రుచమదధురుభయ్యః కల్పితాభూషితాశ్చ । పరిమళరుచిరాభి
ర్న్యక్కృతాస్తుప్రభాతే యువతిభిరుపభోగాన్నీరుచః పుష్పమాలాః ॥ ౬౯ ॥
విలులితకమలౌఘః కీర్ణవల్లీవితానః ప్రతివనమవధూతాశేషశాఖిప్రసూనః । క్వచి

యనామక ఇత్యమలః ॥ తిమిరం పఙ్క్తి వేత్యుపమితసమాసః, తద్విగతం య
స్మాత్తత్ వ్యోమ యావత్పశ్యతి యావదేవ పక్షతీ పక్షమూలే ॥ ని ॥ స్త్రీపక్ష
తిః పక్షమూలమిత్యమరః + పక్షాత్తిరితి తిప్రత్యయః, ఘుపతి-ఉత్పతితుం ఘన్నో
తి భూవిధూనన ఇతి ధాతోస్తాదాదికత్వాదుపఙాదేశః, తావదేవోత్పతనాత్
ప్రాగేవ చక్రవాకీ-చక్రవాకస్య స్త్రీ + జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాదితి ఙీ
ష్, ఔత్సుక్యేనోత్కంఠయా నున్నా ప్రేరితా సతీ సరితోపరతటాంతాత్-ప
రపారభూమేస్సకాశాదాగతా ఏతేనానయోరన్యోన్యసక్తాః సమశ్చానురాగ ఇ
త్యుక్తం, అత్ర రాగౌత్సుక్యయోః రసభావయోస్తిర్యగ్గతత్వేనాభాసయోర్నిబ
న్ధనాదూర్జస్వీనామాలఙ్కారః రసభావతదాభాసప్రశమానాం నిబన్ధనే ॥ ర
సవత్ప్రేయఊర్జస్విసమాహితమితిలక్షణాత్ ॥ ౬౮ ॥—ముదితేతి ॥ ప్రదో
షే రాత్రౌ ముదితాని యూనాం మనాంసి యాభి(స్తైస్తుభి) స్తాః) ముదితయు
వమనస్కాః సంతుష్టప్రియచిత్తాః + ఉరఃప్రభృతిభ్యఃకప్, కల్పితా ఉపభోగా
య సమ్పాదితాః భూషితా వలయస్తనాదిభిరుపస్కృతాశ్చ ఉభయ్యః-ఉభయ
విధాః, యువతయః పుష్పమాలాశ్చ + ఉభాదుదాత్తో నిత్యమితి తయస్యాయ
జాదేశః ॥ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్ ॥ తుల్యమేవావిశేషం యథాతథా రుచం శో
భామదధుర్ధృతవత్యః, ధాఞో లిట్, ప్రభాతేతూపభోగాన్నీరుచో నిష్ప్రభాః
పుష్పమాలాః పరిమళేన విమర్దగంధేన, రుచిరాభిరుపభోగాదధికసురభిభిర్యు
వతిభిర్న్యక్కృతాస్త్యక్తాః, అవధీరితాశ్చ అత్రపుష్పమాలాభ్యోయువతీనాం
సామ్యోక్తిపూర్వకవిమర్దసహత్వేనాధిక్యోక్తేర్వ్యతిరేకః ॥౬౯॥—విలులితేతి॥
వనేవనే ప్రతివనం యథార్థేఽవ్యయీభావః విలులితాః వ్యాలోలితాః కమలౌ
ఘా యేన సః కీర్ణాః విక్షిప్తాః వల్లీనాం, మాలత్యాదీనాం వితానా విస్తారా యేన
సః అవధూతాని కమ్పితాన్యశేషశాఖినాం వకులచంపకాదీనాం ప్రసూనాని

షయమనవస్థః స్థాస్నుతామేతి వాయు(ర్మ) (ర్వ) ధుకుసుమవిమర్దోద్గంధివేశ్మాన్తరేషు ॥ ౧౮ ॥ నఖపదవలినాభీ సంధిభాగేషు లక్ష్యః క్షతిషు చ దశనానామంగనాయాస్సశేషః । అపిరహసికృతానాం వాగ్విహీనోఽపిజాతః సురతవిలసితానాం వర్ణకో వర్ణకోఽసౌ ॥ ౧౯ ॥ ప్రకటమలినలక్ష్మా మృష్టపత్రావలీకైరధిగతరతి

ఘేనసః, తథాపి క్వచిత్పూర్వోక్తకమలవనాదౌ కుత్రాపి నాస్త్యవస్థాస్థితిరస్యేత్యనవస్థః స్థితిమప్రాప్తోఽయం వాయుః మధూనాం కుసుమానాం చ విమర్దేన సంఘర్షేణ ఉద్గంధిషు ఉద్భూతగంధేషు + గంధస్యేదిరిత్వం వేశ్మాంతరేషు గృహాభ్యన్తరేషు స్థాస్నుతాం స్థాయిత్వమేతి పూర్వోక్తసర్వోత్కృష్టసౌరభలాభాదితి భావః + గ్లాజిస్థశ్చ గ్స్నురితి గ్స్నుప్రత్యయః ॥ మధుశబ్దోఽత్ర సోఽకారాంతోఽప్యస్తి । యద్వా మధుకుసుమేతి పాఠః మధుయుక్తాని కుసుమాని తేషాం విమర్దేనేత్యర్థః, అత్ర వాయోరస్థాయిత్వేఽపి స్థాయిత్వసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః తయా విమర్దగంధస్య కమలాదిగంధాదాధిక్యరూపవ్యతిరేకప్రతీతేరలంకారేణాలంకారధ్వనిః ॥ ౧౮ ॥—నఖపదేతి ॥ నఖపదేషు-నఖక్షతేషు వలిషు త్రివలిషు, నాభ్యాం సంధిభాగేషు, కూర్పరాదిసంధిస్థానేషు, తథా దశనానాంక్షతిషు దన్తవ్రణేషు చ సశేషః సావశేషః కించిద్విద్యమానః, అత ఏవ లక్ష్యోదృశ్యః అంగనాయాః సంబంధీ అసౌ వర్ణయతి వర్ణంకరోతి రంజయతీతి వర్ణకోఽంగరాగః వాగ్విహీనో వాగింద్రియరహితోఽపి సన్ రహసికృతానామపి సురతవిలసితానాం-సురతచేష్టితానాం, వర్ణయతి వక్తీతి వర్ణకో వక్తా వ్యంజక ఇత్యర్థః, వర్ణయతేర్ణ్వుల్ ప్రత్యయః ।వర్ణక్రియాయాం విస్తారే గుణోక్తౌ వర్ణనే ప్యద ఇతి భట్టమల్లః ॥ జాతః నఖక్షతాదిష్వేవలక్ష్యమాణోఽంగరాగః అన్యత్ర స్వవిలోపి చేష్టావిశేషానుమాపకో జాత ఇత్యర్థః, అత్ర వాగ్విహీనోఽపి రహస్యకృతానామపి వర్ణకో వక్తేతి విరోధస్య వ్యంజకత్వలక్షణయా పరిహారాద్విరోధాభాసోఽలఙ్కారః ॥ ౧౯ ॥— ప్రకటేతి ॥ ఉపసి-ప్రత్యూషః విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, యద్వా ప్రత్యూషః ప్రభాతం ॥ ని ॥ ఉషఃప్రత్యూషసీ అపీత్యమరః ॥ తత్ర ప్రోషితశ్రీః భ్రష్టశోభః అత ఏవ ప్రకటమలినలక్ష్మా స్పష్టదృష్టకలంకోఽసౌ చంద్రమాః మృష్టాః ప్రమృష్టాః పత్రావల్యః పత్రభంగ్యో యాసాం తైః + నద్వృతశ్చేతి కప్ ॥ తథాప్యధిగతా రతిశోభాసంభోగశ్రీర్యాసాం

శాభైః ప్రత్యూషః ప్రోషితశ్రీః । ఉపహసితఇవాసౌ చంద్రమాః కామినీనాంప
రిణతశరకాండాపాండుభిర్గండభాగైః ॥ ౩౦ ॥ సకలమపి నికామం కామలో
లాన్యనారీరతిరభసవిమర్దైర్భిన్నవత్యంగరాగే । ఇదమతిమహదేవాశ్చర్య
మాశ్చర్యధామ్నస్తవఖలు ముఖరాగో యన్నభేదం ప్రయాతః ॥ ౩౧ ॥ ప్రకటత
రమిమం మా ద్రాక్షురన్యా రమణ్యః స్ఫుటమితి సవిశంకం కాంతయా తుల్యవర్ణః
చరణతలసరోజాక్రాంతిసంక్రాంతయా సౌ వపుషి నఖవిలేఖో లాక్షయా రక్షితస్తే

లైః పరిణతాః-పరిపక్వాః, శరకాండాః బాణాఖ్యతృణకాండికాః * శరో బా
ణబాణతృణ ఇతి శబ్దార్ణవే ॥ తద్వదాపాండుభిః కామినీనాంగండభాగైర్గం
డస్థలైరుపహసితఇవేత్యుత్ప్రేక్షా ఆపాండిమగుణనిమిత్తా నిష్కలంకాః సక
లంకంసమానమాననమపహసంతీతి భావః ॥ ౩౦ ॥—అథ కాచిత్ఖండితా నాయికా
సాగసం ప్రియాంసం ప్రాతరాగతం పఞ్చభిరుపాలభతే ॥ సకలమిత్యాది ॥ కా
మేన లోలాయా అన్యనార్యాః సపత్న్యాః రతిరభసేషు-సురతసంభ్రమేషు వి
మర్దైః పీడనైః రజ్యతేనేనేతి రాగః అంగస్య రాగోంగరాగః విలేపనం అంగ
వికాసశ్చ తస్మిన్నంగరాగే సకలమపి నిశ్శేషంయథాతథా నికామంభిన్నవతి
విశ్లిష్టవతిసతి ఆశ్చర్యధామ్నః సర్వాద్భుతనిధానస్య తవముఖరాగో ముఖవికా
సః భేదంవిశ్లేషం న ప్రయాతః, ఇతియత్ ఇదమేవాతిమహదాశ్చర్యంఖలుముఖ
స్యాప్యంగత్వేన తద్రాగస్యాప్యంగరాగత్వాదితి భావః, అత్ర విలేపనవికాసాఖ్య
యోరంగరాగయోరైకత్వాధ్యవసాయేన విరోధః భేదాన సంధానేన్వ విరోధ ఇ
తి శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యుత్థాపితో విరోధాభాసోలఙ్కారః ॥ ౩౧ ॥—ప్రకటేతి ॥
కించ ప్రకటతరమతిస్ఫుటమిమం నఖవిలేఖం అన్యారమణ్యోన్యనిజసపత్న్యః స్ఫు
టం మా ద్రాక్షుః నపశ్యంతు, దృశేర్లుఙ్ +ఇరితో వేతి చ్లేరఙభావపక్షే సిచి వృ
ద్ధిః ॥ ఇతిబుద్ధ్వా కాంతయా త్వత్ప్రియయా సవిశఙ్కంయథాతథా తుల్యవ
ర్ణః లాక్షాసమానవర్ణః వివర్ణస్య దురపహ్నవత్వాదితి భావః, అసౌ తేతవ
వపుషి నఖవిలేఖః నఖవ్రణః చరణతలం సరోజమివేత్యుపమితసమాసః ఆక్రా
న్తిలింగాత్తస్యాక్రాంత్యా అఘాతేనసఙ్క్రాన్తయా లాక్షయా రక్షితో గుప్తః ఆ
చ్ఛాదితఇత్యర్థః, హంత సాతుపాపీయసీలాక్షా స్వయమేవ సర్వదుర్వృత్తిపి
శునేతి సాపరాధాచేతి తే ప్రియా నవేత్తీతి భావః అత్ర నఖవిలేఖస్య లాక్షాసా

॥౩౨॥ తదవితథమవాదీర్యన్మమ త్వం ప్రియేతి ప్రియజనపరిభుక్తం యద్దుకూలం దధానః । మదధివసతిమాగాః కామినాం మండనశ్రీర్వ్రజతి హి సఫలత్వం వల్లభాలోకనేన ॥ ౩౩ ॥ నవనఖపదమంగం గోపయస్యంశుకేన స్థగయసి పునరోష్ఠం పాణినా దంతదష్టమ్ । ప్రతిదిశమపరస్త్రీసంగశంసీ విసర్పన్నవపరిమళగంధః కేన శక్యో వరీతుమ్ ॥౩౪॥ ఇతి కృతవచనాయాః కశ్చిదభ్యేత్య బిభ్యద్గళితనయన

వర్ణ్యార్త్తదేకతాపత్తేస్సామాన్యాలఙ్కారః * సామాన్యం గుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వంతరైకతేతిలక్షణాత్ ॥ ౩౨ ॥—తదితి ॥ కించ మమ త్వమేవ ప్రియేతి యదవాదీరవోచః + వదేర్లుఙి వదవ్రజేత్యాదినా వృద్ధిః, తదవితథం సత్యం కుతః యద్యస్మాత్ ప్రియజనేన పరిభుక్తం దుకూలం తదీయమిత్యర్థః దధానః ధారయన్నిత్యర్థః, వసానఇతి పాఠే వసానఆచ్ఛాదయన్ + వసేరాచ్ఛాదనార్థాల్లటశ్శానజాదేశః సత్త్వం మదధివసతిం మమ నివాసమాగాః ప్రాప్తః, + ఇణో గాలుఙి ॥ యుక్తం చైతదిత్యాహ కామినాం మండనశ్రీర్వల్లభానాం ప్రేయసీనామాలోకనేన సఫలత్వం వ్రజతి హి అప్రియా చేత్కథమీదృశీ మే సంభావనేతి భావః అర్థాంతరన్యాసః ॥ ౩౩ ॥—నవేతి ॥ కించ నవాని నఖపదాని యస్మిన్ తదంగం వపుః అంశుకేన గోపయసి ఆచ్ఛాదయసి + గుపేశ్చౌరాదికాత్స్వార్థే ణిచ్ ॥ దంతేన దష్టమోష్ఠం పునరోష్ఠం తు పాణినా స్థగయసి ఛాదయసి + స్థగిరపి చౌరాదికః దిశిదిశి ప్రతిదిశం + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః అవ్యయీభావే శరత్ప్రభృతిభ్య ఇతి సమాసాంతష్టచ్ప్రత్యయః విసర్పన్ ప్రసర్పన్ అపరస్త్రీసంగశంసీ స్త్ర్యంతరసంగసూచకః, అనన్యప్రభవత్వాత్తస్యేతి భావః నవః పరిమళాఖ్యో గంధః పరిమళగంధః ॥ ని ॥ విమర్దోత్థే పరిమళ ఇత్యమరః ॥ కేన-కేనోపాయేన, వరీతుమాచ్ఛాదయితుం + వృతో వేతి ఇటో దీర్ఘః శక్యః న కేనాపి శక్య ఇత్యర్థః ॥ అత్ర నఖదంతక్షతయోరంగోష్ఠాచ్ఛాదనే విసర్పణస్య గంధానాచ్ఛాద్యత్వే చ విశేషణగత్యా హేతుత్వాత్కావ్యలింగద్వయేన సజాతీయసఙ్కరః ॥ ౩౪ ॥—ఇతీతి ॥ ఇతి పూర్వశ్లోకచతుష్టయోక్తరీత్యా కృతవచనాయాః కృతోపాలమ్భాయాః, గళితనయనవారేరధైర్యాన్ముక్తాశ్రోః ప్రియస్యా ఇతి శేషః కశ్చిన్నాయకో బిభ్యత్ త్రస్యన్ + నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమభావః అభ్యేత్యాభిగత్య పాదయోరవనామమవనతిం యాతి ప్రణామేన ప్రసాదయతీత్య

వారేర్యాతిపాదావసానమ్ । కరుణమపిసమర్థంమానినాంమానభేదే రుదిత
ముదితమస్త్రం యోషితాంవిగ్రహేషు ॥౩౫॥ మదమదనవికాససస్పష్టధాష్ట్యోదయా
నాం రతికలహవికీర్ణైర్భూషణైరర్చితేషు । విదధతిసగృహేషూత్ఫుల్ల
పుష్పోపహారంవిఫలవినయయత్నాః కామినీనాంవయస్యాః ॥ ౩౬ ॥ కరజదశన
చిహ్నంనైశమంగేన్యనారీజనితమితిసరోషామీర్ష్యయాశంకమానామ్ । స్మర

ర్థః । నను కథమీదృక్షార్దవం తథాహంకారిణస్తస్య రోదనమాత్రేణ తత్రా
హ ॥ కరుణమితి ॥ తథాహి విగ్రహేషు-ప్రణయకలహేషు, యోషితాం కరుణ
మపి దీనమపి రుదితమశ్రుమోచనం మానినామహఙ్కారిణాం పుంసాం మాన
భేదే అహఙ్కారనిరాసే సమర్థం శక్తమస్త్రం సాధనముదితముక్తం + వదేః
కర్మణి క్తః వచిస్వపీత్యాదినాసంప్రసారణం, దీనేపిణాయిజనే, పుంసాం కోహ
ఙ్కారఇతిభావః ॥ అర్థాన్తరన్యాసః ఏషాచ ఖండితానాయికా * నీత్వాన్య
త్రనిశాం ప్రాతరాగతే ప్రాణవల్లభే । అన్యాసమ్భోగచిహ్నైస్తుఖండితేర్ష్యా
కషాయితేతిలక్షణాత్, నాయకస్తుధృష్టః * వ్యక్తాగానిర్భయోధృష్టఇతి లక్షణా
త్, నచేహవిభ్యద్విశేషణవిరోధః ఆగమనకాలే నిర్భీకతాయాఏవలక్షణోపయో
గాత్, అన్యథావైరస్యాదితిభావః అయంచపూర్వం సహృదయైః అన్యథా రసా
భాసఇత్యాహుః ॥౩౫ ॥— మదేతి॥ మదమదనయోర్వికాసేన విజృమ్భణేన స్ప
ష్టోధాష్ట్యస్యోదయఆవిర్భావోయాసాం తాసాంకామినీనాం రతిరేవ కలహ
స్తస్మిన్ వికీర్ణైరితస్తతోవిక్షిప్తైర్భూషణైరర్చితేషు గృహేషు వయస్యాః స్ని
గ్ధపరిచారికాః వినేయంతెస్మిన్నితి వినయోధికారః తత్రయత్నో విఫలోయాసాం
తాః విఫలవినయయత్నాః నిష్ఫలస్వాధికారోద్యోగాస్సత్యః ఉత్ఫుల్లైః పుష్పై
రుపహారం పూజాంనవిదధతి నకుర్వంతి, అత్ర సమృద్ధవస్తువర్ణనాదుదాత్తాలం
కారః * తదుదాత్తంభవేద్యత్రసమృద్ధంవస్తువర్ణ్యతే ఇతిలక్షణాత్, తేన తా
సాం తేషామాభరణేషు వస్త్రమాల్యాదివత్ నిర్మాల్యబుద్ధిర్వర్ణ్యతే ॥ ౩౬ ॥—
కరజేతి ॥ విలసనశీలావిలాసీ + వౌకషలసేత్యాదినాఘినుణ్ ప్రత్యయః ॥ అం
గే-నిజాంగే, నిశాయాంభవంనైశం + నిశాప్రదోషాభ్యాంచేత్యణ్, కరజదశన
చిహ్నం-నఖదంతక్షతం, అన్యనారీజనితం స్వసపత్నీకృతమితిశఙ్కమానాం వి
శ్వసతీం అతఏవఈర్ష్యయా అక్షమయాసరోషాం స్త్రియం నిజవధూం మత

సినఖలుదత్తంమత్తయైతత్త్వయైవప్రియమనునయతీత్థంవ్రీడమానాంవిలాసీ॥౩౭
కృతగురుతరహారచ్ఛేదమాలింగ్యపత్యౌపరిశిథిలితగాత్రేగంతుమాపృచ్ఛమానే।
విగళితనవముక్తాస్థూలబాష్పాంబుబిందు స్తనయుగమబలాయాస్తత్క్షణం రోదితీ
వ ॥ ౩౮ ॥ బహుజగదపురస్తాత్తస్యమత్తాకిలాహంచకరచకిలచాటుప్రౌఢయోషి
ద్వదస్య । విదితమితిసఖీభ్యోరాత్రివృత్తంవిచింత్య వ్యపగతమదయాహ్నివ్రీడి
తంముగ్ధవధ్వా ॥ ౩౯ ॥ అరుణజలజరాజీముగ్ధహస్తాగ్రపాదాబహులమధుప

యా మదమూఢయాత్వయైవైతద్దత్తమేవంకృతంఖలు నస్మరసినాభిజానాసికిమితి కోపః, ఇత్థమనేనప్రకారేణ వ్రీడమానాం స్వకృతప్రత్యభిజ్ఞానాల్లజ్జితాం సతీ మనునయతి అంగీకారయతి స్వమూర్ధ్వవ్యాఘాతోనిర్వేదశ్చలజ్జయావ్యజ్యతే ॥ ౩౭ ॥ —కృతేతి ॥ కృతో గురుతరస్యహారస్య చ్ఛేదో యస్మిన్కర్మణి తత్తథా ఆలింగ్య పరిశిథిలితగాత్రే శిథిలీకృతాంగే పత్యౌ-భర్తరి, గంతుమాపృచ్ఛమానే-ఆమంత్రయమాణేసతి + ఆఙినుప్రచ్ఛ్యోరుపసంఖ్యానాదాత్మనేపదే కర్తరిలటశ్శానజాదేశః ॥ తత్క్షణం-తస్మిన్నేవక్షణే, అత్యంతసంయోగేద్వితీయా,అబలాయాః స్తనయుగంకర్తృ విగళితా నిస్సృతాః నవముక్తాః నూతనమౌక్తికాన్యేవ స్థూలబాష్పాంబుబిందవో యస్మిన్కర్మణితద్యథాతథారోదితీవ విరహాసహిష్ణుతయా రోదనంకరోతి వేత్యుత్ప్రేక్షా రూపకసంకీర్ణా + రుదాదిభ్యస్సార్వధాతుకే ఇతీడాగమః ॥ ౩౮ ॥— బహ్వీతి ॥ అహ్ని దివసే, వ్యపగతమదయా-ముగ్ధవధ్వాసఖీభ్యోవిదితం రాత్రౌ త్వయేత్థంకృతమితి సఖీభిరాఖ్యాతమిత్యర్థః, రాత్రివృత్తం-రాత్రౌకృతం స్వచేష్టితమిత్యర్థః, మత్తా-మదమూఢా అహం తస్యప్రియస్య పురస్తాదగ్రే బహు-అనేకం, జగదకిల-గదామిస్మకిల, కిలేత్యైతిహ్యే, అతఏవ + పరోక్షేలిట్, ణలుత్తమోవేతిపక్షే ణిత్త్వాభావాదవృద్ధిభావః, చ-పునః, ప్రౌఢయోషితాతుల్యం-ప్రౌఢయోషిద్వదిత్యుపమా। తేనతుల్యమితివతిప్రత్యయః ॥ అస్యప్రియస్య చాటు-ప్రియవచనం,చకరకిల-అకార్షం కిల + లిడాదిపూర్వవత్, గుణోవిశేషః, ఇతివిచింత్య-విమృశ్య, వ్రీడితం-లజ్జితం, భావేక్తః నిజకార్యప్రకాశేన లజ్జాత్రసంచారీభావః। భావనిబంధనాత్ప్రేయోలంకారః ॥ ౩౯ ॥— అరుణేతి ॥ అరుణజలజరాజీవ-రక్తకమలశ్రేణీవ, ముగ్ధం-సుందరం, హస్తాగ్రపాదం హస్తౌచఅగ్రపాదౌచయస్యాస్సా, బహులం

మాలాకజ్జలేందీవరాక్షీ । అనుపతతివిరావైఃపత్రిణాంవ్యాహరంతీ రజనిమచిరజాతాపూర్వసంధ్యాసుతేవ ॥౪౦॥ ప్రతిశరణమశీర్ణజ్యోతిరగ్న్యాహితానాంవిధివిహితవిరిబ్ధైస్సామిధేనీరధీత్య । కృతగురుదురితౌఘధ్వంసమధ్వర్యువర్యైర్హుత

మధుపమాలాకజ్జలం కజ్జలమివమధుపమాలాయయోస్తేతె ఇందీవరే అక్షిణీవ ఇందీవరేఇవ అక్షిణీయస్యాః సాబహులమధుపమాలాకజ్జలేందీవరాక్షీపత్రిణాంప క్షిణాంవిరావైర్వ్యాహరంతీఆలపంతీ॥ని॥వ్యాహరంతీ క్రియాపదమిత్యమరః॥ అచిర జాతా-సద్యోభవా, బాలాచ పూర్వసంధ్యా-ప్రాతస్సంధ్యా, సుతేవ పుత్రీవ, రజనిమనుపతతి-అనుధావతి, జననీమివేత్యర్థః ॥ ఇహ విరావైర్వ్యాహరంతీ తి వ్యధికరణపరిణామః ఆల్పజ్యోత్స్నాయముఃమా ॥ ౪౦ ॥ — ప్రతీతి ॥ అగ్ని రాహితోయైస్తేషామగ్న్యాహితానాం-ఆహితాగ్నీనాం + వాహితాగ్న్యాదిష్వితినిష్ఠాయాః పరనిపాతః, ప్రతిశరణం-ప్రతిగృహం ॥ని॥ శరణంగృహర క్షిత్రోరిత్యమరః ॥ అశీర్ణజ్యోతిరక్షతార్చిరయమగ్నిరాహవనీయః విధినా + యజ్ఞకర్మణ్యజపన్యూంఖసామస్విత్యాదిశాస్త్ర కల్పితస్వరవిహితేన యథాయోగముచ్చారితాః విరిబ్ధాః స్వరావిరిబ్ధశబ్దౌస్వరేత్యమరః + క్షుబ్ధస్వాంతే త్యాదినా రేభృశబ్దే ఇతిధాతోః స్వరేవిరిబ్ధశబ్దో నిష్ఠాన్తోనిట్కత్వేననిపాతితః అధ్వర్యువర్యైః-ఋత్విక్శ్రేష్ఠైః, ఋత్విగ్విశేషవాచినా అధ్వర్యుశబ్దేన ఋత్విక్మాత్రోపలక్షణత్వాత్, యద్వాధ్వర్యుర్వర్యో ముఖ్యోయేషాంతైః అధ్వర్యుప్రముఖైశ్చతుర్భిరృత్విగ్భిరిత్యర్థః,తస్మాద్దర్శపూర్ణమాసయోర్యజ్ఞక్రతోశ్చత్వారఋత్విజఇతివచనాత్, దర్శశ్చాయం తత్రైవ సాన్నాయ్యవిధానాది తి॥సామిధేనీః, ప్రవోవాజాఇత్యాదికాఅగ్నింమింధనీ ఋచోఽధీత్యపఠిత్వా॥ని॥ ఋక్సామిధేనీధాయ్యాచయాస్యాదగ్నిసమింధనీత్యమరః ॥ సామిధేనీగ్రహణం యాజ్యాపురోనువాక్యాదిమంత్రాంతరాణామప్యుపలక్షణం,క్రతోరిపలితందు రితానామోఘస్య ధ్వంసోయస్మిన్ కర్మణితద్యథాతథా సాధు-సమ్యక్, హుతం దేవతోద్దేశేనత్యక్తం, సన్నీయతఇతిసాన్నాయ్యం హవిర్విశేషః*ఐంద్రందధ్యమావాస్యాయామైంద్రంపయోమావాస్యాయామితివిహితే దధిపయసీఇత్యర్థః + పాయ్యసాన్నాయ్యనికాయ్యధాయ్యామానహవిర్నివాససామిధేనీష్వితి హవిర్విశేషే సమ్పూర్వాన్నయతేర్ణ్యాయాదేశోపసర్గదీర్ఘనిపాతః, ఉపలీ

తమయముపలీఢేసాఘసాన్నాయ్యమగ్నిః ॥ ౪౦ ॥ ప్రకృతజపవిధీనామాస్యము
ద్భిన్నదన్తం ముహురపిహితమోష్ఠైరక్షరైర్లక్ష్యపఙ్క్త్యైః । అనుకృతిమను
వేలంఘట్టితోద్ఘట్టితస్యవ్రజతినియమభాజాం ముగ్ధముక్తాపుటస్య ॥ ౪౧ ॥ నవ
కనకపిశఙ్గంవాసరాణాంవిధాతుఃకకుభికులిశపాణేర్భాతిభాసాంవితానమ్ । జ

ధే ఆస్వాదయతి + లిహఆస్వాదనఇతిధాతోస్స్వరితేత్త్వాత్ లటితఙికృతేఽ్వం
ఢత్వష్టుత్వఢలోపదీర్ఘాః అత్ర త్రాగ్నేస్సాన్నాయ్యోపలేహనస్యోత్తరకాలభావి
త్వేపి తదుపలక్షితస్య కర్మణఉదితఆదిత్యే పౌర్ణమాస్యాస్తంత్రంప్రక్రమయ
తి ప్రాగుపయోదమావాస్యాయాఇతి, శాస్త్రాత్తత్కాలప్రకారాంతస్య వర్తమా
నత్వాత్తస్యాపి వర్తమానతావ్యపదేశః । ఏతచ్చాహితాగ్నిత్వమాత్రేణ కాలవిశే
షానాదరేణోక్తమితి పూర్వోక్తవంప్రోదయాద్యవిరోధః అథవా ఉదితేజుహో
త్యనుదితేజుహోతి ప్రాతర్జుహోత్యగ్నిహోత్రమితి తత్కాలత్వాత్సామిధేనీ
సాన్నాయ్యశబ్దయోర్మంత్రహవిర్మాత్రపరత్వమాశ్రిత్యాగ్నిహోత్రపరత్వేన వ్యా
ఖ్యేయం, తస్మాదగ్నిహోత్రస్య యజ్ఞకర్తారః ఏకఋత్విగిత్యేకాధ్వర్యుకత్వేపి
అధ్వర్యుసహాయైరితి బహువచనం యజమానబహుత్వాదుపపద్యతఇత్యాహురిత్య
లంధాందసగోష్ఠీవ్యసనేన ॥ వృత్త్యనుప్రాసోలఙ్కారః స్పష్టఏవ ॥ ౪౦॥—
ప్రకృతేతి ॥ ప్రకృతజపవిధీనాం-ప్రక్రాంతజపకర్మణాం నియమభాజాం త
పస్వినాంసంబంధి ఓష్ఠైరపి హితమోష్ఠ్యైః + శరీరావయవాచ్చేతియత్ప్రత్యయః అ
క్షరైః వర్ణైః ఉపధ్మానీయైరిత్యర్థః ఉపధ్మానీయానామోష్ఠ్యావిత్యను
శాసనాత్, ముహురపిహితమావృతం అన్యైరనోష్ఠ్యైరక్షరైర్లక్ష్యందర్శనీ
యం । అతఏవోద్భిన్నదంతం ఉద్గతాంశవోదంతాయస్యతత్తాస్యం ముఖం అను
వేలం-ప్రతిక్షణం, ఘట్టితోద్ఘట్టితస్య ప్రాణిత్వాన్ముహుర్ఘటితవిఘటితస్యవి
శేషణసమాసః ॥ ముగ్ధం-సుందరం, యన్ముక్తానాం-ముక్తాఫలానాం పుటం కో
శః శుక్తిరితియావత్ । తస్యానుకృతిం సామ్యంవ్రజతి ఉపమాలఙ్కారః॥ ఏతే
న శ్లోకద్వయేన బహవః కర్మనిష్ఠాస్తపోనిష్ఠాశ్చబ్రాహ్మణాభగవంతమనుయాం
తీతికథితమ్ ॥ ౪౧ ॥—నవేతి ॥ కులిశంపాణౌయస్యసకులిశపాణిరింద్రః +ప్ర
హరణార్థేభ్యః పరేనిష్ఠాసప్తమ్యౌభవతఇతి పాణేఃపరనిపాతః । ఏతదేవాత్ర
వ్యధికరణబహువ్రీహేశ్చజ్ఞాపకం తస్య కకుభి ప్రాచ్యాందిశి నవకనకపత్నిశ

నిశ్శేషభువనదాహారంభమంభాంసి దగ్ధ్వా జ్వలితమివ మహాబ్ధేరూర్ధ్వగం మౌర్వానలం॥ ౪౩ ॥ వితతపృథువరత్రాతుల్యరూపైర్మయూఖైః కలశ ఇవ గరీయాన్ దిగ్భిరాకృష్యమాణః । కృతచపలవిహంగాలాపకోలాహలాభిర్జలనిధిజలమధ్యాదేష ఉత్తార్యతే ర్కః ॥ ౪౪ ॥ పయసి సలిలరాశేర్నక్తమంతర్నిమగ్నః స్ఫుటమనిశమతాపి జ్వాలయా బాడవాగ్నేః । యదయమిదమిదానీమంగముద్యన్ దధాతి జ్వలితఖదిరకాష్ఠాంగారగౌరం వివస్వాన్ ॥ ౪౫ ॥ అతుహినరుచినాసౌ కేవలం నోదయాద్రిః క్షణముపరిగతేన స్థాప్యతే భృతస్సగ్ధ్వపీవ । నవకటనికరేణ స్పష్టబంధూ

కం వాసరాణాం విధాతుర్దినకరస్య భాసాం వితానం కరజాలం మహాబ్ధేరంభాంసి జలాని దగ్ధ్వా జనితభువనదాహారంభం కృతజగద్దాహోద్యోగం సదూర్ధ్వగం మబ్ధేరుపరిజ్వలితమౌర్వానలార్చిర్బడబానలజ్యోతిరివ భాతీత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౪౩ ॥ —వితతేతి ॥ వితతాభిః-ప్రసారితాభిః పృథువరత్రాభిర్మహారజ్జుభిస్తుల్యరూపైస్తుల్యాకారైర్మయూఖైః కిరణైర్గరీయాన్ కలశ ఇవాకృష్యమాణస్సన్నేషః అర్కః కృతశ్చపలః సత్వరో విహంగాలాపఏవకోలాహలః కలకలో యాభిస్తాభిః దిగ్భిర్జలనిధేః జలమధ్యాదుత్తార్యతే ఉద్ధ్రియతే తరంతేర్ణ్యంతాత్కర్మణిలట్ । యథాకుతశ్చిత్కూపాత్ కుంభః పాశైరాకృష్య సకలకలం బహుభిః స్త్రీభిరుద్ధ్రియతే తద్వదితిభావః । అత్ర వరత్రాతుల్యరూపైః కలశ ఇవేతి సోపమాభ్యాం విహంగాలాపకోలాహలేతి రూపకేణచోజ్జీవితార్కస్యాదిక్కర్తృకోత్తారణోత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాత్ప్రతీయమానేతి సఙ్కరః ॥ ౪౪ ॥ పయసీతి ॥ అయంచ వివస్వాన్ నక్తం సలిలరాశేః పయసి సముద్రస్య జలే నిమగ్నః అంతర్బడబాగ్నేర్జ్వాలయా శాంత్యా అనిశం సదా అతాపితస్తప్తః స్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ కుతః యదిదానీముద్యన్ ఇదం జ్వలితః ప్రజ్వలన్యః ఖదిరకాష్ఠస్యాంగారస్తద్వద్గౌరమరుణమంగం దధాతి ॥ ని ॥ గౌరోరుణాసితేపీతే ఇతి విశ్వః ॥ ౪౫ ॥—అతుహినేతి ॥ క్షణముపరిగతేన స్థితేనాతుహినరుచినా అర్కేణ కేవలమసౌ ఉదయాద్రిః పూర్వాద్రిః ॥ ని ॥ ఉదయః పూర్వపర్వత ఇత్యమరః ॥ స్పృష్టైః వికసితైః బంధూకస్తబకైః బంధుజీవకకుసుమగుచ్ఛైః విరచితం ॥ ని ॥ బంధూకో బంధుజీవక ఇత్యమరః ॥ శేఖరం అవతంసం ॥ ని ॥ శిఖాస్వాపీడశేఖరావిత్యమరః ॥ నబిభర్తి కింతు ఏతే సర్వ ఏవ క్ష్మాభృతః పర్వతాః క్షణ

కేచూనస్తబకరచితమేతే శేఖరం విభ్రతీవ ॥ ౪౬ ॥ ఉదయశిఖరిశృఙ్గప్రాఙ్గణే
ష్వేష రిఙ్గన్ సకమలముఖహాసం వీక్షితః పద్మినీభిః । వితతమృదుకరాగ్రశ్శ
బ్దయన్త్యా వయోభిః పరిపతతి దివోఽఙ్కే హేలయా బాలసూర్యః ॥ ౪౭ ॥ క్షణమ
యముపవిష్టః క్ష్మాతలన్యస్తపాదః ప్రణతిపరమవేక్ష్య ప్రీతమహ్నాయ లోకమ్ । భు
వనతలమశేషం ప్రత్యవేక్షిష్యమాణః క్షితిధరతటపీఠాదుత్థితస్సప్తసప్తిః ॥ ౪౮ ॥

ముపరిగతేన ఊర్ధ్వమవస్థితేన నవకరనికరేణ ఉక్తలక్షణం శేఖరం బిభ్రతీవేత్యు
త్ప్రేక్షా ॥ న కేవలమర్కోదయాద్రిరేవ బన్ధూకశేఖరం బిభర్తి కిన్తు తత్కర
జాలేన సర్వేఽపి పర్వతాస్తథేత్యర్థః ॥ ౪౬ ॥ —— ఉదయేతి ॥ ఏష బాల ఉదిత
మాత్రః శిశుః బాలశ్చాసౌ సూర్యశ్చ బాలసూర్యః ఉదయశిఖరిశృఙ్గస్య-ఉదయా
ద్రిశిఖరస్య ప్రాఙ్గణేషు రిఙ్గన్ సఞ్చరన్ పద్మినీభిర్నలినీభిః స్త్రీవిశేషైశ్చ
॥ ని ॥ పద్మినీ స్త్రీవిశేషేఽపీతి విశ్వః ॥ కమలాన్యేవ ముఖాని తేషాం హాసేన వికా
సేన హాస్యేన చ సహ యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా వీక్షితస్సన్ వయోభిః పక్షిభిః ॥ ని ॥
వయః పక్షిణి బాల్యాదావితి విశ్వః ॥ శబ్దయన్త్యాః శబ్దం కుర్వన్త్యాః ఆగచ్ఛ ఆగ
చ్ఛ వత్సేతి వ్యాహరన్త్యా ఇత్యర్థః + శబ్దశబ్దాత్ తత్కరోతీతి ణ్యన్తాల్లటశ్శతరి
ఙీప్ ॥ దివోఽన్తరిక్షస్య మాతుశ్చాఙ్కే సమీపే ఉత్సఙ్గే చ వితతాని ప్రసృతాని మృ
దూని కరాగ్రాణి కిరణాగ్రాణి హస్తాగ్రాణి చ యస్య సః హేలయా లీలయా పరి
పతతి శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యనుగృహీతం రూపకమ్ ॥ ౪౭ ॥ —— క్షణమితి ॥ అయం స
ప్తసప్తిరర్కః క్షణముపవిష్టః క్షితిధరపీఠమధ్యాసీనః-క్ష్మాతలన్యస్తపాదః, ప్రణామ
స్వీకారాయ భూతలప్రసారితాఙ్ఘ్రిరిత్యర్థః, ప్రణతిపరం నమస్కారం కు
ర్వాణం ప్రీతం ప్రణామస్వీకారాత్సన్తుష్టం లోకం జనమహ్నాయ ఝటితి ॥ ని ॥
ద్రాక్ ఝటిత్యఞ్జసాహ్నాయేత్యమరః ॥ అవేక్ష్య కృపావలోకేన సమ్భావ్యాశే
షం భువనతలం లోకస్వరూపం ప్రత్యవేక్షిష్యమాణః అనుసన్ధాస్యమానః క్షి
తిధరస్య తటం పీఠమివ-సింహాసనమివ, అన్యత్ర తటమివ పీఠం తస్మాదుత్థితః
ఉదయాద్రిమతిక్రాన్త ఇత్యర్థః ॥ యథా కశ్చిన్మ రాజః సింహాసనోపవిష్టః
క్షణం ప్రణతజనమాదృత్య అథ సకలస్వరాష్ట్రప్రత్యవేక్షణాయ సహసోత్థా
య గచ్ఛతి తద్వదిత్యర్థః అత్ర ప్రకృతార్కవిశేషణవైభవాదప్రకృతమహా

పరిణతమదిరాభం భాస్కరేణాంశుబాణైస్తిమిరకరిఘటాయాస్సర్వదిక్షు క్షతాయాః । రుధిరమివ వహంత్యో భాంతి బాలాతపేన చ్ఛురితముభయరోధోవారితం వారి నద్యాః ॥ ౪౯ ॥ దధతి పరిపతంత్యో జాలవాతాయనేభ్యస్తరుణతపనభాసో మందిరాభ్యంతరేషు । ప్రణయిషు వనితానాం ప్రాతరిచ్ఛత్సు గంతుం కుపితమదనముక్తోత్తప్తనారాచలీలామ్ ॥ ౫౦ ॥ అధిరజని వధూభిః పీతమైరేయరిక్తం కనకచషకమేతద్రోచనాలోహితేన । ఉదయదహిమరోచిర్జ్యోతిషాక్రాంతమంతర్

క్షితాజప్రతీతేస్సమాసోక్తిః ॥ ౪౮ ॥—పరిణతేతి ॥ నద్యాః బాలాతపేన చ్ఛురితం రూషితం, అతఏవ పరిణతమదిరాభం-సుపక్వసురాసన్నిభం, ఉభాభ్యాం రోధోభ్యాం వారితమవరుద్ధం ఉభయరోధోవారితం + ఉభాదుదాత్తో నిత్యమిత్యత్ర నిత్యగ్రహణసామర్థ్యాత్ వృత్తివిషయే ఉభశబ్దస్య స్థానే ఉభయశబ్దప్రయోగ ఇత్యుక్తం ప్రాక్ ॥ వారి జలం భాస్కరేణ కస్మాదిత్యాకాంక్షాయాం ॥ అంశుభిరేవ బాణైః సర్వదిక్షు క్షతాయాః ప్రహృతాయాః తిమిరమేవ కరిఘటా గజసంఘః తస్యాః రుధిరమివేత్యుత్ప్రేక్షా, వహంత్యో భాంతి ॥ ౪౯ ॥—దధతీతి ॥ జాలవాతాయనేభ్యః-గవాక్షవివరేభ్యః, మందిరాణామభ్యంతరేషు పరిపతంత్యః తరుణతపనభాసః బాలార్కకిరణాః వనితానాం ప్రణయిషు ప్రాతర్గంతుమిచ్ఛత్సు సత్సు కుపితేన మదనేన ముక్తానాముత్తప్తానామగ్నిజ్వలితతేజసాం నారాచానాం బాణవిశేషాణాం లీలాం శోభాం దధతి అత్ర లీలేవ లీలేతి సాదృశ్యాక్షేపాదసమ్భవద్వస్తుసమ్బంధా నిదర్శనా ॥ ౫౦ ॥—అధీతి ॥ అధిరజని రజన్యాం విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః । వధూభిః పీతం మైరేయం మద్యం యస్య తత్ అతఏవ రిక్తం మైరేయరిక్తం ఏతత్ కనకస్య చషకం స్వర్ణస్య పానపాత్రం (అవయవషష్ఠ్యావికారార్థతా)ని॥ చషకోఽస్త్రీ పానపాత్రమిత్యమరః ॥ రోచనాలోహితేన-గోరోచనారుణేన ఉదయత ఉదయమానస్య హిమరోచిషః అర్కస్య జ్యోతిషా తేజసా అంతరభ్యంతరే ఆక్రాంతం వ్యాప్తం సత్ ఆద్యాపి ఇదానీమపి, తథైవ పూర్వవదేవ మధునా ఆపూర్ణమివేత్యర్థః + సామాన్యషష్ఠ్యా యోగ్యవిశేషపర్యవసాననియమాత్-షష్ఠీ శేష ఇతి సంబంధసామాన్యషష్ఠీ॥ కరణస్యాపి కారణత్వాదితి భాతి-శోభతే, అత్రాక్రాంతపాత్రే మధుపూర్ణత్వోత్ప్రేక్షయా ఆతపే మధుభ్రమాద్భ్రాంతిమాన్ వ్యజ్యతే ॥ ౫౧ ॥—

ఘనఇవతథైవాపూర్ణమధ్యాపిభాతి ॥౨౧॥ సితరుచిశయనీయేనక్తమేకాంతము
క్తం దినకరకరసంగవ్యక్తకౌసుంభకాంతి । నిజమితిరతిబన్ధోర్జానతీముత్తరీ
యం పరిహసతిసఖీస్త్రీమాదధానాందినాదౌ ॥౨౨॥ ప్లుతమివశిశిరాంశోరం
శుభిర్యన్నిశాసుస్ఫటికమయమరాజద్రాజతాద్రిస్థలాభమ్ । అరుణితమకరో
త్తైర్వేశ్మకాశ్మీరజాంభస్స్నపితమివతదేతద్భానుభిర్భాతిభానోః ॥౨౩॥ సరస
నఖపదాంతర్దష్టకేశప్రమోకం ప్రణయినివిదధానే యోషితాముల్లసంత్యః । వి
దధతిదశనానాంసీత్కృతావిష్కృతానామభినవరవిభాసః పద్మరాగానుకారం
॥౨౪॥ అవిరతదయితాంగాసంగసంచారితేనచ్ఛురితమభినవాసృక్కాంతినాకుం

సితేతి ॥ నక్తం-రాత్రౌ, శయనీయే-తల్పే, ఏకాన్తముక్తమత్యన్తత్యక్తం, సిత
రుచి శుభ్రవర్ణం కింతు దినాదౌ-ప్రభాతే, దినకరకరసంగేనార్కాంశువ్యతి
కరేణ వ్యక్తా కౌసుమ్భీ-కుసుమ్భస్య రాగద్రవ్యస్యసమ్బన్ధినీ కాంతిర్యస్య త
త్తథాభాసమానం రతిబంధోః ప్రియస్య ఉత్తరీయం నిజమాత్మీయమితిజానతీం
అతఏవాదదానాం స్త్రీం నాయికామ్ + వామ్శసోరితీయఙ్భావపక్షే అమి
పూర్వఇతి పూర్వరూపం సఖీపరిహసతి అత్ర కౌసుమ్భే కౌసుమ్భభ్రమాత్సా
దృశ్యనిబంధనాద్భ్రాన్తిమదలఙ్కారః ॥ ౨౨ ॥—ప్లుతమితి ॥ రాజతాద్రిస్థ
లాభం సుధాధవళితత్వాత్కైలాసతటసన్నిభం యద్వేశ్మ నిశాసుశిశిరాంశోరం
శోరంశుభిశ్చన్ద్రికాభిః ప్లుతం ధౌతంసత్ స్ఫటికమయం-స్ఫటికవికారఇవా
రాజత్ రేజే తదేతద్వేశ్మ భానోః సూర్యస్యాకరోత్తైః కోమలైః భానుభిః కి
రణైః అరుణితమరుణీకృతంసత్ కాశ్మీరదేశజాతం కాశ్మీరజం కుఙ్కుమం త
స్యాంభసాస్నపితం సిక్తమివభాతి ఉత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౩॥—సరసేతి॥
ప్రణయిని-పత్యౌ యోషితాంసరసనఖపదానామార్ద్రనఖక్షతానామన్తర్మధ్యే
దష్టానాం లగ్నానాం కేశానాం శిరోరుహాణాం ప్రమోకం-ప్రమోచనం, వి
దధానేసతి సీత్కృతైర్వ్యథావిర్భూతసీత్కారైరావిష్కృతానాం దశనానాం
ఉల్లసన్త్యః వైమల్యాద్దన్తేషు ప్రతిఫలన్త్యః అభినవరవిభాసః-నూతనసూర్య
రుచః, పద్మరాగాణామనుకారం-అనుకరణంవిదధతి ఉపమాలఙ్కారః ॥ సచర
విభాసామారుణ్యప్రతిపాదకాభినవవిశేషణప్రసాదలబ్ధఇతి కావ్యలింగేనసఙ్క
రః ॥ ౨౪ ॥—అవిరతేతి ॥ అవిరతేనావిచ్ఛిన్నేన, దయితానాం ప్రేయసామం

కు మేన । కనకనికష రేఖాకోమలం కామినీనాం భవతి వపురవాప్తచ్ఛాయ మేవాతపేపి ॥ ౫౫ ॥ సరసిజవనకాన్తం బిభ్రదభ్రాన్తవృత్తిః కరనయనసహస్రం హేతుమాలోకశక్తేః । అ లమలిమహిమ్నా లోకమాక్రాన్తవన్తం పరిరిపవం

గన్యాసంగే-శరీరసమ్పర్కేణ, సఞ్చారిణేన-సఞ్చ్కాన్తిమతేన, అభినవస్యాస్య జొరక్తస్యేవ కాన్తిర్యస్య తేన కఞ్చు కేన చ్ఛురితం-భూషితం, కనకస్యయా నికషే నికషోపలే రేఖా రాజిస్తద్వత్కోమలం మనోహరమిత్యుపమా కామినీనాం వపురాతపేపి అవాప్తచ్ఛాయం-(ప్రా)ప్తచ్ఛాయం, లబ్ధవర్ణోత్కర్షమేవ భవతి స్వతః సువర్ణవర్ణస్య తతః కఞ్చుకాపేక్షస్య కామినీగాత్రస్య పునర్బాలాతపవ్యాప్తిరితి మహతీ వర్ణోత్కర్షసామగ్రీతి భావః ॥ ఆతపే ఛాయా అనాతప ఇతి (విరోధస్య కాన్తిపరత్వేన పరిహారాత్) విరోధాభాసేపి శబ్దః ॥ ని ॥ ఛాయాత్వనాతపే కాన్తావితి విశ్వః ॥ అత్ర అస్య కామ్ కఞ్చుకమచ్ఛురితత్వ కనకనికష రేఖాకోమలత్వయోరుపమాపేక్షయా ఛాయావాప్తిహేతుత్వాదుపమాసఙ్కీర్ణం కావ్యలింగమ్ । తథాతపేప్యవాప్తచ్ఛాయమిత్యత్ర విరోధేన ఏకవాచకానుప్రవేశేన సఙ్కీర్యతే ॥ ౫౫ ॥—సరసిజేతి ॥ సరసి జాతాని సరసిజాని-పద్మాని + సప్తమ్యాం జనేర్డః తత్పురుషే కృతిబహులమిత్యలుక్ ॥ తద్వనస్య కాన్తం ప్రియం అన్యత్ర తద్వత్కాన్తం రమ్యం, ఆలోకశక్తేర్లోకలోచనానాం విషయగ్రహణశక్తేర్హేతుం ఆలోకాన్తరసహకృతానామేవ తేషాం తత్సామర్థ్యాత్, అన్యత్ర ఆలోకశక్తేః-దర్శనవ్యాపారస్య, హేతుం దర్శనసాధనమిత్యర్థః సయనానీవకరాః అన్యత్ర కరా ఇవ నయనాని తేషాం సహస్రం కరనయనసహస్రం బిభ్రత్ అభ్రాన్తే-నభోమధ్యే వృత్తిర్యస్య సోభ్రాన్తవృత్తిః ॥ అన్యత్ర భ్రాన్తే-మేఘమండలేవృత్తిర్యస్య సః మేఘవాహన ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ అభ్రం నభస్స్వర్గ వలాహకేష్వితి విశ్వః ॥ హరితో శ్వాః యస్య స హరిదశ్వోర్కః హరిరిన్ద్ర ఇవాతిమహిమ్నా-అతిమహత్తయా స్వవృద్ధ్యేత్యర్థః ॥ లోకమాక్రాన్తవన్తం వ్యాప్తవన్తం, ఏకత్ర ప్రత్యక్షాదన్యత్ర స ఇమమాత్రమిమమాత్రం విష్వజ్జవర్ధత స ఇమాన్ లోకానభ్యవృణోదిత్యాగమాచ్చేతి భావః ॥ వృత్రం ధ్వాన్తం దానవం చతావష్టగ్రం సాధు హినస్తి-హన్తి ॥ ని ॥ ధ్వాన్తారిదానవా వృత్రా ఇత్యమరః ॥ ఉప

రిదశ్వస్సాన్ధ్యవృత్రిం హినస్తి ॥౫౬॥ అవతమసభిదాయై భాస్వతాభ్యుద్గతేన ప్రసభముడుగణోఽసౌ దర్శనీయోఽప్యపాస్తః । నిరసితుమరిమిచ్ఛోర్యే తదీయాశ్రయేణ శ్రియమధిగతవంతస్తేఽపి హంతవ్యపక్షే ॥ ౫౭ ॥ ప్రతిఫలతి కరౌఘే సమ్ముఖావస్థితాయాం రజతకటకభిత్తౌ సాంద్రచంద్రాంశుగౌర్యామ్ । బహిరభిహతమద్రేస్సంహతం కందరాంతర్గతమపి తిమిరౌఘం ఘర్మభానుర్భినత్తి ॥౫౮ ॥ బహిరపి విలసంత్యః కామమానిన్యిరే యద్దివసకరరుచోఽంతర్ధ్వాంతమంతర్గృహేషు ॥ నియతవిషయవృత్తేరప్యనల్పప్రతాపక్షతసకలవిపక్షస్తేజసస్స స్వభావః ॥ ౫౯ ॥

మా శ్లేషోవా మతభేదాత్ । ౫౬ ॥—అవతమసేతి ॥ అవతమసం-తిమిరం + అవసమంధేభ్యస్తమస ఇతిసమాసాన్తః * యద్యపి క్షీణేఽవతమసంతమ ఇత్యుక్తం తథాపీహ విరోధాద్విశేషానాదరేణ సామాన్యమేవ గ్రాహ్యం తస్య భిదాయై భేదాయ + షిద్భిదాదిభ్యోఽఙ్ అభ్యుద్గతేనాభ్యుదితేనోద్యతేనచ భాస్వతా-సూర్యేణ, దర్శనీయోఽప్యుడుగణోఽసౌ ప్రసభం-బలాత్, అపాస్తః తథాహి అరిం నిరసితుమిచ్ఛోర్యే తదీయేనాశ్రయేణాశ్రయణేన శ్రియం-సమ్పదం, శోభాం చ ॥ ని ॥ శోభాసమ్పత్తిపద్మాసు లక్ష్మీః శ్రీరపి గద్యత ఇతి విశ్వః॥ అధిగతవన్తః ప్రాప్తవన్తస్తేఽపి హన్తవ్యపక్షే వధ్యకోటావేవ అరివదరిపక్ష్యా అపి వధ్యా ఏవేత్యర్థః ॥ ఉడుగణోఽపి తమసి శోభతే అతస్తత్పక్ష్య ఇతి భావః ॥ సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాన్తరన్యాసః ॥ ౫౭ ॥—ప్రతీతి ॥ ఘర్మభానురుష్ణాంశుః, సమ్ముఖావస్థితాయాం సాన్ద్రచన్ద్రాంశువద్గౌర్యాం ధవళాయామిత్యుపమా + షిద్గౌరాదిభ్యశ్చేతి ఙీష్ ॥ రజతకటకమేవ భిత్తిస్తస్యాం కరౌఘే స్వకిరణజాలే ప్రతిఫలతి సతి అద్రేర్బహిరభిహతం నిరస్తం కన్దరాణాం దరీణాం అన్తర్గతం సంహతం తిమిరౌఘమపి భినత్తి పురోగతరజతభిత్తిప్రతిహతస్య నిజతేజసః కన్దరాన్తః ప్రవేశాదితి భావః ॥ అత్ర కరౌఘస్యాన్తస్సమ్బన్ధాభావేపి సమ్బన్ధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౫౮ ॥ —బహిరితి ॥ బహిర్విలసన్త్యోఽపి దివసకరరుచోఽర్కభాసః అన్తర్గృహేషు-గర్భాగారేషు, కామం-యథేష్టం, ధ్వాన్తం అన్తం నాశమానిన్యిరే-ప్రాపయామాసురితి యత్ + నయతేర్ద్వికర్మకాత్కర్తరి లిట్ ॥ సః అన్తర్గృహధ్వాన్తనిరాసో నియతవిషయే నియతస్థానే వృత్తిర్యస్య తస్య నియతదేశవర్తినోఽపీత్యర్థః + తృతీయాదిష్వితి పుంవద్భావః । తేజసానల్పేన ప్రతా

చిరమతిరసలౌల్యాద్బన్ధనంలమ్భితానాంపునరయముదయాయ ప్రాప్య ధామ స్వమేవ। దలితదలకవాటష్షట్పదానాం సరోజే సరభస ఇవ గుప్తిస్ఫోటమర్కః కరోతి ॥౬౦॥ యుగపదయుగసప్తిస్తుల్యసఙ్ఖ్యైర్మయూఖైర్దశశతదలభేద-కౌతుకేనాశుకృత్వా। శ్రియమళికులగీతైర్లాలితాంపఙ్కజాన్తర్భవనమధిశయానామాదరాత్పశ్యతీవ ॥౬౧॥ అదయమివకరాగ్రైరేషనిష్పీడ్యసద్యశ్శశధరమహరాదౌరాగవానుష్ణరశ్మిః। అవకిరతినితాన్తంకాన్తినిర్యాసమచ్ఛాత్ స్రుతినవజల

ఫేన స్వప్రకాశేన స్వప్రభావేనైవేత్యర్థః॥ ని ॥ ప్రతాపౌ పౌరుషాతిపావితి వైజయన్తీ ॥ క్షతసకలవిపక్షః-నిరస్తసమస్తప్రతిపక్షః స్వభావః తేజస్వినామేషస్వభావో యత్ప్రతాపేనైవపరోచ్ఛేదనంఅతోయ ఉక్తమర్కభాసామప్యన్తర్ధ్వాన్తహరణమితిభావః ॥ అత్ర సమర్థ్యసమర్థకయోస్సామాన్యవిశేషభావాదర్థాన్తరన్యాసః ॥ ౫౯ ॥ —చిరమితి ॥ అయమర్కః పునర్భూయోపి ఉదయాయ స్వవృద్ధయే స్వం స్వకీయమేవ ధామ-స్థానం, తేజోవా ప్రాప్యఅతిరసలౌల్యాదతిమాత్రాద్రసేషు మకరందేషు విషయేషుచ లౌల్యాదాసక్తేః సరోజే చిరం బన్ధనం లమ్భితానాం ప్రాపితానాం షట్పదానాం సరభసః సత్వరః దలితం విఘటితం దలమేవ కవాటంయేనసస్సన్ గుప్తిస్ఫోటం బన్ధనమోక్షం కరోతీవేత్యుత్ప్రేక్షా యథాకశ్చిత్పదభ్రష్టః పునర్లబ్ధపదః పూర్వసన్ధానాత్స్వబన్ధూనాగత్య స్వయమేవకారాకవాటముద్ఘాట్య మోచయతి తద్వదితిభావః॥ ౬౦ ॥ —యుగపదితి ॥ అయుగాః విషమాః సప్తయోశ్వాయస్యసఃఅయుగసప్తిః సప్తాశ్వోర్కః యుగశబ్దస్యయుగ్మశబ్దస్యచవిశేష్యలిఙ్గతావగన్తవ్యా, యుగపదేకదైవ తుల్యసంఖ్యైః-సహస్రసంఖ్యైరిత్యర్థః ॥ మయూఖైః-కరైః, దశశతానియేషాంతాని దశశతాని సహస్రమిత్యర్థః, తేషాం దలానాంభేదం విఘటనం కౌతుకేన సంతోషేణాశుకృత్వా అళికులస్య గీతైర్గానైర్లాలితాం సత్కృతాం పఙ్కజమేవాన్తర్భవనం-గర్భగృహం, అధిశయానాం తత్రశయానామిత్యర్థః + అధిశీఙ్స్థాసాంకర్మేతికర్మత్వం శ్రియమాదరాత్పశ్యతీవేత్యుత్ప్రేక్షా కశ్చిత్కాన్తః కాంతామివైకాన్తగతామితిభావః ॥ ౬౧ ॥—అదయమితి॥ అహరాదౌ ప్రభాతే రాగవానుదయరాగవాన్ పుండరీకస్నేహవాంశ్చేష ఉష్ణరశ్మిరర్కః శశధరం-చన్ద్రం కరాగ్రైః, రశ్మ్యగ్రైః హస్తాగ్రైశ్చ అద

పాండుం పుండరీకోదరేషు ॥౬౨॥ ప్రవికసతి చిరాయ ద్యోతితాశేషలోకే దశశతకరమూర్తావక్షిణీవ ద్వితీయే । సితకరవపుషాసౌ లక్ష్యతే సంప్రతి ద్యౌర్విగలితకిరణేన వ్యంగితైకేక్షణేవ ॥౬౩॥ కుముదవనమపశ్రి శ్రీమదంభోజషండం త్యజతి ముదముళూకః ప్రీతిమాంశ్చక్రవాకః । ఉదయమహిమరశ్మిర్యాతి శీతాంశు

యం-నిర్దయం, సద్యో నిష్పీడ్య ప్రణుద్య అబ్దాత్ మేఘాత్ స్రుతం-స్రస్తం, నవజలమివ పాండుం-శుభ్రం, కాన్తినిర్యాసం-లావణ్యసారం, పుండరీకాణాం-సితాబ్జానాముదరేషు భ్యస్తరేషు నితాన్తమవకిరతీవ-నిక్షిపతీవ, అత్ర సూర్యోదయే చన్ద్రస్య కాన్తిక్షయాత్పుండరీకాణాం తత్ప్రాదుర్భావాచ్చ సూర్యశ్చన్ద్రమేవ కాన్తిం పుండరీకస్యోదరేషు నిక్షిపతీవేత్యుత్ప్రేక్షా, యథా ద్విషన్తం ప్రపీడ్య తదీయం వస్తుసారం సుహృదే ప్రయచ్ఛతి తద్వదితిభావః ॥౬౨॥

ప్రవికసతీతి॥ద్యోతితః-ప్రకాశితః, అశేషలోకో యేన తస్మిన్ దశశతాని యేషాం తే దశశతాస్తే కరా యస్యాస్సా దశశతకరా సహస్రకరా సా మూర్తిర్యస్య తస్మిన్ దశశతకరమూర్తౌ-సూర్యే, ద్వితీయే అక్షిణి చక్షుషీవ చిరాయ ప్రవికసతి సతి సమ్ప్రత్యసౌ ద్యౌః-ఆకాశం స్త్రీ చ గమ్యతే, విగలితకిరణేన-నిష్ప్రకాశేన సితకరం-శుభ్రకిరణం, వపుర్యస్య తేన సితకరవపుషా-చంద్రేణ, వ్యంగితం వికలీకృతమేకేక్షణమేకనేత్రం యస్యాస్సా వ్యంగితైకేక్షణా కాణేవ లక్ష్యతే, అత్ర దివః కాణత్వముత్ప్రేక్ష్యతే, తచ్చ కాణత్వమక్షిత్వేనాధ్యవసితేన నిష్ప్రకాశేన చంద్రేణేతి తత్ర + యేనాఙ్గవికార ఇతి తృతీయా ॥ ౬౩ ॥—కుముదే

తి ॥ కుముదవనం అపగతా శ్రీర్యస్య తదపశ్రి-విగతశోభం + హ్రస్వో నపుంసక ఇతి హ్రస్వత్వం, అమ్భోజషణ్డం శ్రీమత్-శోభాయుక్తమ్, ఉలూకః పేచకో ముదం త్యజతి తస్య దివాభీతత్వాదితిభావః చక్రవాకః ప్రీతిమాన్ రజనీవిరహితత్వాత్తస్యేతిభావః । అహిమరశ్మిరుష్ణాంశురుదయం యాతి హిమాంశురిందురస్తమదర్శనం యాతి అస్తమిత్యవ్యయం కథమేతద్వైషమ్యం తత్రాహ॥

హతేతి ॥ హతవిధిలలితానాం-దుష్టదైవచేష్టితానాం, విపాకః-పరిపాకః, తత్తత్ప్రాణికర్మానురూపఫలదానప్రకార ఇతి యావత్, విచిత్రో వివిధః, నత్వేకవిధ ఇత్యర్థః, హీతి విస్మయే ॥ ని ॥ సాన్త్వే హో హీ చ విస్మయే ఇత్యమరః ॥ విధివిపాకవైచిత్ర్యాత్-జగద్వైచిత్ర్యం వ్యజ్యతే ఇతి కారణేన కార్యసమర్థన

రస్తంహతవిధిలలితానాంహివిచిత్రోవిపాకః ॥౬౪॥ క్షణమతుహినధామ్నిప్రోష్యభూయఃపురస్తాదుపగతవతిపాణిగ్రాహవద్దిగ్వధూనామ్ । ద్రుతతరముపయాతిస్రంసమానాంశుకోఽసావుపపతిరివనీచైఃపశ్చిమాంతేనచంద్రః ॥౬౫॥ ప్రలయమఖిలతారాలోకమహ్నాయనీత్వా శ్రియమనతిశయశ్రీస్సానురాగాందధానః । గగనసలిలరాశింరాత్రికల్పావసానె మధురిపురివభాస్వానేషఏకోఽధిశేతే ॥౬౬॥ కృతసకలజగద్విబోధోఽవధూతాంధకారోదయఃక్షపితకుముదతారకాశ్రీర్వియో

రూపోఽర్థాన్తరన్యాసః ॥ ౬౪ ॥—క్షణమితి ॥ అతుహినధామ్ని-ఉష్ణాంశౌ దిశో వధ్వ ఇవేత్యుపమితసమాసః, తాసాం దిగ్వధూనాం పాణిం గృహ్ణాతీతి పాణిగ్రాహో నిజభర్తా తస్మిన్నివ పాణిగ్రాహవత్ + తత్ర తస్యేవేతి తత్రార్హేఽవతిః క్షణంప్రోష్య-ప్రవాసంకృత్వా + ప్రపూర్వాద్వసధాతోః క్త్వాసమాసేనల్యప్, వచిస్వపీత్యాదినాసమ్ప్రసారణం, భూయః-పునరపి, పురస్తాత్పూర్వస్యాందిశి పురోమార్గేచోపగతవత్యా గతవతిసతి అసౌ చన్ద్రః ఉపపతిర్జార ఇవ ॥ ని ॥ జారస్తూపపతిస్సమావిత్యమరః॥ స్రంసమానాంశుకో గళద్రశ్మికః, శైషికః కప్రత్యయః, స్రస్తవస్త్రశ్చసన్ నీచైర్నమ్రస్సన్, పశ్చిమాన్తేన-పశ్చిమదిక్కోణేన, కేనచిదపగద్వారేణ ద్రుతతరమపయాత్యపసరతి యథాపూర్వద్వారేణ నిజపతావాగతే పశ్చాన్మార్గేణోపపతిరపసరతి తద్వదిత్యర్థః, ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౬౫ ॥—ప్రలయమితి ॥ అఖిలస్తారాలోకో లోక ఇవ తారానక్షత్రం తమఖిలతారాలోకమహ్నాయ ద్రాక్ ప్రలయం క్షయంనీత్వా, అతఏవ యతో నాస్త్యతిశయస్సాఽనతిశయా సర్వాతిశాయినీశ్రీర్మహిమాయస్యసోఽనతిశయశ్రీః సానురాగాముదయరాగవతీం శ్రియంశోభామన్యత్ర సానురాగామనురాగవతీం శ్రియం రమాంచ దధానః, ఏషభాస్వానేకో మధురిపుర్విష్ణురివ రాత్రిః కల్పావసానం-కల్పాన్త ఇవ, తస్మిన్ రాత్రికల్పావసానే గగనం సలిలరాశిరివ తం గగనసలిలరాశిమధిశేతేఽధితిష్ఠతి అత్ర మధురిపురివేతి వాక్యగతోపమైవ సమాసగతోపమానాం ప్రసాధికేతి సర్వత్రోపమితసమాసాశ్రయణమేవోచితమ్ ॥ ౬౬ ॥—కృతేతి ॥ కృతసకలజగద్విబోధః-కృతాఖిలలోకప్రబోధః, అవధూతో విక్షిప్తోన్ధకారస్యోదయఉజ్జృమ్భణంయేనసోఽవధూతాన్ధకారోదయ ఇతి మహాగుణోక్తిః-దోషమాహ క్షపితానా

గంనయన్తి కామినః । బహుతరగుణదర్శనాదభ్యుపేతాల్పదోషః కృతీతవవరద
కరోతు సుప్రాతమహ్నామయం నాయకః ॥౬౭॥ ****************

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే ప్రత్యూషవర్ణనం నామ

శ్రీ ఏకాదశస్సర్గః శ్రీ

అథ ద్వాదశసర్గే ప్రస్థానవర్ణనమ్.

ఇత్థంరథాశ్వేభనిషాదినాంప్రగే గణో నృపాణామథ తోరణాద్బహిః ।
ప్రస్థానకాలక్షమవేషకల్పనాకృతక్షణక్షేపముదైక్షతాచ్యుతమ్ ॥౧॥

శీతాంశుముఖానాం-తారకాణాం చ, శ్రీర్యేనసః కామినః స్త్రీపుంసాన్వియోగం న యన్తి ప్రాపయన్తి తథాపి బహుతరగుణస్య పూర్వోక్తమహాగుణస్య దర్శనాదభ్యుపేతో లోకైరఙ్గీకృతోల్పదోషః పూర్వోక్త ఏవ యస్య సః *ఏకో హి దోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీందోః కిరణేష్వివాఙ్కః- ఇతి న్యాయాదితి భావః, అతఏవ కృతీ కృతార్థోఽయమహ్నాం నాయకః ప్రభుః సూర్యః హే వరద కామద తవ సుప్రాతం-సుప్రభాతం కరోతు + ఆశిషి లిఙ్లోటావిత్యాశీరర్థే లోట్, శోభనం ప్రాతరస్యేతి సుప్రాతః శోభనప్రభాతవానుచ్యతే + సుప్రాతసుశ్వేత్యాదినా బహువ్రీహౌ అచ్ ప్రత్యయాన్తో నిపాతితః, అత్ర భావప్రధానో నిర్దేశః, తవ సుప్రాతం-సుప్రభాతత్వం కరోత్విత్యర్థః, మహామాలినీవృత్తమేతత్ * యదిహ నయుగలం తతో వేదరేఫైర్మహామాలినీతి లక్షణాత్ ॥ ౬౭ ॥ *******

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే శిశుపాలవధాఖ్యమహాకావ్యవ్యాఖ్యానే
సర్వంకషాఖ్యానే ప్రభాతవర్ణనం నామ ఏకాదశస్సర్గః

ఏవం ప్రభాతం వర్ణయిత్వా భగవతః ప్రాభాతికప్రస్థానవర్ణనాయ ప్రక్రమతే ॥ ఇత్థమితి ॥ ఇత్థంభూతే పూర్వసర్గోక్తవిధే ఇత్యర్థః, ప్రగే- ప్రాతఃకాలే- ని ॥ సాయంసాయే ప్రగే ప్రాతరిత్యవ్యయేష్వమరః ॥ అథ సూర్యోదయానన్తరం రథాశ్వేభే నిషీదన్తీతి రథాశ్వేభనిషాదినాం, రథేషు అశ్వేషు ఇభేషు చ స్థితానామిత్యర్థః, నృపాణాం గణః తోరణాద్భగవద్భవనబాహ్యద్వారాద్బహిః + అపపరిబహిరఞ్చవః పఞ్చమ్యేతి పఞ్చమీసమాసవిధానాత్

స్వక్షంసుపత్త్రంకనకోజ్జ్వలద్యుతింజవేననాగాఞ్జితవన్తముచ్చకైః । ఆరుహ్య తార్క్ష్యంనభసీవభూతలేయయావనుద్ఘాతసుఖేనసోఽధ్వనా॥౭॥ హస్తస్థితాఖం

జ్ఞాపకాత్పఞ్చమీ ॥ ని ॥ తోరణోఽస్త్రీబహిర్ద్వారమిత్యమరః ॥ ప్రస్థానకాలే-ప్రయాణకాలే, క్షమడఉనితో వేషః ఆకల్పః ॥ ని ॥ ఆకల్పవేషౌనేపథ్యమిత్యమరః తస్యకల్పనయా సమ్పాదనేన కృతః క్షణక్షేపః-క్షణవిలమ్బో యేనతమచ్యుతం-హరిముదైక్షత-ప్రతీక్షితవానిత్యర్థః ॥ అత్రాచ్యుతవిలమ్బస్యవిశేషణగత్యా ప్రతీక్షణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ అస్మిన్సర్గే విషమపాదయోర్జాగతమిన్ద్రవంశావృత్తమ్ * స్యాదిన్ద్రవంశాతతజైరసంయుతైరితిలక్షణాత్ ॥ సమపాదయోస్తు జాగతమేవ వంశస్థవృత్తమ్ * జతౌతువంశస్థముదీరితంజరావితిలక్షణాత్ ॥ తదేవముభయమేలనాదుపజాతిభేదోఽయం, అతఏవ త్రిష్టుభీన్ద్రవజ్రోపేన్ద్రవజ్రాలక్షణానన్తరం * స్యాదిన్ద్రవజ్రాయదితౌజగౌగః ఉపేన్ద్రవజ్రాజతజాస్తతోగౌ ॥ అనన్తరోదీరితలక్ష్మభాజః పాదాయదీయావుపజాతయస్తాఇత్యుక్త్వోక్తం ఇత్థంకిలాన్యాస్వపి మిశ్రితాసు వదన్తి జాతిష్విదమేవనామేతి ॥ ౬ ॥—స్వక్షమితి ॥ సహరిః శోభనాక్షశ్చక్రధారణదారుభేదోయస్య తంస్వక్షం ॥ ని ॥ స్యాదక్షశ్చక్రధారణఇతి వైజయన్తీ ॥ అన్యత్రశోభనేన్ద్రియం ॥ ని॥అథాక్షమిన్ద్రియమిత్యమరః ॥ సుపత్త్రం శోభనంపత్త్రంవాహనంయస్యతంస్వశ్వమిత్యర్థః ॥ అన్యత్ర సుపక్షం॥ని॥ పత్త్రం వాహనపక్షయోరిత్యమరః ॥ కనకోజ్జ్వలద్యుతిం-కనకరచనావన్తం, అన్యత్రకనకవదుజ్జ్వలద్యుతిం-కనకవర్ణం, జవేన నాగాన్-సర్పాన్, జితవన్తం తతోఽధికవేగమిత్యర్థః ॥ అన్యత్రనాగాన్తకమిత్యర్థః । ఉచ్చకైరున్నతం; తార్క్ష్యం రథం గరుడంచ ॥ ని ॥ తార్క్ష్యస్స్యాదశ్వకర్ణాఖ్య వృక్షేరథతురంగయోః॥ తార్క్ష్యం రసాంజనేతార్క్ష్యో గరుడేగరుడాగ్రజేఇతివిశ్వః ఆరుహ్య నభసీవ భూతలే అనుద్ఘాతేనాప్రతిఘాతేన సుఖః సుగమః తేనాధ్వనాయయౌగరుడమారుహ్య నభసీవ రథమారుహ్య భూతలేప్యప్రతిహతం యయౌ గరుడవదేవ తద్రథస్యాపి సర్వత్రాప్రతిహతగతిత్వాదిత్యర్థః, నాయంశ్లేషః, ప్రకృతాప్రకృతవాదేపి తార్క్ష్యమితివిశేష్యశ్లేషాయోగాదన్యత్రాప్రసంగాచ్చశ్లేషసఙ్కీర్ణేయముపమా ॥ ౭ ॥—హస్తేతి ॥ అత్ర నృపవిశేషణానిశార్ఙ్గిణ్య

జితచక్రశాలినో ద్విజేంద్రకాంతాశ్శ్రితవక్షసశ్శ్రియా । సత్యానురక్తానరకస్యజిష్ణవో గుణైర్నృపాశ్శార్ఙ్గిణమన్వయాసిషుః ॥ 3 ॥ శుక్లైస్సతారైర్ముకులీకృతైః (స్థు)స్తు)లైఃకుముద్వతీనాం కుముదాకరైరివ । వ్యుష్టం ప్రయాణంచ వియోగవేద

పి విభక్తివిపరిణామేన యోజ్యాని, హస్తస్థితైః అఖండితైశ్చక్రైశ్చక్రరేఖాభిః శాలన్త ఇతి తథోక్తాః, అన్యత్ర చక్రం సుదర్శనం తచ్ఛాలినం, ద్విజేన్ద్రశ్రాన్తాః బ్రాహ్మణోత్తమప్రియాః అన్యత్ర ద్విజేన్ద్రశ్చన్ద్రః తస్మాత్సోమరాజానో బ్రాహ్మణా ఇతి శ్రుతేః ॥ అతఏవ ॥ ని ॥ ద్విజరాజశ్శశధర ఇత్యమరః ॥ తద్వత్కాన్తం-సున్దరం, శ్రియా-శోభయా శ్రితవక్షసో వ్యాప్తోరస్కాః, అన్యత్ర రమయాధిష్ఠితోరస్కం సత్యే సత్యవచనే అనురక్తాః అన్యత్ర సత్యాయాం సత్యభామాయామనురక్తం, నరకస్య నిరయస్య జిష్ణవః అన్యత్ర నరకాసురస్య జేతారం, + గ్లాజిస్థశ్చ గ్స్నురితి గ్స్నుః ॥ ని ॥ నరకో నిరయే దైత్యే ఇతి విశ్వః ॥ ఏవంభూతా నృపా ఏవంభూతం శార్ఙ్గిణం గుణైర్వినయాదిభిర్హేతునా అన్వయాసిషుః అనుజగ్ముః; గుణైః పూర్వోక్తైరన్వకాఙ్క్షశ్చ + యాతేర్లుఙి స్లేస్సిచ్ యమరమేతి సగాగమః సిచ ఇడాగమశ్చ । సిజభ్యస్తేతి ఝేర్జుస్ ॥ అత్ర శార్ఙ్గిణః నృపాణాంచ ప్రకృతత్వాత్ శబ్దమాత్రసాధర్మ్యాచ్చ కేవలప్రకృతవిషయః శబ్దశ్లేషః ॥ 3 ॥ — శుక్లైరితి ॥ శుక్లైః-శుభ్రైః, సతారైస్సరజ్జుకైః సకర్ణికైశ్చ ముకుళీకృతైర్వహనసౌకర్యాయ సఙ్కోచితైః, అన్యత్ర రాత్రివికాసిత్వాత్ ముకులతాంనీతైః స్థులైః దూష్యైః పటమన్దిరైరితియావత్, కుముదాకరైః-కుముదహ్రదైరివోపలక్షితం అన్యత్ర స్థులైరివ కుముదాకరైరుపలక్షితం వియోగవేదనయా-విరహవ్యథయా, విదూనాః-పరితప్తాః + ల్వాదిభ్య ఇతి నిష్ఠానత్వం తానార్యోయస్మిన్ తత్తథోక్తం ద్వయోరపి వియోగకాలత్వాదితి భావః + నద్యృతశ్చేతి కప్ ॥ కుముదాన్యాసున్తీతి కుముద్వత్యః కుముదప్రాయాః భూమయః ॥ ని ॥ కుముద్వాన్ కుముదప్రాయ ఇత్యమరః ॥ కైరవిణ్యోర్వా ॥ ని ॥ కుముద్వతీ కైరవిణ్యామితి విశ్వః + కుముదనడవేతసేభ్యో డ్మతుబితి డ్మతుప్రత్యయః ॥ మాదుపధాయా ఇతి మకారస్య వత్వం ॥ తాసాం కుముద్వతీనాం సమ్బన్ధి వ్యుష్టం ప్రభాతం, వ్యుష్టం ప్రభాతం ప్రత్యూషమిత్యభిధానచింతామణిః ॥ తత్ర కించిత్కరత్వాత్తత్సమ్బన్ధిత్వం ప్రయాణంచ సేనానామితి శేషః । తదాత

నా విమాననాశికమభూత్సమంతదా ॥ ౪ ॥ ఉల్క్షిప్తగాత్రస్స్మవిడంబయన్న
భస్సముత్పతిష్యంతమగేంద్రముచ్చకైః । ఆకుంచిత (ప్రో)(పె) హనిరూపిత
క్రమంకరేణురారోహయతేనిషాదినమ్ ॥ ౫ ॥ స్వైరంకృతాస్ఫాలనలాలితాః పు
రః స్ఫురత్తనూర్దర్శితలాఘవక్రియాః । వంకావలగ్నైకసవల్గపాణయస్తురం

స్మిన్ కాలె సమముక్తరీత్యా అన్యోన్యసదృశమభూత్, వ్యుష్టప్రయాణయోర్ద్వి
త్వేపి సముదాయవివక్షాయామభూదిత్యేకవచనం వ్యుష్టం ప్రయాణంచ ద్వయ
మపి సమమభూదిత్యర్థః । అత్ర వర్ణ్యత్వేన ప్రకృతస్య ప్రయాణస్య అప్ర
కృతవ్యుష్టసామ్యోక్తేరుపమాశ్లేషసఙ్కీర్ణా ॥ ౪ ॥—ఉల్క్షిప్తేతి ॥ ఉల్క్షిప్త
గాత్రఉన్నమితపూర్వకాయః అతఏవనభః ఖం ప్రతి సముత్పతిష్యన్తం ఉత్ప
తనోద్యుక్తం అగేన్ద్రం మహాద్రిం విడమ్బయన్ననుకుర్వన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా, అ
భూతోపమేతి కేచిత్, ఉచ్చకైరున్నతః కరేణురిభః ॥ ని ॥ కరేణురిభ్యాం స్త్రీ
నేభే ఇత్యమరః ॥ ఆకుంచితోనమితః ప్రోహః-గజాంఘ్రిః, ని ॥ గజాంఘ్రిప
ర్వణోః ప్రోహ ఇతివిశ్వః ॥ తత్ర నిరూపితక్రమం, కృతపాదన్యాసం నిషాది
నం-యంతారం, ఆరోహయతేస్మ-స్వయమేవ స్వాత్మన్యారోపయతేత్యర్థః ।
+ రుహేర్గత్యర్థత్వాత్ గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుర్నిషాదినః కర్మత్వం, అ
త్ర కర్త్రభిప్రాయే ణిచశ్చేత్యాత్మనేపదే సిద్ధేపి ప్రయోగవైచిత్ర్యస్యాప్య
లఙ్కారత్వాదకర్త్రభిప్రాయేపి ణేరణౌయత్కర్మణౌ చేత్సకర్తానాధ్యానేఇ
త్యాత్మనేపదం అణికర్మణః కరేణోరేవాత్రణ్యన్తే కర్తృత్వాత్తస్యైవచార్థా
త్కర్మత్వాదితి ॥ నను యత్సగ్రహణమనన్యకర్మార్థమిత్యుక్తం తేన కర్మమా
త్ర నిషేధాతలబ్ధం నిషాదిని కర్మణ్యాత్మనేపదమ్, సత్యం, అన్యేషాం మతం త
త్ భాష్యకారస్యతు దర్శయతే భృత్యాన్ రాజేత్యుదాహరణాదణికర్తృకర్మవ్య
తిరిక్తకర్మణఏవ నిషేధోవివక్షితఇతి కైయటః, తదేతత్సమ్యగ్వివేచితమస్మాభిః
కిరాతార్జునీయటీకాయాం ఘంటాపథే ॥ ససన్తతందర్శయతేగతస్మయఇత్యత్ర
స్వభావోక్తిరలఙ్కారః ॥ ౫ ॥— స్వైరమితి ॥ తురఙ్గిణోశ్వారోహాః పురః
పూర్వం, స్వైరం మన్దంకృతం యదాస్ఫాలనం పాణితలెనాంగసంఘట్టనం తేన
లాలితాః త్యాజితోద్వేగానిత్యర్థః, అతఏవ స్ఫురత్తనూః-కమ్పమానదే
హాః, తురంగమానశ్వాన్ దర్శితం లాఘవం శైఘ్ర్యం యాసుతాః క్రియాః

గమానారురుహుస్తురంగిణః ॥ ౬ ॥ అహ్నాయ యావన్న చకార భూయసే నిషేదివా
నాసనబంధమధ్వనే । తీవ్రోత్థితాస్తావదసహ్యరంహసో విశృంఖలం శృంఖలకాః ప్ర
తస్థిరే ॥ ౭ ॥ గండోజ్జ్వలాముజ్జ్వలనాభిచక్రయా విరాజమానాం నవయోదరశ్రి
యా । కశ్చిత్సుఖం ప్రాప్తుమనాస్సుసారథీ రథీం యుయోజావిధురాం వధూమివ ॥

ఉత్ప్లుతనకర్మాణియేషాం తే వంకః-పల్యాణకోటిః ॥ ని ॥ వంకః పల్యాణభాగే స్యా
దితి విశ్వః ॥ తత్ర అవలగ్నాః సక్తాః ఏకః ఏకైకః సవల్గాముఖరజ్జుసహితః పాణిర్యే
షాం తే తథోక్తాస్సంతః ఆరురుహుః ఆరూఢాః స్వభావోక్తిః ॥ ౬ ॥ — అహ్నా
యేతి ॥ నిషేదివాన్ ఉపర్యుపవిష్టః నిషాదీతి శేషః + భాషాయాం సదవసశ్రువ ఇతి క్వ
సు ప్రత్యయః ॥ భూయసే-దవీయసే, అధ్వనే భూయాంసమధ్వానం గంతుమి
త్యర్థః + క్రియార్థోపపదస్యేతి చతుర్థీ, అహ్నాయ ఝటితి ॥ ని ॥ ద్రా
గ్ఝటిత్యంజసాహ్నాయేత్యమరః ॥ యావదాసనబంధం దూరాధ్వగమనాపయు
క్తమాసనవిశేషం నచకార తావత్, తీవ్రం-తీక్ష్ణం, ఉత్థితాః అసహ్యరంహసో దు
స్సహవేగాః, శృంఖలకాః కరభా ఉష్ట్రభేదాః ॥ ని ॥ కరభాస్స్యుః శృంఖల
కా దారవైః పాదబంధనైరిత్యమరః ॥ విశృంఖలమనర్గళం ప్రతస్థిరే-ప్రస్థితాః
+ సమవప్రవిభ్యః స్థ ఇత్యాత్మనేపదం ॥ ఏషాపి స్వభావోక్తిః ॥ ౭ ॥ — గం
డేతి ॥ సుఖమక్లిష్టం యథాతథా ప్రాప్తుం గంతుం మనో యస్య సః ప్రాప్తుమ
నాః అన్యత్ర సుఖమానందం లబ్ధుకామః + తుం కామమనసోరపీతి మకారలో
పః ॥ శోభనః సారథిర్యస్య సః సుసారథిః అన్యత్ర సుసహాయవాన్ కశ్చిత్కోఽపి
రథీ కామీ చ గండైః చిహ్నైః ఉజ్జ్వలాం అన్యత్ర కపోలోజ్జ్వలాం ॥ ని ॥ గం
డః కపోలే చిహ్నే చేతి విశ్వః ॥ ఉజ్జ్వలా నాభిర్బిలమధ్యం యయోస్తే చక్రే రథాం
గే యస్యాస్తయోజ్జ్వలనాభిచక్రయా అన్యత్రోజ్జ్వలం నాభిచక్రం నాభిమం
డలం యస్యాస్తయా ॥ ని ॥ నాభిః ప్రాణ్యంగకే క్షేత్రే చక్రాంతశ్చక్రవర్తినోరి
త్యుభయత్రాపి విశ్వః ॥ నవయా ప్రత్యగ్రయా అత ఉన్నతా అరాశ్చక్రశలా
కాః ॥ ని ॥ అరశ్శీఘ్రే చ చక్రాంగ ఇతి విశ్వః ॥ తేషాం శ్రియా అన్యత్ర ఉదరస్య
మధ్యస్య శ్రియా-శోభయా, విరాజమానాం విగతా ధూరగ్రం యస్యాస్సా విధు
రా ॥ ని ॥ ధూః స్త్రీ క్లీబే యానముఖమిత్యమరః + ఋక్పూరబ్ధూః పథామానక్ష ఇత్యాదినా స
మాసాంతః సా న భవతీత్యవిధురా తాం సధురామిత్యర్థః, అన్యత్ర విధురామ

ఉత్థాతుమిచ్ఛన్విధృతః పురో బలాన్నిధీయమానే భరభాజి యన్త్రకే । అర్ధోద్గతోద్గారవిఘుర్ఘురస్వరః స్వనామ నిన్యే రవణస్స్ఫుటార్థతామ్॥ ౯ ॥ నస్యోతగృహీతోఽపి ధున్వన్విషాణయోర్యుగం ససూత్కారవివర్తితత్రికః । గోణీం జనేన స్మ నిధాతుముద్ధృతామనుక్షణం నోక్షతరః ప్రతీచ్ఛతి ॥ ౧౦ ॥ నానావిధావిష్కృ

వికలాం రథీం శకటీం + బహ్వాదిభ్యశ్చేతివికల్పేన జీష్ ॥ వధూమివయుయోజ యోజయామాస, అత్రశబ్దమాత్రసాధర్మ్యాత్సభఙ్గాభఙ్గపదమిశ్రణాదుభయగోచరత్వాచ్చ ప్రకృతాప్రకృతగోచరశ్శబ్దార్థశ్లేషః ॥ ౮ ॥— ఉత్థాతుమితి ॥ ఉత్థాతుమిచ్ఛన్నుత్థాయగంతుమిచ్ఛన్నిత్యర్థః ॥ అతఏవ పురోఽగ్రే బలాద్విధృతో గృహీతః రౌతీతి రవణః ఉష్ట్రః + రుశబ్దఇతిధాతోః చలనశబ్దార్థాదకర్మకాద్యుజితియుచ్ ప్రత్యయః భారారోపణాయయన్త్రరూపేణనిర్మితేభరభాజి-భారయుక్తే, యన్త్రకేఆవపనే గోణ్యాదౌ నిధీయమానే-నిక్షిప్యమాణేసతి అర్ధోద్గతేనాతిభరాదర్ధనిస్సృతేనోద్గారేణ స్వజగ్ధపిచుమందాదిగ్రాసేన విఘుర్ఘురో విషమః స్వరో యస్యసః స్వనామరవణసంజ్ఞాం స్ఫుటార్థతాం నిన్యే రౌతీతిరవణఇతివ్యుత్పన్నం స్వనామయథార్థమకరోదిత్యర్థః, అత్రస్వనకరణపదార్థస్య విశేషణగత్యా నామ్నోన్వర్థతాహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం స్వభావోక్త్యాసంకీర్యతే ॥ ౯ ॥— నస్యేతి ॥ నసిభవా నస్యా నాసికారజ్జుః + శరీరావయవాచ్చేతి యత్, తస్యాం నాసికాప్రోతరజ్జౌ గృహీతోఽపి ధృతోఽపి, విషాణయోర్యుగం ధువన్-విధూన్వన్, శృంగద్వయం కమ్పయన్ + ధువతేస్తౌదాదికాల్లటశ్శత్రాదేశః, షూత్కారఇతి శబ్దానుకరణం, అమర్షజస్సుశబ్దనిశ్వాసోవా ॥ ససూత్కారం యథాతథావివర్తితం త్రికం పృష్ఠవంశాధరసంధిర్యేన ॥ ని ॥ పృష్ఠవంశాధరేత్రికమిత్యమరః ॥ తనురుక్షాఉక్షతరః అదమ్యఃగౌః + వత్సోక్షాశ్వర్షభేభ్యస్తనుత్వఇతిష్టరచ్ ప్రత్యయః ॥ జనేన నిధాతుం పృష్ఠే నిక్షేప్తుమనుక్షణముద్ధృతాం గోణీం నప్రతీచ్ఛతిస్మ-నస్వీకృతవాన్, నిధాతుమవసరం నదత్తవానిత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ —నానేతి ॥ నానావిధమావిష్కృతాః సామజానాం గజానాం స్వరాః ధ్వనయోబృంహితానియస్మిన్సః ॥ ని ॥ మాతంగస్సామజోగజఇతిసజ్జనః ॥ అన్యత్రనానావిధమావిష్కృతాః ఉచ్చారితాః సామజాః బృహద్రథంతరాదిసామోద్భవాః స్వరాః క్రుష్టాదయ

ససామజస్వరః సహస్రవర్త్మా చపలైర్దురధ్యయః । గాంధర్వభూయిష్ఠతయాస
మానతాం స సామవేదస్య దధౌ బలోదధిః॥ ౧౧॥ ప్రత్యన్యనాగం చలితస్త్వరావతా
నిరస్యకుంభం దధతాన్యమంకుశమ్ । మూర్ధానమూర్ధ్వాయతదంతమండలం ధు
వన్నరోధిద్విరదో నిషాదినా ॥ ౧౨ ॥ సంమూర్ఛదుచ్ఛృంఖలశంఖనిస్స్వ
నః స్వనః ప్రయాతే పటహస్య శార్ఙ్గిణి । సత్త్వాని నిన్యే నితరాం మహాంత్యపి వ్య

స్పష్టస్వరాః యస్మిన్ సః సహస్రవర్త్మా-బహుభిర్మార్గైర్గచ్ఛన్ అన్యత్ర సహస్రశాఖః సహస్రశాఖం సామేతి వచనాత్, చపలైః అధీరైః దురధ్యయః-దుర్గమః + ఇణఃఖల్ప్రత్యయః॥ అన్యత్ర శక్యాధ్యయనః ఇఙః ఖల్ప్రత్యయః గంధర్వాః అశ్వాః తేషాం కర్మ గాంధర్వ్యం ప్రాణిరజతాదిత్వాదఞ్ ప్రత్యయః॥ని॥ వాజివాహార్వగంధర్వేత్యమరః ॥ అన్యత్ర గంధర్వా దివ్యగాయకాః తత్కర్మ గాంధర్వ్యం-గానమిత్యర్థః ॥ తైర్భూయిష్ఠతయా-తత్ప్రాచుర్యేణ, ఉపలక్షితః॥ ని ॥ అంతరాభవసత్త్వే శ్వేగంధర్వో దేవగాయనఇత్యమరః ॥ ఈదృశః సబలోదధిః సేనాసముద్రః సామవేదస్య సమానతాం దధౌ తత్సమోభూదిత్యర్థః సామవేదోఽపి బహుధావిప్లుతబృహద్రథంతరాదిసామోద్గీతస్వరః, సహస్రశాఖత్వాత్సహస్రవర్త్మా గాంధర్వగానబహులత్వాచ్చపలమతిభిర్ధ్యేతుమశక్య ఇత్యర్థః ॥ అత్రైకనాళోపలంబిన్యాయేన ఏకశబ్దాదనేకార్థాభిధానాదర్థశ్లేషః ఉభయవిషయః ॥ ౧౧ ॥

—ప్రతీతి ॥ అన్యనాగం ప్రతి-అన్యగజం ప్రతి, చలితః యోద్ధుం ప్రస్థితః, ద్విరదః-గజః, కుంభమతి ప్రహారాన్నివృత్తనైశిత్యం అంకుశం నిరస్యాన్యమంకుశం దధతా త్వరావతా-వేగవతా, నిషాదినా-యంత్రా, ఊర్ధ్వాయతమంకుశాఘాతవ్యథయా ఉపరి ప్రసారితం దంతమండలం విషాణవలయం యస్మిన్ కర్మణి తద్యథాతథా మూర్ధానం ధువన్-కంపయన్ + ధువతేస్తౌదాదికాల్లట్శ్శత్రాదేశః ॥ కథంచిదరోధిరుద్ధః + రుధేఃకర్మణిలుఙ్ అత్రాపి ద్విరదనిషాదివిశేషణద్వారా కావ్యలింగస్వభావోక్త్యోస్సంకరస్సంగమః॥౧౨

—సంమూర్ఛదితి ॥ శార్ఙ్గిణి-కృష్ణే, ప్రయాతే-ప్రచలితే, యాతుముపక్రాంతే సతి సంమూర్ఛన్నుచ్ఛ్రాయంగచ్ఛన్ ప్రచురీభవన్ + మూర్ఛా మోహసముచ్ఛ్రాయయోరితి ధాతోర్లట్శ్శతా ॥ ఉచ్ఛృంఖలోఽనర్గళః శంఖానాం-పాంచజన్యాదీనాం, స్వనో యస్మిన్ సః పటహస్య-స్వనః ద్వయానాముభయేషా

ఢాంద్వయానా మపి మేదినీభృతామ్ ॥ ౧౩ ॥ కాలేయకక్షోదవిలేపనశ్రియం ది
శద్దిశాముల్లసదంశుమద్ద్యుతి। ఖాతంఖురైర్ముద్గభుజాంవిపప్రథే గిరేరధః కాఞ్చ
నభూమిజంరజః ॥ ౧౪ ॥ మన్ద్రైర్గజానాంరథమణ్డలస్వనైర్నిజహ్నువేతా
దృశమేవబృంహితమ్ । తారైర్బభూవేపరభాగలాభతఃపరిస్ఫుటైస్తైహ తురంగ

మపి మేదినీభృతాం-రాజ్ఞాం; పర్వతానాంచ. సంబన్ధీని మహాన్త్యపిధీరాణ్యపి సత్వాని బలానిభూతానిచ నితరాం వ్యథాంనిన్యే నినాయ కృష్ణస్య పటహాశ్రవణాద్రాజ్ఞాం బలాన్యభిభవశంకయా వ్యథితాన్యాసన్ తథా గిరిస్థితాస్సింహాదయోజన్తవశ్చ కిమిదమితి ససాధ్వసాఆసన్నిత్యర్థః ॥ ని ॥ వ్యవసాయేఽస్వభావే చపిశాచాదౌగుణేబలే । ద్రవ్యాత్మభావయోశ్చైవ సత్వం ప్రాణేషుజంతుష్వితిశాశ్వతః + నీవహ్యోర్హరతేశ్చేతివచనాన్నయతేర్ద్వికర్మకత్వం ॥అత్రప్రకృతపటహధ్వనివర్ణనేన మేదినీభృతాం ద్వయానాం ప్రకృతానామేవ వ్యథానయనసాధర్మ్యాదౌపమ్యస్య గమ్యత్వాయాం కేవలప్రకృతగోచరాతుల్యయోగితాశ్లేషప్రతిభోత్థాపితా ॥ ౧౩ ॥—కాలేయకేతి ॥ దిశాంకాలేయకక్షోదవిలేపనశ్రియం కుంకుమచూర్ణచర్చనశోభాం ॥ ని । కుంకుమం ఘుసృణంపుణ్యం ప్రోక్తంలోహితచందనం । కాశ్మీరజంచవిద్వద్భిఃకాలేయం జాంగలంస్మృతమితి హలాయుధః ॥ దిశత్-దదత్, ఉల్లసంతీ-స్ఫురంతీ, అంశుమద్ద్యుతిరర్కప్రభా యస్మిన్ తత్ ముద్గభుజాం-అశ్వానాం, ఖురైః-శఫైః ॥ ని ॥ శఫంక్లీబే ఖురఃపుమానిత్యమరః ॥ ఖాతం-విదారితం, గిరేః-రైవతకాద్రేః, అధః యా కాంచనీ భూమిః తజ్జం రజఃవిపప్రథే-విససార, ఏతేన భగవాన్రైవతకాదవతీర్ణఇత్యుక్తం ॥ అత్ర రజసః కాంచనభూమిజత్వేన కుంకుమవిలేపనశ్రీసదృశశ్రీజనకత్వాత్కావ్యలింగసంకీర్ణానిదర్శనా ॥ ౧౪ ॥ —మంద్రైరితి ॥ మంద్రైః-గంభీరైః, ॥ ని ॥ మంద్రస్తుగంభీరఇత్యమరః ॥ రథమండలస్వనైః-రథౌఘధ్వనిభిః, తాదృశం మంద్రమేవ గజానాం బృంహితం-బృంహణం ॥ + నపుంసకే భావేక్తః ॥ నిజహ్నువే - తిరస్కృతం, గజధ్వనిరేకరూపత్వేన రథశబ్దాన్న పృథగశ్రావీత్యర్థః అతఏవ సామాన్యాలంకారః సామాన్యంగుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వంతరైకతేతి లక్షణాత్ ॥ + హ్నుఙ్ అపనయనఇతి ధాతోః నిపూర్వాత్కర్మణిలిట్ ॥ కుహోశ్చురిత్యభ్యాసహకారస్యజకారః ॥ తారైరత్యుచ్చై

హేషితైః ॥౧౪॥ అన్వేతుకామోఽవమతాంకుశగ్రహస్తిరోగతంసాంకుశముద్వహన్ శిరః । స్థూలోచ్చయేనాగమదంతికాగతాం గజోఽగ్రియాతాగ్రకరః కరేణుకామ్॥౧౫॥ యాంతోఽస్పృశంతశ్చరణైరివావనిం జవాత్ప్రకీర్ణైరభితః ప్రకీర్ణకైః । అద్యాపి సేనాతురగాస్సవిస్మయైరలూనపక్షా ఇతి మేనిరే జనైః ॥ ౧౬ ॥ ఋజ్వీర్దధానైరవతత్యకంధరాశ్చలావచూడాః కలఘుర్ఘురారవైః । భూమిం

త్రమంద్రిస్వరవిలక్షణైః ॥ ని ॥ తారోత్యుచ్చైరిత్యమరః ॥ తురంగహేషితైరశ్వనిస్వనైః ॥ ని ॥ హేషాహ్రేషాచనిస్వనఇత్యమరః ॥ తేషు మంద్రధ్వనిషు పరభాగలాభతః వైసాదృశ్యేనోత్కర్షలాభాత్ పరిస్ఫుటైః వ్యక్తరూపైరేవ బభూవే భూతంతారత్వాదనభిభూతమభూదిత్యర్థః ॥ అతఏవాతద్గుణాలంకారః * సతి హేతావతద్రూపస్వీకారస్స్యాదతద్గుణ ఇతి సామాన్యలక్షణాత్ సామాన్యాతద్గుణయోస్సంసృష్టిః భువోభావేలిట్ ॥ ౧౪ ॥—అన్వేతుకామ ఇతి ॥ అంతికాగతాం-దైవాత్సమీపాగతాం, కరేణుమేవ కరేణుకాం కరిణీం ॥ ని ॥ కరేణురిభ్యాం (స్త్రీ) నేభ ఇత్యమరః ॥ అన్వేతుకామః-అనుగంతుకామః;+ తుంకామమనసోరపీతి మకారలోపః ॥ అతఏవ అవమతః-అవధూతః, అంకుశగ్రహః-అంకుశాధానం యేన సః, సాంకుశం తిరోగతం అంకుశాకర్షణేన తిర్యగ్భూతం శిరో మస్తకం ఉద్వహన్ అగ్రియాతాగ్రకరః కరిణీగ్రహణాయ పురః ప్రసృతాగ్రహస్తః గజః స్థూలోచ్చయేన గతివిశేషేణాగమత్ జగామ ॥ ని ॥ స్థూలోచ్చయస్త్వసాకల్యే గజానాం మధ్యమే గత ఇత్యమరః ॥ గజమధ్యగతౌ స్థూలోచ్చయస్సాకల్యవుంజయోరితి రత్నప్రకాశశ్చ ॥ స్వభావోక్తిః ॥ ౧౫ ॥—యాంత ఇతి ॥ జవాద్వేగాచ్చరణైరవనీమస్పృశంత ఇవ యాంతః ధావంతః, అభితః ప్రకీర్ణైరుభయతః ప్రసృతైః, ప్రకీర్ణకైశ్చామరైః, ఉపలక్షితాః ॥ ని ॥ చామరం తు ప్రకీర్ణకమిత్యమరః ॥ సేనాతురగాః చామరైః కంఠభూషణచామరైర్హేతుభిరద్యాపి అలూనపక్షా-అచ్ఛిన్నపక్షా ఇతి సవిస్మయైర్జనైర్మేనిరే ప్రతర్కితా ఉత్ప్రేక్షితా ఇతి యావత్ ॥ పురా కిల అశ్వాస్సపక్షాస్సురైశ్ఛిన్నపక్షా ఇత్యాగమః అతఏవ వాజిన ఇతి ప్రసిద్ధిః ॥ అత్ర పార్శ్వప్రసృతచామరయోగనిమిత్తేయమశ్వానాం సపక్షత్వోత్ప్రేక్షా సా చ పూర్వోత్ప్రేక్షాసాపేక్షేతి సజాతీయసంకరః ॥౧౬॥ ఋజ్వీరితి ॥ కంధరాః-గ్రీవాః ॥ ని ॥ గ్రీవాయాం శిరోధిః కంధరేత్యపీత్యమరః ఋజ్వీరవక్రాః అవతత్య స్వాభావిక్యపి వక్రతా యథా హైతి తథా ప్రసార్య దధా

మహత్యప్యవిలంబితక్రమం క్రమేలకైస్తత్ క్షణమేవచిచ్ఛిదే॥ ౧౭ ॥ తూర్ణ
ంప్రణున్నా కృతనాదముచ్చకైః ప్రచోదితంవెసరయుక్తమధ్వని । ఆత్మీయనేమి
క్షతసాంద్రమేదినీరజశ్చయాక్రాంతిభయాదివాద్రవత్ ॥౧౮॥ వ్యావృత్తవక్త్రైరఖి
లైశ్చమూచరైర్వ్రజద్భిరేవక్షణమీక్షితాననాః । వల్గద్గరీయఃకుచకంప్రకంచుకం

నైః చలావచూడాః-చంచలకర్ణచామరాః, లెచ తే ఆకులఘర్ఘరస్వరాశ్చ
తైః క్రమేళకైరుష్ట్రైః ॥ని॥ ఉష్ట్రే క్రమేళకమయమహాంగా ఇత్యమరః ॥ మ
హతీ దవీయస్యపి భూమిరధ్వదేశః అవిలమ్బితక్రమం క్రమః పదక్షేపః ద్రు
తపాదక్షేపంయథాతథా తత్ క్షణమేవ తస్మిన్నేవక్షణే అత్యంతసంయోగే ద్వితీ
యా ॥ చిచ్ఛిదే-క్షుణ్ణా, కర్మణి లిట్, మహాంతమధ్వానం క్షణాచ్చూర్ణయం
తో జగ్మురుష్ట్రా ఇత్యర్థః స్వభావోక్తిః ॥ చలావచూడాః కలఘర్ఘరారవైరి
తిహారే చలావచూడాశ్చలితకంఠభూషణాః కంధరావిశేషణమిదం । శిరశ్శిఖా
భూషణేపు చూడేతియాదవః। చలితశిరస ఇతి వా । ఘర్ఘరాక్షుద్రఘంటీస్యా
దితికోశః ॥ చిచ్ఛిదే-అతిక్రాంతేతి క్వచిత్పాఠః॥ ౧౭ ॥—తూర్ణమితి ॥ అధ్వ
ని ప్రణున్నా సాంధినా ఉచ్చకైస్తారం కృతనాదం త్రాసాధ్వనం కృతారవం
యథాతథా తూర్ణం-శీఘ్రం, ప్రచోదితం-ప్రేరితం, వెగేనసరంతీతి వెసరాః
గర్దభేనాశ్వాయాముత్పన్నాః అశ్వతరాఖ్యాభారవహాః పశువిశేషాః పృషోద
రాదిత్వాత్సాధుః తద్యుక్తం శకటం వేసరయుక్తమిహోచ్యతె తత్ కర్తృ ఆ
త్మీయే స్వే నేమీ చక్రధారె ॥ ని ॥ చక్రధారా ప్రధిర్నేమిరిత్యమరః ॥ తా
భ్యాంక్షతః ఉద్ధతః సాంద్రశ్చ యః మెదినీ రజసాంచయస్సమూహః తస్యాక్రాం
తెరాక్రమణాత్ భయాదివ అద్రవత్ అధావదితి వేగాతిశయోక్తిః హేతూ
త్ప్రేక్షా ॥ ౧౮ ॥ వ్యావృత్తేతి ॥ వ్రజద్భిరగ్రేగచ్ఛద్భిరేవ నతుతిష్ఠద్భిః కంచు
కిభయాదితి భావః అతఏవ వ్యావృత్తవక్త్రైః-పరావృత్తముఖైః, అఖిలైఃచమూ
చరైః సేనాచరపురుషైః + చరెష్టఃక్షణమీక్షితాననాః నతు చిరంతావతైవ తా
సాం దృష్టిపథాతివృత్తైరితిభావః, తురంగానధిరోహంతీతి తురంగాధిరుహాః అ
శ్వాధిరూఢాః + అన్యేభ్యోపిదృశ్యత ఇతి క్విప్ ॥ అవరోధః ఆసామస్తీత్యవరోధి
కాః-అంతఃపురస్త్రియః + అతఇనితనావితిఠన్ ప్రత్యయః ॥ వల్గతాః తురంగ
వల్గనాదుల్లలతాః గరీయసాః మహత్తరయోః కుచయోః కంప్రః చలః + న

యయుస్తురంగాధిరుహోఽవరోధికాః ॥ ౧౯ ॥ పాదైః పురః కూబరిణాం విదారితాః ప్రకామమాక్రాన్తతలాస్తతో గజైః । భగ్నోన్నతానంతరపూరితాన్తరా బభుర్భువః కృష్టసమీకృతా ఇవ ॥ ౨౦ ॥ దుర్దాంతముత్ప్లుత్య నిరస్తసాదినం సహాసహాకారమలోకయజ్జనః । పల్యాణతస్త్రస్తమురోవిలమ్బినస్తురంగముం ప్రద్రుతమేకయా దిశా ॥ ౨౧ ॥ భూభృద్భిరప్యస్ఖలితాః ఖలూన్నతైరపహ్నువానాః సరితః పృథూరపి । అన్వర్థసంజ్ఞైవ పరం త్రిమార్గగా యయావసంఖ్యైః పథిభిశ్చమూరగ

మికంపీత్యాదినా రప్రత్యయః ॥ కంచుకః కూర్పాసకోఽస్త్రీ కర్మణి తద్వ్యథాత థా యయుః స్వభావోక్తిః ॥ ౧౯ ॥ పాదైరితి ॥ కూబరః-యుగాధారో దారు విశేషః ॥ ని ॥ కూబరస్తు యుగంధర ఇత్యమరః॥ సపషామస్తీతి కూబరిణాం రథా నాం పాదైశ్చక్రైః పురః పూర్వం విదారితాః తతో రథనేమివిదారణానంతరం గజైః ప్రకామం పర్యాప్తమాక్రాంతతలాః పాదవిక్షిప్తోపరిభాగాః అతఏవ భగ్నా విదారితా యే ఉన్నతా ఉత్తానాః, అనంతరాః సన్నిహితభాగాః తైః పూరితా ఆరోపితా ఆనతా నిమ్నభాగాయాసాంతాః తథోక్తాః భువః కృష్టసమీకృతాః పూర్వం కృష్టా హలిభిః హలభిన్నాః అనంతరం బీజావపనార్థం సమీకృతా ఇవ బభుః శుశుభిరే ॥ ౨౦ ॥ — దుర్దాంతమితి ॥ దుర్దాంతమశిక్షితం అతఏవ ఉత్ప్లుత్య నిరస్తః పాతితః సాదీ యేంతారో యేన తం కించ ఉరో విలమ్బినః ఉత్పతనత్వోఽవేనపృష్ఠాద్విస్రస్య ఉరసి లమ్బమానాత్ పల్యాణతః-పల్యయ నాత్, త్రస్తం-భీతం, అతఏవ ఏకయా అన్యయా దిశా మార్గాంతరేణేత్యర్థః॥ వి ॥ ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలా ఇత్యమరః ॥ ప్రద్రుతం-పలాయితం, తురంగమం జనః సహాసహాకారం హాసహాకారాభ్యాం సహితం యథా తథా ఆలోకయత్ । స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ ౨౧ ॥ భూభృద్భిరితి ॥ ఉన్నతైరపి భూభృద్భిః భూధరైరప్యస్ఖలితా అప్రతిహతాః పృథూర్మహతీరపి సరితో యమునాప్రభృతీర్నదీరపహ్నువానాస్స్వమహిమ్నా ఛాదయంతీ త్రిభిర్మార్గైర్గచ్ఛతీతి త్రిమార్గగా గంగా పరమత్యంతమన్వర్థా అనుగతార్థా సంజ్ఞా త్రిమార్గగేతి నామధేయం యస్యాః సైవ ఖలు త్రిభిరేవ మార్గైర్యయౌ న చతుర్థేనేత్యర్థః అసౌ చమూరసంఖ్యైః పథిభిర్యయౌ అతో గంగాయా అప్యధికా చమూరితి భావః అతఏవ వ్యతిరేకాలఙ్కారః * భేదప్రధానం సాధర్మ్యముపమానోపమేయయో

శ్లో ॥ ౫౩॥ త్రస్తౌ సమాసన్నకరేణుసూత్కృతాన్నియంతరివ్యాకులముక్తరజ్జుకే
క్షిప్తావరోధాంగనముత్పథేనగాంవిలంఘ్యలఘ్వీంకరభౌబభంజతుః ॥ ౫౪ ॥ స్ర
స్తాంగసంధౌవిగతాక్షపాటవేరుజానికామంవికలీకృతేరథే । ఆప్తేనతక్ష్ణాభిషజే
వతత్క్షణంప్రచక్రమేలంఘనపూర్వకఃక్రమః ॥ ౫౫ ॥ ధూర్భంగసంక్షోభవి
దారితోష్ట్రికాగలన్మధుస్నాపితమార్గవర్త్మని । స్థాణౌనిషంగిణ్యనసిక్షణంపు

యోః । ఆధిక్యాల్పత్వకథనాద్వ్యతిరేకస్సఉచ్యతఇతిలక్షణాత్ ॥ ౫౩ ॥ —॥
త్రస్తావితి॥ సమాసన్నస్య-ప్రత్యాసన్నస్య, కరేణోరిభస్య సూత్కృతాచ్ఛూ
త్కారాత్ త్రస్తౌకరభౌ వేసరౌ ॥ ని ॥ కరభో వేసరేప్యుష్ట్రేఇతిసజ్జనః ॥ ని
యంతరి-సారథౌ, వ్యాకులం-వ్యగ్రంయథాతథా ముక్తరజ్జుకే-త్యక్తప్రగ్రహే
సతి, క్షిప్తాః-పాతితాః, అవరోధాంగనాయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా ఉత్పథేనా
పథేన + ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతః ॥ గాం భూమిం, విలంఘ్యదూరమ
తీత్య లఘ్వీం రథవిశేషం॥ ని ॥ లఘ్వీలాఘవయుక్తాయాంప్రభేదేస్యందనస్యచే
తి హైమః ॥ బభంజతుః-భగ్నవంతౌ, అత్ర త్రాసస్య విశేషణగత్యా భంజ
నహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం స్వభావోక్త్యాసంకీర్యతే ॥౫౪॥
—స్రస్తేతి ॥ స్రస్తా-విశ్లిష్టా, అంగయోరథాంగయోః, అంగానాం కరచరణా
దీనాంచ, సంధయః-సంధిభాగాయస్యతస్మిన్, విగతమక్షస్య చక్రాధారకాష్ఠ
స్యఅక్షాణామింద్రియాణాంచ పాటవం సామర్థ్యంయస్యతస్మిన్, రథే-స్యంద
నే, శరీరేచ ॥ ని ॥ రథస్స్యాత్స్యందనేకాయఇతివిశ్వః ॥ రుజాభంగేన రోగేణ
చ నికామం వికలీకృతే-దుర్బలీకృతేసతి, ఆప్తేనహితేన తక్ష్ణావర్ధకినా ఆప్తేనభి
షజా-వైద్యేనేవ ॥ ని ॥ భిషగ్వైద్యశ్చికిత్సకఇతి తక్షాతువర్ధకిస్త్వష్టేతి చామ
రః ॥ తత్ క్షణం తస్మిన్నేవక్షణే, అత్యంతసంయోగేద్వితీయా, లంఘనం-పాదే
నాక్రమణం, ఉపవాసశ్చ ॥ ని ॥ లంఘనంతూపవాసేస్యాద్గమనేప్లవనేపిచేతి
విశ్వః ॥ తత్పూర్వకః క్రమోవిధిః ప్రచక్రమే-ప్రక్రాంతః, ప్రాయేణజ్వ
రాదివిచికిత్సాయాలంఘనపూర్వకత్వాదితిభావః శ్లేషాలంకారః॥ ౫౫ ॥—ధూ
రితి ॥ స్థాణౌకీలే ॥ ని ॥ స్థాణుఃకీలేస్థిరేహరేఇతివిశ్వః ॥ నిషంగిణిసక్తే అనసి
శకటే ॥ ని ॥ క్లీబేనశ్శకటోస్త్రీస్యాదిత్యమరః ॥ ధురోక్షస్యభంగేన యః సం
క్షోభోవిపర్యాసః తేనవిదారితా-భిన్నా, యాఉష్ట్రికామృణ్మయం మద్యభాం

రః పురో౽వలాభాయకృతవ్యయో వణిక్ ॥ ౧౬॥ భేరీభిరాక్రుష్టమహాగుహాముఖో ధ్వజాంశుకైస్తర్జితకందళీదళః । ఉత్తుంగమాతంగజితాలఘూపలో బలైస్స పశ్చాత్ క్రియతే స్మ భూధరః ॥ ౧౭ ॥ వన్యేభదానానిలగంధదుర్ధరాః క్షణం తరుచ్ఛేదవినోదితక్రుధః । వ్యాళద్విపా యంతృభిరున్మదిష్ణవః కథంచిదారాదపథేన

తం ॥ ని ॥ ఉష్ట్రికామృత్తికాభాండభేదే కరభయోషితీతి విశ్వః ॥ తతో౽గలతాస్రవతా, మధునా-మద్యేన, ప్లావితం సిక్తం, దూరవర్త్మ-దీర్ఘాధ్వా, యేన తస్మిన్ తథా౽సతి పు(రా)రః)పూర్వం లాభాయకృతవ్యయః వణిక్ క్రయవిక్రయికః క్షణం శుశోచ అత్ర మధుస్రావధనవ్యయయోః విశేషణగత్యా శోకహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ కృతక్రయ ఇతి పాఠే కృతః క్రయః క్రయణం యేనసః ॥ ౧౬ ॥ —భేరీభిరితి ॥ భేరీభిరాక్రుష్టాని నిందితాని మహాంతి గుహాముఖాని యస్యసః భేరీఝాంకారభర్త్సితనితాంతవాత్యా ముఖరమహాగుహాద్వార ఇత్యర్థః + క్రోశతేఽకర్మణి క్తః । ప్రశ్చేత్యాదినాషత్వష్టుత్వం ॥ ముహుర్ధ్వజాంశుకైస్తర్జితాని భర్త్సితాని కందలీదలాని రంభా(గుల్మ)పత్రాణి యస్యసః ఉత్తుంగైః మాతంగైః జితాః అలఘూపలాః-స్థూలపాషాణా యస్యసః భూధరో రైవతకాద్రిః, బలైః-సైన్యైః, పశ్చాత్ క్రియతే స్మ-పశ్చాత్కృతః, స్వయం దూరగమనేన పృష్ఠతః కృత ఇత్యర్థః, ఉక్తవిశేషణమహిమ్నా అధరీకృత ఇతి చ ప్రతీయతే + లట్ స్మే ఇతి భూతార్థే లట్ ॥ అత్ర పశ్చాత్కరణస్యాక్రుష్టాదిపదార్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగం । తదుక్తప్రతీయమానాభేదాధ్యవసాయాదితి శ్లేషమూలాతిశయోక్తిసంకీర్ణమ్ ॥ తేన బలానాం భూధరౌపమ్యంగమ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః ॥ ౧౭ ॥ —వన్యేతి ॥ వన్యేభదానానిలగంధేన-వనగజమదమారుతగంధాఘ్రాణేన, దుర్ధరాః-క్రోధాంధ్యాద్దుర్గ్రహాః అతఏవ క్షణం తరుచ్ఛేదేన వినోదితక్రుధః, ప్రతిగజాసన్నిధానేఽపి వృక్షాణాం భంగేనాపనీతక్రోధాః ఉన్మదిష్ణవో౽త్యంతమదశీలాః + అలంకృఞిత్యాదినా ఇష్ణుచ్ ॥ వ్యాలద్విపాః-దుష్టగజాః, యంతృభిరాధోరణైః కథంచిదారాత్ దూరాదపథేనామార్గేణ + పథో విభాషేతి నిషేధవికల్పాత్ ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః ॥ అపథం నపుంసకమితి నపుంసకత్వం నిన్యిరే-నీతాః, అత్రాపి ద్విపవిశేషణానాం తదపనయనహేతుత్వాత్కావ్యలింగం సత్స్వభావోక్త్యా సంకీర్యతే ॥

నిస్స్వరే ॥ ౨౮ ॥ తైర్వైజయంతీవనరాజరాజిభిర్గిరిప్రతిచ్ఛందమహామతంగజైః । బహ్వ్యః ప్రసర్జ్జనతానదీశతైర్భువో బలైరంతరయాంబభూవిరే ॥ ౨౯ ॥ తస్థే ముహూర్తం హరిణీవిలోచనైః సదృంశి దృష్ట్వా నయనాని యోషితామ్ । మత్వాథ సత్రాసమనేకవిభ్రమక్రియావికారాణి మృగైః పలాయ్యత ॥ ౩౦ ॥ నిమ్నాని దుఃఖాదవతీర్య సాదిభిస్సయత్నమాకృష్టకశాశ్శనైశ్శనైః । ఉత్తైరురుత్తాల

తైరితి ॥ వైజయంత్యః-పతాకాస్తా వనరాజయ ఇవ తాభీ రాజంతీతి తథోక్తైః గిరీణాం ప్రతిచ్ఛందాః-ప్రతినిధయస్తత్సదృశా ఇత్యర్థః, ఏతస్మాదేవ స్పష్టోపమాలింగాదన్యత్రాప్యుపమితసమాసాశ్రయణం తే మహామతంగజా యేషు తైః జనతాః-జనసమూహాస్తా నద్య ఇవ తాసాం శతాని ప్రసర్పంతి-ప్రవహంతి, యేషు తైస్తథోక్తైః తైర్బలైః-సైన్యైర్బహ్వ్యః-బహవః + బహ్వాదిభ్యశ్చేతి వికల్పాదీకారః ॥ భువో భూమయః అంతరయాంబభూవిరే-అంతరా దూరాః కృతా అతిక్రాంతా ఇత్యర్థః, న కేవలం రైవతకాద్రిరేవేతి భావః బలైర్వైపుల్యాదాచ్ఛాదితా ఇత్యర్థః ॥ ఉక్తవిశేషణావగతసాదృశ్యాదగృహీతభేదాః కృతా ఇతీవ గమ్యతే, ఏతేనాభేదాధ్యవసాయాదేవాస్యాక్రమణరూపాంతరీకరణస్య బలవిశేషణావగతసాదృశ్యస్య హేతుత్వాత్తదంగభూతోపమాసంకీర్ణం పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం, శ్లేషమూలాభేదాతిశయోక్త్యుత్థాపితమితి సంకరః + అంతరశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్కర్మణి లిట్, ఆమ్ప్రత్యయే భువోఽనుప్రయోగః ॥ ౨౯ ॥ తస్థ ఇతి ॥ హరిణీవిలోచనైః సదృంశి సదృశాని + నపుంసకస్య ఝలచ ఇతి నుమ్, యోషితాం నయనాని దృష్ట్వా మృగైః-కృష్ణసారైః, కర్తృభిర్ముహూర్తమల్పకాలం ॥ ని ॥ ముహూర్తమల్పకాలే స్యాద్ఘటికాద్వితయేఽపి చేతి విశ్వః ॥ తస్థే స్థితం, హరిణీవిలోచనశంకయేతి భావః; అథానంతరమనేకవిభ్రమక్రియాః-విలాసక్రియా ఏవ వికారా యేషాం తాని మత్వా సవిలాసాని జ్ఞాత్వేత్యర్థః, సత్రాసం-సభయం యథా తథా పలాయ్యత పలాయితం, హరిణీదుర్లభైర్విలాసైర్యోషిన్నిశ్చయాదితి భావః, అత ఏవ నిశ్చయాంతస్సంశయాలంకారః + పరాపూర్వాదయతేర్భావే లఙ్, ఉపసర్గస్యాయతావితి లత్వం ॥ ౩౦ ॥ —నిమ్నానీతి ॥ అర్వతామశ్వానాం ॥ ని ॥ వాజివాహార్వగంధర్వహయసైంధవసప్తయ ఇత్యమరః + అర్వణస్త్రసావనఞ ఇతి త్రాదేశః వ్రజాః-సమూహాః, సాదిభిరశ్వారూఢైః సయత్న

ఖురారవం ద్రుతాః శ్లథీకృతప్రగ్రహమర్వతాం వ్రజాః ॥ ౩౧ ॥ అధ్యధ్వమారూఢ
వతైవ కేనచిత్ ప్రతీక్షమాణేన జనం ముహూర్తతః । దాక్ష్యం హి సద్యః ఫలదం
యదగ్రతశ్చఖాద దాశేరయువా వనావళీః ॥ ౩౨ ॥ శౌరేః ప్రతాపోపనతైరితస్త
తస్సమాగతైః ప్రశ్రయనమ్రమూర్తిభిః । ఏకాతపత్రా పృథివీభృతాం గణైరభూ
ద్బహుచ్ఛత్రతయా పతాకినీ ॥ ౩౩ ॥ ఆగచ్ఛతోఽనూచిగజస్య ఘంటయోః స్వనం

మాకృష్టకశాః-దృఢగృహీతవల్గాస్సంతః ॥ ని ॥ యద్యప్యశ్వాదేస్తాడనీకశేత్యమరః ॥ తథాప్యత్ర తాడనీవల్గయోః కశేతి దర్శనాదవిరోధః ॥ శనైశ్శనైః దుఃఖాత్కృచ్ఛ్రాన్నిమ్నాన్నిమ్నభూప్రదేశాననతీర్య ఉత్తాలఖురారవం-ఉచ్చతరశఫశబ్దం, శ్లథీకృతప్రగ్రహం శిథిలితవల్గంచ యథాతథా ద్రుతాః సత్వరాస్సంత ఉత్తేరుః-ఉత్ప్లుప్లువిరే, నిమ్నేషు శనైరవతీర్యాథ శీఘ్రం ధావంతీత్యశ్వానాం స్వభావ ఇతి భావః, అత ఏవ స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ ౩౧ ॥ —అధ్యధ్వమితి ॥ దక్షస్య భావో దాక్ష్యం-కౌశలం, సద్యః ఫలదం హి । కుతః । యద్యస్మాదధ్యధ్వమధ్వని + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః ॥ అనశ్చేతి సమాసాంతోఽచ్ ప్రత్యయః ॥ నస్తద్ధిత ఇతి టిలోపః ॥ ఆరూఢవతైవ-ఆరుహ్యావస్థితేన + నిష్ఠేతి రుహేః క్తవతు ప్రత్యయః ॥ జనం శనైః పశ్చాదాగచ్ఛంతం స్వజనం ప్రతీక్షమాణేన కేనచిత్పుంసేతి శేషః ॥ ముహూర్తతః స్థాపితోఽపి దాశేరయువా-తరుణోష్ట్రః, విశేషణసమాసః అగ్రతో వనావళీశ్చఖాద పురః పిచుమందాదికం భక్షయన్నాస్తే ఇత్యర్థః ॥ నహి కుశలో వృథా కాలం యాపయతీతి భావః, అత్ర దాక్ష్యసాఫల్యస్య సామాన్యస్య తద్విశేష దాశేరకౌశలేన సమర్థనాద్విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౩౨ ॥—శౌరేరితి ॥ శౌరేః-కృష్ణస్య, పతాకినీ-సేనా + వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః ॥ ప్రతాపేన-హరితేజసా, ఉపనతైర్నమ్రైర్వశగైరిత్యర్థః ॥ అత ఏవ తతస్తతస్సమాగతైః-పార్శ్వప్రదేశాదాగతైః, ప్రశ్రయనమ్రమూర్తిభిర్హరిసన్నిధౌ వినయనమ్రవిగ్రహైః పృథివీభృతాం-రాజ్ఞాం, గణైర్హేతునా బహుచ్ఛత్రతయా అసంఖ్యాతాతపత్రవత్తయా నిమిత్తేన ఏకాని కేవలాన్యాతపత్రాణి యస్యాస్సా ఏకాతపత్రా కేవలాతపత్రమయీ అభూత్ ॥ ఆతపత్రాతిరిక్తం న కించిదలక్ష్యతేత్యర్థః ॥ ని ॥ ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలా ఇత్యమరః-॥ బహుచ్ఛత్రాప్యేకచ్ఛత్రేతి విరోధావభాసనాద్విరోధాభాసోఽలంకా

సమాకర్ణ్య సమాకులాంగనాః । దూరాదపావర్తితభారవాహిణః పథోఽపస
స్రుస్త్వరితం చ మార్గగాః ॥ ౩౪ ॥ ఓజస్వివర్ణోజ్జ్వలవృత్తశాలినః ప్రసాది
నోఽనుజ్ఝితగోత్రసంవిదః । శ్లోకానుపేంద్రస్య పురః స్మ భూయసో గుణాన్ సము
ద్దిశ్య పఠంతి వందినః ॥ ౩౫ ॥ నిశ్శేషమాక్రాంతమహీతలో జలైశ్చలన్ సముద్రో
ఽపి సముజ్ఝతి స్థితిమ్ । గ్రామేషు సైన్యైరకరోదవారితైః కిమవ్యవస్థాం చలితోఽపి కే

దః ॥ ౩౩ ॥ —ఆగచ్ఛత ఇతి ॥ అన్వంచతీత్యన్వక్ తస్మిన్ అనూచి పృష్ఠదేశే ॥ + ఋత్విగిత్యాదినాంచేః క్విన్ప్రత్యయః ॥ ఆగచ్ఛతో గజస్య ఘంటయోః స్వనం సమాకర్ణ్య సమాకులాంగనాః-సంభ్రాంతవధూకాః, చ మార్గగాః దూరాదేవాపావర్తితా అపసారితా భారస్యాన్నాదేర్వాహనాః భారవాహిణః భారవాహినః ఉష్ట్రాదయో యైస్తే తథా సంతః + వాహనమాహితాదితి ణత్వం, నహి ణ్యంతాత్కర్తరి ల్యుట్ ॥ త్వరితం చపలం శీఘ్రం పథో మార్గాదపసస్రుః అపజగ్ముః స్వభావోక్తిః ॥ ౩౪ ॥—ఓజస్వీతి ॥ వందినః-స్తుతిపాఠకాః ॥ ని ॥ వందినస్తుతిపాఠకా ఇత్యమరః ॥ ఓజస్విన వర్ణాః-తేజస్వివర్ణాః, క్షత్రజాతిః తస్య యో దుజ్జ్వలం వృత్తముదగ్రవ్యాపారః విజయాఖ్యః తేన శాలంత ఇతి తచ్ఛాలినః తస్య అన్యత్ర ఓజస్విపర్ణైః సమాసభూయిష్ఠాక్షరైరుజ్జ్వలాస్తైశ్చ తైర్వృత్తశాలినో వసంతతిలకాదిచ్ఛందోవిశేషశాలినశ్చ ॥ ని ॥ వృత్తం చారిత్రే ఛందసోరితి విశ్వః ॥ తాన్ ప్రసాదోఽస్యాస్తీతి ప్రసాదీ తస్య ప్రసాదినోఽనుగ్రహశీలస్య అన్యత్ర ప్రసాదగుణయుక్తాన్ * ప్రసిద్ధార్థపదత్వం యత్సప్రసాదో నిగద్యత ఇతి ॥ అనుజ్ఝితే గోత్రసంవిదౌ కులాచారౌ యేన తస్య యాదవవంశోత్పన్నస్యేత్యర్థః అన్యత్ర కులనామనియోగాన్ వంశనామాంకితానిత్యర్థః ॥ ని ॥ సంవిద్యుద్ధే ప్రతిజ్ఞాయాం సంకేతాచారనామస్వితి వైజయంతీ ॥ ఏవంభూతస్య ఉపేంద్రస్య హరేర్గుణాన్ సముద్దిశ్యాధికృత్య భూయసో బహుతరాన్ శ్లోకాన్ స్తుతిపద్యాని పురోఽగ్రే పఠంతి స్మ, అత్రోపేంద్రస్య తచ్ఛ్లోకానాం చ వర్ణ్యత్వేన ప్రకృతానాం శ్లేషకృతసాధర్మ్యాదౌపమ్యగమ్యతాయాం శ్లేషప్రతిభోత్థాపితా కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా ॥ శ్లేషశ్చ ప్రకృతిష్వర్థః ప్రత్యయేషు శాబ్దః ॥ ౩౫ ॥—నిశ్శేషమితి ॥ చలన్ కల్పాంతే క్షుభితః సముద్రోఽపి జలైర్నిశ్శేషమాక్రాంతమహీతలః-నిమజ్జితసకలభూగోళకస్సన్, స్థితిం మర్యాదాం

శవః॥ ౩౬ ॥ కోశాతకీపుష్పగులుచ్ఛకాన్తిభిర్ముఖైర్వినిద్రోల్బణబాణచక్షుషః । గ్రామీణవధ్వస్తమలక్షితాజనైశ్చిరంవృతీనాముపరివ్యలోకయన్ ॥ ౩౭ ॥ గోష్ఠేషు గోష్ఠీకృతమండలాసనాన్ సనాదముత్తాయముహుస్సవల్గతః । గ్రామ్యాన్నవశ్యత్కపిశంపిపాసతః స్వగోత్రసంకీర్తనభావితాత్మనః ॥ ౩౮ ॥ వశ్యన్

వెలానతిలంఘనలక్షణాం సముజ్ఝతి త్యజతి కేశవస్తు ప్రచలితోఽపి-ప్రస్థితోఽపి అవారితైరపరిమితైస్సైన్యైరిశ్లేషమాక్రాంతమహీతలస్సన్ గ్రామేప వ్యవస్థామమర్యాదాం కిమకరోన్నాకరోదేవేత్యర్థః ॥ అత్రోపమానాత్సము ద్రాదుపమేయస్య కేశవస్య మర్యాదానతిక్రమేణాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలం కారః ॥ లక్షణంతూక్తం ॥ ౩౬ ॥—కోశాతకీతి ॥ కోశాతకీ-పుష్పగులుచ్ఛకా న్తిభిః, పటోలీప్రసూనగుచ్ఛసచ్ఛాయైః స్మరపాండురైరిత్యర్థః॥ ని ॥ కోశా తకీపటోలీస్యాదితిహలాయుధః ॥ ముఖైరుపలక్షితాః వినిద్రం-వికసికం, అతఏ వోల్బణం విపులం బాణం నీలస్సైరెయకపుష్పమివ చక్షుర్యాసాంతాః ॥ ని ॥ నీలీఝంటీద్వయోర్బాణేత్యమరః ॥ గ్రామేషుభవాగ్రామీణాః +గ్రామాద్య ఖఞావితిఖఞ్‌ప్రత్యయః ॥ తాశ్చవధ్వశ్చపల్లీస్త్రియః తంకృష్ణం గ్రామాంతగా మినమితిభావః ॥ జనైశ్చనూచరైరలక్షితాః వృతిభిస్తిరోహితా ఇత్యర్థః ॥ చి రంవృతీనాం కంటకశాఖావరణానాముపరి ఉపరితనావకాశే వ్యలోకయన్ ఉప మాస్వభావోక్త్యోస్సంకరః ॥ ౩౭ ॥—గోష్ఠేష్వితి ॥ సక్కృష్టః గావస్తిష్ఠంత్యే ష్వితిగోష్ఠాని-గోస్థానాని ॥ ని ॥ గోష్ఠంగోస్థానకమిత్యమరః ॥ + సుపిస్థఇ తికప్రత్యయః ॥అంబాంబగోభూమీత్యాదినాషత్వం ॥ గోష్ఠీషు - పానగోష్ఠీషు, గోష్ఠీషు-వార్తాసు ॥ ని ॥ గోష్ఠీసభాయామాలాపఇతివిశ్వః ॥ కృతాని మండ లాసనాని మండలాకారేణోపవేశనానియైస్తాన్ముహుః సనాదం క్ష్వేళాట్టహాసా రావసహితం యథాతథోత్తాయ వల్గతఉత్ప్లవమానాన్ కపిశంమద్యం ॥ ని ॥క శ్యంమద్యంచమైరెయం కపిశంకాపిశాయనమితిహలాయుధః॥పిపాసతోముహు ర్ముహుః పాతుమిచ్ఛతః+పిబతెస్సన్నంతాల్లటశ్శతరిశప్॥స్వగోత్రసంకీర్తనేస్వ నామసంకీర్తనేభావితాత్మనః ప్రవర్తితచిత్తాన్ కృష్ణనామానిగాయతఇత్యర్థః॥గ్రా మేషుభవాన్ గ్రామ్యాన్ ఘోషజనానిత్యర్థః + గ్రామాద్యఖఞావితి యప్రత్య యః అపశ్యదాలోకితవాన్ ॥ స్వభావోక్తిః ॥ ౩౮ ॥—పశ్యన్నితి॥ఏకాంతమా

కృతాఙ్గైరపివల్లవీజనోజనాధినాథంనయయావితృష్ణతామ్ । ఏకాంతమౌగ్ధ్యాన
వబుద్ధవిభ్రమైఃప్రసిద్ధవిస్తారగుణైర్విలోచనైః ॥ ౩౯ ॥ ప్రీత్యానియుక్తాల్లిహతీః స్త
నంధయాన్నిగృహ్యపా(రీ)(లీ)ముభయేనజానునోః । వర్ధిష్ణుధారాధ్వనిరోహిణీఃప
యశ్చిరంనిదధ్యౌదుహతస్సగోదుహః ॥ ౪౦ ॥అభ్యాజతోఽభ్యాగతతూర్ణతర్ణ
కాంనిధానహస్తస్యపురోదుధుక్షతః । వగాద్గవాంహుంకృతిచారునిర్యతీమరి

ధ్ర్యనాత్యంతముగ్ధతయా అనవబుద్ధవిభ్రమైరజ్ఞాతవిలాసైః, కింతు ప్రసిద్ధో విస్తా
ర ఏవ గుణో యేషాం తైరతివిశాలైరిత్యర్థః ॥ కృతాఙ్గైరపి సకృద్దర్శనాత్ లబ్ధ
విస్తారఫలైరపీత్యర్థః, విలోచనైః జనాధినాథః-కృష్ణం పశ్యన్, వల్లవీజనో గో
పాంగనాజనః, వితృష్ణతాం-తృప్తతాం, నయయౌ భూయోభూయః పశ్యన్నపి
నాలం బుద్ధిమవాపేత్యర్థః, తృప్తికారణే దర్శనే సత్యపి తృప్తికార్యానుత్పత్తే
ర్విశేషోక్తిః, సా కృష్ణస్య మదనకోటిలావణ్యలక్ష్మీం వ్యంజయతి ॥ ౩౯ ॥— ॥
ప్రీత్యేతి ॥ నియుక్తాన్ వామపాదే ఏవ సంయతాన్, స్తనంధయంతి-పిబంతీతి
స్తనంధయాన్వత్సాన్ + నాసికాస్తనయోర్ధ్మాధేటోరితి ఖశ్ ప్రత్యయః ॥
ప్రీత్యా వాత్సల్యేన లిహతీర్జిహ్వయాస్వాదయంతీః రోహిణీర్గాః ॥ ని ॥ అ
ర్జున్యఘ్న్యా రోహిణీస్యాదిత్యమరః ॥ పయః-క్షీరం, జానునోరుభయేన-జాను
ద్వయేన, పారీం-దోహనపాత్రీం ॥ ని ॥ పారీపాత్రీపరాగయోరితి విశ్వః॥ నిగృ
హ్య-నిరుద్ధ్య, వర్ధిష్ణుధారాధ్వని-వర్ధనశీలక్షీరధారాశబ్దం యథాభవతి తథా
దుహతః-ప్రపూరయతః, + దుహేర్లటశ్శతరి శప్ ॥ దుహ్యాదిద్వికర్మకత్వం ॥
గాః దుహంతీతి గోదుహః గోదోహకాః + సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్ ॥ సహ
రిశ్చిరం నిదధ్యౌ-అవలోకయతిస్మ ॥ ని ॥ నిధ్యానమవలోకనమితి వైజయంతీ॥ స్వ
భావోక్తిః ॥ ౪౦ ॥ — అభ్యాజత ఇతి ॥ అభ్యాజతః-దోగ్ధుమభిముఖమాగచ్ఛ
తః + అజేర్లటశ్శత్రాదేశః ॥ ని (ర్యాం)ధానం) పాదబంధనదామ ॥ ని॥
ని(ర్యాణం)ధానం) దామసందానం పశూనాం పాదబంధనమితి వైజయంతీ ॥ త
ద్ధస్తే యస్య తస్య నిధానహస్తస్య దుధుక్షతో దోగ్ధుమిచ్ఛతో దోగ్ధురితి శేషః ॥
+ దుహేస్సన్నంతాల్లటశ్శత్రాదేశః ॥ ఘత్వభత్వే, పురోగ్రే భ్యాగతోభిముఖ
మాగతస్తూర్ణః స్తనపానే త్వరమాణస్తర్ణకో ఽతిబాలోవత్సో యస్యాస్తాం॥ ని ॥
సద్యోజాతస్తుతర్ణకః ఇత్యమరః ॥ గవాం వగాద్గోవ్రజాత్, హుంకృతిచారు-

మర్ధోరైక్షత గోమతల్లికామ్ ॥ ౪౧ ॥ స వ్రీహిణాం యావదపాసితుం గతాః శు
కాన్ మృగైస్తావదుపద్రుతశ్రియామ్ । కైదారికాణామభితస్సమాకులాః సహాస
మాలోకయతి స్మ గోపికాః ॥ ౪౨ ॥ వ్యాసేద్ధుమస్మానవధానతః పురా చలత్యసావి
త్యుపకర్ణయన్నసౌ । గీతాని గోప్యాః కలమం మృగవ్రజో న నూనమత్తీతి హరిర్వ్య
లోకయత్ ॥ ౪౩ ॥ లీలాచలత్స్త్రీచరణారుణోత్పలస్ఖలత్తులాకోటినినాదకోమ

హుంకారమనోహరం యథాతథా నిర్యతీం-నిర్గచ్ఛంతీం + ఇణశ్శతరి ఙీప్ ॥ ఇ
ణో యణాదేశః ॥ ప్రశస్తాం గాం గోమతల్లికాం + ప్రశంసావచనైశ్చేతి నిత్యస
మాసః ॥ ని ॥ మతల్లికా మచర్చికా ప్రకాండముద్ధతల్లజౌ ॥ ప్రశస్తవాచకాన్య
మూనీత్యమరః ॥ మధోరరిర్మధుసూదనః ॥ ఐక్షత-ఈక్షితవాన్, + ఈక్షతేర్ల
ఙ్ । ఆడజాదీనామిత్యాట్ । ఆటశ్చేతి వృద్ధిః ॥ స్వభావోక్తిః ॥ ౪౧ ॥ —స
ఇతి ॥ యావచ్ఛుకాన్-కీరానపాసితుం-నివారయితుం గతాస్తావన్మృగైరుపద్రుత
శ్రియాముపప్లుతసంపదాం, వ్రీహిణాం-వ్రీహిమతాం + వ్రీహ్యాదిభ్యశ్చేతి ఇని
ప్రత్యయః ॥ కైదారికాణాం-క్షేత్రసమూహానాం ॥ ని ॥ పున్నపుంసకయోర్వ
ప్రః కేదారః క్షేత్రమస్య తు । కైదారికం స్యాత్కైదార్యం క్షైత్రం కైదారికం గ
ణే ఇత్యమరః + రఞ్ కవచినశ్చేతి చ కారాత్కేదారాదపి ఠఞ్ ప్రత్యయః ॥ కృ
ద్యోగాత్కర్మణి షష్ఠీ ॥ గోపికాః-గోస్త్రియః అభితః సమాకులాః-వ్యగ్రాః, ఉభయతః
సమాకృష్యమాణాః సతీరిత్యర్థః ॥ సహరిః సహాసమాలోకయతి స్మ ॥ అత్ర సహా
సావలోకనస్య విశేషణగత్యా సమాకులపదార్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥
౪౨ ॥—వ్యాసేద్ధుమితి ॥ గోప్యాః-శాలిగోప్త్ర్యాః + గౌరాదిత్వాత్ ఙీష్ ॥
గీతాని ఉపకర్ణయన్-శృణ్వన్, అసౌ మృగవ్రజః అసౌ గోపీ అస్మాన్ వ్యాసె
ద్ధుం నివారయితుం అవధానతో గీతైకాగ్ర్యాత్ పురా చలతి-చలిష్యతి + యా
వత్పురానిపాతయోర్లడితి భవిష్యదర్థే లట్ ॥ ఇతీత్థం మత్వేతి శేషః ॥ కలమం
శాలివిశేషం, నాత్తి-న ఖాదతి, నూనం ఇత్థం తర్కయన్నితి శేషః ॥ హరిర్వ్యలో
కయత్, అత్ర మృగాణాం కలమఖాదననివృత్తేః గీతాసక్తినిమిత్తాయాస్తదాక
ర్ణనసుఖభంగహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ॥ ౪౩ ॥ —లీలేతి ॥ అనుగతా ఆపః
యేషు తే అనూపాః-జలప్రాయదేశాః ॥ ని ॥ జలప్రాయమనూపం స్యాత్పుం
సి కచ్ఛస్తథావిధ ఇత్యమరః + ప్రాదిభ్యో ధాతుజస్య బహువ్రీహిర్వోత్తరపద

లః । శౌరెరుపానూపమపాహరన్మనః స్వనాంతరాదున్మదసారసారవః ॥ ౪౮ ॥
ఉచ్చైర్గతామస్ఖలితాంగరీయసీం తదాతిమారాదపితస్యగచ్ఛతః । ఏకేన
మూహుర్బలరేణుసంహతింశిరోభిరాజ్ఞామపరేమహీభృతః ॥ ౪౯ ॥ ప్రాయే
ణనీచానపి మేదినీభృతో జనస్సమేనైవపథాధిరోహతి । సేనామురారేఃపథమేవ

లోపశ్చ । ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః ॥ ఊధసో దేశ ఇత్యూకారః ॥ తే
షాం సమీపే ఉపానూపం + సమీపార్థేऽవ్యయీభావః ॥ లీలయా చలతీ చంచ
లే యే స్త్రియాశ్చరణే అరుణోత్పలే-రక్తోత్పలే ఇవ, తయోః స్ఖలంతో యా తు
లాకోటీనూపురౌ ॥ ని ॥ పాదాంగదం తులాకోటిర్మంజీరో నూపురో స్త్రియా
మిత్యమరః ॥ తయోర్నినాద ఇవ కోమలో మధురః ఉన్మదసారసారవః-మత్తహం
సకూజితం, ॥ ని ॥ చక్రాంగస్సారసో హంస ఇతిశబ్దార్ణవే ॥ శౌరేర్మనః స్వ
నాంతరాదపాహరత్ అత్ర మనోహరణస్య లీలేత్యాదివిశేషణార్థహేతుకత్వా
దుపమాసంకీర్ణం కావ్యలింగమ్ ॥ ౪౮ ॥—ఉచ్చైరితి॥ తదా-తస్మిన్సమయే
అతిమారాద్గచ్ఛతోऽపి తస్య హరేః సంబన్ధినీముచ్చైర్గతామత్యూర్ధ్వముత్థితాం
అన్యత్రోర్ధ్వలోకేష్వపి వ్యాప్తాం అస్ఖలితామభంగురాంసత్యాంచ గరీయసీ
మతిమహతీం పూజ్యాంచ బలరేణుసంహతిం-సేనారజస్సంఘాతం; ఏకే కతిప
యే మహీభృతః-పర్వతాః, ఆజ్ఞాం-శాసనం, అపరే మహీభృతో రాజానశ్చ శి
రోభిః శిఖరైశ్శీర్షైశ్చ సమూహుః-సమ్యగ్వహంతిస్మ + వహేర్లిట్, ఝుఝ
సి, వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం ॥ అత్ర హరిమహిమవర్ణనాయాముభయే
షామపి మహీభృతాం ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదాతుల్యయోగితా శ్లేషప్ర
తిభోత్థాపితా చేతి సంకరః ॥ ౪౯ ॥—ప్రాయేణేతి ॥ ప్రాయేణ-ప్రాచుర్యే
ణ నీచాన్ కుబ్జానపి మెదినీభృతోద్రీన్, జనో-లోకః, సమేన-సుగమేన ప
థా మార్గేణైవాధిరోహతి, సా మురారేః సేనా పునఃపథో మార్గానేవ మ
హామహీధ్రాన్-మహాద్రీన్ పరితోధ్యరోహయత్, లోకేహిసతి ధ్రువత్వేధ్వని
తేన శైలాధిరోహణసంభవః సేనాయాః పునస్సర్వపథాతిరేకిణ్యా అభూతపూ
ర్వాః పరస్సహస్రాః పంథానః స్వారోహణేన ప్రవర్తితా ఇత్యర్థః + రోహ
తేర్గత్యర్థత్వాత్ గతిబుద్ధీత్యాదినా పథామణికర్తౄణాం ణౌ కర్మత్వం మ
హీంధరంతీతి మహీధ్రాః మూలవిభుజాదిత్వాత్కః అత్ర సేనాయాః పథాం శైలా

సాపునర్మహామహీధ్రాన్పరితో౽ధ్యరోహయత్ ॥ ౪౬ ॥ దంతాగ్రనిర్భిన్నప
యోదమున్ముఖాః శిలోచ్చయానారురుహుర్మహీయసః । తిర్యక్కటప్లావిమ
దాంబునిమ్నగావిపూర్యమాణశ్రవణోదరం ద్విపాః ॥ ౪౭ ॥ శ్చ్యోతన్మదాంభః
కణకేన కేనచిజ్జనస్య జీమూతకదంబకద్యుతా । నాగేన నాగేన గరీయసోచ్చకైర
రోధి పంథాః పృథుదంతశాలినా ॥ ౪౮ ॥ భగ్నద్రుమాశ్చక్రిరె తత్ర తా దిశః సము
ల్లసత్కేతనకాననాకులాః । పిష్టాద్రిపృష్ఠాస్తరసా చ దంతినశ్చలన్నిజాంగాచలదు
ర్గమా భువః॥ ౪౯ ॥ ఆలోకయామాస హరిర్మహీధరానధిశ్రయంతీర్గజతాః

ధిరోహణేనోపమానాజ్జనార్దనాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః ॥ ౪౬ ॥—ద
న్తాగ్రేతి ॥ ద్వాభ్యాం పిబంతీతి ద్విపా గజాః + సుపీతి యోగవిభాగాత్కప్రత్య
యః ॥ ఉన్ముఖా-ఉన్నమితముఖాస్సంతః, దంతాగ్రైర్నిర్భిన్నా విదారితాః ప
యోదాః శృంగగతా యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా తిర్యక్ ఊర్ధ్వముఖత్వాత్తి
రశ్చీనం యథా తథా కటేభ్యః, ప్లవంతే-క్షరంతీతి కటప్లావినీభిర్మదాంబునిమ్న
గాభిర్మదజలప్రవాహైర్విపూర్యమాణాని శ్రవణోదరాణి-శ్రోత్రవివరాణి య
స్మిన్కర్మణి తద్యథాతథా మహీయసో మహత్తరాన్ శిలోచ్చయాన్-శైలాన్,
ఆరురుహుః స్వభావోక్తిః ॥ ౪౭ ॥—శ్చ్యోతదితి ॥ శ్చ్యోతంతః-క్షరంతో
మదాంభఃకణా యస్య తేన + శైషికః కప్ప్రత్యయః॥ జీమూతకదంబకస్యేవ ద్యు
త్ ద్యుతిర్యస్య తేన, పృథుభ్యాం దంతాభ్యాం శాలత ఇతి తచ్ఛాలినా గరీయసా
గురుతరేణోచ్చకైరున్నతేన, కేనచిన్నాగేన-గజేన జనస్య పంథాః మార్గః అ
రోధి-రుద్ధః, నగచ్ఛతీత్యగః అగేనాచలేన తు నారోధి-న రుద్ధః, మత్తమాతంగస్య
దురాసదత్వాచ్ఛైలవదనతిక్రమణీయత్వాదితి భావః॥ అత ఏవోపమానాదగాదు
పమేయస్య నాగస్యాధిక్యాద్వ్యతిరేకః ॥ ౪౮ ॥—భగ్నేతి ॥ దంతినో గజా ఇత
స్తతో భగ్నద్రుమాః స్వభగ్నాఖిలవృక్షాః దిశః సముల్లసద్భిః కేతనైరేవ కాన
నైరాకులాః సంకీర్ణాశ్చక్రుః, తథా తరసా-బలేన, పిష్టాని-చూర్ణితాని, అ
ద్రిపృష్ఠాని యాసు తా భువో భూమీః, చలద్భిర్నిజాంగైరేవాచలైః దుర్గమాః దు
ష్ప్రాపాశ్చక్రుః, అత్ర కేతనేష్వంగేషు చ కాననాచలత్వరూపణాద్రూపకాల
ఙ్కారః ॥ తేన గజానాం పురాతనసృష్టిసంహారేణ సృష్ట్యంతరప్రవర్తనారూపం
లోకోత్తరం సామర్థ్యం గమ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ౪౯ ॥—ఆలో

పరశ్శతాః । ఉత్పాతవాతప్రతికూలపాతినీరుపత్యకాభ్యో బృహతీశ్శిలా ఇవ ॥౫౦॥ శైలాధిరోహాభ్యసనాధికోద్ధురైః పయోధరైరామలకీవనాశ్రితాః । తం పార్వతీయ ప్రమదాశ్చచాయిరే వికాసవిస్తారితవిభ్రమేక్షణాః ॥ ౫౧ ॥ సావజ్ఞమున్మీల్య వి లోచనే సకృత్ క్షణం మృగేన్ద్రేణ సుషుప్సునా పునః । సైన్యన్నయాతస్సమ

కయామాసేతి ॥ హరిర్మహీధరాణ-గిరీన్, అధిశ్రయంతీరధిరోహంతీః, పరశ్శతాః-శతాత్పరాః, అసంఖ్యా ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ పరశ్శతాద్యాస్తేయేషాం పరా సంఖ్యా శతాదికాదిత్యమరః + పంచమీతియోగవిభాగాత్సమాసః ॥ రాజదంతాదిత్వాదుపసర్జనస్యాపి శతశబ్దస్య పరనిపాతః । పారస్కరాదిత్వాత్సుడాగమః ॥ గజతాః-గజసమూహాన్ + గజాచ్చేతివక్తవ్యమితిసామూహికస్తల్ప్రత్యయః ॥ ఉపత్యకాభ్య ఆసన్నభూమిభ్యః ॥ ని ॥ ఉపత్యకాద్రేరాసన్నా భూమిరిత్యమరః + ఉపాధిభ్యాంత్యకన్నాసన్నారూఢయోరితిత్యకన్ప్రత్యయః ॥ ఉత్పాతవాతేన ప్రతికూలంపతంతీతి తత్పాతినీరూర్ధ్వంగామినీరిత్యర్థః ॥ బృహతీః శిలా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా, ఆలోకయామాస + లోకృదర్శన ఇతి ధాతోర్లిట్ ॥౫౦॥ —శైలేతి ॥ శైలాధిరోహాభ్యసనేన పర్వతారోహణాభ్యాసేనాధికోద్ధురైరత్యున్నతైః పయోధరైః- స్తనైరుపలక్షితాః ఆమలకీవనాశ్రితాః ధాత్రీవనగతాః పర్వతానివాసా యేషాం తే పర్వతీయాః కిరాతాదయః + పర్వతాచ్చ ఇతి ఛప్రత్యయః ॥ తేషాంప్రమదాః వికాసేన-విస్మయకృతవిస్తారేణ విస్తారితాః స్తైమిత్యేనవివర్తితాః విభ్రమావిలాసా యేషాంతానీక్షణాని యాసాంతాస్తథాసత్యః తంహరిఃచచాయిరే-దదృశుః + చాయృపూజానిశామనయోరితి ధాతోః కర్తరిలిట్ ॥ నిశామనం-దర్శనం, నిరూపయత్యపినిశామయతేచ నిచాయతే ఇతి దర్శనపర్యాయేషు భట్టమల్లః ॥ ఏతేన హరేః లోకోత్తరం లావణ్యంవ్యజ్యత ఇతి వస్తునావస్తుధ్వనిః ॥ స్వభావోక్తివృత్త్యనుప్రాసయోస్సంసృష్టిః ॥౫౧॥ —సావజ్ఞమితి ॥ సావజ్ఞం-సానాదరంయథాతథావిలోచనే సకృదేకవారం + ఏకస్య సకృచ్చేతి సకృదర్థేనిపాతః క్షణమున్మీల్యోన్మిష్య పునః సుషుప్సునాస్వప్తుమిచ్ఛునా + స్వపేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః । రుదవిదేత్యాదినా సనః కిత్త్వాత్ వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం ॥ మృగేంద్రేణ సింహేన సమయా సమీపే ॥ ని ॥ సమయానికషాశబ్దౌ సామీప్యే పరికీర్తితావితి సజ్జనః ॥ యాతో గచ్ఛతో

యాపి వివ్యథే కథం సురాజంభవమన్యథాథవా ॥ ౫౨ ॥ ఉత్సేధనిర్ధూతమహీ-
రుహాం ధ్వజైర్జనౌఘరుద్ధోద్ధతసింధురంహసామ్ । నాగైరధిక్షిప్తమహాశిలం ము
హుర్బలం బభావోపరి తన్మహీభృతామ్ ॥ ౫౩ ॥ శ్మశ్రూయమాణే మధుజాలకే
తరోర్గజేన గండం కషతా విధూనితే । క్షుద్రాభిరక్షుద్రతరాభిరాకులం విదశ్య

పి + యాతేర్లటశ్శత్రాదేశః సైన్యాత్సేనాతః + భీత్రార్థానాం భయహేతు
రిత్యపాదానత్వం న వివ్యథే-న బిభ్యే + వ్యథ భయసంచలనయోరితి ధాతోర్భావే
లిట్ ॥ అథవా తథాపీత్యర్థః । అన్యథా భీతత్వే కథం సురాజంభవం సుఖేన
రాజ్ఞా భూయతే న కథమపీత్యర్థః ॥ రాజా చాయం మృగాణామితి భావః + క
ర్తృకర్మణోశ్చ భూకృఞోరితి కర్తరి షష్ఠ్యాం చోపపదే భవతేః ఖల్ ప్రత్యయేన
లోపముమాగమౌ ॥ అర్థాంతరన్యాసః ॥ ౫౨ ॥—ఉత్సేధేతి ॥ నాగైర్గజైర
ధిక్షిప్తాస్తిరస్కృతా మహాశిలాః యేన తద్బలం సైన్యం ధ్వజైరుత్సేధేనౌన్నత్యేన
నిర్ధూతా-అవగణితాః, మహీరుహా యేషు తేషాం ॥ ని ॥ ఉత్సేధశ్చోచ్ఛ్రయ
శ్చ స ఇత్యమరః ॥ జనౌఘైః రుద్ధం ప్రతిబద్ధముద్ధతముద్వేలం సింధురంహో-నదీ
వేగో యేషాం మహీభృతాం-పర్వతానాం, ఉపరి ముహుర్బభావ మార్గవశా
ద్భూయసా భూధరాన్ముహురారురోహేత్యర్థః ॥ హయౌఘరుద్ధేతి పాఠే హ
యౌఘేన ఘోటకసమూహేన రుద్ధమిత్యాదిపూర్వవత్, అత్రారోహణవదు
త్కర్షశ్చ పరిభావవిశేషణవైభవాత్ప్రతీయత ఇతి తదభేదేనోపరిభావస్య జల
భూధరవిశేషణపదార్థహేతుకత్వాచ్చ షష్ఠ్యా ప్రతిభోత్థాపితః కావ్య
లింగవిశేషః ॥ ౫౩ ॥—శ్మశ్రూయమాణే ఇతి ॥ తరోర్వృక్షస్య, శ్మశ్రూయమా
ణే-శ్మశ్రువదాచరతి తద్వల్లంబమాన ఇత్యర్థః ॥ ఉపమానాదాచారే + శ్మశ్రు
శబ్దాదాచారక్యఙంతాల్లటశ్శానజాదేశః ॥ అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘః ॥ మ
ధుజాలకే క్షౌద్రపటలే గండం కపోలం, కషతా-తరుస్కంధే కండూయమానేన
గజేన విధూనితే-కంపితే సతి + ధూఞో ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః । ధూఞ్ ప్రీఞో
ర్నుగ్వక్తవ్య ఇతి నుగాగమః ॥ అక్షుద్రతరాభిరతిస్థూలాభిః, క్షుద్రాభిః సర
ఘాభిః ॥ ని ॥ క్షుద్రా వ్యంగా నటీ వేశ్యా సరఘా కంటకారికేత్యమరః ॥ విద
శ్యమానేన-చంచుభిస్తుద్యమానేన, జనేన సమాకులం వ్యగ్రం యథా తథా ద
ద్రువే-పలాయితం + భావే లిట్ ॥ స్వభావోక్తిరుక్తోపమాసంసృష్టా ॥ ౫౪ ॥—

మానేనజనేనదుమ్రా ॥ ౫౩ ॥ నీతే పలాశిన్యుచితే శరీరవద్గజాంతకేనాంతముపా
న్తకర్మణా। సంచేరురాత్మానఇవాపరంక్షణాత్ క్షమారుహందేహమివప్లవం
గమాః ॥౫౪॥ ప్రహ్వానతీవక్వచిదుద్ధతిశ్రితఃక్వచిత్ప్రకాశానతిగహ్వరానపి।
సామ్యాదపేతానితివాహినీహరేస్త్రాతిచక్రామగిరీన్గురూనపి ॥ ౫౫ ॥ స
వ్యాప్తవత్యాపరితోపథాన్యపిస్వసేనయాసర్వపథీనయానయా । అమ్భోభిరు

నీతఇతి ॥ ఉచితే-పరిచితే, పలాశిని-ద్రుమే ॥ ని॥పలాశీద్రుద్రుమాగమాఇత్యమ
రః ॥ శరీరవత్-పూర్వశరీరఇవ + తత్రతస్యేవేతివతిప్రత్యయః ॥ అథాంతకకర్మ
ణా-దుర్దాంతవ్యాపారేణ, గజాంతకఇవేతిఉపమితసమాసః ॥ సాహచర్యాత్
తేన గజాంతకేనాంతం-నాశం, నీతే-గమితేసతి, ప్లవైర్గచ్ఛంతీతిప్లవంగమాః
కపయః ప్లవైః+ గమేశ్చేతిఖశ్ప్రత్యయేముమాగమః ॥ ఆత్మానో-జీవాఇవాపరం
క్షమారుహం-వృక్షందేహమివక్షణాత్, సంచేరుః-సంప్రవిష్టాఇత్యర్థః। అనేకే
వశబ్దావాక్యార్థోపమా॥సాచశరీరవదితితద్ధితగతా॥అన్యత్రసమాసగతేతిసఙ్క
రః ॥ ౫౪ ॥—ప్రహ్వానితి ॥ క్వచిదతీవనితాంతం ప్రహ్వాన్ ప్రవణాన్ అన్య
(త్రా)నుకూలాన్,క్వచిదుద్ధతిం శ్రయంతీత్యుద్ధతిశ్రితః-ఔన్నత్యభాజః, ఔద్ధత్య
భాజశ్చ + శ్రియతేఃక్విపి తుక్ క్వచిత్ప్రకాశాన్ ప్రకటానసగూఢవృత్తీం
శ్చ, క్వచిదతిగహ్వరానపి అపిశబ్దోర్థే అప్రవేశాన్ అన్యత్రగూఢాంశ్చ, ఇ
తీత్థం సామ్యాదపేతాన్ విషమరూపాన్విషమవృత్తీంశ్చ, అతఏవ గురూన్ మ
హతోపి పూజ్యానపి గిరీన్ తదాహరేర్వాహినీసేనా, అతిచక్రామాత్యగాత్,
ఉల్లంఘితవతీచ * గురోరప్యవలిప్తస్య కార్యాకార్యమజానతః । ఉత్పథంప్రతి
పన్నస్య పరిత్యాగోవిధీయతేఇతిస్మరణాదితిభావః ॥ గురూణామప్యతిక్రమఇతి
విరోధేపిశబ్దః సచోక్తవైషమ్యదోషోద్ఘాటనేనపరిహృతఇతి విరోధాభాసోలం
కారః ॥ సచ గురూనితి వాచ్యప్రతీయమానయోరభేదాధ్యవసాయాత్ శ్లేషమూ
లాతిశయోక్త్యుత్థాపితఇతిసఙ్కరః ॥ ౫౫ ॥—స ఇతి ॥ సహరిః పరితః-సమం
తాదపథాన్యమార్గానపి + పథోవిభాషేతినిషేధవికల్పాత్ ఋక్పూరిత్యా
దినాసమాసాంతః। అపథం నపుంసకమితినపుంసకత్వం వ్యాప్తవత్యా సర్వాన్
పథో వ్యాప్నోతీతిసర్వపథీనా + తత్సర్వాదేరిత్యాదినాఖప్రత్యయః ॥ తయా
సర్వపథీనయా అనయా-స్వసేనయా, నిమిత్తేన అంభోభిరుల్లంఘితాని యుగపద

ల్లంఘితతుంగరోధసః ప్రతీపనామ్నీః కురుతే స్మ నిమ్నగాః ॥ ౫౭ ॥ యావదవ్య
గాహంత న దంతినాం ఘటాస్తురంగమైస్తావదుదీరితం ఖురైః । క్షిప్తం సమీరైస్సరి
తాం పురః పతజ్జలాన్యనైషీద్రజ ఏవ పంకతామ్ ॥ ౫౮ ॥ రంతుం క్షతోత్తుంగనితం
బభూమయో ముహుర్వ్రజంతః ప్రమదం మదోద్ధతాః । పంకం కరాపాకృతశైవలాం
శుకాః సముద్రగాణాముదపాదయన్నిభాః ॥ ౫౯ ॥ రుగ్ణోరురోధః పరిపూరితాంభ

ఖిలసేనాప్రవేశేన ప్రతీపగమనాదుపర్యాక్రాంతాని తుంగరోధాంసి యాసాం తాః నిమ్నం గచ్ఛంతీతి నిమ్నగా-నద్యః, తాః ప్రతీపనామ్నీః కురుతే స్మ, ప్రతిగతా ఉత్తానగా ఆపో యాసాం తాః ప్రతీపాః + ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః। ద్వ్యంతరుపసర్గేభ్యోప ఈదితీకారః, ప్రతీపా ఇతి నామ యాసాం తాః అథవా ప్రతీపం నిమ్నగానాం విరుద్ధం నామ ఉత్తానగా ఇతి నామధేయం యాసాం తాః ప్రతీపనామ్నీః + అన ఉపధాలోపినోన్యతరస్యామితి ఙీప్, తాస్తథా చకారేత్యర్థః, అత్ర నిమ్నగానాం ప్రతీపనామాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః ॥ ౫౭ ॥—యావదితి ॥ దంతినాం ఘటా గజవ్రజాః జలాని యావన్నవ్యగాహంత-నవ్యలోడయన్- తావత్తురంగమైః కర్తృభిః ఖురైః కరణైః ఉదీరితం-ఉత్థాపితం, అథ సమీరైః-మారుతైః, క్షిప్తం-వికీర్ణం, అతఏవ పురో గజప్రవేశాత్ప్రాగేవ పతద్రజో భూరేణురేవ సరితాం జలాని పంకతామనైషీన్నినాయ + నయతేర్ద్వికర్మకాత్ లుఙి సిచి వృద్ధిః ॥ అత్రాపి సరితాం పఙ్కత్వాసమ్బంధేపి సమ్బంధోక్తేః పూర్వవదతిశయోక్తిః ॥ ౫౮ ॥—రంతుమితి ॥ రంతుం-క్రీడితుం, క్షతాః ఏకత్ర విషాణైరన్యత్ర నఖైశ్చ విదలితాః ఉత్తుంగా నితంబభూమయో-రోధోభాగాః- శ్రోణిభాగాశ్చ యైస్తే ॥ ని ॥ నితంబో రోధసి స్కంధే శిఖరేపి కటీతటే ఇతి విశ్వః ॥ ముహుః ప్రమదం హర్షం వ్రజంతః మదేన దానేన దర్పేణ చోద్ధతాః ॥ కరైర్హస్తైరపాకృతాని శైవలాని అంశుకానీవ శైవలాన్యేవాంశుకాని యైస్తే ఇభాః సముద్రం గచ్ఛంతీతి సముద్రగాః తాసాం సముద్రపత్నీనాం-నదీనాం + ఏకాజుత్తరపదే ణ ఇతి ణత్వం ॥ పఙ్కం-కర్దమం, కల్మషం చోదపాదయన్ ॥ ని ॥ పంకోస్త్రీ కర్దమైనసోరితి విశ్వః ॥ యథా మదోద్ధతాః కరాంగనానాం దోషముత్పాదయంతి తద్వదితి భావః ॥ అత్ర ప్రస్తుతేభవిశేషణాదప్రస్తుత స్త్రీ సంగ్రహణసాహసికప్రతీతేస్సమాసోక్తిః సా చ పఙ్కయోరభేదాధ్యవసాయాదితి శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యుత్థాపితేతి సఙ్కరః ॥ ౫౯ ॥—రుగ్ణేతి ॥ ఇభా

స్థః సమస్థలీకృత్య పురాతనీర్నదీః । కూలంకషౌఘాస్సరితస్తథాపరాః ప్రవర్తయామాసురిభా మదాంబుభిః ॥ ౬౦ ॥ పద్మైరనన్వీతవధూముఖద్యుతో గతా న హంసైః శ్రియమాతపత్రజామ్ । దూరేఽభవన్ భోజబలస్య గచ్ఛతః శైలోపమాతీతగజస్య నిమ్నగాః ॥ ౬౧ ॥ స్నిగ్ధాంజనశ్యామతనూభిరున్నతైర్నిరంతరా లాకరిణాం కదంబకైః । సేనాసుధాక్షాలితసౌధసంపదాం పురాం బహూనాం పరభాగ

-గజాః, రుగ్ణైర్భగ్నైరురుభిర్మహద్భిరోధోభిస్తటైః పరిపూరితావ్యసామ్యాత్ శేషశోషితజలా ఇత్యర్థః- పురాభవాః - పురాతనీః + సాయంచిరమిత్యాదినా ట్యుప్రత్యయః తుడాగమశ్చ । టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్, నదీః సమస్థలీకృత్య (సమస్థలాని సమస్థలాః) కృత్వా మదామ్బుభిః-స్వమదోదకైః, కూలంకషంతీతి కూలంకషాః +సర్వకూలాభ్రకరీషేషుకష ఇతి ఖశ్ ప్రత్యయః ॥ ఓఘాః-ప్రవాహా యాసాం తాః ఉభయకూలప్రవాహినీః అపరా అన్యాః సరితః తథా పూర్వవత్ ప్రవర్తయామాసుః-ప్రవాహయామాసుః, ఏతేన గజసమ్పత్తిరుక్తా, అత్ర నదీనాం సమస్థలత్వాసంబంధేపి మదాంబూనాంచ సరిత్త్వాసమ్బంధేపి తత్సంబన్ధోక్తేరతిశయోక్తిరితి సజాతీయసఙ్కరః॥౬౦॥—పద్మైరితి॥ పద్మైరనన్వీతా అప్రాప్తా వధూముఖద్యుత్(శ్రీ)ర్యాభిస్తాః వధూముఖశ్రీజితపద్మా ఇత్యర్థః + అన్వీతేతి ఈఙ్ గతావితి ధాతోః కర్మణి క్తః । తం హంసైః ఆతపత్రజాం-ఛత్రజన్యాం, శ్రియం న గతా అగతాః-ఆతపత్రజితహంస(శ్రీ)కా ఇత్యర్థః, నిమ్నగా-నద్యః, శైలోపమామతీతాః-శిలాసామ్యమతిక్రాంతా గజా యస్మిన్ తస్య గచ్ఛతో భోజబలస్య యాదవసైన్యస్య, దూరేభవన్ అతివ్యవహితా జాతా ఇత్యర్థః ॥ అవక్ప్రాప్తా ఇతి చ గమ్యతే, తదభేదాధ్యవసాయేనైవ నిమ్నగానాం దూరీభవనస్య తద్విశేషణపదార్థహేతుకత్వాత్, శ్లేషమూలాతిశయోక్తిసముత్థాపితః కావ్యలిఙ్గభేదః ॥౬౧॥ స్నిగ్ధేతి ॥ స్నిగ్ధాంజనమివ శ్యామాభిస్తనూభిరున్నతైః కరిణాంకదంబకైర్నిరన్తరా నీరంధ్రా సా సేనా సుధయా లేపనవిశేషేణ క్షాళితా ధవళితాః సౌధసంపదో యాసాం తాసాం ॥ని॥ లేపభేదేప్యమృతే సుధేతి వైజయన్తీ ॥ బహూనాం పురాం పురీణాం పరభాగం విప్రకృష్టదేశమాప దూరమతీత్య గతేత్యర్థః । వర్ణోత్కర్షశ్చ పరభాగః తదభేదాధ్యవసాయేన పరభాగప్రాప్తౌ విశేషణగత్యా శ్యామకరికదంబకనైరంతర్యస్య హేతుత్వాత్పూర్వవత్కావ్యలింగభే

మాపసా ॥ ౬౨ ॥ ప్రాసాదశోభాతిశయాలుభిః పథి ప్రభోర్నివాసాః పటవేశ్మభిర్బభుః। నూనం సహానేన వియోగవిక్లబా పురః పురశ్రీరపి నిర్యయౌ తదా ॥ ౬౩ ॥ వర్ష్మద్విపానాం విరువంత ఉచ్చకైర్వనేచరేభ్యశ్చిరమాచచక్షిరే। గండస్థలాఘర్షగలన్మదోదకద్రవద్రుమస్కంధనిలాయినోఽలినః ॥ ౬౪ ॥ ఆయామవద్భిః కరిణాంఘటాశతైరధఃకృతాట్టాలకపఙ్క్తిరుచ్చకైః। దూష్యైర్జితోదగ్రగృహాణి సా చమూరతీత్య భూయాంసి పురాణ్యవర్తత ॥ ౬౫ ॥ ఉద్ధూతముచ్చైర్ధ్వజినీ

దః ॥ ౬౨ ॥—ప్రాసాదేతి ॥ పథి-మార్గే, ప్రభోః-కృష్ణస్య నివాసాః-సేనానివేశాః, ప్రాసాదశోభాం అతిశయాళుభిరతిశాయకైః + ఆళుచిశీఙ్ గ్రహణాదుపికర్తవ్యమిత్యాలుచ్ ప్రత్యయః ॥ పటవేశ్మభిః దూష్యైః బభుః లేనోత్ప్రేక్ష్యతే తదా ద్వారకాతో నిర్యాణకాలే అనేన కృష్ణేన సహ వియోగవిక్లబా విరహభీరుః పురశ్రీః ద్వారకానగరలక్ష్మీరపి పురోఽగ్రే నిర్యయౌ-నిర్గతా, నూనం ద్వారకాతోఽనభిద్యంతే అస్య నివాసాః శోభయేతి భావః ॥ ౬౩ ॥—వర్ష్మేతి ॥ గండస్థలానామాఘర్షేణ-సంఘర్షేణ, గలతా-స్రవతా, మదోదకేన ద్రవేషు-ఆర్ద్రేషు, ద్రుమస్కంధేషు నిలీయంత ఇతి తన్నిలాయినః తస్మిన్నివాసినః ఉచ్చకైర్విరువంతః కూజంతోఽలయః ద్విపానాం-సేనాగజానాం, వర్ష్మ-ప్రమాణం ॥ ని ॥ వర్ష్మ దేహప్రమాణయోరిత్యమరః ॥ వనేచరేభ్యః-కిరాతేభ్యః, చిరమాచచక్షిరే ఇయంతో గజాః ఇత్యాఖ్యాతవంత ఇత్యర్థః - గజవర్ష్మానుమాపకేష్వళిషు విరావయోగాదాఖ్యానముత్ప్రేక్ష్యతే॥ వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా ౬౪ ॥ ఆయామేతి ॥ ఆయామో-దైర్ఘ్యం సోఽస్తి యేషాం తద్వద్భిరాయతైరిత్యర్థః, కరిణాం సంబంధిభిర్ఘటాశతైర్వ్యూహశతైః ॥ ని ॥ కరిణాం ఘటనా ఘటేత్యమరః ॥ అధఃకృతా తిరస్కృతా అట్టాలకపఙ్క్తయః-అట్టశ్రేణ్యో యయా సా ॥ ని ॥ అట్టశ్చాట్టాలకః స్మృత ఇతి వైజయంతీ ॥ సా చమూరుచ్చకైరున్నతైః దూష్యైః పటమండపైః జితాన్యుదగ్రాణి గృహాణి యేషాం తాని భూయాంసి పురాణి అతీత్యావర్తత-అతిక్రమ్య గతేత్యర్థః, శోభయా అతిశయ్య స్థితేతి చ గమ్యతే తదభేదాధ్యవసాయేన శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యుత్థాపితం పూర్వవత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం ॥ ౬౫ ॥—అథ హరిసేనాః కాళిందీం ప్రత్యాసేదురిత్యాహ ॥ ఉద్ధూతమితి ॥ ధ్వజినీభిః-సేనాభిరుచ్చైరుద్ధూతం ఊర్ధ్వక్షిప్తం, అత ఏవ తత్

భిరంశుభిః ప్రతప్తమభ్యర్ణతయా వివస్వతః । ఆహ్లాదికహ్లారసమీరణాహతే పు
రః పపాతాంభసి యామునే రజః ॥ ౬౬ ॥ యా ఘర్మభానోస్తనయాపి శీతలైః స్వ
సా యమస్యాపి జనస్య జీవనైః । కృష్ణాపి శుద్ధేరధికం విధాతృభిర్విహంతుమంహాం
సి జలైః పటీయసీ ॥ ౬౭ ॥ యస్యా మహానీలతటీరివ ద్రుతాః ప్రయాంతి పీతా హిమ
పిండపాండవః । కాళీరపస్తాభిరివానురంజితాః క్షణేన భిన్నాంజనవర్ణతాం ఘనాః

భ్యర్ణతయాంతికతయా ॥ ని ॥ ఉపకంఠాంతికాభ్యర్ణేత్యమరః ॥ వివస్వతోం
శుభిః ప్రతప్తమివేత్యర్థః, అతఏవ వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యోత్ప్రేక్షా ॥ ఆ
హ్లాదిన ఆహ్లాదకా యే కహ్లారసమీరణాః-సౌగంధికమారుతాః ॥ ని॥ సౌగన్ధికంతు
కహ్లారమిత్యమరః ॥ తైరాహతే కమ్పితే యామునే-యమునాసమ్బంధిన్యమ్భ
సి పురోగ్రే రజో ధూళిః పపాత, సంతప్తా హి-సంతాపమసహమానాః, పురో ధా
విత్వా క్వచన శిశిరే పయసి పతంతీతి భావః ॥ ౬౬ ॥ —అథ చతుర్భిర్యమునాంవ
ర్ణయతి ॥ యేత్యాది ॥ యా యమునా ఘర్మభానోరుష్ణాంశోస్తనయాపి సతీ శీ
తలైః అపిర్విరోధే సచోష్ణాపాదానకస్య శైత్యానుపపత్తేరితి భావః॥యమస్యాం
తకస్య స్వసాపి జనస్య జీవనైరుజ్జీవకైః అత్రాప్యేకోదరాణాం భిన్నక్రియాను
పపత్తేర్విరోధః ॥ ని ॥ కాళిందీ సూర్యతనయా యమునా శమనస్వసేత్యుభయత్రా
ప్యమరః ॥ కించ కృష్ణా కృష్ణవర్ణా మలినా చ తథాపి శుద్ధేః వైమల్యస్యాధికం
విధాతృభిః సమ్పాదకైర్జలైరంహాంసి పాపాని విహంతుం పటీయసీ-సమర్థ
తరా, అత్ర యమునాతజ్జలగతత్వేన నిర్దిష్టయోరప్యౌష్ణ్యశైత్యయోరంతకత్వో
జ్జీవకత్వయోర్మాలిన్యశోధకత్వయోగవయవావయవినోరభేదవివక్షయా సామా
నాధికరణ్యాద్విరోధః తస్యా భగవత్యాః కాళింద్యా అలౌకికమహిమత్వేనాభా
సత్వాత్ ॥ విరోధాభాసాలఙ్కారః ॥ సచ క్రమాత్ గుణయోః క్రియయోః గు
ణక్రియయోశ్చేతి త్రివిధోపి సంసృష్టః, తృతీయః కృష్ణేతి శ్లేషప్రతిభోత్థాపిత ఇతి
సంక్షేపః ॥ ౬౭ ॥ —యస్యా ఇతి ॥ హిమపిండపాండవో హిమసంఘశుభ్రాః,
ఘనా-మేఘాః, ద్రుతా-ద్రవీకృతాః, మహానీలతటీః-ఇంద్రనీలస్థలానీవ కాళీః కృ
ష్ణవర్ణాః + జానపదేత్యాదినా జీప్॥ యస్యాః కాళింద్యాః అపః పీత్వా తాభిః
పీతాభిరద్భిరనురంజితా ఇవ క్షణేన భిన్నాంజనవర్ణతాం-స్నిగ్ధమృదితకజ్జలసవ
ర్ణతాం, ప్రయాంతి, అత్ర తటీరివానురంజితా ఇవేతి చోత్ప్రేక్షాభ్యాం సంకీ

॥ ౧౮ ॥ వ్యక్తం బలీయాన్యది హేతురాగమాదపూరయత్సా జలధిం న జాహ్నవీ ।
గాంగౌఘనిర్భర్త్సితశంభుకన్ధరాసవర్ణమర్ణః కథమన్యథాస్య తత్ ॥ ౧౯ ॥ అభ్యు
ద్యతస్య క్రమితుం జవేన గాం తమాలనీలా నితరాం ధృతాయతిః । సీమేవ సా తస్య పు
రః క్షణం బభౌ బలాంబురాశేర్మహతో మహాపగా ॥ ౨౦ ॥ లోలైరరిత్రైశ్చరణైరి
వాభితో జవాద్వ్రజంతీభిరసౌ సరిజ్జనైః । నౌభిః ప్రతేరే పరితః ప్లవోదితభ్రమీ ని
మీలల్లలనావలంబితైః ॥ ౨౧ ॥ తత్పూర్వమంసద్వయసం ద్విపాధిపాః క్షణం సహా

ర్హేయం ఘనానామజ్ఞానోపమేతి సఙ్గ్రహః॥౧౮॥—వ్యక్తమితి॥ హేతుర్యుక్తిర
నుమానమితి యావత్, ఆగమాత్ గంగాసాగరపూరణేత్యాగమప్రమాణాత్, బ
లీయాన్యది-ప్రబలశ్చేత్, సా యమునా జలధిమపూరయత్, జహ్నోరపత్యం స్త్రీ
జాహ్నవీ-గంగా నాపూరయత్; వ్యక్తం-సత్యం, ఇత్యుత్ప్రేక్షా, కుతః అన్యథా
విపర్యయే అస్య జలధేః తత్ప్రసిద్ధమర్ణోంభః ॥ ని ॥ అంభోర్ణస్తోయపానీయేత్యమ
రః॥ గాంగేన-గంగాసంబన్ధినా, ఓఘేన-ప్రవాహేణ, నిర్భర్త్సితాయాః-నిర్భర్త్సీకృ
తాయాః, శంభుకన్ధరాయాః-హరకంధరస్య, సవర్ణం-సమానవర్ణం, కృష్ణవర్ణమిత్య
ర్థః + జ్యోతిర్జనపదేత్యాదినా సమానస్య సభావః, అన్యథా గంగౌఘస్య ధావళ్యా
ద్ధవళమేవ స్యాత్ తథా చ గ్రావప్లవనవాక్యవదాగమోప్యన్యథా నేయ ఇతి కవేరా
శయః ॥ ౧౯ ॥ అభీతి ॥ తమాలవత్-తమాలవృక్షవత్, నీలా-కృష్ణా, నితరాం ధృ
తాయతిరత్యాయతా, సా మహాపగా-మహానదీ, యమునా జవేన గాం-భువం, క్ర
మితుమాక్రమితుం, అభ్యుద్యతస్యోద్యుక్తస్య తస్య మహతో బలాంబురాశేః సే
నాసముద్రస్య పురోగ్రే క్షణం సీమేవ-వేలేవ, బభావిత్యుత్ప్రేక్షా, క్షణమాత్ర
నిరోధికాభవదనంతరమేవ తరణాదితి భావః॥౨౦॥—లోలైరితి॥ అభితః-ఉభ
యతో లోలైశ్చలద్భిరరిత్రైః-నౌకావహనదండైః॥ని॥ నౌకాదండః క్షేపణీస్యాదరి
త్రం కేనిపాతక ఇత్యమరః॥ చరణైః-పాదైరివేత్యుత్ప్రేక్షా, జవాత్ వ్రజంతీభిర్గ
చ్ఛంతీభిర్నౌభిః సాధనైరసౌ సరిద్యమునా కర్మ ప్లవేనోదితా నావేగనోత్పన్నా
భ్రమీ-భ్రాంతిః; తయా నిమీలంతీభిర్భయాదక్షినిమీలనం కుర్వతీభిర్లలనాభిరవల
మ్బితైరాలింగితైర్జనైః కర్తృభిః పరితః-సర్వతః, + సర్వోభయార్థే వ
ర్తమానాభ్యాం పర్యభిభ్యాం తసిల్విధానాత్, ప్రతేరే-ప్రతీర్ణా ॥ ౨౧ ॥ —
తత్పూర్వమితి ॥ ద్విపాధిపాః-మహాగజాః, పూర్వం-ప్రథమం, అంసప్రమా

లాఃపరితో జగాహిరే । సద్యస్తతస్తైరురనారతస్రుతిస్వదానవారిప్రచురీకృతం పయః ॥ ౨౨॥ ప్రోథైఃస్ఫురద్భిఃస్ఫుటశబ్దమున్ముఖైస్తురంగమైరాయతకీర్ణవాలధి । ఉత్కర్ణమూర్ధ్వాహితధీరకంధరైరతీర్యతాగ్రేతటవత్తదృష్టిభిః ॥ ౨౩ ॥ తీర్త్వాజవేనైవనితాంతదుస్తరాం నదీంప్రతిజ్ఞామివ తాం గరీయసీమ్ । శృంగైరపస్కీర్ణబృహత్తటీభువామశోభతోచ్చైర్నదితంకకుద్మతామ్ ॥ ౨౪ ॥ సీమంత్యమానాయదుభూభృతాంబలైర్బభౌతరద్భిర్గవలాసితద్యుతిః । సిందూరితా

ణమస్యాంసద్వయసం-అంసమాత్రం తేషాం తథోన్నతత్వాదితిభావః + ప్రమాణేద్వయసజితిద్వయసచ్ ప్రత్యయః ॥ తత్ తథాగమ్భీరం పయో యమునాజలం సహేలాః-సావజ్ఞాః, క్షణం పరితో జగాహిరే-ప్రవిశంతిస్మ, తతః ప్రవేశానంతరం సద్యః అవిలమ్బేన అనారతమవిచ్ఛిన్నంస్రుతేన-స్రవతా, స్వదానవారిణా-స్వమదోదకేన, ప్రచురీకృతం-బహులీకృతం, తత్ పయస్తైరుః తరం తిస్మ, అత్రాతిగమ్భీరస్యాప్యమ్భసః అంసదఘ్నత్వాతిశయోక్త్యా గజానా మౌన్నత్యం పునస్తస్యైవ మదామ్బుసంబంధాత్ప్రాచుర్యోక్త్యా తేషాం మదాతిరేకశ్చవ్యజ్యతే ॥ ౨౨ ॥ — ప్రోథైరితి ॥ స్ఫుటశబ్దం-స్పష్టధ్వానం యథా తథా స్ఫురద్భిశ్చలద్భిః ప్రోథైర్ఘోణాభిరుపలక్షితైః ॥ ని ॥ ఘోణాతుప్రోథమస్త్రియామిత్యమరః ॥ ఉన్ముఖైరూర్ధ్వముఖైః తథా ఉత్కర్ణం-ఉన్నమితకర్ణంయథాతథా ఊర్ధ్వాహితా-ఊర్ధ్వప్రసారితా, ధీరా-నిశ్చలాః, కన్ధరాగ్రీవాయేషాంతైరగ్రేపురః తటే దత్తదృష్టిభిస్తురంగమైరాయతాః-ప్రసారితాః కీర్ణాః-విక్షిప్తా,వాలధయోయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా అతీర్యత-అతారి,సరిదితి శేషః + కర్మణిలజియక్ ॥ స్వభావోక్తిః ॥ ౨౩ ॥—తీర్త్వేతి ॥ నితాంతమస్తరామతిమహత్తయా అత్యంతాశక్యతరణాంతాం నదీం గరీయసీమతిదుస్తరాం ప్రతిజ్ఞామివ-ప్రతిజ్ఞావచనమివజవేన-వేగనైవతీర్త్వా శృంగైర్విషాణైరపస్కీర్ణా- ఆలేఖితా మహత్యస్తటీభువః తీరదేశాయైస్తేషాం + అపాచ్చతుష్పాచ్ఛకునిష్వాలేఖనఇతికిరతేః కాత్పూర్వస్సుడాగమః ॥ కకుద్మతాముక్ష్ణాముచ్చైస్తారం నదితం నాదః అశోభత ఉపమాసఙ్కీర్ణా స్వభావోక్తిః॥ ౨౪ ॥—సీమంత్యమానేతి ॥ తరద్భిర్యదుభూభృతాం యాదవభూపానాం బలైః సైన్యైః సీమంత్యమానా సీమంతవతీక్రియమాణా + సీమంతవచ్ఛబ్దాత్ తత్కరోతీతిణ్యం

నైకపకంకణాంకితాతరంగిణీవేణిరివాయతాభువః ॥ ౭౫ ॥ అవ్యాహతక్షిప్రగతైస్స
ముచ్ఛ్రితానసుజ్ఝితప్రాంశుమభిర్గరీయసః । నావ్యంపయః కేచిదతారిషుర్భు
జైః క్షిపద్భిరూర్మీనపరైరివోర్మిభిః ॥ ౭౬ ॥ విదలితమహాకూలాముత్ఖాంవి

తాత్కార్ష్ణ్యశీలటశ్చానజాదేశః । ణావిష్టవద్భావాన్మతోర్లుక్ ॥ గవలాసితద్యు
తిః-మహిషవిషాణమేచకప్రభా ॥ ని ॥ గవలంమాహిషంశృంగమిత్యమరః॥సిం
దూరితాః-సిందూరవంతఃకృతాః + సిందూరవచ్ఛబ్దాత్, తత్కరోతీతిణ్యంతా
త్కర్మణి క్తః ॥ తైరనేకైర్ద్విపైః కంకణైః-శేఖరైః, అంకితా-చిహ్నితా ॥
ని ॥ కఙ్కణంశేఖరేహస్తసూత్రమండనయోరపీతివిశ్వః ॥ తరంగిణీ-యమునా
నదీ, ఆయతా-దీర్ఘా, భువోవేణిరివబభౌ ఇత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౭౫ ॥ —అవ్యాహ
తేతి ॥ ఊర్మీణాంభుజానాంచ విశేషణాన్యథయత్రవిభక్తివిపరిణామేన
యోజ్యాని కేచిత్ జనాః నావాతార్యంనావ్యం ॥ ని ॥ నావ్యంత్రిలింగంనౌతా
ర్యఇత్యమరః + నౌవయోధర్మేత్యాదినాయత్ప్రత్యయః ॥ పయోజలమవ్యాహత
క్షిప్రగతైరప్రతిహతశీఘ్రగమనైరనుజ్ఝితో ద్రాఘిమా-దైర్ఘ్యంయైస్తైరతిదీ
ర్ఘైరిత్యర్థః సముచ్ఛ్రితానున్నతాన్, గరీయసోగురుతరాన్, ఊర్మీన్ క్షి
పద్భిరపాకుర్వద్భిరతఏవాపరైరూర్మిభిరివస్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా॥భుజైర్బాహుభి
రతారిషుస్తరంతిస్మ + తరతేర్లుఙి సిచివృద్ధిరిడాగమః ॥ ౭౬ ॥—విదలితేతి॥
సాప్రకృతాశ్రీభర్తుః-కృష్ణస్య, వరూథినీ-సేనా, ఉక్ష్ణామనడుహాం, విషాణవి
ఘట్టనైః-శృంగాఘాతైః, విదలితాని మహాకూలానియస్యాస్తాం ఉన్మదైరుద్ఖా
తమదైర్విషాణిభిర్గజైరలఘుభిరురుభిశ్చరణైః-పాదైరాకృష్టాబహిర్నీతాః గ్రా
హా-జలగ్రాహాయస్యాస్తాంబృహద్భిః రథమండలైరథసమూహైః,స్ఖలితానివ్యాకు
లితానిసలిలానియస్యాస్తామేనాంసరితం-యమునాం-సపది జిత్వా తీర్త్వేత్యర్థః,
భక్త్వేతిచగమ్యతే విశేషణసామర్థ్యాత్, జగామ, అత్ర జయస్య విశేషణ
గత్యా కూలవిదలనాదిపదార్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥హరిణీవృత్తం
✻ భవతిహరిణీన్సౌమ్రౌస్లౌగోరసాంబుధివిష్టపైరితిలక్షణాత్ ॥ ✻✻✻✻✻✻✻

ఇతిశ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ కోలచల
మల్లినాథసూరివిరచితే శిశుపాలవధాఖ్యమహాకావ్యవ్యాఖ్యానే సర్వంక
షాఖ్యానే ప్రస్థానవర్ణనంనామ ద్వాదశస్సర్గః

వాణావిఘట్టనైరలఘుచరణాకృష్టగ్రాహైంవిషాణిభిరుస్తరైః । సపది సరితస్సా శుంభత్తుంగభృంగహ్రదభ్రమమండలస్ఖలితసలిలామేనాంజిత్వాజగామపయోధినీ ॥౭౯॥

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ-శ్రీపదాంకే శిశుపాలవధే-మహాకావ్యే-ప్రయాణవర్ణనం నామ ద్వాదశస్సర్గః ॥

అథ త్రయోదశసర్గప్రారమ్భః

యమునామతీతమథ శుశ్రువానముం తపసస్తనూజ ఇతి నాధునోచ్యతే । స యదాచలన్నిజపురాదహర్నిశం నృపతేస్తదాదిసమచారివార్తయా ॥ ౧ ॥ యదుభర్తురాగమనలబ్ధజన్మనః ప్రమదాదమానివపురే మహీయసి। సహసాతతస్స సహితైరనుజన్మభిర్వసుధాధిపోభిముఖమభ్యనిర్యయౌ ॥ ౨ ॥ రభసప్రవృత్తక

యమునామితి ॥ అథ యమునాతరణానంతరం, తపసస్తనూజో ధర్మనందనః అధునా యమునామతీతం అముం హరిం శుశ్రువాన్-శ్రుతవాన్ + భాషాయాం సదవసశ్రువ ఇతి క్వసుప్రత్యయః ॥ ఇతి నోచ్యతే కింతు సహరిర్యదా నిజపురాదచలత్ తచ్చలనమాదిర్యస్మిన్ కర్మణి తత్తదాది తత్ప్రభృతి అహన్చ నిశా చ అహర్నిశం + సమాహారే ద్వంద్వైకవద్భావే అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా ॥ నృపతేర్ధర్మరాజస్య వార్తయా ఇహానివిష్ట ఇతో నిర్గత ఇతి వృత్తాంతేన సమచారి-సంచారితం ఆగతమితి యావత్, భావే లుఙ్, సన్నిహితయమునాతరణవృత్తాన్తపర్యవహితసకలదైనం దినవృత్తాంతో నిజనగరప్రస్థానాత్ప్రభృతి ప్రతిక్షణమాగతవానిత్యర్థః, అస్మిన్ సర్గే మంజుభాషిణీవృత్తమ్ * సజసాజగౌభవతి మంజుభాషిణీతిలక్షణాత్ ॥ ౧ ॥ —యదుభర్తురితి ॥ తతో హరేర్యమునాతరణశ్రవణానంతరం సవసుధాధిపో ధర్మరాజః, యదుభర్తుః హరేరాగమనేన లబ్ధజన్మనో లబ్ధోదయాత్, జాతాదిత్యర్థః, ప్రమదాత్-హర్షాత్ + ప్రమదసమ్మదౌ హర్ష ఇత్యమరః + త్యయాంతో నిపాతః, మహీయస్యతి విపులే శరీరే అమానివ హర్షకృతశరీరవృద్ధేరపరిమితో నవకాశస్సన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా, సహసా అనుజన్మభిరనుజైస్సహితో స్య హరేరభిముఖం నిర్యయౌ నగరాన్నిర్గత ఇత్యర్థః ॥ ౨ ॥ —రభసేతి ॥ రభసో హర్షః ॥ ని ॥ రభసో వేగహర్షయోరితి విశ్వః

రుచక్రదుందుభిధ్వనిభిర్జనస్య బధిరీకృతశ్రుతైః । సమపాది వక్తృభిరభీప్సితసంకథా ప్రకృతార్థశేషమథ హస్తసంజ్ఞయా ॥ 3 ॥ అపదాంతరం చ పరితః క్షితిక్షితామపతన్ ద్రుతభ్రమితహేమనేమయః । జవిమారుతాంచితపరస్పరోపమక్షితిరేణుకేతువసనాః పతాకినః ॥ ౪ ॥ ద్రుతమధ్వనన్నుపరిపాణివృత్తయః పణవా ఇవాశ్వ

తేన ప్రవృత్తైః కురుచక్రదుందుభిధ్వనిభిః-కౌరవసేనాతూర్యఘోషైః, బధిరీకృతశ్రుతేర్వికలీకృతశ్రోత్రేంద్రియస్య, శ్రోతృజనస్య వక్తృభిః కథనైరభీప్సితసంకథా స్వేష్టాలాపేషు ప్రకృతస్య వక్తుం ప్రక్రాంతస్యార్థస్య అభిధేయస్య శేషం వక్తవ్యావశిష్టం అథబాధిర్యానంతరం హస్తసంజ్ఞయా-హస్తసంకేతేన, సమపాది-సంపాదితమ్, శ్రీకృష్ణస్య ఆగమనసంతోషాత్తథా దుందుభీనాజఘ్నుః యథా కంఠోక్తశేషం కరసంజ్ఞయా నిష్పాద్యత ఇత్యర్థః, అత్ర బధిరీకరణస్య జనవిశేషణద్వారా హస్తసంజ్ఞాప్రవృత్తిహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥3॥—అపదేతి ॥ ద్రుతం-శీఘ్రం, భ్రమితాః-పరివర్తితాః, హేమనేమయః-కనకప్రధయః యేషాం తే ॥ ని ॥ చక్రధారా ప్రధిర్నేమిరితి హలాయుధః ॥ అత ఏవ జవినా-వేగవతా, మారుతేనాంచితాని-కమ్పితాని, పరస్పరముపమాం తీతి పరస్పరోపమాని-అన్యోన్యసదృశాని, క్షితిరేణుకేతువసనాని స్వోత్థాపితధూళిరేణవః స్వారోపితధ్వజపటాశ్చ యేషాం తే క్షితిం క్షియంతి ఈశతే ఇతి క్షితిక్షితః క్షితీశాః + క్షినివాసగత్యోరితి ధాతోస్సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్ తుక్ క్షితిపతిష్వపి వాసా క్షితిక్షిత్ ఇతి భట్టమల్లః ॥ తేషాం సమ్బంధినః పతాకాః యేషు సంతీతి పతాకినో రథాః ప్రీహ్యాదిత్వాదినిః । పరితస్సర్వతః నాస్తి పదస్యాంతరమవకాశో యస్మిన్ కర్మణి తదపదాంతరం సంసక్తం యథా తథా ॥ ని ॥ సంసక్తే త్వవ్యవహితమపదాంతరమిత్యపీత్యమరః ॥ అపతన్నధావన్, అత్ర రథవర్ణనే రేణూనాం కేతూనాం చ ప్రకృతత్వాత్ కేవలప్రకృతాస్పదా తుల్యయోగితా, తయా చ పరస్పరోపమేతి విశేషణాద్రేణువత్కేతవః కేతువచ్చ రేణవ ఇతి ఉపమేయోపమా ॥ రేణవః కే కే వా కేతవః ఇతి సంశయశ్చ వ్యజ్యతే ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః ॥ ౪ ॥—ద్రుతమితి ॥ అశ్వచరణక్షతాః-తురగఖురఘట్టితాః, ధునః ఉపరి-పృష్ఠభాగే, పాణివృత్తయః-పాణితాడనాని యేషాం తే ఉపరిపాణివృత్తయః పణవాః-వాద్యవిశేషా ఇవేత్యుపమా, ద్రుతం-ద్రుతమానేనాధ్వనన్ - ధ్వనంతి స్మ ॥ ని ॥ విలంబితం

చరణక్షతాభువః । ననృతుశ్చ వారిధరధీరవారణధ్వనిహృష్టకూజితకలాఃకలాపినః ॥ ౫ ॥ వ్రజతోఽపి ప్రణయపూర్వమేకతామసురారిపాండుసుతసైన్యయోస్తదా । రురుషుర్విషాణిభిరనుక్షణం మిథో మదమూఢబుద్ధిషు వివేకితా కుతః ॥ ౬ ॥ అవలోక ఏవ నృపతేస్స్మ దూరతో రభసాద్రథాదవతరీతుమిచ్ఛతః । అవతీర్ణవాన్ ప్రథమమాత్మనా హరిర్వినయం విశేషయతి సంభ్రమేణ సః ॥ ౭ ॥ వపుషా పురాణపు

ద్రుతం మధ్యమిత్యమరః ॥ వారిధరశబ్దేన తద్గర్జితం లక్ష్యతే, తద్వద్ధీరైర్గంభీరైర్వారణధ్వనిభిర్గజబృంహణైః హృష్టాః అతఏవ కూజితైః కలాః కూజితకలాః కలకూజితా ఇత్యర్థః, తతో విశేషణసమాసః కలాపాః యేషాం సంతీతి కలాపినో బర్హిణశ్చ ననృతుర్నృత్యంతి స్మ, అత్రోపమయోస్సంసృష్టిః వారిధరోపమయా కలాపినాం గజబృంహణే ఘనగర్జితభ్రాంతిమంతరేణ నృత్యాసమ్భవాత్ భ్రాంతిమదలంకారో వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః ॥ ౫ ॥ —వ్రజతోఽరీతి ॥ తదా-తస్మిన్ సమయే, అసురారిపాండుసుతసైన్యయోః, హరిపార్థసైన్యయోః, ప్రణయపూర్వం-స్నేహపూర్వకమేకతామైక్యం వ్రజతో గచ్ఛతోస్సతోరపి విషాణిభిరుభయసేనావర్తిభిర్గజైరనుక్షణం ప్రతిక్షణం మిథః పరస్పరం, రురుషే-చుక్రుధే + భావే లిట్, తథాహి మదమూఢబుద్ధిషు-మదేనవిపరీతప్రజ్ఞేషు, ప్రాణిషు వివేకితా-కార్యాకార్యవిచారపరతా, కుతః నాస్త్యేవేత్యర్థః, అతః తేషాం స్వామిసౌహార్దేఽపి స్వయంవిరోధితా నదోషాయేతిభావః, సామాన్యేన విశేషణసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౬ ॥—అవలోక ఇతి ॥ దూరతో-దూరాదేవావలోకే హరేర్దర్శనఏవ రభసాత్-వేగాత్, రథాదవతరీతుమవరోఢుం + వృతో వేతి వికల్పాద్దీర్ఘః ॥ ఇచ్ఛతో నృపతేః ధర్మరాజాత్, ప్రథమం-తదవతరణాత్పూర్వమేవేత్యర్థః, ఆత్మనా స్వయమేవ +ప్రకృత్యాదిత్వాత్తృతీయా, అవతీర్ణవాన్-రథాదపరూఢస్సన్, + నిష్ఠేతి తరతేః క్తవతు ప్రత్యయః ఋత ఇద్ధాతోరితీత్వం ర్వోరుపధాయా ఇతిదీర్ఘః రదాభ్యామితినిష్ఠానత్వే రషాభ్యామితిణత్వం ॥ సహరిః సమ్భ్రమేణ-త్వరావిశేషేణ వినయమనౌద్ధత్యం విశేషయతిస్మ ॥ అతిశాయయతిస్మ, ఏతేన హరేః పూజ్యవిషయోఽరత్యాఖ్యోభావో ధ్వన్యతే ॥ ౭ ॥ —వపుషేతి ॥ పురాణపురుషః-హరిః, సర్వలోకశ్రేష్ఠోఽపీతిభావః, తథాభువనైర్నతః-నమస్కృతోఽపి, విహితం సం

రఃక్షితౌపరిపుంజ్యమానపృథుహారయష్టినా । భువనైర్నతోఽపి విహితాత్మగౌరవః ప్రణనామనామతనయంపితృష్వసుః ॥ ౮ ॥ ముకుటాంశురంజితపరాగమగ్రతః సనయావదాపశిరసామహీతలమ్ । క్షితిపేనతావదనపేక్షితక్రమం భుజపంజరేణరభసాదగృహ్యత ॥ ౯ ॥ నమమౌకవాటతటవిస్తృతంతనౌమురవైరివక్ష ఉరసిక్షమాభుజః । భుజయోస్తథాపియుగళేనదీర్ఘయోర్వికటీకృతేనపరితోఽభి

పాదితమాత్మనః గౌరవముత్కర్షః యేనసః పూజ్యేష్వనమస్యాయా ఔన్నత్యహేతుత్వాదితిభావః ॥ అతఏవాత్ర విచిత్రాలఙ్కారః *విచిత్రంస్వవిరుద్ధస్య ఫలస్యాప్త్యర్థముద్యమ ఇతిలక్షణాత్ ॥ పురఃక్షితావగ్రభూమౌ పరిపుంజ్యమానాపరితః పుంజీక్రియమాణా పృథుః స్థూలా హారయష్టిః-యష్టిరివహారో ముక్తావళిర్యస్య తేనవపుషా-శరీరేణ నత్వాంజలిమాత్రేణ తథాతస్య పూజ్యత్వాదితిభావః, పూజ్యత్వే హేతుమాహ ॥ పితృష్వసుస్తనయమితి పితృభగినీపుత్రంధర్మరాజమిత్యర్థః + విభాషా స్వసృపత్యోరిత్యలుకో వికల్పాదిహషష్ఠ్యాలుక్ ॥ మాతృపితృభ్యాం స్వసేతిషత్వమ్ ॥ ప్రణనామనామనమశ్చకారఖలు + ఉపసర్గాదసమాసేపి ణోపదేశస్యేతిణత్వం అత్రాపి పూర్వవత్ భావధ్వనిః ॥ భువనైర్నతోఽపి హరిః లోకయాత్రానువర్తీ స్వయమన్యం నతవానితి విరోధాభాసాలఙ్కారో విచిత్రేణోక్తేన సఙ్కీర్ణః నామనామేతి వృత్త్యనుప్రాసభేదశ్చాత్రసంసృష్ట ఇత్యాద్యూహ్యం ॥ ౮ ॥ —ముకుటేతి ॥ సహరిః ముకుటాంశుభిః రంజితః సవర్ణమాపాదితః పరాగోరేణుర్యస్య తత్ అగ్రతః పురతోమహీతలం శిరసా యావన్నాపనాస్పృశదిత్యర్థః, తావత్ క్షితిపేన-ధర్మరాజేనానపేక్షితక్రమం అనపేక్షితః క్రమః పౌర్వాపర్యం యస్మిన్ కర్మణితత్తథా భుజాభ్యామేవ పంజరేణేతిరూపకం రభసా వేగాదగృహ్యత-గృహీతః, ప్రణామక్రియాసమాప్తేః ప్రాగేవ ఉత్థాప్యాశ్లిష్యదిత్యర్థః ॥ ౯ ॥—నేతి ॥ కవాటతటవిస్తృతం మురవైరిణో హరేర్వక్షః క్షమాభుజః ధర్మరాజస్య తనావల్పే ఉరసి నమమౌనపరిమితమిత్యర్థః ॥ తథాపి వికటీకృతేన-విపులీకృతేన, దీర్ఘయోర్భుజయోర్యుగళేన పరితస్సమంతాత్, అభిషస్వజే-ఆలింగితం, వక్షసా భుజాభ్యాంచ కథంచిత్పరిచ్ఛిన్నమభూత్, నతు వక్షసైవేత్యర్థః + సదిస్వంజ్యోః పరస్య లిటీతి ధాతునకారస్యషత్వనిషేధాత్ స్థాదిష్వపి ఉపసర్గాత్సునోతీత్యభ్యాసస కారస్య

షస్స్పృశే ॥ ౧౦ ॥ గతయా నిరంతరనివాసమపృథురః పరి నాభి నూనమపముచ్య వారిజమ్। కురురాజనిర్దయనిపీడనాభయాన్ముఖమధ్యరోహి మురవిద్విషశ్శ్రియా ॥ ౧౧ శిరసి స్మ జిఘ్రతి సురారిబంధనే చ్ఛలవామనం వినయవామనం తదా। యశసేవ వీర్యవిజితామరద్రుమప్రసవేన వాసితశిరోరుహో నృపః ॥ ౧౨ ॥ సుఖవేదనాహృ

షత్వం అత్ర హరివక్షసో వైపుల్యాతిశయద్యోతనాయ నృపవక్షసస్సద్మానేప్య సద్మానోక్తేస్సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః, అస్యాః స్వతస్సిద్ధవిప్రోక్తోక్తిసిద్ధయోరప్యతిశయయోరభేదాధ్యవసాయాదుత్థానమితిరహస్యమ్ ॥ ౧౦॥ గతయేతి ॥ నాభ్యాంపరి నాభి + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః ॥ వారిజం నాభికమలమిత్యర్థః, అపముచ్య-విహాయ, అధ్యురః ఉరసి + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః ॥ నిరంతరం-సతతం, నివాసంగతయా-(ప్రా)ప్తయా, శ్రియా-శోభయా, రమయా చ, నాభిసరోజత్యాగేనాత్ర నివాసేన తస్మాదపి హృద్యమితిధ్వనితం ॥ కురురాజస్య-ధర్మరాజస్య, యా నిర్దయనిపీడనా గాఢాశ్లేషరూపా తతో భయాన్మురవిద్విషో ముఖమధ్యరోహి-అధిరూఢం- భీతాహ్యాస్యైధమారోహంతీతి లోకవేదయోః ప్రసిద్ధమితిభావః, నూనమిత్యుత్ప్రేక్షా అత్ర వాచ్యయోః సుహృదాశ్లేషజన్యవ్రీడాయాః శ్రియేతి శ్లేషమహిమ్నా ప్రతీయమానయా రమయా సహాభేదాధ్యవసాయాత్, క్రమేణ నాభికమలాద్యనేకాధారసమ్బంధాభిధానాత్ ॥ శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యుత్థాపి తస్తావదాద్యః పర్యాయభేదః ॥ క్రమేణైకమనేకస్మిన్నాధారే వర్తతే యది,-ఏకస్మిన్నథవానేకం పర్యాయాలంకృతిర్మతేతిలక్షణాత్ ॥ తదుపజీవినీ శ్రీముఖారోహణస్య భయహేతుకత్వోత్ప్రేక్షేత్యనయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౧౧ ॥ —శిరసీతి ॥ నృపో ధర్మరాజః, సురారిబంధనే-పురాబలిబంధనసమయే, ఛలవామనం-కపటవామనం, తదా పాణ్డోఽపసత్తిసమయేతు వినయవామనం-వినయనమ్రమిత్యర్థః, తంహరిమితి శేషః, వీర్యవిజితామరద్రుమప్రసవేన పారిజాతహరణప్రఖ్యాతశౌర్యలబ్ధపారిజాతకుసుమేన యశసేవ పారిజాతవిజయప్రసూతయా కీర్త్యేవేత్యుత్ప్రేక్షా, వాసితశిరోరుహో సురభితకేశే శిరసి జిఘ్రతిస్మ, ప్రవాసాదేత్యమూర్ధన్యవఘ్రాణమితిస్మరణాత్, పురాకిల భగవాన్ సత్యభామాప్రీతయే బలాదింద్రలోకాదపహృత్య పారిజాతం నిజగృహేష్వారోపితవానితి కథా(త్రా)నుసంధేయా ॥ ౧౨ ॥ —సుఖేతి ॥ వసుదేవాజ్జన్మయస్యతస్మిన్ వసుదేవజన్మని-వా

షితరోమకూపయా శిథిలీకృతేపి వసుదేవజన్మని । కురుభర్తురంగలతయా న తత్యజే వికసత్కదంబనికురుంబచారుతా ॥ ౧౩ ॥ ఇతరానపి క్షితిభుజోనుజన్మనః ప్రమనాః ప్రమోదపరిఫుల్లచక్షుషః । స యథోచితం జనసభాజనోచితః ప్రసభోద్ధృతాసురసభోసభాజయత్ ॥ ౧౪ ॥ సమమేత్య తుల్యమహసః శిలాఘనాన్ ఘనపక్షదీర్ఘతరబాహుశాలినః । పరిశిశ్లిషుః క్షితిపతీన్ క్షితీశ్వరాః కులిశాత్పరేణ గిరయో గి

సుదేవే + జన్మోత్తరపదత్వాద్వ్యధికరణో బహువ్రీహిర్వామనవచనాదిత్యుక్తం ప్రాక్, శిథిలీకృతేపి విశ్లేషితేసత్యపి సుఖవేదనయా ఆలింగనసుఖానుభవేన హృషితాః ఉద్గతాః రోమకూపాః రోమమూలాని యస్యాస్తయా + హృషేర్లోమస్వితీడాగమః ॥ కురుభర్తుర్ధర్మరాజస్య, అంగలతయా వికసతః కదంబనికురుంబస్య-కదంబకుసుమసమూహస్య, చారుతా-కమనీయతా నతత్యజే-న త్యక్తా, కింతు స్వీకృతేత్యర్థః, ఆశ్లేషాపగమేపి తజ్జన్మసుఖానువృత్త్యాతత్కార్యస్య రోమహర్షస్యానువృత్తిరితి తాత్పర్యార్థః, అతఏవ శిథిలీకృతేపి హృషితరోమకూపయేత్యకారణకార్యకథనాద్విభావనా, తదపేక్షయా చేయముత్ప్రేక్షా కదంబనికురుంబచారుతేతినిదర్శనా, తయాసహాంగేన సంకీర్యతే ॥ ౧౩ ॥
ఇతరానితి ॥ జనసభాజనోచితః-సర్వజనసంభావనార్హః, ప్రసభేన-బలాత్కారేణ, ఉద్ధృతాఅసురసభా-అసురసంఘోయేనసః ప్రమనాః-హృష్టచిత్తః, సహర్షః ప్రమోదపరిఫుల్లచక్షుషః-హర్షోత్ఫుల్లనేత్రాన్, ఇతరాన్-భీమాదీన్ క్షితిభుజః నృపస్యానుపశ్చాజ్జన్మయేషాంతాన్ అనుజన్మనః-అనుజాన్,యథోచితం యథార్హం, అసభాజయత్-సభాజయతిస్మ, ఆలింగనాదిభిరానందయామాసేత్యర్థః ॥ ని ॥ ఆనందనసభాజనేఇత్యమరః ॥ + సభాజప్రీతిదర్శనయోరితిధాతోశ్చౌరాదికాల్లఙ్ ॥౧౪॥—సమమితి ॥ తుల్యమహసః-సమానతేజస్కాన్ శిలాఇవశిలాభిశ్చఘనాన్-దృఢాన్, ఘనైః పక్షైరివ దీర్ఘతరబాహుభిః బాహుభిరివ పక్షైః శాలంతఇతి తథోక్తాన్ ఘనపక్షదీర్ఘతరబాహుశాలినః, ఏవంభూతాన్ క్షితిపతీన్-ఏవంభూతాః క్షితీశ్వరాః, సమం యుగపదేత్య-ఆగత్య + ఆఙ్పూర్వాదిణఃక్త్వోల్యపితుక్ ॥ కులిశాత్పరేణ-కులిశక్షతాత్, పూర్వమిత్యర్థః॥ సంప్రతి అసంభవాదితిభావః, పరేణేతివిభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం గిరయో గిరీ

రీనివ ॥ ౧౫ ॥ ఇభకుంభతుంగకరిణీతరేతరస్తనభారదూరవినివారితోదరాః । పరిఫుల్లగండఫలకాః పరస్పరం పరిరేభిరే కుకురకౌరవస్త్రియః ॥ ౧౬ ॥ రథవాజిపత్తికరిణీసమాకులం తదనీకయోస్సమగతద్వయం మిథః । దధిరే పృథక్కరిణ ఏవ దూరతో మహతాం హి సర్వమథవా జనాతిగమ్ ॥ ౧౭ ॥ అధిరుహ్యతామితి మహీభృతోదితః కపికేతనార్పితకరో రథం హరిః । అవలంబితైలబిలపాణిపల్లవః శ్రయతి స్మ మేఘమివ మేఘవాహనః ॥ ౧౮ ॥ రథమాస్థితస్య చ పురాభివర్తిన సిస్తృణాం

నివ పరిశిశ్లిషుః-ఆలిలింగుః, ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౧౫ ॥—ఇభేతి ॥ ఇభకుంభా ఇవతుంగాః కరిణాశ్చేతరేతరాసాం స్తనభారాస్తైర్దూరేవినివారితాన్యతికా ర్శ్యాదస్పృష్టతయాస్థాపితాన్యుదరాణియాసాంతాః + స్వాంగాచ్చేతిఙీకల్పా దనీకారః ॥ పరిఫుల్లగండఫలకాః-హర్షపులకితగండస్థలాః, కుకురకౌరవస్త్రి యోయాదవపాండవాంగనాః, పరస్పరం-పరిరేభిరే-ఆశ్లిష్టవత్యః ॥ ని ॥ పరిరం భఃపరిష్వంగస్సంశ్లేషఉపగూహనమిత్యమరః +పరిఫుల్లేతిఫుల్ల తేఃపచాద్యజం తం నతు ఫుల్లేతినిష్ఠాంతం । అనుపసర్గాత్ఫుల్లేతిపాణినీయసూత్రవిరోధాత్ ॥ ౧౬ ॥ —రథేతి ॥ రథవాజిపత్తికరిణీభిః సమాకులం సంకీర్ణం కరిణీగ్రహణం పుంగజవ్యావృత్త్యర్థం అతో యుద్ధానర్హతయాతాసామసేనాంగత్వాన్నద్వం ద్వైకవద్భావః, తదనీకయోః సైన్యయోః ॥ ని ॥ వరూథినీబలంసైన్యం చక్రం చానీకమస్త్రియామిత్యమరః ॥ ద్వయం మిథశ్చాన్యోన్యం సమగతసంగతం, + గమేర్లుఙ్ సమోగమ్యృచ్ఛిత్యాదినాఆత్మనేపదం ॥ వాగమఇతిసిచః కిత్త్వా దనుదాత్తోపదేశేత్యాదినా అనునాసికలోపః హ్రస్వాదంగాదితిసకారలోపః, కరిణః-పుంగజాః, దూరతఏవ పృథగసంగతం దధిరే-ధృతాః, స్థాపితాఇత్యర్థః అథవా కిమత్ర చిత్రమితిభావః, మహతాం-మహాత్మనాం సంబంధి సర్వంచేష్టి తమితిశేషః, జనానతిగచ్ఛతీతిజనాతిగమతిజనం సర్వలోకవిలక్షణమితిభావః ॥ సామాన్యేన విశేషణసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః ॥ ౧౭ ॥— అధీతి ॥ అథ హరిఃఅధిరుహ్యతాంరథఆరుహ్యతామిత్యేవం మహీభృతా-ధర్మరాజేనోదితః ఉక్తస్సన్ + వదేఃకర్మణిక్తః వచిస్వపీత్యాదినాసంప్రసారణం కపికేతనేనార్జు నేనార్పితకరో-దత్తహస్తస్సన్, అవలమ్బితోవష్టబ్ధః ఐలబిలస్య-కుబేరస్యపా ణిపల్లవోయేనసః మేఘవాహనఇంద్రః మేఘమివ రథంశ్రయతిస్మ-ఆరూఢవా

పురామివ రిపోర్ధురద్విపః । అథ ధర్మమూర్తిరనురాగభావితః స్వయమాదిత ప్రవయణం ప్రజాపతిః ॥ ౧౯ ॥ శనకైశ్చ తస్య తనుజాలకాన్తరస్ఫురితక్షపాకరకరోత్కరాకృతి । పృథుఫేనకూటమివ నిమ్నగాపతేర్మరుదచ్ఛసూనురధువత్ప్రకీర్ణకమ్ ॥ ౨౦ ॥ వికసత్కలాయకుసుమాసితద్యుతేరలఘూడుపాణ్డు జగతామధీశితుః । యమునాహ్రదోపరిగహంసమణ్డలద్యుతిజిష్ణుజిష్ణురభృతోష్ణవారణం ॥

నిశ్శ్యర్ణః ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౧౮ ॥ —రథమితి ॥ కిం చేతి చార్థః అథ రథారోహణానన్తరం రథమాస్థితస్యారూఢస్య పురాభివర్తినః-ఇన్ద్రప్రస్థాభివర్తినః, త్రిపురాభివర్తినశ్చ ధురద్విపో హరేస్త్రిపృణాం పురాం రిపోః త్రిపురాన్తకస్యేవ + సతిశ్చ చతసృణ్ణితి నామిదీర్ఘప్రతిషేధః ధర్మమూర్తిః-ధర్మాత్మా, ప్రజాపతిః-జనేశ్వరః, ధర్మరాజో బ్రహ్మా చ, అనురాగేణ భావితః రఞ్జితః ప్రేర్యతే ప్రేర్యతేనేనేతి ప్రవయణం ప్రాజనం ప్రతోద ఇతి యావత్, అత ఏవ ప్రవయణో దణ్డః ప్రాజనో దణ్డ ఇతి కాశికా + అజేః కరణే ల్యుట్ వాయావితి వికల్పాదజేర్వీభావః । పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగ ఇతి ణత్వం స్వయమాదిత-గృహీతవాన్ సారథ్యం కృతవానిత్యర్థః + దదాతేః కర్తరి లుఙి తఙ్, స్థాఘ్వోరిచ్చేతీకారే సిచః కిత్త్వే చ హ్రస్వాదఙ్గాదితి సలోపః ॥ అత్ర త్రిపురహరణే బ్రహ్మా హరస్యేవ హరేరయం సారథ్యం చకారేత్యుపమార్థః తస్య ప్రజాపతిరితి రాజబ్రహ్మణోః శ్లేషమూలాభేదాధ్యవసాయాతిశయోక్తినిర్వ్యూఢతేతి సంకరః ॥ ౧౯ ॥ —శనకైరితి ॥ కిం చేతి చార్థః తస్య హరేస్తనుషు సూక్ష్మేషు జాలకాన్తరేషు గవాక్షరన్ధ్రేషు స్ఫురితస్య ప్రసృతస్య క్షపాకరకరోత్కరస్య శశికిరణపుఞ్జస్యాకృతిరివాకృతిర్యస్య తత్ప్రకీర్ణకం చామరం నిమ్నగాపతేస్సముద్రస్య మరుద్వాయుః పృథు-విపులం, ఫేనకూటం-ఫేనపుఞ్జమివాస్య మరుతః సూనుర్భీమసేనః శనకైరధువత్-ధువతి స్మ + ధువతిరయం తౌదాదిక ఇత్యుక్తం ఉపమయోస్సంకరః ॥ ౨౦ ॥—వికసదితి ॥ వికసత్కలాయకుసుమం ॥ ని ॥ కాలపుష్పం కలాయస్స్యాత్ ఇతి వైజయన్తీ ॥ తద్వదసితద్యుతేర్నీలవర్ణస్య జగతామధీశితుర్జగన్నాథస్య జిష్ణురర్జునః అలఘూడుపాణ్డు స్థూలనక్షత్రధవళం అత ఏవ యమునాహ్రదస్యోపరిగం ఉపరిగతం + అన్యత్రాపి దృశ్యత ఇతి డప్రత్యయః॥ తస్య హంసమణ్డలస్య ద్యుతేః శోభాయా జిష్ణు జయశీలం + గ్లాజిస్థశ్చ గ్స్నుః ఉష్ణవారణమాతపత్రమ

౮౧ ॥ పవనాత్మజేంద్రసుతమధ్యవర్తినా నితరామరోచిరుచిరేణచక్రిణా । దధతే వయోగముభయగ్రహాంతరస్థితికారితంధురుధురాఖ్యమిందునా ॥ ౮౨ ॥ వశినం క్షితీశ్వరమయానయావివేశ్వరంనియమోయమశ్చనియతం యతింయథా । విజయశ్రియా

భృత భృతవాన్ + భృఞ్ఃకర్తరిలుఙ్ స్వరితఞితఇత్యాత్మనేపదం ఉశ్చేతిసిచః కిత్త్వాద్గుణాభావః (హ్ర)స్వాదంగాదితిసకారలోపః ॥ అత్రోపమాలంకారః ॥ ౮౧ ॥ —పవనేతి ॥ పవనాత్మజేంద్రసుతమధ్యవర్తినా-భీమార్జునమధ్యగతేన, రుచిరేణ చక్రిణా-హరిణా, ఉభయోః గ్రహయోః అర్కాన్యగ్రహాణామన్యతమయోరంతరే మధ్యేస్థిత్యావాసేన కారితంసమ్పాదితం వృత్తివిషయే ఉభశబ్దస్యస్థానేహ్యుభయశబ్దస్యైవప్రయోగోవ్యాఖ్యాతః ధురుధురేత్యాఖ్యాయస్యతత్ ధురుధురాఖ్యంయోగందధతా అర్కాన్యగ్రహమధ్యగతేనేత్యర్థః, ఇందునేవేత్యుపమా, నితరామతిశయేన + అవ్యయాద్ఘఞాదిత్వాద్బహుప్రత్యయః అరోచి-అశోభి, + రోచతేర్భావేలుఙ్ స్వభావరమణీయస్యానురూపవస్త్వంతరసమాగమాచ్ఛోభాతిశయోజాయతే రత్నకాంచనయోగాదివేతిభావః, అత్ర భగవానాచార్యవరాహమిహిరః ॥ హిత్వార్కంసునఫానఫాధురుధురా స్వాంత్యోభయస్థైః గ్రహైశ్శీతాంశోరితి, ఏతదేవస్పష్టీకృతం, కళ్యాణవర్మణా, రవివర్జంద్వాదశైరనఫాచంద్రాద్ద్వితీయగైస్సునఫా, ఉభయస్థైర్దురుధురాకేమద్రుమసంజ్ఞకఇతోన్యఇతి ॥ ౮౨ ॥—వశినమితి ॥ అథ భీమార్జునావస్యృత్యనంతరం వశినమింద్రియజయవంతం, అవ్యసనినమితియావత్, క్షితీశ్వరం-భూపతిం, అయః-శుభావహోవిధిః, నయతీతినయః-నీతిః, తావివదైవపురుషకారావివేత్యర్థః, నియతమాచారనిష్ఠం యతిం మునింజితేంద్రియగ్రామం ॥ ని ॥ యే నిర్జితేంద్రియగ్రామాయతినో యతయశ్చతే ఇత్యమరః ॥ నియమః శరీరాతిరిక్తదేశకాలాదిసాధనాపేక్షః సంధ్యోపాసనజపాదిః, యమః శరీరమాత్రసాధనవానహింసాదిః ॥ ని ॥ శరీరసాధనాపేక్షంనిత్యంతత్కర్మతద్యమః । నియమస్తు సయత్కర్మానిత్యమాగంతుసాధనం ॥ సచ, సచ యథాయమనియమావివేత్యర్థః, ఇవవద్వాయథాశబ్దావితిదండ్యభిధానాత్, విజయశ్రియాయుతం ఆసన్నవిజయం విజిగీషుం నృపమిత్యర్థః, అర్కమారుతావివదస్రయోఃశ్వినౌసుతౌ సకులసహదేవౌ ॥ ని ॥ నాసత్యావశ్వినౌదస్రావిత్యమరః ॥ తంహరిమనుసస్రతురనుచేరతుః

యుతమివార్కమారుతావనుసస్రతుస్తమథ దస్రయోస్సుతౌ ॥ ౨౩ ॥ ముదితైస్తదేతి దితిజన్మనాం రిపావవినీయసంభ్రమవికాసిభక్తిభిః । ఉపసేదివద్భిరుపదేష్టరీవ తైర్వవృతే వినీతమవినీతశాసిభిః ॥ ౨౪ ॥ గతయోరభేదమితి సైన్యయోస్తయో

వృష్ణ్యుపసర్పణం చక్రతురిత్యర్థః, ఇహ సర్వత్ర కర్తృమనోరథానుకూలవ్యాపారవత్త్వమనుసరణం, ఇయం మాలోపమా ॥ ౨౩ ॥— ముదితైరితి ॥ తదా-తస్మిన్ సమయే, ఇతి-ఇత్థం, ముదితైః-హృష్టైః అవినీయ అకల్కం కపటమితి యావత్, యః సంభ్రమః ఆదరస్తేన వికాసినీ-స్ఫుటీభవన్తీ భక్తిర్యేషాం తైః + అవినీయ వినీయ ఇత్యాముంజకల్కమహాలిష్వితి కల్కార్థే క్యబన్తో నిపాతః, నపుంసకపూర్వపదః స్త్రీలింగపూర్వపదో వా బహువ్రీహిః అవినీతాన్ శాసతీత్యవినీతశాసిభిః దుష్టశిక్షకైః పాండవైః దితిజన్మనాం-దైత్యానాం, రిపౌ-కృష్ణవిషయే, ఉపసమీపే సీదన్తీత్యుపసేదివాంసః-అంతేవాసినః + భాషాయాం సదవసశ్రువః ఇతి సదేర్లిటః క్వసురాదేశః తైరుపసేదివద్భిరుపదేష్టరి గురావివేత్యుపమా ॥ వినీతమనుద్ధతం వవృతే-వృత్తం + భావే లిట్, నను వికాసిభక్తిభిరిత్యత్ర కథం పూర్వపదస్య పుంవద్భావః భక్తిశబ్దస్య ప్రియాదిపాఠాత్, స్త్రియాః పుంవదితి పుంవద్భావప్రతిషేధాత్ అప్రియాదిష్వితి నిషేధాదితి ॥ ఉచ్యతే వికాసిశబ్దస్య వికాసనివృత్తిమాత్రపరత్వేన స్త్రీత్వస్యావివక్షితత్వాన్నపుంసకపూర్వపదో బహువ్రీహిరితి కేచిత్, తదేతదభిప్రేత్యోక్తం వృత్తికారేణ దృఢభక్తిరిత్యేవమాదిషు స్త్రీపూర్వపదస్యావివక్షితత్వాత్సిద్ధిరితి, ఏతదేవ స్పష్టీకృతం గణవ్యాఖ్యానే దృఢంభక్తిర్యస్యేతి నపుంసకం పూర్వపదం అబాధ్యన్నివృత్తిమాత్రపరే దృఢశబ్దే లింగవిశేషస్యానుపకారకత్వాత్ స్త్రీత్వమవివక్షితమితి ॥ — ॥ భోజరాజస్తు భక్తాచకర్మసాధనాయామిత్యనేన సూత్రేణ భజ్యతే సేవ్యతే ఇతి కర్మార్థత్వే భవానీభక్తిరిత్యాది భవతి । భావసాధనాయాంతు స్థిరభక్తిః భవాన్యామిత్యాది భవతీతి । తదేతత్సర్వమస్మాభిః కాళిదాసత్రయసంజీవిన్యాం దృఢభక్తిరితి జ్యేష్ఠ ఇత్యాదిషు వివేచితం, తస్మాద్వికాసిభక్తిభిరిత్యత్రాపి మతభేదేన పూర్వపదస్య స్త్రీత్వే నపుంసకత్వే వా రూపసిద్ధిరస్తీతి స్థితమ్ ॥ ౨౪ ॥—గతయోరితి ॥ ఇతి-ఇత్థం, తయోః సైన్యయోః భానుజహ్నుతనయే-యమునాజాహ్నవ్యౌ, తయోరంభసీ-ప్రవాహౌ, తయోరివ అభేదమైక్యం గతయోస్సతోః + యస్య చ భావేన భావలక్షణమితి సప్త

తథభాను జహ్నుతనయాంభసోరివ । ప్రతినాదితాంబరవిమానమానకైర్నితరాం ముదా పరమయైవ దధ్వనే ॥ ౫౫ ॥ మఖమీక్షితుం క్షితిపతేరుపేయుషాం పరితః ప్రకల్పితనికేతనం బహిః । ఉపరుధ్యమానమివ భూభృతాం బలైః పుటభేదనం దనుసుతారిరైక్షత ॥ ౫౬ ॥ ప్రతినాదపూరితదిగంతరః పతన్ పురగోపురం ప్రతి స సైన్యసాగరః । రురుచే హిమాచలగుహాముఖోన్ముఖః పయసాం ప్రవాహ ఇవ సౌరసైంధవః ॥ ౫౭ ॥ అసకృద్గృహీతబహుదేహసంభవః తదసౌ విభక్తనవగోపురా

ఖీ । ఏతేన సైన్యయోరవార్యత్వముక్తం । అథ సైన్యమేలనానంతరం ఆనకైః మృదంగైః దుందుభిః పరమయా ముదైవ హర్షేణైవేత్యుత్ప్రేక్షా, ప్రతినాదితాని-ప్రతిధ్వనితాని, అమ్బరవిమానాని ద్రష్టుమాగత్యాంబరస్థితాని విమానాని దేవయానాని యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా నితరాం దధ్వనే-ధ్వనితమ్, భావేలిట్ ॥ నాదితామరవిమానేత్యపపాఠాంతరమ్ ॥ ౫౫ ॥ —మఖమితి ॥ క్షితిపతేర్ధర్మరాజస్య, మఖం క్రతుమీక్షితుముపేయుషాం తత్తదాగతానాం భూభృతాం రాజ్ఞాం బలైః-సైన్యైః, బహిః పరితః ప్రకల్పితాని నిర్మితాని నికేతనాని నివాసా యస్య తత్, అతఏవోపరుధ్యమానం శత్రుసేనావేష్ట్యమానమివ స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా, పుటభేదనం మయకృతమింద్రప్రస్థం ॥ ని ॥ పత్తనం పుటభేదనమిత్యమరః ॥ దనుసుతారిర్దానవారిః, పురోగ్రే ఐక్షతాపశ్యత్ ॥ ౫౬ ॥ —ప్రతీతి । ప్రతినాదైః-ప్రతిధ్వానైః, పూరితం-వ్యాప్తం, దిశాం అంతరమంతరాళం యేన సః పురగోపురం-పురద్వారం ప్రతి ॥ ని ॥ గోపురంతు పురద్వారి ద్వారమాత్రేనపుంసకమితి విశ్వః ॥ ఏవంచ నపురశబ్దస్య పౌనరుక్త్యశంకా ॥ పతన్-ధావన్, సైన్యసాగరః-సేనాసముద్రః, హిమాచలగుహాముఖస్యోన్ముఖః అభిముఖః సురసింధోర్గంగాయాః అయం సౌరసైంధవః + హృద్భగసింధ్వంతే పూర్వపదస్య చేత్యుభయపదవృద్ధిః పయసాం ప్రవాహ ఇవ రురుచే-రేజే, ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౫౭ ॥—అసకృదితి ॥ అసకృద్బహుశో గృహీతా లోకత్రాణాయ స్వీకృతా బహుషు దేహేషు మత్స్యకూర్మాదిశరీరేషు సంభవాః ప్రాదుర్భావా యేన సః అన్యత్ర స్వకర్మణా ప్రాప్తనానాయోనిసంబంధ ఇత్యర్థః ॥ పురుషః పురాణపురుషో హరిః జీవశ్చ, విభక్తాని నవాని ప్రత్యగ్రాణి గోపురాంతరాణి ద్వారవిశేషా యస్య తత్ అన్యత్ర నవసంఖ్యాకాని గోపురాంతరాణి ఇం

న్తరమ్ । పురుషః పురం ప్రవిశతి స్మ పంచభిస్సమమింద్రియైరివ నరేంద్రసూనుభిః ॥ ౨౮ ॥ తనుభిస్త్రిణేత్రనయనానలపక్ష్మితస్మరవిగ్రహద్యుతిభిరద్యుతన్నరాః । ప్రమదాశ్చ యత్ర ఖలు రాజయక్ష్మణః పరతో నిశాకరమనోరమైర్ముఖైః ॥ ౨౯ ॥ అవలోకనాయ సురవిద్విషాం ద్విషః పటహప్రణాదవిహితోపహూతయః । అవధీరితాన్యకరణీయసత్వరాః ప్రతిరథ్యమీయురథ పౌరయోషితః ॥ ౩౦ ॥ అభివీక్ష్య

విప్రియద్వారభేదాయస్మిన్ తత్ పురం-నగరం, శరీరంచ ॥ ని ॥ పురంపురిశరీరే చేతి విశ్వః ॥ పఞ్చభిరింద్రియైస్సమమివ పంచభిర్నరేంద్రసూనుభీ రాజపుత్రైః పాండవైస్సమం ప్రవిశతి స్మ, జీవో హి దేహాద్దేహాంతరం పూర్వేంద్రియైస్సహ ప్రవిశతి లింగశరీరస్యానపాయాదితి భావః శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా ॥ ౨౮ ॥—తనుభిరితి ॥ యత్ర పురే నరాః పురుషాః త్రిణేత్రః త్ర్యమ్బకః + పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగ ఇతి ణత్వం ॥ తస్య నయనేనానలపక్ష్మితస్య అదగ్ధస్య స్మరవిగ్రహస్య ద్యుతిరివ ద్యుతిర్యాసాంతాభిః తనుభిః-మూర్తిభిః ॥ ని ॥ స్త్రియాం మూర్తిస్తనుస్తనూరిత్యమరః ॥ అద్యుతన్-ద్యోతంతే స్మ + ద్యుతదీప్తౌ ద్యుద్భ్యో లుఙీతి వికల్పాత్పరస్మైపదమ్ । పుషాదిసూత్రేణ చ్లేరఙాదేశః ॥ ప్రమదాః స్త్రియశ్చ, రాజ్ఞశ్చంద్రస్య యక్ష్మా రాజయక్ష్మా-క్షయరోగః, రాజానం యక్ష్మా ఆరదితి శ్రవణాత్ ॥ ని ॥ రాజయక్ష్మా క్షయశ్శోష ఇత్యమరః ॥ తస్మాత్పరతః పూర్వమిత్యర్థః నిశాకరవన్మనోరమైరక్షీణేందుసుందరైరిత్యర్థః, ముఖైరద్యుతన్ ఖలు తత్పురం ప్రవిష్ట ఇతి పూర్వేణాన్వయః ॥ ఉపమయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౯ ॥—అవలోకనాయేతి ॥ అథ హరేః పురప్రవేశానంతరం పటహప్రణాదైర్దుందుభిధ్వనిభిర్విహితోపహూతయః-విహితాహ్వానా ఇత్యర్థః, పురే భవాః పౌర్యః తా యోషితః పౌరయోషితః + స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పూర్వపదస్య పుంవద్భావః, సురవిద్విషాం-అసురాణాం, ద్విషో హరేరవలోకనాయ దర్శనార్థమవధీరితాన్యకరణీయాః త్యక్తాన్యకార్యాః తాశ్చ తాః సత్వరాశ్చ తాస్సత్యః రథ్యాయాం రథ్యాయాం ప్రతిరథ్యం + యథార్థే వ్యయీభావః ॥ ఈయుః-ప్రాప్తాః ఏతేన స్త్రీణాం హరివిలోకనే కాలాక్షమత్వలక్షణమౌత్సుక్యముక్తం, అత్ర పౌరాంగనాప్రాప్తేః ప్రవేశవాద్యశ్రవణానంతర్యాత్తదుపహూతత్వోత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా ॥ ౩౦ ॥—అథాష్టాదశభిః పౌరాంగనాచేష్టాం

సామికృతమండనం యతీః కరరుద్ధనీవిగళదంశుకాః స్త్రియః । దధిరేఽధిభిత్తి పటహ
ప్రతిస్వనైః స్ఫుటమట్టహాసమివ సౌధపఙ్క్తయః ॥ ౩౧ ॥ రభసేన హారపదద
త్తకాఞ్చయః ప్రతిమూర్ధజం నిహితకర్ణపూరకాః । పరివర్తితామ్బరయుగా
స్సమాపతన్వలయీకృతశ్రవణకుండలాః స్త్రియః ॥ ౩౨ ॥ వ్యతనోదపాస్య చర
ణం ప్రసాధికాకరపల్లవాద్రసవశేన కాచన । ద్రవయావకైకపదచిత్రితావనిం పద

గారచేష్టాం వర్ణయతి ॥ అభీతి ॥ సామికృతమండనమర్ధవిరచితప్రసాధనం యథాతథా యతీర్గచ్ఛతీః + ఇణశ్శతరి జీప్ ॥ కరరుద్ధనీవీని కరగృహీతగ్రంథీని గలదంశుకాని-స్రంసమానపరిధానాని యాసాం తాః ॥ ని ॥ అంశుకం వస్త్రమాత్రే స్యాత్పరిధానోత్తరీయయోరితి శబ్దార్ణవే ॥ స్త్రియః-స్త్రీః, అభివీక్ష్య సౌధపఙ్క్తయః-అధిభిత్తి భిత్తిషు + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః ॥ పటహప్రతిస్వనైః-తూర్యప్రతిధ్వనిభిః; స్ఫుటముద్భటం అట్టహాసం, ఉచ్చైర్హసితం దధిరే ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ వికృతదర్శనాద్ధాసో భవతీతి భావః ॥ అత్ర కుతూహలాఖ్యా చేష్టోక్తా * కుతూహలం రమ్యచేష్టాచాపలం పరికీర్తితమితి లక్షణాత్ ॥ ౩౧ ॥—
రభసేనేతి ॥ రభసేన-త్వరయా, హారపదే ముక్తాహారస్థానే, వక్షసి దత్తకాఞ్చయో న్యస్తరశనాః, ప్రతిమూర్ధజం మూర్ధజేషు కేశేషు + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః ॥ నిహితాః కర్ణపూరకాః కర్ణావతంసా యాభిస్తాః పరివర్తితం-విపర్యాసేన ధృతం, అంబరయుగం ఉత్తరాధరవాససీ యాభిస్తాః పరిధానీకృతముత్తరీయం కుచాంశుకం చ జఘనే దత్తమిత్యర్థః ॥ వలయీకృతాః-కంకణీకృతాః శ్రవణపూరకాః-కుండలాని యాభిస్తాః స్త్రియః సమాపతన్-అధావన్ ఏతేన విభ్రమాఖ్యా చేష్టోక్తా విభ్రమస్త్వరయాకాలే భూషాస్థానవిపర్యయ ఇతి లక్షణాత్ ॥ నచ భ్రాంతిమూల ఇతి భ్రాంతిమదలఙ్కారో వ్యజ్యతే ॥ ౩౨ ॥—వ్యతనోదితి ॥ కాచన స్త్రీ రసవశేన హరివీక్షణరాగపారతంత్ర్యేణ ॥ ని ॥ గుణే రాగే ద్రవే రస ఇత్యమరః ॥ ప్రసాధికాయాః అలంకర్త్ర్యాః, కరపల్లవాచ్చరణమపాస్య అసమాప్తావేవాక్షిప్య, హరార్ధతాం-హరస్యార్ధాంగతాం గతాఽన్యస్యైకపాదాలక్తకాసంభవాదితి భావః ॥ గిరిజా గౌరీవ పదవీం ద్రవయావకైకపదే నార్ద్రాలక్తకైకపదేన చిత్రితా-చిత్రవర్ణీకృతా అవనిః యయా తాం వ్యతనోత్ అకరోత్ ఉపమాలఙ్కారః, ఏషా కుతూహలాఖ్యా చేష్టా రమ్యదిదృక్షాజనిత

వీంగతేవ గిరిజాహరార్ధతామ్ ॥ ౩౩ ॥ వ్యచలన్విశంకటకటీరకస్థలీశిఖరస్ఖలన్ముఖ
రమేఖలాకులాః । భవనాని తుంగతపనీయసంక్రమక్రమణక్వణత్కనకనూపురా
స్త్రియః ॥ ౩౪ ॥ అధిరుక్మమందిరగవాక్షముల్లసత్సుదృశో రరాజ మురజిద్దిదృక్ష
యా । వదనారవిందముదయాద్రికందరావివరోదరస్థితమివేందుమండలం ॥ ౩౫॥
అధిరూఢయా నిజనికేతముచ్చకైః పవనావధూతవసనాన్తయైకయా । విహితోప
శోభముపయాతి మాధవే నగరం వ్యరోచత పతాకయేవ తత్ ॥౩౬॥ కరయుగ్మపద్మము

చాపలరూపత్వాదితి ॥ ౩౩ ॥ —వ్యచలన్నితి ॥ విశంకటానాం-విశాలానాం, క
టీరకస్థలీనాం కటిభాగానాం శిఖరేషు అగ్రేషు స్ఖలంత్యో లులంత్యః అతఏవ ము
ఖరాః శబ్దాయమానాః, తాభిర్మేఖలాభిరాకులాః తుంగేషు తపనీయసంక్రమే
షు కనకసోపానేషు, క్రమణేన-చంక్రమణేన, క్వణంతః కనకనూపురా యా
సాంతాః స్త్రియః భవనాని-హర్మ్యాణి, వ్యచలన్నగచ్ఛన్ తత్ర గత్వా ఆరో
హన్నిత్యర్థః చలేర్గత్యర్థాల్లఙ్, ఏతదపి పూర్వవత్ కుతూహలమేవ వృ
త్త్యనుప్రాసోలంకారః ॥ ౩౪ ॥ —అధీతి॥ మురజితో హరేర్దిదృక్షయా-ద్రష్టు
మిచ్ఛయా + దృశేస్సన్నంతాత్ అప్రత్యయాదితి స్త్రియామప్రత్యయో టాప్ ॥
రుక్మమందిరస్య కనకహర్మ్యస్య గవాక్షే అధిరుక్మమందిరగవాక్షం + విభక్త్య
ర్థేఽవ్యయీభావః ॥ ఉల్లసత్ ప్రకాశమానం సుదృశః స్త్రియా వదనారవిన్దం
ఉదయాద్రేః కందరాయాః-గుహాయాః, వివరస్యోదరే మధ్యే స్థితం ఇందుమండల
మివ రరాజేత్యుపమా ॥ అత్రాపి సుదృశో గవాక్షాక్రమణస్య రమ్యదర్శనా
ర్థచాపలరూపత్వాత్కుతూహలమేవ మురజిద్దిదృక్షయేత్యాదినా వ్యక్తమేవ ॥
౩౫ ॥ —అధీతి ॥ ఉచ్చకైర్నిజనికేతం-స్వసౌధమధిరూఢయా-ఆరూఢవత్యా ప
వనేనావధూతః-కమ్పితః, వసనాంతో వస్త్రాంచలో యస్యాస్తయా ఏకయా-క
యాచిదంగనయా, హేతునా తత్ నగరం-ఇంద్రప్రస్థం, మాధవే-కృష్ణే, ఉప
యాత్యాగచ్ఛతి సతి + యాతేర్లటశ్శత్రాదేశః ॥ పతాకయా-వైజయంత్యా,
విహితోపశోభం-కృతశోభమివాలంకృతమివేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ వ్యరోచత-వ్యరా
జత, కృత్స్నస్యాపి నగరస్య స్వయం పతాకేవ బభావిత్యుత్ప్రేక్షయా తస్యా
స్సకలపౌరాంగనాతిశాయిలావణ్యం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః॥ అత్రా
పి ప్రాసాదారోహణం పూర్వవత్కుతూహలమేవ ॥ ౩౬ ॥ —కరేతి ॥ ప్ర

కులాపవర్జితైః ప్రతివేశ్మ లాజకుసుమైరవాకిరన్ । అవదీర్ణశుక్తిపుటముక్తమౌ
క్తికప్రకరైరివప్రియరథాంగమంగనాః ॥ ౩౭ ॥ హిమముక్తచంద్రరుచిరస్స
పద్మకోమదయన్ద్విజాన్జనితమీనకేతనః । అభవత్ప్రసాదితసురో మహోత్సవః
ప్రమదాజనస్యస చిరాయ మాధవః ॥ ౩౮ ॥ధరణీధరేంద్రదుహితుర్భయాదసౌ
విషమేక్షణస్స్ఫుటమమూర్న పశ్యతి । మదనేనవీతభయ మిత్యధిష్ఠితాః క్షణమీక్ష

తివేశ్మ వేశ్మని వేశ్మని +యథార్థేఽవ్యయీభావః॥ అంగనాః-పురంధ్య్రః, కరయు
గ్మాన్యంజలయస్తాని పద్మముకులానీవేత్యుపమితసమాసః ॥ తైరపవర్జితైరావర్జి
తైః అతఏవావదీర్ణైర్విభిన్నైః శుక్తిపుటైః-శుక్తికోశైః, ముక్తా-ఉత్సృష్టా,
యేమౌక్తికప్రకరా ముక్తానికరాస్తైరివస్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా॥లాజాః కుసుమానీవ
తైః లాజకుసుమైఃఆచారలాజైరిత్యర్థః ప్రియంరథాంగంచక్రంయస్యతం ప్రియర
థాంగంచక్రిణం-హరిమిత్యర్థః,అవాకిరన్-వ్యక్షిపన్,మంగళార్థమితిభావః॥౩౭॥
హిమేతి॥హిమముక్తః శిశిరాపగమాత్ హిమాన్నిర్ముక్తోయశ్చంద్రస్స ఇవ రుచిరః-
రమ్యః, అన్యత్ర తేనరుచిరః పద్మేన-పద్మయాచసహావర్తత ఇతిసపద్మః సఏవసపద్మ
కః-పద్మహస్తః సశ్రీకశ్చ, శైషికః స్వార్థికో వాకప్ప్రత్యయః॥ అన్యత్ర సప
ద్మజః శైషికఃకప్రత్యయః॥ద్విజాన్-బ్రాహ్మణాన్,అన్యత్రపక్షిణః కోకిలాదీన్
మదయన్ హర్షయన్,జనితమీనకేతనః-ప్రద్యుమ్నజనకః,అన్యత్ర మదనోద్దీ
పకః ప్రసాదితా అనుగృహీతాస్సురాయేన అన్యత్ర ప్రసాదితా నిర్మలీకృతా సు
రా మదిరాయస్మిన్ సః మాధవో హరిర్వసంతశ్చ॥ని॥మాధవస్తు వసంతేస్యాద్వైవ
శాఖగరుడధ్వజే ఇతివిశ్వః॥ ప్రమదైవజనస్తస్య ప్రమదాజనస్య జాతావేకవచ
నం, చిరాయ మహోత్సవోఽభవత్, తద్వదానందకరోఽభూదిత్యర్థః॥ ఇహానంద
కరత్వసామ్యేన మాధవే మహోత్సవత్వారోపాత్ రూపకసిద్ధిః శ్లేషస్తుహరివ
సంతయోరిహనాస్త్యేవ ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషే విశేష్యశ్లేషాయోగాత్ ॥ తదు
క్తమ్ * ప్రకృతాప్రకృతోభయగతముక్తంచేచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యం। శ్లేషో
యంశ్లిష్టత్వం సర్వత్రాద్యద్వయేనాంత్య ఇతి ॥ శ్లిష్టంచాత్రవిశేష్యంమాధవ ఇ
తి ॥ కింతుశబ్దశక్తిమూలోధ్వనిరేవ ॥ ౩౮ ॥ —ధరణీతి ॥ అసౌ స్వదాహకో
విషమేక్షణస్త్ర్యక్షః ధరణీధరేంద్రదుహితుః-పార్వత్యాః, సాపత్న్యశంకిన్యా
ఇతిభావః + భీత్రార్థానాం భయహేతురితిపఞ్చమీ ॥ భయాత్ స్ఫుటంన

తేస్మ సపురోవిలాసినీః ॥ ౩౯ ॥ విపులేనసాగరశయస్యకుక్షిణాభువనాని యస్య
పపిరేయుగక్షయే । మదవిభ్రమాసకలయాపపే పునస్సపురస్త్రియైకతమ యైక
యాదృశా ॥ ౪౦ ॥ అధికోన్నమద్ఘనపయోధరాముహుః ప్రచలత్కలాపికలశ
ఙ్ఖకస్వనా । అభికృష్ణమంగులిముఖేన కాచన ద్రుతమేకకర్ణవివరం వ్యఘట్ట
యత్ ॥ ౪౧ ॥ పరిపాటలాబ్జదలచారుణాసకృచ్చలితాంగులీకిసలయేనపాణినా।

త్వం అమూః పౌరయోషితః నపశ్యతీతి హేతోః ఇతి విశ్వాసాదిపేత్యర్థః, అతఏ
వ గమ్యోత్ప్రేక్షా మదనేన వీతభయం-నిర్భయం, అధిష్ఠితా-ఆక్రాంతా, అ
త్యారూఢమదనా ఇత్యర్థః, పురోగ్రవిలాసినీస్సహరిః క్షణమీక్షతే స్మ సవిస్మయత్వా
దితిభావః॥ ౩౯ ॥—విపులేతి-॥ యుగక్షయే-కల్పాంతే, సాగరే శేతే ఇతి సాగర
శయస్య + అధికరణే శేతేరిత్యచ్ ప్రత్యయః । శయవాసవాసిష్వకాలాదితివిక
ల్పాదలుగభావః ॥ యస్యహరేర్విపులేన కుక్షిణా భువనాని పపిరే-పీతాని + పి
బతేఃకర్మణిలిట్, సహరిరేకతమయా పురస్త్రియా పునఃకయాచిత్పౌరాంగన
యా మదవిభ్రమేణ మదవికారేణాసకలయా అసమగ్రయా ఏకయా దృశా ప
పే-పీతః, సతృష్ణందృష్ట ఇతి భావః, కుక్షికోణనివిష్టనిఖిలవిష్టపస్య హరేర్మహతః
ఆధేయస్యాత్యల్పతరైక కాంతాకటాక్షకోణాధారత్వోక్త్యాచమత్కారాదధికాల
ఙ్కారః * ఆధారాధేయయోరానురూప్యాభావోఽధికో మత ఇతిలక్షణాత్ ॥ అ
యంచ తాత్కాలికవికారాత్తావిలాసాఖ్యోభావో యత్కటాక్షవీక్షణం * తా
త్కాలికో వికారస్స్యాద్విలాసోంగక్రియాదిష్వితి దశరూపకాత్ ॥ ౪౦ ॥ —అ
ధికేతి ॥ కాచన కాంతా అభికృష్ణం కృష్ణాభిముఖం + ఆభిముఖ్యేవ్యయీభావః
అధికం భుక్తోన్నమనాత్ (భృశ) ముహుః ఉన్నమద్ఘనః-కఠినః, పయోధరః స్తనో
యస్యాస్సాముహుః ప్రచలతో నృత్యతః కలాపినో బర్హిణ ఇవ, కలామధురః
శంఖకస్వనో వలయధ్వనిర్యస్యాస్సాసతీ ॥ ని ॥ శంఖకం వలయే కంబావితి విశ్వః ॥
అంగులిముఖేనాంగుల్యగ్రేణైకస్య కర్ణస్య వివరం-రంధ్రం, ద్రుతం-శీఘ్రం వ్య
ఘట్టయత్-కండూవినోదనార్థమివాతాడయత్, వస్తుతస్తు భావావిష్కరణార్థ
మేవేతి భావః, అయంచ పూర్వవద్విలాస ఏవ కలాపికతేత్యుపమా॥ ౪౧ ॥—పరీతి॥
అపరా స్త్రీ పరిపాటలాబ్జదలచారుణా-రక్తాబ్జపత్రరుచిరేణ, అసకృన్ముహుశ్చ
లితాని అంగుల్యః కిసలయానీవ అంగులీకిసలయాని యస్య తేన పాణినా సఖిరః ప్ర

సశిరఃప్రకమ్పమపరారిపుంమధోరనుదీర్ణవర్ణనిభృతార్థమాహ్వయత్ ॥ ౪౨ ॥ నళినాంతికోపహితపల్లవశ్రియా వ్యవధాయ చారుముఖమేకపాణినా । స్ఫురదంగులీవివరనిస్సృతోల్లసద్దశనప్రభాఙ్కురమజృమ్భతాపరా ॥ ౪౩ ॥ వలయార్పితాసితమహోపలప్రభాబహులీకృతప్రతనురోమరాజినా । హరివీక్షణాక్షణికచక్షుషాన్యయా కరపల్లవేన గలదంబరం దధే ॥ ౪౪ ॥ నిజసౌరభభ్రమితభృంగపక్షతివ్యజనానిలక్షపితఘర్మవారిణా । అభిశౌరికాచిదనిమేషదృష్టినా

కమ్పం శిరఃకమ్పయుక్తం యథాతథా మధోః రిపుం-హరిం, అనుదీర్ణవర్ణం-అనుచ్చారితాక్షరం, అతఏవ నిభృతార్థం పరేషామవిదితార్థం యత్తదనుదీర్ణవర్ణనిభృతార్థం యథాతథా ఆహ్వయత్ పరప్రకాశభయాదవ్యాహరంతీ చేష్టయైవ ఆహ్వానం కృతవతీత్యర్థః, అత్రాపి పూర్వవద్విలాసాఖ్యోఽనుభావఉపమాలంకారః ॥ ౪౨ ॥ —నళినేతి ॥ అపరా స్త్రీ నళినాంతికే ఉపహితస్య దత్తస్య పల్లవస్య శ్రీరివశ్రీర్యస్య తేన ముఖసన్నిధానాదితిభావః, ఏకపాణినా చారునిసర్గసుందరం ముఖం వ్యవధాయ తిరోధాయ స్ఫురదంగుళివివరనిస్సృతా ఉజ్జ్వలాంగుళ్యంతరాళనిర్గతా అతఏవోల్లసన్తః ఉత్సర్పంతో దశనప్రభా ఏవాఙ్కురా యస్మిన్కర్మణి తద్యథాతథా అజృమ్భత-జృమ్భణమాస్యవివరణం తచ్చేష్టైస్తుసాక్షాత్కారకృతో జాడ్యానుభావః, అత్ర నళినపల్లవయోరసమ్బద్ధయోస్సమ్భావనయా సమ్బంధాభిధానాదతిశయోక్తిః ॥ ౪౩ ॥ — వలయేతి ॥ హరివీక్షణే అక్షణికచక్షుషా-స్థిరదృష్ట్యా, విస్మయాదరాభ్యాం స్తిమితనేత్రయేత్యర్థః, అన్యయా స్త్రియా గళత్సుఖపారవశ్యాత్స్రంసమానమమ్బరం వసనం వలయేషు-కంకణేష్వర్పితాః ఖచితా యే అసితమహోపలా-నీలమహామణయః, ॥ ని ॥ ఉపలౌ మణిపాషాణావితి విశ్వః ॥ తేషాం ప్రభాభిర్బహులీకృతా- సాంద్రీకృతా, ప్రతనుః సూక్ష్మా రోమరాజిర్యస్య తేన కరపల్లవేన దధే-ధృతం, అయం చ తాత్కాలికవికారలక్షణో విలాసః అత్రేంద్రనీలప్రభాణాం రోమావలీబహులీకరణోక్త్యా ప్రభాస్వపి రోమరాజిత్వప్రతీతేర్భ్రాంతిమదలంకారో వ్యజ్యతే, ఇతివస్తునాలంకారధ్వనిః ॥ ౪౪ ॥ —నిజేతి ॥ కాచిత్ స్త్రీ నిజేనాత్మీయేన సౌరభేణ సౌగంధ్యేన భ్రమితానాం-భ్రమణంకారితానాం, భృంగాణాం పక్షతయః-పక్షమూలాని ॥ ని ॥ స్త్రీ పక్షతిః పక్షమూలమిత్యమరః + పక్షాత్తి

పురదేవతేవ వపుషా వ్యభావ్యత ॥ ౪౫ ॥ అతియాతి సస్మితపటీషచక్షుషో హరిరి
త్యఖిద్యత నితంబినీజనః । నవివేద యస్సతతమేనమీక్షతే నవితృష్ణతాం వ్రజతి ఖల్వ
సావపి ॥ ౪౬ ॥ అకృత స్వసద్మగమనాయ దరం క్షణం లిపికర్మనిర్మితఇవన్యతిష్ఠత ।

రితి తిప్రత్యయః, తా ఏవ వ్యజనాని ఇతి రూపకం స్వేదహరణలింగాత్ తేషా
మనిలేన క్షపితం నాశితం ఘర్మవారి స్వేదోదకం యస్య తేన, అభిశౌరి-శౌరేర
భిముఖం + ఆభిముఖ్యేఽవ్యయీభావః, అనిమేషా దృష్టిర్యస్య తేన వపుషా నిమి
త్తేన పురదేవతేవ-ఇంద్రప్రస్థస్యాధిదేవతేవ, వ్యభావ్యత-విభావితా, తర్కి
తేతి యావత్, అనిమేషత్వం చేష్టదర్శనజన్యజాడ్యం సంచార్యనుభావః * అప్ర
తిపత్తిర్జడతా స్యాదిష్టానిష్టదర్శనశ్రుతిభిః అనిమిష నయననిరీక్షణ తూ
ష్ణీంభావాదయస్తత్రేతిలక్షణాత్ ॥ ఇహాంగసౌరభానిమేషత్వాభ్యాం పురాధి
ష్ఠానాచ్చ పురాధిదేవతాత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ॥ ఇత్యుపాత్తగుణనిమిత్తా జాతిస్వ
రూపోత్ప్రేక్షా ॥ తయా చాస్యాః జాత్యా పద్మినీత్వం వ్యజ్యతే ఇత్యలంకారేణవ
స్తువ్యజ్యతే నిజసౌరభత్యనేన * కమలముకులమృదుస్ఫుల్లరాజీవగంధిః సురత
పయసి యస్యాః సౌరభం దివ్యమంగ ఇత్యాదిపద్మినీలక్షణోపలక్షణాదితి ॥ విపుల
నేత్యాది శ్లోకోక్తా షడపి నాయికాః ప్రౌఢాః సాధారణ్యశ్చ తత్ర త్రాసాస
మ్భవాత్ ॥ అన్యాసాం తూక్తచేష్టావర్ణనానౌచిత్యాచ్చేత్యలమతిప్రపంచేన ॥
౪౫ ॥—అతియాతీతి ॥ అసౌ నితమ్బినీజనః-స్త్రీజనః, నాస్మాకం చక్షుషః సతృ
షః-సతృష్ణస్యైవ సతః చక్షుషి సతృషి సత్యేవ అనాదృత్యేత్యర్థః + షష్ఠీ చా
నాదర ఇతి షష్ఠీ ॥ ఏష హరిరతియాతి-అతీత్య గచ్ఛతీత్యఖిద్యత-ఖేదం గతః + ఖిదే
ర్దైవాదికాత్కర్తరి లఙ్ అత్రోత్ప్రేక్షతే ॥ నేతి ॥ యో జన ఏనం హరిం సతతమీ
క్షతే అసావపి ఖలు వితృష్ణతాం న వ్రజతి-న సముపైతీతి నవివేద నిత్యదర్శనోప్య
యమపూర్వవదేవ భవతీతి నాబుధ్యతేత్యర్థః, వేద చేన్నాఖిద్యతేతి భావః ॥ అత్రా
ఖిద్యతేతి స్త్రీణాం ప్రారబ్ధహరివీక్షణసుఖవిచ్ఛేదకృతవిషాదాఖ్యసంచారిభా
వనిబంధనాత్ప్రేయోలంకారః ॥ తదుత్థాపితా చేయముక్తా వేదనోత్ప్రేక్షేతి సంక
రః, ప్రారబ్ధకార్యాసిద్ధ్యాదేర్విషాదః సత్త్వసంక్షయ ఇతి దశరూపకే ॥ సత్త్వసంక్ష
యశ్చిత్తభంగః ॥ ౪౬ ॥—అకృతేతి ॥ అంగనాజనః అచ్యుతేన అనంతేన సహాగ
తం మనః ప్రతిపాలయన్ ప్రతీక్షమాణ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా శూన్యతాం గతః నిరో

గతమచ్యుతేనసహశూన్యతాంగతఃప్రతిపాలయన్నన ఇవాంగనాజనః ॥ ౪౭ ॥ అ
లసైర్మదేనసుదృశశ్శరీరకైస్స్వగృహాన్ప్రతిప్రతియయుశ్శనైశ్శనైః ।అలఘు
ప్రసారితవిలోచనాంజలిద్రుతపీతమాధవరసౌఘనిర్భరైః ॥ ౪౮ ॥ నవగంధవారివి
రజీకృతాఃపురోఘనధూపధూమకృతరేణువిభ్రమాః । ప్రచురోద్ధతధ్వజవిలంబి

జన్యతాంగతః అకృతస్వసద్మగమనాదరఃనివృత్తనిజగృహప్రాప్త్యపేక్షస్సన్ లిపికర్మనిర్మితః చిత్రలిఖితఇవేత్యుత్ప్రేక్షా, క్షణంవ్యతిష్ఠత నిష్పందమాస్తేత్యర్థః +సమవప్రవిభ్యఃస్థ ఇత్యాత్మనేపదం,ఇహ శూన్యతానుభావాచ్చింతావగమ్యతే * ధ్యానంచింతాహితానాప్తైశ్శూన్యతాశ్వాసతాపకృదితి దశరూపకే అతోత్ప్రేక్షయోస్సాపేక్షత్వాత్సంకరః ॥ ౪౭ ॥ —అలసైరితి ॥ అలఘు-అధికం ప్రసారితైర్విస్తారితైర్విలోచనైరేవాంజలిభిః ద్రుతం-సత్వరం ॥ని॥ లఘుక్షిప్రమరంద్రుతమిత్యమరః ॥ పీతోయోమాధవో హరిరేవ రసోమృతం అన్యత్ర మధు-మద్యం, తత్సంబంధిరసౌమాధుర్యం మాధవరసః ॥ ని॥ రసోరాగవిషేవీర్యే తిక్తాదౌపారదేద్రవే। మాధుర్యేస్వాదనేహేమ్నినిర్యాసేఽమృతశబ్దయోరితి వైజయంతీ ॥ తస్యౌఘః పూరస్తేన నిర్భరైరధునాభరైర్గురుభిరితియావత్ అతఏవ మదేనాలసైర్మంథరైః శరీరకాణ్యల్పశరీరాణీత్యర్థః +అల్పఇతిపరిమాణేకన్ ప్రత్యయః ॥ తైరుపలక్షితాస్సుదృశః శనైశ్శనైః స్వగృహాన్ ప్రతి ప్రతియయుః ప్రతినివృత్తాః,స్వయం లఘూన్యపిద్రవ్యాణి రసద్రవ్యభరణాద్గురూణిభవంతీతిభావః, అత్ర మాధవరసౌఘనిర్భరత్వస్య విశేషణగత్యా శనైశ్శనైః ప్రతియానహేతుత్వాత్ కావ్యలింగం తచ్చ మాధవరసేతిశ్లేషమూలాతిశయోక్త్యాపితమితిసంకరః ॥ ౪౮ ॥ —నవేతి ॥ అథ పురప్రవేశానంతరం హరిణా పురః-పూర్వం, నవగంధవారిభిర్గంధవాసితోదకైః విరజీకృతాః అవిరజసా విరజసస్సంపద్యమానాః కృతాః + అరుస్మనశ్చక్షుశ్చేతోరహోరజసాం లోపశ్చేత్యభూతతద్భావేచ్విప్రత్యయేసలోపః । అస్యచ్వావితీకారః ॥ఘనైస్సాంద్రైః ధూపానామగురుధూపానాం, ధూమైః కృతోరేణువిభ్రమోరజోభ్రమః యాభిస్తాః ప్రచురం అధికముద్ధతేషు ఉచ్ఛ్రితేషు, ధ్వజేషు-ధ్వజస్తమ్భేషు, విలంబీని-స్రంసమానాని వాసాంసిపతాకాయాసుతాః పురవీథయోతిపేతిరేఅతిపతితాఃఅతిక్రాన్తాఇత్యర్థః + పతేఃకర్మణిలిట్,ఏతావభ్యాసలోపౌ అత్ర సాదృశ్యాత్ ధూ

హాసనః పురంధ్రయోథ హారిణాతిపేతిరే ॥ ౪౯ ॥ ఉపనీయ బిందుసరసో మయేన యా మణిదారుచారు కిల వార్షపర్వణమ్ । విదధే విధూతసురసద్మసంపదం సముపాసదత్సపది సంసదం స తామ్ ॥ ౫౦ ॥ అధిరాత్రి యత్ర నిపతన్నభోలిహాం కలధౌతధౌతశిలవేశ్మనాం రుచా । పునరప్యవాపదివ దుగ్ధవారిధిక్షణగర్భవాసమనిదాఘదీధితిః ॥ ౫౧ ॥ లయనేషు లోహితకనిర్మితా భువః శితిరత్నరశ్మిహరితీకృతాంతరాః

మే రేణుభ్రాంత్యా భ్రాంతిమదలంకారః ॥ రేణువిభ్రమశబ్దేన రజోవిలాసస్యాపి ప్రతీతేస్తస్య నిరాకరణేన విరోధాద్విరోధాభాసశ్చేత్యనయోరేకవాచకానుప్రవేశలక్షణస్సంకరః ॥ ౪౯ ॥ —— ఉపనీయేతి ॥ మయేనాసురశిల్పినా, వృషపర్వానామ కశ్చిదసురేశ్వరః వృషపర్వణ ఇదం వార్షపర్వణం + తస్యేదమిత్యణ్ । చారు-మనోహరం, మణిరేవ దారుకాష్ఠం మణిమయస్తంభాదికలాపమిత్యర్థః ॥ తద్బిందుసరసో హైమవతాత్సరోవిశేషాత్ ఉపనీయ సమీపమానీయ, కిలేతి ఐతిహ్యే యా సంసత్ విదధే-నిర్మితా, విధూతా-అధరీకృతా, సురసద్మసంపత్-ఇంద్రభవనలక్ష్మీర్యయా తాం సంపదం సభాం ఆస్థానీం ॥ ని ॥ సభాసమితిసంసదః । ఆస్థానీక్లీబమాస్థానమిత్యమరః ॥ స హరిః సపది సముపాసదత్-ప్రాపత్ + సదెర్లుఙి పుషాదిత్వాత్ చ్లేరఙాదేశః । పురా కిల ఖాండవదాహే ఖాండవేనాగ్నిదాహాన్మోచితేన మయేన ప్రత్యుపకారార్థం పూర్వమాత్మనైవ బిందుసరసి గుప్తేన వృషపర్వగృహనిర్మాణావశిష్టేన మణిశిలాకలాపేన కాచన సభా ధర్మరాజాయ నిర్మితేతి భారతే ॥ సభావర్ణనాంగత్వేనార్జునమయచరితవర్ణనాదుదాత్తాలంకారః ॥ అంగభూతమహాపురుషచరితం చేతి సూత్రం ॥ ౫౦ ॥ అథ దశభిః సభాం వర్ణయతి ॥ అధీత్యాది ॥ రాత్రిషు అధిరాత్రి + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః ॥ యత్ర సభాయాం నభోలిహామభ్రంలిహాం, లిహేః క్విప్, కలధౌతం-రూప్యం ॥ ని ॥ కలధౌతం రూప్యహేమ్నోరిత్యమరః ॥ తద్వత్ ధౌతాః-ధవళాః, శిలా ఏషాం తాని వేశ్మాని స్ఫటికభవనానీత్యర్థః, తేషాం రుచా ప్రభాయాం నిపతన్-ప్రవిశన్, అనిదాఘదీధితిరనుష్ణరశ్మిర్హిమాంశుః పునరపి దుగ్ధవారిధౌ-క్షీరాబ్ధౌ, క్షణం గర్భవాసం న తు మథనాత్ప్రాగివ చిరగర్భవాసమితి భావః, అవాపత్-ప్రాపదివేత్యుత్ప్రేక్షా, తయా వేశ్మనాం చంద్రమండలాతిశయో వ్యజ్యతే ॥ ౫౧ ॥ —— లయనేష్వితి ॥ యా సభా లీయంతే ఏష్వితి లయనాని

జమదగ్నిసూనుపితృతర్పణేరపోవహంతిస్మయావిశశ్శైవలా ఇవ ॥ ౫౨ ॥ విశదాశ్మకూటఘటితాః క్షపాకృతః క్షణదాసు యత్ర చరుచైకతాం గతాః। గృహపఙ్క్తయశ్చిరమతీయిరే జనైస్తమసీవహస్తపరిమర్శసూచితాః ॥ ౫౩ ॥ నిలయేషు నక్తమసితాశ్మనాం చయైర్బిసినీవధూపరిభవస్ఫుటాగసః। ముహురత్ర సద్భిరపి యత్రి

తేషుగృహేషు శితిరత్నానాం-నీలమణీనాం, రశ్మిభిర్హారితీకృతాని-హరిద్వర్ణీకృతాని అంతరాణి మధ్యానియాసాం తాః లోహితమణయో లోహితకాః పద్మరాగాః + లోహితాన్మణావితికన్ప్రత్యయః ॥ తైర్నిర్మితాః భువో భూమిర్విశిశ్లాః శైవలాయాసుతాః జమదగ్నిసూనోః పరశురామస్య పితౄణాం తర్పణీః తృప్తికరీరప ఇవేత్యుపమా । వహంతిస్మ ఊవాహ జామదగ్న్యేః క్షత్రియాస్రైః పంచహ్రదానుత్పాద్య తాభిరద్భిః పితౄనతర్పయత్ తాశ్చరుధిరప్రకృతికత్వాద్రక్తవర్ణా ఏవేతి పురాణమ్ ॥ ౫౨ ॥ —విశదేతి ॥ కించేతిచార్థః ॥ యత్ర సభాయాం విశదాశ్మకూటఘటితాః-స్ఫటికశిలాసంఘాతనిర్మితాః, అతఏవ క్షణదాసు క్షపాకృతో నిశాకరస్యరుచా చంద్రికయైకతాం సావర్ణ్యాదభేదం గతాః, అతఏవతమసీవహస్తపరిమర్శసూచితాః పాణిపరామర్శైకగమ్యా ఇత్యర్థః గృహపఙ్క్తయః జనైశ్చిరమతీయిరే-అతిక్రాంతాః, పురోగతాని స్ఫటికభవనాని చంద్రికాభ్రమాదతీత్య గత్వా పశ్చాత్ కరపరామర్శైః కథంచిత్ ప్రాప్యన్తఇత్యర్థః, ప్రకృతానాం స్ఫటికవేశ్మనాం గుణసామ్యాదప్రస్తుతచంద్రికైకోక్త్యా సామాన్యాలంకారః * సామాన్యంగుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వంతరైకతేతిలక్షణాత్ ॥ ౫౩ ॥ నిలయేష్వితి ॥ యత్ర సభాయాం నిలయేషు-గృహేషు ॥ ని ॥ నికాయ్యనిలయాలయా ఇత్యమరః ॥ నక్తం-రాత్రౌ, బిసిన్యో దీర్ఘికాః పద్మిన్యస్తా ఏవ వధ్వస్తాసాం పరిభవేన-నిమీలనేన, దూషణేనచ స్ఫుటాగసః-స్పష్టాపరాధాః, శశలాంఛనాంశవః చంద్రపాదాః అత్రసద్భిరత్రస్యద్భిరపి నిర్భీకైరపి విటోన్మైరపీతిచార్థః ॥ ని ॥ త్రాసోభీ మణిదోషయోరితి విశ్వః + వాభ్రాశేత్యాదినా శ్యనభావపక్షే శప్ ప్రత్యయః ॥ అసితాశ్మనాం-ఇంద్రనీలమణీనాం చయైః-సమూహైః, గౌరవాత్స్వయం ప్రభూతత్వాత్ సంభావితత్వాచ్చ ఉపాంశు అంశుసమీపే రహశ్చ ॥ ని ॥ రహశ్చోపాంశుచాలింగే ఇత్యమరః ॥ ముహుః జిహ్మా శతిరోహితా-మారితాశ్చ + హం లెగకర్మణిలిట్, సమీపగతాశ్చంద్రాంశవః

గౌరవాచ్ఛశలాంఛనాంశవ ఉపాంశు జఘ్నిరే ॥ ౫౪ ॥ సుఖినః పురోఽభిముఖతాము
పాగతైః ప్రతిమాసు యత్ర గృహరత్నభిత్తిషు । నవసంగమైరభిభరుః ప్రియాజ
నైః ప్రమదం త్రపాభరపరాఙ్ముఖైరపి ॥ ౫౫ ॥ తృణవాంఛయా ముహురవాంచి
తాననాన్నిచయేషు యత్ర హరితాశ్మవేశ్మనామ్ । రసనాగ్రలగ్నకిరణాంకురాన్
జనోఽహరిణాన్ గృహీతకబళానివైక్షత ॥ ౫౬ ॥ విపులాలవాలభృతవారిదర్పణ

ప్రభూతైరింద్రనీలాంశుభిస్తిరస్కృతా ఇత్యర్థః, అన్యత్రాంతఃపురద్రోహిణో
నిర్భీకైరపి సంభావితైః దుష్కీర్తిభయాద్గూఢం హన్యంత ఇతి భావః, అత్ర బిసి
నీనాం వధూత్వనిరూపణాత్పరిభావినాం చంద్రాంశూనాం ధూర్తకాముక
త్వరూపణప్రతీతేరేకదేశవివర్తిరూపకం తచ్చ గౌరవాదుపాంశుజఘ్నిత ఇతి చ
శ్లేషేణాత్ర సద్భిరపీతి విరోధేన చ సంకీర్యతే ॥ ౫౪ ॥—సుఖిన ఇతి ॥ యత్ర స
భాయాం నవస్సంగమో యేషాం తైర్నవసంగమైరత ఏవ త్రపాభరేణ పరాఙ్ము
ఖైర్విముఖైరపి గృహాణాం రత్నభిత్తిషు ప్రతిమాసు తత్సంక్రాంతప్రతిబింబేషు
పురోఽగ్రేఽభిముఖతాముపాగతైః ప్రియాజనైః-కాంతాజనైః, సుఖినో భోగినః
ప్రమదం-హర్షం, అభిభరుః-బిభ్రతిస్మ + భృఞ్ లిట్, శ్లావితి ద్విర్భావే, నిజ
భృస్తవిదిభ్యశ్చేతి ఝేర్జుసాదేశః ॥ స్త్రీణాం వైముఖ్యేఽపి తత్ప్రతిబింబాభిము
ఖ్యాత్పుంసాం సుఖమేవ స్త్రీణాం తు ఉభయథాపి క్లిష్టమేవేతి భావః ॥ అత్ర
వైముఖ్యేఽప్యాభిముఖ్యమితి విరోధస్య ప్రతిమాస్వితి నిరాసాద్విరోధాభాసోఽలం
కారః ॥ ౫౫ ॥—తృణేతి ॥ యత్ర సభాయాం హరితాశ్మవేశ్మనాం-మరకతగృ
హాణాం, ॥ ని ॥ గారుత్మతం మరకతమశ్మగర్భో హరిన్మణిరిత్యమరః ॥ నిచయేషు
సంఘేషు, తృణవాంఛయా - తృణాశయా, ముహురవాంచితాననాన్నమితము
ఖాన్, అత ఏవ రసనాగ్రేషు లగ్నాః అంకురా ఇవ కిరణాః యేషాం తాన్ అత ఏవ
గృహీతకబళాన్-ఉపాత్తహరితతృణగ్రాసానివస్థితాన్, హరిణాన్ జన ఐక్షత-
ఈక్షితవాన్ + ఈక్ష లఙ్ ఆడజాదీనామిత్యాట్ ఆటశ్చేతి వృద్ధిః ॥ అత్ర
తృణవాంఛయేతి హరిణానాం మరకతేషు తృణభ్రాంతేర్భ్రాంతిమదలంకారః॥
తన్మూలా చేయం గృహీతకబళత్వోత్ప్రేక్షేతి సంకరః ॥ ౫౬ ॥—విపులేతి ॥ య
దుపాంతికేషు-యస్యాస్సభాయాః ఉపాంతికేషు సమీపేషు, మహీరుహో వృక్షాః
విపులేష్వాలవాలేషు-మూలజలాధారేషు ॥ ని ॥ స్యాదాలవాలమావాలమిత్యమ

ప్రతిమాగతైరభివిరేజురాత్మభిః । యమపాంతికేషుదధతో మహీరుహాస్సపలాశ రాశిమివమూలసంహతిమ్ ॥ ౫౮ ॥ ఉరగేంద్రమూర్ధరుహరత్నసన్నిధేర్ముహు రున్నతస్యరసితైఃపయోముచః । అభవన్ యదంగణభువస్సముచ్ఛ్వసన్నవవాల వాయజమణిస్థలాంకురాః ॥ ౫౯ ॥ నళినీనిగూఢసలిలాచయత్రసాస్థలమిత్యధఃప తతియాసుయోధనే । అనిలాత్మజప్రహసనాకులాఖిలక్షితిపక్షయాగమనిమిత్తతాం

రః ॥ భృతాని-సంభృతాని వారీణ్యేవ దర్పణాస్తేషు ప్రతిమాం ప్రతిబింబం గ తైః, ప్రతిబిమ్బైరిత్యర్థః, ఆత్మభిః స్వైః స్వమూర్తిభిరిత్యర్థః, సప లాశరాశిం-సపత్రసంతతిం, మూలసంహతిం దధతఇవ-దధానాఇవాభివిరేజుః స్వాలవాలేషు స్వప్రతిబింబైరధోముఖైః మూలేష్వపి సపత్రాఇవరేజురిత్యు త్ప్రేక్షా ॥ ౫౮ ॥ —ఉరగేంద్రేతి ॥ ఉరగేంద్రాణాం మూర్ధసు శిరస్సు, రు హాణి రూఢాని + ఇగుపధలక్షణఃకః ॥ తేషాం రత్నానాంసన్నిధేః-సన్నిధానా త్, ముహురున్నతస్య యదాయదా తత్సన్నిధిస్తదాతదోదితస్యేత్యర్థః, ప యోముచో మేఘస్య రసితైః స్తనితైర్యదంగణభువో యస్యాః ప్రాంగణప్రదే శాః సముచ్ఛ్వసంతః ప్రాదుర్భవంతో నవాః ప్రత్యగ్రాః, వాలవాయజమ ణిస్థలాంకురాః వైదూర్యభూప్రరోహాయాసుతాః తథోక్తాఃఅభవన్ ॥ ని ॥ వై దూర్యంవాలవాయజమిత్యమరః । వాలవాయోనామవైదూర్యప్రభవో దేశ విశేషః, ఉరగేంద్రమూర్ధన్యరత్నాంకురైస్సహోదితమేఘస్వనైర్విదూరభూ మిరుద్భిన్నాంకురాభవతీతి ప్రసిద్ధిః ॥ తదుక్తం ఉరగమూర్ధన్యరత్నసన్నిధా నాదకాలేపి మేఘగర్జంతీతి వార్తేతి । కేచిత్తు యత్రైవోరగరత్నం మేఘ రసితంచ తత్రైవ వైదూర్యభూమిరిత్యాహుః ॥ అత్ర సమృద్ధిమద్వస్తువర్ణా నాదుదాత్తాలంకారభేదః * తదుదాత్తంభవేద్యత్ర సమృద్ధంవస్తువర్ణ్యతే ఇ తిలక్షణాత్ ॥ ౫౯ ॥—నళినీతి ॥ యత్రసభాయాం నిగూఢసలిలాదళౌచ్ఛన్న త్వాదదృశ్యసలిలా సానళినీవర్తత ఇతి శేషః, యానళినీ సుష్టుయుధ్యత ఇతిసుయో ధనే + భాషాయాం శాసియుధిదృశిధృషిమృషిభ్యోయుజ్వక్తవ్యః ఇతియుచ్ ॥ స్థలమితిభ్రాంత్యా అధఃపతతిసతి అనిలాత్మజస్య భీమసేనస్య ప్రహసనేనాట్ట హాసేనాకులానాం క్షుభితానామఖిలక్షితిపానాం,క్షయాగమే-వినాశప్రాప్తౌ నిమిత్తతాంయయా నళినీదళచ్ఛన్నత్వాత్సుయోధనస్య జలేస్థలభ్రాంతిః, తయా

యయౌ ॥ ౪౯ ॥ హసితుం పరేణ పరితః పరిస్ఫురత్కరవాలకోమలరుచావుపేక్షి
తైః । ఉదకర్షి యత్ర జలశంకయా జనైర్ముహురింద్రనీలభువి దూరమంబరమ్ ॥ ౫౦ ॥
అభితస్సదోఽథ హరిపాండవౌ రథాదమలాంశుమండలసముల్లసత్తనూ । అవతేరతు
ర్నయననందనౌ నభశ్శశిభార్గవావుదయపర్వతాదివ ॥ ౫౧ ॥ తదలక్ష్యరత్నమ
యకుడ్యమాదరాదభిధాతరీత ఇత ఇత్యథో నృపే । బహులాంశురశ్మిపటలావిభావిత
ప్రతిహారమావిశదసౌ సదశ్శనైః ॥ ౫౨ ॥ నవహాటకేష్టకచితం దదర్శ సః క్షితిపస్య వ

తస్యపాతస్తేన భీమస్య ప్రహాసస్తేన రాజ్ఞాం క్షోభస్తతస్తేషాం మారణోరణః ప్ర
వృత్త ఇతి పరమ్పరయా క్షయకారణత్వం గతేత్యర్థః, అత్ర సభావర్ణనాంగ
తయా భీమసేనాదిచరితవర్ణనాదుదాత్తాలంకారః ॥ లక్షణంతూక్తమ్ ॥ ౪౯ ॥
హసితుమితి ॥ యత్ర సభాయాం పరితః పరిస్ఫురంతీ కరవాలకోమలా అసిశ్యా
మా రుచిర్యస్యాస్తస్యాం ఇంద్రనీలభువి హసితుం పరేణ జానతాఽన్యేన జనేనో
పేక్షితైః స్థలమేతత్ న జలమితి అనుపదిష్టైర్జనైర్యజ్ఞదర్శనార్థమాగతజనైః జ
లశంకయా-జలభ్రాంత్యా, ముహుర్దూరమంబరం వాసః ఉదకర్షి-ఉద్ధృతం,
అత్రేంద్రనీలస్థలే సాదృశ్యాత్ సలిలభ్రాంతేర్భ్రాంతిమదలంకారః ॥ ౫౦ ॥—
అభిత ఇతి ॥ అథామలేనాంశుమండలేన తేజఃపుంజేన సముల్లసంత్యౌ భాసమా
నే తనూ మూర్తీ యయోస్తౌ నయననందనౌ-నేత్రానందకరౌ, హరిపాండవౌ
సదోఽభితః సభాభిముఖం + అభితః పరిత ఇత్యాదినా ద్వితీయా, రథాత్ శశిభా
ర్గవౌ అమలేత్యాదివిశేషణవిశిష్టౌ చంద్రశుక్రౌ నభోఽభితః-నభోఽభిముఖం
ఉదయాఖ్యాత్పర్వతాదుదయాచలాదివావతేరతుః-అవతీర్ణవంతౌ + తరతేర్లి
ట్, తృఫలభజత్రపశ్చేత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ, ఉపమా ॥ ౫౧ ॥—తదితి ॥
అథో రథావతరణానంతరం, అసౌ హరిర్నృపే-యుధిష్ఠిరే, ఆదరాదిత ఇత ఇత్యభి
ధాతరి సతి ఇత ఇత ఆగమ్యతామిత్యభిదధానే సతీత్యర్థః, తత్పూర్వోక్తమలక్ష్య
రత్నమయకుడ్యం ప్రభాపటలవ్యాప్త్యా అదృశ్య రత్నభిత్తికం బహులేన సాం
ద్రేణాంశురశ్మిపటలేన మణిప్రభాపుంజేన ధవళాంశ్వితి పాఠే ధవళేన శుభ్రేణ అ
విభావితప్రతిహారమలక్ష్యద్వారం ॥ ని ॥ స్త్రీద్వార్ద్వారం ప్రతీహార ఇత్యమ
రః ॥ సదః-సభాం, శనైరావిశత్-ప్రవిష్టవాన్, అత్ర కుడ్యప్రతిహారయోరా
లక్ష్యత్వాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౫౨ ॥—నవేతి ॥ అథ

స్త్వమథతత్రసంసది । గగనస్పృశామణిరుచాంచయేనయత్సదనంవ్యధత్తస్మయిత
నాకినామపి ॥ ౫౩ ॥ ఉదయాద్రిమూర్ధ్నియుగపచ్చకాసతోర్దినసనాథపూర్ణ
శశినోరసమ్భవామ్ । రుచిమాసనేరుచిరధామ్నిబిభ్రతావలఘున్యథన్యషదతాంస్మ
పాచ్యుతౌ ॥ ౫౪ ॥ సుతరాంసుఖేనసకలక్లమచ్ఛిదాసనిదాఘమంగమివమాత
రిశ్వనా । యదునందనేనతదుదన్వతఃపయశ్శశినేవరాజకులమాపనందథుమ్॥౫౫॥

ప్రవేశానంతరం, సహరి స్తత్ర సంసది-సభాయాం, నవాభిః హాటకేష్టకాభి
ర్హిరణ్యేష్టకాభిశ్చితం రచితం ॥ ని ॥ హిరణ్యంహేమహాటకమిత్యమరః + ఇ
ష్టకేషీకామాలానాంచితతూలభారిష్వితిహ్రస్వః ॥ పక్వమృద్వికారస్యేశేషవా
చకస్యేష్టకాశబ్దస్య తాదృశి సువర్ణవికారే-సువర్ణఘటనదుపచారాత్ప్రయో
గః, క్షితిపస్య-యుధిష్ఠిరస్య వస్త్యం-సదనం ॥ ని ॥ నిశాంతవస్త్యసదనభవనే
త్యమరః ॥ దదర్శ, యత్ వస్త్యం గగనస్పృశా అభ్రంకషేణ మణీషుచాంరత్న
ప్రభాణాంచయేన సమూహేన నాకినాం దేవానామపి సదనాని ఉదస్మయత అ
హాసత్ + స్మయతేరుత్పూర్వాత్కర్తరిలజ్, అత్రాపి నృపసదనస్య సురస
దనాధిక్యాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౫౩ ॥—ఉదయాదీతి॥
అథ నృపసదనదర్శనానంతరం, ఉదయాద్రేః మూర్ధ్ని-శిఖరే, యుగపచ్చకా
సతోః-ప్రకాశమానయోః + చకాస్రుదీప్తావితిధాతోశ్శతృప్రత్యయః ॥ దిన
నాథపూర్ణశశినోః-సూర్యపూర్ణచంద్రమసోః, అసంభవాం - సంభవరహి
తాం, తయోస్తథాభూతయోర్యౌగపద్యాయోగాదభూతపూర్వామిత్యర్థః,
రుచిం శోభాం బిభ్రతౌ నృపాచ్యుతౌ రుచిరధామ్ని-ఉజ్జ్వలతేజసి, అలఘునివి
పులే ఆసనే-సింహాసనే న్యషదతాం-ఉపవిష్టౌ + సదేర్లఙి పుమాదిత్వాత్
చ్లేరఙాదేశః సదిరప్రతేరితిషత్వం ॥ అత్ర సమ్భావనయార్కపూర్ణేందుశో
భాసంబంధోక్తేరసంబంధే సమ్బంధరూపాతిశయోక్తిః ॥ ౫౪ ॥—సుతరామి
తి ॥ తద్రాజకులంకురుకులం, సకలక్లమచ్ఛిదా-సకలదుఃఖహారిణా, యదునం
దనేనకృష్ణేన, సనిదాఘం-ససంతాపమంగం మాతరిశ్వనా-వాయునేవ, ఉదకా
న్యస్యసంతీతిఉదన్వాన్ ఉదధిః + ఉదన్వానుదధౌచేతినిపాతః ॥ తస్యపయో జ
లం శశినేవ సుతరామత్యంతం + అవ్యయఘ్నామామిత్యామ్ప్రత్యయః ॥ సుఖే
నాకేశేన నందథుం-ఆనందమాప ॥ ని ॥ స్యాదానందథురానందఇత్యమరః +

అనవద్యవాద్యలయగామికోమలంనవగీతమప్యనవగీతతాం దధత్ । స్ఫుటసాత్త్వికాంగికమనృత్యదుజ్జ్వలం సవిలాససలాసికవిలాసినీజనః ॥ ౭౮ ॥ సకలేచతత్రనగరేహరౌగృహాన్గతవత్యకాలమహమాదిదేశసః । సతతోత్సవంతదిహనూనము

ద్విలోఽభుజతిరధుచ్ ప్రత్యయః ॥ మాలోపమా ॥ ౭౯ ॥ —అనవద్యేతి ॥ సవిలాసోవిలాసయుక్తోలాసికవిలాసినీజనః-నర్తక(స్త్రీ)జనో,నవిలాససలాసికవిలాసినీజనః ॥ ని ॥ నర్తకీలాసికెసమెఇత్యమరః ॥ అనవద్యమగర్హ్యంయత్ వాద్యంవంశాదితస్య లయః సామ్యంగీతస్య సమకాలత్వం తద్గామిద్రుతవిలమ్బితాదివాద్యమానానువర్తీత్యర్థః ॥ని॥తాలఃకాలక్రియామానం లయస్సామ్యమిత్యమరః॥ నవంగీతంయస్యతన్నవగీతం తథాప్యనవగీతతాం నవగీతేతరతాం దధదితి విరోధేపిశబ్దః, అగర్హితత్వం దధదిత్యవిరోధాద్విరోధాభాసోలంకారః ॥ ని ॥ అవగీతంతునిర్వాదేముహుర్దృష్టేపిగర్హితెఇతివిశ్వః ॥ సత్త్వమంతఃకరణం తేన నిర్వృత్తం సాత్త్వికం, అంగం హస్తాదితేననిర్వృత్తమాంగికం॥ ని ॥ నిర్వృత్తేత్త్వంగసత్త్వాభ్యాం ద్వేత్రిష్వాంగసాత్త్వికేఇత్యమరః ॥ తేస్ఫుటెయస్మిన్ తత్తథోక్తం వాచికస్యాప్యుపలక్షణమేతత్ ॥ యథాహభగవాన్ భరతః (పదార్థాన్)సామాన్యా) భినయోనామజ్ఞేయోవాగంగసత్త్వజఃబుధైః ॥ అతఏవాహకాళిదాసోపి ॥అంగసత్త్వవచనాశ్రయంమిథః (స్త్రీ)పుంస్యోర్ముపధాయయద్గుణ్యయన్నితికోమలం మధురం ఉజ్జ్వలముద్ధతంచ, నృత్యమనృత్యత్, యథోక్తం దశరూపకే ॥ భావాశ్రయంతునృత్యంస్యాన్నృత్తంతాలలయాశ్రయమ్। ఆద్యంపదార్థాభినయోమార్గోదేశీతథాపరం ॥ మధురోద్ధతభేదేన తద్ద్వయంద్వివిధంపునః । లాస్యతాండవరూపేణ నాటకాద్యుపకారకమితి ॥ ౭౮ ॥—సకలఇతి ॥ కించేతిచార్థః సరాజాహరౌ-కృష్ణే, గృహాన్ గతవతిసతి ॥ ని ॥ గృహాఃపుంసిచభూమ్న్యేవ వేశ్మేత్యమరః ॥ సకలె తత్రనగరె ఇంద్రప్రస్థే అకాలే ప్రసిద్ధవసంతాద్యతిరిక్తకాలె మహాముత్సవం ॥ ని ॥ మహఉద్ధవఉత్సవఇత్యమరః॥ ఆదిదేశ-ఆజ్ఞాపయామాస, అత్రోత్ప్రేక్షతె ఉన్నతః-కృష్ణాగమనాదుత్కటానందస్య మహీభృతో ధర్మనందనస్య తన్నగరం సతతా ఉత్సవాయస్మిన్ తత్ సతతోత్సవమితి ఇత్యేతదిత్యర్థః రథసేన-త్వరయా, విస్మృతమభూత్ నూనం అన్యథాకథం స కృత

స్మ్వారభసేనవిస్మృతమథాన్మహీభృతః ॥ ౬౭ ॥ హరిరాకుమారమఖిలాభిధా
నవిత్స్వజనస్యవార్తమయమన్వయుఙ్క్త చ । మహతీమపి శ్రియమవాప్య విస్మ
యస్సుజనోనవిస్మరతిజాతుకించన ॥ ౬౮ ॥ మర్త్యలోకదురవాపమవాప్తరసో
దయంనూతనత్వమతిరక్తతయానుపదందధత్ । శ్రీపతిఃపతిరసావవనేశ్చపరస్ప
రంసంకథామృతమనేకమసిస్వదతాముభౌ ॥ ౬౯ ॥..........................

ర్ణోపదేశఇతిభావః ॥ ౬౭ ॥—హరిరితి ॥ కించేతిచార్థః, అఖిలానాంబంధూ
నామభిధానాని-నామాని, వేత్తీతి- అఖిలాభిధానవిత్ సకలనామప్రపంచాభి
జ్ఞశ్చ, నామరూపే వ్యాకరవాణీతిశ్రుతేరితిభావః ॥ ని ॥ ఆఖ్యాహ్వే అభిధా
నంచ నామధేయంచనామచేత్యమరః ॥ అయంహరిః కృష్ణః ఆ, కుమారేభ్య ఆకు
మారం కుమారమారభ్యేత్యర్థః + ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యభివిధావవ్యయీ
భావః, స్వజనస్య బంధుజనస్య ॥ ని ॥ బంధుస్వస్వజనాస్సమాఇత్యమరః ॥ వా
ర్తమనామయం ఆరోగ్యమిత్యర్థః ॥ ని ॥ వార్తంఫల్గున్యరోగేచేత్యమరః ॥*
బ్రాహ్మణంకుశలంపృచ్ఛేత్ క్షత్రబంధుమనామయమితి మనుస్మరణాదితి భావః ॥
అన్వయుఙ్క్త-అపృచ్ఛత్ ॥ని॥ ప్రశ్నేనుయోగఃపృచ్ఛాచేత్యమరః + యుజేః
కర్తరిలఙ్, తథాహి మహతీంశ్రియం సంపదమవాప్యాపి విస్మయః నిరహంకా
రః సుజనః అతఏవ జాతు-కదాచిదపి, కించన కిమపికర్తవ్యం నవిస్మరతి నహి
సుజనః సంపన్నోప్యహంకారంకరోతీతిభావః ॥ సామాన్యేన విశేషసమర్థన
రూపోర్థాంతరన్యాసః ॥ ౬౮ ॥—మర్త్యేతి ॥ ఉభౌ శ్రీపతిః-కృష్ణః, అసావవ
నేఃపతిః, ధర్మసుతశ్చ పరస్పరం మర్త్యలోకే-మనుష్యలోకే, దురవాపం-దుర్ల
భం, అవాప్తరసోదయం-ప్రాప్తరసోత్కర్షం స్వాదుభవదిత్యర్థః, అతిరక్తత
యా-అతిస్నిగ్ధతయా, అనుపదమనుక్షణం, ప్రతివాక్యంచ, నూతనత్వమపూర్వ
త్వందధత్ అనేకం బహులం సంకథాసమ్భాషణం చేదిరాజజరాసంధాదివధకా
ర్యచింతారూపం తదేవామృతం తదసిస్వదతాంస్వాదితవంతౌ ॥ఆకరః స్వపరభూ
రికథానాం ప్రాయశోహి సుహృదోస్సహవాసఇతి(నైషధోక్తరీత్యేతి)భావః +
స్వాదయతేః ణౌచఙ్యుపధాయాహ్రస్వః, సంకథామృతమితిరూపకాలంకారః ॥
స్వాదనలింగాత్ ।అస్మిన్ శ్లోకేమణిభూషణంవృత్తం ॥ రస్నైభభోరసహితౌచ
భవేన్మణిభూషణమితిలక్షణాత్ ॥ ౬౯ ॥ ....

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శ్రీపదాంకే శిశుపాలవధే మహాకావ్యే
పాండవసమాగమపూర్వకమింద్రప్రస్థపురప్రవేశో నామ త్రయోదశస్సర్గః

మాఘమహాకావ్యే-సవ్యాఖ్యానే-చతుర్దశసర్గప్రారంభః

తం జగాద గిరముద్గిరన్నివ స్నేహమాహితవికాసయా దృశా । యజ్ఞకర్మణి మనస్సమాదధద్వాగ్విదాం వరమకద్వదో నృపః ॥ ౧ ॥ లజ్జతే న గదితః ప్రియం పరో వక్తు రేవ భవతి త్రపాధికా । వ్రీడమేతి న తవ ప్రియంవదన్ హ్రీమతా త్రభవతైవ భూ

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ కొలచల మల్లినాథసూరివిరచితే శిశుపాలవధాఖ్యమహాకావ్యవ్యాఖ్యానే సర్వంకషాఖ్యానే పాండవసమాగమవర్ణనం నామ త్రయోదశస్సర్గః

తమితి ॥ వదతీతి వదః పచాద్యచ్, కుత్సితస్య వదః కద్వదః గర్హ్యవాది ॥ని॥ గర్హ్యవాదీతు కద్వద ఇత్యమరః + రథవదయోశ్చేతి కోః కదాదేశః ॥ స న భవతీత్యకద్వదః సాధువాదీ నృపో యుధిష్ఠిరః యజ్ఞకర్మణి-యజ్ఞానుష్ఠానే, మనః సమాదధత్-సమ్యగాదధానః, తదేవ హృది నిధాయేత్యర్థః, ఆహితవికాసయా ఆనందకృతప్రసారయా, దృశా-దృష్ట్యా, స్నేహముద్గిరన్నుద్వమన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా, దృష్టివికాసప్రకటితస్నేహస్సన్నిత్యర్థః + వాచో విదంతి వక్తుం వివేక్తుం చ జానంతీతి వాగ్విదః వాక్యకోవిదాః + సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్, తేషాం వరం-శ్రేష్ఠం తం హరిం గిరం జగాద + బ్రువిరర్థగ్రహణాత్, దుహ్యాజిత్యాదితా గదేర్ద్వికర్మకత్వం, అత్రోత్ప్రేక్షావృత్త్యనుప్రాసయోస్సంసృష్టిః, అస్మిన్సర్గే రథోద్ధతావృత్తం * రాన్నరావిహ రథోద్ధతా లగౌ ఇతి లక్షణాత్ ॥౧॥ గిరం జగాదేత్యుక్తం తామేవ దశభిః ప్రపంచయతి ॥ లజ్జత ఇత్యాది ॥ పరః-త్వదన్యః, కశ్చిత్పుమాన్ ప్రియం గదితః-ప్రియవాక్యముక్తః, స్తుతస్సన్నిత్యర్థః + గదేర్దుహాదిత్వాదప్రధానే కర్మణి క్తః, అప్రధానే దుహాదీనామితి వచనాత్ న లజ్జతే తస్యోత్సేకిత్వాదితి భావః, కింతు వక్తుః-స్తోతురేవాధికా త్రపా భవతి, భయాదినా మిథ్యాస్తావకత్వాదితి భావః, ప్రకృతే తు నైవమిత్యాహ తవ ప్రియం వదన్ త్వాం స్తువన్నిత్యర్థః, వ్రీడం నైతి అనంతగుణాధారే త్వయి బహ్వోఽపి

యతే ॥ ౨ ॥ తోషమేతివితథైస్స్తవైఃపరస్తైశ్చతస్యసులభాశ్శరీరిభిః । అస్తిన
స్తుతివచోఽనృతంతవస్తోత్రయోగ్యనచతేనతుష్యసి ॥ ౩ ॥ బహ్వపిప్రియమయం
తవబ్రువన్నవ్రజత్యనృతవాదితాంజనః । సంభవంతియదదోషదూషితేసార్వసర్వ
గుణసంపదస్త్వయి ॥ ౪ ॥ సావిభూతిరనుభావసంపదాంభూయసీతవయదాయ
తాయతి । ఏతదూఢగురుభారభారతంవర్షమద్యమమవర్తతేవశే ॥ ౫ ॥

ప్రియసత్యమిథ్యాత్వాదితి భావః, కింత్వత్రభవతా పూజ్యేన హ్రీమతా భూయతే ప్రత్యుతత్వమేవాత్ర జిహ్రేషీత్యర్థః, మహతామనుత్సేకిత్వాదితి భావః * పూజ్యస్తత్రభవానితీతి సజ్జనః + ఇతరాభ్యోపి దృశ్యంత ఇతి సార్వవిభక్తికస్త్రల్, సుప్సుపేతి సమాసః ॥ ౨ ॥—తోషమితి ॥ పరస్త్వదన్యః వితథైరసత్యైః స్తవైః స్తోత్రైః ॥ ని ॥ స్తవస్తోత్రంస్తుతిర్నుతిరిత్యమరః ॥ తోషముత్సేకమేతి తస్యపరస్య తైశ్చ మిథ్యాస్తవాః శరీరిభిః-ప్రాణిభిః, సులభాశ్చ అసంబద్ధప్రలాపానామనర్గళత్వాదితి భావః త్వయితు నైవమిత్యాహ ॥అస్తీతి॥ హే స్తోత్రయోగ్య స్తోత్రార్హ, అనంతగుణాధారత్వాదితి భావః, అతఏవ తవసంబంధిస్తుతివచోఽనృతం నాస్తి నభవతి, తేన స్తుతివచసా నతుష్యసి-నోత్సించసిచగంభీరత్వాదితిభావః, అత్రశ్లోకద్వయేపురుషాంతరాదుపమానభూతాదాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః ॥ ౩ ॥—బహ్వపీతి ॥ అయంజనః స్వయమిత్యర్థః, తవ బహుప్రియం బ్రువన్-వదన్ సన్, అనృతవాదితాం-మిథ్యావాదిత్వం, నవ్రజతి-నగచ్ఛతి- కుతః హే సార్వ సర్వహిత + సర్వపురుషాభ్యాం ణఢఞావితి ణప్రత్యయః యద్యతో దోషదూషితోనభవతీత్యదోషదూషితః తస్మిన్ సర్వావగుణవర్జితే త్వయి సర్వగుణసంపదః సంభవంతి అనారోపితగుణవాదో భూయానపి నవిపర్యేతీతి భావః, అత్రోత్తరవాక్యార్థేన పూర్వవాక్యార్థసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం ॥ ౪ ॥—సేతి ॥ హే ఊఢగురుభారధృతమహాభార! విశ్వంభరత్వాదితి భావః, ఏతద్భరతస్య రాజ్ఞ ఇదంభారతం భారతాఖ్యం వర్షంహిమశైలసేతుమధ్యభూఖండం ॥ ని ॥ స్యాద్వర్షో లోకధాత్వంశే వత్సరే వర్షమస్త్రియామిత్యమరః ॥ అద్యేదానీమాయత్యాయతిబహూత్తరకాలంస్థిరం యథాతథేత్యర్థః ॥ ని ॥ ఉత్తరః కాల ఆయతిరిత్యమరః ॥ మమవశే ఆయత్తతాయాం వర్తత ఇయాన్ ॥ ని ॥ వశ ఆయత్తతాయాంచేతివిశ్వః ॥ సాతదస్యవర్తనం విజేయ

సప్తతంతుమధిగంతుమిచ్ఛతః కుర్వనుగ్రహమనుజ్ఞయా మమ । మూలతాముపగతే ఖలు త్వయి ప్రాపి ధర్మమయవృక్షతా మయా ॥ ౬ ॥ సంభృతోపకరణేన నిర్మలాం కర్తుమిష్టిమభివాంఛతా మయా । త్వం సమీరణ ఇవ ప్రతీక్షితః కర్షకేణ వలజాన్పుపూషతా ॥ ౭ ॥ వీతవిఘ్నమనఘేన భావితా సన్నిధేస్తవ మఖేన మేధునా ।

ప్రాధాన్యాత్, స్త్రీలింగతా తవానుభావసంపదాం సామర్థ్యాతిశయానాం భూయసీ మహతీ విభూతిర్మహిమా కార్యమితి యావత్ త్వత్ప్రసాదలబ్ధమిదమైశ్వర్యమిత్యర్థః, అత్ర నిజైశ్వర్యస్య తదనుభావసంపదాం చాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౫ ॥—తదేవం స్తుత్వా హరిమభిముఖీకృత్య కృత్యాంశమావేదయతి ॥ సప్తేతి ॥ సప్త తంతవః సంస్థా యస్య తం సప్తతంతుం క్రతుం ॥ ని ॥ సప్తతంతుర్మఖః క్రతురిత్యమరః ॥ అధిగంతుం ప్రాప్తుమిచ్ఛతో మమానుజ్ఞయానుజ్ఞాదానేనానుగ్రహం ప్రసాదం కురు సహాయం కుర్విత్యర్థః- సమర్థస్య కిం మదనుగ్రహేణేత్యత్రాహ ॥ హే ప్రభో త్వయి మూలతాం ముఖ్యకారణతామంఘ్రిత్వం చోపగతే సతి మయా ధర్మమయవృక్షతా ధర్మాత్మకవృక్షతా ప్రాపి ప్రాప్తా + ఆప్నోతేః కర్మణి లుఙ్, ప్రాగపి త్వదనుగ్రహాదేవ ధర్మమర్జయన్ ధర్మరాజోహమస్మీతి భావః, అత్ర నృపస్య ధర్మవృక్షత్వేన హరేస్తన్మూలత్వేన చ రూపణాత్సావయవరూపకం, తేన త్వదనుగ్రహస్సర్వథా ప్రార్థనీయ ఇతి తాత్పర్యం వ్యజ్యతే ॥ ౬ ॥—సంభృతేతి ॥ నిర్మలాం-నిర్దోషాం, ఇష్టిం యాగం, + యజేః స్త్రియాం క్తిన్, వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం, కర్తుమభివాంఛతా అతఏవ సంభృతోపకరణేన-సంపాదితసాధనేన మయా త్వం వలజాన్ ధాన్యరాశీన్ ॥ ని ॥ వలజో ధాన్యరాశిస్స్యాదితి వైజయంతీ ॥ పుపూషతా పవితుం శోధితుం నిర్బుసీకర్తుం, ఇచ్ఛతా + పునాతేస్సన్నంతాల్లటశ్శత్రాదేశః ॥ సనిగ్రహగుహోశ్చేతి చకారాదిట్ప్రతిషేధః, కర్షకేణ కృషీవలేన సమీరణో వాయురివ, ప్రతీక్షితః ప్రవాతే శూర్పాదినా ధాన్యస్యోత్క్షేపః పవనం-వాతం, వినేవ త్వాం వినా సంభృతసమ్భారేణాపి మయా యాగస్సుదుష్కర ఇతి భావః ॥ ౭ ॥—వీతవిఘ్నమితి ॥ అధునా తవ సన్నిధేః-సన్నిధానాద్ధేతోః మే మఖేన-క్రతునా, కర్త్రా వీతవిఘ్నమవిఘ్నం అనఘేన-నిర్దోషేణ, భావితా భవిష్యత ఇత్యర్థః + భావేలుట్ స్యసిచ్సీయుడిత్యాదినా వాచిణ్వద్భావాద్వృ

కోవిహంతుమలమాస్థితోదయేవాసరశ్రియమశీతదీధితౌ ॥ ౮ ॥ స్వాపతేయమ
ధిగమ్యధర్మతః పర్యపాలయమవీవృధంచయత్ । తీర్థగామికరవైవిధానతస్తజ్జుష
స్వజుహవానివానలే ॥ ౯ ॥ పూర్వమంగజుహుధిత్వమేవవాస్నాతవత్యవభృథే
తతస్త్వయి । సోమపాయినిభవిష్యతేమయావాంఛితోత్తమవితానయాజినా ॥

ద్విశః, తథాహి-అశీతదీధితౌ-ఉష్ణాంశౌ-ఆస్థితోదయేసతి కోవాసరశ్రియం-దినశో
భాం, విహంతుమలం శక్తః నకోపీత్యర్థః, అత్ర హరిమరీచిమాలినోర్వాక్య
భేదాద్బింబప్రతిబింబతయా సన్నిహితత్వాదితత్వయోస్సమానధర్మతయా ని
ర్దేశాద్దృష్టాంతాలంకారః * యత్రవాక్యద్వయేబింబప్రతిబింబతయోచ్యతే ।
సామాన్యధర్మోవాక్యజ్ఞైస్సదృష్టాంతోనిగద్యతఇతిలక్షణాత్ ॥ ౮ ॥ —స్వాపతే
యమితి ॥ యత్స్వపతౌ స్వామిని సాధుస్వాపతేయంవిత్తం ॥ని॥ ద్రవ్యం
విత్తంస్వాపతేయమిత్యమరః + పథ్యతిథివసతిస్వపతేర్ఢఞ్, ధర్మతః క్షత్రియ
స్య విజితమితిశాస్త్రోక్తప్రకారాదిత్యర్థః, అధిగమ్య-లబ్ధ్వా, పర్యపాలయం
చోరాదిభ్యస్సాధ్వరక్షం అవీవృధమవర్ధయంచ + వృధేర్ణౌచఙి సన్వద్భా
వాభ్యాసేత్వదీర్ఘాః అథ తత్ స్వాపతేయం విధానతః శాస్త్రోక్తవిధినా తీర్థ
గామిపాత్రగామికరవైకుర్యాం * అలబ్ధమీహేద్ధర్మేణ లబ్ధం యత్నేనపాలయే
త్ । పాలితంవర్ధయేన్నిత్యం వృద్ధంపాత్రేషునిక్షిపేదితిస్మరణాత్ ॥ తచ్చ పా
త్రం త్వమేవేత్యాహ ॥ జుషస్వ సేవ స్వసాక్షాదేవ భుంక్ష్వేత్యర్థః + జుషీ
ప్రీతిసేవనయోరితిధాతోర్లోట్, అనలేవాజుహవానిజుహుయాంతన్ముఖేనాపి
త్వమేవతద్భోక్తృత్వాదితిభావః + జుహోతేస్సంప్రశ్నేలోటిమేర్నిరాదేశః ॥
॥ ౯ ॥—పూర్వమితి ॥ పతిపక్షాంతరే అథవేత్యర్థః అంగభోః ॥ ని ॥ అథ
సంబోధనార్థకాః ॥ స్యుఃప్యాట్పాడంగహేహైభోరిత్యమరః ॥ పూర్వం త్వ
మేవ జుహుధియజస్వేత్యర్థః + హుఝల్భ్యోహేర్ధిరితిహేర్ధిరాదేశః ॥ సో
మపాయిని త్వయి అవభృథే-దీక్షాంతకర్మణి ॥ ని ॥ దీక్షాంతోవభృథోయజ్ఞఇత్య
మరః ॥ స్నాతవతిసతి తతోనంతరం మయా వాంఛితః ఉత్తమోవితానః రాజ
సూయాఖ్యః ॥ ని ॥ క్రతువిస్తారయోరస్త్రీవితానంత్రిషుతుచ్ఛకే ఇత్యమరః ॥
తేన యజతీతితద్యాజినా భవిష్యతే + భావేల్లృట్, త్వయిఇష్టవతిసతి పశ్చాద
హంయక్ష్యఇత్యర్థః ॥ అత్ర శ్లోకద్వయే హరేర్యాగాసంబంధేపిసంబంధో

౧౦ ॥ కింవిధేయమనయావిధీయతాంత్వత్ప్రసాదజితయార్థసంపదా । శాధిశాసకజగత్త్రయస్యమాపాశ్రవోస్మి భవతస్సహానుజః ॥ ౧౧ ॥ తంవదంతమితివిష్టరశ్రవాఃశ్రావయన్నథసమస్తభూభృతః । వ్యాజహారదశనాంశుమండలవ్యాజహారశబలందధద్వపుః ॥౧౨॥ సాదితాఖిలనృపంమహన్మహాస్సంప్రతిస్వనయసంపదుక్తి

క్తైరతిశయోక్తిః ॥ ౧౦ ॥—కిమితి ॥ అథవా త్వత్ప్రసాదేన-త్వదనుగ్రహేణ, జితయా-జయలబ్ధయా, అనయార్థసంపదా-ధనసంపదా, కింవిధేయం-కిమనుష్ఠేయం, విధీయతాం-త్వయైవక్రియతాం, అహంతు నస్వతంత్ర ఇత్యాహ ॥ శాధీతి ॥ జగత్త్రయస్యశాసక కింపునర్మమేతిభావః, మాంశాధినియుఙ్క్ష్వేత్యర్థః శాసేర్లోటి, హుఝల్భ్యోహేర్ధిరితిధిరాదేశః, ఝులోఝలీతిసలోపః, సహానుజః-సానుజస్సన్ వోపసర్జనస్యేతిసహశబ్దస్యసభావవికల్పః, భవతః ఆశ్రవోవిధేయోస్మి ॥ ని ॥ విధేయోవినయగ్రాహీ వచనేస్థితఆశ్రవఇత్యమరః ॥ అత్రానాశ్రవస్యాశ్రవత్వసంబంధోక్తైరతిశయోక్తిః, ఇహ దశశ్లోక్యాం దండ్యాచార్యమతేన ప్రియతరాఖ్యానాత్ప్రేయోలంకారః, ప్రేయః-ప్రియతరాఖ్యానమితిలక్షణాత్ ॥ ఆధునికాస్తుభావనిబంధనాత్, ప్రేయోలంకారఇతిలక్షయంతి నచోన్నీతస్సత్ర తత్రాన్వేష్యతేచ ॥ ౧౧ ॥— తమితి ॥ అథానంతరం, విష్టరావివ శ్రవసీయస్యసవిష్టరశ్రవాః ॥ ని ॥విష్ణుర్నారాయణఃకృష్ణోవైకుంఠోవిష్టరశ్రవాఇత్యమరః ॥ ఇతి-ఇత్థంవదంతం, తంనృపం సమస్తభూభృతః-సర్వాన్నృపాన్, శ్రావయన్ దశనాంశుమండలమితివ్యాజః అపదేశోయస్యతేన హారేణ-ముక్తాహారేణ, శబలం-శారం,వపుర్దధత్సన్ వ్యాజహార-వ్యాహృతవాన్, అత్ర దశనాంశుమండలస్య వ్యాజశబ్దేనాసత్యత్వప్రతిపాదనాదపహ్నవభేదః ॥ ౧౨ ॥—యదుక్తంసాధిభూతిరిత్యాదితత్రోత్తరమాహ ॥ సాదితేతి ॥ సంప్రతి మహాన్ తే-తవ, మహస్తేజః స్వనయసంపదేవ-నిజనీతిమహిమ్నైవ, సాదితాఖిలనృపం-విజితసమస్తరాజకం, నతుమదనుభావాదిత్యభావః, తథాహి పథ్యాహితావృత్తిరన్నపానాదిక్రియాయస్యసోపి అరోగతామారోగ్యం సమశ్నుతేయది-ప్రాప్నోతిచేత్, సోపి తథారోగ్యమిత్యర్థః, విధేయప్రాధాన్యాత్పుల్లింగతా, పరస్యభిషజోగుణః కింనేత్యర్థః, ... తైరారోగ్యమౌషధసాధ్యత్వాద్భిషజోగుణోస్తుహితమితమేధ్యాశినస్తు ...

వతే । కింపరస్యస గుణస్సమశ్నుతే పథ్యవృత్తిరపి యద్యరోగతాం ॥ ౧౩ ॥ తతు రాజ్ఞిభవతిస్థితేపురః కః క్రతుం యజతురాజలక్షణమ్ । ఉద్ధృతా భవతి కస్యవాభువః శ్రీవరాహమపహాయయోగ్యతా ॥ ౧౪ ॥ శాసనేపిగురుణివ్యవస్థితం కృత్యవస్తుషునియుఙ్క్ష్వకామతః । త్వత్ప్రయోజనధనంధనంజయాదన్యఏషఇతిమాంచ

ర్థః, స్వయం సమర్థః పరాధీనసిద్ధిరిత్యుపచారఇతిభావః, దృష్టాంతాలంకార స్సగమః॥౧౩ ॥—యదుక్తం పూర్వమంగజహాథిత్వమేవవేతితత్రాహ॥ తదితి ॥ తత్తస్మాదుక్తరీత్యా, తవైవాధికారిత్వాదిత్యర్థః ॥ కుతః సురాజ్ఞి, విజయప్రజారక్షణాదిగుణయోగాత్, శుద్ధక్షత్రియే + సపూజనాదితి సమాసాంత ప్రతిషేధః, భవతి త్వయి పురః స్థితేసతి కః త్వదన్యః-కఇత్యర్థః, రాజ్ఞః-క్షత్రియస్య; లక్షణం-చిహ్నమసాధారణం క్రతుం-రాజసూయమిత్యర్థః యజతు నకోపీత్యర్థః, రాజా రాజసూయేనయజేతేతి రాజాధికారితాశ్రవణాత్, రాజాత్వమేవేతిభావః + సమ్భావనాయాంలోట్, అత్ర దృష్టాంతమాహ ॥ భువఉద్ధృతౌ-భూమేఃఉద్ధరణే శ్రీమాన్వరాహస్తం-శ్రీవరాహం-ఆదివరాహం, అపహాయ కస్యపునర్యోగ్యతాసామర్థ్యంభవతి నకస్యాపీత్యర్థః, యోగాయప్రభవతీతియోగ్యః + యోగాద్యచ్చేతియత్ప్రత్యయః, అత్ర రాజవరాహయోః వాక్యభేదేనబింబప్రతిబింబకరణాత్ దృష్టాంతాలంకారః॥౧౪॥—యచ్చోక్తం సంభృతోపకరణేనేత్యాదినా తత్రగృహీతకర్ణోస్మీత్యాహ॥శాసనఇతి ॥ గురుణి అతిదుష్కరేపిశాసనే-నియోగే, వ్యవస్థితం త్వదాజ్ఞాకారిణమిత్యర్థః, మాం కృత్యవస్తుషు-కర్తవ్యార్థేషు, కామతో యథేచ్ఛం నియుఙ్క్ష్వ ప్రేషయ, అనుచితమేతజ్జగన్నియంతరిరాజ్ఞస్సంకోచం నివారయన్నాహ ॥ త్వదితి ॥ త్వత్ప్రయోజనమేవధనంయస్యతం-త్వదర్థైకనిష్ఠమిత్యర్థః మాంధనానియజతీతిధనంజయోర్జునః + సంజ్ఞాయాంభృతౄవృజిధారిసహితపిదమఇతి ఖశ్ప్రత్యయేముమాగమః ॥ తస్మాదేషోన్యఃకృష్ణఇతి మావగాః-నావేహిచ నియోగసముచ్చయార్థశ్చకారః +అవపూర్వాదిణఃమాఙిలుఙి ఇణోగాలుఙీతి గాదేశః, నమాఙ్యోగ ఇత్యట్ప్రతిషేధః, ఉభయోః సఖామైత్రీసంబంధాస్మరనారాయణాత్మకత్వాచ్చ నావయోర్భేదప్రతిపత్తిః కార్యేత్యర్థః,తథాచ తద్వదేవకర్మసు నియోగేష్వసంకోచఉచితఇతిభావః, అతఏవానయోరావైకార్థయో

మానగాః ॥ ౧౫ ॥ యస్తవేహసవనేనభూపతిఃకర్మకర్మకరవత్కరిష్యతి । తస్య నేష్యతివపుఃకబంధతాం బంధురేషజగతాంసుదర్శనః ॥ ౧౬ ॥ ఇత్యుదీరితగిరం నృపస్త్వయి శ్రేయసిస్థితవతిస్థిరామమ । సర్వసంపదితిశౌరిముక్తవానుద్వహన్ముదముపస్థితక్రతౌ ॥ ౧౭ ॥ ఆననేనశశినఃకలాందధద్దర్శనక్షపితకామవిగ్రహః । ఆ

శ్చైతుహేతుమద్భావాద్వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగమలంకారః॥సచకృష్ణయోర్భేదే అభేదరూపాతిశయోక్తిమూలఇతిలనయోరంగాంగీభావేనసంకరః ॥౧౫॥ — యద్వోచ్చక్తం వీతవిఘ్నమిత్యాదితత్రాభయదానంప్రతి జానీతేయఇతి । యోభూపతిః తవేహాస్మిన్సవనే-యజ్ఞే॥ ని ॥సవనంయజనేస్నానేసోమే నిర్దలనేపిచేతివిశ్వః ॥ కర్మకరవత్-భృత్యవత్, కర్మనకరిష్యతి, తస్య భూపతేః వపుః జగతాంబంధుః క్షేమంకరత్వాదితిభావః, ఏషసుదర్శనోమచ్చక్రం ॥ ని॥ శంఖోలక్ష్మీపతేః పాంచ జన్యశ్చక్రం సుదర్శనమిత్యమరః ॥ (సుదర్శనోస్త్రీయాంచక్రే ఇతి నామనిధానాత్పుంస్త్వమపీష్యతమరమసుధాయాం)కబంధతాం శిరశ్శూన్యతాంనేష్యతి-ప్రాపయిష్యతి చక్రేణాస్యశిరశ్ఛేత్స్యామీత్యర్థః ॥ ని ॥ కబంధంసలిలేప్రోక్తమపమూర్ధకలేబరఇతివిశ్వః ॥ అతోవిఘ్నశంకాపి నకార్యేతిభావః అత్రసుదర్శనే బంధుత్వరూపణాద్రూపకాలంకారః ॥ ౧౬ ॥—ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం ఉదీరితగిరముపన్యస్తవాచం, శౌరిం-హరిం, నృపో యుధిష్ఠిరః, త్వయి శ్రేయస్యభ్యుదయే విషయే స్థితవతిసతి త్వయి క్షేమంకరే సతీత్యర్థః, మమ సర్వసంపత్ స్థిరేత్యుక్తవాన్, ముదం ఉద్వహన్ సత్సహాయసంపత్త్యా సంతుష్యన్, క్రతౌ ఉపస్థితక్రతుం *కర్తుం ఉద్యుక్తవాన్-ఉపక్రాన్తవానిత్యర్థః + తిష్ఠతేలుఙ్, ఉదోనూర్ధ్వకర్మణేత్యాత్మనేపదం,స్థాఘ్వోరిచ్చేతిసిచః కిత్త్వమికారశ్చ, హ్రస్వాదంగాదితిసకారలోపః ॥ ౧౭ ॥—అథపఞ్చత్రింశచ్ఛ్లోకైరనేకధాక్రతుంవర్ణయతి ॥ ఆననేనేత్యాది ॥ ఆననేన-శశినః కలామివకలాం కాంతిం దధదితినిదర్శనాలంకారః, శశిముఖఇత్యర్థః, అన్యత్ర శశిఖండధరఇత్యర్థః, దర్శనేనజ్ఞానేనక్షపితోనాశితో, కామవిగ్రహా-కామక్రోధౌ, యేనసః అన్యత్ర దృష్టిదగ్ధస్మరశరీరః, విమలైః శుద్ధైర్జలైరాప్లుతః-స్నాతః, అప్సుస్నాతీతిదీక్షాయాం స్నానవిధానాదితిభావః, అన్యత్ర శుభ్రోదకసిక్తః గంగాధరఇత్యర్థః, సనృపః అష్టానాంపూరణీ అష్టమీ + తస్యపూరణేడడితిడట్ ప్రత్యయః, నాంతాదసంఖ్యాదేర్మడితిమడాగమః,టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా

ప్లుతస్సవిమలై ర్జలై రభూదష్టమూర్తిధరమూర్తిరష్టమీ ॥ ౧౮ ॥ తస్యసాంఖ్యపురుషేణతుల్యతాం బిభ్రతస్స్వయమకుర్వతఃక్రియాః । కర్తృతాతదుపలంభతోఽభవద్వృత్తిభాజికరణేయథర్త్విజి ॥ ౧౯ ॥ శబ్దితామనపశబ్దముచ్చకైర్వాక్యలక్షణవిదోఽనువాక్యయా। యాజ్యయాయజనకర్మిణోఽత్యజన్ ద్రవ్యజాతమపదిశ్య దేవ

ఙీప్, అష్టానాంమూర్తీనాం సమాహారోఽష్టమూర్తీ తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాహారేద్విగురేకవచనం, నపుంసకత్వంచ తస్యధరోధారయితా అష్టమూర్తిధరః శివః తస్యమూర్తిరభూత్, సోమదీక్షితోఽభూదిత్యర్థః తస్యాప్యాగమే శివమూర్తిత్వప్రసిద్ధేః, అత్ర ప్రకృతాప్రకృతయోః నృపశివయోఃశబ్దమాత్రసాధర్మ్యాత్ శ్లేషాలంకారః ॥ ౧౮ ॥—తస్యేతి ॥ క్రియాః-కర్మాణి, హోమాదీని, అన్యత్ర పుణ్యపాపకర్మాణి, స్వయమకుర్వతోఽననుష్ఠితవతః, అన్యత్ర ఉదాసీనస్య, అతఏవ సాంఖ్యపురుషేణ సాంఖ్యశాస్త్రోక్తేనాత్మనాతుల్యతాం బిభ్రతస్తస్యరాజ్ఞః కరణే-అంతఃకరణే,యథా బుద్ధావివేత్యర్థః, ఋత్వాయజతీతి ఋత్విక్, యాజకః ॥ ని ॥ ఋత్విజోయాజకాశ్చతఇత్యమరః + ఋత్విగ్దధృగితినిపాతః ॥ తస్మిన్ వృత్తిభాజిహోమాదివ్యాపారంకుర్వతీత్యర్థః, అన్యత్ర పుణ్యపాపకారిణిసతి తదుపలంభతః తస్యాఋత్విగ్వృత్తేరుపలంభాత్, మమేదమిత్యనుసంధానాదేవ కర్తృతాక్రియానుష్ఠాతృత్వమభవత్ తథైవ విధిసామర్థ్యాదితిభావః ॥ అన్యత్ర తదుపలంభతస్తస్యాబుద్ధివృత్తేరుపలంభాత్ సాక్షిత్వేనానుసంధానాదేవ కర్తృత్వమభవత్, స్వయం క్రియాభోగరహితోఽప్యాత్మాతద్ధర్మిణ్యా బుద్ధేస్సన్నిధానాద్రక్తస్ఫటికవత్తథాభవతీత్యర్థః, ఉపమాలంకారః ॥ ౧౯ ॥—శబ్దితామితి ॥ వాక్యలక్షణవిదో మీమాంసాదిశాస్త్రజ్ఞాః, యజనకర్మిణోయజనవ్యాపారవంతః, ఋత్విజః + వ్రీహ్యాదిత్వాదిని ప్రత్యయః । అనూచ్యతఇతి అనువాక్యా-పురోనువాక్యామనూచ్య యాజ్యయాజుహోతీతిశ్రుతేః ॥సాచప్రశాస్త్రప్రార్యా తదభావే హోతృపార్యా దేవతాహ్వానీ ఋక్ + ఋహలోర్ణ్యత్,చజోఃకుఘిణ్ణ్యతోరితికుత్వం శబ్దసంజ్ఞాత్వాత్, వచోశబ్దసంజ్ఞాయామితినప్రతిషేధః॥ ఉచ్చకైః అనపశబ్దం-అపశబ్దరహితంయథాతథా శబ్దితాం-అభిహితాం మంత్రవర్ణేనోచ్చైః ప్రకాశితామిత్యర్థః, ఉచ్చైః ఋచాక్రియతేఇతివిధానాత్ + శబసంశబ్దఇతిధాతోశ్చురాదికాత్కర్మణిక్తః, దేవతామింద్రాదికామప్ర

త్రామ్ ॥ ౨౦ ॥ సప్తభేదకరకల్పితస్వరం సామ సామవిదసంగముజ్జగౌ । తత్ర సూనృతగిరశ్చ సూరయః పుణ్యమృగ్యజుషమధ్యగీషత ॥ ౨౧ ॥ బద్ధదర్భమయకాంచిదామయా వీక్షితాని యజమానజాయయా । శుష్మణి ప్రణయనాదిసంస్కృతే త్రై

దిశ్య-ఉద్దిశ్య, ద్రవ్యజాతం పశుపురోడాశాదిహవిస్సమూహం, ఇజ్యతే అనయేతి యాజ్యా హోతృపాఠ్యా యాగసాధనం ఋక్ + పూర్వవల్ ణ్యల్, బహులగ్రహణాల్ కరణార్థతా, యజయాచరుచప్రవచర్చశ్చేతికుత్వప్రతిషేధః, తయా అత్యజన్-అయజన్నిత్యర్థః, దేవతోద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగో యాగ ఇతిలక్షణాత్, స చ త్యాగః సామాన్యత ఆహవనీయే యద్యజ్జుహోతీతి తదాహవనీయ ఇతి సామాన్యన్యాయవిధానాదన్యత్రేత్యనుసంధేయం, ద్రవ్యత్యాగస్యాధ్వర్యుమాత్రకర్తృకత్వేపి యాజ్యా పురోనువాక్యాద్వారా హోతృప్రశాస్త్రోరపి సాహిత్యాదత్యజన్నితి బహుత్వవ్యపదేశః, తథాచ మైత్రావరుణేన పురోనువాక్యాయామనూక్తాయాం తత్ ప్రకాశితదేవతోద్దేశేనాధ్వర్యుర్హోతృపఠితయాజ్యాంతే వషట్కారేణ సోమాదికం హవిరగ్నావత్యాక్షీదిత్యర్థః స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ ౨౦ ॥ —సప్తేతి ॥ తత్ర క్రతౌ సామాని వేత్తీతి సామవిదుద్గాతా సప్తభేదం సప్తప్రకారం యథా తథా కరేణ-హస్తేన, కల్పితాః-సంపాదితాః, స్వరాః క్రుష్టాదయః యస్య తత్ కరవిన్యాసభేదాభివ్యంజితసప్తస్వరమిత్యర్థః, క్రుష్టః ప్రథమః ద్వితీయస్తృతీయశ్చతుర్థో మంద్రోఽతిస్వారశ్చేతి సప్తసామస్వరాః సామ బృహద్రథంతరాదికమసంగమస్ఖలితముజ్జగౌ ఉదగాయత్, కించ సూనృతగిరః-సత్యవాచః, ॥ని॥ ప్రియం సత్యం చ సూనృతమిత్యమరశేషః ॥ సూరయో విద్వాంసో, హోత్రధ్వర్యాదయః పుణ్యం-శ్రేయస్కరం, ఋచశ్చ యజూంషి చ తత్ ఋగ్యజుషం అగ్నిమీళ ఇషే త్వేత్యాదికం + ద్వంద్వైకవద్భావః, అచతురేత్యాదినా ద్వంద్వే సమాసాంతనిపాతః, అధ్యగీషత-అధ్యైషత + ఇణో గా లుఙి, విభాషా లుఙ్ లృఙోరితి గాఙాదేశపక్షే కుటాదిత్వాత్ సిచః ఙిత్త్వే, ఘుమాస్థేత్యాదినా ఈత్వం, అత్ర సామ సామేత్యాదినా వృత్త్యనుప్రాసభేదో ద్రష్టవ్యః ॥ ౨౧ ॥ —బద్ధేతి ॥ బద్ధం దర్భమయం దర్భవికారః కాంచిదామరశనాగుణో యస్యాస్తయా ఆగ్నీధ్రసన్నద్ధయోక్త్రయేత్యర్థః, ఆశాసానాసౌమనసమిత్యపరేణ గార్హపత్యముదఙ్ముఖ్యాసీనాం పత్నీం సన్నహ్యతి తిష్ఠంతీం వాచయతీత్యేకే మాంజేన

హవీంషి జుహవాంబభూవిరే ॥ ౨౨ ॥ నాంజసా నిగదితం విభక్తిభిర్వ్యక్తిభి
శ్చ నిఖిలాభిరాగమే । తత్ర కర్మసు విపర్యణీనమన్ మంత్రమూహకుశలాః ప్ర

ధామ్నా అన్యతరతః పాఠేనయోక్త్రేణవేత్యాపస్తంబవచనాత్ + డాబుభాభ్యా
మన్యతరస్యామితి డాప్ ప్రత్యయః ॥ యజమానో-యష్టా + పూజ్ యజోశ్శా
నన్నితి యజేశ్శానచ్ ప్రత్యయః ॥ తస్య జాయయా-పత్న్యా, వీక్షితాని-దృష్టాని,
హవీంషి-ఆజ్యాని, పత్న్యవేక్షితమిత్యాజ్యస్యైవ పత్న్యవేక్షణలక్షణసంస్కార
విధానాత్, అథవా తత్ప్రధానత్వాత్, సర్వేషామాజ్యాదీనాం ప్రాణభృత ఉపదధతీ
తి న్యాయేన వీక్షితత్వవ్యపదేశః, ప్రణయనం నామ గార్హపత్యాదుద్ధృత్యమంత్రేణా
యతనే సాదనం, ఆదిశబ్దాత్ పరిస్తరణపరిధానసంమార్గాదిసంస్కారసంగ్రహః
తైః ప్రణయనాదిభిః సంస్కృతే ఆహితాతిశయే శుష్మణి అగ్నౌ ॥ ని ॥ బర్హి
శ్శుష్మా కృష్ణవర్త్మేత్యమరః ॥ తత్రాప్యాహవనీయే జుహోతీతి చోదనయా నేసర్పి
రాజ్యం ప్రతీయాదధ్వర్యుం కర్తారం జుహూం పాత్రం వ్యాపృతాయాగ్నిం సుస్రు
వేణాహవనీయే ప్రధానమితి న్యాయవచనాత్, తైః ఋత్విగ్భిరగ్నౌ జుహవాంబ
భూవిరే + జుహోతేః కర్మణి లిట్, భీహ్రీభృహువాం శ్లువచ్చేతి వికల్పాదామ్
ప్రత్యయః, ద్విర్భావశ్చ అత్ర విషయస్య యోక్త్రాన్యానుపాదానేన విషయి
ణః కాంచీగుణస్యైవ తదభేదేన నిర్దేశాద్భేదే అభేదరూపాతిశయోక్తిరలంకా
రః, అనుప్రాసేన సంసృష్టః ॥ ౨౨ ॥—నేతి ॥ తత్ర తస్మిన్ కర్మణి-యజ్ఞక
ర్మణి, అన్యథాశ్రుతస్య శబ్దస్యాన్యథాలింగవచనాదిభేదేన విపరిణమనమూహః
తత్ర కుశలాః ప్రయోగవిషారదాస్తీతి ప్రయోగిణః ప్రయోక్తార ఋత్విజః ఆగమే
ఆమ్నాయే నిఖిలాభిర్విభక్తిభిః ప్రథమాదిసువిభక్తిభిః తిఙ్విభక్తిభిశ్చ, విభక్తి
గ్రహణం వచనోపలక్షణం, వ్యక్తిభిర్లింగైశ్చాంజసా (సుఖేన) సుఖతః నిగదితః
పఠితో నభవత్యశక్యత్వాదితి నాంజసా నిగదితః + అంజసఉపసంఖ్యానమితి అలు
క్, నఞర్థస్య నశబ్దస్య, సుప్సుపేతి సమాసః, అథవా అంజసేతి తృతీయాంత ప్రతి
రూపకమవ్యయం తత్త్వార్థే ॥ ని ॥ అంజసా తత్త్వతూర్ణయోరితి విశ్వః ॥ అంజసా
తత్త్వతో ముఖ్యవృత్త్యైత్యర్థః, అస్మిన్ పక్షే నైకపద్యనియమః తం మంత్రం కర్మాంగం
వేదవాక్యం విపర్యణీనమన్ విపరిణమయంతి స్మ విపరిణామం కృతవంత ఇత్యర్థః,
విపరిపూర్వాత్ నముధాతోః ణౌ లుఙి చఙి సన్వద్భావే + సన్యత ఇత్యభ్యాసస్యేత్వం

యోగిణః ॥ ౪౩ ॥ సంశయాయదధతోస్సరూపతాందూరభిన్నఫలయోః క్రియాం
ప్రతి । శబ్దశాసనవిదస్సమాసయోర్విగ్రహంవ్యవససుస్స్వరేణ తే ॥ ౪౪ ॥
లోలహేతిరసనాశత ప్రభామండలేనలసతాహసన్నివ । ప్రాజ్యమాజ్యమసకృ

దీర్ఘోలఘోరితిదీర్ఘః, ఉపసర్గాదసమాసేపిణోపదేశస్యేతిణత్వంస్యోనంతఇతిమ
న్త్రిస్యోనంవఙ్‌త్యాద్యుదాహార్యం, అత్రినాంజసానిగదితమిత్యస్యవిశేషణగత్యా
మంత్రివిపరిణమనహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగం॥౪౩॥--సంశయాయే
తి॥సంశయాయ-సందేహోత్పాదనాయ, సరూపతాం సాదృశ్యం దధతోరుభయ
త్ర రూపసామ్యాత్ అయంసమాసోయంవేతిసంశయంకుర్వతోరిత్యర్థః, యథాఇం
ద్రశత్రురిత్యత్రేంద్రస్యశత్రుః శాతయితా హంతేతిషష్ఠీతత్పురుషః, ఉతఇంద్రః
శత్రుర్యస్యేతిబహువ్రీహిరితిసారూప్యాత్ సంశయః తత్రానియమే దోషమా
హ ॥ దూరేతి ॥ క్రియా ప్రకృతకర్మతాం ప్రతి తాముద్దిశ్యేత్యర్థః ॥ దూరభి
న్నమత్యంతవిలక్షణం ఫలంయయోస్తయోరర్థభేదాత్కర్మణః ఫలభేదంప్రతిపా
దయతోరిత్యర్థః, యథేంద్రశత్రురిత్యత్రైవషష్ఠీతత్పురుషసమాసేవృత్రస్యే
న్ద్రహంతృత్వం బహువ్రీహౌతు తస్యేంద్రేణ వధ్యత్వమితి ఫలభేదఇతిభావః ॥
సమాసయోరేవంవిధయోః ప్రసక్తయోస్సతోరిత్యర్థః, భావలక్షణసప్తమీ॥ శ
బ్దశాసనవిదః-శబ్దశాస్త్రజ్ఞాః, అన్యేషామనధికారాదితిభావః, లేప్రకృతా ఋ
త్విజః స్వరేణ తత్తత్సమాసవిహితస్వరవశేన విగ్రహం వాక్యేన సమాసార్థా
భిధానం వ్యవససుః-నిశ్చిక్యుః, అస్మిన్స్వరేయంసమాసః తత్రాయంవిగ్రహ
ఇతి అన్యతరపక్షావధారణంచక్రుః యథేన్ద్రశత్రురిత్యత్రైవ పూర్వపదాద్యు
దాత్తత్వేన బహువ్రీహిస్వరేణ బహువ్రీహిసమాసనిశ్చయే ఇన్ద్రః శత్రుర్యస్యే
తివిగ్రహావధారణమిత్యర్థః + వ్యవపూర్వస్యస్యతేర్లిటి ఆదేచఇత్యాత్వేద్వి
ర్వచనాదికార్యే ఝేర్జుసాదేశః ॥ అత్ర సంశయజనకత్వఫలభేదప్రతిపాదకత్వ
పదార్థయోర్విశేషణగత్యా సందిగ్ధేన్యాయః ప్రవరతేఇతిన్యాయేన విగ్రహ
వ్యవసాయహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగమలంకారః ॥ ౪౪॥—లో
లేతి ॥ లసతా ప్రకాశమానేన లోలాశ్చలా హేతయోజ్వాలాఏవ రసనా రస
జ్ఞాః ॥ ని ॥ వహ్నేర్ద్వయోర్జ్వాలకీలావర్చిర్హేతిశ్శిఖాస్త్రియాం । రసజ్ఞారస
నాజిహ్వేతిచామరః ॥ తాసాంశతాని తేషాం ప్రభామండలేన హ్యాసన్నివేతిరూ

ద్వషట్కృతం నిర్మలీమసమలీఢ పావకః ॥ ౫౯ ॥ తత్ర మన్త్రపవిత్రం హవిః క్రతౌ వశ్నతో న వపురేవ కేవలమ్ । వర్ణసమ్పదమతిస్ఫుటాం దధన్నామ చోజ్జ్వలమభూద్ధవిర్భుజః ॥ ౬౦ ॥ స్పర్శముష్ణముచితం దధచ్ఛిఖీ యద్దదాహ హవిరద్భుతం న తత్ । గన్ధతోఽపి హుతహవ్యసమ్భవాద్దేహినామదహదోఘమంహసామ్ ॥ ౬౧ ॥

పకసంకీర్ణో-త్వైత్రిషా, పావకో వహ్నిః, వషట్కృతం-వషట్కారేణ త్యక్తం, హుతమిత్యర్థః ॥ ని ॥ హుతం త్రిషు వషట్కృతమిత్యమరః ॥ నిర్మలీమసమమలినం శుద్ధమిత్యర్థః ॥ ని ॥ మలీమసం తు మలినమిత్యమరః + జ్యోత్స్నాతమిస్రేత్యాదినా మలశబ్దాన్మత్వర్థే ఈమసచ్ ప్రత్యయాన్తో నిపాతః ॥ ప్రాజ్యం ప్రభూతమాజ్యమసకృదలీఢ ఆస్వాదయిత్ + లిహ ఆస్వాదనే ఇతి ధాతోర్లిహ్ ఇతి హో ఢ ఇతి ఢత్వే ఝషస్తథోర్ధోఽధ ఇతి ధత్వే ష్టుత్వే ఢలోపదీర్ఘౌ ॥ ౫౯ ॥ —తత్రేతి ॥ తత్ర క్రతౌ మన్త్రైరుత్పవనాదిమన్త్రైః పవిత్రం-పూతం, శోధితమిత్యర్థః + పూఞశ్చేతి వికల్పాదిడాగమః ॥ హవిరాజ్యాదికమశ్నతో భుంజానస్య + అశేర్భోజనార్థాల్లటశ్శత్రాదేశః ॥ హవీంషి భుజ్క్త ఇతి హవిర్భుజోఽగ్నేః సంబంధి అతిస్ఫుటాం-అతిభాస్వరాం, వర్ణసంపదం-రూపసమృద్ధిం, దధత్ కేవలం ఏకం ॥ ని ॥ కేవలంత్వేకకృత్స్నయోరితి శాశ్వతః॥ వపురేవోజ్జ్వలమోజిష్ఠం నాభూత్, కింతు అతిస్ఫుటామతివ్యక్తార్థాం వర్ణసంపదమక్షరసముదాయం దధత్ ॥ ని ॥ వర్ణో ద్విజాదౌ శుక్లాదౌ స్తుతౌ వర్ణం తు వాఽక్షర ఇత్యమరః ॥ నామ హవిర్భుగితి నామధేయం చోజ్జ్వలం యాథార్థ్యం అభూత్, నిరంతరహవిర్భోజనాద్వపుః పుష్టిమాప నామ చార్థవదాసీదిత్యర్థః, అత్ర భోజనస్యాశ్నత ఇతి విశేషణగత్యా హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్॥ ౬౦ ॥ స్పర్శమితి ॥ ఉచితం-స్వాభావికం, ఉష్ణం-ఉష్ణాఖ్యం స్పర్శం-స్పర్శనేంద్రియమాత్రగ్రాహ్యం గుణవిశేషం దధత్-దధానః, శిఖీ శిఖావానగ్నిః, వ్రీహ్యాదిత్యాదినిః హవిరాజ్యాదికం దదాహ-భస్మీచకారేతి యత్ తదద్భుతం న, ఉష్ణస్పర్శసహకృతస్యాగ్నేః పార్థివద్రవ్యదహనశక్తేః స్వాభావికత్వాదితిభావః ॥ కుతః, హుతహవ్యసంభవాత్-హుతాజ్యాదిహవిర్జన్యాత్, గంధతో గంధాదపి, సాంక్రామికగుణాదపీత్యర్థః, దేహినాం తం గంధం జిఘ్రతాం ప్రాణినామిత్యర్థః, అంహసాం-పాపానామోఘమపూర్తమపీతిభావః, అదహత్-భస్మీకృతవాన్-నాశి

ఉన్నమన్ సపది ధూమ్రయన్ దిశః సాన్ద్రతాం దధదధఃకృతామ్బుదః । ద్యామియాయ దహనస్య కేతనః కీర్తయన్నివ దివౌకసాం ప్రియమ్ ॥ ౬౭ ॥ నిర్జితాఖిలమహార్ణవౌషధిస్యన్దసారమమృతం వవల్గిరే । నాకినః కథమపి ప్రతీక్షితుం హూ

లవానిత్యర్థః, అదాహ్యదాహకస్య దాహ్యదాహకత్వం నాశ్చర్యమితి భావః, అతో(శ్లి)ష్టస్పర్శధారణస్య శిఖివిశేషణభావేనాస్య హవిర్దాహహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం తావదేకం కావ్యలింగం, ఉత్తరార్ధే త్వంహసాంభస్మీభావలక్షణదాహవిరోధస్య నాశలక్షణయా సమాధానాద్విరోధాభాసోలంకారః; లక్ష్యస్య వాచ్యాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిప్రతిభోత్థాపితః, స ఏవ అదాహ్యదాహకత్వరూపో వాక్యార్థీభూతః పూర్వోక్తపదార్థహేతుకకావ్యలింగసహకృతో హవిర్దాహనద్భుతత్వహేతురితి వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమన్యేషాం ప్రాధాన్యేన సంకీర్యతే ॥ ౬౬ ॥—ఉన్నమన్నితి ॥ సపది హోమక్షణ ఏవోన్నమన్-ఉద్గచ్ఛన్, దిశో ధూమ్రయన్-ధూమ్రవర్ణాః కుర్వన్, సాన్ద్రతాం-నీరన్ధ్రతాం, దధత్ అత ఏవాధఃకృతామ్బుదః శోభయా పరిభూతమేఘః మేఘోపరిగతశ్చ దహనస్యాగ్నేః కేతనః కేతుర్ధూమ ఇత్యర్థః, ద్యౌః ఓకో యేషాం తేషాం దివౌకసాం-దేవానాం, పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః, అథవా దివమోకో యేషామితి విగ్రహః ॥ ని ॥ దివం స్వర్గేఽన్తరిక్షే చేతి విశ్వః । తేషాం ప్రియం ఇష్టం కీర్తయన్ కథయన్నివ కీర్తనహేతోరివ కీర్తనార్థమివేత్యర్థః, అత ఏవ ఫలోత్ప్రేక్షా, కీర్తయన్నితి + లక్షణహేత్వోః క్రియాయా ఇతి హేత్వర్థే లటశ్శత్రాదేశః, ద్యామన్తరిక్షమియాయ-ప్రాప, ఇణో లిట్ ॥ ౬౭ ॥—నిర్జితేతి ॥ నాకః స్వర్గ ఏషామస్తీతి నాకినో దేవాః అఖిలానాం మహార్ణవౌషధీనాం మహోదధిమథనసమయే క్షిప్తానాం దివ్యౌషధిలతానాం స్యన్దో మథనాన్నిస్సృతో రసః తస్య సారో మృష్టాంశః అమృతమితి యావత్, స నిర్జితో యేన తత్ అమృతాదపి స్వాదుతరమిత్యర్థః ॥ ని ॥ అమృతం యజ్ఞశేషే స్యాత్పీయూషే సలిలే ఘృతే ఇతి మేదినీ ॥ అమృతం-హవిరాఖ్యమమృతం; వవల్గిరే-అభ్యవజహ్రుః, + వల్గ భోజనే కర్తరి లిట్, వల్గశ్చాభ్యవహారః ప్రత్యవసానం చ జేమనం జగ్ధిరితి హలాయుధః ॥ తస్యామృతాధిక్యం వ్యనక్తి, అనలే హూయమానం దీయమానం తదమృతమితి శేషః, ప్రతీక్షితుం కథమపి విషేహిరే-సోఢవన్తః,

యమానమనలేవివిషేహిరే ॥ ౨౯ ॥ తత్రనిత్యవిహితోపహూతిషుప్రోషితేషుపతి
షుద్యుయోషితామ్ । గుమ్ఫితాశ్శిరసివేణయోఽభవన్నప్రఫుల్లసురపాదపస్రజః॥
౩౦ ॥ ప్రాశురాశుహవనీయమత్రయత్తేనదీర్ఘమమరత్వమధ్యగుః । ఉద్ధతా
నధికమేధితౌజసోదానవాంశ్చవిబుధావిజిగ్యిరే ॥ ౩౧ ॥ నాపచారమగమన్

హోమవిలంబం కథంచిదసహంతేత్యర్థః, తృష్ణాతు ప్రాగేవ జిఘృక్షయా
తీతి రసాతిశయోక్తిః, అత్ర హవిషోఽమృతమిత్యభేదోక్త్యా భేదే అభేదరూపాతి
శయోక్తిః తద్విశేషణపదార్థస్య వల్గనహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదస్తయోస్సం
కీర్యతే + పరినివిభ్యస్సేవసితసయసివుసహసుట్ స్తుస్వఞ్జామితిసహేష్షత్వమ్॥
౨౯ ॥— తత్రేతి ॥ తత్రకర్తౌ నిత్యం విహితోపహూతిషు-కృతాహ్వానేషు,
పతిషు-భర్తృషు, ఇంద్రాదిషు ప్రోషితేషు ప్రవాసంగతేషుసత్సు, + వసేఃక్త
ర్తరి క్తఃవసతిక్షుధోరితీడాగమః, ద్యుయోషితాం-స్వర్గస్త్రీణాం,ఇంద్రాణ్యాదీ
నాంశిరసి వేణయోజటాఏవ గుమ్ఫితాః గ్రథితాః, అభవన్ ప్రఫుల్లాః-వికసితాః,
సురపాదపస్రజః-మందారమాలాః, గుమ్ఫితాఃనాభవన్,అత్ర సురయోషితాం
వేణ్యాసంబంధేపిసంబంధోక్తేఃస్రక్సంబంధేప్యసంబంధోక్తేశ్చఅసంబన్ధే సంబన్ధ
రూపాసంబన్ధేఅసంబన్ధరూపాచాతిశయోక్తిఃతాభ్యాంచకర్తౌరజస్రత్వంవ్యజ్య
తేఇత్యలంకారేణవస్తుధ్వనిః॥౩౦॥—ప్రాశురితి॥విబుధాః-సురాః,అత్రకర్తౌఆశు
క్షిప్రం, హూయతఇతిహవనీయం హవిః ఆజ్యాదికం ప్రాశుః-ప్రాశితవన్తఇ
తియత్ + అశభోజనేలిట్, ద్విర్వచనాదికార్యే, అతఆదేరిత్యభ్యాసదీర్ఘః
తేనహవిఃప్రాశనేన దీర్ఘంచిరభోగ్యమమరత్వందేవత్వమధ్యగుః-ప్రాపుః,
+ ఇణోగాలుజీతిగాదేశః, కించ అధికమత్యన్తమేధితౌజసావర్ధితబలాస్సం
తః, ఉద్ధతాన్-దృప్తాన్, దానవాన్-అసురాంశ్చ, విజిగ్యిరే-విజితవన్తః,+వి
పరాభ్యాంజయతేఃకర్తరిలిట్, విపరాభ్యాంజేరిత్యాత్మనేపదమ్, అత్ర విబుధా
నాం దీర్ఘామరత్వాసురవిజయిత్వాసంబన్ధేపి సమ్బంధోక్తేరతిశయోక్తిః, ఏ
ధితౌజస్త్వస్య విశేషణగత్యా విజయహేతుత్వాత్కావ్యలింగం తదుత్థాపితశ్చా
మరత్వప్రాప్త్యసురవిజయక్రియాసముచ్చయాత్సముచ్చయాలఙ్కారఇతి స
ఙ్కరః ✻ గుణక్రియాయౌగపద్యంసముచ్చయఇతిస్మృతః ॥ ౩౧ ॥—నాపచార
మితి ॥ అత్ర కర్తౌ క్వచిత్ కుత్రాపిక్రియాః కర్మాణి అపచారంలోపవిపర్యా

క్వచిత్క్రియాస్సర్వమతస్సమపాదిసాధనమ్ । అత్యశేరత పరస్పరం ధియః సత్రిణాం నరపతేశ్చ సమ్పదః ॥ ౩౨ ॥ దక్షిణీయమధిగమ్య పఙ్క్తిశః పఙ్క్తిపావనమథ ద్విజవ్రజమ్ । దక్షిణః క్షితిపతిర్వ్యశిశ్రణద్దక్షిణాస్సపది రాజసూయికీః ॥ ౩౩ ॥

సాదిదోషం నాగమత్ + గమేర్లుఙి పుషాదిత్వాత్ చ్లేరఙాదేశః ॥ అనపచారే హేతుమాహ ॥ అతః సర్వంసాధనం సమపాది-సంపన్నం + పద్యతేః కర్తరి లుఙ్, చిణ్ తే పద ఇతి చిణ్ ప్రత్యయః ॥ కర్మణి వా సమ్పాదితమిత్యర్థః, చిణ్ భావకర్మణోరితి చిణ్ప్రత్యయః సాధనసంపత్తిమేవ వ్యనక్తి సత్రం-యజ్ఞతంత్రం, ఏషామస్తీతి సత్రిణాం ఋత్విజాం ॥ ని ॥ సత్రమాచ్ఛాదనే యజ్ఞ ఇత్యమరః ॥ ధియః ఉత్తరోత్తరప్రయోగవిజ్ఞానానీత్యుక్తం ఆచతుర్థాత్కర్మణోఽభిసమీక్షేదం కరిష్యామీదం కరిష్యామీతి, తథా నరపతేః రాజ్ఞః, సంపదః-పదార్థసమృద్ధయశ్చ, పరస్పరంఅత్యశేరత-అతిశయితవత్యః, ఉభయోర్వ్యతిసమగ్రా ఇత్యర్థః, జ్ఞానద్రవ్యే హి క్రియాసాధనే తత్సంపన్నస్య కుతః క్రియాపచార ఇతి భావః, అత్రానపచారవాక్యార్థస్య సాధనసంపత్తివాక్యార్థహేతుకత్వాత్, వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం తచ్చ పరస్పరాతిశయక్రియారూపధర్మసామ్యగమ్యౌపమ్యకేవలప్రకృతధీసంపద్గోచరయా తుల్యయోగితయోజ్జీవితమిత్యనయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౩౨ ॥—దక్షిణీయమితి॥ అథానంతరం దక్షిణ ఔదార్యవాన్ ॥ ని ॥ దక్షిణే సరలోదారావిత్యమరః ॥ క్షితిపతిః-రాజా, దక్షిణామర్హతీతి దక్షిణీయః దక్షిణార్హః ॥ ని ॥ దక్షిణీయో దక్షిణార్హస్తత్ర దక్షిణ్య ఇత్యపీత్యమరః + కడంగరదక్షిణాచ్ఛ చేతి ఛప్రత్యయః, తం పఙ్క్తేః స్వాధిశ్రితాయాః పావనం పావయితారం + పావయతేః కర్తరి ల్యుట్, ద్విజవ్రజం-ఋత్విగ్వర్గమిత్యర్థః, పఙ్క్తిశః-పఙ్క్త్యనుసారేణ, అధిగమ్య-ప్రాప్య, సపది రాజసూయస్య దక్షిణాః రాజసూయికీః-రాజసూయకాండోక్తా ఇత్యర్థః + తస్య చ దక్షిణా యజ్ఞాఖ్యేభ్య ఇతి ఠకి తస్యేకాదేశే, టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్, దక్షిణాః యజ్ఞే దేయాని గోహిరణ్యాదీని ॥ ని ॥ యజ్ఞదేయే తు దక్షిణేతి వైజయంతీ ॥ అత్ర దక్షిణాశబ్దః స్ఫుటార్థః రాజసూయికీరితి దక్షిణార్థ ఏవ ఠకో విధానాత్ వ్యశిశ్రణత్-విశ్రాణయతి స్మ, వితీర్ణవానిత్యర్థః ॥ ని ॥ విశ్రాణనం వితరణమిత్యమరః ॥ + శ్రణ దానే ఇతి ధాతోర్లుఙి ణౌ చఙ్యుపధాయా హ్రస్వః, వృత్త్యనుప్రా

వారిపూర్వమఖిలాసుసత్క్రియాలబ్ధశుద్ధిమధనానిబీజవత్ । భావివిభ్రతిఫలంమ
హద్ద్విజక్షేత్రభూమిషునరాధిపోవపత్ ॥ ౩౪ ॥ కింనుచిత్రమధివేదిభూపతిర్దక్ష
యన్ద్విజగణానపూయత । రాజతఃపుపువిరేనిరేనసఃప్రాప్యతేపివిమలంప్రతి
గ్రహమ్ ॥ ౩౫ ॥ సస్వహస్తకృతచిహ్నశాసనఃపాకశాసనసమానశాసనః । ఆ

సాలఙ్కారః ॥ ౩౩ ॥—వారీతి ॥ నరాధిపోరాజా, సత్క్రియాభిః-నిషేకా
దిసంస్కారైః, కర్షణాదిసంస్కారైశ్చ లబ్ధాశుద్ధిః నిర్దోషతాయాభిస్తాసు
అఖిలాసు ద్విజాఏవక్షేత్రభూమయః కేదారభూమయః తాసు ॥ ని ॥ క్షేత్రంగే
హేపురేదేహే కేదారేయోనిభార్యయోరితివైజయంతీ ॥భావి-భవిష్యత్,మహ
త్ఫలంస్వర్గాదికం ధాన్యాఫలకంచ విభ్రతి-బిభ్రంతివిభ్రాణానీత్యర్థః+ వాసపుం
సకస్యేతివికల్పాన్నుమాగమప్రతిషేధః, ధనానిబీజవత్ బీజైస్తుల్యంవారిపూర్వ
ముదకదానపూర్వకమవపత్-ఉప్తవాన్, దత్తవానిత్యర్థః, అత్ర బీజవదిత్యు
పమా + తేనతుల్యమితితుల్యార్థేవతేర్విధానాత్, తథాప్యావాపక్రియాయో
గాత్ ద్విజక్షేత్రేతిరూపకసమాసోనోపమితసమాసః, కింతురూపకస్యాంగము
పమా తదుత్థాపితత్వాదితిసఙ్కరః ॥ ౩౪ ॥—కిమితి॥ భూపతిరధివేది వేద్యాం
మహావేద్యామిత్యర్థః +విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః, ద్విజగణాన్ఋత్విగ్గణాన్,ద
క్షయన్-హర్షయన్,దక్షిణాప్రతిగ్రహేణదక్షాన్దక్షిణాన్ కుర్వన్ ప్రతిగ్రా
హయన్నిత్యర్థః, తేదక్షంతదక్షిణాం ప్రతిగృహ్యేతిశ్రుతిదర్శనాత్,+దక్షనై
పుణ్యఇతిధాతోర్ణ్యన్తాల్లటశ్శత్రాదేశః, అతఏవ నిష్ణాతి దక్షలేచాపి నైపు
ణ్యే నిపుణేపిచేతిభట్టమల్లః ॥అపూయత-పూతోభవదితియత్, కర్మకర్తరిలఙ్,
తత్ కింనుచిత్రం దాతాపూతఇతినచిత్రమిత్యర్థః కింతు ప్రతిగ్రహీతాపిపూ
తఇతి చిత్రమిత్యాహ, తేద్విజగణాఅపి నిరేనసోనిష్పాపాత్ రాజతోరాజ్ఞః+
పఞ్చమ్యాస్తసిల్, విమలం శుద్ధం ప్రతిగ్రహం ప్రాప్య పుపువిరే- పూతాబ
భూవుః, విశుద్ధాచ్చ ప్రతిగ్రహఇత్యభ్యనుజ్ఞానాదితిభావః, అత్రాపిపూఙః క
ర్మకర్తర్యేవలిట్, ప్రతిగ్రహీతాపిశుద్ధఇతివిరోధః సఏవవాక్యార్థీభూతశ్చిత్ర
త్వనిషేధహేతురితివిరోధవాక్యార్థహేతుకకావ్యలింగయోరంగాంగిభావేనసం
కరః ॥ ౩౫ ॥—సఇతి ॥ పాకోనామకోపిరాక్షసస్తస్యశాసనః శాసకోహన్తా
పాకశాసనః-ఇంద్రః, తేనసమానశాసనః-తుల్యాజ్ఞఇత్యర్థః, సరాజా స్వహ

శశాంకతపనార్ణవస్థితేర్విప్రసాదకృతభూయసీర్భువః ॥ ౩౬ ॥ శుద్ధమశ్రుతివి
రోధిబిభ్రతంశాస్త్రముజ్జ్వలమవర్ణసంకరైః । పుస్తకైస్సమమసౌగణంముహు

స్తైనకృతం లిఖితం చిహ్నం స్వనామలేఖాదినాంఛనంయేషుతాని శాసనానిశా
సనపత్రాణియస్యసః దత్తస్వహస్తలేఖాంకితశాసనస్సన్నిత్యర్థః, ఆశశాంక
తపనార్ణవస్థితేః శశాంకతపనార్ణవానాం స్థితిమభివ్యాప్య ఆకల్పమిత్యర్థః,
+ అభివిధావాఙ్, ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరితివికల్పాదసమాసః, భూయసీర్భు
వో దేయభూమీః విప్రసాత్-విప్రాధీనాః + దేయేత్రా చేతిచకారాత్సాతిప్ర
త్యయః, అకృత-కృతవాన్, దత్తవానిత్యర్థః + కృఞోలుజితఙ్, ఉశ్చేతిసిచః
కిత్త్వే, హ్రస్వాదంగాదితిసకారలోపో గుణాభావశ్చ, పాకశాసనసమానశాసన
ఇత్యుపమానుప్రాసయోస్సంసృష్టిః ॥ ౩౬ ॥—— ॥ శుద్ధమితి ॥ అసౌ నృపః
శుద్ధమాచారపూతం అన్యత్ర విభక్తిపరిణామేన శుద్ధైరకలఙ్కైః శ్రుతివిరోధివే
దవిరుద్ధంనభవతీత్యశ్రుతివిరోధిశాస్త్రం బిభ్రతం-ఆత్మనిధారయంతం సకలవైదిక
శాస్త్రాభిజ్ఞమిత్యర్థః, + నాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమ్ప్రతిషేధః, అన్యత్ర లిప్యా-
అక్షరరూపేణ, శాస్త్రం బిభ్రద్భిః ఉజ్జ్వలం వేషేణ బ్రహ్మవర్చసేనచ దేదీ
ప్యమానం అన్యత్ర పట్టసూత్రాదినా శోభమానైః ముహుఃవాచ్యమానమయ
మేవంగుణఇతి తజ్జ్ఞైరుచ్యమానం గణకైర్వావిలిఖ్యాయమసావితినామతః కీర్త్య
మానంఅన్యత్రవాచ్యమానైర్ద్విజగణేన వ్యాఖ్యాయమానైరిత్యర్థః+వచేశ్చౌరా
దికాత్కర్మణిలట్శ్శానజాదేశః,సార్వధాతుకేయగితియక్,ద్విజన్మనాంబ్రాహ్మణా
నాంగణం అవర్ణసఙ్కరైరసఙ్కీర్ణాక్షరైః,అన్యత్ర జాతిసఙ్కరరహితమితివిపరి
ణామః, పుస్తకైస్సమం పుస్తకస్థైశ్శాస్త్రైస్సహ,అశృణోత్ దానకాలేప్రత్యే
కంబ్రాహ్మణానాంగుణాన్ గోష్ఠీశ్చశ్రుతవానిత్యర్థః,ముఖస్థవిద్యానామపిపుస్తక
ధారణం విద్వల్లక్షణత్వేనోక్తమిత్యదోషః, అత్ర పుస్తకైస్సమం ద్విజగణంఅ
శృణోదితి సంబంధిభేదభిన్నయోః శ్రవణయోరభేదాధ్యవసాయాత్, భేదే అభే
దరూపాతిశయోక్తిశ్చమత్కారిణీద్వయానాంప్రకృతత్వాత్, పుస్తకానీవద్విజా
నితివైవక్షికోపమానోపమేయభావపర్యవసాయినీశ్లేషసంకీర్ణా సహోక్తిరలంకా
రః * సహార్థేనాన్వయోయత్రభవేదతిశయోక్తితః । కల్పితౌపమ్యపర్యంతాసా
సహోక్తిరిహేష్యతేఇతిలక్షణాత్ ॥ కేచిత్ పుస్తకైస్సమంవాచ్యమానమితియో

ర్వాచ్యమానమసృణోద్విజన్మనాం ॥౩౭॥ తత్ప్రీతమనసాముపేయుషాం ద్ర
ష్టుమాహవనమగ్రజన్మనామ్ । ఆతిథేయమనివారితాతిథిః కర్తుమాశ్రమగురుస్స
నాశ్రమత్ ॥ ౩౮ ॥ మృగ్యమాణమపియద్దురాసదంభూరిసారముపనీయ తత్స్వ
యమ్ । ఆసతావసరకాంక్షిణోబహిస్తస్యరత్నముపదీకృతంనృపాః ॥ ౩౯ ॥ ఏక
ఏవవసుయద్దదౌనృపస్తత్సమాపకమతర్క్యతక్రతోః । త్యాగశాలినితపస్సుతే

జయిత్వా పుస్తకేషు ద్విజగణాన్ లేఖ్యేష్వాలిఖ్య వ్యాఖ్యాయమానమితివ్యాచ
క్షతే, తైః పుస్తకేషు శాస్త్రభరణాసంభవాదవర్ణసంకరైరితి శ్లిష్టవిశేషణావ
గతశ్లేషప్రక్రమభంగః, పుస్తకానాంవాచనకరణత్వాత్సహార్థశబ్దవైయర్థ్యా
ముక్తసహోక్త్యలంకారభ్రంశశ్చేత్యేవమాదయోదోషాదుస్తరాఇత్యలంవిస్తరే
ణ ॥ ౩౭ ॥—తదితి ॥ అనివారితాః-అప్రత్యాఖ్యాతా, అతిథయోయేనసః ఆశ్ర
మాణాం బ్రహ్మచర్యాదీనాం, గురుర్నియంతా సరాజా ఆసమంతాజ్జుహోత్యస్మి
న్నిత్యాహవనం యాగః+జుహోతేరధికరణేల్యుట్, తంద్రష్టుముపేయుషామా
గతానాం అతఏవ ప్రీతమనసాం సతతూర్మదర్శనాత్హృష్టచిత్తానాం అగ్రజన్మ
నాం అతిథిషు సాధ్వాతిథేయమతిథిసత్కారం + పథ్యతిథీత్యాదినా ఢఞ్ప్రత్య
యః, కర్తుం నాశ్రమత్-నశ్రాంతః + శ్రామ్యతేఃపుషాదిత్వాల్లుఙ్చ్లేరఙాదేశః
అత్రానివారితాతిథిత్వస్య విశేషణగత్యా శ్రమనిషేధహేతుత్వాత్కావ్యలిం
గం సదనుప్రాసేనసంసృజ్యతే ॥ ౩౮ ॥—మృగ్యమాణమితి ॥ యత్ రత్నం
మృగ్యమాణం అన్విష్యమాణమపి దురాసదం-దుర్లభం, భూరిసారం-మహాసా
రం- ఉపదీకృతముపాయనీకృతం- మనసా తథాసంకల్పితమిత్యర్థః ॥ ని ॥ ఉ
పాయనముపగ్రాహ్యముపహారస్తథోపదేత్యమరః ॥ తద్రత్నంశ్రేష్ఠవస్తు ॥ని॥
రత్నంశ్రేష్ఠమణావపీతివిశ్వః ॥ నృపాః స్వయముపనీయ తస్య రాజ్ఞః అవసర
కాంక్షిణః సేవాసమయం ప్రతీక్షమాణాః బహిరాసతస్థితాఇత్యైశ్వర్యాతిశయో
క్తిః, అత్ర రత్నేఉపదాత్వస్యారోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగాత్పరిణామాల
ఙ్కారః ॥ ౩౯ ॥—ఏక ఇతి ॥ ఏకఏవనృపో యద్వసుధనందదౌ ఉపాయనత్వే
నేతిభావః, తద్ధనమేవ క్రతోఃసమాపకం సమ్పూరకం, అతర్క్యత దక్షిణాదా
నాదిసర్వక్రతువ్యయపర్యాప్తతయా తర్కితమిత్యర్థః,తపస్సుతేధర్మపుత్రేత్యా
గశాలినిసతి సర్వపార్థివధనాన్యపిక్షయం వ్యయంయయుః, అత్రైకపార్థివ

యయుస్సర్వపార్థివధనాన్యపి క్షయమ్ ॥ ౪౦ ॥ ప్రీతిరస్యాదదతోభవత్తథా యేన తత్ప్రియచికీర్షవో నృపాః । స్పర్శితైరధికమాగమన్ముదం నాధివేశ్మనిహితైరుపాయనైః ॥ ౪౧ ॥ యం లఘున్యపిలఘూకృతాహితశ్శిష్యభూతమశిషత్స కర్మణి,

ధనస్య క్రతుసమాపకత్వాసంబంధేపి సర్వపార్థివధనానాంచ క్షయాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః, తయోశ్చ సాపేక్షత్వాత్సజాతీయసంకరః॥౪౦ ప్రీతిరితి ॥దదతో దానం కుర్వతోస్య రాజ్ఞస్తథా తేనైవప్రకారేణ రాజ్ఞో పాయనానామర్థిసాత్కరణేనైవ ప్రీతిరభవదాసీత్ నతు కోశగృహార్పణేనేతిభావః, కుతః యేనప్రకారేణ తస్యరాజ్ఞః ప్రియం చికీర్షవః-ప్రియంకర్తుమిచ్ఛతః + మధుపిపాసుప్రభృతిత్వాద్ద్వితీయాసమాసః, నృపాః స్పర్శితైః అర్థిభ్యః ప్రతిపాదితైః ॥ ని॥ స్పర్శనంప్రతిపాదనమిత్యమరః ॥ ఉపాయనైరుపహారైరధికం యథాతథా ముదమాగమన్-ప్రాప్తాః, తత్రైవ ప్రభుప్రీతిసిద్ధేఃస్వోపాయనానాం సద్వినియోగలాభాచ్చేతిభావః, అధివేశ్మ వేశ్మని నిహితైరుపాయనైర్ముదం నాX మన్ తదోక్తప్రయోజనాసిద్ధేరితిభావః, యేనైవరాజ్ఞాం మోదః స్వస్యచ మహాన్ధర్మలాభః తేనోపాయనానామర్థిసాత్కరణాదేవ రాజ్ఞః ప్రీతిరాసీత్, నకోశగృహార్పణాదిత్యర్థః, అతఏవ దానసంగ్రహయోః ప్రసక్తాయాఃప్రీతేస్సంగ్రహపరిహారేణ దానఏవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః ఏకస్యానేకత్రప్రాప్తావేకత్ర నియమనం పరిసంఖ్యేతిలక్షణాత్, ఏతేన సర్వస్వదానంవ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణవస్తుధ్వనిః ॥ ౪౧ ॥—యమితి ॥ లఘూకృతా-అల్పీకృతాః అహితాః-శత్రవోయేనసః సరాజా శిష్యేణతుల్యం-శిష్యభూతం ॥ ని ॥ భూతంక్ష్మాదౌపిశాచాదౌ న్యాయ్యేసత్యోపమానయోరితివిశ్వః + సుప్సుపేతినిత్యసమాసః ॥ యంన్నృపం లఘున్యల్పేపికర్మణి యజ్ఞీయపశురక్షణాదికర్మణి అశిషత్-ఆజ్ఞాపితవాన్ + సర్తిశాస్త్యర్తిభ్యశ్చేతిచ్లేరజాదేశః, శాసఇదజ్హలోరితీకారః, అసౌకర్మకరోనృపః అపరైస్తతోన్యైః నృపతిభిః సస్పృహం అహో సమ్మానఇతిసాభిలాషం గౌరవేణ ధన్యోయమిత్యాదరేణ దదృశేతరాం-అతిశయేనదృష్టః + దృశేఃకర్మణిలిట్, తిఙశ్చేతితరప్ప్రత్యయః, కిమేత్తిఙవ్యయఘాదామ్వద్రవ్యప్రకర్షఇత్యామ్ప్రత్యయః, తద్ధితశ్చాసర్వవిభక్తిరిత్యవ్యయసంజ్ఞా, అత్ర కర్మకరస్య నృపస్యేతరనృపకర్తృకవిశిష్టదర్శనకర్మత్వాసంబంధే

సస్పృహంనృపతిభిర్నృపోపరైర్గౌరవేణదదృశేతరామసౌ ॥౪౨॥ఆద్యకోలతులితాంప్రకంపనైఃకమ్పితాంముహురనీదృగాత్మని। వాచిరోపితవతామునామహీం రాజకాయవిషయావిభేజిరే ॥ ౪౩ ॥ ఆగతాద్వ్యవసితేనచేతసాసత్వసంపదవికారిమానసః । తత్రనాభవదసౌమహాహవే శాత్రవాదివపరాఙ్ముఖోర్థినః ॥ ౪౪॥

పిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః, తయా రాజ్ఞో నిరంకుశాజ్ఞత్వంవ్యజ్యతఇత్యలంకారేణవస్తుధ్వనిః ॥ ౪౨ ॥—ఆద్యేతి ॥ ఆద్యః కోలఃఆదివరాహః ॥ ని ॥ వరాహస్సూకరోఘృష్టిఃకోలఃపోత్రికిరిఃకిటిరిత్యమరః ॥ తేనతులితాం కల్పాదౌ ఉద్ధృతాం తథాపి ప్రకంపనైః-ప్రక్షోభకైర్హిరణ్యాక్షప్రముఖైః ముహుః కంపితాం-క్షోభితాం,మహీం అనీదృగాత్మని అనేకం రూపాయాంకేనాప్యకమ్పితాయామస్ఖలితాయాంవాచిరోపితవతా-స్థాపితవతా॥స్థిరాధారారోపణేనస్థిరీకుర్వతేత్యర్థః, అమునారాజ్ఞా రాజకాయ-రాజ్ఞాంసమూహాయ +గోత్రోక్షేత్యాదినావుఞ్ప్రత్యయః, విషయాః-దేశాః ॥ ని ॥ నీవృజ్జనపదౌదేశవిషయౌతూపవర్తనమిత్యమరః ॥ విభేజిరే అస్యాయమితి విభక్తాః ప్రాక్ విజయోద్ధృతానారిజ్ఞః పునః పదేషు స్థాపయామాసేత్యర్థః, అత్రాదివరాహోమహీముద్ధృతవానేవ అయంతు వాచైవ నిరాతంకం స్థాపితవాంశ్చేతిఉపమానాదుపమేయస్యాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః ॥ ౪౩ ॥—ఆగతాదితి ॥ సత్వసంపదా-సత్వగుణాధిక్యేన, బలాధిక్యేనచ, అవికారిమానసో లోభభయాభ్యామనుపప్లుతచిత్తఇత్యర్థః ॥ ని ॥ సత్వంగుణపిశాచాదౌ బలేద్రవ్యస్వభావయోరిత్యుభయత్రాపివిశ్వః ॥ అసౌరాజా తత్రతస్మిన్ ఆసమంతాత్ జుహ్వత్యస్మిన్నిత్యాహవోయాగః + ఋదోరబితిజుహోతేరప్ప్రత్యయే గుణావాదేశౌ ఆహ్వాయంతేశత్రవోస్మిన్నిత్యాహవోయుద్ధం+ఆజేయుద్ధైఇతిహ్వాయతేరాఙ్పూర్వాదప్ప్రత్యయః సంప్రసారణంచ ॥ ని ॥ ఆహవస్సంగరేయాగఇతివిశ్వః ॥ సచమహాన్ తస్మిన్మహాహవే వ్యవసితేన-నిశ్చితేన, ధనలాభం నిశ్చితవతా, అన్యత్రజయోమృత్యుర్వేతినిశ్చితవతేత్యర్థః, + వ్యవపూర్వాత్స్యతేస్సకర్మకాదప్యవివక్షితేకర్మణికర్తరి క్తః, ప్రసిద్ధేరవివక్షాతఃకర్మణోకర్మికాక్రియేతివచనాత్, చేతసాఆగతాత్ చేతసాస్వయం నిశ్చిత్యాగతాదిత్యర్థః, అర్థినో యాచకాత్, శత్రోరేవశాత్రవః + స్వార్థేణ్ప్రత్యయోరాక్షసవత్, తస్మాదివ పరా

నైక్షతార్థినమవజ్ఞయా ముహుర్యాచితస్తు నచ కాలమాక్షిపత్ । నాదితాల్పమథ నవ్యకత్థయద్దత్తమిష్టమపి నాన్వశేత సః ॥ ౪౫ ॥ నిర్గుణోఽపి విముఖో న భూపతేర్దానశౌండమనసః పురోఽభవత్ । వర్షుకస్య కిముపక్షకృతోన్నతేరమ్బుదస్య

ఝ్ఖో నాభవత్ * ఆహవేష్వనివర్తిత్వం ప్రజానాం చైవ పాలనమ్ । శుశ్రూషా బ్రాహ్మణానాంచ రాజ్ఞాం శ్రేయస్కరం పరమితి మనుస్మరణాదితి భావః, శ్లేష సంకీర్ణేయముపమా ॥ ౪౪ ॥—నైక్షతేతి ॥ సరాజా అర్థినం-యాచకం, ముహురవజ్ఞయా-అనాదరేణ నైక్షత తర్హి కిం విలంబతేనేత్యాహ, యాచితస్తు కాలంచ నాక్షిపత్-నయాపయామాస, తర్హ్యల్పదః నేత్యాహ, అల్పమపి నాదిత -నదదౌ, కింతు యథార్థికామమితి భావః + దదాతేర్లుఙిఙ్, స్థాఘ్వోరిచ్చేతీకారః, హ్రస్వాదంగాదితి సలోపః, తర్హి వికత్థనః కిం నేత్యాహ నవ్యకత్థయత్ ఆత్మశ్లాఘాం నచకార, కత్థిశ్లాఘాయాం కించ ఇష్టం ప్రియమపి దత్తం వస్తు నాన్వశేత-నానుతప్తవాన్-దత్తానుతాపస్యాతిప్రత్యవాయహేతుత్వాదితి భావః అత్రార్థిసన్నిధానయాచ్ఞాదికారణసామగ్ర్యం సత్యామవజ్ఞావిలంబాది కార్యానుత్పత్తేర్విశేషోక్తిరలంకారః * తత్సామగ్ర్యమనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిర్నిగద్యతే ఇతి లక్షణాత్ ॥ తయాచ దాతుస్సాత్త్వికత్వం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ౪౫ ॥ —నిర్గుణ ఇతి ॥ దానశౌండమనసో దానమత్తచిత్తస్య బహుప్రదస్యేత్యర్థః ॥ ని ॥ స్యుర్వదాన్యస్థూలలక్ష దానశౌండా బహుప్రదే । మత్తే శౌండోత్కటక్షీబా ఇతిచామరః ॥ భూపతేః పురోఽగ్రే నిర్గుణస్తపోవిద్యాదిగుణహీనోఽపి విముఖో నిష్ఫలః నాభవత్ కింతు పూర్ణకామ ఏవాభూత్ భూరిదానే సర్వస్యాపి పాత్రత్వాదితి భావః, అతఏవ నాపాత్రవర్షితా దోషోఽపి కరుణాప్రవృత్తేరిత్యాశయేన దృష్టాంతమాహ ॥ వర్షుకస్యేతి ॥ అపో జలాని + నలోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః ॥ వర్షుకస్య-వర్షణశీలస్య + లషపతేత్యాదినా ఉకఞ్ ప్రత్యయే లఘూపధగుణః, కృతోన్నతేః-కృతోదయస్యాంబుదస్య, అమ్బుదేనేత్యర్థః + కృత్యానాంకర్తరి వేతి షష్ఠీ, ఊషః-క్షారమృత్తికా, ని ॥ స్యాదూషః క్షారమృత్తికేత్యమరః । తద్వత్ క్షేత్రమూషరం ॥ ని ॥ ఊషవానూషరో ద్వావప్యన్యలింగావిత్యమరః + ఊషసుషిముష్కమధోర ఇతి రప్రత్యయః ॥ పరిహార్యం త్యాజ్యం కింనపరిహార్యమిత్యర్థః॥అత్ర వర్జన్యభూపాలయో

పరిహార్యమూషరమ్ ॥ ౪౬ ॥ ప్రేమతస్యనగుణేషునాధికం నస్మవేదనగుణాంత
రంచసః । దిత్సయాతదపిపార్థివోర్థినం గుణ్యగుణ్యఇతినవ్యజీగణత్ ॥ ౪౭ ॥ ద
ర్శనానుపదమేవకామతస్స్వంవనీపకజనోధిగచ్ఛతి । ప్రార్థనార్థరహితంత

ర్వాక్యభేదేన బింబప్రతిబింబతయా సమానధర్మాభిధానాద్దృష్టాంతాలంకారః ॥
౪౬ ॥ ప్రేమేతి ॥ తస్యరాజ్ఞోగుణేషు అధికం ప్రేమ నేతిన కింత్వస్త్యేవేత్య
ర్థః॥ సరాజాగుణాంతరంగుణవిశేషం; నవేదస్మన-నవేత్తిస్మేతిన, కింతు వేద్యేవేత్య
ర్థః + లట్స్మేఇతిభూతార్థేలట్, విదోలటోవేతిణలాదేశః, సమ్భావ్యని
షేధనివర్తనే ద్వౌప్రతిషేధావితివామనః ॥ సమ్యగ్జ్ఞానితత్వాద్విమర్శాదేవగుణా
ప్రీతిజ్ఞానయోర్నిషేధఇతిభావః ॥ తదపి తథాపి పృథివ్యాఈశ్వరః పార్థివః
+ సర్వభూమిపృథివీభ్యామణఞావిత్యఞ్ప్రత్యయః, ॥దిత్సయా-దాతుమిచ్ఛ
యా, సర్వగామిదానకౌతుకేనేత్యర్థః + సనిమీమేత్యాదినాఇసాదేశః, అత్ర
లోపోభ్యాసస్యేత్యభ్యాసలోపః, అర్థినం-యాచకం, గుణీ-గుణవాన్, అగు
ణోన్యనగుణవానితి + యప్రకరణేఅన్యేభ్యోపి దృశ్యతఇతిగుణశబ్దాన్మత్వర్థీ
యోయప్, నవ్యజీగణత్-నగణయతిస్మ, గుణప్రియోపి-గుణజ్ఞోపి, దానశౌం
డతయార్థిగతగుణావగుణౌ నగణయామాసేత్యర్థః + గణేర్ణౌచఙి, ఈచ
చగణఇత్యభ్యాసస్యవికల్పాదీకారః, అత్ర గుణప్రియత్వగుణజ్ఞత్వరూపకారణ
సామగ్ర్యమపి గుణావగుణవిమర్శరూపకార్యానుత్పత్తేః, దిత్సయేత్యుక్తనిమి
త్తావిశేషోక్తిః కారణసామగ్ర్యంకార్యానుత్పత్తిర్విశేషోక్తిరితిలక్షణాత్ ॥౪౭॥
దర్శనేతి ॥ వనీపకజనే-అర్థిజనే, దర్శనానుపదం-రాజావలోకనానంతరమేవ,
ప్రార్థనామకృత్వైవేత్యర్థః ॥ ని ॥ వనీపకో యాచనకో మార్గణో
యాచకార్థినౌ । అన్వగన్వక్షమనుగేనుపదంక్లీబమవ్యయమితిచామరః ॥ కా
మతో యథేచ్ఛం స్వంధనమధిగచ్ఛతి-లభమానేసతి, తదాదీయతామితి వచోదీ
యతామిత్యేతత్పదం ప్రార్థనా-యాచ్ఞా, మహ్యందీయతామితి యాచ్ఞాస్సైవా
ర్థస్తేనరహితం శూన్యంసత్ తదాఅతిసర్జనే త్యాగే అభవత్-అవర్తత, మ
హ్యం దీయతామితి అర్థివాక్యాభావాదస్మై దీయతామితి దాతృవాక్యమేవా
న్వర్థమభూదిత్యర్థః, అర్థినామాగమనమేవ యాచనమితి వివేకినాంకింయా
చ్ఞాదైన్యదర్శనచాపలేనేతిభావః, అత్ర దీయతామితివచసః ప్రార్థనార్థవర్జ
నేనాతిసర్జనార్థతా కథనాదేకస్యానేకత్రప్రసక్తావేకత్రనియమనాఖ్యాపరి

దాభవద్దీయతామితివచోతిసర్జనే ॥ ౪౮ ॥ నానవాప్తవసునార్థకామ్యతా నాచికిత్సితగదేనరోగిణా । ఇచ్ఛతాశితుమనాశుషానచ ప్రత్యగామితదుపేయుషాసదః ॥ ౪౯ ॥ స్వాదయన్రసమనేకసంస్కృతప్రాకృతైరకృతపాత్రసంకరైః ॥ భావశుద్ధిసహితైర్ముదంజనో నాటకైరివబభారభోజనైః ॥ ౫౦ ॥ రక్షితారమితి తే

సంఖ్యా ॥ ౪౮ ॥—నేతి ॥ అర్థకామ్యతా-అర్థమాత్మన ఇచ్ఛతా, ధనార్థినా, + కామ్యచ్చేతి కామ్యచ్ ప్రత్యయే సనాద్యంతత్వేన ధాతుత్వాల్లటశ్శత్రాదేశః, తత్సదః ఉపేయుషా-ప్రాప్తవతా పురుషేణ అనవాప్తవసునా-అలబ్ధధనేన, న ప్రత్యగామి న న్యవర్తి ॥ రోగిణా ఉపేయుషా అచికిత్సితగదేన-అశమితరోగేణ ॥ ని ॥ రోగవ్యాధిగదామయా ఇత్యమరః ॥ న ప్రత్యగామి ॥ అశితుం భోక్తుం ఇచ్ఛతా ఉపేయుషా అనాశుషాచ అనశితేనాభుక్తవతేత్యర్థః + ఉపేయివాననాశ్వాననూచానశ్చేతి క్వసుప్రత్యయాంతో నిపాతః । న ప్రత్యగామి ॥ కింతు సర్వేణాపి పూర్ణకామేనైవ ప్రత్యగామీత్యర్థః + గమేర్భావే లుజ్, అత్రార్థిరోగిక్షుధితానాం ప్రకృతానామేవ పూర్ణకామత్వసామ్యాద్ధర్మ్యౌపమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతవిషయా తుల్యయోగితా తథాచ యోయత్కామ ఆగతః స తత్సర్వమేవాస్వాదలభతేతి వ్యజ్యతే ॥ ౪౯ ॥—స్వాదయన్నితి ॥ అనేకాని-బహూని, సంస్కృతాని హింగుమరీచాదినాకృతసంస్కారాణి ప్రాకృతాని ప్రకృతిసిద్ధాని సంస్కారం వినాస్వాదూని చూతఫలాదీని చ యేషు తైః అన్యత్రానేకా విచిత్రా సంస్కృతప్రాకృతా భాషావిశేషా యేషు తైః అకృతః పాత్రాణాం భాజనానాం అన్యత్ర భూమికానాంచ సంకరో వ్యతికరో యేషు తైః భావశుద్ధిః పదార్థానాం మృష్టతా అథవా భావశుద్ధిః గర్హావిరహః తత్సహితైః అన్యత్ర భావాః స్థాయినో రత్యాదయః తేషాం శుద్ధిః సజాతీయవిజాతీయా తిరస్కృతరూపత్వం * సజాతీయైర్విజాతీయైరతిరస్కృతమూర్తిమాన్ । యావద్రసం వర్తమానః స్థాయీభావ ఉదాహృత ఇతి లక్షణాత్ ॥ తత్సహితైర్భోజనైరభ్యవహారైర్నాటకైః రూపకవిశేషైరివ రసం మధురాదికం శృంగారాదికంచ స్వాదయన్ననుభవన్ జనో భోక్తృజనః, సామాజికజనశ్చ, ముదమానన్దం బభార శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా ॥ ౫౦ ॥—రక్షితారమితి ॥ ఇతి-ఇత్థం, భూపతిర్యుధిష్ఠిరః తత్రకర్మణి-రాజసూయాధ్వరే, దుష్టానాం దమనే-మర్దనే, క్షమం-సమర్థం, హ

తత్రకర్మణిన్యస్యదుష్టదమనక్షమంహరిమ్। అక్షతానినిరవర్తయత్తదానహోమ
యజనానిభూపతిః ॥ ౫౧ ॥ ఏకఏవసుసఖైషసున్వతాం శౌరిరిత్యభినయాదివో
చ్చకైః । యూపమంగులిమివోదనీనమద్భూశ్చషాలతులితాంగులీయకం ॥౫౨॥
ఇత్థమత్రవితతక్రమేక్రతౌ వీక్ష్యధర్మమథధర్మజన్మనా । అర్ఘదానమనుచోది

తం రక్షితారం విఘ్నేభ్యస్త్రాతారం న్యస్య-నిధాయ, అక్షతాని అవిహతాని దానహోమయజనాని నిరవర్తయదన్వతిష్ఠత్, స్వకీయస్య ద్రవ్యస్య స్వత్వనివృత్త్యా పరస్వత్వోత్పాదనం దానం దేవతోద్దేశేనాగ్నౌ హవిషః ప్రక్షేపో హోమః హుతస్య దేవతోద్దేశేన వాఙ్మనసాభ్యాం నమమేతిత్యాగో యజనం అత్ర దుష్టదమనక్షమత్వస్య విశేషణగత్యా హరేః యజ్ఞరక్షాధికారన్యాసహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౫౧ ॥—ఏక ఇతి ॥ సున్వతాం సోమాభిషవం కుర్వతాం సోమయాజినామిత్యర్థః + సునోతేర్లటశ్శత్రాదేశః, సుసఖా-సత్సహాయః, + నపూజనాదితి సమాసాంతప్రతిషేధః, ఏషశౌరిరేకఏవేత్యభినయాదివ ఏకత్వమభినీయేవ తద్వ్యంజకచేష్టాంకృత్వేవేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ని॥ వ్యంజకాభినయౌసమావిత్యమరః ॥ భూః దేవయజనభూమిః చషాలేన-యూపకటకేన ॥ ని ॥ చషాలోయూపకటక ఇత్యమరః ॥ తేన తులితం-తులీకృతం, సమీకృతమిత్యర్థః + తులయతేః తతఃరోతీతిణ్యంతాత్కర్మణి క్తః తదంగులీయకమూర్మికాయస్యతంఅంగులీయకాయమానచషాలకమిత్యర్థః ॥ ని ॥ అంగులీయకమూర్మికేత్యమరః + జిహ్వామూలాంగులేశ్ఛ ఇతి భవార్థేఛప్రత్యయః ॥ ఉచ్చకైరున్నతం యూపం-పశుబంధనదారువిశేషం, అంగులీమివేత్యుత్ప్రేక్షా॥ ఉదనీనమత్-ఉన్నమితవతీ + నమేణౌచఙిసన్వత్కార్యం అత్ర సాపేక్షత్వాదుపమోత్ప్రేక్షయోస్సంకరః (యూపరూపముదనీనమద్భుజమితిపాఠే యూపః-పశుబంధనదారువిశేషః, రూపంస్వరూపంయస్యతమిత్యర్థః) ॥ ౫౨ ॥ —
ఇత్థమితి ॥ ఇత్థం అత్రక్రతౌ వితతక్రమే-విస్తృతానుష్ఠానేసతి, అథానంతరం ధర్మాద్యమాజ్జన్మయస్య తేనధర్మజన్మనా-ధర్మాత్మజేన, జన్మాద్యుత్తరపదోబహువ్రీహిర్వ్యధికరణఇతివామనః ॥ ధర్మంవీక్ష్య-ధర్మశాస్త్రమనుస్మృత్యేత్యర్థః । అర్ఘదానం పూజాదానమనుసదస్యపూజాముద్దిశ్యేత్యర్థః, సదస్యం సప్తదశం కౌషీతకినస్సమామనంతీతి శాస్త్రాత్ ॥ ని ॥ మూల్యేపూజావిధావర్ఘ ఇత్య

తో వచస్సభ్యమభ్యధితశంతనోస్సుతః ॥ ౫౩ ॥ ఆత్మనైవగుణదోషకోవిదఃకిం న వేత్సికరణీయవస్తుషు । యత్తథాపినగురూన్నపృచ్ఛసిత్వంక్రమోయమితి తత్ర కారణమ్ ॥ ౫౪ ॥ స్నాతకంగురుమభీష్టమృత్విజంసంయుజాచసహ మేదినీపతిం। అర్ఘభాజఇతికీర్తయంతిషట్ తేచతేయుగపదాగతాస్సదః ॥ ౫౫ ॥

మరః ॥ చోదితః కస్మై దేయమితిపృష్టః శంతనోస్సుతోభీష్మః సభ్యం-సభాయాం సాధు + సభాయాయఇతియప్రత్యయః ॥వచోవాక్యమభ్యధిత-అభిహితవాన్ + దధాతెర్లుఙి-జితఙ్, స్థాఘ్వోరిచ్చేతికిత్వే హ్రస్వాదంగాదితిసకారలోపః, వృత్త్యనుప్రాసః ॥ ౫౩ ॥—అథాసర్గసమాప్తేః భీష్మవచః ప్రపంచమేవస ఫలందర్శయతి ॥ఆత్మనేతి॥ తత్రాత్మనో బహుమానకరణాత్ ప్రీతస్తత్రభవాన్ భీష్మో రాజానం తావదుత్సాహార్థమేకేనోపశ్లోకయతి ॥ వేత్తీతి విదోజ్ఞాతా+ ఇగుపధలక్షణఃకప్రత్యయః, ఓకసో విద్యాస్థానస్యవిదః కోవిదః + పృషోద రాదిత్వాదోకారలోపః, గుణదోషయోః కోవిదోవివేక్తా త్వం కరణీయవస్తు షు-కర్తవ్యార్థేషు- ఆత్మనైవ-స్వయమేవ పరోపదేశానపెక్షయైవేత్యర్థః ॥ ప్రకృత్యాదిత్వాత్తృతీయా కింనవెత్సి సర్వంజానాసీత్యర్థః,తథాపి జ్ఞాత్వాపి త్వం గురూన్నపృచ్ఛసీతి నకింతు పృచ్ఛస్యేవేతియత్, జ్ఞానప్రసక్తపృచ్ఛాని షేధనివారణాయ నఙ్ద్వయం, తత్ర గుర్వనుయోగే అయంక్రమఇతి ఏషా స దాచారపరిపాటీఇతిఏతదేవకారణం నత్వజ్ఞానమిత్యర్థః, అత్ర కర్తవ్యార్థే ప్రశ్నస్య అజ్ఞానహేతుకత్వవారణేనాచారహేతుకత్వనియమనాత్పూర్వోక్తల క్షణః పరిసంఖ్యాలంకారః ॥ ౫౪ ॥—ఏవం రాజానముపశ్లోక్య ప్రశ్నస్యోత్త రమాహ ॥ స్నాతకమితి ॥ స్నాతకో గృహస్థవిశేషస్తం-గురుం పిత్రాదికం అ భీష్టమిష్టబంధుం ఋత్విజం-యాజకం, సంయుజ్యతఇతిసంయుక్ సంబంధీ జా మాత్రాదిః, తేనసహ మేదినీపతిం-రాజానం, తంచమెదినీపతించేత్యర్థః, షడే తాన్ అర్ఘభాజః-పూజార్హాఇతి + ఇతిశబ్దే నాభిహితత్వాన్నకర్మణి ద్వితీ యా యథాహవామనః ॥ నిపాతేనాప్యభిహితేకర్మణి నకర్మవిభక్తిః, పరిగణన స్య ప్రాయికత్వాదితి, కీర్తయంతి-కథయంతి, వృద్ధాఇతి శేషః, నచతే దూరఇ త్యాహ ॥ తేచషడపితె తవసదః సభాం యుగపదాగతాః ప్రాప్తాః అత్ర స్నాతకాదీనాం ప్రకృతానామేవార్ఘభాక్త్వసాధర్మ్యాదౌపమ్యావగమాత్తు

శోభయంతి పరితః ప్రతాపినో మంత్రశక్తివినివారితాపదః । త్వన్ముఖం ముఖభువ స్స్వయంభువో భూభుజశ్చ పరలోకజిష్ణవః ॥ ౫౮ ॥ ఆభజంతి గుణినః పృథక్పృథక్ పార్థ! సత్కృతిమకృత్రిమామమీ । ఏక ఏవ గుణవత్తమోథవా పూజ్య ఇత్యయమపీష్యతే విధిః ॥ ౫౯ ॥ అత్ర చైష సకలేపి భాతి మాం ప్రత్యశేషగుణబంధుర

ల్యయోగితాభేదః ॥ ౫౭ ॥ —శోభయంతీతి ॥ కించ ప్రతాపయితుం శీలం యేషాం తే ప్రతాపినః- ప్రతాపనశీలాః, తీవ్రతపసః తాచ్ఛీల్యే ణినిః, అన్యత్ర తేజస్వినః ॥ ని ॥ స ప్రతాపః ప్రభావశ్చ యత్తేజః కోశదండజమిత్యమరః + అత ఇనిఠనావితి ఇని ప్రత్యయః, మంత్రశక్త్యా-వేదమహిమ్నా- అన్యత్ర విచారసామర్థ్యేన వినివారితాః ఆపదో దైవమానుషవిపత్తయో యైస్తే ॥ ని ॥ వేదభేదే గుప్తవాదే మంత్ర ఇత్యమరః ॥ పరలోకస్య-లోకాంతరస్య, శత్రుజనస్య చ జిష్ణవో జయశీలాః, స్వయంభువో బ్రహ్మణో ముఖభువో ముఖజాతాః, బ్రాహ్మణాః * బ్రాహ్మణోస్య ముఖమాసీదితి శ్రుతేః ॥ భూభుజో రాజానశ్చ, త్వన్ముఖం-త్వత్క్రతుం, పరితః శోభయంతి-పరిష్కుర్వంతి, సర్వేప్యత్రాగత్య వసంతీత్యర్థః॥ అత్ర బ్రాహ్మణానాం రాజ్ఞాంచ ప్రకృతానామేవ ప్రతాపిత్వాదిసాధర్మ్యేణౌపమ్యావగమాత్తుల్యయోగితాభేదః సాధర్మ్యంతు శ్లేషనిబంధనమితి సంకరః ॥ ౫౮ ॥—ఆభజంతీతి ॥ హే పార్థ-పృథాపుత్ర + తస్యేదమిత్యణ్ ప్రత్యయః సామాన్యస్య యోగ్యవిశేషపర్యవసాననియమాదపత్యార్థలాభః, అన్యథా స్త్రీభ్యో ఢగితి ఢక్ స్యాత్, గుణినో గుణాఢ్యా అమీ పూర్వశ్లోకద్వయోక్తాః స్నాతకాదయః పృథక్పృథక్-ప్రత్యేకం, అకృత్రిమామకపటాం, సత్కృతిం-సత్కారం, ఆభజంత్యర్హంతి సమమేషాం ప్రత్యేకం పూజాకార్యేత్యర్థః, అథ స్వాభిమతం పక్షాంతరమాహ ॥ అథవేతి ॥ అథవా గుణవత్తమో అతిగుణవానేక ఏవ పూజ్య ఇత్యయమపి విధిః, శాస్త్రమనుష్ఠానం వేష్యతే వృద్ధైరితి శేషః, అత్ర స్నాతకాదీనాం పూజ్యత్వే గుణిత్వం విశేషణగత్యా హేతురితి కావ్యలింగభేదః, తదపేక్షయా గుణవత్తమత్వమేకస్యైవ పూజ్యత్వే తథైవ హేతురితి కావ్యలింగాంతరమితి సజాతీయసంకరః ॥౫౯॥—అత్ర కస్తథా సర్వోత్తరః పుమానస్తీత్యాకాంక్షాయాం కోన్యో హరిం వినేత్యాహ ॥ అత్రేతి ॥ అత్రాస్మిన్ సకలేపి భూమిదేవా-బ్రాహ్మణాః, నరదేవా రాజానస్తేషాం సంగమే-సమాగమే, బ్రా

హార్హతి । భూమిదేవనరదేవసంగమే పూర్వదేవరిపురర్హణాం హరిః ॥ ౫౮ ॥
మర్త్యమాత్రమవధారయేద్భవాన్నైనమానమితదైత్యదానవమ్ । అంశఏషజన
తాతివర్తినో వేధసః ప్రతిజనంకృతస్థితేః ॥ ౫౯ ॥ ధ్యేయమేకమపథేస్థితంధియ
స్తుత్యముత్తమమతీతవాక్పథం । ఆమనంతియముపాస్యమాదరాద్దూరవర్తినమతి

హ్మణక్షత్రియసమవాయేఇత్యర్థః, అశేషగుణానాంబంధుః సుహృత్సర్వగుణా
ఢ్యఇత్యర్థః అసాధారణగుణమాహ ॥ పూర్వేతి ॥ పూర్వదేవాః-సురద్విషస్తే
షాం రిపుహంతా ఏషహరిః కృష్ణః॥ అర్హణాం పూజాం అర్హతి ప్రాప్నోతి
తిచ మాం ప్రతి మామధికృత్య భాతి మమప్రతిభాతీత్యర్థః, అన్యేత్వనర్హా
ఇత్యర్థాత్సిద్ధమితి భావః ॥ అత్రహరావన్యేషుచ ప్రసక్తాయాః పూజాయాః
హరావేవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః * ఏకస్యవస్తునః ప్రాప్తావనేకత్రై
కదాయదా । ఏకత్రనియమస్సాహిపరిసంఖ్యానిగద్యతఇతిలక్షణాత్ ॥ ౫౮॥—
నన్వేతస్మిన్ బ్రాహ్మణక్షత్రియసమూహే కథమస్యైవ పూజ్యత్వమిత్యాశంక్య
సర్వోత్తమత్వాదస్యేత్యాశయేన ఆసర్గసమాప్తేరేనంస్తౌతి ॥ మర్త్యేత్యాది ॥
ఆనమితాః-ప్రహ్వీకృతాః, దైత్యాః-దితిసుతాః, దానవాః దనుసుతాశ్చ యే
న తమేనంహరిం భవాన్ మర్త్యమాత్రం-మనుష్యమాత్రం, నావధారయేత్
నజానీయాత్ + శేషే ప్రథమఇతి ప్రథమపురుషః॥కుతః, ఏషఃకృష్ణః జనతాతి
వర్తినః సర్వలోకాతీతస్య, ప్రతిజనం జనేజనే కృతాస్థితిః యేనతస్యసర్వభూ
తాంతర్యామిణఇత్యర్థః, వేధసః పరమాత్మనోంశః కలా అతోనమర్త్యమా
త్రమిత్యర్థః, అతఏవ వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగం ॥౫౯॥—పునరస్య
స్యామానుషత్వమేవవ్యనక్తి ॥ ధ్యేయమితి ॥ యోగినోనారదాదయః, ఏకమ
ద్వితీయం ఉత్తమం-సర్వోత్తమం యమేనంధ్యేయం ధ్యాతవ్యం, ఏకాగ్రగోచ
రాధీధారాధ్యానంతదర్హమిత్యర్థః, తథాపి ధియోజ్ఞానస్యాపథే అమార్గే
స్థితం తదగోచరమిత్యర్థః + పథోవిభాషేతిసమాసాంతః, అపథంనపుంసకమి
తినపుంసకత్వం ఆమనంతి-కథయంతి + పాఘ్రాధ్మేత్యాదినామ్నాధాతోర్మనా
దేశః, స్తుత్యం-స్తోతుమర్హం, తథాపి అతీతో వాక్పథో వాచాంపంథా యే
నతం అవాఙ్మనసగోచరమిత్యర్థః,యతోవాచోనివర్తంతఇత్యాదిశ్రుతేః ఆమ
నంతి ఆదరాదాస్థయా ఉపాస్యం-సేవ్యంతథాపిఅతీవాత్యంతంఅతీవేతినిపాతస

వయోగినః ॥ ౬౦ ॥ పద్మభూరితిసృజఞ్జగద్రజస్సత్త్వమచ్యుతఇతిస్థితింనయన్ ।
సంహరన్హరఇతిశ్రితస్తమస్త్రైధమేషభజతిత్రిభిర్గుణైః ॥ ౬౧ ॥ సర్వవేది
నమనాదిమాస్థితందేహినామనుజిఘృక్షయావపుః । క్లేశకర్మఫలభోగవర్జితం

ముదాయోఽత్యంతార్థేఽవ్యయం దూరవర్తినం ఆమనంతి యమేవమచింత్యరూప
మామనంతి తమేనం మర్త్యమాత్రం నావధారయేదితిపూర్వేణాన్వయః ॥ అ
త్ర ధీవిషయత్వావాఙ్మనసగోచరత్వదూరవర్తిత్వాదీనాం ధ్యేయత్వస్తుత్యత్వో
పాస్యత్వైస్సహవిరోధస్య హరేరచింత్యమహిమత్వేనసమాధానాద్విరోధాభా
సాలంకారః ॥ ౬౦ ॥—నను హరిహరహిరణ్యగర్భాస్త్రయోదేవాః సర్వోత్త
రమహిమానస్సంతితతోఽన్యంనజానీమఃఇత్యతఆహ ॥పద్మభూరితి॥ ఏషహరిఃరజః
రజోగుణం శ్రితః-జగత్ సృజన్ పద్మభూః బ్రహ్మేతి సత్త్వం-సత్త్వగుణం,శ్రితః-
జగత్ స్థితింనయన్-స్థాపయన్, అచ్యుతోవిష్ణురితి తమస్తమోగుణంశ్రితః జగ
త్ సంహరన్హరఇతి త్రిభిర్గుణైః సత్త్వరజస్తమోభిః త్రైధం-త్రైవిధ్యం,
భజతి + ద్విత్ర్యోశ్చధముఞితివిధార్థేధముఞ్ప్రత్యయః ॥ అస్యైవ గుణభి
న్నాస్తాస్తిస్రోపిమూర్తయఇత్యయమేవ సర్వోపాస్యఇతిభావః, అత్ర సత్త్వాది
గుణయోగస్య సృష్ట్యాదిక్రియాయోగస్యచ విశేషణగత్యాత్రైవిధ్యహేతుత్వా
త్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౬౧ ॥—తర్హి కీదృగస్య స్వ
రూపం కుతోవా మానుషవిగ్రహసంబంధఇత్యపేక్షాయాముభయం నిరూపయ
న్నాహ ॥ సర్వేతి ॥ అముంకృష్ణం సర్వవేదినం-నిత్యసర్వజ్ఞమిత్యర్థః; అతఏ
వానాదిమాదిరహితం అనాదినిధనమిత్యర్థః తథాపి దేహినాం-ప్రాణినాం,
అనుజిఘృక్షయా-అనుగ్రహీతుమిచ్ఛయా, భూభారావతరణార్థమిత్యర్థః +
గ్రహేస్సన్నంతాత్ స్త్రియామప్రత్యయోటాప్, వపురాస్థితం మానుషవిగ్ర
హమాశ్రితవంతం నతు కర్మారబ్ధశరీరభాజమిత్యర్థః, అతఏవ క్లేశకర్మఫలభోగ
వర్జితం క్లేశాః-పంచక్లేశాః, అవిద్యాస్మితారాగద్వేషాభినివేశాఖ్యాః కర్మాణి
పుణ్యపాపాని తేషాంఫలె సుఖదుఃఖతయోః భోగోఽనుభవస్తేనక్లేశైశ్చ వర్జి
తం తైరసంస్పృష్టమిత్యర్థః ఈశ్వరం ఈశ్వరసంశబ్దితం పుంవిశేషం క్షేత్రజ్ఞ
విలక్షణం పురుషవిశేషం పరమపురుషం విదుర్విదంతి సంతఇతిశేషః + విదో
లటోవేతిఝుర్జుసాదేశః, అత్ర అకర్మారబ్ధశరీరత్వాన్నిత్యజ్ఞానత్వాదివిరోధ

పుంవిశేషమముమీశ్వరంవిదుః ॥ ౬౨ ॥ భక్తిమంతఇహభక్తవత్సలే సంతతస్మర
ణరీణకల్మషాః । యాన్తినిర్వహణమస్యసంసృతిక్లేశనాటకవిడంబనావిధేః ॥౬౩
గ్రామ్యభావమపహాతుమిచ్ఛవో యోగమార్గపతితేనచేతసా । దుర్గమేకమ
పునర్నివృత్తయేయంవిశంతివశినంముముక్షవః ॥ ౬౪ ॥ ఆదితామజననాయదేహి
నామంతతాంచదధతేనపాయినే । బిభ్రతేభువమధస్సదాథచబ్రహ్మణోప్యుపరితి

సమాధానాద్విరోధాభాసోలంకారః, తేషామేవ గుణానాం విశేషణగత్యాపుం
విశేషహేతుత్వాత్కావ్యలింగమితిసంకరః ॥ ౬౨ ॥—ఏవం హరేస్స్వరూపం
నిరూప్య తదుపాసనాఫలంయుగ్మేనాహ ॥ భక్తిమంతఇతి ॥ భక్తవత్సలే-భక్తప్రి
యే, ఇహాస్మిన్ హరౌ భక్తిమంతోనురాగవంతోజనాః పూజ్యేష్వనురాగోభ
క్తిరిత్యుపదేశః ॥ సంతతస్మరణేన-నిరంతరధ్యానేన, రీణకల్మషాఃక్షీణపాపాస్స
న్తః + రీగతిరేషణయోః ల్వాదిభ్యఇతినిష్ఠానత్వం అస్యఅనుభూయమానస్యసం
సృతిక్లేశః సంసారదుఃఖం తదేవ నాటకంరూపకం తస్యవిడంబనా అభినయః
సైవవిధిస్తస్య నిర్వహణం సమాప్తింయాంతిముచ్యంతేఇత్యర్థః తమేవంవిద్వా
నమృతఇహభవతీతిశ్రుతేరితిభావః ॥ ౬౩ ॥—గ్రామ్యేతి ॥ గ్రామేభవాః గ్రా
మ్యాః ప్రాకృతాః మూఢాఇతియావత్ + గ్రామాద్యఖఞావితియప్రత్యయః
తేషాంభావస్తం అపహాతుం మోక్తుమిచ్ఛవః ఇచ్ఛంతః ముముక్షవో మోక్షార్థి
నః అపునర్నివృత్తయే పునరావృత్త్యభావాయ మోక్షాయేత్యర్థః, దుఃఖేనగ
మ్యతే ఇతిదుర్గం-దుష్ప్రాపం, ఏకమద్వితీయం వశినం స్వతంత్రంయంహరిం
యోగమార్గపతితేన-ధ్యానమార్గనివిష్టేన ॥ని॥ యోగస్సన్నహనోపాయధ్యా
నసంగతియుక్తిష్విత్యమరః ॥ చేతసా విశంతి-ధ్యాయంతీత్యర్థః, యం విశంతి
ఇహభక్తిమంతఃఇతిపూర్వేణాన్వయః ॥ ౬౪ ॥— అథ భక్తస్య శ్లోకాన్నమస్కా
రోతి ॥ ఆదితామితి ॥ దేహినాం-ప్రాణినాం, ఆదితాం-కారణతాం, అంతయ
త్యంతంకరోతీతి అంతో నాశహేతుః + తత్కరోతీతిణ్యంతాదంతయతేః పచాద్య
చ్, తస్యభావః తత్తామంతతాంచదధతే, యతోవాఇమానిభూతానిజాయంతఇ
తిశ్రుతేః, స్వయమజననాయ-జన్మరహితాయ, అపాయోనాస్త్యస్త్రీత్యపాయీ సన
భవతీత్యనపాయీ తస్మై అనపాయినే-నాశరహితాయచ కాలతోపరిచ్ఛిన్నాయే
త్యర్థః, దేశతోపిత థేత్యాహ ॥ సదాఅధఃపాతాలే భువంబిభ్రతేకూర్మరూపే

షతేనమః ॥ ౬౫ ॥ కేవలందధతికర్తృవాచినఃప్రత్యయానిహనజాతుకర్మణి । ధాతవస్సృజతిసంహృతిశాస్తయఃస్తౌతిరత్రవిపరీతకారకః ॥ ౬౬ ॥ పూర్వమేషకిలసృష్టవానపస్తాసువీర్యమనివార్యమాదధౌ । తచ్చకారణమభూద్ధిరణ్మయంబ్రహ్మణో

ఽదధతే- అథచ తత్రైవ బ్రహ్మణో బ్రహ్మలోకస్యాప్యుపరితిష్ఠతే సర్వవ్యాపిన ఇత్యర్థః, తస్మై హరయేఇతిశేషః, నమః-నమస్కారః+నమస్స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ, అత్ర హరేరనాదినిధనత్వేన తద్వతఃపురుషాంతరాదాధిక్యవర్ణనాద్వ్యతిరేకాలంకారః ॥ ౬౫ ॥— కేవలమితి ॥ సృజతిశ్చసంహృచశాస్తిశ్చ సృజతిసంహృతిశాస్తయః సృజవిసర్గే, హృఞ్హరణే, సంపూర్వోయం శాసుఅనుశిష్టౌఇత్యేతేత్రయఇత్యర్థః, ఇక్శ్తిపౌధాతునిర్దేశఇతివచనాదేవంనిర్దేశః॥ ధాతవః భూవాదయోధాతవఇత్యుక్తలక్షణాఃశబ్దవిశేషాః ఇహాస్మిన్ భగవతి విషయే కేవలమన్యయోగవ్యవచ్ఛిన్నంయథాతథాకర్తృవాచినః కర్తృకారకవాచకాన్ ప్రత్యయాన్ తిప్తృజాదీన్ దధతి తదంతాఏవ భవంతీత్యర్థః,జాతు-కదాచిదపి, కర్మణి ప్రత్యయాన్కర్మార్థవిహితాన్యగాదీన్నదధతి నతదంతాభవంతీత్యర్థః సర్వకర్తృత్వాత్సర్వనియంతృత్వాచ్చ సృజతి స్రష్టాసంహరతిసంహర్తా శాస్తి శాసితేత్యాదిభిః కర్తృత్వేనైవ నిర్దిశ్యతే నకదాచిత్సృజ్యతే సంహ్రియతే శిష్యతేఇత్యాదిభిః కర్మత్వేన అనాదినిధనత్వాదనియమ్యత్వాచ్చేతిభావః। కించ అత్రభగవతిస్తౌతిః + ష్టుఞ్స్తుతావితిధాతుః ॥ విపరీతంకారకం యస్యసః విపరీతకారకః స్తూయతే స్తుత్యఇత్యాదికర్మప్రత్యయాంతఏవభవతి, నతు కదాచిత్ స్తౌతిస్తోతాఇత్యాదికర్తృప్రత్యయాంతఃసకలలోకైకస్తుత్యస్యతస్యస్తుత్యాంతరాభావాదిత్యర్థః, అత్రశబ్దానాం కర్తృకర్మప్రత్యయవిధినిషేధద్వారా భంగ్యంతరేణ సర్వకర్తృత్వసర్వోపాస్యత్వాదిసూక్ష్మార్థ బోధపరత్వాత్సౌక్ష్మ్యాఖ్యోగుణః * అంతస్సంజల్పరూపత్వం శబ్దానాంసౌక్ష్మ్యముచ్యతఇతిలక్షణాత్, అత్ర భగవతః సృష్ట్యాదికర్తృత్వకర్మత్వోభయప్రాప్తావేకత్రైవ నియమనాత్పరిసంఖ్యా, తత్ర నజాతుకర్మణీతిశబ్దాదేవకర్మత్వనిషేధాదితరనివృత్తిశ్శాబ్దీస్తుతౌ కర్తృత్వనివృత్తిరార్థీతిభేదద్వయసంసర్గః, అనయాచభగవతః పురుషాంతరాదాధిక్యప్రతీతేర్వ్యతిరేకశ్చ ప్రతీయతఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః॥ ౬౬

స్సృజదసావిదంజగత్ ॥ ౬౭ ॥ మత్కుణావివపురాపరిప్లవౌసింధునాథశయనే నిషేదుషః । గచ్ఛతస్స్వమధుకైటభౌవిభోర్యస్యనైద్రసుఖవిఘ్నతాంక్షణమ్ ॥ ౬౮ శ్రోత్రమార్గసుఖగానకోవిదబ్రహ్మషట్చరణగర్భముజ్జ్వలమ్ । శ్రీముఖేందుసవి.

పూర్వమితి ॥ ఏషహరిః పూర్వం-ప్రథమంఅపః సృష్ట్వా కిల కిలేత్యైతిహ్యే, తాస్వప్సు అనివార్యం దుర్వారం వీర్యం రేతః ॥ ని ॥ శుక్లం తేజో రేతసీచబీజవీర్యేంద్రియాణిచేత్యమరః ॥ ఆదధావాహితవాన్ తద్వీర్యంతు హిరణ్యస్యస్వర్ణస్య వికారః హిరణ్మయం + దాండినాయనహాస్తినాయనేత్యాదినానిపాతః, బ్రహ్మణశ్చతుర్ముఖస్య కారణమభూత్ బ్రహ్మాండం జాతమిత్యర్థః, అసౌ తదుత్పన్నో బ్రహ్మా ఇదంజగదసృజత్ సర్వస్యాపి ప్రపంచస్యాయమేవ మూలకారణమితిభావః, అత్రమనుః * అపఏవససర్జాదౌ తాసు వీర్యమవాసృజత్ । తదండమభవద్ధైమంసహస్రాంశుసమప్రభమ్ ॥ తస్మిన్ జజ్ఞేస్వయంబ్రహ్మాసర్వలోకపితామహఇతి ॥ అత్ర వీర్యస్యానివార్యమితివృత్త్యనుప్రాసః ॥ ౬౭ ॥— అథైనం త్రిభిర్విశినష్టి ॥ మత్కుణావివేత్యాదినా ॥ పురా-పూర్వం, పరిప్లవౌచఞ్చలౌ, ముహురితస్తతశ్చరంతావిత్యర్థః ॥ ని ॥ చంచలంతరళంచైవ పారిప్లవపరిప్లవేఇత్యమరః ॥ మధుకైటభావసురవిశేషౌ మత్కుణౌ సుప్తాసృక్పాయినౌమలోద్భవౌ కీటవిశేషౌ తావివేత్యుపమా సింధునాథః-సరిత్పతిః, సఏవశయనం తత్ర నిషేదుషోనిషణ్ణస్య సముద్రశాయినఇత్యర్థః, + భాషాయాంసదవసశ్రువ ఇతి సదేర్లిటః క్వసురాదేశః, విభోః ప్రభోః యస్య హరేః క్షణం నిద్రాయాస్సంబంధితతఅగతంవా నైద్రం యత్సుఖం తస్య విఘ్నతాం విఘాతకతాం గచ్ఛతః స్మ గతౌ తాదృశావపి మహాసురౌ మత్కుణవత్ క్షణమాత్రేణైవ ప్రనష్టావితి భగవతః ప్రభావాతిశయోక్తిః ఏషాంత్రయాణాం పూర్వేణాన్వయః ॥ ౬౮ ॥—శ్రోత్రేతి ॥ శ్రోత్రమార్గస్య సుఖం-సుఖకరం యద్గానం తస్యకోవిదోభిజ్ఞః ॥ కోవిదోవ్యాఖ్యాతః సచాసౌబ్రహ్మాచసఏవషట్చరణోభృంగః సః గర్భేంతర్వర్తీయస్యతత్ ॥ ని ॥ గర్భోభవివరకేంతస్థఇతిశబ్దార్ణవే ॥ ఉజ్జ్వలం-నిర్మలం యస్యహరేర్నాభిరేవ సరసీకాసారః ॥ ని ॥ కాసారస్సరసీసరఇత్యమరః ॥ తస్యాం సరోరుహం పద్మం, శ్రియోముఖమేవేందుస్తస్య సవిధే-సమీపేపి, శోభతఇతి విరోధః, సచముఖస్యేందుత్వరూపణాయత్తఇత్యనయోరంగాంగిభావేనస

ధిపిశోభతేయస్యనాభిసరసీసరోరుహమ్ ॥ ౬౯ ॥ సత్యవృత్తమపిమాయినంజగ ద్వృద్ధమప్యుచితనిద్రమర్భకమ్।జన్మబిభ్రతమజంనవంబుధాయంపురాణపురుషం ప్రచక్షతే ॥ ౭౦ ॥ స్కంధధూననవిసారికేసరక్షిప్తసాగరమహాప్లవామయం । ఉ ద్ధృతామివముహూర్తమైక్షతస్థూలనాసికవపుర్వసుంధరామ్ ॥ ౭౧ ॥ దివ్యకేస రివపుస్సురద్విషోనైవలబ్ధశమమాయుధైరపి । దుర్నివారగణకండుకోమలైర్నఖ

జ్వరః ॥ ౬౯ ॥—సత్యేతి ॥ యంహరిం సత్యవృత్తం-అకపటచరితమపి మా యినం-మాయావినం, కపటవృత్తిమితివిరోధః మాయానామశక్తిః తద్వంతమి త్యవిరోధః వ్రీహ్యాదిత్వాదినిప్రత్యయః జగద్వృద్ధం సర్వలోకపితామహత్వాత్ స్థవిరమపి ॥ ని ॥ ప్రవయాఃస్థవిరోవృద్ధఇత్యమరః ॥ ఉచితనిద్రం-పరిచితయోగ నిద్రం, అర్భకం-డింభం, * వటస్యపత్రస్యపుటేశయానం బాలంముకుందం మన సాస్మరామీత్యాగమవచనాదితిభావః॥ని॥ పోతఃపాకోర్భకోడింభఇత్యమరః ॥ న జాయతఇత్యజోజన్మరహితః + అన్యేభ్యోపిదృశ్యతఇతిజనేర్డప్రత్యయః, తమ పి జన్మబిభ్రతం కార్యవశాత్ కృష్ణాదిజన్మభాజమిత్యర్థః, నవం అతిరమణీ యత్వాన్నిత్యాభినవం తథాపి పురాణం ప్రాచీనమనాదించ పురుషం ప్రచక్ష తేబుధాఇతిప్రతివాక్యం సంబధ్యతే అపిర్విరోధేసచసర్వత్ర హరేరచింత్యమహి మత్వేనాభాస్యతఇతివిరోధాభాసచతుష్టయసంసృష్టిః॥ ౭౦॥—అథ షోడశభిర వతారాన్ వర్ణయిష్యన్ వరాహావతారం తావదేకేనాహ ॥ స్కంధేతి ॥స్థూ లనాసికవపుర్వరాహమూర్తిరయంహరిః స్కంధస్య కంధరాయాః ధూననేన-క మ్పనేన, విసారిభిరుత్సర్పిభిః కేసరైః సటాభిః క్షిప్తా అవకీర్ణాః సాగరస్యమహా ప్లవో మహాపూరః, యస్యాస్తాం జలాపసారేణ ప్రకాశితామిత్యర్థః, వసుంధ రాం భువం, ముహూర్తం-క్షణమాత్రం ॥ ముహూర్తమల్పకాలేపీతిశబ్దార్ణవే॥ ఉద్ధృతాంఅనావృతత్వాత్సాగరాదుత్క్షిప్తామివఐక్షత-ప్రేక్షితవానిత్యుత్ప్రేక్షా + ఈక్షతేర్లఙ్, ఆడజాదీనామిత్యాట్; ఆటశ్చేతివృద్ధిః ॥ ౭౧ ॥ — ద్వా భ్యాం నృసింహావతారమాహ ॥ దివ్యేతి ॥ దివ్యకేసరివపుర్దివ్యసింహమూర్తిరే షహరిరాయుధైస్వజ్రాదిభిరపి నైవలబ్ధశమమప్రాప్తశాంతిదుర్నివారాదుజగ యోరణకండూః యుద్ధకండూతిః యస్యతత్ రణవ్యసనీత్యర్థః,+గోస్త్రియో రుపసర్జనస్యేతిహ్రస్వః ॥ సురద్విషోహిరణ్యకశిపోర్వక్షః కోమలైర్నఖైః నిర

షసనిరదారయన్నఖైః ॥ ౭౨ ॥ వారిధేరివకరాగ్రవీచిభిర్దిఙ్మతంగజముఖాన్యభిఘ్నతః । యస్యచారునఖశుక్తయస్స్ఫురన్మౌక్తికప్రకరగర్భతాందధుః ॥ ౭౩ ॥దీప్తినిర్జితవిరోచనాదయం గాంవిరోచనసుతాదభీప్సతః । ఆత్మభూరవరజాఖిలప్రజస్సనర్వ లేరవరజత్వమాయయౌ ॥ ౭౪ ॥ కింక్రమిష్యతి కిలైషవామనో

దారయత్-అభినత్, వజ్రాద్యభేద్యస్య కోమలనఖవిదార్యత్వం భగవత్ప్రభావాదితివిరోధాభాసాలంకారః ॥ ౭౨ ॥—వారిధేరితి ॥ కరాగ్రాణి వీచయఇవేత్యుపమితసమాసః, వారిధేరివేతిలింగాత్, తాభిః కరాగ్రవీచిభిర్దిగంతవిశ్రాంతాభిరితిభావః, అతఏవ దిఙ్మతంగజానాం ముఖాన్యభిఘ్నతారోషాతిరేకాత్ప్రహరతోయస్యనృసింహమూర్తైర్హరేర్వారిధేరివచారవోనఖాః శుక్తయఇవ చారునఖశుక్తయః, పూర్వవదుపమితసమాసః, స్ఫురన్మౌక్తికప్రకరో దిగ్గజకుంభసంభూతముక్తావ్రాతోగర్భేంతర్గతోయాసాంతాసాం భావస్తత్తాతాందధుః, ఏషనిరదారయదితి పూర్వేణాన్వయః, ఏతేన నరహరిక్రోధస్య మహాసురోపినపర్యాప్తం లక్ష్యమితివ్యజ్యతఇతి వస్తునావస్తుధ్వనిః ఉపమాలంకారః॥ ౭౩ ॥—అథ చతుర్భిర్వామనావతారమాహ ॥ దీప్తీత్యాది ॥ ఆత్మనో భవతీతి ఆత్మభూః స్వయమ్భూరపి అవరజాశ్చరమజాఅఖిలాః ప్రజాజనాయస్యసోపి సర్వజ్యేష్ఠోపీత్యర్థః అయంహరిః దీప్తినిర్జితవిరోచనాత్-తేజోవిజితమార్తండాత్, విరోచనః-ప్రహ్లాదపుత్రః, ॥ ని ॥ విరోచనోర్కేదహనే చంద్రేప్రహ్లాదనందనే ఇత్యుభయత్రాపివిశ్వః ॥ తస్యసుతాద్బలేర్గాం భువంఅభీప్సతః-ప్రాప్తుంప్రత్యాహర్తుమిచ్ఛతః, + ఆప్నోతేస్సంన్నంతాల్లటశ్శత్రాదేశః,ఆప్జ్ఞబృధామీదిత్యాకారస్యేకారః, అత్ర లోపోభ్యాసస్యేత్యభ్యాసలోపః, స్వార్పతేః స్వర్గపతేరింద్రస్య + అహరాదీనాంపత్యాదిషూపసంఖ్యానమితి రేఫాదేశః, అవరజత్వమనుజత్వం ఆయయౌ బలివిధ్వంసనార్థమితి శేషః ॥ లోకానుగ్రహార్థినః కింనకుర్వంతీతిభావః, అత్రాజత్వావరజత్వయోరేకత్రసామానాధికరణ్యా విరోధో భగవత్ప్రభావాదాభాసీకృతఇతి విరోధాభాసాలంకారః ॥ ౭౪ ॥— కిమితి ॥ ఏషవామనః ఖర్వః ॥ ని ॥ ఖర్వోహ్రస్వశ్చవామనఇత్యమరః ॥ కింక్రమిష్యతి కియదాక్రమిష్యతి, ఇత్థం అనేనప్రకారేణ దానవా యావన్నాహసన్తావత్ తతఃప్రాగేవలంఘితేఅతిక్రాంతేఅర్కశశిమండలే యేనసోస్యహరేఃక్ర

యావదిత్థమహసన్నదానవాః । తావదస్యనమమౌనభస్తలేలంఘితార్కశశిమండ
లః క్రమః ॥ ౭౫ ॥ గచ్ఛతాపిగగనాగ్రముచ్చకైర్యస్యభూధరగరీయసాంఘ్రి
ణా । క్రాంతకంధరఇవాబలోబలిస్స్వర్గభర్తురగమత్సుబంధతామ్ ॥ ౭౬ ॥
క్రామతోస్యదదృశుర్దివౌకసోదూరమూరుమళినీలమాయతమ్ । వ్యోమ్నిదివ్యస
రిదంబుపద్ధతిస్పర్ధయేవయమునౌఘముత్థితమ్ ॥ ౭౭ ॥ యస్యకించిదపకర్తుమక్ష
మఃకాయనిగ్రహగృహీతవిగ్రహః । కాంతవక్త్రసదృశాకృతింకృతీరాహురిం

మః పాదవిక్షేపఃనభస్తలేన మమౌ యథానమాతి తథావవృధఇత్యర్థః, అత్రా
ధారాన్నభస్తలాదాధేయస్య క్రమస్యాధిక్యకథనాదధికాలంకారభేదః, ఆశ్రయా
శ్రయిణోరననురూప్యమధికమితిలక్షణాత్ ॥ ౭౫ ॥ — గచ్ఛతేతి ॥ గగనా
గ్రం-గగనోపరిభాగం గచ్ఛతాపీత్యపిర్విరోధే, భూధరవద్గరీయసేత్యుపమా, య
స్యవామనస్యోచ్చకైరున్నతేనాంఘ్రిణా క్రాంతకంధరః అవష్టబ్ధకంఠఇవాబలో
దుర్బలః బలిర్వైరోచనిః స్వర్గభర్తురింద్రస్య సుఖేన బధ్యతఇతి సుబంధః +
ఈషదిత్యాదినాఖల్ ప్రత్యయః, తత్తామగమత్ గురుద్రవ్యావష్టబ్ధకంఠోహిసుఖే
నబధ్యతఇతిభావః + నలోకేత్యాదినా కృద్యోగలక్షణాయాఏవ షష్ఠ్యా నిషే
ధాత్స్వర్గభర్తురితి శేషేషష్ఠీ, అత్ర క్రాంతకంధరఇత్యుత్ప్రేక్షాయాభూధరగరీ
యసేత్యుపమా సాపేక్షత్వాత్సంకరః,విరోధేన త్వ(న)పేక్షితత్వాత్ సంసృష్టిః॥
౭౬ ।—క్రామతఇతి ॥ క్రామతః పాదంవిక్షిపతోస్యసంబంధినం దూరమా
యతం అళినీలం భృంగశ్యామం, ఊరుం సక్థిదివౌకసోదేవాః వ్యోమ్నిదివ్యసరి
తోమందాకిన్యా అంబుపద్ధత్యా జలప్రవాహేణ స్పర్ధయా ఉత్థితమూర్ధ్వంగతః
ప్రవృత్తంయమునౌఘం- యమునాప్రవాహమివదదృశురిత్యుత్ప్రేక్షేయముపమా
సంకీర్ణా ॥ ౭౭ ॥ —అవతారాంతరమాహ ॥ యస్యేతి ॥ కాయనిగ్రహేణా
మృతవిభాగకాలే శిరశ్ఛేదేన గృహీతః విగ్రహోయేనసః బద్ధవైరః కృతీకుశలో
రాహుర్యస్యహరేః కించిదపకర్తుమక్షమస్సన్, కాంతం రమ్యం యద్వక్త్రం
హరిముఖం తేనసదృశీ ఆకృతిర్యస్యతం తత్సదృశమిత్యర్థః,ఇందుంఅధునాపి
బాధతే-పీడయతి, ఉపరాగమిషేణేతిభావః, అత్ర సాక్షాత్ప్రతిపక్షహరినిగ్రహా
శక్త్యా రాహోస్తదీయేందునిగ్రహోక్త్యా ప్రత్యనీకాలంకారః, తథాచ సూత్రం
ప్రతిపక్షతిరస్కారాశక్తౌ తదీయతిరస్కారః ప్రత్యనీకమితి ॥ ౭౮ ॥ — ॥

దుమఘనాపిబాధతే ॥ ౭౮ ॥ సంప్రదాయవిగమాదుపేయుషీరేషనాశమవినాశ విగ్రహః । స్మర్తుమప్రతిహతస్మృతిశ్శ్రుతీర్దత్తఇత్యభవదత్రిగోత్రజః ॥ ౭౯ ॥ రేణుకాతనయతాముపాగతశ్శాతితప్రచురపత్రసంహతి । లూనభూరిభుజశాఖముజ్ఝితచ్ఛాయమర్జునవనంవ్యధాదయం ॥ ౮౦ ॥ ఏషదాశరథిభూయమేత్య

దత్తాత్రేయావతారమాహ॥సంప్రదాయేతి॥అవినాశవిగ్రహో-అనపాయస్వరూపః అతఏవాప్రతిహతాస్మృతిః స్మరణశక్తిర్యస్యసఏషహరిఃసంప్రదాయఉపదేశపరమ్పరా తస్యవిగమాదపాయాన్నాశం కాలదోషాదధ్యయనవిచ్ఛేదముపేయుషీః ప్రాప్తాః + ఉగితశ్చేతిఙీప్, శ్రుతీర్వేదాన్॥ ని ॥'శ్రుతిస్త్రీవేదఆమ్నాయఇత్యమరః ॥ స్మర్తుం శ్రుతిసంప్రదాయం ప్రవర్తయితుమిత్యర్థః, దత్తఇతి ఖ్యాతఇతిశేషః, అత్రిగోత్రే జాతోత్రిగోత్రజోభవత్, దత్తాత్రేయోభూదిత్యర్థః, అత్రానపాయిత్వస్మృత్యప్రతిఘాతయోర్విశేషణగత్యా శ్రుతిస్మృతిహేతుత్వోక్త్యా కావ్యలింగమ్ ॥ ౭౯ ॥—పరశురామావతారమాహ ॥ రేణుకేతి ॥ అయంహరిః రేణుకాతనయతాం-పరశురామత్వముపాగతస్సన్, అర్జునః-కార్తవీర్యార్జునః, * అర్జునఃకకుభేపార్థే కార్తవీర్యమయూరయోరిత్యనేకార్థత్వేపి రైణుకేయవిరోధాన్నిశ్చయః॥ తదుక్తంహరియోగినా * సంయోగోవిప్రయోగశ్చ సాహచర్యంవిరోధితా ।అర్థఃప్రకరణంలింగంశబ్దస్యాన్యస్యసన్నిధిః॥ సామర్థ్యమౌచితీదేశః కాలోవ్యక్తిస్వరాదయః । శబ్దార్థస్యానవచ్ఛేదే విశేషస్మృతిహేతవఇతి ॥ సఏవవనం తత్ శాతితాచ్ఛిన్నా ప్రచురా-ప్రభూతా, పత్రసంహతిర్వాహనసమూహః పర్ణసంఘాతశ్చయస్యతత్ ॥ ని ॥పత్రంస్యాద్వాహనేపర్ణఇతివిశ్వః ॥ లూనాః-ఛిన్నాః, భూరయః ప్రచురా భుజాఏవశాఖాయస్యతత్ ఉజ్ఝితా ఛాయా కాంతిరనాతపశ్చ యస్యతత్తథావ్యధాత్, విహితవాన్ + దధాతేర్లుఙి, గాతిస్థేత్యాదినాసిచోలుక్, ॥ ని ॥ఛాయాసూర్యప్రియాకాంతిః ప్రతిబింబమనాతపఇత్యమరః ॥ అత్రసమస్తవస్తువిషయసావయవరూపకంవ్యక్తం; తచ్చచ్ఛాయేతి పత్రేతిచ శ్లేషప్రతిభోత్థాపితాభేదాతిశయోక్త్యనుప్రాణితమితిసంకరః ॥ ౮౦ ॥—రామావతారమాహ ॥ ఏషఇతి ॥ కించేతిచార్థః, రక్షితప్రజః ఏషహరిః దశరథస్యాపత్యంపుమాన్ దాశరథీ రామః + అతఇఞ్, తస్యభావః దాశరథిభూయంరామత్వం + భువోభావేఇతిక్య

చ ధ్వంసితోద్ధతదశాననామపి । రాక్షసీమకృత రక్షితప్రజస్తేజసాధికవిభీషణాం పురీమ్ ॥ ౭౧ ॥ నిప్రహంతుమమరేశవిద్విషామర్థితస్స్వయమథస్వయంభువా । సంప్రతిశ్రీయతిపుత్రతామయం కశ్యపస్య వసుదేవరూపిణః ॥ ౭౨ ॥ తాతనోదధివిలోడనం ప్రతి త్వద్వినాద్యవయముత్సహామహే । యస్సురైరితి సురౌఘవల్లభో వల్లవైశ్చ జగదేజగత్పతిః ॥ ౭౩ ॥ నాత్తగంధమవధూయ శత్రు

ష్, ఏత్య-ప్రాప్య, ధ్వంసితాహతఉద్ధతోదృప్తోదశాననో రావణో యస్యాం తామపి రాక్షసీం రక్షస్సంబంధినీంపురీం లంకాం తేజసా స్వవీర్యేణ అధికవిభీషణాం-అత్యంతభీషణాం, అకృతేతివిరోధః భయహేతోరుద్ధతస్య రావణస్య ధ్వంసనాత్ అధికోమహాన్విభీషణో రావణానుజోయస్యాం తామిత్యవిరోధః అతఏవ విరోధాభాసోలంకారః ॥ ౭౧ ॥—అథ పంచభిఃప్రకృతం కృష్ణావతారమాహ ॥ నిప్రేతి ॥ అథరామావతారానంతరం,అయంహరిఃఅమరేశవిద్విషాం నిప్రహంతుం చైద్యాదీన్ ఇంద్రశత్రూన్హంతుమిత్యర్థః + జాసినిప్రహణనాటక్రాథపిషాం హింసాయామితికర్మణిషష్ఠీ స్వయంభువా-బ్రహ్మణా, స్వయమాత్మనైవార్థితః-ప్రార్థితస్సన్, సంప్రతీదానీం వసుదేవరూపిణోవసుదేవమూర్తిభాజః, కశ్యపస్య-కశ్యపప్రజాపతేః, పుత్రతాంవ్రజతి కృష్ణరూపేణేతిభావః, అత్రస్వయమ్బ్రహ్మప్రార్థనాయావిశేషణగత్యా వసుదేవపుత్రతాప్రాప్తిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౭౨ ॥—తాతేతి ॥ సురౌఘవల్లభః-సురగణప్రియః, జగత్పతిర్యోహరిః సురైర్దైవైర్వల్లవైర్గోపైశ్చ హేతాతజనక నేతిపదచ్ఛేదే ఉదధివిలోడనం-సముద్రమథనంప్రతి,నోఇతిపదచ్ఛేదే దధివిలోడనం దధిమథనంచప్రతి త్వద్వినా-త్వాంవిహాయేత్యర్థః+పృథగ్వినేత్యాదినావికల్పాత్పంచమీ, అద్య వయం నోత్సహామహే-నక్షమామహేఇతి జగదేగదితః అత్ర హరిమహిమవర్ణనాంగత్వేన సురాణాం వల్లవానాంచ ప్రకృతానామేవ నోదధీతిశబ్దశ్లేషమూలాభేదాధ్యవసాయలబ్ధదధ్యుదధివిలోడనాక్షమత్వకర్మసామ్యాద్గమ్యౌపమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః తేనచ హరేర్దధిమథనకల్పముదధిమథనమపీతివస్తువ్యజ్యతఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః॥ ౭౩ ॥—నాత్తగంధమితి॥ కించేతిచార్థః యోహరిః శత్రుభిరవధూయాభిభూయ నాత్తగంధమ

భిశ్ఛాయయా చ శమితామరశ్రమం । యో౽భిమానమివ వృత్రవిద్విషః పారిజాత
ముదమూలయద్దివః ॥ ౮౪ ॥ యం సమేత్య చ లలాటలేఖయా బిభ్రతస్సపది శంభువి
భ్రమం । చండమారుతమివ ప్రదీపవచ్చేదిపస్య నిరవాద్విలోచనం ॥ ౮౫ ॥ యః కో
లతాం వల్లవతాం చ బిభ్రద్దంష్ట్రాముదస్యాశు భుజాం చ గుర్వీం । మగ్నస్య తోయాప
ది దుస్తరాయాం గోమండలస్యోద్ధరణం చకార ॥ ౮౬ ॥ ధన్యో౽సి యస్య హరిరేష

నాఘ్రాతసౌరభం అనభిఘ్రాతం చ ॥ టి. ॥ ఆఘ్రాతగంధో౽భిఘ్రాతస్స్యాదిత్యమరః ॥
నఞర్థస్య నశబ్దస్య సుప్సుపేతి సమాసః, ఛాయయా-అనాతపేన, పాలనేన
॥ ఛాయా స్యాదాతపాభావే ప్రతిబింబార్కయోషితోః । పాలనోత్కోచయోః
కాంతిసచ్ఛోభాపఙ్క్తిషు స్మృతేతి విశ్వః ॥ శమితామరశ్రమం-నివారితసురఖేదం
పారిజాతం వృత్రవిద్విషః శక్రస్యాభిమానమహంకారమివ దివః స్వర్గాదుదమూ
లయత్-ఉన్మూలితవానితి పారిజాతహరణోక్తిః, శ్లిష్టవిశేషణేయముపమేతి కేచి
త్, శ్లేషఏవేత్యన్యే ॥ ౮౪ ॥—యమితి ॥ కిం చేతి చార్థః, లలాటమేవ లేఖా
తయా లలాటలేఖయా-లలాటదేశేన శమ్భోర్విభ్రమం సౌందర్యం బిభ్రతః లలా
టే లోచనవత ఇత్యర్థః, చేదిపస్య-శిశుపాలస్య, లోచనం తృతీయనేత్రం క
ర్తృ యం హరిం చండమారుతమివ సమేత్య ప్రదీపవత్-ప్రదీపేన తుల్యం + తే
న తుల్యమితి వతి ప్రత్యయః, నిరవాత్-నిర్వాతిస్మ, నష్టమిత్యర్థః, నిర్వాణో౽వా
ద్వాధాతోర్లఙ్ నిరవాపలోచనమితి క్వాచిత్కపాఠః వాతేః ప్రక్రియావి
రోధాదాప్నోతేరసంగతార్థత్వాదితి, అనేకేవేయముపమా ॥ ౮౫ ॥—య ఇ
తి ॥ యో హరిః కోలతాం-వరాహత్వం ॥ టి. ॥ వరాహస్సూకరో ఘృష్టిః కోలః
పోత్రీ కిరిః కిటిరిత్యమరః ॥ వల్లవతాం-గోపాలత్వం చ బిభ్రత్ ఆశు గుర్వీం దం
ష్ట్రాం భుజాం చ యథాసంఖ్యమితి భావః, ఉదస్యోద్యమ్య దుస్తరాయాం తోయా
పది జలసంకటే ఏకత్ర సముద్రీకృతాయాం అన్యత్ర వర్షకృతాయామితి వివే
కః, మగ్నస్య గోమండలస్య భూగోళకస్య ధేనుబృందస్య చోద్ధరణం నిస్తారం
చకార అత్ర కోలత్వవల్లవత్వయోః ప్రకృతయోరేవ శ్లేషమూలాభేదాధ్యవసా
యేన గోమండలోద్ధరణస్య బింబప్రతిబింబభావేన దంష్ట్రాభుజోద్యమనస్య
చ సామ్యాదౌపమ్యగమ్యతాయాం తుల్యయోగితా సతీ యథాసంఖ్యేన సంకీర్య
తే, ఇంద్రవజ్రావృత్తమ్ * స్యాదింద్రవజ్రా యది తౌ జగౌ గః ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౮౬ ॥

సమక్షఏవ దూరాదపిక్రతుషుయజ్వభిరిజ్యతేయః । దత్వార్ఘమత్రభవతే భువనేషుయావత్సంసారమండలమవాప్నుహిసాధువాదమ్ ॥ ౮౭ ॥ భీష్మోక్తంతదితివచోనిశమ్యసమ్యక్సామ్రాజ్యశ్రియమధిగచ్ఛతానృపేణ । దత్తేర్ఘేమహతి మహీభృతాంపురోపి త్రైలోక్యమఘభిదభూదనర్ఘఏవ ॥ ౮౮ ॥*******

ఏవందేవం స్తుత్వానంతరకర్తవ్యముపదిశతి॥ధన్యోసీతి॥ధనంలబ్ధాధన్యఃపుణ్యవానసి ॥ ని ॥ సుకృతీపుణ్యవాన్ధన్యఇత్యమరః + ధనగణంలబ్ధేతియత్ప్రత్యయః, కుతః యస్యతే ఏషహరిః సమక్షఏవ-అక్ష్ణస్సమీపేఏవ పురతఏవేత్యర్థః, స్థితఇతిశేషః సమీపార్థేవ్యయీభావః + అవ్యయీభావేశరత్ప్రభృతిభ్యఇతిసమాసాంతః అతఏవ తృతీయాసప్తమ్యోర్బహులమితిసప్తమ్యాఅమభావః, నన్వత్ర కోవిశేషస్తత్రాహ॥ యోహరిర్దూరాదపి పరోక్షేపి క్రతుషు-యాగేషు,యజ్వభిర్విధివదిష్టవద్భిః ॥ ని ॥ యజ్వాతువిధినేష్టవానిత్యమరః + సుయజోర్ఙ్వనిబితిఙ్వనిప్ప్రత్యయః,ఇజ్యతే పూజ్యతే సతే ప్రత్యక్షఇతి ధన్యస్త్వమిత్యర్థః ఫలితమాహ ॥ అత్రభవతే పూజ్యాయేత్యర్థః, పూజ్యస్తత్రభవానత్రభవానిః సజ్జనః+ ఇతిరాభ్యోపి దృశ్యతేఇతి సార్వవిభక్తికస్త్రల్ప్రత్యయః, సుప్సుపేతిసమాసః, అర్ఘం పూజాందత్వా యావత్సంసారమండలంవర్తతే తావదితిశేషః భువనేషు సాధ్వితివాదశ్శబ్దః తంసాధువాదం సాధుసమాఖ్యాం అవాప్నుహి లభస్వేత్యర్థః, అత్ర రాజ్ఞోధన్యతాయాయస్యేత్యాదివాక్యార్థహేతుకత్వాత్ వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః, వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౮౭ ॥— భీష్మేతి ॥ ని ॥ యేనేష్టంరాజసూయేన మండలస్యేశ్వరశ్చయః । శాస్తియశ్చాజ్ఞయారాజ్ఞస్ససమ్రాడిత్యమరః ॥ సమ్రాజోభావస్సామ్రాజ్యం తదేవశ్రీస్తాంశ్రియంఅధిగచ్ఛతా-భజతా, నృపేణ-యుధిష్ఠిరేణ, ఇతి-ఇత్థం, భీష్మోక్తం తద్వచః సమ్యక్ నిశమ్య-శ్రుత్వా, మహీభృతాం-రాజ్ఞాం; పురో-గ్రే మహతి అర్ఘే పూజాయాం దత్తేపి మధుభిద్ధరిః త్రయోలోకాస్త్రైలోక్యం చతుర్వర్ణాదిత్వాత్స్వార్థేష్యఞ్ప్రత్యయః, తత్ర త్రైలోక్యే అనర్ఘఏవపూజారహితఏవాభూదితివిరోధః, అమూల్యఏవాభూదిత్యవిరోధః ॥ ని ॥ మూల్యే పూజావిధావర్ఘఇత్యుభయత్రాప్యమరః ॥ అత్రార్ఘయోరభేదాధ్యవసాయాద్విరోధః, తదనధ్యవసాయాదవిరోధఇతివిరోధాభాసోలంకారః ॥ప్రహర్షిణీవృత్తం ॥ ౮౮ ॥

ఇతి శ్రీమఘకృతౌ శ్రీపదాంకే శిశుపాలవధే మహాకావ్యే-రాజసూయే కృష్ణార్ఘదానంనామ చతుర్దశస్సర్గః.

అథ పఞ్చదశసర్గః ప్రారమ్భః

అథ తత్ర పాండుతనయేన సదసి విహితం మధుద్విషః । మానమసహత న చేదిపతిః పరవృద్ధిమత్సరి మనో హి మానినాం॥ ౧ ॥ పుర ఏవ శార్ఙ్గిణి సవైరమథ పునరముం తదర్చయా । మన్యురభజదవగాఢతరస్సమదోషకాల ఇవ దేహినం జ్వరః॥ ౨ ॥ అభితర్జయన్నివ సమస్తనృపగణమసావకంపయత్ । లోలమకుటమణిరశ్మిశిఖైరశనైః

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయ కోలచల మల్లినాథసూరివిరచితే శిశుపాలవధాఖ్యమహాకావ్యవ్యాఖ్యానే సర్వంకషాఖ్యానే శ్రీకృష్ణార్ఘదానంనామ చతుర్దశస్సర్గః

అథేతి ॥ అథ హరిపూజానంతరం, చేదిపతిః-శిశుపాలః, తత్ర సదసి-సభాయాం, పాండుతనయేన-యుధిష్ఠిరేణ, విహితం మధుద్విషో హరేః మానం-పూజాం నాసహత ఈర్ష్యాంచకారేత్యర్థః, * పరోత్కర్షాక్షమేర్ష్యా స్యాద్ద్వేషస్త్వన్యస్మృతోఽపి చేతి లక్షణాత్ ; తథాహి మానినామహంకారిణాం, మనః పరవృద్ధిషు మత్సరి హి మత్సరవద్ధి పరశుభద్వేషి ఖల్విత్యర్థః, సామాన్యేన విశేషణసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః, అస్మిన్సర్గే ఉద్గతావృత్తం * సజసాదిమే సలఘుకౌ చ నసజగురుకైరథోద్గతా । త్ర్యంఘ్రిగతభనజలాగయుతాస్సజసా జగౌ చరమమేకతశ్చ వేదితి లక్షణాత్ । ౧ ॥—పుర ఇతి ॥ పురః-పూర్వమేవ, శార్ఙ్గిణి సవైరం-సక్రోధమముం చైద్యం అథ పునః-అతఃపరం, తదర్చయా-హరిపూజయా, అవగాఢతరో నిబిడతరో మన్యుః-క్రోధో రౌద్రరసస్య, స్థాయీభావ ఇతి భావః, దేహినం-శరీరిణం, సమా మిలితా దోషాః అపథ్యసేవా కాలః కర్మవిపాకశ్చ యస్య స జ్వర ఇవాభజత్, ఉపమాలంకారః ॥ ౨ ॥—అథాష్టభిరస్య గాత్రారబ్ధక్రోధచేష్టాః ప్రపంచయతి ॥ అభీత్యాది ॥ అసౌ చైద్యః సమస్తనృపగణమభితర్జయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా + తర్జ భర్త్సనే ఇతి ధాతోశ్చురాదికస్యానుదాత్తేత్త్వప్రయుక్తాత్మనేపదవిధేశ్చక్షిఙాదేశస్య ఖ్యాఞః స్థానివద్భావానాదరేణ పునశ్చకారణసామర్థ్యేనానిత్యత్వజ్ఞాపనాత్పరస్మైపదం, (కేచిత్తు ఖ్యాఞో ఞిత్త్వస్యోభయపదార్థం చారితార్థ్యేన జ్ఞాపకత్వాసంభవేపి అనుదాత్తేత్త్వప్రయుక్తమాత్మనేపదమ

ప్రకంపితజగత్త్రయం శిరః ॥ ౩ ॥ స సమం రుషా ఘనఘర్మవిగలదురుగండమండలః । స్వేదజలకణకరాలకరో వ్యరుచత్ప్రభిన్న ఇవ కుంజరస్త్రిధా ॥ ౪ ॥ స నికామఘర్మితమభీక్ష్ణమధువదవధూతరాజకః । క్షిప్తబహులజలబిందువపుః ప్రలయార్ణవోత్థిత ఇవాదిసూకరః ॥ ౫ ॥ క్షణమాశ్లిషద్ఘటితశైలశిఖరకఠినాంసమండలః

నిత్యం చక్షిఙో౽జిత్కరణాత్ జ్ఞాపకాదిత్యాహుః) అతఏవ తర్జయతే భర్త్సయతే తర్జయతీత్యపి చ దృశ్యతే ఇతి విష్ణ్వితి భట్టమల్లః, అశనైరతిమాత్రం ప్రకంపితం జగత్త్రయం యేన తత్ త్రైలోక్యభీషణం శిరః శనైర్లోలాశ్చలా ముకుటమణిరశ్మయో యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా అకంపయత్ క్రోధాతిరేకాదితి భావః ॥ ౩ ॥ స ఇతి ॥ రుషా-రోషేణ ఆశ్రు-వమన్-ముంచన్, ఘనేన-సాంద్రేణ, ఘర్మేణ క్రోధోష్మణా విగలత్ స్రవదురుమహత్ గండమండలం యస్య సః స్విద్యత్కపోల ఇత్యర్థః, స్వేదజలకణైః-స్వేదబిందుభిః, కరాలకరో దంతురహస్తః, స చైద్యః త్రిధా నేత్రకపోలహస్తదేశైః ప్రభిన్నః మదస్రావీ-మత్తః ॥ ని ॥ నగ్నః ప్రభిన్నో౽మత్తస్స్యాదితి వైజయంతీ ॥ కుంజర ఇవ వ్యరుచత్-రురుచే + ద్యుద్భ్యో లుఙీతి వికల్పాత్ పరస్మైపదం, ఏతేన స్వేదాఖ్యః సాత్త్వికభావ ఉక్తః, ఉపమాలంకారః ॥ ౪ ॥ స ఇతి ॥ రాజ్ఞాం సమూహో రాజకం + గోత్రోక్షేత్యాదినా వుఞ్ ప్రత్యయః, తదవధూతమభిభూతం యేన స తథోక్తః, స చైద్యో నికామం ఘర్మితం సంజాతఘర్మముద్భూతస్వేదమిత్యర్థః ॥ ని ॥ ఘర్మస్స్యాదాతపే గ్రీష్మే౽ప్యుష్ణస్వేదాంభసోరపీతి విశ్వః + తారకాదిత్వాదితచ్ ప్రత్యయః, వపుః ప్రలయే అర్ణవస్తస్మాదుత్థితః ఆదిసూకర ఇవ క్షిప్తాః ప్రేరితాః బహులాః సాంద్రా జలబిందవో యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా అభీక్ష్ణమత్యంతమధువత్ క్రోధాద్ధువతిస్మ + ధూఞ్ విధూనన ఇతి ధాతోః స్వాదాదికాల్లఙ్, అత్రాపి స్వేదః సాత్త్విక ఏవోక్తః ఉపమాలంకారః ॥ ౫ ॥ —క్షణమితి ॥ ఘటితం-సుసంహితం, యచ్ఛైలశిఖరం తద్వత్కఠినం అంసమండలం యస్య సః అసౌ చైద్యః ఉపహితావగాహితా ఆరోపితేత్యర్థః ॥ విధూతిః కంపో యస్మిన్ కర్మణి తత్ అధికమత్యంతం అవధూనితా స్వేనకంపితా సమస్తా సంసత్ సభా యేన తం స్తంభం క్షణమాశ్లిషత్-శ్లిష్టవాన్, అంసేనాహతవానిత్యర్థః అతఏవ కఠినాంసమండలమితి విశేషణం చ + పుషాదిత్వాత్ చ్లేరఙాదేశః, ఆలింగనార్థత్వే తు, శ్లిష ఆలింగన ఇతి క్సాదేశస్స్యాత్, క్రోధాంధః కిమాద్ధ్యం న కుర్యాదితి భావః, అత్రాంసకాఠిన్యస్య విశేషణగత్యా స్తంభాశ్లేషహేతుత్వాత్కావ్య

స్తంభముపహితవిధూతిమసావధికావఘూనితసమస్తసంసదం ॥ ౬ ॥ కనకాంగద
ద్యుతిభిరస్యగమితమరుదత్పిశంగతాం । క్రోధమయశిఖిశిఖాపటలైః పరితఃపరీత
మివబాహుమండలం ॥ ౭ ॥ కృతసన్నిధానమివతస్యపునరపి తృతీయచక్షుషా ।
క్రూరమజనికుటిలభ్రుగురుభ్రుకుటీకరాలితలలాటమాననం ॥ ౮ ॥ అతిరక్తభావ
ముపగమ్యకృతమతిరముష్యసాహసే । దృష్టిరగణితభయాసిలతామవలంబతేస్వ్మ న
మయాసఖీమివ ॥౯॥ కరకుట్మలేననిజమూరుమురుతరసగాన్వకరటాశం । తృస్తచప

లింగం శైలశిఖరోపమయాసంకీర్యతే ॥ ౬ ॥—కనకేతి ॥ కనకస్యాంగదయోః
కేయూరయోః, ద్యుతిభిః-పిశంగతాం. పింగలవర్ణతాం, గమితం-ప్రాపితమి
తి తద్గుణాలంకారః, అస్యచైద్యస్య బాహుమండలం క్రోధమయశిఖిశిఖాపట
లైః-క్రోధాగ్నిజ్వాలాజాలైః పరితః పరీతం పరివృతమివాభదిత్యుత్ప్రేక్షా ॥
+ ద్యుద్భ్యోలుఙితిపరస్మైపదం ॥ ౭ ॥—కృతేతి ॥ కుటిలేభ్రువాయస్యతత్కు
టిలభ్రు ఉపసర్జనహ్రస్వః, గుర్వ్యా భ్రుకుట్యా భ్రూభంగేనకరాలితం భీ
షణీకృతం లలాటంయస్యతత్ తస్యచైద్యస్యాననం పునరపి తృతీయచక్షుషా కృ
తసన్నిధానం-కృతసంసర్గమివేత్యుత్ప్రేక్షా, క్రూరమజని-భయంకరమభూత్,
+ జనేఃకర్తరిలుఙ్, దీపజనేత్యాదినావికల్పాచ్చిణ్ ప్రత్యయః ॥ ౮ ॥—అతిర
క్తేతి ॥ అముష్యచైద్యస్యదృష్టిః అతిరక్తస్యభావస్తమతిరక్తభావంరోషాతిరేకా
దత్యారుణ్యమన్యత్రకామాతిరేకాదత్యనురాగితాముపగమ్య ప్రాప్య సాహ
సేకృష్ణాదివధరూపే అన్యత్ర పురుషాభిసరణరూపే కృతమతిః సర్వథా హ
రిం హనిష్యామి గమిష్యామిఇతిచ కృతనిశ్చయాఅథనిర్ధారణంమతిరితితజ్జ్ఞాః
అగణితమవిచారితంభయం శత్రోర్గురుజనాచ్చయయాసా సతీసమయానమీపే
అసిలతాం సఖీమివావలంబతేస్మ, సాధనత్వేన-సహాయత్వేనచ స్వీచకార, క్రో
ధాజ్జిఘాంసయా ఖడ్గమదాక్షీదిత్యర్థః, అత్ర ప్రస్తుతదృష్టివిశేషణసామ్యా
దప్రస్తుతనాయికాప్రతీతేస్సమాసోక్తిరుపమాసంకీర్ణా ॥ ౯ ॥—కరేతి ॥అ
యంచైద్యః ఉరుతరోమహత్తరోనగాశ్మాశైలశిలేవ కర్కశఇత్యుపమా తం నిజ
మాత్మీయమూరుంసక్థి ॥ ౧ ॥ సక్థిక్లీబేపుమానూరురిత్యమరః ॥ కరః ఖడ్మలఇవే
త్యుపమితసమాసః, తేనసంహతాప్రసారితాంగులినా పాణితలేనేత్యర్థః,త్ర
పేన-భీతేన, అతఏవ చపలం చంచలం పలమానేన పలాయమానేనజనేన క్షుతా

జ్వలమానజనశ్రుతభీమనాదమయమాహతోచ్చకైః ॥ ౧౦ ॥ ఇతిచుక్రుధే భృశమ
నేననను మహదవాప్య విప్రియం । యాతి వికృతిమపి సంవృతిమత్కిము యన్నిసర్గ
దురవగ్రహం మనః ॥ ౧౧ ॥ ప్రథమం శరీరజవికారకృతముకులబంధమవ్యథీ । భా
వికలహఫలయోగమసౌ వచనేన కోపకుసుమం వ్యచీకసత్ ॥ ౧౨ ॥ ధ్వనయన్ స
భామథ సనీరఘనరవగభీరవాగ్భీః । వాచమవదదతిరోషవశాదతినిష్ఠురస్ఫుటత

భీమనాదో భయంకరధ్వనిర్యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా ఉచ్చకైస్తారమాహతహత
వాన్ అలబ్ధలక్ష్యాః క్రోధాంధాః స్వాత్మానమేవఘ్నంతీతి భావః + ఆఙ్పూర్వా
ద్ధంతేర్లఙ్, ఆఙో యమహన ఇత్యత్రాకర్మకాధికారేపి స్వాంగకర్మకాచ్చేతి వ
క్తవ్యమిత్యాత్మనేపదం, అనుదాత్తోపదేశేత్యాదినానునాసికలోపః ॥౧౦॥—ఇతీ
తి ॥ ఇతీత్థమనేన ప్రకారేణ అనేన చైద్యేన భృశం చుక్రుధే-క్రుద్ధం + భావేలిట్,
తథాహి సంవృతిమదపి సంవృతిర్వికారగుప్తిః, తద్వదపి ధీరమపీత్యర్థః, మ
నో మహద్విప్రియం అప్రియమవాప్య వికృతిం-వికారం యాతి నను ప్రాప్నో
తి ఖలు, యన్మనో నిసర్గాత్స్వభావాద్దురవగ్రహం దుర్గ్రహం చపలమిత్యర్థః
+ గ్రహోఃఖల్ ప్రత్యయః, తదితి శేషః, కిము వికృతిం యాతీతి కిము వక్తవ్యమి
త్యర్థః, చపలచిత్తశ్చాయం చైద్య ఇతి భావః అత్ర చైద్యక్రోధస్య నన్విత్యాది
వాక్యార్థహేతుత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౧౧ ॥—ఏవం గా
త్రార(బ్ధ)ంభ) వికారానుక్త్వా వాగార(బ్ధా)ంభా)న్వక్తుముపక్రమతే ॥ ప్ర
థమమితి ॥ న వ్యథతే-న బిభేతీతి, అవ్యథీ నిర్భీకః నిశ్శంక ఇత్యర్థః + జిదృక్షీ
త్యాదినా నఞ్పూర్వాద్వ్యథేరినిః, అసౌ చైద్యః ప్రథమం శరీరజైర్వికారైః
పూర్వోక్తైః శిరఃకంపనాదిభిః కృతో ముకులబంధో ముకులప్రాదుర్భావో
యస్య తత్ భావికలహస్య రణస్యైవ ఫలస్య యోగో యస్య తత్ ॥ ని ॥ అత్ర స్త్రీ
యాం సమరానీకరణాఃకలహవిగ్రహావిత్యమరః ॥ కోపమేవ కుసుమం తత్ వచనే
న యదపూపుజ ఇత్యాదివక్ష్యమాణవాక్యేన వ్యచీకసత్-వికాసయతిస్మ + కసేః
ణౌ చఙ్యుపధాయా హ్రస్వః, దీర్ఘో లఘోరిత్యభ్యాసదీర్ఘః, అత్ర వికారక
హవచనకోపేషు ముకులఫలవికాసకుసుమత్వరూపణాత్సమస్తవస్తువర్తి సావయ
వరూపకమ్ ॥ ౧౩ ॥—ధ్వనయన్నితి ॥ అథ సనీరఘనరవగభీరవాక్-సజలమే
ఘగర్జితగంభీరస్వర ఇత్యర్థః, అభీః నిర్భీకః అసౌ చైద్యః సభాం ఆస్థానీం ధ్వ

రాక్షరామసౌ ॥ ౧౩ ॥ యదపూపుజస్త్వమిహపార్థమురజితమపూజితంసతాం।
ప్రేమవిలసతిమహత్తదహోదయితంజనఃఖలుగుణీతిమన్యతే ॥ ౧౪ ॥ యదరా
జ్ఞి రాజవదిహార్ఘ్యముపహితమిదంమురద్విషి। గ్రామ్యమృగఇవహవిస్తదయం
భజతేజ్వలత్సునమహీశవహ్నిషు ॥ ౧౫ ॥ అనృతాంగిరంనగదసీతిజగతిపటహై
ర్విఘుష్యసే। నింద్యమథచహరిమర్చయతస్తవకర్మణైవవికసత్యసత్యతా॥౧౬

నయేః అతిరోషవశాత్-అతినిష్ఠురాణి అతిపరుషాణి స్ఫుటతరాణిచాక్షరాణి యస్యాః తాంవాచమవదత్ ఘనరవగభీరేత్యుపమాలంకారః ॥ ౧౩ ॥ —వాచమవదదిత్యుక్తం అథ తామేవ ప్రపంచయన్ పంచభిః పాండవోపాలంభమాహ ॥ యదిత్యాది ॥ హేపార్థ పృథాపుత్రేతిమాతృప్రాధాన్యేనామంత్రణం మర్మోద్ఘాటనార్థం సతామపూజితం సద్భిరపూజ్యమానమిత్యర్థః + మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్యశ్చేతి వర్తమానేక్తః, క్తస్యచ వర్తమానఇతిషష్ఠీ, మురజితం-కృష్ణం ఇహసదసి యద్యస్మాదపూపుజః పూజయసిస్మ + ణౌచఙ్యుపధాయాహ్రస్వః, తత్తస్మాత్ మహత్ప్రేమ విలసతి-స్ఫురతి, అన్యథా కథమపూజ్యే పూజ్యత్వాభిమానఇత్యభిప్రేత్యాహ జనోలోకః దయితం ప్రియంజనం గుణీతిమన్యతేఖలు అగుణినమపీత్యర్థః, అహోఆశ్చర్యం కృష్ణః ప్రేమ్ణా పూజితోనగుణాదితిభావః, అత్ర ప్రేమవిలసనస్యోత్తరవాక్యార్థహేతుకత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం ॥ ౧౪ ॥—యదితి ॥ అరాజ్ఞి అభిషేకాదిరాజగుణవిరహిణీత్యర్థః + నఞస్తత్పురుషాదితిసమాసాంతప్రతిషేధః, ఇహాస్మిన్ మురద్విషి కృష్ణే, అపాత్రత్వాద్యోతనార్థమసంప్రదానవిభక్తినిర్దేశః, రాజానమర్హతీతిరాజవత్ రాజార్హం + తదర్హమితివతిప్రత్యయః, తద్ధితశ్చాసర్వవిభక్తిరిత్యవ్యయత్వం, యదిదమర్ఘ్యమర్ఘార్థం ద్రవ్యం అర్హణమిత్యర్థః, ఉపహితమర్పితం తదర్ఘ్యమయం కృష్ణః మహీశాః అవనీపా వహ్నయోగ్నయఇవేత్యుపమితసమాసః, తేషుమహీశవహ్నిషు జ్వలత్సుసత్సుఅన్యత్రమహీశేష్వివవహ్నిషుజ్వలత్సుసత్స్వివేత్యర్థః, గ్రామ్యమృగః శునకోహవిరివభజతే-నప్రాప్నోతి ఉపమాలంకారః ॥ ౧౫ ॥ —అనృతామితి ॥ హేపార్థ కుంతీపుత్ర అనృతామసత్యాంగిరం నగదసి-నవదసీతి జగతి-లోకే, పటహైర్వాద్యవిశేషైఃకర్తృభిః విఘుష్యసే-ఉద్ఘోష్యసే, అథచ తథాపి నింద్యం హరిమర్చయతస్తవకర్మణా

తవధర్మరాజ ఇతి నామ కథమిదమపష్ఠు పఠ్యతే। భౌమదినమభిదధత్యథవా భృశ
మప్రశస్తమపి మంగలం జనాః ॥ ౧౭ ॥ యది వార్చ్యనీయతమమపకిమపి భవతాం
పృథాసుతాః। శౌరిరవనిపతిభిర్నిఖిలైరవమాననార్థమిహ కిం నిమంత్రితైః॥౧౮
అథవా న ధర్మమనుబోధ సమయమవయాత బాలిశాః। కాముపేయమిహ వృథాపలి

పూజ్యపూజాకరణే నైవాసత్యతా సత్యహీనతా వికసతి-ప్రకాశతే, అత్ర స
త్యప్రసిద్ధ్యసత్యాచరణయోర్విరూపయోర్ఘటనాత్ విరూపఘటనారూపో విష
మాలఙ్కారః॥౧౬॥తవేతి ॥ హే పార్థ తవేదం ధర్మరాజ ఇతి నామ కథమపష్ఠు అ
సత్యమేవ పఠ్యతే + అపదుస్సుషు స్థ ఇత్యౌణాదికః కుప్రత్యయః, అంబాంబగో
భూమీత్యాదినా షత్వం, యద్వా యుక్తమేతదిత్యాహ, అథవా జనాః భృశ
మప్రశస్తమపి భౌమదినమంగారకవారం మంగళమభిదధతి, వ్యపదిశంతి
తద్వదిదమపీత్యర్థః, లోకే అప్రశస్తం ప్రశస్తశబ్దేన విరుద్ధార్థేనాపివ్య
పదిశ్యతే తదుచ్చారణదోషభియా (యథా ధూలిః వృద్ధిశబ్దేన) తద్వదధర్మరాజ
స్యాపి తే ధర్మరాజవ్యపదేశ ఇతి భావః, అత్ర ధర్మరాజభౌమదినయోర్నిరపేక్ష
వాక్యద్వయే ప్రతిబింబకరణాద్దృష్టాంతాలంకారః ॥ ౧౭ ॥—యదీవేతి ॥ హే
పృథాసుతాః కౌంతేయాః ఏషః శౌరిర్వా శౌరిరేవేత్యర్థః ॥ ౧ ॥ వాస్యాద్వి
కల్పోపమయో రేవార్థే చ సముచ్చయే ఇతి విశ్వః ॥కిమపి కథమపి భవతామర్చనీ
యతమో యది-పూజ్యశ్చేత్, తర్హీతి శేషః, అవమాననం-తిరస్కారః, తస్మై త
దర్థమేవ + అర్థేన సహ నిత్యసమాసః- సర్వలింగతా చ వక్తవ్యా క్రియావిశే
షణం, నిమంత్రితైరాహూతైర్నిఖిలైరవనిపతిభిరిహ కిం కోఽర్థః సాధ్య ఇత్యర్థః,
అత ఏవ సాధనక్రియాపేక్షయా కరణత్వాత్తృతీయా, గమ్యమానక్రియాపేక్ష
యాపి కారకప్రవృత్తిరితి న్యాసోద్యోతే, అత్ర సకలరాజనిషేధస్య పూర్వ
వాక్యార్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ ౧౮ ॥— అథ త్రిభిర్భీష్మోపాలం
భమాహ ॥ అథేత్యాది ॥ అథవా బాలిశాః-మూర్ఖాః, యూయమితి శేషః, సు
బోధో న భవతీత్యనుబోధో దుర్బోధః సమయ ఆచారో యస్య తం ధర్మం నావ
యాత-న జానీత, + అవపూర్వాద్యాధాతోర్లోట్, లోటో లఙ్వదితి తస్య తా
దేశః, కింతు వృథా నిష్ఫలం పలితం యస్య స వృథాపలితః వృథాపరిణత ఇత్యర్థః
॥ ౧ ॥ పలితం జరసా శౌక్ల్యం కేశాదావిత్యమరః ॥ వృథాత్వే హేతుమాహ ॥ హే.

తోపహతబుద్ధిః ప్రాణిహితస్సరిత్సుతః ॥ ౧౯ ॥ స్వయమేవ శంతనుతనూజయమిమ
మగణమర్ఘ్యమర్ఘ్యభాః । తత్ర మురరిపురయంకతమోయమనింద్యవందివదభి
ష్టువేష్మృషా ॥ ౨౦ ॥ అవనీభృతాంత్వమపహాయగణమతిజడస్సమున్నతం । నీ
చనియతమిహాయచ్ఛపలోనిరలస్స్ఫుటంభవసినిమ్నగాసుతః ॥ ౨౧ ॥ ప్రతిప
త్తుమంగఘటతేనచతవనృపయోగ్యమర్ఘణం । కృష్ణకలయనమహోమితిస్ఫుట

తబుద్ధిర్నష్టమతిరియం సరిత్సుతః భీష్మః ... కామమన్యః నిహితోనవహి
తః ప్రమత్తః బాలిశాః ... మిత్యనర్థః
అతఏవసత్యపి కారణకార్యానుదయాద్విశేషోక్తిరలంకారః, తథా వార్ధబాలి
శత్వధర్మదుర్బోధత్వయోర్విశేషణగత్యా ధర్మాజ్ఞానహేతుత్వాత్కావ్యలింగంచే
త్యనయోస్సాపేక్షత్వాత్సంకరః ॥ ౧౯ ॥— స్వయమేవేతి ॥ హేశంతనుతనూ
జ-భీష, స్వయమేవ-త్వమేవేత్యర్థః, ఇమం యం గణం వర్గమర్ఘ్యమర్ఘా
ర్హాం పూజ్యం + దండాదిభ్యోయ ఇతియప్రత్యయః, అభ్యధాః-అవోచః, స్నా
తకంగురుమిత్యాదిశ్లోకఇతిభావః + ధాధాతోర్లుఙి, గాతిస్థేత్యాదినాసిచోలుక్,
తత్ర స్నాతకాదిగణే అయంమురరిపుః కతమః సకోపేత్యర్థః మాస్తుఅస్తువాఅస్మ
దుపాలంభే కోహేతురతఆహ॥యంమురరిపుం అనింద్యవందివత్-ప్రగల్భవైతాళి
కవదిత్యర్థః, మృషా-మిథ్యా, అభిష్టువేస్తౌషి అతస్త్వమేవోపాలభ్యఇతిభా
వః + ఉపసర్గాత్సునోతీత్యాదినాషత్వం ॥ ౨౦ ॥— అవనీతి ॥ అతిజడోతి
మూఢః, అతిశీతలశ్చ చపలః అస్థిరః సత్వరశ్చ త్వం సమున్నతం ఉన్నతమవనీ
భృతాం-రాజ్ఞాం భూధరాణాంచ గణమపహాయ+ నీచమంచతీతినీచ్, తస్మిన్
నీచనీచవృత్తేనిమ్నేచ, అచ ఇత్యకారలోపే, చావితిదీర్ఘః, ఇహకృష్ణే యద్వ
స్మాన్నియతః నిత్యం నిరతోనురక్తః ప్రవణశ్చ అతఇతిశేషః, నిమ్నం నీచంగ
చ్ఛతీతినిమ్నగా-నదీ + అన్యత్రాపి దృశ్యతఇతిడప్రత్యయః, తస్యాస్సుతో
భవసి స్ఫుటం వ్యక్తం నీచనిరతత్వాదిధర్మసంక్రమాదితిభావః, ఉక్తంచ నపితృ
మనువర్తంతే మాతృకంద్విపదాఇతి ॥ అత్ర చతుర్థపాదార్థస్య పూర్వవా
క్యార్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ ౨౧॥—అథస ప్తదశభిఃకృష్ణోపాలం
భంకరోతి ॥ ప్రతిపత్తుమిత్యాది ॥ హేఅంగ తవచనృపయోగ్యం రాజార్హామ
ర్ఘాణంపూజనం ప్రతిపత్తుం-స్వీకర్తుం, నచఘటతే-నయుజ్యతేనన్వహమపిరాజా

మాపదాంపదమనాత్మవేదితా ॥ ౨౨ ॥ అసురస్త్వయాఽన్యవధికోఽపి మధురితి క
థంప్రతీయతే । దండదలితసరఘః ప్రథసే మధుసూదనస్త్వమితి సూదయన్మధు ॥ ౨౩ ॥
ముచుకుందతల్పశరణస్య మగధపతిశాసితౌజసః । సిద్ధమబలసబలత్వమహో తవ
రోహిణీతనయసాహచర్యతః ॥ ౨౪ ॥ ఛలయన్ప్రజాస్త్వమనృతేనకపటపటురై

జైవేతి కథంనయుక్తం తత్రాహ ॥ కృష్ణేతి ॥ నను హేకృష్ణ అహంక ఇతికలు
య-అహం రాజానవేతి నిజస్వరూపమాలోచయేత్యర్థః, అన్యథానర్థమాహ ॥
అనాత్మవేదితా అనాత్మజ్ఞత్వం ఆపదాం పదం స్థానం స్ఫుటం వ్యక్తమిత్యర్థః,
అత్రాచకంసకైంకరః తత్పశుపాలకత్వాదితిభావః, అతోనిజస్వరూపం చింత్యమి
తి హేతుమద్భావాత్కావ్యలింగం ॥ ౨౨ ॥—అసురఇతి ॥ మధురితికోఽప్యసు
రస్త్వయాన్యవధి అఘాని + ఆత్మనేపదేష్వన్యతరస్యామితిహంతేర్లుఙి విక
ల్పాద్వధాదేశః; ఇతి కథంప్రతీయతే విశ్వస్యతే నకథంచిదిత్యర్థః ॥ ని ॥ ప్ర
త్యయోఽధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్వి త్యమరః ॥ కింతు త్వందండదలితసరఘః
దండేనదలితాః ధ్వస్తాః సరఘామధుమక్షికాయేనసః ॥ ని ॥ సరఘామధుమక్షి
కేత్యమరః ॥ మధుక్షౌద్రం సూదయన్ క్షారయన్ పీడయన్ మధుసూదనఇతి
ప్రథసే-ప్రథితోఽసి, మక్షికాసూదనమేవ మధుసూదనసంజ్ఞా ప్రవృత్తినిమిత్తం
నతు మధునామ్నో దైత్యస్య సూదనమిత్యర్థః, అత్ర కథంప్రతీయత ఇతి మ
ధుసూదనసంజ్ఞాయాం ప్రసిద్ధార్థనిషేధస్యోత్తరవాక్యస్థాన్యథావ్యుత్పాదనహే
తుకత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం ॥ ౨౩ ॥—ముచుకుందేతి ॥ హే
అబల, బలహీన, కుతః ముచుకుందోనామకశ్చిద్రాజా యస్యాసురవిజయశ్రాం
త్యా నిద్రాయమాణస్య దేవతావరప్రసాదాత్ నిద్రావిఘాతకారిదృష్టిపాతా
ద్భస్మీభవతి తస్యతల్పం శయ్యా తదేవశరణం రక్షణం యస్యతస్యచ కాలయవన
విద్రావితస్యేతిభావః, తథా మగధపతినా-జరాసంధేన, శాసితౌజసః అష్టాద
శకృత్వః భగ్నవీర్యస్య తవరోహిణీతనయస్య బలాపరనామ్నో బలభద్రస్య సా
హచర్యతః-సాహచర్యాత్, సబలత్వంసిద్ధం నతు స్వబలసంపత్త్యేత్యర్థః, అ
హో కారణంవినా కార్యోదయాదాశ్చర్యం అతఏవ విభావనాలంకారః, పుత్రై
ర్యశో లభ్యతె ఇతిభావః ॥ ౨౪ ॥—ఛలయన్నితి ॥ ఇంద్రజాలంవేత్తి తేనదీవ్య
తీవేత్యైంద్రజాలికః, అతఏవ కపటపటుర్వంచనాకుశలస్త్వం అనృతేన-అసత్యే

ద్రజాలికః । ప్రీతిమనుభవసి నగ్నజితస్సుతయేష్టసత్య ఇతి సంప్రతీతయా ॥ ౨౫ ॥
ధృతవాన్న చక్రమరిచక్రభయచకితమాహవే నిజం । చక్రధర ఇతి రథాఙ్గమదస్స-
తతం బిభర్షి భువనేషు రూఢయే ॥ ౨౬ ॥ జగతి శ్రియా విరహితో౽పి యదుదధిసు-
తాముపాయథాః । జ్ఞాతిజనజనితనామపదాం త్వమతశ్శ్రియఃపతిరితి ప్రథామ-

---

న్, ప్రజాః ఛలయన్—వంచయన్, ఇష్టం సత్యం యస్య స ఇతీష్టసత్యః సత్యప్రియ
ఇతి సంప్రతీతయా సమ్యక్ ఖ్యాతయా ॥ ని ॥ ప్రతీతే ప్రథితఖ్యాతవిత్తవిజ్ఞాతవిశ్రు
తా ఇత్యమరః ॥ నగ్నజితః నగ్నజిన్నామ్నో రాజ్ఞః సుతయా సత్యభామయా స
త్యాపరాఖ్యయా ప్రీతిమానందమనుభవసి సత్యభామాయోగాత్ ఇష్టసత్యః నతు
సత్యయోగాదిత్యర్థః, అత్ర హరేస్సత్యసంబంధే౽పి తదసంబంధోక్తేస్సంబంధే౽
సంబంధరూపాతిశయోక్తిః ॥౨౫॥—ధృతవానితి॥ ఆహవే—యుద్ధే, అరిచక్రాద
రిసైన్యాద్భయేన చకితం—సంభ్రాన్తం, చకితం భయసంభ్రమః ఇతి సజ్జనః॥ నిజమా
త్మీయం చక్రం సైన్యం న ధృతవాన్—నావలంబితవాన్ న రక్షితవానిత్యర్థః, కింతు
చక్రధర ఇతి భువనేషు రూఢయే ప్రసిద్ధయే, అదః ఇదం రథాంగం చక్రాపరా
ఖ్యం సతతం బిభర్షి—దధాసి, వృథాభారమితి భావః॥ ని ॥ చక్రం సైన్యరథాంగ
యోరితి విశ్వః॥ అయోవికారధారణాత్ చక్రధరో భవాన్న త్వరిభీతచక్రధారణాదితి
భావః, అత్ర హరేర్భీతచక్రధరణసంబంధే౽పి తదసంబంధోక్తేస్సంబంధే అసంబం
ధరూపాతిశయోక్తిః॥౨౬॥—జగతీతి॥ శ్రియా—రాజ్యలక్ష్మ్యా, విరహితో౽పి యదూ
నాం యయాతిశాపాద్రాజ్యానధికారిత్వాదితి భావః, త్వం జ్ఞాతిజనేన—బంధుజ
నేన జనితం ప్రవర్తితం నామపదం శ్రీరితి పారిభాషికసంజ్ఞాశబ్దో యస్యాస్తాం
ఉదధిసుతాం—అబ్ధికన్యాం, యద్యస్మాదుపాయథాః—ఉదూఢవానిత్యర్థః ॥ ని ॥ వి
వాహోపయమౌ సమావిత్యమరః + ఉపాద్యమస్స్వకరణే ఇత్యాత్మనేపదం, త
నాదిభ్యస్తథాసోరితి సిచో లుక్, అనుదాత్తోపదేశేత్యాదినా అనునాసికలోపః.
అతో జగతి శ్రియఃపతిరితి ప్రథాం ఖ్యాతిమగాః—ప్రాప్తవానసి + ఇణో గా లు
ఙీతి గాదేశః, న రాజాంతరవద్రాజ్యలక్ష్మీయోగాత్తవ శ్రీపతిత్వం కింతు శ్రీసం
జ్ఞికాయాః కస్యాశ్చిద్వరాక్యాః పరిగ్రహాదితి భావః, అత్రోగ్రసేనస్యాభిషేకసం
స్కారే౽పి త్రైలోక్యప్రతిష్ఠాపకస్య హరేరేవ సకలరాజ్యశ్రీధురంధరత్వా
త్తత్సంబంధే౽ప్యసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౨౭ ॥—అభీతి ॥ సంయతి—యుద్ధే

గాః ॥ ౨౭ ॥ అభిభవితుశ్రీసంయతికదాచిదవిహితపరాక్రమోపియత్ ।వ్యోమ్ని
కథమపిచకర్థపదంవ్యపదిశ్యసేజగతివిక్రమీత్యతః ॥ ౨౮ ॥ పృథివీంబిభర్థయది
పూర్వమిదమపిగుణాయవర్తతే । భూమిభృదితిపరహారితభూస్త్వముదాహ్రియ
స్వకథమన్యథాజనైః ॥ ౨౯ ॥ తవధన్యతేయమపిసర్వనృపతితులితోపియత్
క్షణమ్ । ంతికరతలధృతాచలకః పృథివీతలెతులితభూభృదుచ్యసే ॥ ౩౦ ॥

కదాచిత్-కదాపి అభిభవితుశ్శత్రూనభి + అభిముఖ్యేవ్యయీభావః, అవిహి
తపరాక్రమోప్యకృతపౌరుషోపి, యద్యస్మాత్కథమపి మహతా ప్రయత్నేన
వ్యోమ్నిపదం పాదక్షేపం చకర్థ కృతవానసి + బుభూ౯ భరద్వాజస్యేతిఇట్
ప్రతిషేధః,పిత్వేనాకిత్వాద్గుణః,అతోజగతివిక్రమీ విక్రమవానితివ్యపదిశ్యసే-వ్య
పహ్రియసే, నను పరాక్రమయోగాదిత్యర్థః, అత్రాపి పరాక్రమసంబంధే
వ్యసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౨౮ ॥—పృథివీమితి ॥ పూర్వం-ప్రాగపిసం
ప్రత్యసంభవేపీతిభావః, పృథివీం బిభర్థ యది భృతవాంశ్చేత్ +భృఞ్లిట్,
భారద్వాజీయఇట్ ప్రతిషేధః,పిత్వేనాకిత్వాద్గుణఃఇదంపూర్వభూధారణమపిగు
ణాయోత్కర్షాయవర్తతె,భూతపూర్వగత్యాపివ్యపదేశ్యత్వాత్తదపినాస్తీతిభా
వః, ప్రత్యుత పరైః శత్రుభిః, హారితభూః-అపహారితభూమికః, జరాసంధేన
మధురానగరాన్నిష్కాసితత్వాదితిభావః, అత్ర హర్తృనివారణాక్షమత్వమేవ
హారయితృత్వమితి ణిజభ్రోపపత్తిశ్చ జనైః కథమన్యథా అర్థవైపరీత్యేనభూ
మిభృదితి ఉదాహ్రియస్వ-ఉదాహ్రియేథాః, + సంభావనాయాంలోట్, అ
సంభావితమేవేత్యర్థః, అత్రాపి భూధరణసంబంధేప్యసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః
॥౨౯॥—తవేతి ॥ తవ ఇయమపి ధన్యతా-పుణ్యవత్తా, కథం సర్వైర్నృపతిభి
స్తులితోపి అవధూతోపితిరస్కృతోపీత్యర్థః;త్వంక్షణం క్లాంతే తావన్తైవ శాం
తె కరతలెధృతఃఅచలకః-అల్పాచలోయేనసనః పృథివీతలే తులితభూభృదుద్ధృ
తాచలఉద్ధృతరాజకశ్చ ఉచ్యసేఇతియత్, ఇయమప్యపరా తేధన్యతేత్యర్థః,
గోవర్ధనాఖ్యక్షుద్రభూభృత్తోలనాత్తులితభూభృత్త్వం నతుమాదృశామివమహా
పరాతితోలనాదిత్యర్థః, అత్ర సర్వనృపతితులితోపి తత్తోలక ఇతి విరోధో
భూభృదితి శ్లేషమూలాభేదాధ్యవసాయోత్థాపితఇతివిరోధాతిశయోక్త్యోస్సంక
రః, తేన గోవర్ధనోద్ధరణమపి నాతీవాద్భుతం బాహుబలశాలినామితివస్తువ్య

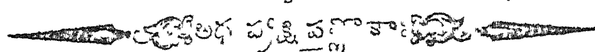
త్వమశుచిరశుభకర్మనిరతపరిపాకదారుణం । జేతుమహసి నరకమితి న్యాకం యశో సేధి లోకమజయస్సుతం భువః ॥ ౩౦ ॥ సకలైర్వపుస్సకలదోషసముదితమిదం గుణైస్తవ । త్యక్తమపగుణ గుణత్రితయత్యజనప్రయాసముపయాసి కిం ముధా ॥౩౧॥ త్వయి పూజనం జగతి జాల్మ కృతమిదమపాకృతే గుణైః । హాసకరమఘటితే నితరాం జ్వలే॥౩౨॥

—త్వమితి॥ హే అశుభకర్మనిరతపాపాచారపర, అతఏవాకుశలమతిః-దుర్బుద్ధిస్త్వం పరిపాకే-ఫలకాలే, దారుణం విచిత్రయాతనామయత్వాద్భయంకరమిత్యర్థః, నరకం-నిరయం॥ ని॥ స్యాన్నారకస్తు నరకో నిరయో దుర్గతిః స్త్రియామిత్యమరః॥ జేతుమశక్నువన్ పాపిష్ఠైర్దుర్జయత్వాదితి భావః॥ అధిలోకం లోకే+విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః॥ యశసే నరకవిజయీతి ప్రసిద్ధయే భువస్సుతం నరకాఖ్యం అజయః జితవానసి లోకప్రతారణమాత్రపరో న పరలోకశుద్ధో సీతి భావః, అత్ర నిరయాపరాఖ్యనరకవిజయాశక్తేర్విశేషణగత్యా తజ్జయఖ్యాత్యర్థినో హరేః నరకాసురవిజయప్రవృత్తిహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం తచ్చ నరకయోః శ్లేషమూలాభేదాతిశయోక్త్యుత్థాపితమితి సంకరః॥౩౦॥—సకలైరితి॥ హే అపగుణ నిర్గుణ, సకలైర్దోషైః సముదితం సమూఢం యుక్తం తవేదం వపుః సకలైర్గుణైః శౌర్యాదిభిస్త్యక్తం సర్వగుణవర్జితమేవేత్యర్థః, ఏవం చ సతి గుణత్రితయస్య త్యజనే-త్యాగే, యః ప్రయాసః తం ముధా వృథా కిమర్థముపయాసి ముముక్షయేతి భావః, యత్ర సకలగుణత్యాగస్తత్ర గుణత్రయత్యాగోంతర్భవతీతి న్యాయేన సిద్ధ ఏవ అన్యథా సాకల్యవ్యాఘాతాత్, స్వభావతో నిర్గుణస్య వరవస్తునః కుతో గుణత్రయత్యాగచింతేతి ధ్వనిః, గుణత్రయత్యాగనిషేధస్య సకలైరిత్యాదివాక్యార్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగభేదః॥౩౧॥ —త్వయీతి ॥ హే జాల్మ-అసమీక్ష్యకారిన్॥ ని ॥జాల్మోసమీక్ష్యకారీస్యాదిత్యమరః॥ గుణైరపాకృతే నిరస్తే గుణహీనే త్వయి కృతం పూజనం జగతి హాసకరం పరిహాసజనకం ఇదం పూజనం అపేతమూర్ధజే-అపగతకేశే, శిరసి కంకతం చారుదంతాదిమయః కేశప్రసాధనవిశేషః॥ ని ॥ప్రసాధనీ కంకతికేతి విశ్వామరౌ॥ కంకతమేవ కంకతికా కంకణమితి పాఠే శేఖరమిత్యర్థః ॥ ని ॥ కంకణం శేఖరే హస్తసూత్రమండనయోరపీతి విశ్వః ॥తదివ నితరామఘటితే న సంగచ్ఛత ఇత్యర్థః +నఞ్ఞోనలోపస్తిఙిక్షేపే ఇత్యుపసంఖ్యానాన్నిదాయాం తిఙ్యోగే పి నలోపః ఉపమాలంకారః॥౩౨॥—సంప్రతి రాజ్ఞాం రోషముత్పాద

శిరసీవకంకతమపేతమూర్ధజే ॥ ౩౩ ॥ మృగవిద్విషామివయదిత్థమజనిమిషతాం పృథాసుతైః । అస్యవనశునఇవాపచితిఃపరిభావఏషభవతాంభువోఽధిపాః ॥ ౩౪॥ అవధీజ్జనంగమమివద్విషయదిహతవృషోవృషంనను । స్పర్శమశుచివపురర్హతినప్రతి మాననాంతునితరాంనృపోచితాం ॥ ౩౫ ॥ యదినాంగనేతిమతిరస్యమృదురజని పూతనాంప్రతి । స్తన్యమఘృణమనసఃపిబతఃకిలధర్మతోభవతిసాజనన్యపి ॥౩౬॥ శకటవ్యుదాసతరుభంగధరణిధరధారణాదికం । కర్మయదయమకరోత్తరలఃస్థిరచేత

యన్నాహ॥మృగేతి॥హేభువోఽధిపాః-రాజానః,మృగవిద్విషాం-సింహానామివ, భవతాంమిషతాం పశ్యతాంసతాంభవత్సు మిషత్సుసత్సుమిషతోయస్మాదనాదృత్యేత్యర్థః + షష్ఠీచానాదరఇతివికల్పాద్భావలక్షణషష్ఠీ, ఇత్థంపృథాసుతైః-కౌన్తేయైః పితరమేషాంనవేద్మీతిభావః, అస్యకృష్ణస్యవనశునః-వనశునకస్యేవజంబుకస్యేవేతియావత్,అపచితిః, పూజాఅజని-జనితాకృతేతియత్ +జనేర్యాణంతాత్కర్మణిబుక్,ఏషభవతాంపరిభావః పరిభవః+పరాభువోఽవజ్ఞానేఇతివిభాషయాఘఞ్ప్రత్యయః,ఉపమా॥౩౪॥—అవధీదితి॥హతవృషోహతసుకృతః॥ని॥సుకృతే వృషభేవృషఇతివిశ్వః॥ఏషకృష్ణోజనంగమశ్చండాలఇవ॥ని॥చండాలప్లవమాతంగ దివాకీర్తిజనంగమాఇత్యమరః+గమేశ్చేతిసంజ్ఞాయాంజనపూర్వాద్గమధాతోఃఖశ్ప్రత్యయః,అరుర్ద్విషదిత్యాదినాముమాగమః, వృషంవృషభరూపిణం, అరిష్టాఖ్యమసురమవధీద్యదిహతవాంశ్చేత్ +లుఙిచేతిహనోవధాదేశః,అతఏవఅశుచి వపురశుద్ధాత్మా,స్పర్శంనార్హతి సనృపోచితాం-రాజార్హాంప్రతి, మాననాం-పూజాంతు, నితరాం నార్హతి అస్పృశ్యోఽగోఘ్నః కథంపూజ్యతఇత్యర్థః ఉపమా ॥ ౩౫ ॥—యదీతి ॥ అస్యకృష్ణస్యమతిః పూతనానామబాలగ్రహవిశేషః,తాంప్రతి అంగనాస్త్రీతిహేతోః మృదుః కృపార్ద్రానాజనియదిజాతాచేత్,మాస్త్వితిశేషః +జనేర్యాణంతాత్కర్తరిలుఙ్,దీపజనేత్యాదినాచిణ్ప్రత్యయఃఅఘృణమనసోనిర్ఘృణచిత్తస్యస్తనేభవం స్తన్యంపయః+శరీరావయవాచ్చేతియత్ప్రత్యయః పిబతోఽస్యసాపూతనాధర్మతః శాస్త్రతోజనన్యపి మాతాచభవతికిల-భవతిఖలు, స్త్రీతికృపాభావేపి మాతేతి జుగుప్సాప్యస్యనాస్తీత్యర్థః, అహోనకేవలంస్త్రీహంతాకింతు మాతృహంతాచాయం స్తనప్రదాయాఉపమాతృత్వాదితిభావః,అత్రస్తనపానస్యవిశేషణగత్యాజననీత్వహేతుత్వాత్కావ్యలింగం॥౩౬॥—శకటేతి ॥

సాంక ఇవ తేన విస్మయః ॥౩౭॥ అయముగ్రసేన- సమస్యనృపశురపరశవశూనవః।
స్వామివధమసుకరంపురుషైరరుతే స్మదుత్సాహమదర్భుతమ్ ॥౩౮॥ ***

ననుసర్వఏవసమవెక్ష్యకమపిగుణమేతిపూజ్యతామ్।సర్వగుణవిరహితస్యహరేః

తరలశ్చపలోయంకృష్ణః శకటవ్యపాసః-శకటాసురమర్దనం తరుభంగోయ
మలార్జునభంజనం- ధరణిధరధారణం - గోవర్ధనోద్ధరణంతాన్యాదిర్యస్యతత్త
థోక్తంయత్కర్మ అకరోత్ -లేనక ర్మణాస్థిరచేతసాంధీరచిత్తానాంక ఇవవిస్మయోన
కోపీత్యర్థః, అత్రస్థిరచేతస్కతాయా విశేషణగత్యావిస్మయనిషేధ హేతుత్వా
త్కావ్యలింగం, వృత్త్యనుప్రాసేనసంసృజ్యతే ॥ ౩౭ ॥— అయమితి ॥ అపరో
న్యః నాపశురివనృపశురిత్యుపమితసమాసః,కార్యాకార్యవివేకశూన్యఇత్యర్థః
అయంకృష్ణః-ఉగ్రసేనతనయస్య కంసస్య పశూన అవనగాః పాలయన్-పురు
షైరసుకరం-లోకవెదవిగర్హితత్వాత్ దుష్కరంస్వామివధంకురుతేస్మచకారే
తియత్, ఏతత్పరమమద్భుతం, అభూతపూర్వత్వాదితిభావః, అత్రపశ్వవనస్య వి
శేషణగత్యాకంసకృష్ణయోః స్వామిభృత్యభావహేతుకత్వాత్కావ్యలింగమ్ ॥౩౮

ఇతఊర్ధ్వం ననుసర్వఏవేత్యాది యమవాచేత్యంతాశ్చతుస్త్రింశచ్ఛ్లో
కాః ఏతద్దేశీయపుస్తకేష్వనుపలంభాత్ శ్రీమల్లినాథేనాప్యవ్యాఖ్యాతత్వా
త్ప్రక్షిప్తాఇత్యవగమ్యంతే ॥ దేశాంతరపుస్తకే శ్రీవల్లభదేవకృతవ్యాఖ్యాసహి
తా ఉపలబ్ధాఃప్రదర్శ్యంతే ॥అత్రబహ్వసాంగత్యమస్తి ॥ తచ్చ దోషజ్ఞైర్గ్రాహ్య

శాంతగదర్శనేనపరిహరణీయం॥ — ॥ నన్వితి॥హేకురున రేంద్ర కౌరవనాథ, స
ర్వఏవజనః కమపికంచిత్ గుణంపౌరుషశ్రుతాదికంసమవేక్ష్యపూజ్యతామేతిపూ
జ్యతెకుతైః,గుణాః పూజాయానిమిత్తమిత్యర్థః, యదివాగుణం స్వప్రయోజనం
పర్యాలోచ్య । అతశ్చైవంస్థితే అస్యహరేర్వానరతుల్యస్య సర్వైర్గుణైః కృ
తజ్ఞత్వాదిభిర్విరహితస్య విశేషేణరహితస్యపరిపూజయాపూజనాత్కోగుణః ॥
ఏనమర్చయిత్వానకశ్చిద్గుణస్త్వయాప్రాప్తః। ననురమహేః । కమపి । స్వల్పమ
పీత్యర్థః ।హరిర్వానరః తత్సాధర్మ్యాద్భగవానత్ర హరిర్వివక్షితః । యథాగ్ని
ర్మాణవక ఇతి తత్త్వమ్ । సయాదృశస్తాదృశస్త్వమ్ । యేనాగుణం పూజయసీతి
కురునరేంద్రేత్యామంత్రణపదేన సూచ్యతే ॥—అత్రకవిరతిభ కత్వాద్భగవతః

పరిపూజయా కురునరేంద్రకోఽగుణః॥౧॥ నమహానయం నచ బిభర్తి గుణసమతయా ప్రధానతామ్ । స్వస్య కథయతి చిరాయ పృథగ్జనతాం జగత్యనభిమానతాం దధత్ ॥౨॥

కథాక్రమాగతామపి నిందామసహమానః ప్రతీయమానాం స్తుతిం వ్యరచయదితి తదర్థోఽధునా వ్యాఖ్యాయతే- హరేర్విష్ణోః పరిపూజయా కోఽగుణః, అపి తు స్వర్గాదికో గుణః । నతు గుణ ఏవేత్యర్థః । యది వా కో గుణోఽనిరాగత్వేన నైవాస్య గుణ ఉపకారఇత్యర్థః । కీదృశస్య సర్వైస్త్రిభిరపి గుణైః సత్త్వరజస్తమోభిర్విరహితస్య ‘ నిర్గుణో హి పురుషః ’ ఇతి సాంఖ్యాః । అత్ర ద్వితీయార్థమేవ తేన భిద్యతే । ప్రథమార్థే తు న కించిత్ప్రయోజనమ్ । నహి తత్ర తే గుణనిందాగతాః । పూజ్యతామేతీతి ణ్యర్థత్వాదర్థస్య తు అపేక్షత్యేకకర్తా । య ఏవహీనమీక్షతే । సఏవ పూజయతే ఇతి ల్యబ్ భవత్యేవ । సర్వోగుణాన్ దృష్ట్వా పూజ్యత ఇత్యర్థః । వక్రోక్తిశ్లేషౌ తత్ర । నిందాస్తుతావకారః ॥౧॥— తదేవ నిర్గుణత్వం దర్శయితుమాహ ॥ నేతి ॥ అయం హరిర్న మహాన్న సర్వోత్కృష్టః । సర్వనామ సర్వత్ర ప్రత్యక్షనిర్దేశే । యది కదాచిదన్యేషాం ప్రధానానాం గుణైః సమః స్యాత్తదాపి పూజ్యః । ఏతదపి నేత్యాహ—గుణసమతయా గుణసామ్యేన యా ప్రధానతా వివక్షితత్వం తదపి న బిభర్తి । యతోఽన్యేషాం గుణైరసమ ఇత్యర్థః । గుణోత్కర్షాద్ధి ప్రాధాన్యమాప్యతే । కదాచిత్ మహత్ప్రధానం చ నభవేద్వ్యావర్తతేఽపి(?)న తత్స్యాత్ । తదపి నేత్యాహ—అనభిమానితాం నిరహంకారిత్వం దధత్స్వస్యాత్మనః చిరాయ జగతి పృథగ్జనతాం హీనత్వం కథయతి । ప్రాకృతోఽపి నిరభిమానో భవతి । ఇతి నిందా ॥—॥ స్తుతిస్తు-అయం నమహాన్ మహత్తత్త్వం నభవతి । గుణానాముద్రేకే సామ్యాభావే బుద్ధేరేవ మహత్త్వమ్ । అథ గుణానాం సత్త్వరజస్తమసాం సమతయా యా ప్రధానతా తామపి న బిభర్తి । ప్రధానమప్యయం నభవతీత్యర్థః । అనుభూతవిక్రియాణి ప్రకృతిస్థాని సత్త్వరజస్తమాంసి ప్రధానశబ్దేనాహుః । తథాఽనభిమానితామనహంకారితాం దధత్స్వస్యాత్మనః పృథగ్జనతాం జనవ్యతిరిక్తత్వం కథయతీతి వా । జనాః పంచతన్మాత్రాణి । పృథగ్భూతో జనేభ్యః । పృథగ్వా జనో యస్మాత్స పృథగ్జనః । తద్భావస్తత్తాం కథయతి । సర్వాతీతత్వాత్ । తేనాయం నమహాన్, నప్రధానమ్, న భూతాని, న తన్మాత్రాణి, నాహంకారః । ఇతి వాక్యార్థః ।పం

రహితంకలాభిరఖిలాభిరకృతరసభావసంవిదమ్ । క్షేత్రవిదమపదిశంతిజనాః పురబాహ్యమేనమగతంవిదగ్ధతామ్ ॥3॥ అతిభూయసాపిసుకృతేనదురుపచరఏష శక్యతే । భక్తిశుచిభిరుపచారపరైరపి నోగృహీతుమభియోగిభిర్నృభిః ॥ ౪ ॥

చవింశకోఽయంపురుషః । చతుర్వింశకబాహ్య ఇతి యావత్ ॥౨॥ —భూయోఽపి నిర్గుణత్వమాహ ॥ రహితమితి ॥ ఏనం హరిం క్షేత్రవిదమపదిశంతి కర్షకమాహుః । అతఏవపురబాహ్యంగ్రామ్యమ్ । కార్షికాహినగరాద్బహిర్వసంతి యద్వాపురస్య వాహనీయోవాహ్యః పురాయత్తః । తథాసర్వాభిఃకలాభిర్గీతవాద్యాదిభిర్వర్జితమ్ । యతః అకృతారసానాం శృంగారాదీనాం భావానాం రత్యాదీనాంచ సంవిత్సంకేతః సంవచనం యేన । విదగ్ధశాస్త్రాణాం సంకేతమపి యోనవేదేత్యర్థః । యతోవిదగ్ధతాం వైదగ్ధ్యమగతమప్రాప్తమ్ ॥ ఇతినిందా ॥ స్తుతిస్తు -ఏనం భగవన్తం క్షేత్రవిదం క్షేత్రజ్ఞమాత్మానమామనన్తి । క్షేత్రంశరీరం॥కీదృశం సమగ్రాభిః కలాభిరవయవై రహితం నిష్కలమ్ । అకృతరసా అవిహితరాగా భావసంవిత్పదార్థసంవేదనం యస్య । పురుషోహిభావాన్వేత్తినతు తత్రరసజ్ఞతాం భజతే । యద్వాఅవిద్యమానాః కృతరసభావాః కర్తరాగోత్పత్తయో యస్య సచాసౌ సంవిత్ చిద్రూపః । పురాద్దేహాద్బాహ్యం విలక్షణమ్ । విదగ్ధతాం విశేషేణ దాహ్యత్వమగతమ్ । యదాహ ‘ నైనంఛిందంతిశస్త్రాణి నైనందహతిపావకః ’ ఇతి ॥ 3 ॥—॥ అతీతి ॥ అయమేవంవిధైరపి నృభిర్గ్రహీతుమావర్జయితుం నశక్యతే । కీదృశైః । భక్త్యా తత్త్వతః శుచిభిః శుద్ధమతిభిరుపచారపరైరారాధనపరై రభియోగిభిః ఏతన్మనోభిః । కథంతర్హి న శక్యతే ఇత్యాహ—యతోఽతిభూయసాపి బహుతరేణాపి సుకృతేనోపకారేణ దురుపచరోదురారాధః । అకృతజ్ఞోఽయమితి వాక్యార్థః । ఇతినిందా । స్తుతిస్తు—ఏషోఽభియోగిభిరాభిముఖ్యేన యోగిభిరపి నృభిః గ్రహీతుం పరిచ్ఛేత్తుం నశక్యతే । ఆత్మతత్త్వస్య దుర్జ్ఞానత్వాత్ । కీదృగేషః అతిభూయసాపి సుకృతేన యజ్ఞదానాదినా దురుపచరోదురారాధః భక్తిగమ్యోహిభగవాన్ । కీదృశైర్నృభిః భక్త్యాశుచిభిర్నిర్మలీమసైః । కేచిత్త్వమతాశంకయానఞంకాకాక్షవ్యాచక్షతే । నైషసుకృతేన దురుపచరో యోగిభిరపినగ్రహీతుం శక్యతే ॥ పరంతుశక్యతే । పరంతుతైరేవ జ్ఞాయతఇత్యర్థః ॥ యదుక్తం

వ్రజతి స్వతామనుచితో౽పి సవినయముపాసితో జనైః । నిత్యమపరిచితచిత్తతయా పర
ఏవ సర్వజగతస్తథాప్యయమ్ ॥౫॥ ఉపకారిణం నిరుపకారమసరిమరిమప్రియం ప్రి
యమ్ । సాధుమితరమబుధం బుధమిత్యవిశేషతస్సతతమేష పశ్యతి ॥౬॥ ఉపకార
కస్య దధతో౽పి బహుగుణతయా ప్రధానతామ్ । దుఃఖమనిశమయమాప్తవతో నప

"నాహం వేదైర్న తపసా" ఇత్యాది ॥౪॥—॥ వ్రజతీతి ॥ అయమనుచితో౽స్వ
యోగ్యో౽పి స్వతాం జన్మనా జ్ఞాతిత్వం యాతి । అసమో౽పి శిశుపాలస్యాస్మాకం
స్వజనః ఇతి వక్తీత్యర్థః ॥ తథా జనైః సవినయం సాచారం సేవితో౽పి పరః శ
త్రురేవాయం త్రిభువనస్య । యద్వా యమకృతప్రజ్ఞః సేవితో౽పి శత్రుస్తత్కథం
జనాస్సేవంతే ఇత్యత్రాహ—అపరిచితచిత్తతయా చలచిత్తతయా అవిశ్వాసహృ
దయత్వేన సర్వజగతః పర ఏవేతి యోజ్యమ్ । ఇతి నిన్దా ॥ స్తుతిశ్చ—అసౌ స్వతా
మాత్మత్వం వ్రజతి ప్రతిపద్యతే । క్షేత్రజ్ఞో౽యమిత్యర్థః । లోకప్రసిద్ధ్యా త్రి
స్వశబ్దేనాత్మోక్తః । ఆత్మా త్రియజ్ఞాతిధనవచనః స్వశబ్దః। సాంఖ్యా హ్యాత్మానం స్వ
మిశబ్దవాచ్యమాహుః । కీదృశో౽యం—అనుచితో౽వ్యసభ్యస్తో౽స్య జ్ఞేయో౽పి సవి
నయమేకాగ్రేణ యోగిభిరుపాసితశ్చింతితః । తస్మాత్సర్వస్మాజ్జగతో౽వ్యక్తాత్పరో
విలక్షణః ॥ కుతః । అపరిచితమసంగతం చిత్తం మనో బుద్ధిర్వా యస్యాసో౽పరిచిత
చిత్తః । తద్భావస్తత్తా తయా । అన్యో హ్యాత్మా, అన్యా చ బుద్ధిః, అన్యచ్చ చిత్తం
జగచ్ఛేదం ప్రాకృతో భాగః ॥౫॥—ఉపకారిణమితి॥ అయముపకారిణం నిరుపకా
రమపకారిణం చావిశేషేణ పశ్యతి । అపకారిణమివోపకారకమప్యసౌ స్వయా దృ
ష్ట్యా పశ్యతీత్యర్థః । ఇత్యకృతజ్ఞత్వకథనమ్ । ఏవమన్యత్రాపి తథా అరిం శత్రుం త్వనరిం
మిత్రమ్ । నాయం నియమో యన్మిత్రముపకార్యేవ భవతి । అనుపకారకశ్చ శత్రురే
వ సంభవతీతి । అప్రియం ద్వేష్యం ప్రియం మనోజ్ఞమ్ । సాధుమార్యమితరం ఖలం
అబుధం మూర్ఖం బుధం పండితమ్ । ఇతి దురుక్తనిదేశః । ఏషా నిందా ॥—॥
స్తుతౌ తు—నిర్గుణత్వాత్పురుషస్య సమదృష్టిత్వమ్ ॥౬॥ ఉపకారకస్యేతి ॥ అ
యం పరస్యాన్యస్య కించిదపి మనాగపి నోపకర్తుం ఇచ్ఛతి । ఉపకారకరణబు
ద్ధిరేవాస్య న భవతీత్యర్థః । కదాచిత్పరో౽నుపకారీ స్యాదిత్యాహ—ఉపకార
కస్యాపి అత ఏవ తదర్థమనిశం దుఃఖం క్లేశమాప్తవతః ప్రాప్తస్య । కదా
చిత్ అముఖ్యః పరస్మాత్తద ప్రత్యుపకారిత్వేన తథా లజ్జా హ్యేషా భవతీత్యా

తస్య కించిదుపకర్తుమిచ్ఛతి ॥౭॥ స్వయమకుశలకర్మ కుటిలమేష తృణమపి విధాతు మక్షమః । భోక్తుమవికలమలజ్జయా యః పరకృతకర్మణః ఫలమ్ ॥౮॥ య ఇ మం సమాశ్రయతి కశ్చిదుదయవిపదోర్నిరాకులమ్ । తస్య నాస్తి జగతీహ కారణైః పున

హ—బహుగుణతయా ప్రకాశకత్వాత్ సత్త్వాదిసంజ్ఞానప్రధానతయా ముఖ్యత్వం ద ధానో బిభ్రతః । తదేతేన పూర్వోక్తాత్ప్రకృతిః । ఇతి నిన్దా ॥ స్తుతిస్తు—అ యం పరస్య బుద్ధితత్త్వస్య ప్రధానసంజ్ఞకస్య కించిదపి నోపచికీర్షతి । ద్రష్టా హి పురుషో నసక్రియః । కీదృశస్య పురుషప్రవృత్తిద్వారేణోపకారకస్య, తథా బహవస్త్రయోపి యే గుణాస్తద్భావేన ప్రధానతాం ప్రకృతిత్వం దధతః । సత్త్వ రజస్తమాంసి ప్రధానమ్ । తథా దుఃఖం జననమరణాదికం సదా ప్రాప్తస్య । స ర్వం హి బుద్ధిరనుభవతి న పురుషః ॥౭॥— స్వయమితి ॥ ఏష దేవః పరకృతస్యాన్య నిష్పాదితస్య కర్మణః క్రియాయాః ఫలం భోక్తుమిహ తే వాంఛతి । కథమ్ । అల జ్జతయా నిస్త్రపత్వేన । కదాచిదైశ్వర్యాదేవం స్యాదిత్యాహ—ఆత్మనా తృణ మపి కుటిలం కర్తుమక్షమోఽసమర్థోఽనీశః । యతోఽక్రియోఽలసః । అన శ్నాత్స్వయం నిష్క్రియః పరాధీనోఽన్యదత్తేన పిండేన జీవతి । ఇతి నిన్దా ॥ అ థచ వాక్యార్థపర్యాలోచనయా స్తుతిః—ఏష భగవాన్పరజనితస్య బుద్ధికృత స్య కర్మణః శుభాశుభస్య ఫలం సుఖదుఃఖాత్మకం భోక్తుమిహ తే । ఆత్మా హి ఫల భాగీతి సాంఖ్యాః । కీదృగేష ఇతి పురుషస్య స్వరూపమాహ—స్వయమక్రియో నిష్కర్మా । తథా తృణమపి కుటిలం కర్తుమనీశః । నిర్లజ్జత్వం నిర్గుణత్వాత్ ॥౮॥ య ఇతి ॥ యః కశ్చిన్మూర్ఖః ఉదయే సంపది విపది చ నిరాకులం నిశ్చిన్తం ఆశ్రి తస్య యదిసంపత్ తదాస్య నైవ సుఖమ్ । యది వా విపత్ తదాస్య నైవ దుఃఖమి త్యర్థః । ఇమం కృష్ణం సమాశ్రయతి సేవతే తస్యాస్మిన్ సంసారే కుతః పునరుద్భ వో భవతి । నైవ సముత్థానం భవతీత్యర్థః । తస్య కీదృశస్య వికరణత్వం మృతిం మర ణమేయుషః ప్రాప్తస్య । ఏతదాశ్రయణాత్స మృత ఏవ । సామగ్రీవైకల్యం వా విక రణత్వమ్ । ఇతి నిన్దా ॥ స్తుతిశ్చ—యః కశ్చిద్యోగీ ఏనం పరమాత్మానం సేవతే త స్య వికరణత్వమేయుషో నష్టదేహస్య పునరిహ కుత ఉద్భవో జన్మ । ముక్త ఏవా సావిత్యర్థః । కీదృశమ్—సముదయవిపదోర్నిరాకులమవ్యగ్రమ్ । అక్రియత్వా త్ । కరణానీంద్రియాణి । ఏయుష ఇత్యాజ్ పూర్వస్యేణః క్వసుః ౬ ఉపేయుషః

ఘద్భువో౽వికరణత్వమేయుషః ॥౯॥ గుణవంతమప్యయమపాస్యజనమఖిలమవ్యవస్థితైః। యాతిసుచిరమతిబాలతయాధృతిమేక ఏవపరివారితో౽జ(నైః)డైః)॥౧౦॥సుకృతో౽పి సేవకజనస్యబహుదివసఖిన్నచేతసః । సర్వజనవిహితనిర్వృధయం సకృదేవ. దర్శనముపైతికస్యచిత్ ॥౧౧॥ స్వజనేసఖిషన్వనుగతేషు నియతమనురాగవ

ర్ధాత్ ' ఇత్యత్రహి ఉపసర్గనిర్దేశో౽త్రతన్త్రిమ్ ॥ ౯ ॥— గుణవన్తమితి ॥ అయం సర్వమేవ గుణినం జనమతిబాలతయాతిచాపలేన హిత్వాఽవ్యవస్థితైశ్చపలైర్జడైర్జ్ఞైః పరివారితః సన్నజస్రమేక ఏవధృతిమేతి ప్రీయతే ।. ఏతదర్జనం నాన్యోనాకలోకమపాస్య గోపమధ్యేరమతే ।. ఇతినిన్దా॥ స్తుతిస్తు—ఏషభగవాన్బాలతయా బాలరూపోభవన్ జలైరద్భిః పరివారిత ఆవృతః సుచిరం ధృతిమేతి, । ఉక్తంచ ' సంభక్ష్యసర్వభూతాని కృత్వాచైకార్ణవంజగత్ । బాలః స్వపితి యశ్చైకస్తస్మైమాయాత్మనేనమః ' ॥ కీదృశైర్జలైః అవ్యవస్థితైర్భక్షితసకలభువనైః॥కింకృత్వా ధృతిం యాతిగుణవన్తం సత్త్వాద్యాశ్రయం జనమపాస్యక్షిప్త్వా వినాశ్య । సర్వంజనంసంహృత్య బాలరూపధరో౽జలమధ్యేఽయం శేతే ॥ ౧౦ ॥—॥సుకృతఇతి ॥ అయంసుకృతో౽ప్యుపకారకస్యాప్యాశ్రితజనస్య సకృదేకవారమేవ దర్శనముపైతి దర్శనందదాతి కస్యచిత్, నసర్వస్య కింభూతః—సర్వజనవిహితనిర్వృత్ సర్వజనస్యవిహితానిర్వృత్ఖేదో౽యేనసః। కీదృశస్య జనస్య—బహుదివసఖిన్నచేతసః బహుభిర్దివసైః ఖిన్నంచేతో౽యస్యతస్య చిరకాలమేవోద్విగ్నచిత్తస్యేత్యర్థః । ఇతినిన్దా । స్తుతిస్తు — అయంకస్యచిదేవ సేవకజనస్య భక్తలోకస్య సకృదేవ దర్శనముపైతి । నహిక్షేత్రజ్ఞః సర్వస్యస్ఫురతి । కీదృశస్య సుకృతః పుణ్యకృతః । తథాబహుభిర్దివసైర్భూయసాకాలేన ఖిన్నచేతసః । క్షుణ్ణమనసః దీర్ఘేణయోగేన శ్రాన్తచేతస ఇత్యర్థః ॥ నహ్యనభ్యాసగమ్యఈశ్వరః । అతఏవ సర్వజనవిహితనిర్వేదః । శ్రేయస్యపి చిరకాలమభ్యసనా౽నిర్విద్యతే । యదివాసర్వేషు జనేషువిగతో౽హితనిర్వేదో౽యస్యస సర్వజనవిహితనిర్వృత్ । నాస్య కశ్చిత్ప్రియోనచద్వేష్య ఇత్యర్థః । యదివా సర్వేజనా యత్రససర్వజనః విగతే. హితనిర్వేదౌ సుఖదుఃఖేయస్య సవిహితనిర్వృత్ । తతః కర్మధారయః । సర్వజనస్యవిహితానిర్వృత్ నిర్వాణంయేనేత్యన్యే । ఆశ్రితజనం సంసారాన్మోచయతీత్యర్థః । శోభనంకరోతి సుకృదుపకారీ

ష్వపి। స్నేహమమృదుహృదయః క్షపయన్నిరపేక్ష ఏష సముపైతి నిర్వృతిమ్ ॥౧౨
క్షణమేష రాజసతయైవ జగదుదయదర్శితోద్యతిః । సత్త్వహితకృతమతిస్సహ
సా తమసా వినాశయతి సర్వమావృతః ॥౧౩ ॥ అభిహన్యతే యదభిహంతి పరితపతి

పుణ్యకృచ్చ । నిర్విణ్ణో నిర్వేదో నిర్వాణం చ ॥౧౧॥— స్వజన ఇతి ॥ ఏష బన్ధుమిత్రాశ్రితేషు ప్రీతిం నాశయన్నిర్వృతిం సదా సముపైతి । సుఖం ప్రాప్నోతి । సర్వత్రైవ వైరాయమాణః సుఖాయత ఇత్యర్థః । కదాచిదేతే విరక్తాః స్యురితి చేత్ అనురక్తేష్వపి కథం తథా నిస్స్నేహ ఇత్యత్రాహ—యతో హృదయేఽమృదుః క్రూరచిత్తః । తథా నిరపేక్షో నిర్వివేకః । ఇతి నిన్దా ॥ స్తుతిస్తు—ఏష స్వజనాదిషు అనురాగవత్స్వపి స్నేహం క్షపయన్ తృష్ణాం తనూకుర్వన్నిర్వృతిం సముపైతి నిర్వాణం యాతి। తృష్ణాక్షయాత్కైవల్యముక్తిః। అమృదుహృదయః అనార్ద్రభావో వీతరాగత్వాత్ । యద్వా అమృదుమబోధం హృదయం స్వరూపం యస్య । నిరపేక్షో నిస్సంగః । క్షపిధాతుష్వపఠితోఽపి క్రియావాచిత్వాత్ క్షపిమిలోకస్యా ఘూర్ణత్యాదివద్ధాతురేవ ॥ ౧౨ ॥— ॥ క్షణమితి ॥ ఏష రాజసతయా చాపలేన క్షణం జగదుదయే లోకహితే దర్శితోద్యతిర్దర్శితోద్యమః । ఇతి క్రియారాజసికత్వేన క్షణముపకురుతే ఇత్యర్థః । తమసా తు మోహేన పునరనన్తరమావృతత్వాదహితకృతమతిరుపద్రవవిహితబుద్ధిస్సన్ సహసైవ ॥ సర్వం సత్ సుకృతం వినాశయతి । యదేవ పూర్వముపకృతం తదేవ మోహాయన్నాశయతీత్యర్థః॥ సత్ సుకృతమ్ । తుభిన్నక్రమః । ఇతి గర్హా ॥ నుతిరపి—ఏష త్రిమూర్తిః రాజసతయా రజోగుణేనాశ్రితస్సన్ బ్రహ్మరూపేణ జగదుదయే ప్రజాసర్గే దర్శితోద్యమః । తథా సత్త్వేన గుణేన హితే రక్షాయాం విహితచిత్తో విష్ణురూపేణ । తథా తమసా గుణేనావృతస్సన్ సహసైవ సర్వం వ్యక్తం రుద్రరూపేణ నాశయతి ॥ ౧౩ ॥— ॥ అభీతి ॥ యదేష హరిరన్యేనాభిహన్యతే తాడ్యతే యచ్చైషోఽన్యానభిహన్తి । తథా యత్పరితపతి బాధతే । యచ్చ తప్యతే ఉపద్రూయతే అతోఽస్య వచనీయతా వాచ్యతా న భవతి । యతోఽస్యైవంవిధైవ చపలా స్థిరా అవినీతా ప్రకృతిః స్వభావః । స్వభావాచ్చ ఫలస్త్వయోగ్యతామర్హతి ॥ ఇతి క్షేపః ॥— స్తుతిస్తు ॥ అన్యపరమాత్మనో యథోక్తం వచనీయం వచనం న భవతి న ప్రవర్తతే । 'ఏష హన్తి హన్యతే । తపతి పరితప్యతే చ ఇతి' న వాచ్యమి

'యచ్ఛతస్య తే। నాస్య భవతి వచనీయమిదం చపలాత్మికా ప్రకృతిరేవ హి దృశీ ॥౧౪॥
అతిసత్త్వయుక్త ఇతి పుంభిరయమతిశయేన వర్ణ్యతే । సూక్ష్మమతిభిరథ చాపగతే
సముపైతి నాల్పమపి సత్త్వసంకరమ్ ॥ ౧౫ ॥ ప్రలయం పరస్య మహతోఽపి నియతమి
హ నిస్సుఖా గుణాః । యాంతి జగదపి సదోషమదః స్వరుచైవ పశ్యతి గుణాంద్విష

త్యర్థః । యత ఈదృశీ చపలాత్మికాఽనేకరూపా ప్రకృతిర్బుద్ధిః । న త్వేషః
హననాదికం తమసా భవతి । పురుషశ్చ నిర్గుణ ఇత్యర్థః ॥ ఉక్తం చ— 'య ఏ
నం వేత్తి హంతారం యశ్చైనం మన్యతే హతమ్ । ఉభౌ తౌ న విజానీతో నా
యం హంతి న హన్యతే' ఇతి । తస్మాన్న బధ్యతేఽసౌ న ముచ్యతేఽసౌ నాపి సం
సరతి ॥ సంసరతి బధ్యతే ముచ్యతే చ నానాశ్రయా ప్రకృతిః । తపిస్స కర్తాఽపి ॥ శా
రీరం దుఃఖమభిఘాతః । మానసం తు పరితాపః ॥౧౪॥— అతీతి ॥ ఏష సూక్ష్మమతి
భిః స్వల్పప్రజ్ఞైర్నృభిర్మహతా సత్త్వేన ధైర్యేణ యుక్త ఇతి సుష్ఠు వర్ణ్య
తే । అథానంతరం చాపగతే ప్రాప్తచాపే గృహీతధనుషి కస్మింశ్చిత్స్వల్పమపి
సత్త్వసంకరం పౌరుషలేశం న భజతి పలాయనాదినా । పరేణోత్థ సాస్య స
త్త్వలేశోఽపి న లభ్యత ఇత్యర్థః । తస్మాదయుక్తం చ తైర్వర్ణ్యత ఇతి భావః । ఇ
తి నిందా ॥ స్తుతిస్తు— చాపం గతశ్చాపగతః । యద్వా చాపస్య గతం ప్రాప్తిశ్చా
పగతం తస్మింశ్చాపగతే ధనుస్సంనిధానే సతీత్యర్థః । అథ చ సబీజనిర్బీజ స
మాధౌ పుంభిర్యోగిభిః 'సత్త్వేన గుణేన యుక్తః' ఇతి కథ్యతే । సూక్ష్మమతిభిః
కుశాగ్రీయబుద్ధిభిశ్చ హాలదృశ్వభిరపగతేజ్ఞాతే, సతి నిర్బీజసమాధౌ స్వల్పమపి స
త్త్వసంకరం నోపైతి । నిర్గుణో హి పురుషః । అథ చేతి విస్మయే ॥౧౫॥— ప్రల
యమితి ॥ పరస్యాన్యస్య మహతోఽపి ముఖ్యస్యాపీహ కృష్ణే గుణాః సౌందర్యా
దయో నియతమవశ్యం ప్రలయం యాంతి నశ్యంతి । నైష కస్యచిద్గుణానంగీకరోతీత్యర్థః
అవిద్యమానం సుఖమస్మాదితి నిస్సుఖః । గుణాపహారాద్ధి యతస్సుఖమ్ । యద్వా
అవిద్యమానం సుఖమస్మాదితి నిస్సుఖః । అత ఏవ తే నాశమత్ర యాంతి । అతశ్చా
యం గుణాన్ద్విషన్నఖిలమప్యేతజ్జగద్విశ్వం స్వరుచైవాత్మేచ్ఛయైవ సదోషం పశ్య
తి । గుణద్వేషిత్వాదన్యానపి సదోషాన్వేత్తీత్యర్థః । ఇతి నిందా— అథ స్తుతిః ॥ ఇ
హ పరమాత్మని కృష్ణే పరస్య బుద్ధితత్త్వస్య మహతోఽపి మహత్తత్త్వస్య గుణాః స

న్నయమ్ ॥ ౧౬ ॥ క్షితిపీఠమంభసినిమగ్నముదహరతయః పరః పుమాన్ । ఏష కిలస ఇతి కైరబుధైరభిధీయమానమపి తత్ప్రతీయతే ॥ ౧౭ ॥ నరసింహమూర్తిరయమేవదితిసుతమదారయన్నఖైః । ఆప్తజనవచనమేతదపి ప్రతిపత్తుమోమితిజనోయమర్హతి ॥ ౧౮ ॥ అపహాయ తుంగమపి మానముచితమవలంబ్య నీచతామ్

త్త్వరజస్తమాంసి ప్రలయం యాన్తి నాశంగచ్ఛన్తి । పురుషంప్రాప్యనివర్తన్తఇత్యర్థః । కీదృశే ఽత్రినిస్స్పృశే సుఖవర్జితే । అవిక్రియత్వాత్ । సుఖాసుఖనాత్త్వనః తత్త్వైషగుణాంత్స్వత్త్వాదద్వి ఏషన్నభినన్దన్నస్పృశన్నదోజగత్ప్రకృతింసదోషంక్లేశయుక్తం పశ్యతీక్షతే । ద్రష్టాహిపురుషః ప్రకృతేరిష్యతే జగత్ప్రకృతిర్మహాభాగావ్యక్తమ్ । తచ్చ సదోషం జననమరణయోగాత్ । కేనపశ్యతి స్వరుచాఆత్మభావేనేత్యర్థః ॥ ౧౬ ॥—॥ఏవంసాంఖ్యదర్శనేనస్తుత్వా అధునాపురాణదర్శనేన తుష్టూషుర్నిందిషుశ్చాహ ॥ —క్షితీతి ॥ కైరబుధైర్మూర్ఖైర్నిత్తదభిధీయమానమప్యుచ్యమానమపి ప్రతీయతే । మూర్ఖాఏవ సత్యమవగచ్ఛన్తీత్యర్థః । ఇతీతి కిం । స ఏషపరమపురుషః । యోవరాహరూపేణామ్భసి నిమగ్నం క్షితిపీఠం పృథ్వీమండలముదహరతోద్ధృతవాన్ । ఇతినిందా ॥ స్తుతిస్తు ॥ కైశ్చిదభిధీయమానం తత్ మూర్ఖైరపి ప్రతీయతే । మూర్ఖాఅపి సత్యమవగచ్ఛన్తీత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥— నరసింహేతి ॥ నరసింహవపుస్సన్నయమేవ నఖైర్హిరణ్యకశిపుమదారయదితి యదాప్తవచనం తదప్యయం భీష్మాదిక ఏవజనఃఓమిత్యేవమేవైతదితి ప్రతిపత్తుమంగీకర్తుమర్హతి । సుహృదఏవైనంస్తువన్తితచ్చ మూర్ఖైరేవ సత్యంబుధ్యత ఇత్యర్థః । ఇతిశబ్దో ఽత్రార్థయోస్సంబంధోపాదానాయాధ్యాహార్యః ॥ స్తుతౌత్వయమర్థః—అయమేవభగవాన్నాపరో నరసింహమూర్తిమాశ్రిత్య నఖైర్దైత్యేంద్రమదారయదిత్యేతదప్యాప్తజనవచనం శిష్టవాక్యం అయం మనీషిజనః ప్రతిపత్తుమర్హతి నాన్యః । అప్తోక్తత్వాత్పండితా ఏవసత్యం జానంతీత్యర్థః । ఆప్తా అవితథవాదినో వ్యాసాదయః ॥ ౧౮ ॥ ॥అపహాయేతి ॥ ఏషబలినా బలవతాపరేణాన్యేనారిణా వా సహపురా అచిరాత్సంప్రయుజ్యతే సంబధ్యతే। సమర్థం చెత్పరం వేత్తి తద్భయాత్తమేవ ప్రవిశతీత్యర్థః । సర్వనామనిర్దేశః సర్వత్ర నిందాయామనాస్థాం సూచయతి । స్తుతౌతు గౌరవం । కింకృత్వా । ఉచితంయోగ్యం తుంగమున్నతం మానమప్యపహాయాహంకా

స్వార్థకరణపటురేషపురాబలినాపరేణసహసంప్రయుజ్యతే ॥ ౭౯ ॥క్రమతే
నభోరభసయైవవిరచయతివిశ్వరూపతామ్ । సర్వమతిశయగతంకురుతేస్ఫుటమిం
ద్రజాలమిదమేషమాయయా ॥ ౮౦ ॥ కిలరావణారిరయమేవకిమిదమియదేవ(క
థ్య)మిష్య)తే । సత్త్వమధిబలమధిద్యుతియత్తదశేషమేషఇతిధృష్టముచ్యతాం ॥

రమపి త్యక్త్వా । తథానీచతాం ప్రాకృతత్వమాశ్రిత్య । యతః స్వార్థకరణ ప
టురాత్మప్రయోజనసంపాదనచతురః । శక్తిః కిలాత్మనో నాశాయ । ఇతినిందా
స్తుతిస్తు—ఏషతుంగంమానంప్రమాణంహిత్వానీచతాం ఖర్వత్వం చావలంబ్య ॥
పురాపూర్వముత్కృష్టేన బలినావైరోచనినా సహసంయుజ్యతే సంప్రయుయు
జే । యతః స్వస్యజ్ఞాతేరింద్రస్యయోఽర్థః శత్రువశీకరణ లక్షణస్తత్రపటుఃకు
శలః । ఇంద్రప్రీతయే వామనరూపత్వ మవలంబ్యైవభగవాన్ బలింబబంధేత్య
ర్థః ॥౭౯॥—క్రమతఇతి ॥ ఏషకృష్ణః స్ఫుటమింద్రజాలమసద్భూతం మాయ
యాహేతుభూతయా కురుతే । కిమిత్యాహ—రభసయారభసేనయద్ధాదౌనభః
క్రమతే ఆరోహతి । వయఃపక్షిణః, శ్వానః కుక్కురాః తద్రూపామృగాః త
ద్భావం విరచయతి । యదివా విశ్వరూపతాం నానారూపత్వం । తథాసర్వమ
తిశయగతం విశేషప్రాప్తంకురుతే । తాత్త్వికోఽస్యవ్యవహారోనకశ్చిత్ । ఇతిని
న్దా ॥ స్తుతిస్తు—ఇదమీదృక్ స్ఫుటమేషభగవాన్మాయయా బుద్ధ్యాఇంద్ర
జాలం కురుతే । ఇంద్రజాలమివేంద్రజాలం భ్రమకారిత్వాత్ । తదేవాహ—న
భః క్రమతే బలిబంధనార్థమ్ । విశ్వరూపత్వం సర్వదేవమయత్వం విరచయ
తి । సర్వంచ జగదతిశయగతం ప్రాప్తవిశేషం కురుతే । కీదృశ్యామాయయార
భసమౌత్సుక్యం కరోతీతి రభసాతయా రభసయా । క్రమతే ఇతి 'అనుపసర్గా
ద్వా' ఇత్యాత్మనేపదమ్ ॥౮౦॥—కిలేతి ॥ అయంహరీ రావణారిరితి । ఏతేన
దశాస్యోహతఇతి యదేవైతత్స్వల్పమాత్రం కిమితి కస్మాదుచ్యతే । అతిబలం
మహాశక్తి అధిద్యుతి మహాతేజశ్చ యత్సత్త్వం ప్రాణితత్సర్వమేష ఏవేతిధృష్టం
నిశ్శంకముచ్యతామ్ । నహ్యలీకస్యాన్తోభవతీతిభావః । అతశ్చ యేనాసత్యం వా
చ్యం సబహ్వేవ కస్మాన్నాహ । తస్మాన్నైతేన కించిదపి కృతమితివాక్యార్థః ॥
ఇతినిందా ॥ స్తుతిస్తు—అయంరావణారిరేవేతి కిమేతావదేవోచ్యతే । యస్మా
ద్యదతిబలమధిద్యుతిచసత్త్వం తత్సర్వమేష ఇతిధృష్టం నిశ్శంకముచ్యతాం । ఉ

౧౧ ॥ చలతైషపాదయుగళేనగురుశకటమీషదస్పృశత్ । దైవకలితమథచోదలసద్దలితోరుభాండచయమాత్రనైవతత్ ॥ ౧౨ ॥ (క్షు) స్న) వతాముమునా స్తనయుగేనజనితజననీజనాదరా । స్త్రీతిసదయమవిధాయమనస్తదకారిసాధు యదఘాతిపూతనా ॥౧౩॥ అథనక్తరూఃకథమివైషకృతధరణీరింగణః క్షణాత్ । బాధమి

క్తంచ—యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవవా । తత్తదేవావగచ్ఛత్వం మమతేజోంఽశసంభవమ్ ॥ ౧౧॥ లీలాగమే యశ్చబాల్యేశకటమేష ఏవచిక్షేపేత్యుచ్యతే తదప్యసత్యమితివక్తుమాహ—చలతేతి॥ ఏషవైచలద్భ్యాం చరణాభ్యాం గురుశకటం కించిదస్పృశదస్ప్రాక్షీత్ ।తచ్చదైవకలితం దైవచోదితం స్వయమేవోదలసదపతత్ । నత్వేతస్యాత్రకించిత్పౌరుషమ్ । దలితః స్ఫుటిత ఉరుర్మహాన్ భాండానాం దధిఘృతఘటాదీనాంచయో రాశిర్యత్ర । ఇతినిందా స్తుతిస్తు—ఏషభగవాంశ్చలతాపాదయుగళేన గురుశకటమీషదేవాస్పృశత్ । అథచోదలసత్పరివృత్తమ్ । యత్ ఏతేనదైవేన భగవతాకలితం ప్రేరితం । అథేతి విస్మయే । ఈషత్స్పర్శమాత్రాత్కిల భంగోనయుక్తః । శకటశబ్దోఽస్త్రీలింగః॥ ౧౨॥—స్నువతేతి ॥ అమునాయత్ పూతనారాక్షసీ స్త్రీఇతి సదయంమనః అకృత్వాఽఘాతిహతా తత్సాధ్వకారియుక్తం కృతమితి కాక్వాప్రయోగేణ నైవ సాధుకృతమిత్యర్థః । కీదృశీసా । స్నువతా క్షీరం స్రవతా స్తనయుగేన కృతోజననీజనాదరో మాతృస్నేహోయయా । అతశ్చ మాతృఘాత్యేవాయమ్ ।ఇతి నిందా ॥ స్తుతిస్తు—యదమునాస్నువతా స్తనయుగేన కృతమాతృస్నేహాపిపూతనా రాక్షసీ స్త్రీతిమనః సదయమకృత్వా హతాతత్సాధ్వకారి యుక్తమేవానుష్ఠితమితిస్పష్ట ఏవార్థః । సాహిరాక్షసీ స్తనాభ్యాంక్షీరం స్రవంతీతన్మారణార్థమేవాగమదిత్యాగమార్థః । నిష్కారణవధోద్యతస్యవధేకథమధర్మస్స్యాత్ ॥ ౧౩ ॥— అథనగితి ॥ కృతధరణీరింగణోవిహితోర్వీగతిః సకథమివ కేనప్రకారేణక్షణాన్నైవ తరూ అర్జునాఖ్యౌ బాఢం భృశమభనగ్బభంజ । నసంభావయామః ఏతదిత్యర్థః । నను సర్వత్రైవతేనైవ భిన్నావితిప్రతీతిః తత్కథం భవతోనసంభావనేత్యత్రాహ—ఇదమపినబాలకృతంనశిశుకర్మ । నను దేవతావిధిరయం విజృంభతే విలసతి । కేనాప్యదృష్టేన దేవేన తత్కృతం నత్వనేన । యస్యాహి గమనమాత్రే నశక్తిః సకథమమానుషం కర్మకుర్యాదితిభావః । ననురమస్తా

దమపి న బాలకృతం నను దేవతావిధిరయం విజృంభతే ॥ ౧౮ ॥ విహరన్వనే విజనవ
న్మహతి దధదేష గోపతనుతామ్ । నామ జగతి మధుసూదన ఇత్యగమద్ధతేన మధునా
మహీయసా ॥ ౧౯ ॥ అవిమృశ్య గోవధసముత్థమఘమయమమీమరదుగ్రపా । (రి
ష్ట)భద్ర) ముపగుసముపోఢమదం యదసౌ కిలాసుర ఇతి ప్రమార్ష్టి తత్ ॥ ౨౦ ॥

న కేవలం శకటభంగో దేవతావిధిర్యాపదయమపీత్యపిశబ్దార్థః । ఇతి నిందా ॥ స్తుతి
స్తు—యదేష కృతధరణిలింగనః కథమివావతస్థివ క్షణాదర్జునౌ బభంజ ఇదమ
పి న బాలకృతం । నన్వయం దేవతావిధిరుజ్జృంభతే ॥ ఏతస్య దేవరూపత్వం దే
వత్వనాశ్రిత్యైత దేలేన కృతం । న తు తత్త్వతో బాలేనేత్యర్థః । నను రాభిముఖ్యే
అభవగితి భంజేర్లజిరూపమ్ ॥ ౧౮ ॥— విహరన్నితి ॥ ఏష మహతి విశాలే విజనే వ
నే ఽరణ్యే గోపరూపో విహరన్ బహుతా మధునామ్నా కపటలేన హతేన జగతి మ
ధుసూదన ఇతి నామ అగమత్ ప్రాప । వనే మధుసూదితవాన్, న తు మధునామాన
దైత్యం । ఇతి నిందా । స్తుతిస్తు—ఏష కృష్ణ ఏవ మహీయసా బలవత్తరేణ మధు
నా దైత్యేన హతేన మధుసూదన ఇతి నామ జగతి అగమత్ ప్రాప । కీదృగేషః—
వనే తోయే మహతి సర్వలోకవ్యాపిని విగతజనే విహరన్ । తథా గాం పృథ్వీం పాతీ
తి గోపస్తద్భావం బిభ్రత్ ॥ ౧౯ ॥— అవిమృశ్యేతి ॥ అయం గోవధసముత్థం
తన్మారణోద్భవం పాపమవిమృశ్యాగణయిత్వా యదుగ్రపాకోపేన రిష్టమనడ్వా
హం అమీమరదవధీత్తదకార్యమ్ । అసౌ పాపీ అసుర ఇతి కిల ప్రమార్ష్టి నాశయతి
దాన్తరూపీ అసురో మయా హతో న తు గౌరితి లోకస్య పరిశుధ్యతి । కిలాలీకే ।త
త్త్వతస్త్వసౌ గౌరేవ, అయం చ గోఘాతీత్యర్థః । కీదృశం రిష్టం । ఉపగు గవాం
సమీపే సముపోఢమదం ధృతహర్షమ్ । సురభీః కామయానమిత్యర్థః । అ
తశ్చ సురతాసక్తదాంతవధపాతకిత్వాన్నాయం పూజార్హః । ఇతి నిందా । స్తుతిస్తు
కిలశబ్దస్య సత్యార్థత్వాత్ । యదసావుపగు గోనికటే రిష్టమత్యుగ్రం తదసౌ కిలాసు
ర ఇతి ప్రమార్ష్టి । అసుర ఏవానేన హత ఇత్యర్థః । కీదృశం తత్—అవిమృశ్య
శ్చింతయితుమశక్యో యో గోవధస్తత్ర సముత్థా ఉత్థానముద్యమో యస్య తమవి
మృశ్యగోవధసముత్థం యతో ఽఘం పాపినమ । అఘమస్యాస్తీతి కృత్వా । త
థా సముపోఢమదం ధృతదర్పం । అతశ్చ గోవధసముత్థస్య దర్పిష్ఠస్య పాపమతే
ర్దానవస్య వధాద్భగవతో మహతీ నుతిరేవ । అవిమృశ్యేతి ల్యప్ 'బుధు వధా

ముఖకందరాంతరగతో౽పి వికటదశనేన కేశినా । నాస్య సపది యదఖాది భుజస్తదహో తిరశ్చి సహజైవ మూఢతా ॥ ౭౩ ॥ యదుదస్య బాహుమయమేకమధృత గిరిమద్భుతం న తత్ । భూరిసలిలమవిషహ్యమియం జలదే విముంచతి గవాం సభాగ్యతా ॥ ౭౪ ॥ కిమివాత్ర చిత్రమయమన్నమచలమహాకల్పితం యది । (ప్రా)శని

త్ ఇతి చక్యప్ । అమీమరదితి మారయతేర్లుఙి చఙ్ । ప్రమార్ష్టీతి మృజేర్వృద్ధిః ॥

౭౩ ॥—ముఖేతి ॥ అస్య కేశినామ్నా అశ్వేన యద్భుజో నాఖాది న జగ్ధః తదహో తిరశ్చి తిర్యక్షు సహజైవ స్వాభావిక్యేవ మూఢతా౽జ్ఞత్వం । తిర్యక్త్వాత్ మూర్ఖేణ తేన న భక్షితో న త్వస్య కాపి శక్తిరితి వాక్యార్థః । కదాచిదప్రాప్త్యా౽భక్షణ౽భవేన్నేత్యాహ —ఆస్యదరీవివరప్రాప్తః । కదాచిద్దంతాభావస్స్యాదిత్యాహ—వికటదశనేన దంతురేణాపి । సపది ఆస్యప్రాప్త్యనంతరం । అహో విస్మయే॥— స్తుతిరత్ర పరమతమాశంక్య కాకుప్రయోగేణ । యదస్య కేశినా దైత్యేన భుజో నాఖాది । తత్కిం తిరశ్చి సహజైవ మూఢతా న త్వస్య మాహాత్మ్యమిత్యర్థః । ఏతస్యైవ స్తవ్యైవమసౌ శక్తిః । న సతామిత్యర్థః ॥ అహో శబ్దః పరస్యోల్లుంఠనాయ । తిరశ్చీతి సప్తమీ ॥ ౭౪ ॥—యదితి ॥ జలదే మేఘే అవిషహ్యం దుస్సహం భూరి ప్రభూతం సలిలం వారి విముంచతి వర్షతి యదయం హరిరేకభుజముత్క్షిప్య గిరిం గోవర్ధనమధృత దధ్రే తన్నాద్భుతం నాశ్చర్యం । ఇయం గవాం సభాగ్యతా పుణ్యవత్త్వం గవాం మహిమ్నా సౌ ధృతో న త్వేతస్య కాచిచ్ఛక్తిరిత్యర్థః ఇతి నిందా ॥ స్తుతిస్తు—పరమతమాశంక్య కాకుప్రయోగేణ న తదద్భుతమ్-అపి త్వాశ్చర్యమేవ । తథేయం గవాం సభాగ్యతా న త్వస్య సా కిం । అయమేవ స్వమహిమ్నా బభారేత్యర్థః ॥ ౭౫ ॥—కిమివేతి ॥ అయం హరిరచలమహాకల్పితం వత్సోత్సవకృతమన్నం యది ప్రాశ భుక్తవాన్ తత్కిమివాత్ర చిత్రమాశ్చర్యం । యతో౽స్య బహుభుజ ఔదరికస్య సకలే౽పి జగత్యుదరం ప్రాప్తే న వ్యథా న పీడా జీర్ణత్వాత్ । అతశ్చాయం కుక్షింభరత్వాత్సర్వమేవ జిఘత్సతి తస్యాదనమాత్రభోజనాత్కో విస్మయః । ఇత్యాత్మంభరిత్వకథనేన నిందా ॥ స్తుతిస్తు—అస్యాన్నాదనాత్కో విస్మయః । యతో౽స్య జగన్నివాసస్య సర్వేషు జగత్సూదరస్థితేషు న వ్యథా । బహుభునక్తీతి బహుభుక్ నిఖిలభువనపాలకః । యది వా బహవో భుజా యస్య స బహుభుజో౽యం । పూర్వత్ర తు బహుభుఙ్క్త ఇతి బహుభుక్

ఖిలమఖిలేపి జగత్యువరంగతే బహుభుజోఽస్య న వ్యథా ॥ ౨౯ ॥ అమునా కరేణ పృథుదంతముసలముదఖాని దంతినః । తేన యదవధి స ఏవ పునర్బలశాలినాం క ఇవ తత్ర విస్మయః ॥ ౩౦ ॥ శిశురేవ శిక్షితనియుద్ధకరణమకృతక్రియస్స్వయమ్ । మల్లమలఘు శినాంసతటం న్యవధీద్య దేష తదదృష్టకారితమ్ ॥ ౩౧ ॥ యదయుధ్యమానమఫికం సముపహితసురౌఘసాధ్వసమ్ । కంసమభియమయమభ్యభవత్సముదాజనేన తదపి ప్రశస్యతే ॥ ౩౨ ॥ ఇతి నిందితుం కృతధియాపి వచనమమునా యదాదదే ।

ప్రశేత్యర్థాశ్చాలేలిట్ ॥ ౨౯ ॥—అమునేతి ॥ అమునా హరిణా దంతినః కువలయాపీడస్య యత్పృథువంతముసలం కరేణోద్ధవాటి ఉత్ఖాతమ్ । తేనోత్ఖాతేన యోఽసౌ హస్తీ అవధి హతః తత్ర బలశాలినాం క ఇవ విస్మయః । న యుక్తస్తత్ర విస్మయః । మర్దనాద్ధి శిశురపి మారయతి । ఇతి నిందా ॥ స్తుతిస్తు కాక్వా గమ్యతే—కోఽపి విస్మయః । విస్మయ ఏవేత్యర్థః । స తు హస్తినో హంతుమశక్యత్వాదితి భావః । యదుక్తమ్— 'ఏకః క్రుద్ధో గజో హంతి షట్ సహస్రాణి వాజినామ్' । అవధీతి కర్మణి లకారః చ్లేశ్చిణి అకారలోపః ॥ ౩౦ ॥—శిశురితి ॥ ఏష హరిః శిశురేవ బాలస్సన్ యన్మల్లం చాణూరాఖ్యం న్యవధీజ్జఘాన । తదదృష్టకారితం దైవవిహితం । విశేషశాద్ధ్యబలోఽపి బలీయాంసమభిభవతి ॥ తదేవ బలవత్త్వమాహ—కీదృశం మల్లం । శిక్షితాని నియుద్ధకరణాని బాహుయుద్ధక్రియాః యేన తం శిక్షితనియుద్ధకరణం యుద్ధజ్ఞం తథా అలఘు పీనం కఠినమంసతటం యస్య తం ఏష తు స్వయమకృతక్రియోఽశిక్షితకరణః । యతః శిశుః ॥ స్తుతిస్తు — పూర్వవత్కాక్వా । తత్కిమదృష్టకారితం నైతద్దైవవిజృంభితమ్, అపి త్వస్యైవాయం మహిమేత్యర్థః ॥ ౩౧ ॥—యదితి ॥ యదయమయుధ్యమానం కంసం స్వజనమభ్యభవద్బాచకర్ష తదపి సముదాజనేన ప్రశస్యతే నైవాభినింద్యత ఇతి కాకుప్రయోగః । నిష్క్రియస్య హి వధే కా నామ స్తుతిః । కీదృశం తమ్—జనితదేవపూగకంపం అభియం త్రాసహితం వీరమిత్యర్థః ॥ ఇతి నిందా ॥ స్తుతిస్తు—అయుధ్యమానమపి సంతం కంసమభియం త్రాసరహితం వీరం యదభ్యభవత్తదపి సంతోషవతా జనేన ప్రశస్యతే స్తూయత ఏవ । యత ఉపహితసురౌఘసాధ్వసం సదర్పంచ । కంటకోద్ధరణేన చావశ్యం ప్రహృష్టో జనః ప్రశంసాం కరోతి ॥ ౩౨ ॥—ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ, అమునా చైద్యేన యద్వచ ఆదదేఽభ్యధాయి సా మధురిపోర్నుతిరే

ఽస్తోతుమనిశముచితస్య పరైస్స్తుతిరేవసా మఘునిఘాతినోఽభవత్ ॥ ౩౩ ॥ యదువా చదుష్టమతిరేషపరివివదిషుర్త్సురద్విషః । తద్వ్యర్థమపిసదసిచేదిపతే స్సదతోఽప రాధగణనామగాద్వచః ॥ ౩౪ ॥) ఇతివాచముద్ధతముదీర్యసపదిసహవేణుధారి ణా । సోఢరిపుబలభరోఽసహనస్సజహాసదత్తకరతాలముచ్చకైః ॥ ౬౩ ॥ కటునా పిచైద్యవచనేనవికృతిమగమన్నమాధవః । సత్యనియతవచసంవచసాసుజనంజనా

వాభవత్ । కదాచిత్తుష్టూషురసౌ స్యాదిత్యాహ—నిందితుం కృతధియాపీతి ।కిం విధస్యహరేః । పరైశ్శత్రుభిరపి స్తోతుమజస్రం యోగ్యస్య । అతఏతత్స్తుతిరభవ త్ । ఏతేనపూర్వేషాం వాక్యానాముభయార్థతాఖ్యాతా యథాచ తథావ్యాఖ్యా తమేవ । ఆదదే ఇత్యాస్య విహరణస్యా శబ్దార్థత్వాత్ప్రతిషేధాభావః ప్రతీయతె అత్రతు తన్న శబ్దోపాత్తం యథాఆస్యంవ్యాదదాతీతి । మఘుంనిహంతీత్యావ శ్యకే ణినిః । 'కర్మణిహనః ' ఇత్యర్థయుత్సాయామ్ ॥౩౩॥—యదువాచేతి ॥ ఏ షసభాయాం యద్వచఉవాచ తదుభయార్థం నిందాస్తుతివాచకమప్యతో హే తోరపరాధగణనామగాదపరాధగణనామధ్యే గణితం । యతోదుష్టత్వాన్మురా రింపరివివదిషుర్నిందిషుః । తేనహి తద్వచఆక్రోశత్వాక్రమ్ । యాతుతస్యస్తో త్రరూపతాసాకాకతాలీయేతి భగవతోమాహాత్మ్యమ్ ॥ నైతావతాసాప్రియం వదఇతి అపరాధగణనామగాత్ । యస్మాదేషదుష్టమతిస్సన్ దేవం పరివివదిషు రాహ ఇత్యేవం వాయోజ్యమ్ ॥౩౪ ॥ ఇతిప్రక్షిప్తశ్లోకౌ)॥ — ఇతీతి ॥ సోఢః క్షాంతోరిపూణాం బలభరోవీర్యాతిశయోయేనసః నసహత ఇతిఅసహః అసహి ష్ణుః సచైద్యః ఇతీత్థం ఉద్ధతం నిష్ఠురంయథాతథా వాచంఉదీర్యసపది వేణుధా రిణా నరకాత్మజేన సహదత్తః కరతాలః పరస్పరకరతాడనం యస్మిన్ కర్మణిత ద్యథాతథా ఉచ్చకైస్తారం జహాస, కృష్ణదోషోద్ఘాటనహర్షాదట్టహాసంచకారే త్యర్థః । స్వభావోక్తిః ॥ ౬౩॥—॥కటునేతి ॥ మాధవః కటునా-పరుషేణాపి, చైద్యవచనేన వికృతిం-వికారం,నాగమత్ + గమేర్లుఙ్, పుషాదిత్యాదినాచ్లే రఙాదేశః, తథాహి సత్యనియతవచసం-అస్ఖలితవచనం, సత్యసంధం సుజనం కె జనాః వచసా తీక్ష్ణేనాపీతిభావః, చలయితుమీశతే శక్నువంతి నకేపీత్యర్థః, స హిష్యే శతమాగాంసీతి ప్రతిజ్ఞాభంగభయాదసహిష్టైతిభావః, సామాన్యేన విశే షసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥౬౪॥న చెతికించేతిచార్థః॥ తదా-తస్మిన్కాలే,

శ్చలయిష్యతీతి భావః ॥ ౨౮ ॥

ఇతిత్థంశతమపి శతమానానపిమాగంతుం నమర్త్యసిత్పత్యాపి శతమితిభుక్తుమతం చైద్యం మదనృపాః-యాదవాః, శౌరేః-కృష్ణస్య, సమయేన-సంకేతేన, నిగృహీతధియో-నిరుద్ధబుద్ధయస్సంతోనపరిచుక్రుధుః+క్రుధదుహోరుపసృష్టయోః కర్మేతికర్మత్వం, తథాహిజనోలోకః ప్రభుచిత్తమేవానువర్తతే శౌరిసంకేతనిరుద్ధబుద్ధేర్యదుంవిశేషణగత్యా క్రోధాభావహేతుత్వాత్కావ్యలింగమర్థాంతరన్యాసేన సంకీర్యతే ॥ ౨౯ ॥—విహితేతి ॥ అలంఘ్యేన నిజవచనదామ్నా-స్వప్రతిజ్ఞాపాశేన, సంయతః-బద్ధః, అచ్యుతః ముహుర్విహితాగసః పూర్వంసహస్రశః కృతాపరాధస్యాపి తస్యచైద్యస్యాపరాధం సవివప్రథమః యస్మిన్కర్మణితల్ తత్ప్రథమంయథాతథాకతిథఃకతీనాంపూరణఇతి+తస్యపూరణేడట్, ఇతిడట్ప్రత్యయః, షట్కతికతిపయిచతురాంథుగితిథుగాగమః, మనసా సమాఖ్యత్సంఖ్యాతవాన్, అస్యతివక్తిఖ్యాతిభ్యోఙితిచ్లేరఙాదేశః, అత్ర ప్రతిజ్ఞాపాశబంధనస్యవిశేషణగత్యా ప్రాచీనాపరాధానంత్యేపిత్రాత్కాలికాపరాధమాత్రగణనాహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ ౨౬ ॥—స్మృతీతి ॥ విద్విషః చైద్యస్యసంబంధిసమస్తమపకృతమపకారజాతం+నపుంసకేభావేక్తః, తస్య హరేః స్మృతివర్త్మ-స్మృతిపథంనేయాయ నప్రాపసర్వమపకారంనస్మారేత్యర్థః, అత్రార్థాంతరన్యాసః, అధిగతగుణస్మరణాః పరిచితోపకారస్మృతయఉత్తమాస్సుజనాఖిలదోషమపకారం స్మర్తుం నపటవఃఖలు నాలంభవంతీత్యర్థః, పర్యాప్తివచనేష్వలమర్థేషుతుమున్ప్రత్యయః, ఉపకారమేవ స్మరంతిసాధవోనాపకారమిత్యర్థః ॥ ౨౭ ॥—నృపతావితి ॥ అథ నృపతౌ-చేదిపతౌ, శౌరిం హరిమధిక్షిపతిసతి సురసరిత్సుతః-భీష్మః, మరుతి-ప్రళయమారుతే, భువంచలయతి-కంపయతిసతి, క్షుభితస్యోద్వేలస్యాంబుధేర్నాదమనుకుర్వన్ తద్వద్గంభీరంవ

శ్చలయిష్యతీకఇతి ॥ ౨౮ ॥ ప్రచకంతదేవిశవమానమపియదునృపాఃపరిచుక్రుధుః శౌరిసమయనిగృహీతధియః ప్రభుచిత్తమేవహిజనోనువర్తతే ॥ ౨౯ ॥ విహితాగసోముహురలంఘ్యనిజవచనదామసంయతః ॥ తస్యకతిథఇతితత్ప్రథమంమనసాసమాఖ్యదపరాధమచ్యుతః ॥ ౨౬ ॥ స్మృతివర్త్మనతస్యనసమస్తమపకృతమియాయవిద్విషః । స్మర్తుమధిగతగుణస్మరణాఃపటవోనదోషమఖిలంఖలూత్తమాః ॥ ౨౭ ॥ నృపతావధిక్షిపతిశౌరిమథసురసరిత్సుతోవచః । స్మాహచలయతిభువంమరు

తిక్షుభితస్య నాదమనుకుర్వదంబుధేః ॥ ౮౮ ॥ అథగౌరవేణపరివాదమపరిగణ య్య స్వమాత్మనః । ప్రాహమురరిపుతిరస్కరణక్షుభితస్స వాచమితిజాహ్నవీ సుతః ॥ ౮౯ ॥ విహితంమయాద్యసదసీదమపమృషితమచ్యుతార్చనమ్ । యస్య నమయతుసచాపమయంచరణఃకృతశ్శిరసిసర్వభూభృతామ్ ॥ ౯౦ ॥ ఇతిభీష్మభా షితవచోర్థమధిగతవతామివక్షణాత్ । క్షోభమగమదతిమాత్రమసౌశిశుపాల

చః ఆహస్మ-ఉవాచ + లట్స్మ ఇతిభూతార్థేలట్ ॥ బ్రువఃపంచానామాదిత ఆహోబ్రువఇతిణల్యాహాదేశః, యద్యపి నపాదాదౌ ఖల్వాదయఇత్యాహ వామనః తథాపి ప్రౌఢ్యాస్మ శబ్దస్యపాదాదౌప్రయోగః॥ఉపమాలఙ్కారః॥౮౮॥

ఉక్తమేవార్థం వక్తురాశయావిష్కారార్థమాహ ॥ అథేతి ॥ అథ శిశు పాలప్రలపనానంతరం మురరిపుతిరస్కరణేన హరినిందయా క్షుభితః-కలుషి కృతమనాః, జాహ్నవీసుతః-గాంగేయః, గౌరవేణ-ధైర్యేణ, స్వమాత్మనఃపరివా దం కామమయమిహ వృథాపలితఇత్యాదిస్వనిందామపరిగణయ్య ఇతివక్ష్య మాణప్రకారాం వాచం ప్రాహస్మ-ప్రోవాచ, గతిమేతత్ ధీరాఅపి స్వనిందా మేవ సహంతే నగురునిందనితానిందామితిభావః అత్ర క్షోభస్య విశేషణగత్యావ చనహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ ౮౯ ॥ —విహితమితి ॥ మయాద్యసదసి- సభాయాం, విహితం కృతమిదమచ్యుతార్చనం యస్యాపమృషితం అతితిక్షితమ సోఢమిత్యర్థః + మృషతితిక్షాయామితిధాతోః కర్మణిక్తః, ఉపసర్గవశాద్వి పరీతార్థతా అతఏవ+మృషతితిక్షాయామితితితిక్షాయామేవ కిత్త్వప్రతిషేధాద తితిక్షాయాం కిత్త్వాన్నగుణః మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్యశ్చేతిచకారాద్వర్తమానా ర్థతా + క్తస్యచ వర్తమానఇతి షష్ఠీసోపమృష్టాపురుషశ్చాపంనమయతు ఆ రోపయతు సర్వభూభృతాం ద్విషతామితిభావః శిరస్యయంచరణఃకృతః-న్యస్తః అయమితి భూమానిపాత్యమానస్య చరణస్య హస్తేననిర్దేశః అయంచామర్షా నుభావఇత్యనుసంధేయమ్ ॥ ౯౦ ॥ —ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం భీష్మేణ భాషితస్యఉక్త స్య వచసోర్థమభిధేయంశిరసి పాదన్యాసరూపమధిగతవతాం ప్రాప్తవతామి వ శిరసి పాదేనహతానామివ సతామిత్యర్థః, శిశుపాలస్య పక్షేవర్గే యేపృ థివీభృతః రాజానస్తేషామసౌగణః క్షణాదతిమాత్రం క్షోభం-క్రోధవికారమగ మత్, ఏతేనైషామాత్మవినాశావసాయీ రౌద్రస్థాయీ క్రోధః ప్రాదుర్భా

పక్షపృథివీభృతాంగణః ॥ ౭౦ ॥ శితతారకానుమితతామ్రనయనమరుణీకృతం క్రుధా । బాణవదనముదదీపి భియే జగతస్సకీలమివసూర్యమండలమ్ ॥ ౭౧ ॥ ప్రవిదారితారుణతరోగ్రనయనకుసుమోజ్జ్వలస్స్ఫురన్ । ప్రాంతరహిమకరగతామ్రతనుర్విషజద్రుమోపర ఇవాభవద్ద్రుమః ॥ ౭౨ ॥ అనిశాంతవైరదహనేన విగలితవతాంతరార్ద్రతామ్ । కోపమరుదభిహతేనభృశం నరకాత్మజేనతరుణేవ జజ్వలే ॥ ౭౩ ॥ అభిధిత్సతః కిమపి రాహువదనవికృతంవ్యభావ్యత । గ్రస్తశశధరమి

త ఇత్యుక్తం, ఇవేత్యుత్ప్రేక్షాయామ్ ॥ ౭౦ ॥ —అథైషాం దశభిర్గాత్రారంభాన్ క్రోధానుభావానాహ ॥ శితేత్యాది ॥ క్రుధా-క్రోధేనారుణీకృతం, అతఏవ శితే-శ్యామే యేతారకే-కనీనికే, తాభ్యామనుమితే అనుమాపితే తామ్రే నయనేయస్యతత్ ॥ న ॥ తారకాక్ష్ణఃకనీనికేత్యమరః ॥ సర్వముఖస్య రక్తత్వాదితిభావః, బాణవదనం బాణాఖ్యనృపముఖం సకీలం-సశంకుకీలాకారఛాయాసహితం పరిధియుక్తమితియావత్, సూర్యమండలమివ జగతో భియే-భయాయ, ఉదదీపి ప్రజజ్వాల, + దీప్యతేఃకర్తరిలుఙ్, దీపజనేత్యాదినా చిణ్ప్రత్యయే తలుక్, అత్ర నయనయోః స్వభావశ్యామత్యాగేనారుణ్యస్వీకారాత్తద్గుణః తత్సాపేక్షత్వాదౌత్ప్రేక్షికార్కమండలోపమాయాస్సంకరః ॥ ౭౧ ॥ —ప్రేతి ॥ ప్రవిదారితే-అతివికాసితే, అరుణతరే-క్రోధాదతిరక్తే, అతఏవోగ్రే భయంకరే యేనయనే తేఏవ కుసుమే తాభ్యాముజ్జ్వలః దీప్రః స్ఫురన్ స్వతేజసా దీప్యమానః ప్రాంతరహిమకరతామ్రతనుః ప్రబాతార్కారుణవిగ్రహః స ప్రసిద్ధః ద్రుమః ద్రుమాఖ్యోనృపః అపరో విషద్రుమఇవాభవత్ ఇత్యుత్ప్రేక్షారూపకసఙ్కీర్ణా ॥ ౭౨ ॥ —అనిశాంతేతి ॥ అనిశాంతో-నిర్వాణః వైరదహనః-విరోధాగ్నిర్యస్యతేన అతఏవాంతరభ్యంతరే ఆర్ద్రతాం సారస్యం విగలితవతా-త్యక్తవతా, + గలయతేఃక్తవతుప్రత్యయః, కోపోమరుదివ తేనాభిహతః ప్రజ్వలితః తేన నరకాత్మజేన వేణుదారిణా తరుణా వృక్షేణేవ భృశం జజ్వలే-ప్రజ్వలితం, భావేలిట్ ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౭౩ ॥ —అభీతి ॥ కిమప్యభిధిత్సతః-అభిధాతుమిచ్ఛతః + దధాతేస్సన్నంతాల్లటశ్శత్రాదేశః, ఉక్తమాజసానామరాజ్ఞః సంబంధి రాహువదనవికృతం వక్త్రం వ్యాత్తత్వాద్రాహువక్త్రవత్ కరాళంఉపలసంతీ లక్ష్యమాణాసితాదంతపఙ్క్తిర్యస్యతన్ముఖం గ్ర

వోపలసత్సిరదంపపజ్త్వాముఖముక్తపావకః ॥ ౨౪ ॥ కుపితాకృతిం ప్రథమమేవ హసితమశనైరసూచయత్ । క్రోధమశనిదలితాద్రితటధ్వనిదన్తవక్రమరిచక్రభీషణమ్ ॥ ౨౫ ॥ ప్రతిఘః కులోఽపి సముపేత్య నరపతిగణం సమాశ్రయత్ । జామిహరణజనితానుశయస్సముదాచచార నిజ ఏవ రుక్మిణః ॥ ౨౬ ॥ చరణేన హన్తి సుబలస్స శిథిలితమహీధ్రబన్ధనామ్ । తీరతరలజలరాశిజలామవభుగ్నభోగిఫణ

స్తశేఖరమివ సందష్ట చన్ద్రమివవ్యథావ్యాతా తర్క్యేత్యపేక్షా ॥ ౨౪ ॥ కుపితేతి ॥ ప్రథమం - ప్రాగేవాకుపితావస్థాయామపీత్యర్థః, కుపితస్యాకృతిరివాకృతిర్ముఖరాగో యస్య తమిత్యుపమా, అరిచక్రభీషణం - పరబలభయఙ్కరం, దన్తవక్రం - దన్తవక్రనామానం రాజానం, అశనిదళితస్య - వజ్రాహతస్యాద్రితటస్య ధ్వనిరివ ధ్వనిర్యస్య తదిత్యుపమా నశనైః అశనైరుచ్చైర్హసితమట్టహాసః క్రోధమసూచయత్ సర్వదా ముఖరాగస్యావిశేషాత్ అనుభావాన్తరవేద్యః క్రోధ ఇత్యర్థః, అత్ర కోపవ్యఞ్జకాకారసమ్బన్ధేప్యసమ్బన్ధోక్తేరతిశయోక్తిరుపమాసంసృష్టిః ॥ ౨౫ ॥ — ప్రతిఘ ఇతి ॥ ప్రతిఘః - కోపః ॥ ని ॥ కోపక్రోధామర్షరోషప్రతిఘా ఇత్యమరః ॥ కులోఽపి సముపేత్యాగత్య నరపతిగణం - రాజమణ్డలం, సమాశ్రయత్సమావిశత్, రుక్మిణస్తు జామిః స్వసా ॥ ని ॥ జామిస్స్వసృకులస్త్రియోరిత్యమరః ॥ తస్యా రుక్మిణ్యా హరణేన జనితః అనుశయః పశ్చాత్తాపః కష్టమాపన్నం కదా వా నిర్యాతయామీత్యనుతాపో యస్య సః ॥ ని ॥ అథానుశయో దీర్ఘద్వేషానుతాపయోరిత్యమరః ॥ నిజో నిత్య ఏవ ప్రతిఘః ॥ ని ॥ నిజమాత్మీయనిత్యయోరితి విశ్వః ॥ సముదాచచార - సముద్దిదీపే, భీష్మవాక్యమన్యేషాం కోపోత్పాదకమాసీత్, రుక్మిణస్తు ప్రాగేవ ప్రరూఢకోపస్య ఉద్దీపకమాసీదిత్యర్థః, అత్రానుశయస్య విశేషణగత్యా కోపోద్దీపనహేతుత్వాత్కావ్యలిఙ్గభేదః ॥ ౨౬ ॥ చరణేనేతి ॥ సుబలో నామ రాజా మహీం ధరన్తీతి మహీధ్రాః - పర్వతాః, + కప్రకరణే మూలవిభుజాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమితి కప్రత్యయః ॥ శిథిలితాని విశ్లేషితాని, మహీధ్రాణాం బన్ధనాని సన్ధయో యస్యాస్తాం తీరేణ తరళాని భూకమ్పాచ్చలితాని జలరాశేరమ్బుధేర్జలాని యస్యాస్తామ్ అవభుగ్నం కుటిలమతిభరాదవనమ్రం భోగినాం - ఫణినాం, ఫణమణ్డలం - ఫణాసమూహో యస్యాస్తాం భువం చరణేన హన్తి స్మ జఘాన + లట్ స్మ ఇతి భూతార్థే లట్ ॥ అత్ర పాదాఘాతా

మండలాంభువమ్ ॥ ౭౮ ॥ కుపితేఽపి రాజసుతథాపి రథచరణపాణిపూజయా । చి
త్రకలితకలహాగమనో ముదమాహుకిస్సుహృదివాధికాం దధౌ ॥ ౭౯ ॥ గురుకోప
రుద్ధపదమాపదసితయవనస్య రౌద్రతామ్ । వ్యాత్తమశితుమివ సర్వజగద్వికరాల
మాస్యకుహరం వివక్షతః ॥ ౮౦ ॥ విస్తృతోరుబాహుపరిఘేణ సరభసపదం నిధిత్స
తా । హంతుమఖిలనృపతీన్వసునా వసనే విలంబిని నిజేఽవచస్ఖలే ॥ ౮౧ ॥ ఇతి తత్త
దా వికృతరూపమభజదవిభిన్నచేతసమ్ । మారబలమివ భయంకరతాం హరిబోధి

ద్భువనకంపాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౭౮ ॥ —కుపితేష్వితి॥ రథచరణపాణౌ చక్రపాణౌ, పూజయా రాజసుతథా కుపితేష్వపి చిత్తే కలితం కలహాగమనం, యుద్ధలాభో యేన సః ఆహుకిః ఆహుకిర్నామ రాజా శోభనం హృదయం యస్య సుహృత్ మిత్రమివ కృష్ణపక్షపాతీవేత్యర్థః + సుహృద్దుర్హృదౌ మిత్రామిత్రయోరితి నిపాతః, అధికాం ముదం దధౌ, సుదుస్సహోఽపి కృష్ణోత్కర్షః కలహకండూలబాహోరాహుకేర్మోదహేతురేవాసీదిత్యర్థః ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౭౯ ॥ —గుర్వితి ॥ వివక్షతః-కిమపి వక్తుమిచ్ఛతః, + వచేస్సన్నంతాల్లటశ్శత్రాదేశః ॥ అసితయవనస్య కాలయవనస్య, రాజ్ఞస్సంబంధి సర్వజగదశితుమత్తుమివ వ్యాత్తం వివృతమత ఏవ వికరాళమతివికృతం ॥ని॥ కరాళో దంతురే తుంగే విశాలే వికృతేఽపి చేతి వైజయంతీ ॥ గురుణా కోపేన రుద్ధపదం ప్రతిబద్ధవచనమాస్యకుహరం-వక్త్రవివరం, రౌద్రతాం భయంకరతామాపత్ అత్రాశితుమివేతి ఫలోత్ప్రేక్షా వ్యాదానక్రియానిమిత్తా ॥ ౮౦ ॥ —విస్తృతేతి ॥ అఖిలనృపతీన్ హంతుం విస్తృతః-ప్రసారితః, ఉరుబాహురేవ పరిఘ ఆయుధవిశేషః యేన తేన పరిఘః పరిఘాతేఽస్త్రీతి హైమః । సరభసం-సత్వరం, పదం తన్నిధిత్సతా-నిధాతుమిచ్ఛతా + దధాతేస్సన్నంతాల్లటశ్శత్రాదేశః ॥ వసునా-వసునామ్నా రాజ్ఞా, విలంబిన్యత్రాన వేగాద్విస్రంసిని నిజే వసనే-స్వాంబరే, అవచస్ఖలే స్ఖలితం తద్ధ్రువస్య దుర్నిమిత్తమితి భావః, భావేలిట్, అత్ర వస్త్రస్రంసనస్య విశేషణగత్యా స్ఖలనహేతుత్వాత్ కావ్యలింగం తద్బాహుపరిఘేణేతి రూపకేణ సఙ్కీర్యతే ॥ ౮౧ ॥ —ఇతీతి ॥ ఇతి-ఇత్థం, తదా-తస్మిన్ కాలే, వికృతరూపం-రోషభీషణాకారం, తద్రాజమండలం-మారబలం, మదనసైన్యమివ ॥ ని ॥ మదనో మన్మథో మార ఇత్యమరః ॥ అవిభిన్నచేతసమవికృత

సత్త్వమభిరాజమణ్డలమ్ ॥ ౯౨ ॥ రభసాదుదస్థురథయుద్ధమనుచితభియోఽభి
లాషుకాః । సాన్ద్రముకుటకిరణోచ్ఛలితస్ఫటికాంశవస్సదసి మేదినీభృతః॥౯౩॥
స్ఫురమాణనేత్రకుసుమోష్ఠదలమభృతభూభృదఙ్ఘ్రిపైః । భూతపృథుభుజలతం
చలితైర్ద్రుతవాతపాతవనవిభ్రమం సదః ॥ ౯౪ ॥ హరిమప్యమంసత తృణాయ

చిత్తం, బోధిసత్త్వః బుద్ధః ॥ ని ॥ బుద్ధస్తు శ్రమణసశ్శాస్తా బోధసత్త్వో వినాయక ఇతి వైజయన్తీ ॥ స ఇవ హరిరిత్యుపమితసమాసః ॥ తం హరిబోధిసత్త్వమభితస్సమక్షమిత్యర్థః + అభిరభాగ ఇత్యభేకకర్మప్రవచనీయత్వాత్తద్యోగే ద్వితీయా భయంకరోతీతి భయంకరం + మేఘర్తిభయేషు కృఞ ఇతి ఖశ్ ప్రత్యయే ముమాగమః తస్య భావస్సత్త్వం తామభజత్ ఉపమాలంకారః, తేన భగవతో బుద్ధస్య సమాధి భంగాయ ప్రవృత్తం మారబలం యథా తేన భగ్నం తథా రాజమణ్డలమపి హరిణా భజ్యత ఇతి వస్తువ్యజ్యతే ॥ ౯౨ ॥ —— రభసాదితి ॥ అథ అనుచితభియః— అనభ్యస్తసాధ్వసాః ॥ని॥ అభ్యస్తేప్యుచితమితి యాదవః ॥ అత ఏవ యుద్ధమభిలాషుకాః యుద్ధార్థినః + లషపతేత్యాదినా ఉకఞ్ ప్రత్యయే నలోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః, సదసి మేదినీభృతస్సదసి స్థితాశ్శైద్యపక్ష్యా రాజానః సాన్ద్రైర్ముకుటకిరణైరుచ్ఛలితాః అభితో ఉచ్ఛాలితాః స్ఫటికాంశవస్సభా భిత్తిస్ఫటికమణిమయూఖా యేస్తే తథోక్తాస్సన్తః రభసాద్వేగాదుదస్థురుత్థితాః + ఉదోనూర్ధ్వకర్మణీత్యస్య ప్రత్యుదాహరణమేతత్ అత్ర యుద్ధాభిలాషస్య విశేషణగత్యోత్థానహేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః ॥ ౯౩ ॥ —— స్ఫురమాణేతి ॥ స్ఫురమాణాని నేత్రాణ్యేవ కుసుమాని ఓష్ఠా ఏవ దళాని చ యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా భూతాః కమ్పితాః, పృథవో భుజా ఏవ లతాశ్శాఖా యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా చలితైః భూభృతః రాజాన ఏవాఙ్ఘ్రిపాః పాదపాస్తైస్సదస్సభామణ్టపం ద్రుతశ్శీఘ్రః వాతపాతః-వాయుప్రచారో యస్య తస్య వనస్య విభ్రమం-శోభాం ॥ ని ॥ విభ్రమస్సంశయే భ్రాన్తౌ శోభాయాం చేతి వైజయన్తీ ॥ అభృత-బభార + భృఞో లుఙి తఙ్, ఉశ్చేతి సిచః కిత్త్వాన్న గుణః హ్రస్వాదఙ్గాదితి సలోపః అత్ర వనవిభ్రమమివ విభ్రమమితి సాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబన్ధా నిదర్శనా నేత్రకుసుమేత్యాదిరూపకోత్థాపితేతి సఙ్కరః ॥ ౯౪ ॥ —— హరిమితి ॥ మానతులితభువనత్రితయాః అహఙ్కారాన్ధీకృతజగత్త్రయాః భూభుజశ్శైద్యపక్ష్యా రాజా

కురుపతిమజీగణన్నవా । మానతులితభువనత్రితయాః సరితస్సుతాదపి భియుర్న్న
భూభృతః ॥ ౯౫ ॥ గురునిశ్వసన్నథవిలోలసదవధువపుర్వచోవిషమ్ । కీర్ణద
శనకిరణాగ్నికణః ఫణవానివైష విససర్జ చేదిపః ॥ ౯౬ ॥ కిమహో నృపాస్సమ
మమీభిరుపపతిసుతైర్న్నపఞ్చభిః । వధ్యమభిహతభుజిష్యమముం సహచాసదా

నః హరిమపి తృణాయామంసతతృణసమమమన్యంతతథాలఘుం మేనిరఅత్యన్తా
దరోక్తిః + మన్యతేఃకర్తరిలుఙ్చ్లేస్సిచ్ అనుదాత్తత్వాదిట్ప్రతిషేధః, మన్య
కర్మణ్యనాదరే విభాషా(ప్రా)ణిష్వితిచతుర్థీ, కురుపతింవా నాజీగణత్ ధర్మ
రాజంచ నాగణయన్నిత్యర్థః + గణేణౌచఙి, ఈచగణఇత్యభ్యాసస్య ఈ
కారఃసరితస్సుతాత్ భీష్మాదపి నాబిభయుః-నభీతాః, + బిభేతేర్లఙి, శ్లావితి
ద్విర్భావే, సిజభ్యస్తవిదిభ్యశ్చేతి ఝేర్జుసాదేశే, జుసిచేతిగుణః అత్రరాజసు
హృద్యవమాననాద్యనేకక్రియాయాగపద్యాత్సముచ్చయః ఇతి సర్వస్వకారః గు
ణక్రియాయాగపద్యం సముచ్చయఇతిలక్షణమ్ ॥ ౯౫ ॥ —గుర్వితి ॥ అథైషచే
దిపః ఫణవాన్ ఫణీవ గుర్వధికం నిశ్వసన్ ఫూత్కుర్వన్, విలోలం-చఞ్చలం
సద ధుః సంతాపం వపుర్యస్యసః విలోలసదవధువపుః+ టుదుఉపతాపేటిత్వితో
థుచ్, కీర్ణావిక్షిప్తా, దశనకిరణా అగ్నికణాఇవయస్యసః తథాసన్ వచోవిషమి
వ తద్వచోవిషంవిససర్జ విష(ప్రా)యం వచఉజ్జగారేత్యర్థః అత్ర ఫణవాని
వేతి వ్యస్తోపమాలింగాత్ సర్వత్రోపమితసమాసాశ్రయణమ్ ॥ ౯౬ ॥ — అ
థ తద్వచోవిషమేవ చతుర్భిరాహ ॥ కిమిత్యాది ॥ హేనృపా అమీభిఃపఞ్చభి
రుపపతిసుతైస్సమం జారజైస్సహపాండవానాం క్షేత్రజత్వాదిత్థంప్రలాపః అన
యా స్థవిరరాజకన్యయా వృద్ధక్షత్రియాంగనయాచసహ ॥ ని ॥ కన్యాకుమారి
కానార్య్యారితివిశ్వః ॥ భీష్మస్యోర్ధ్వరేతస్కత్వాత్ (స్త్రీ)త్వేన నిందావచ్యం వ
ధార్హం అరాజ్ఞోరాజార్హణగ్రహణాపరాధాదితిభావః అరాజత్వంవ్యనక్తి అ
ముంభుజిష్యం కిఙ్కరం కంసపశుపాలనాదితిభావః ॥ ని ॥ భుజిష్యఃకిఙ్కరో
మతఇతిహలాయుధః ॥ కింనాభిహత కిమితినమారయత కింత్వభిహతేత్యర్థః,
+ హంతేర్విధ్యర్థే లోట్చేతిలోట్, లోటోలఙ్వదితిడస్యతాదేశః, అను
దాత్తోపదేశేత్యాదినాఅనునాసికలోపః అహోఇతి వధ్యోపి నహన్యతఇత్యా
శ్చర్యే అయంచామర్షానుభావోవాగారంభః * క్రోధకృతాపరాధేషుస్థిరో

స్థవిరరాజకన్యయా ॥ ౯౭ ॥ అథవాద్యమేవఖలుయూయమగణితమరుద్గణౌజ
సః । వస్తుకియదిదమయం-నమృధేమమకేవలస్య ముఖమీక్షితుంక్షమః ॥ ౯౮ ॥
విదతుర్యముత్తమమశేషపరిషదినదీజధర్మజౌ । యాతునికషమధియుద్ధమసావచ
నేన కింభవతుసాధ్వసాధువా ॥ ౯౯ ॥ అచిరాన్మయాసహగతస్యసమరమురగా
రిలక్ష్మణః । తీక్ష్ణవిశిఖముఖపీతమసృక్పతతాంగణైఃపిబతుసార్ధముర్వరా॥౧౦౦॥
అభిధాయరూక్షమితిమాస్మగమఇతిపృథాసుతేరితామ్ । వాచమనునయపరాం

మర్షఇతీర్యతే ॥ ౯౭ ॥ —అథవేతి ॥ అథవా అగణితమరుద్గణౌజసః-అవధీ
రితసురసంఘసత్త్వాః, యూయమద్యమేవఖలు తూష్ణీంతిష్ఠతేవసను + ఆసేః
లోటిఫచేతిసకారలోపః ఇదంకృష్ణహననం కియద్వస్తు కియత్కార్యమత్యల్పమి
త్యర్థః, కుతః అయం కృష్ణోమృధే-యుద్ధే ॥ ని ॥ మృధమాస్కందనంసంఖ్య
మితి యుద్ధపర్యాయేష్వమరః ॥ కేవలస్యైకాకినో మమైవముఖమీక్షితుంన క్ష
మః యుష్మాకం కాకథేతిభావః, ఏతేనాస్యబలగర్వోవ్యజ్యతే; ఆత్మోత్కర్షో
న్యధిక్కారః లావణ్యబలభూతిభిరితిలక్షణాత్ ॥ ౯౮ ॥—విదతురితి ॥ కించన
దీజధర్మజౌ భీష్మయుధిష్ఠిరౌ అశేషపరిషదిసర్వస్యామపి రాజసభాయాం యంకృ
ష్ణముత్తమంవిదతుర్విత్తఇత్యర్థః + విదోలటోవేతితసాతుసాదేశః, అసౌకృ
ష్ణః అధియుద్ధం-యుద్ధే, విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, నికషంకషణంయాతు-పరీ
క్ష్యతామిత్యర్థః, తతః సాధూత్కర్షః అసాధ్వపకర్షోవా భవతువ్యక్తమస్త్వి
త్యర్థః వచనేన కింవృథావాగ్వైయర్థ్యలమిత్యర్థః అత్రాపి గర్వామర్షౌ వ్య
జ్యేతే ॥ ౯౯ ॥ —అచిరాదితి ॥ కించ మయాసహ సమరంగతస్య ఉరగారి
లక్ష్మణః-గరుడధ్వజస్య, సంబంధి తీక్ష్ణైర్విశిఖముఖైః పీతం మద్బాణపీతోచ్ఛి
ష్టమిత్యర్థః అసృగ్రక్తంఉర్వరాభూమిః ॥ ని ॥ ఉర్వరాసర్వసస్యాఢ్యభూమా
స్యాద్భూమిమాత్రకేఇతివిశ్వః ॥ పతతాంగణైః-పక్షిసంఘైస్సార్ధం॥ ని ॥పతత్ప
త్రిరథాండజాఇత్యమరః ॥ అచిరాత్ పిబతు అద్యైవాహమేవం హనిష్యామీ
త్యర్థః, అత్రాప్యమర్షఏవానుభావః॥౧౦౦॥—అభిధాయేతి॥సచైద్యఇత్థంరూ
క్షం పరుషమభిధాయ తతః పృథాసుతైః-పార్థైరీరితాముక్తాంఅనునయపరాం
ప్రార్థనాపరాం, మాస్మగమః నగచ్ఛేతివాచం+స్మోత్తరేలఙ్చేతిచకారాద్గమేరా
శిషిలుఙ్ ॥పుషాదీత్యాదినాచ్లేరఙాదేశః, నమాఙ్యోగఇత్యడభావః, అనకర్ణ్యానా

సతతస్పృహసావకణ్యా నిరియాయసంసదః ॥ ౧౦౧ ॥ గృహమాగతాయకృపయా చకదమపి నిసర్గదక్షిణాః । క్షాంతిమహితమనసో జననీస్వసురాత్మజాయచుకుపుర్నపాండవాః ॥ ౧౦౨ ॥ చలితంతతోనభిహతేచ్ఛమవనిపతియజ్ఞభూమితః। తూర్ణమథయయమివానుయయుర్దమఘోషసూనుమవనీశసూనవః ॥ ౧౦౩॥ విశిఖాంతరాణ్యతిపపాతసపదిజవనైస్సవాజిభిః । ద్రిష్టుమలఘురభసా పతితా

దరేణశ్రుత్వాసహసాసం సదఃసిరియాయ-నిర్యయౌ,అవస్థాదేవేతిభావః॥౧౦౧॥ గృహమితి ॥ నిసర్గదక్షిణాః-స్వభావతోదాక్షిణ్యసంపన్నాః, పరచ్ఛందాను వర్తినఇత్యర్థః ॥ ని ॥ త్రిషువామలాశలావామపరచ్ఛందానువర్తిషు । దక్షిణ ఇతివైజయంతీ ॥ కించ క్షాంత్యా-క్షమయా, మహితమనసః-పూజితచిత్తాః, క్షమావంతః పాండవాః కించ గృహమాగతాయాభ్యాగతాయేత్యర్థః, కించ జననీస్వసుర్మాతృష్వసురాత్మజాయ-శిశుపాలాయ, తథా కృపయాచ కథమపిఅత్య సహ్యాపరాధేపి నచుకుపుః-నచుక్రుధుః, సద్యోవధ్యస్యాపి తస్యాభ్యాగతత్వా న్మాతృబంధుత్వాత్, స్వయం క్షమావత్త్వాద్దాక్షిణ్యాత్కృపయాచ కథమపి నజిఘాంసాంచక్రురిత్యర్థః + క్రుధద్రుహేత్యాదినా సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ,అత్రాభ్యాగతత్వాదివిశేషణానాం సాభిప్రాయత్వాత్ అకోపహేతుత్వాచ్చపరికరః కావ్యలింగసతి సాపేక్షత్వాత్సంకీర్యతే ॥ ౧౦౨ ॥— చలితమితి ॥ అథ చైద్యనిర్యాణానంతరం అవనీశసూనవః-తత్పక్ష్యారాజపుత్రాః, తతస్తస్యావనిపతేర్యుధిష్ఠిరస్య యజ్ఞభూమితః-దేవయజనాత్, పఞ్చమ్యాస్తసిల్, అనభిహతేచ్ఛమప్రతిహతమనోరథంయథాతథాచలితం ప్రస్థితం దమఘోషసూనుం శిశుపాలం + యాతిపరలోకమితి యయుః పరలోకప్రాపకోశ్వమేధీయాశ్వః ॥ ని ॥ యయురశ్వోశ్వమేధీయఇత్యమరః + యాపోఃకిద్వేతియాతేరౌణాదికఉప్రత్యయోద్విర్భావశ్చ తంయయుమివ తూర్ణమనుయయుః యయురపి గచ్ఛన్తే రాజపుత్రైరన్వీయతే చతుర్ణాంతారక్షంతీతిశ్రుతేః అత్రాపిమేధ్యాశ్వోపమయా చైద్యస్య వధ్యత్వంవ్యజ్యతఇత్యలంకారేణవస్తుధ్వనిః ॥ ౧౦౩ ॥ —విశిఖేతి ॥ సపది సచైద్యః జవనైర్వేగశాలిభిః + జుచంక్రమ్యేత్యాదినాయుచ్, వాజిభిరశ్వైర్విశిఖాంతరాణి-రథ్యాంతరాణి ॥ ని ॥ రథ్యాప్రతోళీవిశిఖేత్యమరః ॥ అతిపపాతాతిచక్రామ, అతఏవ ద్రిష్టుమలఘురభసేనమహావేగేనాపతితా-అభావ

వనితాశ్చ కారణసకామచేతసః ॥ ౧౦౪ ॥ క్షణమీక్షితః పథిజనేన కిమిదమితి జల్పతా మిథః । ప్రాప్య శిబిరమవిశఙ్కిమనాః సమనీనహద్ద్రుతమనీకినీమసౌ ॥ ౧౦౫ త్వరమాణశాఙ్ఖికసవేగవదనపవనాభిపూరితః । శైలకటకతటభిన్నరవః ప్రణనాదసాన్నహనికోఽస్య వారిజః ॥ ౧౦౬ ॥ జగదన్తకాలసమవేతవిషదవిషమేరితారవమ్ । ధీరనిజరవవిలీనగురుప్రతిశబ్దమస్య రణతూర్యమావధి ॥ ౧౦౭ ॥

స్త్రీర్వనితాస్సకామానిసఫలానిచేతాంసి చిత్తవృత్తయో యాసాంతాః సకామచేతసః సఫలమనోరథా ఇత్యర్థః, నచ కారణతిశీఘ్రలజ్జనాస్నదర్శనావకాశస్తాసామాసీదిత్యర్థః అతఏవ వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గమ్ ॥ ౧౦౪ ॥—క్షణమితి॥ అసౌ చైద్యః పథి కిమిదమితి మిథో జల్పతా కోఽయమనర్థస్సంవృత్త ఇతి పరస్పరమాలపతా జనేన క్షణమీక్షితస్సన్ శిబిరం స్వకటకం ప్రాప్య అవిశఙ్కిమనాః-నిశ్శఙ్కచిత్తః, ద్రుతం-శీఘ్రమనీకినీం-సేనాం, సమనీనహత్సన్నాహయతిస్మ, + నహ్యతేస్సణ్యూర్వకాల్లుఙి ణౌచఙ్యుపధాయాహ్రస్వే అభ్యాసస్య దీర్ఘః, ఏతేనాస్య రౌద్రస్థాయినః క్రోధస్య ప్రరూఢత్వం వేదితవ్యమ్ ॥ ౧౦౫ ॥ — త్వరమాణేతి ॥ శఙ్ఖశ్శిల్పమస్యేతి శాఙ్ఖికశ్శఙ్ఖవాదనః + శిల్పమితి ఠక్, త్వరమాణస్య-జవమానస్య, శాఙ్ఖికస్య యస్సవేగః వదనపవనః-ముఖమారుతః, తేనాభిపూరితః ప్రధ్మాతః శైలానాం కటకతటేషు-నితమ్బప్రదేశేషు, భిన్నరవో-మూర్ఛితప్రతిధ్వనిః, అస్య చైద్యస్య సమ్బన్ధీ సన్నహనం ప్రయోజనమస్యేతి సాన్నహనికః యోధానాం రణసన్నాహప్రవర్తక ఇత్యర్థః +ప్రయోజనమితి ఠక్, వారిజశ్శఙ్ఖః ॥ ని ॥ జలజశ్శఙ్ఖపద్మయోరితి విశ్వః ॥ ప్రణనాద దధ్వాన సన్నాహశఙ్ఖం దధ్మావిత్యర్థః + ఉపసర్గాదసమాసేపిణోపదేశస్యేతి ణత్వం ఏతేనాస్య మహానుత్సాహో వీరరసస్య స్థాయీ వ్యజ్యతే ॥ ౧౦౬ ॥ —జగదితి ॥ జగదన్తకాలే-కల్పాన్తే, సమవేతా-మిళితా, యే విషదాస్తోయదాః, పుష్కరావర్తకాదయః ॥ ని ॥ విషన్తు గరళే తోయ ఇతి విశ్వః ॥ తైర్విషమం దారుణం యథాతథా ఈరితః ఉత్పాదితః, ఆరవ ఇవారవః యస్య తత్ ధీరే-గమ్భీరే, నిజరవే విలీనా అన్తర్గతా గురవః ప్రతిశబ్దాశ్శబ్దాన్తరాణి యస్య తత్ అస్య చైద్యస్య రణతూర్యం రణదున్దుభిరావధి అహతం + హన్తేఃకర్మణి లుఙ్, ఆత్మనేపదే శేష్వస్యతరస్యామితి హనో వధాదేశః అత్రాప్యుత్సాహో వ్యజ్యతే ఉపమాలఙ్కారః

సహసా ససంభ్రమవిలోలసకలజనతాసమాకులమ్ । స్థానమగమదథతత్పరితశ్చ
లితోడుమండలనభఃస్థలోపమామ్॥౧౦౮॥ దధతో భయానకతరత్వముపగతవతస్స
మానతామ్ । ధూమపటలపిహితస్య గిరేస్సమవర్మయన్ సపది మేదినీభృతః॥౧౦౯॥
పరిమోహిణా పరిజనేన కథమపి చిరాదుపాహృతమ్ । వర్మ కరతలయుగేన బృహత్త
నుచూర్ణపేషమపిషద్రుషాపరః ॥ ౧౧౦ ॥ రణసమ్మదోదయవికాసిబలకలకలా

---

౧౦౭ ॥ —సహసేతి ॥ అథ రణదుందుభితాడనానంతరం సహసా-ఝడితి, ససమ్భ్రమం వ్యగ్రం యథాతథా విలోలయా-విచలంత్యా, సకలయా-సమగ్రయా జనతయా-జనసమూహేన, ఆకులం-సంకీర్ణం తత్ స్థానం శిబిరం, పరితశ్చలితం ప్రస్థితముడుమండలం జ్యోతిశ్చక్రం యస్మిన్ తస్య నభఃస్థలస్యోపమాం-సాదృశ్యమగమత్ అత్రోడుమండలస్య చలనాసంబంధేపి సంభావనయా తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ఉపమాతు తదుజ్జీవితా ప్రతీతిమాత్రసారా తదంగం తత్రైవ చమత్కారస్ఫురణాత్ పుష్పం ప్రవాళోపహితం యది స్యాదిత్యాదివత్॥ ౧౦౮ ॥— దధత ఇతి ॥ మేదినీభృతః-రాజానః, ధూమపటలేన పిహితస్య ఛాదితస్య, అత ఏవ భయానకతరత్వమతిభయంకరత్వముపగతవతః గిరేస్సమానతాం-సాదృశ్యం దధతః-దధానాస్సపది సమవర్మయన్-సంవర్మయంతి స్మ- సమ్యగ్వర్మాణ్యామోచయన్నిత్యర్థః + సత్యాపపాశేత్యాదినా ణిచ్, ఉపమాలంకారః ॥ ౧౦౯ ॥ పరిమోహిణేతి ॥ అపరోన్యో నృపః పరిముహ్యతీతి పరిమోహీ + సంపృచాదినా ఘినుణ్ప్రత్యయః, తేన పరిమోహిణా స్వామ్యత్యాహితశంకయా పరిమూఢేన, + కృత్యచ ఇతి ణత్వం పరిజనేన-సేవకజనేన, కథమపి కృచ్ఛ్రాచ్చిరాదుపాహృతం విలంబానీతం బృహన్మహద్వర్మ కవచం రుషా విలంబరోషేణ కరతలయుగేన-పాణితలద్వితయేన తనుచూర్ణం-సూక్ష్మచూర్ణం పిష్ట్వా తనుచూర్ణపేషం + శుష్కచూర్ణరూక్షేషు పిష ఇతి ణముల్ప్రత్యయః అపిషత్-చూర్ణితవాన్, తచ్చ జిగీషోద్రేకనిమిత్తమితి భావః + కషాదిషు యథావిధ్యనుప్రయోగ ఇత్యనుప్రయోగః, పిషేర్లుఙి, పుషాదినా చ్లేరఙాదేశః, అత్ర వర్మణః పేషణాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః తయా చామానుషం వీర్యమస్య వ్యజ్యతే ॥ ౧౧౦ ॥ —రణేతి ॥ రణేన-రణలాభేన, యస్సంమదః హర్షః + ప్రమదసమ్మదౌ హర్ష ఇతి నిపాతః, తస్య ఉదయేన జన్మనా వికాసిభిర్విస్తారిభిర్బలలైకకల

కులీకృతే। శారిమశకదధిరోపయితుం ద్విరదే మదశ్చ్యుతి జనః కథంచన ॥౧౧॥
పరితశ్చ్యుధౌతముఖరుక్మవిలసదహిమాంశుమండలాః। తేనురతనువపుషః పృథివీం
స్ఫుటలక్ష్యతేజస ఇవాత్మజాశ్శ్రియః ॥ ౧౨ ॥ ప్రధిమండలోద్ధతపరాగఘన
వలయమధ్యవర్తినః। పేతురశనయ ఇవాశనకైర్గురునిస్వనవ్యథితజంతవో రథాః ॥
౧౩ ॥ దధతశ్శశాంకితశశాంకరుచివిలసదురచ్ఛదం వపుః। చకు...రథ సహ పురంధ్రి

సైన్యకోలాహలైరాకులీకృతే సంక్షోభితే, అతఏవ మదంశ్చ్యోతతీతి మదశ్చ్యుత్- మదస్రావిణి, క్విప్, ద్విరదే గజే జనః పరిజనః శారిం పర్యాణం॥ని॥ నాపర్యాణే విహంగే (స్త్రీ) శారిర్వ్యాతగుడే నపుమితి వైజయంతీ, శారిర్నాక్షోపకరణే (స్త్రీ) యాం శకునికాంతరే, యద్వార్థే గజపర్యాణే వ్యవహారేపి చ క్వచిదితి విశ్వప్రకాశశ్చ, అధిరోపయితుమారోపయితుం, కథంచన కృచ్ఛ్రాద శకత్ శశాక, +శకెర్లుఙ్, పుషాదిత్వాచ్చ్లేరజాదేశః, అత్ర విశేషణగత్యా సేనాకలకలస్య మదహేతుత్వాత్ మదస్య చ శారిదురారోపత్వహేతుత్వాత్ కావ్యలింగద్వయం, తత్సాపేక్షత్వాత్సంకీర్యతే॥౧౧॥ పరిత ఇతి ॥ కించేతి చార్థః ధౌతేషు-శోధితేషు, ముఖరుక్మేషు-ముఖస్థరుక్మాభరణేషు, విలసత్ప్రతిబింబం ప్రతిఫలత్, అహిమాంశోః మండలమర్కబింబం యేషాం తే తథోక్తాః అతఏవ స్ఫుటలక్ష్యమంతరమితత్వాత్ బహిస్స్ఫురితం తేజోంతస్సారః దర్పః యేషాంతే తథావస్థితాః ఇత్యుత్ప్రేక్షా తేజో వ్యాఖ్యాతం పఞ్చమేస్సర్గే తేజో నిరోధేత్యత్ర॥ అతనువపుషః-మహాకాయాః, శ్రియ ఆత్మజా అశ్వాః॥ని॥ లక్ష్మీపుత్రో శ్వ ఆర్థ్యోచైఃశ్శ్రవా ఇతి విశ్వః ॥ పరితః పృథివీం తేనురావవ్రుః॥౧౨॥ ప్రధీతి ॥ ని ॥ చక్రధారా ప్రధిర్నేమిరితి హలాయుధః ॥ ప్రధిమండలైర్నేమివలయైరుద్ధతా-ఉత్థాపితాః, పరాగాః-పాంసవ ఏవ ఘనా మేఘాస్తేషాం వలయాని మండలాని, తేషాం మధ్యవర్తినః గురుభిర్నిస్వనైర్ఘోషైః వ్యథితాః-భీషితా జంతవః-ప్రాణినః, యైస్తే రథాః అశనయః-వజ్రా ఇవ అశనకైరశనైః పేతుః తీవ్రమధావన్ అత్ర రథానామశనిత్వేనోత్ప్రేక్షా పరాగాణాం ఘనత్వరూపణసాపేక్షేతి సఙ్కరః ॥ ౧౩ ॥ —దధత ఇతి ॥ లసన్నురశ్ఛదః-కవచః యస్మిన్ తత్ ॥ ని ॥ ఉరచ్ఛదః కంకటకో జగరః కవచో (స్త్రీ) యామిత్యమరః ॥ అతఏవ శశాంకితః-మృగలాంఛితః, శశాంక ఇందుస్తస్య రుచిరివ రుచిర్యస్యేత్యుపమా ॥ తద్వపుర్దధతః-దధానాః, మహీభృతః-రాజానః, పురంధ్రిజనైరంగనాజనైస్సహ అయథా

జనైరయథార్థసిద్ధిసరకంమహీభృతః ॥ ౧౧౪ ॥ దయితాయసాసవముదస్తమప
తదవసాదినః కరాత్ । కాంస్యముపహితసరోజపతద్భ్రమరౌఘభారగురురాజ
యోషితః ॥ ౧౧౫ ॥ భృశమంగసాదమరుణత్వమవిశదదృశః కపోలయోః । వాక్య
మసకలమహాస్యమదం విదధుస్తదీయగుణమాత్మనాం శుచః ॥ ౧౧౬ ॥ సుదృశస్సమీ
కగమనాయయువభిరథసంబభాషిరే । శోకపిహితగలరుద్ధగిరస్తరసాంగతాశ్రుజ

ర్థా ।అసత్యాసిద్ధిర్మదకారోఽస్యేత్యుత్పత్తిర్యస్మిన్ తదయథార్థసిద్ధియథార్థసిద్ధిరహితం అనిర్వృతచిత్తత్వాదమాదకమిత్యర్థః సరకం మధుపానం చక్రురుత్సాహవర్ధనార్థమితి భావః, మణా శీధో-శీధుపానే, సరకంమధుభాజనఇతి వైజయంతీ॥ ॥౧౧౪ ॥ —అథాసర్గసమాప్తేః (ప్రా)స్తానికామంత్రణాయ ప్రియాసంగతానాం భటానామాగామ్యశుభసూచకాని తాత్కాలికచేష్టితాని వర్ణయతి ॥ దయితాయేత్యాది ॥ దయితాయ-ప్రేయసే, ఉదస్తం పానార్థముత్క్షిప్తం సాసవం-సమద్యం, అతఏవోపహితే వాసనార్థంనిహితే సరోజేపతతాం భ్రమరాఘఏవ భారస్తేన గురుదుర్భరం ॥ ని ॥ గురుస్తుగీష్పతౌ శ్రేష్ఠే గురౌ పితరిదుర్భరఇతిశబ్దార్ణవే ॥ కంసః,పానభాజనం ॥ ని ॥ కంసో(స్త్రీ)పానభాజనమిత్యమరః॥ +వృత్త్యాదిహనికమికషిభ్యస్సఇతికమేర్ధాతోరౌణాదికస్సప్రత్యయః॥ తస్మైహితం కంసీయంలోహవిశేషః (ప్రా)క్క్రీతీయశ్ఛప్రత్యయః, తస్యవికారః కాంస్యం పానపాత్రం + కంసీయపరశవ్యయోర్యఞఞౌలుక్చేతియఞ్ప్రత్యయేఛస్యలుక్, రాజయోషితః కస్యాశ్చిద్రాజవధ్వాస్సంబంధినః అవసాదినశ్శైథిల్యభాజః కరాత్ అపతత్తచ్చదుర్నిమిత్తమితిభావః, ఏతేనాస్యాభావివిరహచింతాపారవశ్యంవ్యజ్యతే అత్ర(ా)వసాదభారగౌరవయోర్విశేషణగత్యాపాతపాతహేతుత్వాత్కావ్యలింగమ్॥ ౧౧౫ ॥భృశమితి ॥శుచః భావివిరహభావనాప్రసూతాశ్శోకాః అవిశదదృశః శోకాదేవాప్రసన్నదృష్టేః, కస్యాశ్చిదితి శేషః మదమహాస్య ఉత్పత్తేః ప్రతిబద్ధ్య తదీయగుణం-శద్ధర్మం, మదకార్యభూతమిత్యర్థః, అంగసాదమంగశైథిల్యం కపోలయోరరుణత్వమసకలమసమాప్తం వాక్యంచాత్మనా స్వయం + ప్రకృత్యాదిభ్యఉపసంఖ్యానాత్తృతీయా,భృశంవిదధుః కరుణేన శృంగారస్తిరస్కృతఇత్యర్థః,అతఏమదాభావేపి తత్కార్యోదయాత్తస్యచశోకనిమిత్తకత్వోక్త్యా ఉక్తనిమిత్తాఖ్యావిభావనాలంకారః॥౧౧౬ ॥ సుదృశఇతి॥

లకేవలోత్తరాః ॥ ౧౧౩ ॥ విపులాచలస్థలఘనేనజిగమిషుభిరంగనాఃప్రియైః। పీనకుచతటనిపీడదలద్వరవారవాణమురసాలిలింగిరే ॥ ౧౧౪ ॥ నముమోచలోచనజలానిదయితజయమంగళైషిణీ। యాతమవనిమవసన్నభుజాన్నగలద్వివేదవలయంవిలాసినీ ॥ ౧౧౫ ॥ ప్రవివత్సతఃప్రియతమస్యనిగళమివచక్షురాక్షిపత్ । నీ

అథాస్మిన్నవసరే యువభిస్సమీకగమనాయ-యుద్ధగమనాయ ॥ ని ॥ సమీకం సాంపరాయికమిత్యమరః ॥ శోకపిహితే-శోకావృతే, గళే-కంఠే, రుద్ధగిరః-ప్రతిబద్ధోత్తరవాచః, తథాపి తరసా-వేగేన, ఆగతమశ్రుజలమేవకేవలం నిర్ణీతముత్తరం యాసాంతాస్సత్యః ॥ ని ॥ నిర్ణీతంకేవలంచోక్తమితివిశ్వః। సంబభాషిరే-సంభాషితాః, యోద్ధుంగచ్ఛామీత్యామంత్రితాః హాకష్టమిదమేవాస్మాకమంతిమదర్శనమితివాక్ స్తంభేపి అశ్రుపాతైరేవానక్షరం దత్తోత్తరాశ్చాసన్నిత్యర్థః, అత్రాశ్రుపాతోదుర్నిమిత్తమితిభావః, ఏతేన గంతవ్యంచేత్ గమ్యతాం వయంచ యుష్మత్సాలోక్యకామా ఇత్యనిష్టవిధ్యాభాసరూపాక్షేపాలంకారోవ్యజ్యతే అనిష్టవిధ్యాభాసశ్చేతి సూత్రేణేష్టనిషేధాభాసవదస్యాపిలక్షణాత్ ॥ ౧౧౩ ॥ —విపులేతి ॥ జిగమిషుభిర్యుద్ధాయ గంతుమిచ్ఛద్భిః, ప్రియైఃకర్తృభిః అంగనాః విపులం యదచలస్యస్థలం తద్వత్ ఘనేనదృఢేనోరసా-నిజవక్షసా, కరణేన పీనే కుచతటే నిపీడో నితరాంపీడనం తేనదళంతః విదీర్యమాణావరాః-శ్రేష్ఠాః, వారవాణాః-కంచుకాయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా॥ ని ॥ కంచుకోవారవాణోస్త్రీత్యమరః ॥ ఆలిలింగిరే-ఆలింగితాః, అత్రవారవాణానాం దళనాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౧౧౪ ॥ —నేతి ॥ దయితస్య జయమంగళం తదర్థమంగళమిత్యర్థః, అశ్వఘాసాదివత్తాదర్థ్యేషష్ఠీసమాసః, తదిచ్ఛతీతితథోక్తా విలాసినీ కాచిదంగనాలోచనజలాని అశ్రూణినముమోచ అశ్రుపాతస్యామంగళత్వాదితిభావః, అమంగళంతుతదన్యతఃప్రవృత్తమేవేత్యాహ॥యాతమితి॥అవసన్నభుజాత్-శోకశిథిలాత్కరాత్,గళద్భ్రశ్యదేవావనిం-భువం, యాతం-ప్రాప్తం, వలయం-కంకణం, నవివేద అవశ్యభావినాంకోనివారక ఇతిభావః, ఏషాదైన్యచింతాదిమతీ, అత్రావసాదస్యవిశేషణగత్యావలయపాతహేతుత్వాత్కావ్యలింగమ్ ॥ ౧౧౫ ॥—ప్రేతి ॥ అచిరోఢసుందరీకాచిన్నవోఢాస్త్రీ,ప్రవివత్సతః-ప్రవస్తుమిచ్ఛతః, ప్రవాసమాపృచ్ఛమానస్యే

లనలినవలవామరుచిప్రతి పాదయుగ్మమచిరోథసుందరీ ॥ ౧౬౦ ॥ మాంజతఃక్వతా తవజసీతిపరిచయగతార్థమస్ఫుటమ్ । ధైర్యమభ [illegible] శి [illegible] సీ [illegible] ఫవివృద్ధమన్యునా ॥ ౧౬౧ ॥ శరనాకలోకలల [illegible] భి [illegible] వహసిముదమిత్యవదద్రణరాగిణం రమణమీష [illegible] ॥ [illegible] ॥

త్యర్థః + వసేస్స్వన్నంతాల్లట్స్వత్రాదేశః, ప్రియతమస్య [illegible] పాదయుగ్మే+విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, నీలవళినదళచామరుచి-నీలోత్పలపత్రి మాలాసచ్ఛాయమిత్యుపమా,చక్షుర్నిగలంశృఙ్ఖలమివాక్షిపత్-ప్రైయిదీర్ఘర్థః గచ్ఛవాతిష్ఠవా సర్వథాపి త్వచ్చరణశరణైవాహమితి స్వాభిప్రాయం శాలీన తయా వక్తుమశక్తాచరణపాతి తేన చక్షుషా నివేదయామాస,సోపి తావతైవనిగ ళితఇవ పదమపి గంతుంనశశాక తచ్చ దుర్నిమిత్తమేవేతిభావః, ప్రయాణే త్రయ్యవలోకనిషేధాత్, ఉక్తోపమాసాపేక్షాచక్షుషో నిగళత్వోత్ప్రేక్షేతి సం కరః ॥ ౧౬౦ ॥ —వ్రజతఇతి ॥ జనన్యా అపశకునభీతాయా మాతుర్నిర్భర్త్స నాత్తర్జనాత్ వివృద్ధమన్యునా-ప్రవృద్ధకోపేన, శిశునాబాలకేన హేతాత-జ నక ॥ ని॥ తాతస్తుజనకఃపిలేత్యమరః ॥ క్వవజసి-కుత్రవ్రజసీత్యస్ఫుటముదితము క్తం + వదేఃకర్మణిక్తః, వచిస్వపీత్యాదినాసంప్రసారణమ్, వ్రజసీతిసరేఫపద మపాటవాదరేఫం కేవలముచ్చారితమిత్యర్థః,తథాపిపరిచయాదభ్యాసపాటవాద్గ తార్థం పితృభ్యాం కేవలమవగతాభిధేయం వచనమితిశేషః, వ్రజతః ప్రస్థాతు ర్ధైర్యం ప్రయాణోత్సాహమభినత్ తస్యదుర్నిమిత్తత్వాదితిభావః, ఉక్తం, యోగయాత్రాయాం॥ యానాత్పురోనిపతనంబ్రహతిచ కస్యాగర్భేణ భారవ హతాపురతస్థితాస్త్రీ । ఆగచ్ఛతిష్ఠ కుతఇత్యలమర్థవాచిశబ్దాశ్చ రాజగమనె ప్రతిషేధకాస్స్యుః ॥ అత్రదంపత్యోర్దైన్యవిషాదచింతాశఙ్కాదయస్సంచారి ణోనుసంధేయాః ॥ ౧౬౧ ॥—శరేతి ॥ అపరాస్త్రీ రణరాగిణం-రణోత్సాహి నం రమణం హేశర వంచక నాకలోకలలనాభిరప్సరోభిస్సహేత్యర్థః + స హయుక్తేఽప్రధానఇతి సహార్థే తృతీయావిధానసామర్థ్యాద్వినాపిసహాదిశబ్దై స్తదర్థేతృతీయా, వృద్ధోయూనేతివత్ అవిరతరతమవిచ్ఛిన్నసుంతంయథాత థారిరంససే రంతుమిచ్ఛసి + రమేస్సన్నంతాల్లట్, పూర్వవత్సఇత్యాత్మనె పదం,తేనాప్సరోరిరంసాకారణేనముదంవహాసీతిసవ్యంగ్యాసాపత్న్యభిక్షమాయా

ధ్రియమాణమప్యగలదశ్రుచలితోదయితేనలభ్రువః । స్నేహమకృతకరసందధతామిదమేవయుక్తమతిముగ్ధచేతసాం ॥ ౧౨౩ ॥ సహకజ్జలేనవిరరాజనయనకమలాంబుసంతతిః । గండఫలకమభితస్సుతనోఃపదవీవశోకమయకృష్ణవర్త్మనః ॥ క్షణమాత్రరోధిచలితేనకతిపయపదంనతభ్రువః । స్రస్తభుజయుగగళద్వలయ

అవదత్-ఉదచారయత్, అపశాద్విరహాసహయా ప్రస్థానప్రతిషేధపరయావ్యాహృతమిదమేవాస్యమరణశంకినీ పరుషశ్రుతిరితిభావః, ఈర్ష్యార్థాత్ శంకాదరో క్త ఏవ సంచారీభావః ॥ ౧౨౨ ॥—ధ్రియమాణమితి ॥ దయితేచలతి ప్రతిష్ఠమానేసతి నతభ్రువః-పత్న్యా అశ్రు ధ్రియమాణమమంగళభియా వార్యమాణమపి । + భరతైకమర్ణలటశ్యానజాదేశః, అగళద స్రవత్ శోకాతిరేకాద్ధారయితుమశక్యమాసీదిత్యర్థః, తథాహి అకృతకరసం-అకృత్రిమరాగం, స్నేహం,ప్రేమదధతాం అతఏవాతిముగ్ధచేతసామత్యంతమకపటబుద్ధీనామిదమసంవరణమేవ యుక్తం అన్యథా స్నేహవ్యాహతేస్తత్కాలవిరుద్ధమశ్రుమోచనంనానుచితమిత్యర్థః, రసస్నేహయోః రాగప్రేమాపరనామ్నోరవస్థాభేదాత్ భేదః రాగస్తత్సంగధీః ప్రేమతద్వియోగాసహిష్ణుతేతిరసాకరే ॥ సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః ॥ ౧౨౩ ॥—సహేతి ॥ సుతనోశ్శుభాంగ్యాః గండఫలకమభితః-గండస్థలయోరిత్యర్థః + అభితఃపరితఇత్యాదినాద్వితీయా, నయనకమలాంబుసంతతిర్నేత్రారవిందాశ్రుధారాకజ్జలేనాంజనేన సహశోకమయస్యకృష్ణవర్త్మనశ్శోకాగ్నేః పదవీవ-నిస్సరణమార్గఇవ, విరరాజ యేనవర్త్మనాగ్నిర్గచ్ఛతి తత్ కృష్ణం భవతీత్యసౌ కృష్ణవర్త్మేత్యుచ్యతే అశ్రుధారాచ కజ్జలకాళిమయోగాచ్ఛోకాగ్నేఃపదవీత్వేనోత్ప్రేక్ష్యతఇతి గుణనిమిత్తజాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షా అత్రాశ్రుపాతఏవదుర్నిమిత్తం॥౧౨౪ క్షణేతి ॥ కతిపయంచ తత్పదంచ జాతావేకవచనం కతిచిత్పదానీత్యర్థః, పదశబ్దస్య పదన్యాసవాచిత్వాదత్యంతసంయోగేద్వితీయా, చలితేన-ప్రస్థితేన కేనచిదితిశేషః క్షణమాత్రరోధి క్షణమాత్రప్రతిబంధకం ప్రాణదానైకజీవినామవసరవశత్వాదిక స్థాతుమనౌచిత్యాదితిభావః, నతభ్రువః స్రస్తాదంగసాదేసరుడితిలంబితాత్ భుజయుగాత్ గళతాం ప్రకోష్ఠాగ్రేపతతాంవలయానాం స్వనితం ఝణత్కారః, ప్రతిముఖంక్షుతం-ప్రతిక్షుతంపురః క్షుతమివ ఉపశు

స్వనితం ప్రతిక్షుతమివోపశుశ్రువే ॥ ౧౨౫ ॥ అభివర్త్మ వల్లభతమస్య విగలదమలాయతాంశుకా। ఘూమిన భసి రభసేన యతీ విరరాజ కాచన సమం మహోల్కయా॥ సమరోన్ముఖే నృపగణేపి తదనుమరణోద్యతైకధీః । దీనపరిజనకృతాశ్రుజలా న భటీజనః స్థిరమనా విచక్లబే ॥ ౧౨౬ ॥ విదుషీవ దర్శనమముష్య యువతిరతిదుర్లభం పునః । యాంతమనిమిషమతృప్తమనాః పతిమీక్షతే స్మ భృశమాదృశః పథః॥౧౨౭

శ్రవే-ఉపశ్రుతమ్ ॥ ని ॥ (స్త్రీ) క్షుత్ క్షుతం క్షవః పుంసీత్యమరః ॥ ఝణత్కారే క్షుతభ్రాంత్యా నివృత్య క్షణమాత్రం స్థితమిత్యర్థః, అక్షుతే క్షుతభ్రాంత్యా భ్రాంతిమదలఙ్కారః ॥ దైన్యవిషాదాదయోత్ర సంచారిణః ॥ ౧౨౫ ॥ అభీతి ॥ వల్లభతమస్య-ప్రియతమస్యాభివర్త్మ-అభిమార్గం విగళదంగసాదాత్ స్రంసమానమమలమాయతం చాంశుకం వస్త్రం యస్యాస్సా అన్యత్ర విగళంతః-విశీర్యమాణా అమలా ఉజ్జ్వలా ఆయతా దీర్ఘభూతాశ్చాంశవో రశ్మయో యస్యాస్సా శైషికః కప్రత్యయః, ఘూమిర్నభ ఇవ తస్మిన్ భూమిన భసి రభసేన-వేగేన; యతీ యాంతీ + ఇణశ్శతరి ఉగితశ్చేతి ఙీప్, కాచనాంగనా మహోల్కయా సమం సదృశం విరరాజ అత్ర ప్రస్థాతురగ్రే స్వకాంతా యా ముల్కాసాదృశ్యభావనైవ దుర్నిమిత్తమితి భావః ॥ ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౧౨౬ ॥—సమరేతి ॥ నృపగణే సమరోన్ముఖేపి తస్య నృపగణస్యానుమరణే-సహమరణే, ఉద్యతా-ఉద్యుక్తా, అత ఏవ ఏకాముఖ్యా ధీర్యస్యాస్సః దీనేనాతిశోచ్యేన పరిజనేన-దాసీజనేన, కృతాశ్రుజలః-ముక్తబాష్పః, నిరుధ్యమాన ఇత్యర్థః, తథాపి స్వయం స్థిరమనా-అవలచిత్తః, భట్యేవజనః భటీజనః భటస్త్రీలోకః జాతావేకవచనం + పుంయోగాదాఖ్యాయామితి ఙీప్, న విచక్లబే న తత్రాస సహమృతిప్రియాణాం కుతస్సంత్రాస ఇతి భావః, అత్ర మరణోద్యోగస్య విశేషణగత్యా అవైక్లబ్యహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ (గురుబాలప్రబోధికాయాం విక్లబ ఇత్యత్ర క్లబకాతర్యే ఇత్యుక్తస్యైవానధాతుపాఠోక్త ఇత్యుక్తం) ॥ ౧౨౭ ॥—విదుషీతి ॥ యువతిః కాచనాంగనా అముష్య పత్యుర్దర్శనం పునః పశ్చాదతిదుర్లభం తస్యాపునరావృత్తేరితి భావః, విదుషీ జానతీ వేత్తేశ్శతృప్రత్యయః + విదేశ్శతుర్వసురితి వస్వాదేశః ॥ ఉగితశ్చేతి ఙీప్, అతృప్తమనా-అవితృప్తచిత్తా సతీ, యాంతం యోద్ధుం గచ్ఛంతం పతిం భర్తారమాదృశః పథః దృష్టిపథాతిక్రమపర్యంతమిత్యర్థః + ఆఙ్ మర్యాదా

సంప్రత్యపేయాః కుశలీ పునర్యుధస్స స్నేహమాశీరితి భర్తురీరితా। సద్యః ప్రసహ్య ద్విళయే (?) నేత్రయోః ప్రత్యుపచచ్ఛే గళదంభసా త్రియాః ॥ ౧౮ ॥ కాచిత్కీర్ణా రజోభిర్దివమనువిదధే భిన్నవక్త్రేన్దులక్ష్మీరశ్రీకాః కాశ్చిదన్తర్దిశ ఇవ దధిరే దాహముద్భ్రాన్తసత్త్వాః । భ్రేముర్వాత్యా ఇవాన్యాః ప్రతిదిశమపరా భూ

మావభివిధ్యోరితి వికల్పాదాఙోనసమాసః, భృశమనిమిషమీక్షతే స్మ ॥ ౧౭ ॥

సంప్రతీతి ॥ సంప్రతీదానీమేవ కుశలీ అక్షతస్సన్ యుధః-యుద్ధాత్, పునరుపేయాః-ప్రత్యావర్తస్వేతి సస్నేహం భర్తురీరితాం భర్త్రే ప్రయుక్తాం ఆశీః ఆశీర్వాదస్సద్యః ప్రసహ్య-బలాత్, గళదంభసా-స్రవదశ్రుణా, త్రియాస్తస్యా ఏవ వధ్వాః + అత్రియతి ప్రతిప్రసవాన్నదీత్వాదాడాగమః, నేత్రయోర్ద్వితయేన ప్రత్యుపచచ్ఛే-ప్రత్యాఖ్యాతా, అమఙ్గళేనాశ్రుపాతేన నిష్ఫలీకృతేత్యర్థః భవితవ్యం భవత్యేవేతి భావః + వాలిటీతి వికల్పాన్న చక్షిఙః ఖ్యాఞాదేశః, అత్రాశ్రుపాతస్య నేత్రవిశేషణద్వారా ఆశీః ప్రత్యాఖ్యానహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ ౧౮ ॥ —కాచిదితి ॥ రజోభిర్వార్తవైరఙ్గసంస్కారత్యాగాత్ పాంసుభిర్వా కీర్ణా ॥ ని ॥ స్యాద్రజః పుష్పమార్తవం। పాంసుర్నా న ద్వయో రజ ఇత్యుభయమప్యత్రామరః ॥ దినస్త్వౌత్పాతిక పాంసుప్రవర్షణాద్రజః కీర్ణతా వక్త్రేన్దుమిందురివ అన్యత్రవక్త్రమివేందుః తస్య లక్ష్మ్యః శోభా యస్యాస్సా తథోక్తా వక్త్రేన్దులక్ష్మీరితి బహువచనాన్తావయవో బహువ్రీహిః, ఏవం చైకవచనాన్తస్యైవ లక్ష్మీశబ్దస్య ఉరః ప్రభృతిషు పాఠాన్న తన్నిమిత్తః కప్రత్యయః, శైషికస్తు వైభాషికత్వాదవిరోధః కాచిన్నారీ దివమనువిదధే అనుచకార, కాశ్చిన్నార్యః దిశ ఇవాశ్రీకాః వీతశోభా ఉద్భ్రాన్తసత్త్వాః ఉద్భ్రాన్తచిత్తాః ఉద్భ్రాన్తజంతుకాశ్చ సత్యః అన్తరన్తరాత్మని మధ్యే చ దాహం సంతాపం అన్యత్రౌత్పాతికం ప్రజ్వలనం దధిరే దధుః అన్యా నార్యః వాత్యా వాతసమూహా ఇవ + పాశాదిభ్యో య ఇతి యప్రత్యయః ప్రతిదిశం దిశిదిశి + అవ్యయీభావే శరత్ప్రభృతిభ్య ఇతి సమాసాన్తష్టచ్ ప్రత్యయః భ్రేముః బభ్రముః + వా జృభ్రముత్రసామితి వికల్పాదేత్వాభ్యాసలోపౌ అపరా నార్యః భూమ్యా తుల్యం భూమివత్కంపమాపుః ఇతీత్థం పార్థివానాం ప్రస్థానే ప్రియాణాం నార్యః భావ్యశుభం పురః పూర్వం శశంసుస్సూచయామాసురిత్యర్థః అత్ర నారీణాం భావ్యశుభసూచనస్య రజోదాహాది వా

మివతటాంపమాపుః ప్రస్థానే పార్థివానామశివమితి పురోభావినాస్యశ్శశంసుః ॥

ఇతి శ్రీశిశుపాలవధే మహాకావ్యే శ్రీపదాంకే పఞ్చదశస్సర్గః ॥

దమఘోషసుతేనకశ్చనప్రతిశిష్టః ప్రతిభానవానథ । ఉపగమ్యహరింసదస్య

వాక్యార్థహేతుకత్వాత్ వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగంతత్రనారీణాం ధ్వ జగామ్యుపమాభిః తదత్రిజోద్వాహాదివన్నారీరజోద్వాహాదీనామ శుభసూచకత్వ మిత్యుపమాకావ్యలింగయోరంగాంగిభావేన సంకరః । సంచారిణశ్చ పూర్వవ ద్విషాదాదయస్సుగమాః । అత్రకాశ్చిత్ కీర్ణారజోభిర్దివమనువిదధుః క్షా మవక్త్రేందులక్ష్మ్యోనిశ్రీకాః కాశ్చిదితిపాఠేకాదిత్ కీర్ణేత్యేకవచన ప్రక్రమ భంగదోషానాస్తి- నచైవముపమానోపమేయయోర్భిన్నవచనత్వ దోషః లో కేపి చంద్రాదిష్వేకత్వ నియతేషుదోష బుద్ధ్యనుదయాత్ యథాహదండీ- న లింగవచనేభిన్నే నహీనాధికతాపివా - ఉపమాదూషణాయాలంయత్రోద్వేగో నధీమతామితి-స్రగ్ధరావృత్తం॥మ్రభ్నైర్యానాంత్రయేణత్రిమునియతియుతాస్ర గ్ధరాకీర్తితేయమితిలక్షణాత్ ॥౧౩౦॥ ... .

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ

కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘవ్యాఖ్యానే

సర్వంకషాఖ్యానే పంచదశస్సర్గః.

మాఘకావ్యసవ్యాఖ్యానె షోడశసర్గ ప్రారంభః

అథానంతరసర్గే హరైశ్చైద్యదూతసంవాదం వర్ణయతి ॥ దమఘోషే త్యాది ॥ అథసన్నాహానంతరం దమఘోషసుతేన శిశుపాలేనప్రతిశిష్టః- ప్రహి తః- ప్రతిభానమస్యాస్తీతిప్రతిభానవాన్ - అవసరోచితోత్తరస్ఫురణశక్తిమాని త్యర్థః॰ కశ్చనకశ్చిద్దూతః హరింకృష్ణముపగమ్యప్రాప్యసదసిసభాయాం -స్ఫు టాభిన్నార్థౌపృథగర్థౌ ప్రియాప్రియరూపౌ యస్యాతత్స్ఫుటభిన్నార్థం యుగపదుభయార్థాభిధాయకమిత్యర్థః- తథైవవక్ష్యతి ఉభయంయుగపన్మ యోదితం త్వరయాసాంత్వమథేతరచ్చతే ఇతి అదఃఇదంవక్ష్యమాణంవచః ఉ దాహరత్ వ్యాహరత్ అత్రాహకామందకః *యాతవ్యాయప్రహిణుయాద్దూతం దైర్యాభిమానినం ప్రగల్భఃస్మృతిమాన్వాగ్మీశస్త్రేశాస్త్రేచనిష్ఠితః ॥ అభ్యస్త

దః స్ఫుటభిన్నార్థముదాహరద్వచః ॥ ౧ ॥ అభిధాయ తదా తదప్రియం శిశుపాలోఽనుశయం పరం గతః । భవతోఽభిమనాః సమీహతే సరుషః కర్తుముపేత్య మాననామ్ ॥ ౨ ॥ విపులేన నిపీడ్య నిర్దయం ముదమాయాతు నితాంతమున్నతాః

కర్మాన్నృపతేః మాత్రాభవితుమర్హతి- అస్పష్టార్థోఽమితార్థశ్చ తథాశాసనహారకః - యస్మాన్మాస్యాంవదర్హినోమాతస్తుతిర్విభోమతః -సభర్తుశ్శాసనాద్గచ్ఛేద్గంతవ్యం హ్యుత్తరోత్తరం - స్వవాక్యపరవాక్యానామితి చేతిచచింతయేత్ ఇతి। అస్మిన్సర్గే వైతాలీయాఖ్యంమాత్రావృత్తం॥ పడ్విషమేష్టౌసమే కలాస్తాశ్చసమేస్యుర్నోనిరంతరాః నసమాత్రపరాశ్రితాకలా వైతాలీయేంతేరలౌగురురితిలక్షణాత్ ॥ ౧ ॥— స్ఫుటభిన్నార్థముదాహరద్వచ ఇత్యుక్తం తదేవచతుర్దశభిః శ్లోకైః శ్లేషభంగ్యాభిధత్తే ॥ అభిధాయేత్యాది ॥ శిశుపాలస్తదాఅర్ఘస్వీకారకాలే- తత్తాదృగప్రియమభిధాయపరంభృశమనుశయం అనుచితమాచరితమిత్యనుతాపంగతః అతఏవఅభిమనాః అభిముఖచిత్తస్సన్ ఉపేత్య స్వయమాగత్యసరుషః సకోపస్యభవతః మాననాంపూజాంకర్తుం సమీహతే అనువర్తితుమిచ్ఛతీత్యర్థః, అయంమధురోఽర్థః పరుషస్తుతదాతదప్రియమభిధాయపరం అనుశయంన కేవలం శత్రుర్వ్యః కింతుహంతవ్యశ్చేతి దీర్ఘద్వేషంగతః ॥౨॥ అథానుశయోదీర్ఘద్వేషానుతాపయోరిత్యుభయత్రాప్యమరః అతఏవనాస్తిభీర్యస్యేత్యభినిర్భీకంసపుంసకహ్రస్వః తస్మిన్నాయస్యసోభిమనాః నిశ్శంకచిత్తస్సన్ ఉపేత్యస్వయమేవాగత్యసరుషః సకోపస్యభవతః మాననాంస్తంభనాంకర్తుం సమీహతేఽహతే భవంతం హంతుమిచ్ఛతీత్యర్థః + మనస్తంభేఇతి ధాతోశ్చౌరాదికాల్ ణ్యాసశ్రంథోయుజితియుచ్ అత్రచతుర్దశశ్లోక్యాంపరహ్యసంయపరీక్షాపరాణాంజాతానాం ప్రియాప్రియేద్వేఅపివక్తవ్యే చమత్కారాయతుశ్లేషభంగ్యాభిధత్తే ఇతిప్రియాప్రియయోద్వయోరపిప్రకృతత్వాదభిధేయత్వాచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యాచ్చ కేవలప్రకృతగోచరః శ్లేషాలంకారః । ప్రకృతాప్రకృతోభయగతముక్తంచేచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యం శ్లేషాయమితిలక్షణాత్- నచేయంవ్యాజస్తుతిః నిందాస్తుత్యోరన్యతరగమ్యతాయాం తదుత్థాపనాత్- ఇహతూభయంయుగపన్న్యయోదితంత్వరయాసాంత్వ పఘైతరచ్ఛతే ఇతి వక్ష్యమాణలింగాదుభయోః వాచ్యత్వాన్నసమాదిత్యలం ...

ప్రచురాధిగతాంగనిర్వృతింపరితస్త్వాంఖలువిగ్రహేణసః ॥ ౩ ॥ ప్రణతశ్శిరసా
కరిష్యతేసకలైరేత్యసమంనరాధిపైః । తవశాసనమాశుభూపతిఃపరవానద్యయ
తస్త్వయైవసః ॥ ౪ ॥ అధివహ్నిపతంగతేజసేనియతస్వాంతసమర్థకర్మణః

చేన ॥౨॥— విపులేనేతి ॥ ఉన్మనాః ఉత్సుకచేతాః- సచైద్యః పరితః ప్రచురం
ప్రభూతం యథాతథా అధిగతాప్రాప్తా అంగనిర్వృతిః సుఖ్యాత్స్పర్శకృతమం
గసుఖంయేనతం- త్వాంవిపులేన విశిష్టపులకేన ॥౨॥ పులస్స్యాత్పులకేచాపి పు
లంతువిపులేన్యవదితివిశ్వః - విగ్రహేణవపుషా నిర్దయంగాఢం నిపీడ్యాలిం
గ్యనితాంతం ముదమాయాతుఖలు- పరుషస్తుఉన్మనామనస్వీసచైద్యః- ప్రచురే
ణాధినామనోవ్యథయాగతాంగనిర్వృతింవిగతశరీరసౌఖ్యంత్వాం విపులేన మహ
తావిగ్రహేణ సమరేణ ॥ ౨ ॥ విగ్రహస్సమరేకాయేఇతివిశ్వః - నిర్దయం ని
ష్కృపంనిపీడ్యహత్వాముదమాయాతు ॥ ౩ ॥—॥ ప్రణత ఇతి ॥ భూపతిః చై
ద్యః- సకలైర్నరాధిపైస్సమంసహఏత్యాగత్య- శిరసాప్రణతః ప్రణామంకృత
వాన్ కర్తరి క్తః, ఆశుతవశాసనమాజ్ఞాంకరిష్యతేత్వదాజ్ఞాకరోభవిష్యతి, కు
తః యతఃసచైద్యఃఅద్యఅస్మిన్నహనిత్వయైవ పరవాన్, త్వదేకపరతంత్రః ।
పరుషస్తుశిరసాప్రణతోనమస్కృతః నరాధిపైరితిభావః, కర్మణిక్తః భూపతి
స్తవశాసనం శాస్తింశిక్షాంకరిష్యతే యతస్త్వయైవపరవాన్ శత్రుమాన్ త్వమే
కఏవాస్య శత్రురవశిష్టఇతిభావః - అన్యత్సమానం ॥ ౨ ॥ శాసనంరాజదత్తో
ర్వ్యాంలేఖాజ్ఞాశాస్త్రశాస్తిష్వితివిశ్వః ॥ ౪ ॥ — ప్రణామహేతుమాహ ॥
అధీతి ॥ అధిగతంవహ్నిపతంగయోరగ్నిభాన్వోరివతేజోయేన తస్యతత్తుల్య తే
జసఇత్యర్థః నియతస్వాంతోనియతచిత్తః- సచాసౌసమర్థకర్మాచ సాధకక
ర్మాచేతి ఖంజకుబ్జవద్విశేషణసమాసః తస్యతథోక్తస్య సర్వవిధేయవర్తి
నో వశవర్తినః, కర్మకరాయస్యతస్యతవకేభూభృతః ప్రణతింనతింనబిభర్తి స
ర్వోపి బిభర్తీత్యర్థః- పరుషస్తు అప్రణామేహేతుమాహ, అధివహ్ని అగ్నౌపత
ంగస్యశలభస్యేవతేజః పౌరుషంయస్యతస్య ॥౨॥ పతంగశ్శలభభానావితివిశ్వః
నియతే అవ్యభిచారేస్వాంతేస్వవినాశేసమర్థం హేతుభూతం కర్మయస్యత
స్య సర్వేషాంవిధేయేవర్తతే, విధేయంవర్తయతివా సర్వవిధేయవర్తినః, స
ర్వకింకరస్య నిష్పౌరుషస్య తవకేన గుణేన భూభృతః ప్రణతింబిభర్తి నకేనాపీత్య

తవసర్వవిధేయవర్తినః ప్రణతిం పృథ్వీక్షితి కేనభూభృతః ॥ ౫ ॥ జనతాం భయశూన్యధీః పరైరభిఘాతామవలంబసే యతః । తవకృష్ణగుణాస్తతో నరైరసమానస్య దధత్యగణ్యతామ్ ॥ ౬ ॥ అహితాదనపత్రపస్త్రసన్నతిమాత్రోజ్ఝితభీర్నాస్తికః । వి

ర్థః ॥ ౫ ॥— జనతామితి ॥ హేకృష్ణ హే హా రేభయశూన్యధీర్నిర్భీకచిత్త స్సన్- పరైశ్శత్రుభిరభిఘాతాం జనతాం జనసమూహం + గ్రామజనేత్యాదినా సమూహార్థే తల్ ప్రత్యయః, యతో ఽవలంబసే పరిగృహ్ణాసి రక్షసీత్యర్థః తతో వా తే నరైరసమానస్య అమానుషమహిమ్న ఇత్యర్థః, తవగుణాః ఆర్తత్రాణాదయః అగణ్యతామసంఖ్యేయతాం దధతి, పరుషస్తు హే కృష్ణమలినాత్మక భయేన శూన్యధీః మూఢబుద్ధిః పరైస్స్వవశ్యైః ॥ని॥ పరం దూరాస్యముఖ్యేషు పరో ఽరి పరమాత్మసు రిత్యుభయత్రాపి వైజయంతీ, అభిఘాతాం అవధీరితాం జనతాం ప శుపాలనపారదార్యాదినా పృథగ్జనత్వం, భావార్థే తల్ ప్రత్యయః యతో ఽవలంబసే ఆశ్రయసి, తతో నరైరసమానస్య తతో ఽపి హీనస్యేత్యర్థః, తవగుణా, లే శతస్సంభవంతో ఽపీతి భావః, అగణ్యతామనాదరణీయతాం దధతి ॥౬॥—॥ అహితాదితి ॥ త్వయాం సర్వశో ఽన్యో గుణవాన్, గుణాఢ్యః కుతః సకుతో ఽపీత్యర్థః, కు తః, త్వం అహితాదనర్థాత్ త్రసన్ - అధర్మభీరురిత్యర్థః - అపత్రపాత్ర పోన నవతీతి అనపత్రపస్త్రపావాన్- అకార్యజుగుప్సురిత్యర్థః, అతిమాత్ర మత్యంతముజ్ఝితభీ స్సర్వశ్రూరిభయఇత్యర్థః- నాస్తిమతిరస్యేతి నాస్తికః- నాస్తిప రలోకః + అస్తినాస్తిదిష్టమ్మతిరితి ఠక్ సనభవతీత్యనాస్తికః ఆస్తిక ఇత్యర్థః వినయేనానౌద్ధత్యేనోపహితో విశిష్టః వినయవానిత్యర్థః - విస్మయో విశిష్టగ ర్వోనభవతీతి అవిస్మయో నిగర్వః - పరుషస్తు, త్వయా సదృశో ఽన్యో గుణవాన్న భవతీత్యగుణవాన్నిర్గుణః, కుతః కుత్రనకుతో ఽపీత్యర్థః - కుతః త్వమహితా చ్ఛత్రోస్త్రసన్- భీరుః - నాస్తి అపత్రపా లజ్జావిశేషో యస్యేత్యనపత్రపః, నిర్ల జ్జః ॥ని॥ లజ్జా సాపత్రపాన్యత ఇత్యమరః, నతిమాత్రేణ ప్రణామేనైవోజ్ఝితభీర పాకృతారిభయః- నతు పరాక్రమేణేతి భావః, అస్తిమతిరస్యేత్యాస్తికః అస్తిప రలోకః + పూర్వవత్ ఠక్ సనభవతీత్యనాస్తికో నాస్తిక ఇత్యర్థః, వినయోనయ హీనః అపహితో ఽహితాదపేతః విస్మయో విగర్వో నభవతీతి అవిస్మయో గర్వీ గర్వ యుత ఇత్యర్థః, అత్రాహితాదిత్యర్థశ్లేషః, అన్యత్ర శబ్దశ్లేష ఇత్యనయోః సంక

నయోపహితస్త్వయా కుతఃసదృశోఽన్యో గుణవానవిస్మయః ॥ ౭ ॥ కృతగోపవధూ
రతేర్ఘ్నతో వృషముగ్రే నరకేఽపి సంప్రతి । ప్రతిపత్తిరధఃకృతైనసో జనతాభిస్తవ
సాధు వర్ణ్యతే॥ ౮ ॥ విహితాపచితిర్మహీభృతా ద్విషతామాహితసాధ్వసో బలైః।
భవ సానుచరస్త్వముచ్చకైర్మహతామప్యుపరి క్షమాభృతామ్ ॥౯॥ ఘనశాలనిభై
ర్దురాసదాః పరితో నాగకదంబకైస్తవ । నగరేషు భవంతు వీథయః పరికీర్ణా వ

కరః ॥౭॥—॥కృతేతి ॥ గోప్య ఏవ వధ్వో గోపవధ్వః + (స్త్రియాః పుంవదిత్యా
దినా పుంవద్భావః, తాసు రతిః కృతా యేన తస్య గోపీజనవల్లభస్యేత్యర్థః, వృషం
వృషభరూపిణం అరిష్టాఖ్యం అసురం ఘ్నతో మారయతః + హంతేర్లటః శత్రా
దేశః, అధఃకృతైనసో నిరస్తకల్మషస్య తవ ఉగ్రే భయంకరే నరకే నరకాసురే ప్రతి
పత్తిః ప్రవృత్తిః పురుషకార ఇతి యావత్, సంప్రతి జనతాభిర్జనసమూహైః సా
ధు వర్ణ్యతే- అహో మహద్దుష్కరం కర్మ కృతమిత్యుపశ్లోక్యతే, పరుషస్తు గో
పానాం వధూషు రతిః కృతా యేన తస్య పారదారికస్య వృషం ధర్మం వృషభం వా
ఘ్నతః ॥ని॥ సుకృతే వృషభే వృష ఇత్యమరః- అత ఏవ కృతైనసః- పాపకృతః, తవ
ఉగ్రే దారుణే నరకే నిరయే అధః ప్రతిపత్తిరధఃప్రాప్తిః ॥ని ॥ ప్రతిపత్తిః పదప్రా
ప్తౌ పౌరుషే గౌరవేఽపి చేతి విశ్వః, జనతాభిః సాధు వర్ణ్యతే దుస్తరోఽస్య పాపిష్ఠస్య
నరకపాత ఇత్యుద్ఘోష్యత ఇత్యర్థః, అత్ర గోఘ్నః పారదారికోఽప్యధఃకృతై
నా ఇతి విరోధాభాసః, శ్లేషేణ సంకీర్యతే ॥౮॥—॥ విహితేతి ॥ సహ అనుచరైః
సానుచరః భృత్యో మహీభృతా చైద్యేన విహితాపచితిః కృతపూజః లోకవేదయోః
సానుచరస్యైవ రాజ్ఞః పూజ్యత్వప్రసిద్ధేరితి భావః, అత ఏవ బలైః సైన్యైః ద్విష
తామరీణామాహితసాధ్వసో జనితభయస్సన్, ఉచ్చకైరున్నతస్త్వం మహతామ
పి క్షమాభృతాం రాజ్ఞాముపరి భవ సర్వోత్తమో భవేత్యర్థః, పరుషస్తు మహీభృతా
చైద్యేన విహితాపచితిః కృతహానిః ॥ని ॥ భవేదపచితిః పూజావ్యయహానిషు నిష్కృ
తావితి విశ్వః॥ అత ఏవ ద్విషతాం బలైరాహితసాధ్వసో భీషితస్సన్ మహతాం క్షమా
భృతాం భూధరాణాం ఉపరి సానుషు చరతీతి సానుచరః, సానుచారీ భవ + చరేష్టః
అత్రాపి శబ్దార్థశ్లేషసంకరః ॥౯॥—॥ఘనేతి ॥ తవ నగరేషు వీథయో రథ్యాః, ఘ
నజాలనిభైర్మేఘసమూహకల్పైః, వనజైర్వనేభవైర్మృగాదిభిః, మృగప్రభృ
తిభిర్వా ద్రోమం ప్రాప్య మృగశ్చైత్యేవం విధైరిత్యర్థః, నాగకదంబకైః గజబృందైః

నజై ర్మృగాదిభిః ॥ ౧౦ ॥ సకలాపిహితస్వపౌరుషో నియతవ్యాపదవర్ధితోద
యః । రిపురున్నతధీరచేతసస్సతతవ్యాధిరనీతిరస్తు తే ॥౧౧॥ వికచోత్పలచారులో
చన సవచైద్యోఘటాముపేయుషః । యదుపుంగవబంధుసౌహృదాత్త్వయిపా

పరితః పరికీర్ణాః వ్యాప్తాః, అతఏవ దురాసదాః దుష్ప్రవేశా భవంతు, రాజ్ఞా
సంధానే మహదైశ్వర్యం తే భవిష్యతీత్యర్థః, పరుషస్తు ఘనజాలనిభైః, సాంద్రా
నాయప్రాయైః ॥ని॥ ఆనాయః పుంసి జాలం స్యాదిత్యమరః, నాగకదంబకైః స
ర్పసంఘైః వనజైర్మృగాదిభిః మృగవ్యాఘ్రపులిందప్రభృతిభిః, అథవా మృగా
దిభిః మృగభక్షకైశ్శార్దూలాదిభిః దురాసదా భవంతు రాజవిగ్రహాదరణ్యం తా
మిత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥—॥ సకలేతి ॥ ఉన్నతముదారం ధీరమవికారం చేతో యస్య
తే తవ రిపుః సకలైరపిహితం తిరస్కృతం స్వపౌరుషం యస్య సః నియతాః ని
త్యాః వ్యాపదో విశిష్టాపదో యస్య సః అవర్ధితోదయః, అసంపూరితాభ్యుదయః
సతతవ్యాధిః సతతరోగః అనీతిర్నీతిరహితః ఏవంవిధోఽస్తు, పరుషస్తు - అచేత
సః అమనస్వినః, తే రిపుశ్చైద్యః సకలైరపిహితస్వపౌరుషః అతిరస్కృతాత్మ
విక్రమః ॥*॥ వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరిత్యల్లోపే నఞ్ సమా
సః నియతం నిత్యం వ్యాపత్, విగతాపత్ అవర్ధితోదయః, అచ్ఛిన్నోదయః+
వర్ధచ్ఛేదనపూరణయోరితి ధాతోః కర్మణి క్తః ఉన్నతధీరుదారబుద్ధిః, సతతం
వ్యాధిర్విగతాధిర్మనోవ్యథారహితః అనీతిరీతిబాధారహితోఽస్తు, అతివృష్టిరనా
వృష్టిః శలభా మూషికాః ఖగాః, అత్యాసన్నాశ్చ రాజానః షడేతా ఈతయః స్మృ
తాః, అత్ర సర్వత్ర పదభంగేనార్థద్వయప్రతిపాదనాజ్జతుకాష్ఠవదేకశబ్ద ప్రతీతే
శ్శబ్దశ్లేషః ॥ ౧౧॥—॥ వికచేతి ॥ పుమాన్ గౌరివ పుంగవః పురుషర్షభః+ఉప
మితసమాసః, గోరతద్ధితలుకీతి సమాసాంతష్టచ్ ప్రత్యయః-యదుపుంగవయ
దుశ్రేష్ఠ ॥ని॥ శ్రేష్ఠోక్షాణౌ తు పుంగవావితి వైజయంతీ; చైద్యేవకర్త్రా ఘ
టాం ఘటనాం సంధిం ఉపేయుషస్తవ సంబంధి వికచోత్పలాని వాసనార్థం ని
హితాని తాన్యేవ చారులోచనాని యస్య సః, సహసురయా మాధ్వ్యా గౌడ్యా వా
ససురః ॥ని॥ గౌడీ పైష్టీ చ మాధ్వీ చ విజ్ఞేయా త్రివిధా సురా ఇతి వచనాత్, 'తత్ర రాజ
న్యవైశ్యయోః పైష్ట్యా ఏవ నిషేధః, న వాసవో నవమద్యం, నాలికేరాదికమితి సు
రాసవయోర్న పౌనరుక్త్యం, బంధుసౌహృదాత్, బంధౌ త్వయి స్నేహాత్, పా

తాసురోనవాసవః ॥౧౨॥ చలితానకదుందుభిః పురస్సబలస్త్వం సహ సారణేన తమ్ । సమితౌ రభసాదుపాగతం సగదస్సంప్రతిపత్తుమర్హసి ॥౧౩॥ సమరేషు రిపూనభిఘ్నతా శిశుపాలేన సమేత్య సంప్రతి । సుచిరం సహ సర్వసాత్వతైర్భవ వి

తాపాస్యతేత్వద్గృహే సహపానం కరిష్యతే సపీతేస్సంప్రీతి లక్షణత్వాదితి భావః పిబతేః కర్మణిలుట్- పరుషస్తు- హేయదుపుంగవయాదవబలీవర్ద, చైద్యేన సహఘటాం ఉపెయుషః సమరాభియోగం గతస్య, తవ, ఏక చోత్పలవత్ చారులోచనః ససురః సదేవోవాసవోపిబంధుసౌహృదాత్, ఉపెంద్రత్వయుపాభ్రాతృత్వాదిత్యర్థః, పాణాత్రాతాన కింపునర్మాశకాభీష్టావయ ఇతి భావః +పాతె స్త్వచ్ సుహృదయస్యభావః సౌహృదమితివిగ్రహః యువాదిత్వాదణ్ప్రత్యయః హృదయస్యహృల్లేఖ ఇతి హృద్భావవిధానసామర్థ్యాన్నహృద్భగేత్యుభయపదవృద్ధిః, అతఏవసౌహృదదౌహృదశబ్దావణిహృద్భావాదితి వామనః, సుహృదస్తుసౌహార్దమేవ-శబ్దార్థశ్లేషసంకరః ॥ ౧౨ ॥— ॥ చలితేతి ॥ రభసాద్ధర్షాదుపాగతం (ప్రా) ప్తంతం చైద్యం త్వం- పురశ్చలితానకదుందుభిః పురోగతవసుదేవః ॥ని॥ వసుదేవోస్యజనకస్సఏవానకదుందుభిరిత్యమరః, సబలో బలభద్రసహితః, సారణేన సారణాఖ్యేన పుత్రేణ సహ సగదః, గదాఖ్యేన అనుజేన సహితః, సమితౌ సభాయాం సంప్రతిపత్తుం సంభావయితుం, అర్హసి, సర్వబంధుసమేతః, ప్రత్యేతుమర్హసీత్యర్థః పరుషస్తు సమితౌ సమరే రభసా ద్వేగాదుపాగతం ॥ని॥ రభసో వేగహర్షయోః ॥ సమితిస్సమరేసామ్యేసభాయామపి సంగమ ఇత్యుభయత్రాపి విశ్వః తం చైద్యం పురతః చలితా ఆనకాః, పటహాః దుందుభయో భేర్యశ్చ యస్య సః ॥ ని ॥ ఆనకః పటహో (స్త్రీ) స్యాద్భేరీ (స్త్రీ) దుందుభిః పుమానిత్యమరః- సబలస్సైన్యైః, సగదః గదయా కౌమోదక్యా సహితః, సహసా ఝడితి- రణేన యుద్ధేన సంప్రతిపత్తుమభియోక్తుమర్హసి, అత్రాపి శబ్దార్థశ్లేషసంకరః ॥ ౧౩ ॥— ॥ సమరేష్వితి ॥ కించ సమరేషు రిపూన్, అభిఘ్నతా అతిమారణేత్యర్థః, శిశుపాలేన సమైత్ర్యైక్యం (ప్రా) ప్య, సంప్రతి సుచిరం, బహుకాలం, సత్వతః అపత్యాని పుమాంసః సాత్వతాః యాదవాః + ఉత్సాదిభ్యోఞ్ సర్వే చ తే సాత్వతాశ్చ తైః సర్వసాత్వతైస్సహ + పూర్వకాలేత్యాదినా సమాసః విశ్వస్తవిలాసినీజనః, శిశుపాలభయనివృత్తేః విస్రబ్ధవిలాసినీజనో భవ

శ్వస్త్రవిలాసినీజనః॥౧౩॥ విజితస్త్వయి ముక్తతామసౌ మహతాం త్వామహితం మహీభృతాం। అసకృజ్జితసంయతం పురో ముదితస్స్వప్రమదం మహీపతిః॥౧౪॥ ఇతి జోషమవస్థితం ద్విషః ప్రణిధిం గామభిధాయ సాత్యకిః। వదతి స్మ వచోథ చోదితశ్చలితైకభ్రూ రథాంగపాణినా॥౧౫॥ మధురం బహిరంతరప్రియం కృతినావాచి వచస్తథా త్వయా। స

॥ని॥ సమావిస్రంభవిశ్వాసావిత్యమరః- పరుపస్తురిపుఘాతినా శిశుపాలేన సహ సమరేషు సమేత్య సంగత్య సంప్రత్యేవ సర్వసాత్వతైస్సహ విశ్వస్త్రవిలాసినీజనః విధవాంగనాజనో భవ ॥ని॥ విశ్వస్తా విధవా సమే ఇత్యమరః + అజితశ్చేతి చకారాదమక్తసముచ్చయార్థాచ్ఛ విసేనిష్ఠాయామిట్ప్రతిషేధః- శిశూనామసుద్ధతానామేవాయం పాలయితా నోద్ధతానామితి సర్వథా యాదవాన్ భవంతం చాద్యైవ హనిష్యతీతి భావః ॥ ౧౩ ॥—॥ విజితేతి ॥ అసౌ మహీపతిశ్చైద్యః విజితః క్రోధం మైత్రీసంబంధాన్నిరస్తక్రోధం మహతాం మహీభృతాం- రాజ్ఞాం మహితం పూజితం + మతిబుద్ధీత్యాదినా వర్తమానే క్తః తద్యోగే షష్ఠీ- అసకృద్బహుశో జితాః, సంయతఆజయో యేన తం ॥ని॥ సముదాయస్త్రియాం సంయత్సమిత్యాజిసమిద్యుధ ఇత్యమరః- సప్రమదం సహర్షం త్వా త్వాం + త్వామౌ ద్వితీయాయా ఇతి త్వాదేశః- పురోగ్రే ముదితః ఈక్షతాం పశ్యతు పరుషస్తు- విజితః క్రోధం భయాత్ త్యక్తక్రోధం- మహతాం మహీభృతాం చైద్యాదీనాం అహితమరిం అసకృజ్జితశ్చాసౌ సంయతో బద్ధశ్చ తం జితసంయతం + స్నాతానులిప్తవత్పూర్వకాలేతి సమాసః ॥ని॥ బద్ధో నద్ధశ్చ సంయత ఇతి వైజయంతీ- సప్రమదం సస్త్రీకం త్వామితి పదచ్ఛేదః అసకృదీక్షతామ్ ॥ ౧౪ ॥—॥ ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం భూతాం గాం వాచం ॥ని॥ అర్జునే నేత్రదిగ్వాగ్భూవాగ్స్వరిషు గా స్త్రీలేతి విశ్వః- అభిధాయ జోషం తూష్ణీమవస్థితం॥ ని॥ తూష్ణీం జోషం భవేన్మౌన ఇతి వైజయంతీ - ద్విషః ప్రణిధిం దూతం- సాత్యకిః శైనేయః కృష్ణానుజః- అథ మాతవాక్యానంతరం- రథాంగం చక్రం పాణౌ యస్య తేన రథాంగపాణినా హరిణా + ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠాసప్తమ్యౌ భవత ఇతి పాణేః పరనిపాతః - చలితా ప్రేరితా ఏకా భ్రూర్యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా గౌస్త్రియోరుపసర్జనస్యేతి హ్రస్వః - చోదితః అస్యోత్తరం దేహీతి భ్రూసంజ్ఞయా ప్రేరితస్సన్నిత్యర్థః వచః వదతి స్మావాదీత్ ॥ ౧౫ ॥—॥ కించిద్వచస్తదేకవింశతిశ్లోకైరాహ ॥ మధురమిత్యాదినా ॥ కృతినా కుశలేన త్వయా బహిః ప్రకాశేమ

కలార్థతయావిభావ్యతేప్రియమంతర్బహిరప్రియంయథా ॥౧౭॥ అతికోమలమేకతోన్యతఃసరసాంభోరుహవృంతకర్కశం। వహతిస్ఫుటమేకమేవతేవచనంశాకపలాశదేశ్యతాం॥౧౮॥ప్రకటంమృదునామజల్పతఃపరుషంసూచయతోర్థమంతరా। శకునాదివమార్గవర్తిభిఃపురుషాదుద్విజితవ్యమీదృశాత్ ॥౧౯॥ హరిమర్చిత

ధురంప్రియం, అంతర్గర్భేఅప్రియం- వచస్తథాతేనప్రకారేణఅవాచిఉక్తం+ వచేః కర్మణిలుజేచిణివృద్ధిః - యథాయేనప్రకారేణసకలార్థతయాసంపూర్ణాభియార్థతయాహేతునా- అంతః అప్రియంబహిః ప్రియంవిభావ్యతే అవధార్యతే అప్రియగర్భంప్రియంయత్త్వయోక్తం తదస్మాకంతుప్రియగర్భమప్రియమేవప్రతీయతే- ఇదముక్తిచాతుర్యంతవైవేత్యభిప్రేత్యోక్తం కృతినేతి అతోనశ్రద్ధేయమిదంవచనమితిభావః ॥ ౧౭ ॥——॥ అథవాబహిరేవప్రియంఅంతరేవాప్రియంతథాపినగ్రాహ్యమిత్యుపమయావ్యనక్తి ॥ అతీతి ॥ ఏకతోబహిరతికోమలం అన్యతఃఅంతఃసరసమార్ద్రంయదంభోరుహస్య వృంతంప్రసవబంధనం తదివ కర్కశంపరుషం- ఏకమేవతేతవవచనం ఈషదసమాప్తం శాకపలాశంశాకపలాశదేశ్యం మహాపత్రాఖ్యతరుపత్రతుల్యం ॥ని॥ శాకఃపలాశసారస్స్యాత్ వరదారుశ్చరచ్ఛదఃమహాపత్రోమహాశాకఃస్థిరకశ్చహరిస్మృతఇత్యభిధానరత్నమాలాయాం +ఈషదసమాప్తౌకల్పప్దేశ్యదేశీయరఇతిదేశ్యప్రత్యయః కల్పప్దేశీయదేశ్యా ఇతిసాదృశ్యవాచకేష్వాహదండీ- తస్యభావస్తత్తాతాంస్ఫుటంవహతి-అంతః పరుషస్యబహిర్మాధుర్యం వృథాశాకపలాశవదితిభావః-అత్రశాకపలాశోపమాయాః పద్మవృంతోపమాసాపేక్షత్వాత్సంకరః ॥ ౧౮ ॥——॥ నన్వప్రియగర్భపివాక్యే గుణగృహ్యైఃప్రియమేవగృహ్యతాంహంసైః క్షీరమివాంభసీత్యాశంక్యాహ ॥ప్రకటమితి ॥ ప్రకటంప్రకాశం, మృదునామమృదు(కల్పం) కిలజల్పతఃకథయతః- అంతరాఅంతః- పరుషమనిష్టమర్థంసూచయతః - ఈదృశఃఅంతశ్శుద్ధిశూన్యాత్పురుషాత్ ఈదృశఃశకునాదివబహిఃశుభస్వరంకుర్వతోంతరనర్థంసూచయతః పింగలాదిపక్షిణఇవమార్గవర్తిభిఃసన్మార్గవర్తిభిరధ్వగైశ్చ ఉద్విజితవ్యం నత్వంశతోపిగ్రాహ్యంవిషసంపృక్తాన్నవదఖిలస్యాప్యనర్థహేతుత్వాదితిభావః+ విజఇడితిఇటోజిత్త్వాన్నగుణః ॥ ౧౯ ॥——॥ ఏవందూతంనిర్భర్త్స్యఅథచైద్యం తద్ద్రోహోద్ఘాటనపూర్వకంభర్త్సయతే- హరిమిత్యాదినా॥ సఃభూపతిర్యుధిష్ఠిరః,

వాంత్సభూపతిర్యదిరాజ్ఞ స్తవకోత్రమత్సరః । న్యసనాయససౌరభస్యకస్తరుసూ నస్యశిరస్యసూయతి ॥౨౦॥ సుకుమారమహోలఘీయసాంహృదయేంతర్గత మప్రి యంయతః । సహసైవసముద్గిరంత్యమీజరయంత్యేవహితన్మనీషిణః ॥౨౧॥ ఉప కారపరస్స్వభావతఃసతతంసర్వజనస్యసజ్జనః । అసతామనిశంతథాప్యహోగురు

హరిమర్చితవాన్యదిపూజితవాంశ్చేత్, అత్రహర్యర్చ నేతవరాజ్ఞశ్చైద్యస్య మ త్సరః కః నిర్నిమిత్తక ఇత్యర్థః- ససౌరభస్యపరిమలయుక్తస్య తరుసూనస్యవృక్ష ప్రసూనస్య- తరుగ్రహణంసూనస్య సాధారణతాద్యోతనార్థం శిరసిన్యసనా యార్పకాయకోసూయతి ఈర్ష్యతినకోపీత్యర్థః + ప్రథమప్రహేత్యాదినా సంప్రదానసంజ్ఞా - సర్వత్రగుణవద్వస్తుగుణజ్ఞైర్బహుమన్యతే తటస్థా నాంకిమత్రవృథాసంతాపేనేతిభావః. అత్రహరితరుసూనయోర్వాక్యద్వయేబిం బప్రతిబింబభావేనార్చనాశిరోధారణరూపసమానధర్మనిర్దేశాత్ దృష్టాంతా లంకారః ॥ ౨౦ ॥—॥ అథకథంమహాన్ మహతః పూజాం సహతఇత్యాశంక్య హరిచైద్యయోర్మహదంతరంమనసినిధాయసామాన్యతః, సుజనదుర్జనయోరంత రంచతుర్భిరాహ ॥ సుకుమారమిత్యాది ॥ లఘీయసామల్పీయసాం హృదయం సుకుమారంతుచ్ఛం, కుతఃయతోమీలఘియాంసఃతద్గతం హృదయగతం అప్రి యంసహసైవఝటిత్యేవ సముద్గిరంతిసముచ్చారయంతి- మనీషిణస్తుతదప్రియం కథంచిత్- సంభావ్యమానమపీతి శేషః- జరయంతి - అంతరేవక్షపయంతినతూద్గి రంతీత్యర్థః, అహోఇత్యాశ్చర్యే-చైద్యశ్చోద్గిరతినైవంహరిరితిఅహోమహదంత రమనయోరితిభావః- అతఏవాప్రస్తుతాత్సామాన్యాత్ ప్రస్తుతవిశేషప్రతీతి రూ పోయమప్రస్తుతప్రశంసాభేదః * అప్రస్తుతస్యకథనాత్ ప్రస్తుతం యత్రగమ్య తే- అప్రస్తుతప్రశంసేయం సారూప్యాదినియంత్రితేతిలక్షణాత్ - ఆదిశబ్దాత్సా మాన్యవిశేషసంగ్రహః ఏవముత్తరశ్లోకత్రయేపి ద్రష్టవ్యంవిశేషంతువక్ష్యామః ॥ ౨౧ ॥—॥ ఉపకారేతి ॥ కించ ॥ సజ్జనఃస్వభావతః, సతతంసర్వజనస్యోపకార పరోభవతి, నతుఉపాధివశాత్కదాచిత్కస్యచిదేవేతిభావః తథాపిసర్వోపకా రిణ్యపితదున్నతిస్తస్య సజ్జనస్యోత్కర్షః - అసతామసాధూనామనిశంగురుహృ ద్రోగకరీ అత్యంతహృదయసంతాపకారిణీ, అహోఆశ్చర్యం + కృష్ణోపేత్యి త్యాదినా తాచ్ఛీల్యేటప్రత్యయేటిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్-హరిచైద్యోశ్చైవంభూ

హృదోఽగ్రకరీ తదున్నతిః ॥ ౨౨ ॥ పరితప్యత ఏవ నోత్తమః పరితప్తోఽప్యపరస్సుసం
వృతిః । పరవృద్ధిభిరాహితవ్యథః స్ఫుటనిర్భిన్నదురాశయోఽధమః ॥ ౨౩ ॥ అని
రాకృతతాపసంపదం ఫలహీనాం సుమనోభిరుజ్ఝితామ్ । ఖలతాం ఖలతామివా
సతీం ప్రతిపద్యేత కథం బుధో జనః ॥ ౨౪ ॥ ప్రతివాచమదత్త కేశవశ్శపమానాయ

తావితి సైవాప్రస్తుతప్రశంసా ॥ ౨౨ ॥ పరితప్యత ఇతి । కించ ॥ ఉత్తమః పరవృ
ద్ధిభిర్న పరితప్యతే, న వ్యథత ఏవ ఉత్తమస్య పరశుభద్వేష ఏవ నాస్తీత్యర్థః- అప
రో మధ్యమ ఏవేత్యర్థః- పరితప్తోఽపి శోభనా సంవృతిః. పరితాపగోపనం యస్య
సః సుసంవృతిః సంతతమపి పరశుభద్వేషం న ప్రకాశయతీత్యర్థః- అధమస్తు పర
వృద్ధిభిరాహితవ్యథః- ఉత్పాదితసంతాపః తథా స్ఫుటం నిర్భిన్నః ప్రకాశితో దు
రాశయః పరశుభద్వేషలక్షణో దురభిప్రాయో యస్య సః పరశుభద్వేషం ప్రకాశ
యతి చేత్యర్థః- చైద్యశ్చాదమో హరిస్తూత్తమ ఇతి ప్రతీతేః పూర్వోక్త ఏవాలం
కారః ॥ ౨౩ ॥— ॥ నను మానినాం పరోత్కర్షద్వేషో భూషణమేవేత్యాశం
క్య నేత్యాహ ॥ అనిరాకృతేతి ॥ అనిరాకృతా అనివారితా తాపసంపత్ సంతా
పాతిశయో యయా తాం, ఏకత్ర పరసంతాపజననైకస్వభావాదపరత్ర సతశ్ఛాయా
విరహాచ్చేతి భావః తథా ఫలహీనాం ఇహాముత్ర చ ఉపకారఫలశూన్యాం, ప్రత్యు
తోభయత్రాప్యనర్థకరీం చేతి భావః - అన్యత్ర సర్వార్థరహితాం సుమనోభి
ర్బుధైరుజ్ఝితాం చ అన్యత్ర పుష్పైర్వర్జితాం ॥ ని ॥ సుమనాః పుష్పమాల
త్యోః. (స్త్రీ) దేవబుధయోః పుమానితి వైజయంతీ- అసతీం దుష్టాం అన్యత్ర నిరు
పాఖ్యాం. ఖలస్య భావః- ఖలతా తాం ఖలతాం దుర్జనత్వం - ఖస్య లతా ఖలతా
తాం గగనలతికామివ బుధో జనః సదసద్వివేకకుశలో జనః- కథం ప్రతిపద్యేతావ
లంబేత న కథమపీత్యర్థః- అతో వృథా మత్సరో న కస్యాపి గుణ ఇతి భావః- తథాపి
ఖలతాం ప్రతిపద్యతే చైద్యః న హరిరితి ప్రతీతేః సైవాప్రస్తుతప్రశంసా ఖలతామి
వేత్యుపమయా సంకీర్యతే। అత్యంతాసత్యపి హ్యర్థే జ్ఞానం శబ్దః కరోతి హీతి న్యా
యాదసత్యా అపి ఖలతికాయాః ప్రతీతి సత్యతయా ఖలతోపమానత్వసిద్ధిః ॥ ౨౪ ॥—॥
నన్వేవం మహానుభావో హరిః కిమర్థం తథా సదసి రాజ్ఞా నిర్భర్త్స్యమానో మౌన
మాస్థిత ఇత్యాశంక్య సత్యమనాదరాన్న తు కాతర్యాదిత్యాహ ప్రతీతి - కేశవః
శపమానాయ క్రోశతే స్వరితేత్త్వాదాత్మనేపదం - చేదిభూభుజే క్రియాగ్రహణా

నచేదిభూభుజే । అనుహుంకురుతేఘనధ్వనింనహిగోమాయురుతానికేసరీ ॥౨౫॥
జితరోషరయామహాధియస్సపదిక్రోధజితోలఘుర్జనః । విజితేనజితస్యదుర్మతే
ర్మతిమద్భిస్సహకావిరోధితా ॥౨౬॥ వచనైరసతాంమహీయసోనఖలువ్యేతి గు
రుత్వముద్ధతైః । కిమపైతిరజోభిరౌర్వరైరవకీర్ణస్యమణేర్మహార్ఘతా ॥౨౭
పరితోషయితానకశ్చనస్వగతోయస్యగుణోస్తిదేహినః । పరదోషకథాభిరల్ప

త్సం ప్రదానత్వం- ప్రతివాచం ప్రత్యుత్తరం నాదత్త తథాపి కేసరీ సింహో ఘన ధ్వనిమనుహుంకురుతే ప్రతిగర్జతి, గోమాయురుతాని శివారుతాని నానుహుంకురుతే ॥ ని ॥ (స్త్రీ) యాం శివా భూరిమాయ గోమాయుమృగధూర్తకా ఇత్యమరః మహతామయమేష ఏవ జైత్రనీతిరితి భావః దృష్టాంతాలంకారః ॥ ౨౫ ॥—॥ కించ రోషాహారిణా విరోధోపి నయోగ్య ఇత్యాహ ॥ జితేతి ॥ మహాధియః సుధియో జితః రోషరయోయైస్తేతథోక్తాః, లఘురల్పోజనస్తు సపది క్రోధేన జితః, ఏవం విజితేన జితస్య మహాత్మభిః జితేన క్రోధేన జితస్యేత్యర్థః, దుర్మతేర్మూర్ఖస్య మతిమద్భిః- పండితైస్సహవిరోధితా స్పర్ధా కా, మూర్ఖపండితయోర్మైత్రీవస్పర్ధాపి నసంగతేత్యర్థః, మూర్ఖశ్చాయం చైద్య ఇతి అప్రస్తుతాత్సామాన్యాత్ ప్రస్తుతవిశేష ప్రతీతేరప్రస్తుత ప్రశంసాభేదః ॥ ౨౬ ॥—॥ నాపి చైద్యప్రలాపైః కృష్ణస్య కించిల్లాఘవమిత్యాశయేనాహ ॥ వచనైరితి ॥ ఉద్ధతైః నిష్ఠురైరసతాం దుర్జనానాం వచనైర్మహీయసో మహత్తరస్య గురుత్వం గౌరవం- నవ్యేతి నాపైతి ఖలు ఔర్వరైర్భౌమైః ॥ ని ॥ ఉర్వరా సర్వసస్యాఢ్య భూమా స్యాద్భూమిమాత్రక ఇతి విశ్వః, రజోభిరవకీర్ణస్య ఛన్నస్య మణేర్మహార్ఘతా మహామూల్యత్వం ॥ ని ॥ మూల్యే పూజావిధావర్ఘ ఇత్యమరః, అపైతి కిం నాపైత్యేవేత్యర్థః, అత్ర మణిమహీయసోర్వాక్యభేదేన బింబప్రతిబింబకరణాత్ దృష్టాంతాలంకారః మహీయస ఇతి సామాన్యాద్ధరేరితి విశేషప్రతీతేరప్రస్తుతప్రశంసా చేతి సంకరః హరిమణ్యోరుపమాధ్వనిశ్చ ॥ ౨౭ ॥—॥ యత్కించైతత్పారుష్యం దురాత్మనామిత్యాహ ॥ పరేతి ॥ యస్య దేహినో జంతోః పరితోషయితా పరేషామానందయితా- స్వగతో గుణః కశ్చన కశ్చిదపి నాస్తి, అల్పకః అతితుచ్ఛః । సఇతి శేషః, యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్, పరదోషకథాభిరన్యజన దోషోక్తిభిః- స్వజనం- నతు మధ్యస్థమితిభావః తోషయితుమిచ్ఛతి కిల ఈహతే

కః స్వజనం తోపయితుం కిలేచ్ఛతి ॥ ౨౮ ॥ సహజాంధదృశస్స్వదుర్నయే పరదోషేక్షణదివ్యచక్షుషః । స్వగుణోచ్చగిరో మునివ్రతాః పరవర్ణగ్రహణేష్వసాధవః ॥ ౨౯ ॥ ప్రకటాన్యపి నైపుణం మహత్పరవాచ్యాని చిరాయ గోపితుమ్ । వివరీతుమథాత్మనో గుణాన్ భృశమాకౌశలమార్యచేతసామ్ ॥ ౩౦ ॥ కిమివాఖిలలోకకీర్తితం కథయత్యాత్మగుణం మహామనాః । వదితా న లఘీయసో పరః స్వగుణం తేన

ఖలు, అతోవశ్యంకర్తవ్యమేతదస్యేత్యర్థః- చైద్యస్యాపి నిర్గుణత్వాత్పరదూషణంయుక్తమితి స ఏవాప్రస్తుతప్రశంసాభేదః ॥ ౨౮ ॥—॥ నన్వాత్మనో నిర్దోషత్వాభిమానాదిత్థం విజృంభణమిత్యాశంక్యాహ ॥ సహజేతి ॥ అసాధవః ఖలాః స్వదుర్నయే స్వదోషే మహత్యపీతి భావః, సహజాస్స్వాభావికీ అంధా అపశ్యంతీ దృగ్యేషాం తే జాత్యంధా ఇత్యర్థః- పరదోషాణాం సూక్ష్మాణామపీతి భావః- ఈక్షణే దర్శనే దివ్యచక్షుషః అప్రతిహతదృష్టయః కించ స్వగుణేషూచ్చగిరః - ఆత్మప్రశంసాయామతిప్రగల్భవాచ ఇత్యర్థః పరవర్ణగ్రహణేషు పరస్తుతివచనేషు ॥ని॥ స్తుతౌ వర్ణం తు వాక్షర ఇత్యమరః, మునివ్రతా మౌనవ్రతినః + అర్హ ఆదిభ్యోచ్ చైద్యశ్చైవంవిధ ఇతి ప్రతీతేరప్రస్తుతప్రశంసాభేదః ॥ ౨౯ ॥—॥ సాధవస్తు నైవమిత్యాహ ॥ ప్రకటానీతి ॥ ఆర్యచేతసాం సుమనసాం ప్రకటాన్యపి ప్రకాశాని పరవాచ్యాని పరదూషణాని చిరాయ గోపితుం-గోపాయితుం, సంవరీతుమిత్యర్థః నతు వివరీతుం + ఆయాదయ ఆర్ధధాతుకే వేతి వికల్పాదాయప్రత్యయాభావః- మహన్నైపుణం కౌశలం, అథేతి వాక్యారంభే- అథాత్మనో గుణాన్ వివరీతుం ప్రకటయితుం ఆత్మప్రశంసాం కర్తుమిత్యర్థః- భృశమాకౌశలమత్యంతమకౌశలం, సాధవో న పరాన్నిందంతి. నచాత్మానం ప్రశంసంతి ఆత్మప్రశంసాం చ పరగర్హామితి చ వర్జయేమిత్యాపస్తంబీయనిషేధస్మరణాదితి భావః ఆకౌశలమిత్యత్ర నఞశ్శుచీశ్వరక్షేత్రజ్ఞకుశలనిపుణానామితి ఉత్తరపదస్య నిత్యం వృద్ధిః నఞః పూర్వపదస్యాపి వైకల్పికీ వృద్ధిః కృష్ణశ్చైవంభూత ఇతి విశేష ప్రతీతేరప్రస్తుతప్రశంసైవ ॥ ౩౦ ॥—॥ కిమితి॥ కించ మహామనాః మహాత్మా అఖిలలోకకీర్తితం స్వత ఏవ సర్వలోకవిఖ్యాతం ఆత్మగుణం కిమివ కిమర్థం కథయతి నకథయత్యేవ! స్వత ఏవ సర్వైః కీర్త్యమానత్వాదితి భావః లఘీయసస్తుచ్ఛస్య తు స్వగుణం వదితా వక్తా వదేస్తృన్ప్రత్యయః అత ఏవ + నలోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః అపరోన్యో

వదత్యసౌస్వయం ॥౩౦॥ విస్పృజంత్యవికత్థినఃపరేవిషమాశీవిషవన్నరాఃక్రుధమ్। దధతోఽంతరసారరూపతాంధ్వనిసారాఃపటహాఇవేతరే ॥౩౧॥ నరకచ్ఛిదమిచ్ఛతీక్షితుం విధినాయేనసచేదిభూపతిః । ద్రుతమేతునహాపయిష్యతేసదృశంతస్యవిధాతుముత్తరమ్ ॥౩౨॥ సమనద్ధకిమంగభూపతిర్యదిసంధిత్సురసౌసహామునా ।

నాస్తిలేపకారణ్దేన అసౌలసియోఽన్యస్వగుణంస్వయమేవవదతి నకేవలం నిషేధాత్కింత్వప్రయోజకత్వాదపిమహాన్ ఆత్మప్రశంసాం నకరోతితుచ్ఛస్తువక్తి ౹ంతరాసంభవాదతికార్యంతనిషేధః స్వయమేవప్రలపతీత్యర్థః పూర్వార్ధేపదార్థహేతుకం కావ్యలింగంఉత్తరార్ధేవాక్యార్థహేతుకం చోన్నేయం కృష్ణచైద్యాచైవంవిధావితివిశేషప్రతీతేరప్రస్తుతప్రశంసా చేతిసంకరః ॥ ౩౦ ॥—॥ కించ మహాత్మానః క్రుద్ధాఃకాలేపరాక్రమంతర్వన్తి దురాత్మానస్తుకేవలంప్రలపంతీత్యాహ ॥ విస్పృజంతీతి ॥ పరేనరాస్పృత్పురుషాఃవిషమాశీవిషవత్క్రూర సర్పవదిత్యుపమాఅవికత్థినః అనాత్మశ్లాఘినఏవక్రుధంక్రోధంవిస్పృజంతి వమంతి పరాక్రామంతీత్యర్థః అంతరభ్యంతరేఅసారరూపతాంనిస్సారస్వరూపతాం దధతోదధానాః+నాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమభావః ఇతరేజనాః దుర్జనాఃపటహాఇవధ్వనిరేవసారోబలంయేషాంతేధ్వనిసారావాక్శూరాఃనతుబాహుశాలిన ఇతిభావః. అత్రాపీదృశౌకృష్ణచైద్యావిత్యప్రస్తుతసామాన్యాత్ప్రస్తుతవిశేష ప్రతీతేరప్రస్తుతప్రశంసాభేదః ॥ ౩౧ ॥—॥ అభిధాయతథాతదప్రియమిత్యాదినాయద్దూతేనప్రియాప్రియమేయుగపదభిహితేతత్రోత్తరమాహ ॥ నరకేతి ॥ సచేదిభూపతిః చైద్యః యేనవిధినాయేన ప్రకారేణసంధినావిగ్రహేణ వానరకచ్ఛిదంనరకస్యాప్యంతకంకిమన్యేషామశక్తానామితిభావః ఈక్షితుమిచ్ఛతి తస్యవిధేస్సదృశముత్తరం ప్రతిక్రియాస్నేహోవిరోధోవావిధాతుం నహాపయిష్యతేనయాపయిష్యతే అవిళంబేనవిధాస్యతఇత్యర్థః + జహాతేర్ణ్యంతాత్కర్మణిలృట్ విధానక్రియయాఅనభిధానేపి ప్రధానభూతయాహాపనక్రియయా అభిహితత్వాదుత్తర మితినకర్మణిద్వితీయా ద్రుతంశీఘ్రమేతుఅగచ్ఛతుఅనాగమనేస్వయమేవహాపయిష్యతఇతిభావః ॥ ౩౨ ॥—॥ నన్వభిధాయేత్యాదౌ మయాసాంత్వమేవవివక్షితంనవిగ్రహస్తత్కిముభయాభ్యనుజ్ఞయాఇత్యాశఙ్క్యాహ ॥ సమనద్ధేతి ॥ అంగేత్యామంత్రణేఅసౌభూపతిశ్చైద్యః అమునాహరిణాసహాసం

హరిరాక్రమణేన సన్నతింకిలబిభ్రీతభియేత్యసంభవః ॥ ౩౪ ॥ మహతస్తరసావి లంఘయన్ నిజదోషేణకుధీర్వినశ్యతి । కురుతేనఖలుస్వయేచ్ఛయాశలభానింధనమిద్ధదీధితిః ॥ ౩౫ ॥ యదపూరిపురామహీపతిర్న ముఖేన స్వయమాగసాంశతం। అథసంప్రతిపర్యపూపురత్తదసౌమాలముఖేనశార్ఙ్గిణః॥౩౬॥ యదనర్గళగోపురాననస్త్వమితోవక్ష్యసికించిదప్రియం।వివరిష్యతితచ్ఛిరస్యనస్సమయోద్వి

ధిత్సుర్యదిసంధాతుమిచ్ఛేశ్చేత్ + దధాతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః కింసమనద్ధకిమర్థంసన్నద్ధవాన్ తతోనాయంసంధిత్సురిత్యర్థః+నహ్యతేస్స్వరితేత్త్వాత్కర్తరిలుజితఙ్ ఝతోర్ఝురితిసలోపః కృష్ణభీషణార్థోయంసన్నాహఇత్యత్రాహ-హరిరితికృష్ణః సింహశ్చఆక్రమణేన అభిభవేనయాభీస్తయాసన్నతింనమ్రతాం బిభ్రీతబిభృయాదిత్యసంభవః కిలసంభవోనాస్తిఖల్విత్యర్థః తతస్సన్నాహోవ్యర్థఇతిభావః ॥ ౩౪ ॥—॥ అథాక్రమణేనిష్టమాచష్టే ॥ మహతఇతి ॥ కుధీరాసన్నవినాశత్వాద్విపరీతబుద్ధిర్మహతోమహానుభావాన్ తరసాబలేన ॥ ని ॥ తరసీబలరంహసీఇతివిశ్వః విలంఘయన్నాక్రామన్నిజదోషేణ స్వాపరాధేనైవ ఉల్లంఘనరూపేణ వినశ్యతి తథాహి ఇద్ధదీధితిర్దీప్తార్చిరగ్నిః స్వయానిజయేచ్ఛయా శలభాన్ పతంగాన్ ॥ ని ॥ సమౌపతంగశలభావిత్యమరః, ఇంధనం దాహ్యంనకురుతే ఖలుకింతుతఏవనిజౌద్ధత్యాన్నిపత్యగహ్యంతఇత్యర్థః ఇతఃపరం నక్షమ్యతఇతిభావః దృష్టాంతాలఙ్కారః ॥ ౩౫ ॥—॥ నన్వసహనేశార్ఙ్గిణశ్శతాపరాధసహనప్రతిజ్ఞాభంగస్స్యాదిత్యత్రాహ ॥ యదితి ॥పురాపూర్వం మహీపతిశ్చైద్యోముఖేన స్వవాచాయదాగసామపరాధానాంశతం ॥ ని ॥ ఆగోపరాధోమంతుశ్చేత్యమరః - శార్ఙ్గిణఃకృష్ణస్యస్వయంనాపూరినాపూరిష్టనాపూరయమిత్యర్థః+పూరయతేఃకర్తరిలుఙ్ దీపజనేత్యాదినావికల్పాచ్చిణప్రత్యయేచిణోలుక్- అథస్వప్రలాపానంతరం సంప్రతీదానీమసౌచైద్యః దూతముఖేన దూతవాచాతదాగశ్శతంపర్యపూపురత్ పరిపూరయామాసదూతముఖత్వాద్రాజ్ఞాంతేన కృష్ణక్రోధాగ్నేరవసరదానేన మహదుపకృతమాయుష్మతేతి భావః + పూరయతేర్ణౌలుఙిచఙ్యుపధాయాహ్రస్వః అభ్యాసదీర్ఘశ్చ॥౩౬॥—॥గమయన్ ఫలితమాహ ॥ యదితి ॥ అనర్గళమవిష్కంభంవివృతమితియావత్ ॥ తద్విష్కంభేగళంననేత్యమరః. యద్గోపురం పురద్వారం తదివాననం ॥

క్షణరక్షితాం క్రుధమ్ ॥ ౩౭ ॥ నిశమయ్య తమూర్జితం శినేర్వచనం నప్తురనాప్తురేనసామ్ । పునరుజ్ఝితసాధ్వసం ద్విషామభిధత్తే స్మ వచోవచోహరః ॥౩౮॥ వివిన క్తి నబుద్ధిదుర్విధస్స్వయమేవాత్మహితం పృథగ్జనః । యదుదీరితమప్యదః పరైర్నవిజానాతి తదద్భుతంమహత్ ॥౩౯॥ విదురేష్యదపాయమాత్మనాపరతశ్శ్రద్ధతే

యస్యసవాచ్యావాచ్యవివేకశూన్య ఇత్యర్థః, త్వం ఇతః ఇతఃపరం యత్కించిద ప్రియం వక్ష్యసి తదప్రియం చిరస్య చిరాత్ప్రభృతి ॥ ని ॥ చిరాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకా ఇత్యస్యయేవ ప్యమరః- సమయోద్వీక్షణేన సంవిత్ప్రతీక్షణేన రక్షితాం నిరుద్ధామిత్యర్థః ॥ ని ॥ సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాన్త సంవిద ఇత్యమరః- క్రుధం క్రోధం వివరిష్యతి + వ్యాతో వేతిదీర్ఘవికల్పః ఇతఃప రంత్వమపి దండ్యఏవేతిభావః ॥ ౩౭ ॥—॥ నిశమయ్యేతి ॥ ఏనసామనాప్త ర సప్రిష్టః సత్యవాదిన ఇత్యర్థః + ఆప్నోతేఃతృచ్, శినేర్నామ్నః కస్యచిద్యా దవస్యనప్తుః పౌత్రస్యసాత్యకేరిత్యర్థః తదూర్జితం అర్థయుక్తం వచనం నిశమ య్యశ్రుత్వా + ల్యపిలఘుపూర్వాదితి ణేరయాదేశః పునఃభూయోపి ఉజ్ఝితసా ధ్వసంత్యక్తభయం యథాతథా- ద్విషాం వచోహరతీతి వచోహరోదూతః+హర తేరనుద్యమనేచ్- వచోభిధత్తే స్మ అభిహితవాన్ ॥ ౩౮ ॥—॥ వివిన క్తీతి ॥ బుద్ధ్యాదుర్విధోదరిద్రః బుద్ధిహీన ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ నిస్స్వస్తుదుర్విధోదీనోద రిద్రోదుర్గతశ్చసః ఇత్యమరః. పృథగ్జనః- పామరజనః, స్వయమేవపరోపదేశం వినైవాత్మహితం నవివిన క్తితమ్యక్తమేవేతిభావః కింతుపరైరుదీరితం ఉపదిష్ట మప్యదోహితం నవిజానాతీతియత్ తత్ మహదద్భుతం- యతస్సాక్షాన్నగృహ్ణా తీతిభావః ॥ ౩౯ ॥—॥ అథకిమద్భుతంమూర్ఖేష్వితాశయేనాహ ॥విదురితి॥ బుధాఃబుద్ధిమంతః ఏష్యంతమాగామినం అపాయమనర్థం ఆత్మనాస్వయమేవ- ప్రకృత్యాదిభ్యఉపసంఖ్యానాత్తృతీయా-విదుర్విదంతి + విదోలటోవేతి విక ల్పాజ్జుసాదేశః- అథవాపరతోన్యస్మాదాప్తాత్ - శ్రద్ధతే విశ్వసంతి అప్తోక్తం గృ హ్ణంతీత్యర్థః + శ్రదంతరోరుపసంఖ్యానమితి ఉపసర్గసంజ్ఞోపసంఖ్యానా ద్ధాతోః ప్రాక్ప్రయోగః, అల్పధీమూర్ఖస్తు అనుభవాద్భృతే స్వానుభవంవినా + అన్యారాదితరర్తే ఇతిపంచమీ పరోపహితం పరోపదిష్టం నప్రమినోతి నజానాతి నప్రతిపన్నప్రమిమీతే న్వతఃప్రమాతా ఉత్తమః పరతః ప్రమాతా మధ్యమః అధ

ధవాబుధాః । నపరోపహితంనచస్వతఃప్రమిమీతేనుభవాదృతేల్పధీః ॥౪౦॥కుశలంఖలుతుభ్యమేవ తద్వచనంకృష్ణయదభ్యధామహమ్ । ఉపదేశపరాఃపరేష్వపి స్వవినాశాభిముఖేషుసాధవః ॥౪౧॥ ఉభయంయుగపన్మయోదితంత్వరయాసాంత్వమథేతరచ్చతే । ప్రవిభజ్యపృథఙ్మనీషయాసుగుణంయత్కిలతత్కరిష్యసి ॥౪౨॥ అథవాభినివిష్టబుద్ధిషు వ్రజతివ్యర్థకతాంసుభాషితం । రవిరాగిషుశీతరోచిషః కరజాలంకమలాకరేష్వివ ॥ ౪౩॥ అనవేక్ష్యగుణాగుణౌజనః స్వరుచింనిశ్చయ

మస్తుస్వానుభవైకప్రమాణఇత్యర్థః- అధమస్త్వమితిభావః; అతఏవాప్రస్తుతసామాన్యాత్ప్రస్తుతవిశేష ప్రతీతేరప్రస్తుతప్రశంసాభేదః ॥ ౪౦ ॥—॥ అస్తుప్రస్తుతే కిమాయాతంతత్రాహ ॥ కుశలమితి ॥ హేకృష్ణఅహంయద్వచనమభ్యధాం అభిధామిత్యాదినా రాజ్ఞాంసంధిగుణాయవిగ్రహస్త్వనర్థాయేత్యేవ మవోచమిత్యర్థః, తద్వచనంతుభ్యమేవ కుశలంహితం+చతుర్థీచాశిష్యాయుష్యమద్రభద్రకుశలసుఖార్థహితైరితిచతుర్థీ, నన్వహితేషు హితోపదేశతాత్పర్యం తేకథమిత్యాశంకామర్థాంతరన్యాసేన పరిహరతి- సాధవఃసుజనాః స్వవినాశాభిముఖేషు ప్రబలవిరోధాదాత్మవినాశహేతుభూతకర్మప్రవృత్తేష్విత్యర్థః పరేషుశత్రుష్వపిఉపదేశపరాహితోపదేశతత్పరాఃకృపాలుతయేతిభావః ॥౪౧॥—తథాపి అర్థద్వయేత్వద్వాక్యైకంగ్రాహ్యం తత్రాహ ॥ ఉభయమితి ॥ మయాసాంత్వం సామఅథేతిపక్షాంతరేఇతరదసాంత్వంవిగ్రహశ్చేత్యర్థః ఉభయంత్వరయారాజ కార్యవేగేన అవిళంబమిత్యర్థః తేతుభ్యంయుగపదుదితంఉదీరితం త్వంతుమనీషయాబుద్ధ్యాపృథగ్భేదేన ప్రవిభజ్యవివిచ్యయత్సుగుణం తత్రద్వయేపి యచ్ఛుభోదర్కం తత్కరిష్యసికిలఖలు, హంసఃక్షీరమివాంభసీతిభావః॥౪౨॥ అథవాసుజనస్వాభావ్యాత్ కృతోపి హితోపదేశో మూర్ఖేషునిష్ఫలఇత్యాహ ॥ అథవేతి ॥ అథవాఅభినివిష్టబుద్ధిషు దురాగ్రహగ్రస్తచిత్తేషు విషయేసుభాషితం హితోపదేశవచనం- రవిరాగిషు తపనానురక్తేషు కమలాకరేషు శీతరోచిషః- శీతభానోః కరజాలమివవ్యర్థకతాం నిరర్థకతాం వ్రజతి- తస్మాదలంమేత్వయిహితోపదేశచింతయేతిభావః ॥ ౪౩ ॥—॥ నన్వభినివిష్టోపిసుజనైర్బలాదపిహితే ప్రవర్తయితవ్యఇత్యాశఙ్క్య నశక్యతఇత్యాహ ॥ అనవేక్ష్యేతి జనస్తాదృశః పృథక్జనః - గుణాగుణౌగుణదోషౌ + విప్రతిషిద్ధంచానధికర

తో౽నుధావతి । అపహాయమహీశమార్చిచత్సదసిత్వాంననుభీమపూర్వజః ॥౪౪॥
త్వయిభక్తిమతాన సత్కృతః కురురాజా గురురేషచేదిపః । ప్రియమాంసమృగాధి
పోజ్ఝితః కిమవద్యః కరికుంభజో మణిః ॥ ౪౫ ॥ క్రియతేధవలః ఖలూచ్చకైర్ధవలై
రేవసితేతరైఃఖగః । శిరసాఘృతమస్తశేఖరః సుసింఘోర్థగుణోత్తమాంఘ్రిణా ॥౪౬॥
అబుధైః కృతమానసంవిదస్తవపార్థైః పతపవనయోగ్యతా । సహసిష్టపగైరుపాసి

ణవాపీతి విభాషయా నద్యాన్తైర్వికల్పవ్యాఖ్యానః- అనవేక్ష్యావిమృశ్యనిశ్చయతః స్వ
నిశ్చయాదేవస్వతుదిం స్వేచ్ఛామనుధావతి నతుస్వహితమనుసరతీత్యర్థః తత్ర
పార్థ ఏవ ప్రమాణమిత్యాహ, భీమపూర్వజః భీమాగ్రజో యుధిష్ఠిరః మూర్ఖా
గ్రణీరితిభావః- మహీశంచేదిపం అపహాయసదసిత్వామార్చిచత్ అర్చితవాన్ ఖ
లు+అర్చయతేర్లుఙ్ చఙిఅజాదేర్ద్వితీయస్య నన్ద్రాః సంయోగాదయ ఇతి రేఫవ
ర్జితస్యైకాచోద్విర్భావః విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపో౽ర్థాన్తర
న్యాసః ॥ ౪౪ ॥—॥ ననుపార్థానాదరాదేవ రాజ్ఞో లాఘవం విజ్ఞేయమిత్యాశ
ఙ్క్యపరిహరతి ॥ త్వయీతి ॥ హేకృష్ణ త్వయిభక్తిమతా ప్రేమవతా- కురూణాం
రాట్+సత్సూద్విషేత్యాదినాక్విప్, తేన కురురాజా కురురాజేన పార్థేననసత్కృ
తో౽నార్చితశ్చేదిపో గురురేవపూజ్య ఏవ, తథాహి ప్రియంమాంసంయస్య తేనమాంస
గృధ్నునామృగాధిపేన సింహేనోజ్ఝితస్త్యక్తః - కరికుంభజో మణిర్ముక్తామ
ణిరవద్యో గర్హ్యః కిం- అనవద్య ఏవేత్యర్థః - మూర్ఖానాదరాన్న మహతాం
కించిల్లాఘవమిత్యర్థః ॥ ని ॥ కుపూయకుత్సితావద్యఖేటగర్హ్యాణకాస్సమా ఇ
త్యమరః+అవద్యపణ్యేత్యాదినా నిపాతః దృష్టాన్తాలఙ్కారః ॥ ౪౫ ॥—॥ వి
దుషాంతుపూజ్య ఏవ చైద్యఇత్యాశయేనాహ ॥ క్రియత ఇతి ॥ ధవలో నిర్మలోద్ధ
వలైర్నిర్మలైరేవ ఉచ్చకైరున్నతః క్రియతే ఖలు- సితేతరైర్మలినైః ఖగః క్రియతే త
థాహిశఙ్కరః - శివః సురసింధోర్గఙ్గాయాః మన్దాకినీపూరం శిరసాఘృతఉభయో
ర్నైర్మల్యాదితిభావః మధుజిత్ మధునహత్రివిష్టపుసుతం ఓఘంఅంఘ్రిణాఘృత
స్తయోర్మలినత్వాదితిభావః. అత్రాపి శేషవిదుషాం రాజాపూజ్య ఏవేతిభావః. వి
శేషేణసామాన్య సమర్థనరూపో౽ర్థాన్తరన్యాసః ॥౪౬ ॥—॥ ఏవంచయథాపా
ర్థానాదరాద్రాజ్ఞో నకించిల్లాఘవం తథాతవాదరాచ్చనతేకించిద్గౌరవమిత్యా
హ ॥ అబుధైరితి ॥ అబుధైరజ్ఞైః పార్థైః- కృతమానసంవిదా పూజాతోష

త్వంనహిగుంజాఫలమేతిసోఽఢతామ్ ॥౪౭॥ అపరాధశతక్షమంనృపఃక్షమయాఽత్యేతి భవంతమేకయా । హృతవత్యపిభీష్మకాత్మజాంత్వయిచక్షామసమర్థఏవయత్ ॥ గురుభిఃప్రతిపాదితాంవధూమపహృత్యస్వజనస్యభూపతేః । జనకోఽసిజనార్దనస్ఫుటంహతధర్మార్థతయామనోభువః ॥ ౪౯ ॥ అనిరూపితరూపసంపదస్తమసో

ఽయస్యతస్య ॥ ని ॥ సంవిత్ (స్త్రీ)యాంప్రతిజ్ఞాయాంసంకేతాచారనామసు।సంభాషణేతోషణేచ ఇతివిశ్వః తవయోగ్యతాపాత్రతాకుతఏవ నకుత్రాపీత్యర్థః- తథాహినహసిమార్గశీర్షే ॥ ని ॥ మార్గశీర్షేసహోమార్గ ఇత్యమరఃప్లవగైరుపాసితంసేవితం గుంజాఫలంకాకఫలానిజాతావేకవచనం ॥ ని ॥ కాకచించీ గుంజాతుకృష్ణలేత్యమరఃసోఢతాముష్ణతాంనైతిహినహిపుంసాంమూఢపరిగ్రహావరిగ్రహౌగౌరవలాఘవయోః ప్రయోజకావిత్యర్థః- అత్రకృష్ణగుంజాఫలయోర్విశేషయోరేవవాక్యభేదేన బింబప్రతిబింబ కరణాద్దృష్టాంతాలంకారః ॥౪౭ ॥—॥ యదపూరిపురిత్యాదినాయత్సాత్యకినాశతాపరాధక్షమత్వముక్తం తత్రోత్తరమాహ ॥ అపరాధేతి ॥ నృపశ్చైద్యః అపరాధశతక్షమంరాజ్ఞః శతాపరాధసహిష్ణుంభవంతం ఏకయాక్షమయాఏకాపరాధసహనేనేత్యర్థః అత్యేతి అతిక్రామతి. అపరాధశతకోటీనామపితల్లేశేనాపి సామ్యాసంభవాదితిభావః, తామేవక్షమాందర్శయతి- త్వయిభీష్మకాత్మజాంరుక్మిణీంహృతవత్యపిసమర్థః ప్రతీకారక్షమఏవ సన్నపిచక్షామక్షామ్యతిస్మేతియత్ తయాక్షమయేత్యర్థః ॥౪౮ ॥ —॥ రాక్షసంక్షత్రియస్యైకమితిస్మరణాత్ రాక్షసోద్వాహస్యక్షత్రధర్మత్వాద్రుక్మిణీహరణేకోఽస్మాకమపరాధః రాజ్ఞోవాకాఅత్రక్షమేత్యాకాంక్షాయామాహ గురుభిరితి ॥ హేజనార్దనగురుభిః- పిత్రాదిభిః ప్రతిపాదితాంరాజ్ఞేదత్తాం- అతఏవస్వజనస్య బంధోర్భూపతేర్దమఘోషస్య వధూంజాయామపహృత్య, హతౌధర్మార్థౌయేనతత్తయాహతధర్మార్థతయా హేతునాస్ఫుటంమనోభువః- కామస్యజనకోఽసిధర్మార్థబాధేన కామమాత్రనిష్ఠోఽసీత్యర్థః నాయం రాక్షసోవివాహః * హత్వాభిత్త్వాచభిత్త్వాచక్రోశంతీంరుదతీంగృహాత్ । ప్రసహ్యకన్యాహరణం రాక్షసోవిధిరుచ్యతే ఇతి కన్యాహరణస్య రాక్షసత్వస్మరణాత్, అయంతుపరదారాపహారః బంధుద్రోహోరాజద్రోహశ్చేత్యహోపాపిష్ఠస్య కామాంధస్యతే పరమసాహసికత్వమితిభావః ॥ ౪౯ ॥—॥ సత్యమీదృగ

వాన్యభృతచ్ఛదచ్ఛవేః। తవసర్వగతస్య సంప్రతి క్షితిపః క్షిప్నురభీశుమానివ ॥౫౦॥
క్షుభితస్య మహీభృతస్త్వయి ప్రశమోపన్యసనం వృథామమ। ప్రళయోల్లలితస్య
వారిధేః పరివాహో జగతః కరోతికిమ ॥౫౧॥ ప్రహితః ప్రధనాయ మాధవానహమా
కారయితుం మహీభృతా। నపరేషు మహౌజసశ్ఛలాదపకుర్వన్తి మలిమ్లుచా ఇవ ॥

వాహం తతః కిమిత్యాశఙ్క్య కిమన్యద్వధాదిత్యాహ. ॥ అనిరూపితేతి । అనిరూపితరూపసంపదః శైలూషవద్బహురూపధారిత్వాదజ్ఞాతరూపవిశేషస్యావాఙ్మనసగోచరరూపవైభవస్యేతి చ గమ్యతే- అన్యత్ర ఆరోపితకృష్ణరూపం తమః తేజోవిశేషాభావస్తమ ఇతి చ మతద్వయేపి ప్రమాణానవధృతరూప సంపద ఇత్యర్థః॥ అన్యభృతచ్ఛదచ్ఛవేః కోకిలపక్షకాన్తేః సర్వగతస్య సర్వసంకీర్ణస్య అతికాన్తనిషేధస్యేత్యర్థః- అన్యత్ర సర్వవ్యాపిన ఇత్యర్థః, తవతమసో వాతిమిరస్యేవ॥ ని వాస్యాద్వికల్పోపమయోరితివిశ్వః- క్షితిపశ్చైదిపః అభీశుమానంశుమానివ సంప్రతి భానీమేవ క్షిప్నుః క్షేప్తాహన్తేత్యర్థః- శాసారాజామరాత్తనామితిభానః+త్రసిగృధిధృషిక్షిపేః క్నురితి క్నుప్రత్యయః + నలోకేత్యాదినా కృద్యోగషష్ఠ్యానిషేధాత్తవేతి శేషషష్ఠీ। పర్యవసానాత్తు కర్తృత్వలాభః ॥ ని ॥ అభీశుః ప్రగ్రహే రశ్మావిత్యమరః, విశ్వప్రకాశాదయః సర్వేప్యభిధానికా మూర్ధన్యాన్తమేవపేఠుః లోకవేదయోస్తాలవ్యాన్తో దృశ్యతే- అభీశూనాం మహిమానమిత్యాది॥౫౦॥ తర్హి కిం త్వదర్థం త్వయా రాజా సాంత్వయితవ్య ఇత్యాశఙ్క్య నశక్యత ఇత్యాహ ॥ క్షుభితస్యేతి ॥ త్వయి విషయే క్షుభితస్యాతిక్రుద్ధస్య మహీభృతో రాజ్ఞో మమ ప్రశమోపన్యసనం సాన్త్వోపదేశో వృథానిష్ఫలః- తథాహి ప్రళయోల్లలితస్య కల్పాన్తే క్షుభితస్య వారిధేః - జగతః పరివాహో జగత్కృతో జలనిర్గమమార్గః కిం కరోతి నకించిదిత్యర్థః మహతాం క్షోభో నానుస్మాల్పైర్వక్షంనివర్తత ఇత్యర్థః దృష్టాన్తాలఙ్కారః ॥ ౫౧ ॥—॥ తర్హి సన్ధిత్సునా రాజ్ఞా కిమర్థం భవానిహ ప్రహితస్తత్రాహ ॥ ప్రహితఇతి ॥ ప్రధనాయ యుద్ధాయ - మాధవాన్ యాదవానాకారయితుమాహ్వాతుమ్ ॥ ని ॥ యుద్ధమాయోధనం జన్యం ప్రధనం ప్రవిదారణం- హూతిరాకారణాహ్వానమితి చామరః, మహీభృతా రాజ్ఞా అహం ప్రహితః ప్రేరితః నను రన్ధ్రే ప్రహర్తవ్యాశ్శత్రవో నాహ్వాతవ్యా ఇత్యత్రాహ ॥ నేతి ॥ మహౌజసో మహావీర్యాః పరేష్వరిషు మలిమ్లుచాః పాటచ్చరా ఇవ ॥ ని ॥ పాటు

తదయంసముపైతిభూపతిఃపయసాంపూరఇవానివారితః । అవిలమ్బితమేధివేత
సస్తరువన్మాధవమాస్మభజ్యథాః ॥౫౩॥ పరిపాతిసకేవలంశిశూనితితన్నామనిమా
స్మవిశ్వసీః।తరుణానపిరక్షతిక్షమీసశరణ్యశ్శరణాగతాన్ద్విషః ॥౫౪॥నవిదధ్యురశం
కమప్రియంమహతస్స్వార్థపరాఃపరేకథమ్ । భజతేకుపితోఽప్యుదారధీరనునీ

చ్ఛరమలిమ్లుచావిత్యమరః ఛలాత్ కపటాత్ నాపకుర్వన్తితస్మాదాహ్వానంక
ర్తవ్యమితివాక్యార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గముపమాలఙ్కారసంకీర్ణమ్ ॥ ౫౨ ॥
తదేవమాగమనప్రయోజనముక్త్వాహితముపదిశతి ॥ తదయమితి ॥ తత్తస్మాద్వ్య
ర్థార్థత్వాదయం భూపతిశ్చైద్యః- పయసాంపూరః - ప్రవాహఇవానివారితః,
సముపైతి హేమాధవ అవిలమ్బితంశీఘ్రం వేతసః ఏధిభవతద్వన్నమనేనా
త్మానం రక్షేత్యర్థః + అస్తేర్లోటిసిపిహుఝల్భ్యఇతిహేర్ధిః ఘ్వసోరేద్ధా
వభ్యాసలోపశ్చేత్యేత్వం త్వం తరువత్ మహావృక్షవత్ మాస్మభజ్యథాః
మాభజ్యస్వ అనమనేనాత్మానంనవినాశయేత్యర్థః + భంజేఃకర్తరిణ్యాశిషి
లిఙర్థేస్మోత్తరేలఙ్చేతి లఙ్, నమాఙ్యోగే ఇత్యడభావః - ఉపమాలఙ్కారః
॥ ౫౩ ॥ —— ॥ ననురాజ్ఞశ్శిశుపాలయూనాంనమనేన ఫలమిత్యాశఙ్క్యాహ
॥ పరిపాతీతి ॥ సశిశుపాలః కేవలమిత్యవధారణే క్రియావిశేషణం శిశూన్ పరి
పాతీతి శిశూనేవ పాలయతీతితన్నామనితస్య శిశుపాలసంజ్ఞాయాం మాస్మవిశ్వ
సీః మాశ్రద్ధాంకుర్విత్యర్థః + శ్వసేః స్మోత్తరేలఙ్చేతిలఙిరుదశ్చ పంచభ్యఇతిఈ
డాగమః- చకారాల్లుఙిపా అస్తిసిచోఽపృక్తఇతిడాగమఃహ్మ్యన్తక్షణశ్వసజా
గృణిశ్వ్యేదితామితి వృద్ధిప్రతిషేధః నమాఙ్యోగ ఇత్యడభావః కింతు క్షమీక్ష
మావాన్ + వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః శరణేరక్షణేసాధుః శరణ్యః రక్షణక్షమః+ తత్ర
సాధురితి యప్రత్యయః- సశిశుపాలఃశరణంరక్షితారమాగతాన్, ప్రాప్తాన్ ॥ ని॥
శరణంగృహరక్షిత్రోఃశరణంరక్షణేగృహ ఇత్యుభయత్రాపివిశ్వః,ద్విషఃశత్రూన్
తరుణాన్ యూనోఽపి రక్షతి అతోనిశ్శఙ్కంశరణమాగచ్ఛేత్యర్థః ॥ ౫౪ ॥—— ॥
ననువయందోర్గ్రాహః కిలసోప్యతిక్షుభితః కిలకథంనః పాలయేదిత్యాశఙ్క్యా
హ ॥ నేతి ॥ స్వార్థపరాః స్వార్థనిష్ఠాః పరేశత్రవో మహతోఽధికస్యకథం- అశ
ఙ్కంనిశ్శఙ్కంయథాతథా అప్రియంఅపకారం నవిదధ్యుః నకుర్యుః కుర్యురే
వ కార్యవశాన్నహిమహతామిత్యర్థః, కిన్తుఉదారధీర్మహామతిః ॥ ని ॥ ఉ

తిం నతిమాత్రకేణ సః ॥౫౫॥ హితమప్రియమిచ్ఛసి శ్రుతం యది సంధత్స్వ పురా న నశ్యసి। అన్యథైరథ తుష్యసి ప్రియైర్జయతాజ్జవధావానీశ్వరః ॥౫౬॥ ప్రతిపక్షజిదప్యసంశయం యుధి చైద్యేన విజేష్యతే భవాన్ । గ్రసతే హి తమోపహం ముహుర్నను రాహ్వాహ్వమహర్పతిం తమః ॥౫౭॥ అచిరాజ్జితమీనకేతనో విలసన్వృ

దారోదాత్తమహారత్యమరః, స రాజా కుపితోపి నతిమాత్రకేణ ప్రణతిమాత్రకేణ అనునీతిం అనునయం భజతే అనుగృహ్ణాతీత్యర్థః- ప్రణిపాతప్రతీకారస్సంరమ్భోహి మహాత్మనాం ఇతి భావః ॥౫౫॥—॥ కింబహునాలవాయం హితోపదేశసజ్జ్రిహాఇత్యాశఙ్క్యాహ ॥ హితమితి॥ అప్రియం శ్రుతం, హితమిచ్ఛసియది అప్రియం శ్రుతమాత్రాదాకర్ణితం గ్రహీతుమిచ్ఛసి చేదిత్యర్థః- సంధత్స్వ వరాజ్ఞా సన్ధేహి పురా న నశ్యసి న నంక్ష్యసి అన్యథా వినంక్ష్యసీత్యర్థః+యావత్పురానిపాతయోర్లడితి భవిష్యదర్థే లట్, అథేతి పక్షాన్తరే ఉక్తేత్యర్థః - అన్యథైరసత్యైః ప్రియైస్తుష్యసి యది జయతాత్ జయ+తుహ్యోస్తాతఙ్ఙాశిష్యన్యతరస్యామితి హేస్తాతఙాదేశః జీవ అవనీశ్వరః సార్వభౌమో భవ - తత శ్శిక్తైభిః ప్రియాలాపైః అప్రియమపి ప్రియమేవ గృహాణేతి భావః ॥౫౬॥—॥ నను కంసాద్యనేకవీరవిజయీ కృష్ణః కథం విజేష్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ ॥ ప్రతిపక్షేతి ॥ ప్రతిపక్షజిదనేకారిహన్తాపి భవాన్ యుధి యుద్ధే చైద్యేన శిశుపాలేన విజేష్యతే హనిష్యత ఇత్యర్థః + జయతేః కర్మణి ల్లృట్ శేషే ప్రథమః అసంశయం సంశయో నాస్తి అర్థాభావేవ్యయీభావః- నను అజ్ఞతమాంస్యపహన్తీతి తమోపహం సర్వతమోపహారిణమ్ + అపేక్లేశతమసోరితి హన్తేర్డప్రత్యయః అహ్నాంపతిం అహర్పతింహార్యమ్ + అహరాదీనాం పత్యాదిషూపసంఖ్యానమితి వైకల్పికో రేఫాదేశః రాహ్వాహ్వం రాహ్వాఖ్యం తమః ॥ ని ॥ ఆఖ్యా హ్వా అభిధానం చేత్యమరః ముహుః గ్రసతే గిలతి హి, అత్ర హరిసూర్యయోః రాహుచైద్యయోశ్చ వాక్యభేదేన బింబప్రతిబింబకరణాత్ దృష్టాన్తాలఙ్కారః ॥౫౭॥—॥ కించ న భవానేకఏవ రాజ్ఞా విజేష్యతే కింతు సహైర్వృష్ణ్యాదవైస్సహేత్యాహ ॥ అచిరాదితి ॥ సక్షితిపః రాజా అచిరాదవిలంబితమేవ జితో మీనకేతనః- కాష్ణిః ప్రద్యుమ్నః స్మరశ్చ యేన సః వృష్ణయో యాదవభేదాస్తేషాం గణైరోఘైర్నమస్కృతో భీత్యా ప్రణతస్సన్- అతఏవ విలసన్- దీప్యమానః అన్యత్ర వృష్టీతిపదచ్ఛేదః వృష్టిః ఉక్షణి

ష్ణిగణైర్నమస్కృతః । క్షితిపః క్షపితోద్ధతాంధకో హరలీలాం స విడంబయిష్యతి॥ నిహతోద్ధతదుష్టకుంజరాద్దధతో భూరియశః క్రమార్జితమ్ । న బిభేతి రణే హరేరపి క్షితిపః కా గణనాన్యవృష్ణిషు ॥౪౯॥ న తదద్భుతమస్య యన్ముఖం యుధి పశ్యంతి భియా న శత్రవః । ద్రవతాం న ను పృష్ఠమీక్షతే వదనం సోఽపి న జాతు విద్విషామ్ ॥౫౦॥ ప్రతనూల్లసితాచిరద్యుతః శరదః ప్రాప్య విఖండితాయుధాః । దధతేఽరిభిరస్య తుల్య

విలసన్ వృషారూఢ ఇత్యర్థః గణైః ప్రమథైః నమస్కృతః ॥ ని ॥ గణాః ప్రమథసంఖ్యౌఘా ఇతి వృష్ణోక్షి సుకృతేన్ద్రయోరితి చ వైజయన్తీ క్షపితా నాశితా ఉద్ధతా దృప్తా అన్ధకా యాదవభేదాః అన్యత్రాన్ధకోఽసురో యేన స సన్ హరలీలాం శంభువిభ్రమం విడంబయిష్యత్యనుకరిష్యతి అత్ర హరస్య లీలామివ లీలామితి సాదృశ్యాక్షేపాన్నిదర్శనా శ్లేషసంకీర్ణా ॥ ౪౮ ॥—॥ నను దేవాసురైరప్యజయ్యా యాదవాః కథం తేన విజేష్యన్త ఇత్యత్రాహ ॥ నిహతేతి ॥ క్షితిపశ్చైదిపో నిహత ఉన్మదో దుష్టః కుంజరః కువలయాపీడాఖ్యో యేన తస్మాత్ అన్యత్ర హతానేకమత్తమాతఙ్గాత్ అతఏవ క్రమార్జితం క్రమైస్త్రిభిః పాదవిక్షేపైరన్యత్ర పరాక్రమైశ్చార్జితం భూరి యశః దధతః హరేః కృష్ణాత్ - సింహాచ్చేతి ధ్వనిః రణే న బిభేతి, అస్యైతాదృశశ్చైద్యస్య వృష్ణిషు యాదవేషు మేషేషు చ ॥ ని ॥ వృష్ణిస్తు యాదవే మేషే ఇతి విశ్వః; కా గణనా కృష్ణమగణయతో యాదవాః కే ఇత్యర్థః అన్యత్ర కుంజరఘాతినః సింహస్య కా కథా మేషేష్విత్యర్థాంతరప్రతీతేః ధ్వనిరేవ న శ్లేషః- హరేః వృష్ణిష్వితి చ విశేష్యస్యాపి శ్లిష్టత్వాత్ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషే తదనంగీకారాదిత్యుక్తం ప్రాక్ ॥ ౪౯ ॥—॥ హరేరపి న బిభేతీత్యుక్తం తదేవ సంభావయితుం తస్య పరాక్రమానా సర్గసమాప్తేర్వర్ణయతి ॥ నేతి ॥ యుధి శత్రవో భియా అస్య ముఖం న పశ్యన్తీతి యత్తన్నాద్భుతం- కుతః సోఽపి ద్రవతాం భయాత్పలాయమానానాం విద్విషాం పృష్ఠం కాయపశ్చాద్భాగం ఈక్షతే జాతు కదాచిదపి వదనం నేక్షతే ఖలు ద్వయోరన్యతరవైముఖ్యేఽప్యన్యోన్యముఖవిలోకనాసంభవాత్స్వయం విముఖానాం విద్విషాం అభిముఖస్యాప్యస్య ముఖాదర్శనం నాద్భుతమిత్యర్థః- అతఏవ వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గమ్ ॥ ౫౦ ॥—॥ ప్రేతి ॥ శరదం శరదృతుం ప్రాప్య విఖండితాయుధాః- ఖండితేన్ద్రచాపాః అన్యత్ర శరాన్ దధాతీతి శరదస్తం శరదం శరవర్షిణం ప్రాప్య ఖండితశస్త్రాః ప్రతనూల్లసితాచి

తాంయదినాసారభృతఃపయోభృతః ॥౬౧॥ మలినంరణరేణుభిర్ముహుర్ద్విష
తాంక్షాలితమంగనాశ్రుభిః । నృపమౌళిమరీచివర్ణకైఃఖలుయస్యాంఘ్రియుగం
విలిప్యతే ॥౬౨॥ సమరాయనికామకర్కశంక్షణమాకృష్టముపైతియస్యచ । ధ
నుషాసమమాశువిద్విషాంకులమాశంకితభంగమానతిమ్ ॥ ౬౩ ॥ తుహినాంశుమ
మునుహృజ్జనాఃకలయంత్యుష్ణకరంవిరోధినః । కృతిభిఃకృతదృష్టివిభ్రమాః స్ర

రద్యుతః అత్యల్పస్ఫురితవిద్యుతః అన్యత్రప్రతనూల్లసితాఃస్వల్పోల్లసితాస్తేచతే
అచిరద్యుతోఽస్థిరకాంతయః పయోభృతో మేఘాఆసారభృతః తీవ్రవృష్టిమంతః న
యదిశరదివృష్టిశూన్యత్వాదితిభావః అన్యత్రసుహృద్బలశూన్యాఇత్యర్థః ॥ని॥ ఆ
సారస్సైన్యప్రసరణే వేగవృష్టౌసుహృద్బలఇతివైజయంతీ-అస్యారిభిస్తుల్యతాం
దధతే- అత్రపయోభృతాముపమానానాముపమేయభావోక్తేః ప్రతీపాలంకా
రః- తేషామాసారసంబంధేపి సంభావనయాతదసంబన్ధోక్తేరతిశయోక్తిభేదశ్చేతి
సంకరః ॥ ౬౧ ॥—॥ త్రిభిర్విశేషకమాహ ॥ మలినమిత్యాది ॥ ముహురసకృ
త్, రణరేణుభిర్మలినం- అతఏవద్విషతామంగనాశ్రుభిఃక్షాలితం - నాహత్వా
శీఘ్రంరణాన్నివర్తతఇతిభావః యస్యాంఘ్రియుగంచరణయుగలం- 'అథరేణుక్షాళ
నానంతరంనృపాణాం ప్రణమతాంరాజ్ఞాం మౌళిమరీచయోముకుటమణిరశ్మయః
తైరేవవర్ణకైర్విలేపనైః ॥ ని ॥ విలేపనంచందనేచ వర్ణకఇతివిశ్వః- విలిప్య
తే విశిష్యతే- అత్రాంఘ్రియుగస్య విశేషణమహిమ్నాస్నాతానులిప్తపురుషసా
మ్యప్రతీతేస్సమాసోక్తిః ॥ ౬౨ ॥—॥ సమరాయేతి ॥ కించేతిచార్థః - నికా
మకర్కశమతికఠినం దుర్ధర్షమిత్యర్థః, సమరాయసంప్రహారాయాకృష్టమా
హూతమావర్జితంచ సత్ క్షణంఆశంకితభంగఃమనసాప్రేక్షితస్వపరాజయం-
అన్యత్రాతికర్షణాత్సంభావితదలనంయస్యవిద్విషాంకులం ధనుషాసమమాశుఆ
నతిం నమ్రతాముపైతి అత్రధనుర్నమనకార్యస్య ద్విషన్నమనస్య తత్ సహ
భావోక్త్యాకార్యకారణయోః పౌర్వాపర్యనియమవిపర్యయ రూపాతిశయోక్తి
మూలాసహోక్తిరలంకారః ॥ ౬౩ ॥—॥ తుహినేతి ॥ అమునేవంవిధంచైద్యం
సుహృజ్జనాః- తుహినాంశుంకలయంతి ఆహ్లాదకత్వాచ్చంద్రంమన్యంతే - విరో
ధినః ఉష్ణకరంతాపకరత్వాత్తపనంకలయంతి- ఏకస్యానేకత్వేచ ప్రతీతిముపమి
మీతే- కృతిభిఃకుశలైరైంద్రజాలికాదిభిః కృతదృష్టివిభ్రమాః- జనితదృష్టివిపర్య

జమేకేభుజగంయథాపరే ॥౬౮॥ దధతోసులభక్షయాగమా స్తనుమేకాంతరతా మమానుషీమ్ । భువినక్వచనప్రతిష్ఠితాః సదృశాయస్యసురైరరాతయః॥౬౯॥ అతివిస్మయనీయకర్మణోనృపతేఃపశ్యవిరోధికీదృశమ్ । యదముక్తనయోనయత్యసావహితానాంకులమక్షయంక్షయమ్ ॥ ౭౦ ॥ చలితోర్ధ్వకబంధసంపదోమకరవ్యూహనిరుద్ధవర్త్మనః । అతరత్స్వభుజౌజసాముహుర్మహతస్సంగరసాగరా న

యా ఏకేనరాః యథాస్రజంమాలాంకలయంతి - యథాఅపరేభుజగంకలయంతి- ఏకమేవరజ్జ్వాదికమితిశేషః ఉపమాలంకారః- సచైకస్యనిమిత్తవశాద్గ్రహీతృభేదేన అనేకధోల్లేఖనాత్మకే నోల్లేఖనసంకీర్యతే ॥ ౬౮ ॥—॥ దధతఇతి ॥ అసులభక్షయాగమాః దుర్లభగృహప్రాప్తయః- అన్యత్రామరత్వాత్ దుర్లభనాశయోగాః ॥ ని ॥ నిలయాపచయాక్షయావిత్యమరః- ఏకాంతరతాంభయాద్విజనస్థానేనిరతాం- అమానుషీంకార్శ్యమాలిన్యాదినాపిశాచాదివత్ప్రతీయమానాం అన్యత్రైకాంతరతాం నియతసురతాం నిత్యభోగామమానుషీందివ్యాం తనుందధతోదధానాః- భువిక్వచనప్రతిష్ఠితాః రాజ్యభ్రంశాత్. క్వాపిస్థితిమప్రాప్తాః అన్యత్రచభువమస్పృశంతఇత్యర్థః యస్యారాతయః సురైఃసదృశాః అత్రాప్యముమితి పూర్వేణసంబంధఃశ్లిష్టవిశేషణోయముపమాశ్లేషఏవేత్యన్యే॥౬౯॥ అతీతి ॥ అతివిస్మయనీయకర్మణః అత్యంతవిస్మేతవ్యపౌరుషస్య+ స్మయతేరనీయర్ ప్రత్యయః- నృపతేశ్చైద్యస్య విరుణద్ధీతి విరోధిద్వేషిస్వరూపంకీదృశం నకించిదస్తీత్యర్థః-కుతఃయస్మాదముక్తనయోత్యక్తనీతిమార్గోఽసౌఅక్షయమవినాశిపూర్వం కేనాపిక్షయంనీతమిత్యర్థః, అహితానాంశత్రూణాంకులం శత్రుజాతంక్షయం నాశంనయతి- నీతిపౌరుషాభ్యాం ద్విషాం నిర్మూలయితురస్యకా విరోధివార్తేతిభావః- అక్షయమపిక్షయంనయతీతి విరోధస్యనేతృభేదేనపరిహారాద్విరోధాభాసాలంకారః ॥ ౭౦ ॥—॥ చలితేతి ॥ అసౌచైద్యశ్చలితాఃప్రవృత్తాఊర్ధ్వాఊర్ధ్వవస్థితాశ్చకబంధసంపదః శిరోహీనకలేబరసంపదస్తాఏవకబంధసంపదః ఉదకసమృద్ధయోయేషుతాన్ శ్లిష్టరూపకం ॥ ని ॥ కబంధంసలిలేప్రోక్తమపమూర్ధకలెబరఇతి వైజయంతీ- మకరవ్యూహాః మకరాకారసైన్యవిన్యాసాః తఏవమకరవ్యూహాయాదస్సమూహాఇతి శ్లిష్టరూపకం ॥ని॥ వ్యూహౌసమూహవిన్యాసావితి వైజయంతీతైఃనిరుద్ధవర్త్మనోనిరుద్ధప్రవేశమార్గాన్ అత

షా ॥౬౭॥ న చికీర్షతి యస్స యోద్ధతో నృపతి స్తచ్చరణోపగం శిరః । చరణం కురుతే గత స్మయః స్వమసావేవ తదీయమూర్ధని ॥౬౮॥ స్వభుజద్వయకేవలాయుధశ్చ తురంగామపహాయ వాహినీమ్ । బహుశస్సహ శక్రదంతినా స చతుర్దంతమగచ్ఛ దాహవమ్ ॥౬౯॥ అవిచాలితచారుచక్రయోరనురాగాదుపగూఢయోశ్శ్రియా।

ఏవమహతో దుస్తరాత్- సంగరసాగరాత్ - సమరసముద్రాత్ - స్వభుజౌజసా నిజభుజబలేనైవ ముహురసకృత్- అతరత్ భుజేనాబ్ధితరణమదృష్టచర మిత్యద్భుతమితి భావః- అత్రైకబంధా ఏవకబంధాః మకరవ్యూహా ఏవ మకరవ్యూహా ఇతి శ్లిష్టరూపకస్య సంగరేషు సాగరారోపణ హేతుత్వాత్కేవలశ్లిష్టపరంపరితరూపకమ్ ॥ ౬౭ ॥—॥ నేతి ॥ స్మయోద్ధతో గర్వేణ దుర్వినీతో యోనృపతిః శిరో నిజోత్తమాంగం. తస్య శిశుపాలస్య చరణముపగచ్ఛతీతి తచ్చరణోపగం తత్పాదగతం + అన్యథాపి దృశ్యత ఇతి డప్రత్యయః- న చికీర్షతి కర్తుం నేచ్ఛతి-తదీయే తస్య నృపతేః సంబంధిని మూర్ధని గత స్మయో నిగర్వోసౌ శిశుపాల ఏవ స్వం చరణం కురుతే నిధత్త ఇత్యర్థః అనమ్రాన్ సద్యో నమయతి నమ్రాన్ నవతీతి చ తాత్పర్యమ్ ॥ ౬౮ ॥—॥ స్వేతి ॥ స చైద్యశ్చత్వార్యంగాని హస్త్యాదీని యస్యాస్తాం చతురంగాం వాహినీం సేనామపహాయ స్వభుజద్వయం - కేవలమేకమాయుధం యస్య సః శక్రదంతినా ఐరావణేన సహ. చత్వారో దంతా యస్మిన్ తం చతుర్దన్తం ఆహవం రణం బహుశో గచ్ఛత్ - చతుర్దంతేన శక్రదంతినా దోర్ద్వయేన యోద్ధుం చైద్యం వినాకోన్యశ్శక్త ఇతి భావః, దన్తినో రాహవశ్చతుర్దన్త ఇత్యుక్తం దన్త్యదంతినోరపి చతుర్దంత ఇతి విరోధః- న చ శక్రదంతినేతి పరిహృతః తస్య చతుర్దంతత్వాదితి విరోధాభాసః ॥ ౬౯ ॥—॥ అవిచాలితేతి ॥ అవిచాలితం పరైరపర్యాసితం అత ఏవ చారుశోభనం చక్రం సుదర్శనం రాష్ట్రం చ యయోస్తయోః ॥ ౭౦ ॥ చక్రం రాష్ట్రరథాంగయోరితి విశ్వః- శ్రియా కమలయా సంపదా చానురాగాదుపగూఢయోరాశ్లిష్టయోర్యువయో స్తవ తస్య చ + త్యదాదీని సర్వైర్నిత్యమిత్యేకశేషః, ఇదమేవ భిద్యతే విశిష్యతే. కర్తరి కర్తరి లట్ । కిం తదిత్యాహ త్వం ఉపగత ఇంద్రం ఉపేంద్ర ఇంద్రానుజః తదనుచర ఇతి యావత్ స తు అతిక్రాన్త ఇంద్రం అతీంద్ర ఇంద్రవిజయీతి యావత్. ఇదమేవ భిద్యత ఇతి సంబంధః ఇంద్రకింకరేంద్రజయినోః కా సామ్యకథేతి భావః, అత్రోపమానాత్ - కృష్ణాదుపమే

యువయోరిదమేవభిద్యతే యదుపేంద్రస్త్వమతీంద్ర ఏవసః ॥౨౦॥ భృతభూతిరహీనభోగభాగ్విజితానేకపురోపి విద్విషామ్ ।రుచిమిందుదలేకరోత్యజః పరిపూర్ణాం దురుచిర్మహీపతిః ॥ ౨౧ ॥ నయతిద్రుతముద్ధతిశ్రితః ప్రసభంభంగమభంగురోదయః । గమయత్యవనీతలస్ఫురద్భుజశాఖంభృశమన్యమున్నతిమ్॥౨౨॥అధిగమ్యచ

యస్యచైద్యస్యాధిక్యాద్భేద(ప్రా)ధాన్యసాధర్మ్యోక్తేర్వ్యతిరేకాలంకారః॥౨౦॥ కించత్వత్తోప్యధికోరాజేత్యవాచ్యోయమర్థః - యదీశ్వరాదప్యధిక ఇత్యాహ॥ భృతేతి ॥ భృతాభూతిర్భస్మసంపచ్చయేనసః భృతభూతిః ॥ ని ॥ భూతిర్భస్మని సంపదీత్యమరః- అహీనాంభోగినామినః అహీనః శేషః తస్యభోగంకాయంభజతీత్యహీనభోగభాక్ శేషభూషణ ఇత్యర్థః అన్యత్రనహీనమహీనమనూనంభోగం సుఖానుభవం భజతీతి అహీనభోగభాక్ ॥ ని ॥ భోగస్సుఖేస్త్ర్యాదిభృతావహేశ్చఫణకాయయోరిత్యమరః - విద్విషాంవిజితానేకపురః విజితానేకవిద్విట్పుర ఇత్యర్థః - ఏకత్రత్రిపురవిజయాదన్యత్ర శత్రునగరవిజయాచ్చేతిభావః సాపేక్షత్వేపి గమకత్వాత్సమాసః, ఏవంభూతోప్యజో హరః ॥ ని ॥ అజావిష్ణుహరచ్ఛాగా ఇత్యమరః. ఇందుదలే చంద్రఖండే విషయేరుచిమభిలాషంకరోతి ఇందుదలేయారుచిః శోభాతాంకరోతిదధాతీతిచార్థః సామాన్యశబ్దేన విశేషలక్షణాత్,మహీపతిస్తుపరిపూర్ణాందోరుచిరివరుచిః శోభాయస్యసః తస్మిన్రుచిరభిలాషోయస్యేతిచపరిపూర్ణేన్దురుచిః ॥ ని ।రుచిర్మయూఖశోభాయామభిషంగాభిలాషయోరితివిశ్వః- అత్రహరః ఖండేందురుచిః రాజాపూర్ణేందు రుచిరితి వ్యతిరేకః సచరుచ్యోరభేదాధ్యవసాయాదితిశ్లేష మూలాభేదాతిశయోక్తి సంకరః ॥ ౨౧ ॥—॥ అథచతుర్భిః కాలాపకమాహ ॥ నయతీత్యాది ॥ యః తటద్రుమైః సరితాంపూరఇవభూభృతాంగణైః క్రీడతీతిచతుర్థేవక్ష్యతి। తత్క్రీడాప్రకారంత్రిభిర్వర్ణయతి ॥ అభంగురోదయః స్థిరవృద్ధిః యఉద్ధతిశ్రితఔద్ధత్యభాజః అనమ్రానితియావత్ + శ్రియతేః క్విప్ - నృపాన్ద్రుమాంశ్చేత్యర్థః ద్రుతం శీఘ్రంప్రసభంప్రసహ్యభంగంనయతి అవనీతలేస్ఫురంత్యౌభుజౌశాఖేఇవ భుజశాఖేయస్యతం భుజౌప్రసార్యభువిప్రణిపతితమిత్యర్థః- అన్యంనృపంద్రుమంవేతసాదికంచభృశమున్నతింగమయతి ॥ ౨౨ ॥—॥ అధిగమ్యేతి ॥ కించేతిచార్థః అంతరామండలమధ్యే ఆలవాలమధ్యేచరంధ్రమవకాశంసుషిరంచాధిగమ్యాలం

రంధ్రమంతరాజనయన్మండలభేదమంతతః । ఖనతి క్షతసంహతి క్షణాదపి మూలాని మహాంతి కస్యచిత్ ॥ ౨౩ ॥ ఘనపత్త్రభృతోఽనుగామినస్తరసాకృష్య కరోతి కాంశ్చన । దృఢమప్యపరం ప్రతిష్ఠితం ప్రతికూలం నితరాం నిరస్యతి ॥ ౨౪ ॥ ఇతి పూర ఇవోదకస్య యస్సరితాం ప్రావృషిజస్తటద్రుమైః । క్వచనాపి మహాన్నఖండితప్రసరః క్రీడతి భూభృతాం గణైః ॥ ౨౫ ॥ అలఘూపలపఙ్క్తిశాలినీః పరితో రు

తతః సమంతతః మండలస్యామాత్యాదిచక్రస్య భేదముపజాపం జనయన్-అన్యత్ర మండలస్యాధారదేశస్య భేదం విదారణం కుర్వన్నిత్యర్థః- క్షతా సంహతిరైకమత్యం మూలానాం సంశ్లేషశ్చ యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా క్షణాత్కస్యచిద్రాజ్ఞః- ద్రుమస్య చ మహాంతి మూలాని ముఖ్యాన్ జనానపి ఖనతి తాపయతి- అన్యత్రాంఘ్రీనపి ఖనత్యవదారయతి ॥ ౨౩ ॥—॥ ఘనేతి ॥ ఘనాని సాంద్రాణి పత్త్రాణి వాహనాని పర్ణాని చ బిభ్రతీతి ఘనపత్త్రభృతః కాంశ్చన నృపాన్ ద్రుమాంశ్చ- తరసా బలేన వేగేన చ ॥ ౫ ॥ తరసీ బలరంహసీ ఇతి విశ్వః - ఆకృష్యానుగామినోఽనుచరాన్ కరోతి- దృఢం యథా తథా ప్రతిష్ఠితం ప్రతిష్ఠాం గతమపి ప్రతికూలం ప్రాతికూల్యభాజం, అపరం నృపం ద్రుమం చ నితరాం నిరస్యతి ఉత్పాట్యాన్యతః క్షిపతి ద్రుమపక్షే ప్రతికూలం కూలే క్షిపతీతి చార్థః ॥ ౨౪ ॥—॥ ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం క్వచనాప్యఖండితప్రసరః సర్వత్రాఖండితప్రవృత్తిరిత్యర్థః- మహాన్ యశ్శిశుపాలః ప్రావృషి జాతః ప్రావృషిజః+ సప్తమ్యాం జనేర్డ ఇతి డప్రత్యయః ప్రావృట్ శరత్కాలదివాం జే ఇత్యలుక్- ప్రావృషిక ఇతి పాఠే తత్ర జాత ఇత్యర్థే ప్రావృష ష్ఠగితి రక్ ప్రత్యయః రస్యేకః సరితాముదకస్య పూరస్తటద్రుమైరివ భూభృతాం రాజ్ఞాం గణైః సాధనైః క్రీడతి మహతః కుకురేత్యాగామిశ్లోకే సమహీపతిరిత్యనేనాస్య సంబన్ధః ॥ ౨౫ ॥—॥ అథ త్రిభిర్విశేషకమాహ ॥ అలఘ్వీత్యాదినా - యస్యారిస్త్రియః సంపద్యనుభూతమాపద్యప్యనుభవంతీతి వక్ష్యతి తత్ప్రకారమేవాహ ॥ అధిరూఢనితంబభూమయః ఉన్నతశ్రోణిభాగాః అలఘుభిః ఉపలానాం మణీనాం పాషాణానాం చ పఙ్క్తిభిః శాలన్త ఇతి తచ్ఛాలినీః ॥ ౫ ॥ ఉపలౌ మణిపాషాణావితి విశ్వః పరితో రుద్ధమావృతం నిరంతరం సాంద్రం సన్నిహితం చ అంబరం వస్త్రమాకాశం చ యాభిస్తాః అధిరూఢనితంబభూమీరాక్రాంతశ్రోణిభాగాః ప్రాప్తకటకాశ్చేతి విభక్తివిపరిణామః, మేఖలా రశనాః పర్వతమధ్య

ర్ధనిరంతరాంబరాః । అధిరూఢనితంబభూమయోనవిముంచంతి చిరాయమేఖలాః ॥ ౭౮ ॥ కటకానిభజంతిచారుభిర్నవముక్తాఫలభూషణైర్భుజైః । నియతందధలేచచిత్రకైరవియోగంపృథుగండశైలతః ॥ ౭౯ ॥ ఇతియస్యససంపదఃపురాయదవాపుస్సదనేషువైరి(స్త్రి)యః స్ఫుటమేవసమస్తమాపదాతదిదానీమవనీధ్రమూర్ధసు ॥ ౮౦ ॥ మహతఃకురురాంధకద్రుమానతిమాత్రందవవద్దహన్నపి । అతిచిత్రమిదంమహీపతిర్యదకృష్ణాంపృథివీంకరిష్యతి ॥ ౮౧ ॥పరితఃప్రమితాక్షరాపిసర్వంవిషయంప్రాప్తవతీగతాప్రతిష్ఠామ్ । నఖలుప్రతిహన్యతేకుతశ్చిత్పరి

భూమీశ్చ చిరాయనవిముంచంతి, అత్రసంపదాపద్విషయత్వేనోభయీనామపి మేఖలాదీనాంవర్ణ్యత్వేన ప్రకృతత్వాత్ కేవలప్రకృతగోచరః శ్లేషః ॥౭౮॥—॥ కటకానీతి ॥ కించ ॥ నవముక్తాఫలాని నూతనమౌక్తికాని భూషణానియేషాంతైః చారుభిఃభుజైః,కటకానివలయానిభజంతిఅన్యత్రనవముక్తాన్యచిరత్యక్తానికుతఃఅఫలానివైధవ్యాన్నిష్ఫలానిభూషణాన్యాభరణానియైస్తైర్భుజైరుపలక్షితాఃకటకానితటానిభజంతి కించేతిచార్థః-పృథుగండశైలతఃపృథుషుగండశైలేషుగండస్థలేషు చిత్రకైః పత్రరచనాభిర్నియతమవియోగం సంపర్కందధతే, అన్యత్రమృతస్థలోపలేషు చిత్రకైః మృగవిశేషైఃసహవాసందధతే-అత్రాపికేవలప్రకృతగోచరః శ్లేషః ॥ ౭౯ ॥—॥ ఇతీతి ॥ యస్యారి(స్త్రి)యః పురాపూర్వంససంపదఃస(శ్రీ)కాః సదనేషుస్వభవనేషు యదవాపుర్మేఖలాదికమనుబభూవుః, సమస్తమశేషం తదిదానీమాపదాఅవనీధ్రమూర్ధసుశైలశృంగేషుఇతీత్థంస్ఫుటమేవాపుః నహ్యస్యవైరిణాంజీవితాశేతిభావః, అత్రాపియదర్థస్యోత్తరశ్లోకేనాన్వయః ॥ ౮౦॥—॥ మహతఇతి ॥ యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ సమహీపతిర్మహతోధికాన్, కురూశ్చాంధకాశ్చ యాదవభేదాస్తానేవ ద్రుమాన్ అతిమాత్రందవవత్ దవాగ్నివత్ ॥ని॥ దవదావౌవనారణ్యవహ్నీఇత్యమరః దహన్నపి- అవనీమకృష్ణామశ్యామాంకరిష్యతీతియత్- ఇదమతిచిత్రంవిరుద్ధమిత్యర్థః- కృష్ణరహితామిత్యవిరోధః- అతఏవవిరోధాభాసోలంకారః, కురురాంధకైస్సహకృష్ణంహనిష్యతీతిశ్లేషార్థః ॥ ౮౧ ॥—॥ అథయుగ్మేనాహ ॥ పరితఇతి ॥ ప్రకర్షేణమితాక్షరాప్రమితాక్షరాపి ఏకత్రమితభాషిత్వాదన్యత్రతు సూత్రత్వాత్స్వల్పాక్షరాపి- సర్వంవిషయంరాష్ట్రంకార్యప్రదేశంచ పరితోవ్యాప్తవతీస

భాషేవగరీయసీయదాజ్ఞా ॥ ౮౦ ॥ యామూఢవానూఢవరాహమూర్తిర్ము
హూర్తమాదౌ పురుషఃపురాణః । తేనోహ్యతేసాంప్రతమక్షతైవక్షతారిణా
సమ్యగసౌపునర్భూః ॥ ౮౧ ॥ భూయాంసఃక్వచిదపికామమస్ఖలంతస్తుంగత్వంద
ధతిచయద్యపిద్వయేపి । కల్లోలాస్సలిలనిధేరవాప్యపారంశౌర్యంతేనగుణమహో

ర్భత్రిప్రవృత్తేత్యర్థః ప్రతిష్ఠాంప్రామాణ్యంస్థితింగతా – గరీయసీభూయిష్ఠాధా
యవాజ్ఞాయస్య రాజ్ఞశ్శాసనం పరిభాషాచ అనియమనివారకోన్యాయవిశేషః
సేవకుతశ్చిత్- కుత్రాపినప్రతిహన్యతే ఖలునబాధ్యతేహి- పరిభాషాహ్యేకదేశే
స్థితా సర్వంశాస్త్రమభిజ్వలయతి ప్రదీపవత్ ఇతిభాష్యకారః, ఇకోగుణవృద్ధీ
ఇత్యాదికాపరిభాషా।సిచివృద్ధిరిత్యాదిఃవిషయః, ఉపమాలంకారః- ఔపచ్ఛందసి
కంవృత్తమ్ ॥ ౮౦ ॥—॥ యామితి ॥ యాంభువమాదౌపూర్వం - పురాణపురు
షోవిష్ణుః- ఊఢవరాహమూర్తిః- ధృతవరాహశరీరస్సన్ నతుస్వరూపేణేతి
భావః, ముహూర్తంక్షణమాత్రంఊఢవాన్- ధృతవాన్ క్షతారిణాసంహృతసక
లవిపక్షేణ అతఏవతేన పునస్తేనరాజ్ఞాఅవికృతేనేతిభావః అక్షతైవవిపక్షైరనుప
ద్రుతైవసతీవ రాహోద్ధరణాతుహిరణ్యాక్షాదిభిః దంష్ట్రయాక్షతేతిభావః అసౌ
భూః- సాంప్రతమద్యాపినతు ముహూర్తమితిభావః సమ్యక్ యథాశాస్త్రం
ఉహ్యతే ధార్యతే + వహేఃకర్మణిలట్ వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం అ
త్రరాజ్ఞోవిష్ణోరాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకః- అత్రధ్వనిః పురాణపురుషః కశ్చి
ద్వృద్ధః సచోఢవరాహమూర్తిః- వరాహవికృతాకృతిరిత్యర్థః యామాదౌప్ర
థమంముహూర్తమూఢవాన్ పరిణీతవానేవ నతుజీవితవానితిభావః అతఏవఅక్ష
తాపూర్వేణ భర్త్రాఅక్షతయోనికా, అతఏవాసౌ పూర్వోఢాక్షతారిణాశౌర్యా
దిగుణాఢ్యేనేత్యర్థః తేనకేనచిద్యూనాసాంప్రతం పునరుహ్యతే పునఃపరిణీయ
తే * సాచేదక్షతయోనిస్స్యాత్పునస్సంస్కారమర్హతీతి స్మరణాదితిభావః సా
పునర్భూరుచ్యతే ఇత్యపియోజ్యం ॥ ని ॥ పునర్భూర్దిధిషూరూఢాద్విస్తస్యాది
ధిషుఃపతిరిత్యమరః- అత్రాభిధాయాః ప్రకృతార్థఏవ నియంత్రణాదప్రకృతా
ర్థప్రతీతేర్ధ్వనిరేవ॥౮౧॥—॥భూయాంసఇతి॥ ద్వయేపిసముద్రోర్మయోగుణో
ర్మయశ్చేతిద్విత్వతయా అప్యూర్మయఇత్యర్థః + ద్వేస్తయప్- తస్య ద్విత్రిభ్యామి
త్యనేన అయజాదేశః ప్రథమచరమేత్యాదినాజసి విభాషాసర్వనామసంజ్ఞా-భూ

ర్మయస్తదీయాః ॥ ౯౨ ॥ లోకాలోకవ్యాహతం ఘర్మరశ్మేశ్శాలీనం వా ధామ నాలం ప్రసర్తుమ్ । లోకస్యాగ్రే పశ్యతో ధృష్టమాశు క్రామత్యుచ్చైర్భూభృతో యస్య తేజః ॥ ౯౩ ॥ విచ్ఛిత్తిర్నవచందనేన వపుషో భిన్నోఽధరోఽలక్తకైశ్చాచ్ఛాచ్ఛ

యాంసో బహుతరాః- క్వచిదప్యస్ఖలంతో ప్రతిహతప్రసరా ఇత్యర్థః - కామం తుంగత్వంచ దధతి యద్యపి దధత్యేవ ॥ ని ॥ యద్యపీత్యవధారణే ఇతి కేశవః తథాపీతి శేషః, సలిలనిధేః సముద్రస్య కల్లోలా మహోర్మయః ॥ ని ॥ అథోర్మిషు మహత్సూల్లోలకల్లోలౌ ఇత్యమరః- పారం తీరమవాప్య శీర్యంతే విలీయంతే + శీర్యతేర్దైవాదికాత్కర్తరి లట్ తదీయా గుణమహోర్మయస్తు పారమవాప్యాపి న శీర్యంతే- అత్ర గుణమహోర్మీణాం భూయస్త్వాదిసాధర్మ్యేఽప్యభంగురత్వేన సముద్రోర్మ్యాధిక్యాద్వ్యతిరేకః- అనేన రాజ్ఞోపి సముద్రాదాధిక్యం వ్యజ్యతే ప్రహర్షిణీవృత్తమ్ ॥ ౯౨ ॥——॥ అథ యుగ్మేనాహ ॥ లోకాలోకేత్యాది ॥ లోక్యతే న లోక్యతే చ పార్శ్వాంతరేణేతి లోకాలోకః ॥ ని ॥ లోకాలోకశ్చక్రవాల ఇత్యమరః విశేషణసమాసః తేన వ్యాహతం నిరుద్ధప్రసారం లోకస్యాలోకేన చక్షుః ప్రకాశేన వ్యాహతమిత్యపి స్ఫురతి, అత ఏవ శాలీనమధృష్టం వా లజ్జయా భగ్నధార్ష్ట్యమివేత్యర్థః + శాలీనకౌపీనే అధృష్టాకార్యయోరితి నిపాతః- ఇవార్థే వాశబ్దః తద్వదుత్ప్రేక్షాయాం ఘర్మరశ్మేర్ధామ తేజః పశ్యతో లోకస్యాగ్రే- ఉచ్చైర్భూభృతః పర్వతాన్- రాజ్ఞశ్చ ప్రసర్తుం వ్యాప్తుం నాలం న సమర్థం లోకాలోకవ్యాహతస్య లోకాగ్రేఽసంచరత్వాదిత్యర్థః - యస్య రాజ్ఞస్తు తేజః పశ్యతో లోకస్యాగ్రత ఏవ ధృష్టం- కేనాప్యవ్యాహతత్వాత్ ప్రగల్భం సత్ ఉచ్చైః భూభృతో రాజ్ఞః పర్వతాంశ్చాశు క్రామతి వ్యాప్నోతి- అత్ర ప్రతిహతప్రతాపత్వేన రాజ్ఞః సూర్యాదాధిక్యాద్వ్యతిరేకః సచ ద్వయోర్లోకాలోకయోర్ద్వయోర్నాం భూభృతాంచాభేదాధ్యవసాయాత్ శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యుత్థాపితయా శాలీనత్వోత్ప్రేక్షయా సంకీర్యతే - శాలినీవృత్తమేతత్ ॥ ౯౩ ॥——॥ విచ్ఛిత్తిరితి ॥ వపుషో నవచందనేన విచ్ఛిత్తిర్వియోగః ఆపది అన్యత్ర చందనాలేపనమితి యావత్ అధరోష్ఠః అలక్తకైః లాక్షారాగైర్భిన్నో వియుక్తః అన్యత్ర యుక్తః నయనే చ పతితాంజనే గలితకజ్జలే అత ఏవాచ్ఛాచ్ఛే అచ్ఛప్రకారే + ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్విర్భావః కర్మధారయవద్భావాత్సుపో లుక్

పతితాం జనేచ నయనే హ్యాణ్యోన్యలసన్మేఖలాః । స్తన్యస్తముక్తాహారముద్ఘటితో
చాభోగస్తదీయద్విషామిత్థం నిత్యవిభూషణాః సంపదివాపద్యపి సమ్పద్వావాపత్స్వపి ॥
వినిహత్య భవన్తమూర్జితశ్రీర్యుధి సద్యశ్శిశుపాలతాం యథార్థామ్ । రుదితాం
భవదంగనాగణానాం కరుణైస్సకరిష్యతేషా ॥ ౮౬॥....... ....

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే
శ్రీపదాంకే షోడశస్సర్గః

అన్యత్ర అచ్ఛాచ్ఛేనయనే పతితాం జనే హ్యప్రాంజనే హ్యాణ్యోన్యసిన్దూరాః - లస
న్మేఖలా న భవన్తీత్యలసన్మేఖలాః నిష్కేవలా ఇత్యర్థః - అన్యత్ర లసన్మేఖలా ఇతి ప
దచ్ఛేదః - ఉన్నతః కుచాభోగః, కుచవిస్తారో ముక్తికానాం హారం హారణం ప్రా
ప్తః అన్యత్ర ముక్తాకలాపం ప్రాప్తః ఇత్థముక్తరీత్యా తదీయద్విషాం యువతయః
సంపద్వాల్ సంపత్స్వేవ ఆపత్స్వపి నిత్యం విగతభూషణాః అన్యత్ర విశిష్టభూష
ణాః - సంపదీవాపద్యపి నిత్యవిభూషణాః - అత్రాపి పత్సంపదోః ప్రకృతాప్రకృత
యోః యువతిద్వారకోఽపి శ్లేషణశ్లేషః - శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం లక్షణము
క్తమ్ ॥ ౮౫ ॥—। సత్యమీదృశస్స్వైరాజా తతః కిమిత్యాశంక్య తత్ఫలితత్త్వమా
కర్ణయేత్యాహ - వినిహత్యేతి ॥ ఊర్జితశ్రీరధికైశ్వర్యోసౌ రాజా - యుధి భ
వంతం సద్యోవినిహత్య హత్వా ప్రరుదతాం క్రందతాం భవదంగనాగణానాం కరు
ణాంతఃకరణః కృపావిష్టచిత్తస్సన్ శిశుపాలతాం యథార్థాం కరిష్యతే అంగనా
గణాన్ ప్రతి తచ్ఛిశుపాలనేన నిజాం శిశుపాలసంజ్ఞామన్వర్థాం కరిష్యతీత్యర్థః-
అత్ర రోదనకరుణాపదార్థయోర్విశేషణగత్యా క్రమాత్కరుణా శిశుపాలనహేతు
త్వాత్కావ్యలింగయోస్సంకరః ఔపచ్ఛందసికం వృత్తమ్ ॥ ౮౬ ॥ ......

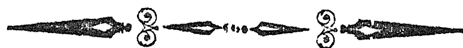
ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యా
యకోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘమహాకావ్య
వ్యాఖ్యానే సర్వంకషాఖ్యానే షోడశస్సర్గః

శ్రీరస్తు.

మాఘమహాకావ్యసవ్యాఖ్యానే సప్తదశసర్గప్రారంభః

ఇతీరితే వచసి వచస్వినామునా యుగక్షయక్షుభితమరుద్గరీయసి । ప్రచుక్షుభే సపదితదంబురాశినా సమం మహాప్రలయసముద్యతం సదః ॥ ౧ ॥ సరాగయా స్రుతఘనఘర్మతోయయా కరాహతిధ్వనితపృథూరుపీఠయా । ముహుర్ముహుర్దశనవిదంశితోష్ఠయా రుషా నృపాః ప్రియతమయేవ భేజిరే ॥ ౨॥ అలక్ష్యతక్షణదళితాంగదే గదే కరోదరప్రహతనిజాంసధామని । సముచ్ఛలచ్ఛకలితపాటలోపలైః

ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం వచస్వినా వాగ్మినా మనస్వినేతి పాఠే మనస్వినా ధీరేణ అమునా దూతేన యుగక్షయే కల్పాంతే క్షుభిత ఉద్వృత్తో మరుత్తద్వద్గరీయసి మహత్తరే వచసి ఈరితే ఉక్తే సతి సపది తదంబురాశినా యుగక్షయవార్ధినా సమం తుల్యం యథా తథా సదో హరేరాస్థానం- మహాప్రళయే సర్వసంహారే సముద్యత ముద్యుక్తం సత్ ప్రచుక్షుభే ప్రచుకోప కల్పాంతోద్వృత్తమహామారుతేన మహార్ణవ ఇవ తద్వచనేన తత్సదః క్షుభితమాసీదిత్యర్థః - ఉపమాలఙ్కారః రుచిరావృత్తమ్ * చతుర్గ్రహైరిహరుచిరాజభస్జగా ఇతిలక్షణాత్ ॥ ౧ ॥—॥ అథాష్టాదశభిః సభాక్షోభంవర్ణయతి ॥ సరాగయేత్యాది- నృపాః రాజానః సహ రాగేణ పాటలిమ్నా అనురాగేణచ సరాగయా + తేనసహేతి బహువ్రీహిః స్రుతంఘనంసాంద్రంఘర్మతోయం స్వేదోదకం యస్యాం సాతయాకరాహత్యా పాణితలాస్ఫాలనేన ధ్వనితం పృథుమహదూరుఃపీఠమివ ఊరుపీఠంయస్యాం తయా ముహుర్ముహుర్దశనవిదంశితోష్ఠయాదంతదష్టాధరయా రుషాప్రియతమయేవ భేజిరే ఆవిష్టాఆశ్లిష్టాశ్చ రౌద్రిస్థాయీక్రోధః ప్రాదుర్భూత ఇత్యర్థః- ఉపమాలంకారః (విఖండితోష్ఠయావిఘట్టితోష్ఠయేతిచపాఠాంతరం)॥౨ అథసప్తదశభిఃరాజ్ఞాంక్రోధానుభావానాహ ॥ అలక్ష్యతేత్యాది ॥ కరోదరప్రహతంపాణితలాస్ఫాలితంనిజమంసధామస్వాంసప్రదేశోయేనతస్మిన్ అతఏవక్షణాత్ దలితాంగదేభగ్నకేయూరేగదేగదాఖ్యకృష్ణానుజే సముచ్ఛలద్భిరుత్పత

స్ఫులింగవాన్ స్ఫుటమివ కోపపావకః ॥ ౩ ॥ అవజ్ఞయా యదహసదుచ్చకైర్బలః సముల్లసద్దశనమయూఖమండలః । రుషారుణీకృతమపి తేన తత్క్షణం నిజం వపుః పునరనయన్నిజాం రుచమ్ ॥ ౪ ॥ యయుత్పతత్పృథుతరహారమండలం వ్యవర్తత ద్రుతమభిహాతముల్ముకః । బృహచ్ఛిలాతలకఠినాంసఘట్టితం తతోఽభవద్భ్రమితమివాఖిలం జగత్ ॥ ౫ ॥ ప్రకుప్యతః శ్వసనసమీరణాహతిస్ఫుటోష్మభిస్తనువసనాంతమారుతైః । యుధాజితః కృతపరితూర్ణవీజనం పునస్తరాం వదనసరోజ

ద్భిః శకలితైః శకలీకృతైర్దలదంగదగళితైః పాటలోపలైః పద్మరాగైః కోపపావకః క్రోధాగ్నిః స్ఫులింగవానివ స్ఫుటమలక్ష్యతేత్యుత్ప్రేక్షా ॥౩॥ త్రిషు స్ఫులింగోఽగ్నికణ ఇత్యమరః ॥ ౩ ॥—॥ అవజ్ఞయేతి ॥ బలో బలభద్రః సముల్లసత్ సమంతతః ప్రసరద్దశనమయూఖమండలం దంతరశ్మిపటలం యస్య సః అవజ్ఞయా అనాదరేణ ఉచ్చైః అహసదితి యత్, తేన హసేన రుషా అరుణీకృతమపి నిజం వపుః తత్క్షణం తస్మిన్నేవ క్షణే + అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా- పునర్నిజాం రుచిం, ధావళ్యమేవానయత్ అత్ర వపుషః స్వధావళ్యత్యాగేన ప్రాప్తరోషారుణ్యస్య పునస్తత్త్యాగేన దంతధావళ్యస్య చ స్వీకారాత్ తద్గుణాలంకారః* తద్గుణః స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిరితి లక్షణాత్ (పునస్స్వగుణసంప్రాప్తిః పూర్వరూపముదాహృతమితి లక్షణాత్పూర్వరూపమిత్యన్యే) ॥౪॥ యదితి ॥ ఉల్ముకో నామ రాజా ఉత్పతదుల్లలత్- పృథుతరం హారమండలం ముక్తాకలాపో యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా అభిహాతం దూతాభిముఖం ద్రుతం వ్యవర్తత వివృత్త ఇతి యత్- తతో వివర్తనాదఖిలం జగత్ బృహతా శిలాతలకఠినేనాంసేన స్కంధేన ఘట్టితం సత్ భ్రమితమివాభవత్ వివర్తనవేగవశాత్తాదృశసంఘట్టనాద్భ్రమితమివాభూదిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౫ ॥—॥ ప్రకుప్యత ఇతి ॥ ప్రకుప్యతోఽతిక్రుధ్యతో యుధాజితో నామ రాజ్ఞో వదనసరోజం శ్వసనసమీరణస్య నిశ్వాసమారుతస్యాహతిభిః స్ఫుటః ప్రకటః ఊష్మా ఔష్ణ్యం యేషాం తైః తనువసనాంతమారుతైః సూక్ష్మవస్త్రాంచలవాతైః కృతం పరితూర్ణవీజనం శీఘ్రవిధూననం యస్య తత్- అతిశీఘ్రం వీజ్యమానమపీత్యర్థః పునస్తరాం పునరత్యంతం + అవ్యయఘాదామ్ప్రత్యయః అస్విదత్ - స్విద్యతి స్మ స్విదెల్ఞిపుషాదిత్వాదఙ్ ప్రత్యయః అత్రోష్మణో విశేషణగత్యా స్వేదహేతుత్వాత్కావ్యలింగం వీజనేఽపి స్వేద

మస్విదత్ ॥ ౬ ॥ ప్రజాపతిక్రతునిధనార్థముత్థితంవ్యతర్కయజ్జ్వరమివరౌద్రముద్ధతమ్ । సముద్యతంసపదివధాయవిద్విషామతిక్రుధంనిషధమనౌషధంజనః ॥౭॥ పరస్పరంపరికుపితస్యపేషతఃక్షతోర్మికాకనకపరాగపంకిలమ్ । కరద్వయంసపదిసుధన్వనస్స్వజైరనారతస్రుతిభిరధావ్యతాంబుభిః ॥ ౮ ॥ నిరాయతామనలశిఖోజ్జ్వలాంజ్వలన్నఖప్రభాకృతపరివేషసంపదమ్ । అబిభ్రమద్భ్రమదన లా

ఇతి విరోధః నతుతచ్ఛమఇతివిశేషోక్తిశ్చేతి సంకరః వీజనమిత్యజేర్విపూర్వస్య రూపమితి కేచిత్ తదానీంవ్యజనమితిస్యాత్ తస్మాద్వీజిరన్యఏవాయం చురాదిషు అన్వేషణీయః ॥ ౬ ॥—॥ ప్రజేతి ॥ జనఃసపదివిద్విషాం వధాయ సముద్యతముద్యుక్తం అతఏవాతిక్రుధమతిక్రోధమనౌషధమప్రతీకారమిత్యర్థః, నిషధంనిషధాఖ్యంనృపంప్రజాపతిక్రతునిధనార్థందక్షాధ్వరధ్వంసనార్థముత్థితం ఆవిర్భూతంఉద్ధతంతీవ్రమనౌషధంఅచికిత్స్యంరుద్రస్యేమంరౌద్రంరుద్రసంబన్ధినం జ్వరమివవీరభద్రరూపిణమిత్యర్థః వ్యతర్కయత్ - అత్రరాజ్ఞోపి ప్రజాపతిత్వాత్ పునఃప్రజాపతిక్రతునిధనార్థముత్థితస్సాక్షాద్దక్షాధ్వరవిధ్వంసీవీరభద్రఏవాయమితిఉత్ప్రేక్షితవానిత్యర్థః- ఉత్ప్రేక్షా ॥ ౭ ॥—॥ పరస్పరమితి ॥ పరికుపితస్యాతిక్రుద్ధస్యఅతఏవపరస్పరంపేషతఃపీడయతః కరద్వయమిత్యర్థాత్సిద్ధంసుధన్వనోరాజ్ఞః - క్షతానాంపిష్టానామూర్మికాణామంగులీయకానాం కనకపరాగేణ సువర్ణచూర్ణేనపంకిలంపంకవత్ పిచ్ఛాదిత్వాన్మత్వర్థీయ ఇలచ్ ప్రత్యయః ॥ ని ॥ అంగులీయకమూర్మికేత్యమరః - కరద్వయంపాణియుగ్మం సపదిస్వజైః కరద్వయజన్యైరేవానారతస్రుతిభిరవిరతస్రావైరంబుభిఃస్వేదోదకైరధావ్యతాక్షాల్యత+ధావుగతిశుద్ధ్యోరితిధాతోః కర్మణిలఙ్ అత్రోర్మికాణాంకరద్వయస్యచపరాగత్వపంకిలత్వాసమ్బద్ధేపిసంబన్ధోక్తైరతిశయోక్తేతయోస్సఙ్కరః ॥ ౮ ॥—॥ నిరితి ॥ ఆహుకిర్నామరాజానిరాయతాం ప్రసారితాంఅనలశిఖాఅగ్నిజ్వాలాతద్వత్ ఉజ్జ్వలాంజ్వలంతీభిర్నఖప్రభాభిఃకృతాపరివేషసంపత్- పరిధిశోభాయస్యాస్తాం - అతఏవభ్రమత●నలోల్ముకస్యాలాతస్యేవాకృతిః సంస్థానంయస్యాస్తాం ॥ ని ॥ అఙ్గారోలాతముల్ముకమిత్యమరః-ప్రతిశినీంజగద్దగ్ధుమివేత్యుత్ప్రేక్షా.అబిభ్రమత్ భ్రామయతి స్మ+భ్రమేర్ణౌచఙ్ దూతసంతర్జనాయ భ్రామ్యమాణాసఖప్రభాపటలజటిలాతర్జనీజగద్దాహాయ

ల్పుకాకృతింప్రదేశినీంజగదివవక్తుమాహుకిః ॥ ౯ ॥ ఉపరిక్షతామభజతమ స్తస స్తథాయథాపురాపరిచితదాహధార్ష్ట్యయా । భ్రువంపునస్సకామమున్మత్సరీకృతా యాహరోఽపినవ్యపహతవీక్షితుందృశా ॥ ౧౦ ॥ విచింతయన్నుపనతమాహవంరసా దురస్స్ఫురత్తనురుహమగ్రపాణినా । పరామృశత్కఠినకఠోరకామినీకుచస్థలప్ర ముషితచందనంపృథుః ॥ ౧౧ ॥ విలంఘితస్థితిమభివీక్ష్యరూక్షయారిపోగిరా గురుమపిగాందినీసుతమ్ । జనైస్తదాయుగపరివృత్తివాయుభిర్వివర్తితాగిరిప

భ్రామ్యమాణాలాతచక్రవదలక్ష్యతేత్యర్థః ॥ ౯ ॥—॥ ఉపరిక్షతామితి ॥ మన్మథః ప్రద్యుమ్నావతారః కామ స్తథా ఉపరిక్షతాం దుదర్శ్యత్వం - ఈక్షతేః ఫలం తాత్పర్యయః- అభజత యథా హరోఽపి పురా పూర్వజన్మని పరిచితమభ్యస్తం దాహధార్ష్ట్యం దహనసాహసం యస్యాస్తయా తృతీయయా దృశా- సకామమున్మథపునర్వీక్షితుంభ్రువంనవ్యపహతనాశకోత్ + పరినివిభ్యస్సేవసితసయసివుసహసుట్స్తుస్వంజాం సివాదీనాంవాఽడ్వ్యవాయేఽపి ఇతి వికల్పాత్ షత్వం అనయోస్త్రైక్షయోరుద్రస్యాపి భీషణః కిముతాన్యేషామితి వస్తువ్యజ్యతే ॥ ౧౦ ॥ విచింతయన్నితి ॥ పృథుర్నామ రాజా ఉపనతం (ప్రా)ప్తం ఆహవంయుద్ధం- రసాద్రాగాత్- విచిన్తయన్ కదేతి ధ్యాయన్- కఠినేన కర్కశేన కఠోరేణ ప్రవృద్ధేన కామిన్యాః, కుచస్థలేన ప్రముషితమపహృతం చన్దనం యస్య తత్ ఏతేనాస్యసుగతసమరయోస్సమరసత్వం వ్యజ్యతే; ఉర ఏవ స్ఫురత్తనురుహం ఉదంచత్పులకమురః- అగ్రంచాసౌ పాణిశ్చేతి సమానాధికరణసమాసః - అత ఏవ హస్తాగ్రాగ్రహస్తాదయో గుణగుణినోర్భేదాభేదాదితి వామనః - తేనాగ్రపాణినా పాణితలేన పరామృశత్ పరామృష్టవాన్, రణకండూలపాణిత్వాదితి భావః, అత ఏవ యదన్యేషాం రోషజనకం దూతవాక్యం తదాగామిరణకారణతయాస్య హర్షహేతురితి శ్లోకార్థః ॥ ౧౧ ॥—॥ విలంఘితేతి ॥ గురుం స్వభావతో ధీరమపి సంతం రూక్షయా పరుషయా రిపోర్గిరా రాహూతవాచా, విలంఘితస్థితిముల్లంఘితమర్యాదం వికుర్వాణమిత్యర్థః, గాందినీసుతమక్రూరమభివీక్ష్య జనైస్తదా అక్రూరవిక్రియాలోకనసమయే; యుగపరివృత్తివాయుభిః కల్పాన్తవాతైర్వివర్తితాః స్థానాదుచ్చాలితా గిరిపతయో మహాద్రయః ప్రతీయిరే విశశ్వసిరే, అక్రూరవిక్రియాదర్శనాదచలచలనమపి యుగాంతసంభావితమేవేతి జనైర్వ్యవస్థ

తయః ప్రతీయిరే ॥ ౧౨ ॥ వివర్తయన్మదకలుషీకృతే దృశౌ కరాహతక్షితికృతభైరవారవః । క్రుధా దధత్తనుమతిలోహినీమభూత్ప్రసేనజిద్గజ ఇవ గైరికారుణః ॥ ౧౩ ॥ సకుంకుమైరవిరలమంబుబిందుభిర్గవేషణః పరిణతదాడిమారుణైః । సమత్సరస్ఫుటితవపుర్వినిస్సృతైర్బభౌ చిరం నిచిత ఇవాసృజాం లవైః ॥ ౧౪ ॥ ససంభ్రమం చరణతలాభితాడనస్ఫుటన్మహీవివరవికీర్ణవర్త్మభిః । రవేః కరైరనుచి

మిత్యర్థః ॥ ని ॥ ప్రత్యయోధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుషు ఇత్యమరః + ప్రతిపూర్వాదిణః కర్మణి లిట్, అత్ర కల్పాన్తాచలవిక్రియాకల్పేయముత్పాత ఇతి వాక్యభేదేన సాదృశ్యాక్షేపాన్నిదర్శనాలఙ్కారః తేనాతోరస్య లోకోత్తరం ధైర్యం నైసర్గికమితి వస్తువ్యజ్యతే ॥ ౧౨ ॥—॥ వివర్తయన్నితి ॥ మదో మద్యవికారోద్దానం చ ॥ ని ॥ మదో మద్యేభదానయోరితి విశ్వః ॥ తేన కలుషీకృతే ఆవిలీకృతే దృశౌ వివర్తయన్, ఘూర్ణయన్, కరేణ పాణినా శుండాదండేన చాహతాయాం క్షితౌ భూమౌ కృతో భైరవారవో భయఙ్కరధ్వనిర్యేన సః క్రోధాత్సధ్వానం కరేణ క్షితిమాఘ్నన్నిత్యర్థః క్రుధా క్రోధేన అతిలోహినీమతిలోహితాం + వర్ణాదనుదాత్తాత్తోపధాత్తోనః ఇతి వికల్పాత్ ఙీప్ తకారస్య నకారః, తనుం వపుర్దధత్ ప్రసేనజిన్నామ రాజా గైరికారుణో ధాతురక్తో గజ ఇవాభూత్ తద్వదలక్ష్యతేత్యర్థః ॥ ౧౩ ॥—॥ సకుంకుమైరితి ॥ స ప్రసిద్ధో గవేషణో నామ రాజా, సకుంకుమైః సర్వాంగీణకాశ్మీరలేపసహితైరిత్యర్థః, అత ఏవ పరిణతదాడిమారుణైః పరిపక్వదాడిమబీజరక్తైరంబుబిందుభిః, శ్రమసాత్త్వికైః స్వేదబిందుభిరిత్యర్థః, మత్సరేణాంతస్సంభృతేనాత్యుత్కటవైరేణ స్ఫుటితాన్నిర్భిన్నాత్ వపుషో దేహాద్వినిస్సృతైః నిర్గచ్ఛద్భిరసృజాం లవైరసృగ్బిందుభిరవిరలం నిరంతరం నిచితో వ్యాప్త ఇవ చిరం బభావిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౧౪ ॥ ససంభ్రమమితి ॥ శినేః సాత్యకేః పితామహాః ససంభ్రమం సత్వరం చరణతలాభితాడనేన పాదతలాభిఘాతేన స్ఫుటన్త్యా దలన్త్యా మహ్యా వివరైః ఛిద్రైః వికీర్ణవర్త్మభిర్దత్తమార్గైః లబ్ధప్రవేశైరిత్యర్థః, రవేః కరైః కిరణైః అనుచితమపరిచితమిదం పూర్వం యథా తథా పితాః సంతాపం గమితాః ఉరగా యస్మిన్ తత్ రసాతలం పాతాలం ప్రకాశతాం ప్రకటత్వమనయత్, అత్ర మహీవివరోరగరసాతలానాం క్రమేణ స్ఫుటనాన్తః ప్రవేశతాపప్రకాశైర్వ రసమ్బన్ధేపి

తాపితోరగం ప్రకాశతాంశినివసయద్రసాతలమ్ ॥ ౧౪ ॥ ప్రతిక్షణం విధువతి సా
రణే శిరశ్శిఖిద్యుతః కనకకిరీటరశ్మయః । అశంకితం యుధమధునా విశంత్వమీ క్షమా
పతీనితి నిరరాజయన్నివ ॥ ౧౫ ॥ దధౌ చలత్పృథురసనం వివక్షయా విదారితం వి
తతబృహద్భుజాలతః । విదూరథః ప్రతిభయమాస్యకందరం లసత్ఫణాధరమివ కో
టరం తరుః ॥ ౧౬ ॥ సమాకులే సదసి తథాపి విక్రియాం మనోగమన్న మురభిదః పరో
దితైః । ఘనాంబుభిర్బహులితనిమ్నగాజలైర్జలం న హి వ్రజతి వికారమంబుధిః
॥ ౧౭ ॥ పరానమీ యదపవదంత ఆత్మనః స్తువంతి చ స్థితిరసతామసావితి । వినాయనా

సమ్బద్ధోక్తేరతిశయోక్తిః । పాదాహతిరమానుషీం తీవ్రతాం వ్యంజయతి స్మేతి ధ్వనిః ॥
౧౪ ॥ ప్రతీతి । సారణే నామ రాజ్ఞి ప్రతిక్షణం శిరో విధువతి క్రోధాత్కంపయతి సతి+
ధువతేస్తౌదాదికాల్లటశ్శత్రాదేశః అచిశ్నుధాత్విత్యాదినా ఉవఙాదేశః, శిఖివత్
ద్యోతంత ఇతి శిఖిద్యుతోఽగ్నిప్రభాః, క్విప్ కనకకిరీటరశ్మయో నీరాజనకర్తారః
అమీ భూపాః అధునా అశంకితం నిశ్శంకం యుధమాజిం ॥ని॥ సమిత్యాజిసమిద్యు
ధ ఇత్యమరః విశంత్వితి క్షమాపతీన్ భూపాన్నిరరాజయన్నివ నీరాజయన్తి స్మేవే
త్యుత్ప్రేక్షా, నీరాజనానుష్ఠానాద్విజయ ఇత్యాగమః ॥ ౧౫ ॥—॥ దధావితి ॥
వితతే విస్తారితే బృహత్యౌ భుజే లతే ఇవ భుజాలతే యస్య స విదూరథో నామ రాజా
వివక్షయా కిమపి వక్తుమిచ్ఛయా విదారితం వ్యాత్తం, అత ఏవ చలంతీ పృథుర్మహా
తీ రసనా జిహ్వా యస్మిన్తత్ ॥ ని ॥ రసజ్ఞా రసనా జిహ్వేత్యమరః, ప్రతిభయం భ
యంకరమాస్యం కందర ఇవాస్యకందరస్తమ్ ॥ ని ॥ దరీతు కందరో వా స్త్రీత్యమరః
తరుః లసన్ ఫణాధరః ఫణీ యస్మిన్ తం కోటరమివ ॥ ని ॥ నిష్కుహః కోటరం వా
నేత్యమరః దధౌ । శ్రౌతీ పూర్ణోపమా ॥ ౧౬ ॥—॥ సమాకుల ఇతి ॥ పరోది
తైః శత్రువాక్యైః సదసి ఆస్థానే తథా సమాకులే క్షుభితే సత్యపి మురభిదో హరే
ర్మనో విక్రియాం క్షోభం నాగమత్, తథా హి బహులితాని బహులీకృతాని క్షుభి
తాని నిమ్నగాజలాని యైస్తైర్ఘనాంబుభిః మేఘోదకైరంబుధిర్జలం వికారం న
వ్రజతి, యథా వర్షోదకైర్నద్యః క్షుభ్యంతి న తు సముద్రస్తద్వదితి భావః దృష్టా
న్తాలఙ్కారః ॥ ౧౭ ॥—॥ పరానితి ॥ అమీ ఖలాః, పరానన్యానపవదంతే నిన్ద
న్తి+అపాద్వద ఇత్యాత్మనేపదం, ఆత్మనః స్వాన్ స్తువంతి చేతి యత్, అసానసతాం
ఖలానాం స్థితిః ప్రకృతిరితి మత్వేత్యర్థః గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః అన

వికృతిమవిస్మితః స్మితంముఖంశరచ్ఛశధరముగ్ధముద్ధవః ॥ ౧౯ ॥ నిరాకృతేయదు
భిరితిప్రకోపిభిఃస్పశే నైర్గతవతితత్రవిద్విషామ్ । మురద్విషస్స్వనితభయాన
కానకంబలంక్షణాదథసమనహ్యతాజయే ॥ ౨౦ ॥ ముహుఃప్రతిస్ఖలితపరాయు
ధాయుధిస్థవీయసీరచలనితంబనిర్భరాః । అదంశయన్నహితశౌర్యదంశనాస్త
నూరయంనయఇతి వృష్ణిభూభుజః ॥ ౨౧ ॥ దురుద్వహఃక్షణమపరైస్తదంతరేరణ
శ్రవాదుపచయమాశుబిభ్రతి। మహీభృతాంమహిమభృతాంనసమ్మముర్ముదోఽంతరా

థా పౌనరుక్త్యమిత్యాలఙ్కారికాః, విస్మితో న భవతీతి అవిస్మితోఽద్భుతప్రలా
పైర్విస్మయంనగతః ఉద్ధవః స్మితంస్మేరం ఉభయత్రకర్తరి క్తః అతఏవశరచ్ఛశధర
ముగ్ధంశరదిందుసుందరమిత్యుపమా, ముఖంవికృతింననినాయన ప్రాపయామాస
నహిమహతాంనిందాస్తుతిర్వావికారకారణమితిభావః ॥ ౧౯ ॥—॥ నిరాకృత
ఇతి ॥ ఇతీత్థంప్రకోపిభిరతిక్రుద్ధైర్యదుభిఃతత్రతస్మిన్ విద్విషాంస్పశేచరే ॥ని॥
అపసర్పశ్చరఃస్పశఇత్యమరః, నిరాకృతేధిక్కృతేశనైర్గతవతిగచ్ఛతిసతి, సా
గసోఽపిదూతస్యావధ్యత్వాదితిభావః, అథదూతగమనానంతరంస్వనితేనధ్వనినా
భయానకాః భయంకరాః ఆనకాఃపటహాయస్మిన్తత్ మురద్విషోబలంక్షణాదా
జయేయుద్ధాయసమనహ్యతసన్నద్ధమ్ ॥ ౨౦ ॥—॥ ముహురితి ॥ వృష్ణిభూభు
జో యదునరేంద్రాః ముహురసకృద్యుధిప్రతిస్ఖలితపరాయుధాః భగ్నప్రతిప
క్షాయుధాః స్థవీయసీఃస్థూలతరాః పరాక్రమానురూపప్రకర్షవతీరిత్యర్థః +
స్థూలదూరేత్యాదినా పూర్వగుణపరలోపౌ - అచలనితంబనిర్భరాః అద్రికట
కనిబిడాః అంతస్సారవతీరిత్యర్థః, అహితమత్యక్తం శౌర్యమేవదంశనం వ
ర్మయాసాంతాస్తనూర్దేహాన్, అయంనయఇతివర్మధారణం నీతిరితిహేతో
ర్నతుభయాదితిభావః అదంశయన్ అవర్మయన్ + దంశేరసుదాత్తత్వాత్పర
స్మైపదంచింత్యమిత్యాహుః అతఏవభట్టమల్లః సంవర్మయతిసన్నహ్యత్యాత్మ
నేసజ్జతీత్యపి । సందంశతేదంశయతేసన్నాహేపదపంచకమితి ॥ కేచిత్తు, చు
రాదిమాభయపదిమపరస్త్రి, అత్రసాభిప్రాయవిశేషణత్వాత్ పరికరాలఙ్కా
రః ॥ ౨౧ ॥—॥ దురుద్వహఇతి ॥ తదంతరేతస్మిన్నవసరే మహిమభృతాంమై
శ్వర్యవతాం, మహీభృతాంరాజ్ఞాం సంబంధిని రణశ్రవాత్,యుద్ధశ్రవణాత్ ఆశు
శీఘ్రం ఉపచయంవృద్ధింబిభ్రతిబిభ్రాణేవపుషిఅపరైరన్యైఃక్షణంక్షణమపి దురు

వపుషిబహిశ్చకంచుకాః ॥ ౨౨ ॥ సకల్పనంద్విరదగణంవరూథినస్తురంగి
ణోజయనయుజశ్చవాజినః । త్వరాయుజస్స్వయమపికుర్వతోనృపాఃపునఃపు
నస్తదధికృతానతత్వరన్ ॥ ౨౩ ॥ యుధేపరైస్సహదృఢబద్ధకక్ష్యయా కలక్వ
ణన్మధుపకులోపగీతయా । అదీయతద్విపఘటయాసవారిభిఃకరోదరైస్స్వయమ
థదానమక్షయమ్ ॥ ౨౪ ॥ సుమేఖలాస్సితతరదంతచారవఃసముల్లసత్తనుపరిధా

ద్వహోద్భటారాః ముదస్సంతోషాః అంతరానసమ్ముః బహిఃకంచుకాశ్చ నస
మ్ముః నమాంతిస్తనావర్తన్తేత్యర్థః, పూర్వత్రఆధేయాధిక్యాదుత్తరత్రాధా
రాధిక్యాదితివివేకః, అత్రముదాంకంచుకానాంచ ప్రకృతానామేవ విశేషణ
సామ్యాదౌపమ్యస్యగమ్యతాయాం కేవలప్రకృతాస్పదాతుల్యయోగితా ॥ ౨౨ ॥
సకల్పనమితి ॥ ద్విరదగణం, సహకల్పనయాసకల్పనం, కుథాదిసన్నాహస
హితం ॥ ని ॥ కల్పనా సజ్జనాసమేత్యమరః, వరూథోరథగుప్తిరేషామస్తీతి
వరూథినోరథాః ॥ ని ॥ రథగుప్తిర్వరూథోనేత్యమరః- తురంగిణోశ్వాయు
క్తాః - వాజినోశ్వాః జయనయుజః పల్యయనాదిసన్నాహయుక్తాః +
సంపదాదిభ్యః క్విప్ ॥ ని ॥ జయనంస్యాత్తురంగాది సన్నాహేవిజయేపిచేతివి
శ్వః - స్వయంత్వరాయుజః త్వరాయుక్తాః స్వతఃకుర్వతోపి స్వతఏవత్వర
యాకుర్వాణానపీత్యర్థః - తదధికృతాన్ తేషుహస్త్యాదిషు నియుక్తపురు
షాన్- నృపాఃపునఃపునరతత్వరన్ త్వరయంతిస్మ తేషాంతథారణౌత్సుక్యాదితి
భావః + త్వరేర్ణౌచఙి అత్స్మృదృత్వరప్రథమ్రదస్తృస్పశామిత్యభ్యాస
స్యాకారః ॥ ౨౩ ॥— ॥ యుధఇతి ॥ అథపరైస్సహయుధేయుద్ధాయదృఢబ
ద్ధాకక్ష్యామధ్యమబంధనం యస్యాస్తయా ॥ ని ॥ కక్ష్యాబృహతికాయాంస్యా
త్కాంచ్యాం మధ్యేభబంధనే ఇతివిశ్వః- అన్యత్రదృఢోద్యోగయేత్యర్థః కలం
క్వణతా మధుపకులేనాళిగణేనోపగీతయా వందిమాగధస్తుతయేతిచ గమ్యతే-
ద్విపఘటయాకర్త్ర్యా స్వయంసవారిభిః- సోదకైఃకరోదరైః పుష్కరాగ్రైః
పాణితలాగ్రైశ్చాక్షయమపరిమితందానంమదః దీయతేఇతి దానంద్రవ్యం చా
దీయతదత్తం- అత్రప్రస్తుతగజఘటావిశేషణసామ్యేనాప్రస్తుతదానకర్తృప్రతీ
తేస్సమాసోక్తిరలఙ్కారః ॥ ౨౪ ॥— ॥ సుమేఖలాఇతి ॥ శోభనామేఖలా బ
ద్ధనసూత్రాణి కాంచ్యశ్చయాసాంతాః సుమేఖలాః ॥ ని ॥ మేఖలాఖడ్గబంధేస్యా

నసంపదః । రణైషిణాంపులకభృతోధికంధరంలలంబిరేసదసిలతాః ప్రియాఇవ॥ ౨౫ ॥ మనోరమైః ప్రకృతిమనోరమాకృతిర్భయప్రదైస్సమితిషుభీమదర్శనః। సదైవతైస్సతతమథానపాయిభిర్నిజాంగవన్మురజిదసేవ్యతాయుధైః ॥ ౨౬ ॥ అవారితంగతముభయేషుభూరిశః క్షమాభృతామథకటకాంతరేష్వపి । ముహుర్యుధిక్షతసురశత్రుశోణితప్లుతప్రధింరథమధిరోహతి స్మసః ॥ ౨౭ ॥ ఉపేత్యచస్వనగురుపక్షమారుతందివస్త్విషాకపిశితమారదిఙ్ముఖః । ప్రకంపితస్థిరతరయష్టితత్

త్కాంచీశైలనితంబయోరితి విశ్వః సితతరైర్దంతైర్దంతమయత్సరుభిర్దశనైశ్చచారవః- సముల్లసంత్యః తనవఃశ్లక్ష్ణాః- పరిధానసంపదః - కోశసంపదోవస్త్రసంపదశ్చయాసాంతాః- పులకభృతః చ్ఛాయాభృతః రోమాంచధారిణ్యశ్చ సదసిలతాః చారుఖడ్గవల్ల్యః ప్రియాఇవరణైషిణాం రణకాంక్షిణాం కంధరాస్వధికంధరం అధికంఠం- విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః- లలంబిరేలగ్నాఇత్యర్థః శ్లేషః శ్లిష్టోపమావామతభేదాత్ ॥ ౨౫ ॥—॥ మనోరమైరితి ॥ అథప్రకృతిమనోరమాకృతిః స్వభావసుందరమూర్తిః, సమితిషుయుద్ధేషు భీమందర్శనం యస్యసభీమదర్శనోమురజిన్మధ్వరిః మనోరమైః ప్రకృతిమనోహరైః సమితిషు భయప్రదైః సతతంసదైవతైః- అధిదేవతాయుక్తైః అనపాయిభిః ఆయుధైః శార్ఙ్గాదిభిర్నిజాంగవత్ స్వాంగవత్ పృథగవస్థితైః స్వశరీరైరివేత్యుత్ప్రేక్షా, అసేవ్యతసేవితః ॥ ౨౬ ॥ అవారితమితి ॥ అథఆయుధసన్నిధానానంతరం సహరిరుభయేషుద్వయేషు ద్వివిధేష్విత్యర్థః- క్షమాభృతాంరాజ్ఞాం- గిరీణాంచ కటకాంతరేష్వపిశిబిరాభ్యంతరేషు నితంబావకాశేషుచ- భూరిశఃబహుశః- అవారితమప్రతిహతంయథాతథాగతంప్రస్థితం-ముహురసకృత్ -యుధిక్షతానామాహతానాంసురశత్రూణామసురాణాంశోణితైః ప్లుతాఃసిక్తాఃప్రధయోనేమయోయస్యతం ॥ ని ॥ చక్రధారాప్రధిర్నేమిరితిహలాయుధః- రథమధిరోహతి స్మఆరురోహ ॥ ౨౭ ॥—॥ ఉపేత్యేతి ॥ కించేతిచార్థః- పతత్పతిః- అండజమండలేశ్వరః ॥ ని ॥ పతత్పత్రిరథాండజాఇత్యమరః త్విషాకాంత్యాకపిశితానికపిశీకృతాని దూరాణిదిఙ్ముఖానియేనసః - స్వనేనగురుర్మహాన్ పక్షమారుతోయస్యకర్మణితత్తథాదివః స్వర్గాదుపేత్యాగత్యతత్ క్షణంతస్మిన్నేవక్షణేప్రకంపితాస్థిరతరానిశ్చలాయష్టిరావాసస్తంభోయస్మిన్, తత్తథాఅధికేతనం కేత

క్షణంపతత్పతిః పదమధికేతనం దధౌ ॥ ౨౮ ॥ గభీరతావిజితమృదంగనాదయా
స్వనశ్రియాహతరిపుహంసహర్షయా । ప్రమోదయన్నథముఖరాన్ కలాపినః
ప్రతిష్ఠతేనవఘనవద్రథస్స్వనః ॥ ౨౯ ॥ నిరంతరస్థగితదిగంతరంతతస్సముచ్చల
ద్బలమవలోకయన్ జనః । వికౌతుకః ప్రకృతమహాప్లవేభవద్విశృంఖలంప్రచలిత
సింధువారిణి ॥ ౩౦ ॥ బబృంహిరేగజపతయోమహారథాః ప్రదధ్వనుర్జయితుర
గాజిహేషిరే । అసంభవద్గిరివరగహ్వరైరభూత్తదారవైర్దలితఇవస్వఆశ్రయః ॥

నే+విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః- పదందధౌనిహితవాన్ ॥ ౨౮ ॥—॥ గభీర
తేతి ॥ అథ గరుడాగమనానంతరంసరథః నవఘనవత్ నవాంబుదేనతుల్యం+ తే
నతుల్యమితివతిప్రత్యయః గభీరతయాగాంభీర్యేణవిజితో మృదంగనాదో యయాత
యాహతో రిపుహంసానాంహంసానామివరిపూణాం హర్షో యయాతయాస్వన
శ్రియాధ్వనిసంపదాముఖరాన్ కూజతః-కలాపినో మయూరాన్, ప్రమోదయన్
ప్రతిష్ఠతేస్మప్రతస్థే+సమవప్రవిభ్యస్థఇత్యాత్మనేపదంలట్ స్మేఇతిభూతేలట్-తద్ధి
తగతాశ్రౌతీపూర్ణోపమా ॥ ౨౯ ॥—॥ నిరంతరేతి॥ తతో రథప్రస్థానానంత
రంనిరంతరం నీరంధ్రంస్థగితానిఆచ్ఛాదితానిదిగంతరాణియేనతత్ సముచ్చలత్
ప్రతిష్ఠమానం తద్బలంసైన్యం అవలోకయన్ జనో లోకః - ప్రకృతః ప్రక్రాం
తో మహాప్లవో మహాపూరో జగత్సంప్లవరూపో యేనతస్మిన్ - విశృంఖలమప్రతి
ఘాతంప్రచలితం ప్రక్షుభితంయత్ సింధోరబ్ధేర్వారితస్మిన్వికౌతుకో నివృత్త
కౌతూహలో భవత్ - కల్పాంతక్షుభితవార్ధివారివత్తచ్చలద్బలంసకలజగత్సం
హారశంకావహమలక్ష్యతేత్యర్థః - అత్రఅన్యదర్శనాదన్యదిదృక్షానివృత్తేర్బల
వార్ధివారిణోరేకత్వాక్షేపేబాధాత్ సాదృశ్యాక్షేపాత్ వాక్యభేదేనబింబ ప్రతి
బింబకరణాత్ నిదర్శనాలంకారః ॥ ౩౦ ॥ బబృంహిరఇతి॥ గజపతయః బబృం
హిరేబబృంహుః- బృంహణంచక్రురిత్యర్థః + బృహివృద్ధౌశబ్దేచ ఆత్మనేపదం
చింత్యం- అతఏవభట్టమల్లః హేషతేహ్రేషతేశ్వానాం హస్తినాంబృంహతీతిచే
తి- మహారథాః ప్రదధ్వనుః జయశీలాస్తురగాజయితురగాజిహేషిరేహేషాంచ
క్రురిత్యర్థః + హేషృహ్రేషృఅవ్యక్తేశబ్దే తదాతస్మిన్కాలేఅసంభవంత్యంత
స్థాతుమపర్యాప్నువంతిగిరివరగహ్వరాణియేషాంతైః గిరివరగహ్వరేషు అమా
ద్భిరవర్తమానైరిత్యర్థః- రవైర్బృంహణాదిఘోషైః - స్వఆశ్రయః స్వస్సమ

౧ ॥ అనారతంరసతిజయాయదుందుభౌ మధుద్విషఃఫలదలఘుప్రతిస్వనైః । వినిష్పతన్మృగపతిభిర్గుహాముఖైర్గతాఃపరాంముదమహసన్నివాద్రయః ॥౩౨॥ జడీకృతశ్రవణపథేదివౌకసాం చమూరవేవిశతిసురాద్రికందరాః । అనర్థకైః రజనివిదగ్ధకామినీరతాంతరక్వణితవిలాసకౌశలైః ॥ ౩౩ ॥ అరాతిభిర్యుధిసహయుధ్వనోహతాన్జిఘృక్షవశ్శ్రితరణతూర్యనిస్వనాః । అకుర్వతప్రథమసమాగమోచితంచిరోజ్ఝితంసురగణికాఃప్రసాధనమ్ ॥ ౩౪॥... ....

వాయికారణమాకాశోదలితః విదారితఇవఅభూదిత్యుత్ప్రేక్షాతయా తేషామతితీవ్రత్వంవ్యజ్యతే ॥ ౩౧ ॥—॥ అనారతమితి ॥ మధుద్విషోహరేః దుందుభౌ రణభేర్యాం, జయాయానారతమశ్రాన్తం రసతిధ్వనతిసతి । ఫలంతః సంక్రామంతః అలఘవో మహాన్తః - ప్రతిస్వనాః ప్రతిధ్వనయోయేషుతైః, వినిష్పతంతః క్షోభాన్నిర్గచ్ఛంతః మృగపతయః సింహాయేభ్యస్తైఃగుహాభిరేవ ముఖైరద్రియః - పరాంముదంగతాస్సంతః అహసన్నివసింహానాంధావల్యాత్ ధ్వనియోగాచ్చ హాసత్వోత్ప్రేక్షా ॥ ౩౨ ॥—॥ జడీకృతేతి ॥ దివమోకోయేషాంతేషాం దివౌకసాం దేవానాంకందరాంతర్గతానామిత్యర్థః- జడీకృతశ్రవణపథేబధిరీకృతశ్రోత్రమార్గేసాపేక్షత్వేపి గమకత్వాత్సమాసః- చమూరవేసేనాఘోషేసురాద్రికందరాః మేరుగహ్వరాణివిశతిసతివిదగ్ధగామినీనాం ప్రౌఢాంగనానాం రతాంతరేసురతమధ్యేక్వణితవిలాసాః కూజితసంపదఃతాసుయానికౌశలానితైరనర్థకైరజనిజాతం- ప్రేయసాంబాధిర్యాదితిభావః-అత్రశ్రోత్రజాడ్యస్య విశేషణగత్యాక్వణితానర్థక్యహేతుత్వాత్కావ్యలింగమ్ । తదుపజీవనేన క్వణితానామానర్థక్యాసంబన్ధేపి సంబన్ధోక్తేరతిశయోక్త్యుత్థానాదనయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ౩౩ ॥—॥ అరాతిభిరితి ॥ సహయుధ్యంతఇతిసహయుధ్వనః+సహేచేతిక్వనిప్- అతఏవారాతిభిర్యుధిహతాన్ - జిఘృక్షవో గృహీతుమిచ్ఛవః స్వయంవరణకామాః- గ్రహేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః, సురగణికాఃఅప్సరసః శ్రితరణతూర్యనిస్వనాస్సత్యశ్చిరోజ్ఝితం(ప్రా)యేణప్రవీరసంవాదాభావాదితిభావః ప్రథమసమాగమోచితం అతిమోహనమిత్యర్థః - ప్రాథమ్యంచపుంసామిదంప్రథమత్వాదితిభావః, ప్రసాధనంఅకుర్వతపరిష్కృతవత్య ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ ప్రతికర్మప్రసాధనమిత్యమరః - అత్రస్వయంవరేచ్ఛాతూర్యశ్రో

ప్రచోదితాఃపరిచితయంతృకర్మభిర్నిషాదిభిర్విదితయతాంకుశక్రియైః । గజాస్స
కృత్కరతలలోలనాలికాహతాసకృత్ప్రణదితఘంటమాయయుః ॥ ౩౫ ॥ సవి
క్రమక్రమణచలైరితస్తతః ప్రకీర్ణకైఃక్షిపతఇవక్షితేరజః । వ్యరంసిషుర్నఖలు
జనస్యదృష్టయస్తురంగమాదభినవభాండధారిణః ॥ ౩౬ ॥ చలాంగులీకిసలయము
ద్ధతైఃకరైరనృత్యతస్ఫుటకృతకర్ణతాలయా । మదోదకద్రవకటభిత్తిసంగిభిఃక
లస్వరంమధుపగణైరగీయత ॥ ౩౭ ॥ అసిచ్యతప్రశమితపాంసుభిర్మహీమదాం

వణయోర్విశేషణగత్యాప్రసాధనహేతుత్వాత్తాచ్ఛీల్యలింగమ్ ॥ ౩౪ ॥—॥ ప్రచో
దితా ఇతి ॥ పరిచితంయంతృకర్మసాదికృత్యంయైస్తైః స్వభ్యస్తగజశాస్త్రైరిత్యర్థః
అతఏవవిదితేయతాంకుశక్రియేయతయాతాఖ్యపాదాంకుశకర్మణీయైస్తైః॥ని॥పా
దకర్మయతంప్రోక్తం యాతమంకుశవారణ మితిహలాయుధః - నిషాదిభిర్యం
తృభిః ప్రచోదితాః ప్రేరితాః గజాఃసకృదేకవారమేవకరతలలోలాభిః- పాణి
తలచలితాభిర్నాలికాభిరంతర్నాడికాభిః హతాస్తాడితాస్తథాప్యసకృత్ప్రణది
తాముహుర్ధ్వనంత్యోఘంటాయస్మిన్కర్మణితత్తథాఆయయుః- ప్రస్థాతుమాగ
తాః స్వభావోక్తిః ॥ ౩౫ ॥—॥ సవిక్రమేతి ॥ సవిక్రమేణసాంఘ్రివిన్యాసవి
శేషేణ క్రమణేన గమనేనచలైః ప్రకీర్ణకైశ్చామరైః ॥ని॥ చామరంతుప్రకీర్ణ
కమిత్యమరః - క్షితేఃరజఃస్వఖురోద్ధతమితస్తతః క్షిపతోనిరస్యతఇవస్థితాదిత్యు
త్ప్రేక్షా- అభినవభాండధారిణః ప్రత్యగ్రాభరణధారిణః ॥ ని ॥ స్యాద్భాండ
మశ్వాభరణ మిత్యమరః- తురంగమాత్తురంగమేభ్యః - జాతావేకవచనం+జుగు
ప్సావిరామప్రమాదార్థానాముపసంఖ్యానమిత్యపాదానత్వం ॥ జనస్యదృష్ట
యోనవ్యరంసిషుర్నవిరతాఃఖలు+ రమేర్లుఙి వ్యాఙ్ పరిభ్యోరమఇతి పరస్మైప
దం యమరమనమాతాంసక్చేతిసకిసిచః ఇట్నేటీతివృద్ధిప్రతిషేధః ॥ ౩౬ ॥—॥
అథత్రిభిఃశ్లోకైర్విశేషకేణాహ ॥ చలేత్యాది ॥ స్ఫుటంకృతః కర్ణతాలఃకర్ణ
తాడనంయయాతయాద్విపఘటయాకర్త్ర్యా - చలాంగుల్యఏవ కిసలయానియ
స్మిన్ కర్మణితత్తథాఉద్ధతైః- కరైర్హస్తైః కరణైరనృత్యతఅనర్తి భావేలఙ్ -
మదోదకేనద్రవాస్వార్ద్రాసుకటభిత్తిషు గండస్థలేషు సంగిభిరాసక్తైః మధు
పగణైః భ్రమరగణైః కలస్వరంమధురస్వనమగీయతగీతం- భావేలఙ్ ॥౩౭॥—॥
అసిచ్యతేతి ॥ ధృతౌనవౌపూర్ణౌకుమ్భౌశిరః పిండౌకలశౌచయయాతయాద్విప

ఋభిర్ధృతనవపూర్ణకుంభయా । అవాద్యతశ్రవణసుఖంసమున్నమత్పయోధర ధ్వనిగురుతూర్యమాననైః ॥ ౩౮ ॥ ఉదాసిరేపవనవిధూతవాససస్తతస్తతోగ గనలిహశ్చకేతవః । యతఃపురఃప్రతిరిపుశార్ఙ్గిణస్స్వయంవ్యధీయతద్విపఘట యేతిమంగలమ్ ॥ ౩౯ ॥ నశూన్యతామగమదసౌనివేశభూఃప్రభూతతాందధతిబ లేచలత్యపి । పయస్యభిద్రవతిభువంయుగావధౌసరిత్పతిర్నహిసముపైతిరిక్త తామ్ ॥ ౪౦ ॥ యియాసితామథమధుభిద్వివస్వతాజనోజరన్మహిషవిషాణధూస

ఘటయాకృతార్థా ॥ ని ॥ కుమ్భౌఘటేభమూర్ధాంశావిత్యమరః- ప్రశమితపాం సుభిర్గంధాంబుభిర్మహీఅసిచ్యతసిక్తా- ఆననైర్ముఖైః కరణైః శ్రవణయోః సుఖయతీతిసుఖంసుఖకరమ్ ॥ ని ॥ సుఖహేతౌసుఖసుఖమితిశబ్దార్ణవేసము న్నమత్పయోధరధ్వనిగురుఉద్యన్మేఘగర్జితగంభీరం, తూర్యంఅవాద్యతవాదితం స్వముఖబృంహణైరేవతూర్యం సంపాదితమిత్యర్థః ॥ ౩౮ ॥—॥ ఉదాసిరఇ తి ॥ పవనేనవిధూతవాససః- కంపితపటాః- గగనలిహోభ్రంకషాః కేతవోధ్వ జాస్తతస్తతః తత్రతత్రఉదాసిరేఉత్క్షిప్తాఃఇతీత్థం ద్విపఘటయాప్రతిరిపు రిపూన్ప్రతి + ఆభిముఖ్యేవ్యయీభావః - యతోగచ్ఛతః+ఇణోలటశ్శత్రాదే శః- శార్ఙ్గిణః పురోగ్రేస్వయంమంగళం వ్యధీయతవిహితం అత్రశ్లోకత్రయేప్ర స్తుతద్విపఘటావిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతమంగళాచరణతత్పరపురపురంధ్రీప్రతీ తేస్సమాసోక్తిరలఙ్కారః ॥ ౩౯ ॥—॥ నేతి॥ ప్రభూతతాంభూమానందధతిద ధానేబలే సైన్యేచలతిప్రతిష్ఠమానేపి అసౌనివేశభూః సేనానివేశభూమిః శూ న్యతాంరిక్తతాంనాగమత్- తథాహియుగావధౌయుగాంతేపయసిభువమభి ద్రవ త్యభిప్లవమానేసతి సరిత్పతిః సముద్రోరిక్తతాంనసముపైతిహిదృష్టాన్తాలఙ్కా రః ॥ ౪౦ ॥—॥ యియాసితామితి ॥ అథమధుభిద్ధరిరేవవివస్వాన్ - తేనయి యాసితాంయాతుమిష్టాంజిగమిషితాంయాతెస్సన్నంతాత్కర్మణిక్తః- పతతో భిధావతః- పరబలస్య శత్రుసైన్యస్యరేణుర్నలతేధారయతీతితన్మాలినీం+మలతే ర్ణినిప్రత్యయః- అతఏవజరతోవృద్ధస్య మహిషస్యవిషాణవద్ధూసరాంధూమ్రాం పురోగ్రేదిశమభితోభూమోస్యాః సంజాతస్తామభిధూమితామివజనోలక్షయత్ మధుభిద్వివస్వతేతి రూపకోత్థాపితాఅగ్నిదిశిధూమితత్వోత్ప్రేక్షేతిసంకరః-అ ఙ్గారిణీదిగ్రవిప్రయుక్తాయస్యాంరవిస్తిష్ఠతిసాప్రదీప్తా- ప్రధూమి

రామ్। పురగపతత్పరబలరేణుమాలినీమలక్షయద్దిశమభిభూమికామివ ॥ ౪౧ ॥ మనస్వినాముదితగురుప్రతిశ్రుతిశ్శ్రుతస్తథా నిజమృదంగనిస్స్వనః । యథాపురస్సమరసముద్యతద్విషద్బలానకధ్వనిరుదకర్షయన్మనః ॥ ౪౨ ॥ యథాయథా పటహరవస్సమీపతాముపాగమత్సహరివరాగ్రతస్సరః । తథాతథాహృషితవపుర్ముదాకులాద్విషాంచమూరజనిజనీవచేతసా ॥ ౪౩ ॥ ప్రసారిణీసపదినభస్థలే తతస్సమీరణభ్రమితపరాగరూషితా । వ్యభావ్యతప్రలయజకాలికాకృతిర్విదూర

తాయాస్యతియాం దినేశః - శేషాః ప్రశస్తాశ్శుభదాశ్చతాస్స్యురితి ॥ ౪౧ ॥— మనస్వినామితి ॥ ఉదితా ఉత్పన్నా గురుర్మహతీ ప్రతిశ్రుతిః- ప్రతిధ్వనిర్యస్య సః॥ నిజమృదంగనిస్స్వనః స్వసేనాతూర్యఘోషః శ్రుతస్సన్ - తథా మనస్వినాం మనో నోదకర్షయత్- నాచకర్ష- కృషిరయం స్వార్థణ్యంతః- యథాపురః అగ్రే సమరసముద్యతే సమరోద్యుక్తే ద్విషద్బలే శత్రుసైన్యే య ఆనకాః తేషాం ధ్వనిరుదకర్షయత్- ఏతేనైషాం వీరస్థాయీ మహోత్సాహ ఉక్తః అత్ర భయంకరస్యాపి పరసైన్యఘోషస్యోత్సాహజనకత్వం మహావీరేమ న విరుధ్యత ఇతి విరోధాభాసోలఙ్కారః+భీహేతౌ సత్యపి భయానుత్పత్తేర్విశేషోక్తిః - విరుద్ధకార్యోత్పత్తేర్విషమభేదశ్చేతి సంకరః ॥ ౪౨ ॥—॥ యథేతి ॥ హరిర్వరో జామాతేవేతి హరివరః ॥ ని ॥ వరో జామాతృవర్యయోరితి విశ్వః - తస్యాగ్రతః సరతీత్యగ్రతస్సరః అగ్రేసరః+పురోఽగ్రతోఽగ్రేషు సర్తేరితి టప్రత్యయః- స పూర్వోక్తః పటహరవో యథాయథా యావద్యావత్సమీపతామాసన్నతాముపాగమత్ - తథాతథా తావత్తావత్ ద్విషాంచమూర్జనీ వధూరివ ॥ ని ॥ జనీ సీమంతినీ వధూరితి విశ్వః చేతసా ముదాకులా ఆనందాకులా హృషితవపుః రోమాంచితాంగా + హృషేర్లోమస్వితీడాగమః- అజని జాతా+జనేః కర్తరి లుఙ్ దీపజనేత్యాదినా చిణ్ ప్రత్యయః- వధ్వా వరసమాగమవత్ ప్రతిద్వంద్విసమాగమోఽపి మహోత్సాహవర్ధనో వీరసేనాయా ఇత్యుపమార్థః- తేన సైన్యయోరన్యోన్యశబ్దశ్రవణకారిణి ప్రత్యాసత్తిరాసీదితి వ్యజ్యతే ॥ ౪౩ ॥—॥ ప్రసారిణీతి ॥ తతః శబ్దశ్రవణానంతరం సపద్యవిలంబేన నభస్థలే ప్రసారిణీ వ్యాప్తా సమీరణేన వాయునా భ్రమితేన పరాగేణ రూషితా ధూళీకృతా । అత ఏవ ప్రలయజాయాః కల్పాంతప్రాదుర్భూతాయాః కాళికాయా మహాకాళ్యా ఆకృతిరివాకృతిర్యస్యాస్సా ప్రతిబలే ప్రతిపక్ష

త్రిఃప్రతిబలకేతనావలిః ॥ ౪౪ ॥ క్షణేనచప్రతిముఖతిగ్మదీధితిప్రతిప్రభాస్ఫురదసి
దుఃఖదర్శనా । భయంకరాభృశమపిదర్శనీయతాంయయావసావసురచమూశ్చ
మూభృతామ్ ॥ ౪౫ ॥ పయోముచామభిపతతాందివిద్రుతం విపర్యయఃపరిత ఇ
వాతపస్యసః । సమక్రమస్సమవిషమేష్వథక్షణాత్ క్షమాతలంబలజలరాశిరాన
శే।౪౬॥మమాపురఃక్షణమివపశ్యతోమహత్తనూదరస్థితభువనత్రయస్యతత్ । వి
శాలతాందధతినితాంతమాయతేబలంద్విషాంమధుమథనస్యచక్షుషి।౪౭।భృశస్విదః

సైన్యేకేతనావలిర్ధ్వజపఙ్క్తిర్విదూరతోదూరాదలక్ష్యతతావతీప్రత్యాసత్తిరా
సీదిత్యర్థః। ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౪౪ ॥—॥క్షణేనేతి॥ప్రతిముఖస్యాభిముఖస్య
తిగ్మదీధితేః ఉష్ణాంశోః ప్రతిప్రభాభిః ప్రతిఫలితదీప్తిభిః స్ఫురద్భిర్దేదీప్యమా
నైరసిభిఃఖఙ్గైర్దుఃఖందుఃఖకరందర్శనంయస్యాఃసాదుర్దర్శేత్యర్థఃఅసావసు
రచమూశ్చైద్యసేనాక్షణేనచమూభృతాంహరిసైనికానాంభృశంభయంకరోతీతిభ
యంకరాపి + మేఘర్తిభయేషుకృఞఇతిఖచ్ ప్రత్యయః దర్శనీయతాం మ
నోహరతామితి విరోధః । దృష్టివిషయతాంయయావిత్యవిరోధః । అతఏవవిరో
ధాభాసాలంకారః ॥ ౪౫ ॥—॥ పయోముచామితి ॥ అథాసురసేనాదర్శనా
నంతరం సమవిషమేషు నిమ్నోన్నతేషు సమక్రమస్తుల్యసంచారః బలజలరాశిః
సైన్యసాగరః । దివివ్యోమ్ని ద్రుతమభిపతతామభిధావతాం పయోముచాంసం
బంధీఆతపస్యవిపర్యయః ఛాయేవపరితః క్షణాత్ క్షమాతలంభూతలంఆనశేవ్యా
ప+అశూవ్యాప్తౌఅతఆదేరిత్యభ్యాసదీర్ఘఃఅశ్నోతేశ్చేతినుడాగమః ఉపమాల
ఙ్కారః ॥ ౪౬ ॥—॥ మమావితి ॥ పురోగ్రక్షణమివపశ్యతః క్షణమాత్రంవి
లోకయతః ఇవశబ్దోవాక్యాలంకారే తనౌశ్రోదీయస్యుదరకుక్షౌస్థితం భువన
త్రయంయస్యతస్యమధుమథనస్యహరేఃసంబన్ధిని విశాలతాంవైపుల్యందధతి ద
ధానేనితాంతమాయతేదీర్ఘేద్రాఘీయసిచక్షుషిమహత్ తత్ ద్విషాంబలం
మమావవ్రతేక్షణవీక్షణాదేవ పరబలేయత్తాంపరిచిచ్ఛేదేత్యర్థః శ్రోదీయస్యపి
కుక్షౌభువనత్రయం పరిచ్ఛిదతోహరేరతిమహతిచక్షుషి అల్పబలపరిచ్ఛేదః కి
యానితిభావః అత్రభువనత్రయాపేక్షయాఆధారస్యకుక్షేరల్పత్వాచ్చక్షురపేక్ష
యాధేయస్య బలస్యాల్పత్వాచ్చాధికాలంకారౌసంకీర్యేతే ॥౪౭॥—॥ భృశేతి॥
క్షితిపచమ్వోవధ్వఇవేత్యుపమితసమాసః రలయోరిపేతిలింగాత్, తాసాంగణాఃయు

పులకవికాసిమూర్తయోరంసా న్నికేమసనినివిష్టసాహసాః । ముహురయథస్సపదిరతె రివాథవర్ణసనసంభ్రమాః క్షితిపవధూపహాసాః ॥ ౧౭ ॥ ధ్వజాంశుకైస్తైరివ మనుకూలమారుత ప్రసారితైశ్శ్రిసథకృతోపహూతయః । యయూనభిప్రతితర ముద్యతాయుధాఃప్రసాపసంయమసమేప్రపేదిరే ॥ ౧౮ ॥ హరేరపిప్రతిపర కీయవాహినీ రథిస్యదంప్రసృతిరేపమూచరాః । విలంబితుంనఖలుసహామన స్వినోవిధిత్సతఃకలహమవేక్ష్యవిద్విషః ॥ ౨౦ ॥ ఉపాహితైర్వపుషినివాతవర్మ భిస్స్ఫురన్మణిప్రసృతమరీచిహాదిభిః । నిరంతరంనరపతయోరణాజిరేరరాజిరేశర

ధో ముహుర్యుద్ధాయ … ఘటత్వాద్భ్ర … సపదిభృశంసద్యంలీతిభృశస్వి జః- క్షిప్రే పులకవికాసిమూర్తయోరోమాంచాంచితగాత్రాఃరసః వీరః శృంగారశ్చ తేనాధికే నిథనేరమసనినివిష్టసాహసాః ప్రవిష్టఘష్ట్యాఃససంభ్రమా స్త్వరాశ్చాథవర్ణ - యాదృశీవధూనాంసురతకర్మణ్యుత్కంఠా తాదృశీచమూ నాం సమరకర్మణీత్యుపమార్థః తెనైతాసాంసమరసురతయోస్సమరసత్వంవ్య జ్యతే ॥ ౧౭ ॥—॥ ధ్వజాంశుకైరితి॥ అంయోస్సైన్యపక్షయోః అనుకూలమారుతేన ప్రసారితైః ధ్వజాంశుకైః ప్రసభంబలాత్కారేణకృతోపహూతయః కృతాహ్వా నాఇవేత్యర్థః యయూనభిమూచవారః ప్రతిముద్రితతరముద్యతాయుధాఃఉత్ క్షిప్తశస్త్రాస్సంతః రభసాక్రోధేన ప్రపంచఅధికతరయం - త్వరాం ప్రపేదిరే ధ్వ జాంశుకదర్శనోత్థక్రోధహేతుకస్య శీఘ్రాభిపాతస్య ధ్వజాహ్వానహేతుకత్వ ముత్ప్రేక్ష్యతేఘ్రవమితి ॥ ౧౮ ॥—॥ హరేరితి ॥ హరేరపిచమూఘచరంతీతి చమూచరాః, సైనికాః+చరేష్టః-పరేషామిమాః- పరకీయాఃపరశబ్దాచ్ఛత్రుప్రా చితిశ్ఛప్రత్యయఃతావాహినీః సేనాః ప్రతిఅధిస్యదంఅధికరయంయథాతథా ॥ని॥ తరసీతుసంయస్స్యదఇత్యమరః- ప్రసస్రుతిరేప్రసృత్తాః తథాహిమనస్వినోధీరాః కలహంయుద్ధం, విధిత్సతః విధాతుమిచ్ఛతః-దర్శాతేస్సన్నంతాల్లటశ్శతరిరూపం తాన్ ద్విషఃశత్రూనవేక్ష్యవిలంబితుం+శకధృషేత్యాదినాతుమున్ప్రత్యయః, స హంతఇతి సహాఃక్షమాః- పచాద్యచ్ నఖలు-సామాన్యేన విశేషసమర్థన రూపో ర్థాంతరన్యాసః ॥౨౦॥—॥ ఉపాహితైరితి ॥ రణాజిరేరణాంగణే నరపతయో రాజానోవపుషి ఉపాహితైరాముక్తైః స్ఫురంత్యోయమణిప్రసృతారత్ననిర్గతా మరీచయఏవ సూచయోయేషాంతైః- నివాతవర్మభిః అచ్ఛిద్రకంచుకైః ॥ని॥ ని

నికరాచితాఇవ ॥ ౫౦ ॥ అథోచ్చకై ర్జరఠకపోతకంధరాతనూరుహప్రకర వి పాండురద్యుతిః। బలైశ్చలచ్చరణవిధూతముచ్చరద్ఘనావలీరుదచరత క్షమారజః॥ ౫౧ విషంగిభిఃక్వచిదభితోనిరంతరం తురంగమైరుపరినిరుద్ధనిర్గమాః । చలాచలై రనుపదమాహతాః ఖురైర్విబభ్రముశ్చిరమధపవధూలయః ॥ ౫౨ ॥ గరీయసఃప్ర చురముఖస్య రాగిణోరజోభవద్వ్యవహితసత్త్వముత్కటమ్ । సిసృక్షతస్సరసిజజ

వాతాద్దృఢసన్నాహే నిర్వాతేచాశ్రయేపిచేతి విశ్వః, తనుత్రంవర్మకంచుక మిత్యమరః, నిరంతరంనీరంధ్రం శరనికరైరాచితాః ప్రోతాఇవరరాజిరే+ఫణాంచ సప్తానామితి వికల్పాదేత్వాభ్యాసలోపాభావః, మణిమరీచిషు సాదృశ్యాచ్ఛర నికరత్వోత్ప్రేక్షా ॥ ౫౦ ॥—॥ అథేతి ॥ అథానంతరంఉచ్చకైరున్నతంజరఠ కపోతకంధరాతనూరుహప్రకరవిపాండురద్యుతిజీర్ణపారావతకంధరారోమనిక రధూసరచ్ఛాయమిత్యుపమా ॥ ౧॥ పారావతఃకలరవః కపోతఇత్యమరః, బలైః సైన్యైశ్చలద్భిశ్చరణైర్విధూతం ప్రేరితంసచ్చలదుత్పతత్, క్షమారజోభూరే ణుఃకర్తృ-ఘనావలీమేఘపఙ్క్తీరుదచరతసంచక్రామేత్యర్థః+ ఉదశ్చరస్సక ర్మకాదిత్యాత్మనేపదం, అన్యత్ప్రత్యుదాహరణముచ్చరదితి-అత్రభూరేణోర్మే ఘమండలాసంబంధేపి సంబన్ధోక్తేరతిశయోక్తిరుపమాసంకీర్ణా ॥ ౫౧॥—॥ వి షంగిభిరితి ॥ చలాచలైశ్చటులైఃఖురైరనుపదం ప్రతిపదంఆహతాః ఉద్ధతాః త థాప్యభితోనిరంతరం, నీరంధ్రంవిషంగిభిర్మిథఃశ్లిష్టైఃతురంగమైరుపరినిరుద్ధో నిర్గమోయాసాంతాః ధూలయఃక్వచిత్, చిరమధపవ విబభ్రముర్న్నతూత్పేతు రితిభావః అత్రోద్ధూతానాం అధోభ్రమణవిరోధస్యోపరినిర్గమనవిరోధేనవిశే షణగత్యా పరిహారాత్కావ్యలింగ సంకీర్ణోవిరోధాభాసాలంకారః ॥౫౨॥— గరీయసఇతి ॥ గరీయసః సర్వలోకపితామహత్వాత్పూజ్యతరస్యఅన్యత్ర మహ త్తరస్య- ప్రచురముఖస్య బహుముఖస్యచతుర్ముఖస్యేత్యర్థః, అన్యత్రబహుప్ర వాహస్య- రాగిణోరక్తవర్ణస్య అన్యత్రరణేరాగిణోనురాగవతః ఏవంభూత స్య సరసిజజన్మనోబ్రహ్మణోజగత్సిసృక్షతః సతః జగత్ స్రష్టుమిచ్ఛతః+సృ జేస్సన్నంతాల్లటశ్శతాదేశః వ్యవహితసత్త్వం తిరస్కృతసత్త్వగుణకం అన్యత్ర తిరోహితజంతుకం రజఃరజోగుణోరేణుశ్చఉత్కటముద్రిక్తమభవత్, బలస్య సైన్యస్యతుజగత్ క్షయముపనేతుమిచ్ఛతస్సతోభవత్ అత్రబ్రహ్మబలయోర్గ

స్తనో జగద్బలస్యతుక్షయముపనేతుమిచ్ఛతః ॥ ౫౩ ॥ పురాశరక్షతిజనితాని సంయుగే నయంతి నః ప్రసభమసృంజపంకతాం। ఇతి ధ్రువం వ్యలగిషురాత్తభీతయః ఖముచ్చకైరనలసఖస్య కేతవః ॥ ౫౪ ॥ క్వచిల్లసద్ఘననికురుంబకర్బురః క్వచిద్ధిరణ్మయకణపుంజపింజరః । క్వచిచ్ఛరజ్జలధరఖండపాండురః ఖురక్షతక్షితితల రేణురుదయయౌ ॥ ౫౫ ॥ మహీయసాం మహతి దిగంతదంతినా మనీకజే రజసి ముఖానుషంగిణి । విసారితామజిహత కోకిలావలీ మలీమసా జలదమదాంబురాజయః ॥ ౫౬ ॥

యస్తావదిసాధర్మ్యేఽపి రజశ్శబ్దేన ఏకస్యైవ స్పృష్టోవారణస్య సంజిహీర్షోరితివ్యతిరేకః శ్లేషోత్థాపిత ఇతి సంకరః ॥ ౫౩ ॥—॥ పురేతి ॥ సంయుగే యుద్ధే అసతి శరక్షతిజనితాని అసృక్షతజాని నోఽస్మాన్ ప్రసభం ప్రసహ్య పంకతాం పురా నయంతి నేష్యంతి + యావత్పురానిపాతయోర్లడితి భవిష్యదర్థే లట్ ఇతీత్థమాలోచ్య ధ్రువమాత్తభీతయః (ప్రా)ప్తభయాస్సంతః అనలసఖస్యాగ్నిమిత్రస్య వాయోః కేతవో రేణవః- తల్లింగత్వాత్తస్యేతి భావః ఉచ్చకైరున్నతం ఖమాకాశం వ్యలగిషుః విలగ్నాః ఆరూఢా ఇత్యర్థః- ధ్రువమిత్యుత్ప్రేక్షాయామ్ ॥ ౫౪ ॥—॥ క్వచిదితి ॥ క్వచిల్లసద్ఘననికురుంబవన్మేఘపటలవత్కర్బురః శబలః- క్వచిద్ధిరణ్మయకణపుంజపింజరః కనకచూర్ణరాశికపిశః- క్వచిత్ శరజ్జలధరఖండపాండురః శరన్మేఘఖండశుభ్రః- ఖురక్షతస్య క్షితితలస్య రేణురుదయయౌ ఉజ్జగామ అత్రోపమాత్రయస్య సంసృష్టిః ॥ ౫౫ ॥—॥ మహీయసామితి ॥ మహతి అనీకజే సేనాసముత్థే రజసి మహీయసాం- దిగంతా ఏవ దంతినః- తేషాం ముఖాని పురోభాగా ఏవ ముఖాన్యాననానీతి శ్లిష్టరూపం- తేషు అనుషంగిణి లగ్నే సతి కోకిలావలీవ మలీమసాః మలినాః జలదా దిఙ్ముఖసంగిన ఏవ మేఘాస్త ఏవ మదాంబురాజయో మదరేఖాః విసారితాం విస్మరత్వమజిహత అగచ్ఛన్ (ప్రా)ప్తా ఇత్యర్థః - పాంసుపాతస్య దంతినాం మదహేతుత్వాదితి భావః- తదుక్తం మహాభారతే * (స్త్రి)యో జారేణ తుష్యంతి గావస్స్వచ్ఛందచారతః కుంజరాః పాంసువర్షేణ బ్రాహ్మణాః పరనిందయేతి- దిగంతలంబినో మేఘాః సేనారజోమేలనాద్బహులీబభూవురిత్యర్థః- అత్ర దిగంతేషు తన్మేఘేషు చ దంతిత్వ తన్మదత్వ రూపణాత్ సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకం తద్ధేతుకం చ ముఖమేవ ముఖమితి శ్లిష్టపరంపరితమితి సంకరః, + అజిహతేతి ఓహాఙో లఙితఙి శ్నాభ్యస్తయోరాత ఇత్యాకారలో

శిరోరుహైరలికులకోమలైరమీ ముధా మృధే మృషత యువాన ఏవ మా । బలోద్ధతం ధవలితమూర్ధజానితి ధ్రువం జనాఞ్జరత ఇవాకరోద్రజః ॥ ౫౮ ॥ సుసంహతైర్దధదపి ధామ నీయతే తిరస్కృతిం బహుభిరసంశయం పరైః । యతః క్షితేరవయవసంపదోఽణవస్త్విషాం నిధేరపి వపురావరీషత ॥ ౫౯ ॥ ద్రుతద్రవద్రథచరణక్షతక్షమాతలోల్లసద్బహులరజోఽవకుంఠితమ్ । యుగక్షయక్షణనిరవగ్రహే జగత్పయోనిధేర్జల ఇవ మగ్నమాబభౌ ॥ ౬౦ ॥ అనుల్లసద్దినకరవక్త్రకాంతయో రజస్వ

పః అదభ్యస్తాదిత్యదాదేశః ॥ ౫౭ ॥—॥ శిరోరుహైరితి ॥ అలికులకోమలైరలికదంబమనోహరైరిత్యర్థః- శిరోరుహైః కేశైరుపలక్షితాః అతఏవామీ జనా యువాన ఏవ సంతః ముధా వ్యర్థమేవ ॥ ని ॥ వ్యర్థకే తు వృథా ముధేత్యమరః మృధే యుద్ధే ॥ ని ॥ మృధమాస్కందనం సంఖ్యమిత్యయద్ధపర్యాయేష్వమరః మా మృషత నమ్రియంతాం- మ్రియతేర్మాఙ్జిలుఙ్+ నమాఙ్యోగ ఇత్యడభావః+ఉశ్చేతి సిచః కిత్త్వాన్న గుణః- ఇతీత్థమాలోచ్యేతి శేషః, బలోద్ధం రజః కర్తృ ధవలితమూర్ధజాన్- ధవలీకృతకేశాన్- జరత ఇవాకరోత్ వృద్ధానేవాకరోదిత్యర్థః- ధ్రువమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం అత్రైవశబ్దస్యావధారణార్థత్వాన్న తేన పౌనరుక్త్యం॥ ॥ని॥ ఇవౌపమ్యేవధారణే ఇతి విశ్వః ॥ ని ॥ ప్రవయాః స్థవిరో వృద్ధో జీనో జీర్ణో జరన్నపీత్యమరః + జీర్యతేరతృన్నితి అతృన్ప్రత్యయః ॥ ౫౮ ॥— ॥ సుసంహతైరితి ॥ ధామ తేజో దధదపి దధానోఽపి తేజస్వ్యపీత్యర్థః- పరోఽన్యః సుసంహతైః సుసంగతైః పరైరైక్యం గతైశ్చ బహుభిస్తిరస్కృతిం నీయతే అసంశయం నిశ్చితం అత్రార్థాభావేఽవ్యయీభావః కుతః యతః అణవః సూక్ష్మాః క్షితేరవయవసంపదో రేణుసమృద్ధయః త్విషాంనిధేః సూర్యస్యాపి వపురావరీషత ఆచ్ఛాదితవత్యః + వృఞ్లో లుఙ్ లిఙ్సిచోరాత్మనేపదేష్వితి ఇడ్వా వృతో వేతి ఇటో దీర్ఘః విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౫౯ ॥—॥ ద్రుతేతి ॥ ద్రుతం శీఘ్రం ద్రవతాం ధావతాం రథానాం చరణైశ్చక్రైః క్షతాత్ క్షుణ్ణాత్ క్షమాతలాదుల్లసతా ఉత్పతతా బహులేన సాంద్రేణ రజసావకుంఠితమాచ్ఛాదితం, జగత్ యుగక్షయక్షణే కల్పాంతకాలే నిరవగ్రహే నిష్ప్రతిబంధే పయోనిధేర్జలే మగ్నమివాబభావిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౬౦ ॥—॥ అనుల్లసదితి ॥ అనుల్లసంతీ దినకరస్యైవ వక్త్రస్య కాంతిర్యాసాంతాః రజో రేణురేవ రజ ఆర్తవమాసామస్తీతి రజస్వలాః+రజః

లాః పరిమలితాంబరశ్రియః । దిగంగనాః క్షణమవిలోకనక్షమాశ్శరీరిణాం పరిహరణీయతాం యయుః ॥ ౬౧ ॥ నిరీక్షితుం వియతి సమేత్య కౌతుకాత్పరాక్రమం సమరముఖే మహీభృతామ్ । రజస్తతావనిమిషలోచనోత్పలవ్యథాకృతి త్రిదశగణైః పలాయిత ॥ ౬౨ ॥ విషంగిణి ప్రతిపదమాపిబత్యపో హతాచిరద్యుతిని సమీరలక్ష్మణి । శనైశ్శనైరుపచితపంకభారికాః పయోముచః ప్రయయురపేతవృష్టయః ॥ ౬౩ ॥ నభోనదీవ్యతికరధౌతమూర్తిభిర్వియద్గతైరనధిగతాని లేభిరే । చలచ్చమూతురగఖు

కృప్యాసుతిపరిపహాపలద్యుఙ్సేన మత్వర్థీయోఽపిలచ్ ప్రత్యయః, ధూలిధూసరాః ఉదక్యాశ్చ పరిమలితాః పరితస్సంజాతమలాః అంబరస్యాకాశస్యైవాంబరస్య వస్త్రస్య శ్రీర్యాసాం తాః, అతఏవావిలోకనక్షమా అవిలోకనానర్హాః, దిశ ఏవాంగనాః దిగంగనాః శరీరిణాం ప్రాణినాం క్షణమీషత్కాలం పరిహరణీయతామగమ్యతాం యయుః * తస్మాన్నలపేన్న సహ శయీత ఇత్యాది నిషేధాదితి భావః. శ్లిష్టపరంపరితరూపకమ్ ॥ ౬౧ ॥—॥ నిరీక్షితుమితి ॥ త్రిదశగణో దేవగణః సమరముఖే రణారంభే మహీభృతాం రాజ్ఞాం పరాక్రమం నిరీక్షితుం వియతి, కౌతుకాత్సమేత్య, రజస్తతౌ రజస్సామే, ననిమిషంతీత్యనిమిషాణి పక్ష్మపాతరహితాని + నిమిషేః పచాద్యచ్, ఘటాదిత్వాన్న గుణః, తేషాం లోచనోత్పలానాం వ్యథాకృతి దుఃఖకారిణ్యాం సత్యాం + కృఞః క్విప్- పలాయత అధావత- పరాపూర్వాదయతేర్లఙ్ జితఙ్ ఉపసర్గస్యాయతావితి రేఫస్య లత్వం, అత్ర లోచనోత్పలానాం వ్యథాఽసంబంధేఽపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదః ॥ ౬౨ ॥—॥ విషంగిణీతి ॥ విషంగిణి విషక్తే అతఏవ హతాచిరద్యుతిని విరమితవిద్యుతి సమీరలక్ష్మణి వాతకేతౌ రజసి ప్రతిపదం ప్రతిక్షణం అపోంభాంసి పిబత్యాకర్షతి సతి అతఏవ అపేతవృష్టయో నివృత్తవర్షాః పయోముచః, ఉపచితాః ప్రవర్ధితాః పంకభారికాః పంకభరణాని యేషాం తే ఉపచితపంకభారికాస్సంతః + పర్యాయార్హణోత్పత్తిషు ణ్వుజిత్యర్హణార్థే ణ్వుచ్ ప్రత్యయః అర్హం చ పంకభరణమేషాం సేనారజస్సంసర్గాత్ అతఏవ భారాచ్ఛనైశ్శనైః ప్రయయుః, ప్రయాతాః అత్ర పయోముచాం పంకభరణాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౬౩ ॥ నభ ఇతి ॥ నభోనదీవ్యతికరేణాకాశగంగాయా అవగాహేన ధౌతమూర్తిభిః క్షాలితాంగైః వియద్గతైః ఖచరైః అతఏవ దిగ్గజైః- అనధిగతాని అననుభూతచరాణి

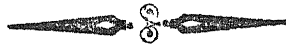
రాహతోత్పతన్మహీరజస్స్నపనసుఖానిదిగ్గజైః ॥ ౬౪ ॥ గజవ్రజాక్రమణభరా
వనమ్రయా రసాతలంయదఖిలమానశేభువా । నభస్తలంబహులతరేణ రేణునాతత
ోగమత్త్రిజగదివైకతాంస్ఫుటమ్ ॥ ౬౫ ॥ సమస్థలీకృతవివరేణపూరితా మహీ
భృతాంబలరజసామహాగుహాః । రహస్త్రపావిధురవధూరతార్థినాం నభస్సదా
ముపకరణీయతాంయయుః ॥ ౬౬ ॥ గతేముఖచ్ఛదపటసాదృశీందృశఃపథస్తిరో
దధతిఘనేరజస్యపి । మదానిలైరధిమధుచూతగంధిభిర్ద్విపాద్విపానభియయు

చలద్భిశ్చమూర్తుగగఖురైరాహతం అతఏవోత్పతదుద్గచ్ఛత్ యన్మహీరజస్తేనస్న
పనమభిషేచనం తేనయాని సుఖానితానిలేభిరేకుంజరాః పాంసువర్షణేత్యా
హ్యాహృతం.అత్రాపిదిగ్గజానాంరజస్స్నపనాసంబంధేపిసంబన్ధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥
గజేతి ॥ యద్యస్మాద్గజవ్రజానాం ఆక్రమణభరేణపాదక్షేపగౌరవేణావనమ్రయా
భువాఅఖిలం రసాతలంపాతాళమానశేవ్యాప్తం,తథానభస్తలంబహులతరేణసాం
ద్రతరేణ రేణునాఆనశేతతః కారణాత్ త్రిజగత్ జగత్త్రయం + తద్ధితార్థే
త్యాదినాసమాహారేద్విగుః ద్విగురేకవచనమిత్యేకత్వంచ ఏకతాంభూలోకతా
మేవాగమత్ స్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షాయామ్ ॥ ౬౫ ॥—॥ సమేతి ॥ సమస్థలీ
కృతానివివరాణి నిమ్నానియేన తేన బలరజసాపూరితాః మహీభృతాంభూధరా
ణాం మహాగుహాః రహోరహసి అత్యంతసంయోగేద్వితీయా త్రపయా విధురా
ణాం విలక్షాణాం వధూనాంరతం సురతమర్థయన్తఇతితదర్థినాం నభస్స
దాంసురాణాం ఉపకరణీయతాముపకారకత్వం యయుః,తాసాంరజః పూరణా
త్పుంసామంధం కరణాత్వాదితిభావః + కృత్యల్యుటోబహులమిత్యనీయరఃకర్త్ర
ర్థతాఅత్రరజః పూరణస్యవిశేషణగత్యోపకారకత్వాత్కావ్యలింగభేదః, తథో
పకారకత్వాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిశ్చేతిసంకరః ॥ ౬౬ ॥—॥ గ
తఇతి ॥ ఛాద్యతేనేనేతిచ్ఛదః ముఖస్యచ్ఛదోముఖచ్ఛదః+పుంసిసంజ్ఞాయాం
ఘః ప్రాయేణేతిఘప్రత్యయః ఛాదేర్ఘేఽద్వ్యుపసర్గస్యేతిహ్రస్వః, స
చాసౌపటశ్చ తత్సాదృశీం తత్సాదృశ్యం + బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ షిద్గౌ
రాదిభ్యశ్చేతిజీష్నచషిత్కరణాదీకారోబహులమితి వామనవచనాద్వైకల్పికః
గతేప్రాప్తేగజానాంయుద్ధపూర్వకాలే ముఖావరణకారణాత్ తత్సదృశేఘనేసాం
ద్రేరజసిదృశోదృష్టేః పథోమార్గాన్ తిరోదధతి, ఛాదయతిసత్యపి అధిమ

రేవరంహసా ॥ ౬౭ ॥ మదాంభసా పరిగలితేన సప్తధా గజాన్ జనశ్శమితరజశ్చయానథః । ఉపర్యవస్థితఘనపాంసుమండలానలోకయత్తతపటమండపానివ ॥ ౬౮ ॥ అన్యోన్యోన్నతయోఽతిమాత్రపృథవః పృథ్వీధరశ్రీభృతస్తన్వంతః కనకావలీభిరుపమాం సౌదామనీదామభిః । వర్షన్తశ్శమమానయన్నుపలసచ్ఛృంగారలేఖాయుధాః కాలేకాలియకాయకాలవపుషః పాంసూన్ గజాంభోముచః ॥ ౬౯ ॥

ధాః అధికమకరందస్య చూతస్యేవ గంధో యేషాం తే + ఉపమానాచ్చేతి గంధస్యేత్త్వం - తదేకాంతగ్రహణం తు వ్యభిచారి - మదానిలైరభిజ్ఞానైర్ద్విపాః ద్విపాన్ గజాన్ ప్రతి రంహసా వేగేనాభియయురేవ, అత్ర తిరోహితదృష్టైరభియానవిరోధస్య మదానిలైః పరిహారాద్విరోధాభాసాలఙ్కారః ॥ ౬౭ ॥—॥ మదాంభసేతి ॥ కరాత్కటీభ్యాం మేఢ్రాచ్చ నేత్రాభ్యాం చ మదస్రుతిరితి పాలకాప్యోక్తైః సప్తధా సప్తభిః స్రోతోభిః, పరిగలితేన స్రుతేన మదాంభసా అధశ్శమితా రజశ్చయా యైస్తాన్, ఉపర్యవస్థితాని తథైవ స్థితాని ఘనాని సాంద్రాణి పాంసుమండలాని పూర్వోత్థరజః పుంజా యేషాం తాన్ గజాన్ జనో లోకః తతాః ఉపరి వితతాః పటమండపాః యేషాం తాని వేత్యుత్ప్రేక్షా అలోకయత్ ॥ ౬౮ ॥—॥ అన్యోన్యేతి ॥ అన్యోన్యోన్నతయో మహోచ్ఛ్రాయాః అతిమాత్రపృథవోఽత్యంతవిపులాః అతఏవ పృథ్వీధరశ్రీభృతః శైలశోభాధారిణ ఇతి నిదర్శనాలఙ్కారః - కనకావలీభిరాభరణగతహేమరాజిభిః కరణైః సుదామ్నా పర్వతేనైకదిశః సౌదామన్యో విద్యుతః + తేనైకదిగిత్యణ్ ప్రత్యయో జీప్ - తాభిర్దామభిరివ సౌదామనీదామభిర్విద్యుల్లతాభిః ఉపమాం సాదృశ్యం తన్వంతః ॥ని॥ తటిత్సౌదామనీ విద్యుదిత్యమరః + అతులోపమాభ్యామితి సదృశవచనస్యైవ నిషేధాదిహ సాదృశ్యవాచిత్వాత్తృతీయా - ఉపలసంతః శృంగారాః సిందూరాదిమండనాన్యేవ లేఖాయుధాని సురధనూంషి యేషాం తే తథోక్తాః ॥ ని ॥ శృంగారస్సురతే మేఘే రసే చ గజమండనే। లేఖో లేఖ్యే సురే ఇతి చ విశ్వః - కాలియస్య కాలియనాగస్య కాయవత్కాలవపుషః కృష్ణదేహాః - గజా ఏవ అంభోముచో మేఘాః కాలేయోగ్యకాలే వర్షంతో మదాంబు ముంచంతః పాంసూన్ - శమం శాంతిం ఆనయన్ - ప్రాపయన్ - రూపకాలఙ్కారః శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్ ॥ ౬౯ ॥

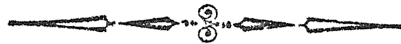
ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శ్రీపదాంకే శిశుపాలవధే మహాకావ్యే యదువంశక్షోభసేనాసన్నాహవర్ణనం నామ సప్తదశస్సర్గః ॥

మాఘమహాకావ్యే సవ్యాఖ్యానే అష్టాదశసర్గప్రారమ్భః

సంజగ్మాతే తావపాయానపేక్షౌ సేనాంభోధీ ధీరనాదౌ రయేణ । పక్షచ్ఛేదాత్పూర్వమేకత్ర దేశే వాంఛన్తౌ వా సహ్యవింధ్యౌ నిలేతుమ్ ॥ ౧ ॥ పత్తిః పత్తిం వాహమేయాయ వాజీ నాగం నాగస్స్యందనస్థో రథస్థమ్ । ఇత్థం సేనావల్లభస్యేవ

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయకోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘమహాకావ్యవ్యాఖ్యానే సర్వంకషాఖ్యానే సప్తదశస్సర్గః

అథాస్మిన్సర్గే తుములయుద్ధవర్ణనాయ సేనయోర్మేలనం తావదాహ ॥ సంజగ్మాతే ఇతి ॥ అపాయోఽపగమో యుద్ధాదపసరణం తస్యానపేక్షౌ తమనిచ్ఛన్తౌ యుద్ధాదనివర్తినావిత్యర్థః, ఈక్షతేః పచాద్యచ్ నఞ్ సమాసః- ధీరనాదౌ గంభీరఘోషౌ తౌ సేనాంభోధీ సేనాసాగరౌ పక్షచ్ఛేదాత్పూర్వం - పక్షచ్ఛేదసంభవాదితి భావః ఏకత్ర దేశే ఏకస్థానే నిలేతుం వస్తుం+లీఙ్ గతావితి ధాతోస్తుమున్ ప్రత్యయో గుణః, వాంఛన్తావిచ్ఛన్తౌ సహ్యవింధ్యౌ వా సహ్యవింధ్యాఖ్యపర్వతావివ ॥ని॥ వాస్యాద్వికల్పోపమయోరితి విశ్వః- సంజగ్మాతే మిలితవన్తౌ+సంపూర్వాద్గచ్ఛతేరకర్మకాల్లిట్ సమో గమ్యృచ్ఛిత్యాదినా ఆత్మనేపదం అత్ర సహ్యవింధ్యయోరప్యేకత్ర నిలయనస్యాప్రసిద్ధస్య సంభావనామాత్రేణోక్తత్వాదుపమానాప్రసిద్ధేరుపమా కింతూత్ప్రేక్షేతి సంక్షేపః అస్మిన్సర్గే శాలినీవృత్తం శాలిన్యుక్తా మ్తౌ తగౌ గోఽబ్ధిలోకైరితి లక్షణాత్ ॥ ౧ ॥ — ॥ సేనాంభోధీ సంజగ్మాతే ఇత్యుక్తం తత్సంగతిప్రకారం తావద్వర్ణయతి ॥ పత్తిరితి ॥ పత్తిః పదాతిః- పత్తిం పదాతిం ॥ని॥ పదాతిపత్తిపదగపాదాతికపదాజయ ఇత్యమరః- ఏయాయ ప్రాప+ఆఙ్ పూర్వాదిణో లిట్ । వాజ్యశ్వః వాహమశ్వమేయాయ ॥ని॥ వాజివాహార్వగన్ధర్వే ఇత్యమరః ॥ నాగో గజో నాగమేయాయ స్యందనస్థో రథికః రథస్థమేయాయ న తు వ్యుత్క్రమేణ ధర్మయుద్ధత్వాదితి భావః ఇతముక్తరీత్యా

రాగాదంగేనాంగం ప్రత్యనీకస్య భేజే ॥ ౨ ॥ రథ్యాఘోషైర్బృంహణైర్వార
ణానామైక్యం గచ్ఛన్వాజినాం హేషయా చ । వ్యోమవ్యాపీ సంతతం దుందుభీనా
మవ్యక్తోఽభూదీశితేవ ప్రణాదః ॥ ౩ ॥ రోషావేశాద్గచ్ఛతాం ప్రత్యమిత్రముత్
క్షిప్తస్థూలబాహుధ్వజానామ్ । దీర్ఘాస్తిర్యగ్వైజయంతీసదృక్షాః పాదాతా

సేనారాగాదనురాగాత్-రతిరాగాచ్చ, అంగేన స్వాంగేన పత్త్యాదినా కరచ
రణాదినా చ వల్లభస్య ప్రియతమస్యేవ ప్రత్యనీకస్య-ప్రతిబలస్య ॥ ని ॥ వరూథి
నీ బలం సైన్యం చక్రం చానీకమస్త్రియామిత్యమరః ॥ అంగం పత్త్యాదికం కరచర
ణాదికం చ భేజే- యథా కాంతా కాంతస్యోరుమూరుణా కరం కరేణ ముఖం ముఖే
న భజతి తథా సేనా సైన్యస్య పత్తిం పత్తినా అశ్వమశ్వేనేత్యాదిక్రమేణ భే
జే న తు వ్యుత్క్రమేణేత్యర్థః, వల్లభస్యేవేత్యుపమయా సేనయోః సమరసుర
తయోః సమరసత్వం వ్యజ్యతే ॥ ౨ ॥—రథ్యేతి ॥ సంతతం వ్యోమవ్యాపీ గగ
నస్పృక్ అన్యత్ర సర్వగత ఇత్యర్థః, దుందుభీనాం-రణభేరీణాం ప్రణాదో మ
హాఘోషః + ఉపసర్గాదసమాసేఽపి ణోపదేశస్యేతి ణత్వం- రథానాం సమూ
హో రథ్యా ॥ ని ॥ త్రిషు ద్వైపాదయో రథ్యా రథకట్యా రథవ్రజ ఇత్యమరః + ఖల
గోరథాదితి యత్ ప్రత్యయస్సమూహార్థే తాసాం ఘోషైః వారణానాం బృం
హణైః కంఠఘోషైః ॥ ని ॥ బృంహణం గజగర్జితమితి వైజయంతీ ॥ వాజినా
మశ్వానాం హేషయా ఘోషేణ చ ॥ ని ॥ హేషా హ్రేషా చ నిస్వన ఇత్యమరః ॥
+ గురోశ్చ హల ఇతి అప్రత్యయే టాప్, ఐక్యం మేలనం గచ్ఛన్ అన్యత్ర తత్త్వం
పదార్థశోధనాదద్వితీయతాం గచ్ఛన్, ఈశితా-ఈశయితా, ఈశ్వరత్వోపా
ధిమాన్, పరమాత్మైవ ఈశేస్తృచ్, అవ్యక్తోఽభూత్- అయం దుందుభిఘోష ఇ
తి దుర్భేదోఽభూత్, అన్యత్ర జీవేశ్వరోపాధివిలయాదయమీశ్వరోఽయం జీవ ఇతి
భేదరహితోఽభూదిత్యర్థః, అత్రైక్యగమనస్య విశేషణగత్యా అవ్యక్తహేతు
త్వాత్కావ్యలింగముపమాంగమితి సంకరః ॥ ౩ ॥— రోషావేశాదితి ॥ రోషా
వేశాత్ ప్రత్యమిత్రమభిశత్రు + ఆభిముఖ్యేఽవ్యయీభావః, గచ్ఛతాం-ధావ
తాం, దూరాదుత్క్షిప్తాః ఉద్ధృతాః స్థూలాః పీవరాః బాహుధ్వజాః ధ్వజస్తం
భా ఇవ బాహవో యేషాం తేషాం పాదాతానాం-పదాతిసమూహానాం ॥ ని ॥ పాదా
తం పత్తిసంహతిరిత్యమరః + భిక్షాదిభ్యోఽణ్ తిర్యగ్దీర్ఘాస్తిర్యగాయతా ఇత్యర్థః

సాంభ్రేజిరేఖడ్గలేఖాః ॥ ౪ ॥ వధ్రీబద్ధా ధౌరితేనప్రయాతామశ్వీయానాము
చ్చైరుచ్చలంతః । రౌక్తా రేజుస్థ్సాసకా మూర్తిభాజో దర్పస్యేవ వ్యాప్తదేహ
స్యశేషాః ॥ ౫ ॥ సాంద్రత్వక్కాః తల్పలాశ్లిష్టకక్ష్యా రంగీ-శోభామాప్నువ-తశ్చ
తుర్థీమ్ । కల్పస్యాంతేమారుతేనోపనున్నాశ్చేలుశ్చండంగండశైలాఇవేభాః॥
సంక్రీడంతీ తేజితాశ్వస్యరాగాదుద్యమ్యారామగ్రకాయోర్ధ్వస్య । రఃహోభ జా

లేఖాఇవఖడ్గాః-ఖడ్గలేఖాః, వైజయంతీసదృశాఃపతాకాసదృశ్యఇత్యర్థః॥ని॥
పతాకావైజయంతీస్యాదిత్యమరః + దృశేఃక్సశ్చేతివక్తవ్యమితివార్తికాత్ స
మానశబ్దోపపదాత్ దృశేఃక్సప్రత్యయః + దృక్షేచేతివక్తవ్యమితివార్తికాత్
సమానస్యసభావః, భ్రేజిరే-రేజిరే + భ్రాజృదీప్తావితిధాతోఃకర్తరిలిట్, ఫ
ణాంచసప్తానామితివికల్పాదేత్వాభ్యాసలోపౌ అర్థోయముపమా ॥ ౪ ॥ —
వధ్రీతి ॥ ధౌరితేన-ధౌరితాఖ్యేన, గతివిశేషేణ, ప్రయాతాం-గానతాం, +
యాతేర్లటశ్శత్రాదేశః, అశ్వీయానామశ్వసమూహానాం + కేశాశ్వాభ్యాం
యఞ్ఛావన్యతరస్యామితిఛప్రత్యయః, ఉచ్చైరుచ్చలంతో గతివిశేషాదూ
ర్ధ్వముత్పతంతః, వర్ధంతేఇతివధ్ర్యోణి పల్యాణబంధనవరత్రాః ॥ ని ॥ వ
ధ్రీంత్రీపువరత్రయోరితివిశ్వః + వృధివపిభ్యాంరన్నితిరన్ప్రత్యయః, లఘూ
పధగుణోరపరః, తేష్వాబద్ధాః స్థాపితాః రౌక్మాః సౌవర్ణాః స్థాసకాః బుద్బు
దాకారమండలాని వ్యాప్తదేహస్య సర్వాంగీణస్య మూర్తిభాజో-మూర్తి
భూతస్య దర్పస్య అంతస్థతేజసః-శేషాః అంతరమానాద్బహిర్నిర్గతా అతిరే
కాఇవ రేజురిత్యుత్ప్రేక్షా॥౫॥సాంద్రేతి॥సాంద్రత్వక్కాః-సాంద్రచర్మాణః+ శై
షికః కప్రత్యయః, తల్పలాః-పృష్ఠమాంసాః, తేష్వాశ్లిష్టాః- కక్ష్యాః మధ్యబంధన
వరత్రాయేషాంతే ॥ ని ॥ దూష్యాకక్ష్యావరత్రా స్యాదిత్యమరః, గజానాంవిం
శత్యుత్తరశతాయుషాం ద్వాదశదశాభవంతి తత్ర చతుర్థదశారూఢాః ప్రౌఢ
శోభాః తదేవాహ, అథ చతుర్థీమాంగీం శారీరీం శోభామాప్నువంతః చ
త్వారింశద్వర్షదేశ్యాఇత్యర్థః, ఇభాః-గజాః, కల్పస్యాంతే మారుతేనోపను
న్నాః-ప్రలయమారుతప్రేరితాః, గండశైలాః స్థూలోపలాఇవ చండం తీవ్రంచే
లుః ప్రతస్థిరేఇత్యుపమా ॥ ౬ ॥ —సంక్రీడంతీతి ॥ సంక్రీడంతీ-సంఘర్షాత్
కూజంతీ, + సమోకూజనఇతివక్తవ్యమితివచనాత్, కూజనేక్రీడోనుసంపరిభ్య

పక్షిభూస్సృత్యందనానాం [illegible] హాకారప్రతిబోధితప్రస్యందనః ॥ ౭ ॥ పర్వాణాం
సాంపరాయాంతరాయం ఘంటానాం స్పృష్టైస్సమార్జనాయ । సమ్మా
ర్జన్యాభ్యాసమిశ్రితాయమానాభ్యాం [illegible] తలనాదాం పతాకాః ॥ ౮ ॥ ఉ
ద్యన్నాద ధన్వభిర్నిష్ఠురాణి స్థూలాన్యున్నతాని [illegible] పలత్వం దధంతి । ఆస్ఫాల్యంతే

శ్చేతినాత్మనేపదం — రంహోభాజాం — వేగభాజాం, స్యందనానాం — రథానాం మక్ష
స్య — చక్రాధారకాష్ఠస్య, ఘర్ఘరస్వనైః । ని [illegible] వైజ
యంతీ ॥ + అనక్షణ [illegible] వాత్ బుద్ధ్యా [illegible] నానాపమానాంతరః, రాగాత్
ఆరూఢప్రీతి [illegible] ఉత్సాహితా [illegible] తస్య, అగ్ర [illegible]
[illegible] ఆహితాగ్న్యాది
త్వాత్ [illegible], పాక్షికః — సారథిః ॥ ని ॥ నియంతా ప్రాజితా యంతా సూతః క్ష
త్తా చ సారథిరిత్యమరః ॥ హాహాకారముత్సాహవర్ధనార్థం హాహా కారశబ్దమేవ
కారయన్ [illegible] సగ్రహణస్యోపలక్షణత్వాత్, అన్యత్రాపి యథాదర్శనం శబ్దనిర్దే
శే కారప్రత్యయః, అథవా హాహాకారం హాహాకరణం బా [illegible] ప్రత్యయః ప్ర
త్యనంతాత్ [illegible] కిమిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౭ ॥— పర్వాణానా
మితి ॥ ఉచ్చైరున్నతానాం కేతనానాం — ధ్వజస్తంభానాం, పతాకా — వైజయంత్యః
సాంపరాయాంతరాయం యద్ధ్విఘ్నం పర్వాణానాం ॥ ని ॥ సమీకం సాంపరా
యికమిత్యమరః ॥ ఘంటానాం మార్జనాయ — ప్రమార్జనార్థం వృత్త్యనా
అంతకేన ఉద్ధూయమానాః — ప్రకంప్యమానాః, సమ్మార్జన్యః శోధిన్య ఇవ భాం
తిస్మ ॥ ని ॥ సమ్మార్జనీ శోధనీ స్యాదిత్యమరః ॥ నూనమిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౮ ॥
ఉద్యన్నాదమితి ॥ ధన్విభిర్ధనుష్మద్భిః + వ్రీహ్యాదిత్వాదినిప్రత్యయః ॥ నిష్ఠు
రాణి — కర్కశాని, స్థూలాని — పీనరాణి, ఉచ్చైరున్నతాని మండలత్వం దధతి వ
ర్తులత్వం దధానాని, ఏకత్ర [illegible] స్వభావాచ్చోలిత [illegible], కర్మణాప్రభ
వంతీతి కార్ముకాణి ధనూంషి + కర్మణ ఉకఞ్ ఉద్యన్నాదముజ్జృంభమాణఘోషం
యథాతథా కామమాస్ఫాల్యంతేస్మ, పాటవపరీక్షార్థం పాణిభిరాస్ఫాలితాని,
హస్తినం ఆరోహంతీతి హస్త్యారోహాః — నిషాదిభిః + కర్మణ్యణ్, కుంజరాణాం
శిరాంసి ఆస్ఫాల్యంతేస్మ ఉత్సాహార్థమితి భావః, అత్ర కార్ముకాణాం కుంజరశిర
సాం చ ప్రకృతానామేవ నిష్ఠురత్వాదివిశేషణసామ్యేనౌపమ్యావగమాత్ కేవ

కారుకాణిస్థకామంహస్త్యారోహైః కుంజరాణాం శిరాంసి ॥ ౯ ॥ ఘంటానాదో నిస్స్వనో డిండిమానాం గ్రైవేయాణామారవో బృంహితాని । ఆమేతీవ ప్రత్యవోచన్ గజానాముత్సాహార్థం వాచమాధోరణస్య ॥ ౧౦ ॥ యాన్త్రైశ్చాతుర్విధ్యమస్త్రాదిభేదాదవ్యాసంగైస్సౌష్ఠవాల్లాఘవాచ్చ । శిక్షాశక్తిం ప్రాహరన్ దర్శయంతో ముక్తాముక్తైరాయుధైరాయుధీయాః ॥ ౧౧ ॥ రోషావేశాదాభిముఖ్యేన కౌచిత్పాణిగ్రాహం రంహసైవోపయాతౌ । హిత్వా హేతీర్మల్లవన్ముష్టిఘా

లప్రకృతాన్సహా తుల్యయోగితా ॥ ౯ ॥ —ఘంటానాదఇతి ॥ ఘంటానాదః-కింకిణ్యాదిఘోషః, డిండిమానాం-వాద్యవిశేషాణాం, నిస్స్వనః గ్రీవాసు భవానాం గ్రైవేయాణాం కంఠశృంఖలానాం + గ్రీవాభ్యోఽణ్ చేతి ఢఞ్ప్రత్యయః, ఆరవః బృంహితాని-బృంహణాని, గజానాముత్సాహార్థమాధోరణస్య హస్తిపకస్య ॥ ని ॥ ఆధోరణా హస్తిపకా ఇత్యమరః ॥ వాచం హాహాకారాదిశబ్దం ఆమేతి ప్రత్యవోచన్నివ ఏవమేవేత్యనుకూలమూచురివేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ని ॥ ఆమానుగుణ్యే స్మరణ ఇత్యమరః ॥ ౧౦ ॥ —యాన్త్రైరితి ॥ ఆయుధేన జీవంతీత్యాయుధీయాః-ఆయుధజీవినః, ని ॥ శస్త్రాజీవే కాండపృష్ఠాయుధీయాయుధికాస్సమా ఇత్యమరః ॥ + ఆయుధాచ్ఛ చేతి ఛప్రత్యయః, శిక్షాశక్తిమభ్యాసపాటవం దర్శయంతః అస్త్రాదిభేదాదస్త్రమహాస్త్రాదికాత్ భేదాత్ చాతుర్విధ్యం యాన్త్రైః ప్రాప్తైః, సుష్ఠుభావః సౌష్ఠవం లోహశుద్ధినైశిత్యాదిగుణవత్త్వం తస్మాత్ +ఉద్గాత్రాదిత్వాదఞ్ప్రత్యయః, లాఘవాద్వేగవత్త్వాచ్చ + ఇగంతాచ్చ లఘుపూర్వాదిత్యణ్ప్రత్యయః, అవ్యాసంగైరప్రతిబంధైః ముచ్యంతఇతి ముక్తాని శరాదీని న ముచ్యంతఇత్యముక్తాని ఖడ్గాదీని తైః ముక్తాముక్తైరితి ద్వంద్వః, ఆయుధైః ప్రాహరన్ స్వభావానుప్రాసయోస్సంసృష్టిః ॥ ౧౧ ॥—రోషావేశాదితి ॥ కౌచిద్యోధౌ రోషావేశాత్క్రోధపారవశ్యాదాభిముఖ్యేన రంహసా వేగేనైవోపయాతౌ మిథః ప్రత్యాసన్నౌ అత ఏవ పాణిగ్రాహమన్యోన్యస్య పాణిం గృహీత్వా + ద్వితీయాయాం చేతి ణముల్ప్రత్యయః, హేతీశ్శస్త్రాణి హిత్వా త్యక్త్వా వైఫల్యాదితి భావః ॥ ని ॥ హేతిశ్శస్త్రే తున్మస్త్రియోరితి కేశవః ॥ మల్లవన్మల్లాభ్యాం తుల్యం + తేనతుల్యమితి వతిప్రత్యయః. ముష్టిభిర్హత్వా ముష్టిఘాతం + కరణే హనఇతి ణముల్ప్రత్యయః, ఘ్నంతౌ-ప్రహరంతౌ, + హంతేర్లటశ్శత్రాదే

తం ఘ్నన్తౌ బాహూబాహవి వ్యాసృజేతామ్ ॥ ౧౨ ॥ శుద్ధాస్సంగం కర్ణిభిస్తత్ప్రాప్తవన్తో దూరాన్ముక్తాశ్శీఘ్రతాం దర్శయన్తః । అన్తస్సైన్యం విద్విషామావిశన్తో యుక్తం చక్రుస్సాయకా వాజితాయాః ॥ ౧౩ ॥ ఆక్రమ్యాజేరగ్రిమస్కన్ధముచ్చైరాస్థాయాథో వీతశఙ్కం శిరస్సు । హేలాలోలా వర్త్మ గత్వాతిమర్త్యం

శః, కషాదిత్వాదనుప్రయోగః, ముష్టిభిః ఘ్నన్తౌ పిషన్తావిత్యర్థః, బాహుభ్యాం బాహుభ్యాం ప్రహృత్య ప్రవృత్తమిదం యుద్ధం-బాహూబాహవి బాహుయుద్ధం, + తత్ర తేనేదమితి సరూపే ఇతి బహువ్రీహౌ, ఇచ్ కర్మవ్యతీహారే ఇతి ఇచ్ప్రత్యయః సమాసాన్తః- అన్యేషామపి దృశ్యత ఇతి దీర్ఘః, తిష్ఠద్గుప్రభృతిషు పాఠాదవ్యయీభావత్వాదవ్యయత్వం- తత్ర వ్యాసృజేతాం వ్యాసక్తవన్తౌ + కర్తరి కర్మవ్యతిహార ఇత్యాత్మనేపదం- మల్లవదితి తద్ధితగతా శ్రౌతీ పూర్ణోపమా ॥ ౧౨ ॥—

శుద్ధా ఇతి ॥ శుద్ధా నిర్విషాః * సకర్ణిభిర్నాపి దిగ్ధైర్నాగ్నిజ్వలితతేజనైరితి నిషేధాదితి భావః, అన్యత్ర జాత్యా ఇత్యర్థః, కర్ణిభిః తత్రాపి సంగం ప్రతిబంధం న ప్రాప్తవన్తః-న ప్రాప్తాః, దుర్వారా ఇత్యర్థః, దూరాన్ముక్తాః-దూరత ఏవ విసృష్టాః + స్తోకాన్తికదూరార్థకృచ్ఛ్రాణి క్తేనేతి సమాసః, పఞ్చమ్యాస్స్తోకాదిభ్య ఇత్యలుక్, శీఘ్రతాం-జవనత్వం, దర్శయన్తః, విద్విషాం సేనాసు అన్తస్సైన్యం విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, ఆవిశన్తః-సేనామధ్యం ప్రవిశన్త ఇత్యర్థః, సాయకాః-బాణాః, వాజితాయాః పక్షవత్తాయాః, అశ్వత్వస్య చ ॥ ని ॥ వాజౌ నిస్స్వనపక్షయోరితి విశ్వః ॥ యుక్తమనురూపం కర్మ చక్రుః ఏవంవిధసేనాప్రవేశస్య అవాజినామసంభవాదితి భావః, అత్రాభిధాయాః ప్రకృతపక్షవత్తామాత్రోపక్షీణత్వాత్, వాజిశబ్దేన అప్రకృతాశ్వప్రతీతేః ధ్వనిరేవ నశ్లేషావకాశః, కింతు శుద్ధ్యాదిపదార్థపఞ్చకస్య విశేషణగత్యా సాయకానాం యుక్తకారితాహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౧౩ ॥—

ఆక్రమ్యేతి ॥ మానభాజః-అభిమానవన్తః, ఉచ్చైరున్నతం, ఆజేర్యుద్ధస్యాగ్రిమస్కన్ధమగ్రభాగమంసప్రదేశం చాక్రమ్యారుహ్య అథో అనన్తరం శిరః శిరస్థానీయం మధ్యభాగం మూర్ధానం చ, వీతశఙ్కం-నిశ్శఙ్కమాస్థాయారుహ్య, హేలాసు-యుద్ధక్రీడాసు, లీలాసు చ లోలాః ఉత్సుకాస్సన్తః అతిమర్త్యం వర్త్మ గత్వా అమానుషయుద్ధం కృత్వేత్యర్థః, అన్యత్ర అమానుషగమ్యమారోహణమా

వ్యామారోహన్నానఘాజస్సుఘన ॥ ౧౮ ॥ రోదోరంధ్రంవ్యశ్నువానానిలోకైః
రలగస్యాంతర్గాపిలైస్థావరాణి । కేచిద్గుర్వీ రెత్యసంయన్నిషద్యాః కీర్తింతస్త
ప్రాణమూర్తైర్యశాంసి ॥ ౧౯ ॥ వీర్యోత్సేకశ్లాఘికృత్వావదానం సంగ్రామా
గ్రెమానినాంలజ్జితానామ్ । అజ్ఞాతానాంశత్రుభిర్వ్యక్తముచ్చైః శ్రీమన్నామ

గత్వాగత్వా సుఘనానాయాసేన ద్యాం స్వర్గమభ్రంకషం గిరిశిఖరాదిక్రీడా
స్థానంచ ॥ ని ॥ ద్యౌస్స్వర్గసురవర్త్మనోరితివిశ్వః ॥ ఆరోహన్నారూఢాః
* యుద్ధ్యమానాశివరంశక్త్యాస్స్వర్గంయాంత్యవరాఙ్ముఖాఇతి మనుస్మరణాదితి
భావః, యథా కశ్చిత్పురుషస్యచిత్ స్కంధమూర్ధాధిరోహణక్రమేణ కించిద్దురా
రోహమద్రితటాదికమారోహతి తద్వదితి ప్రకృతవిశేషణమహిమ్నావగతస్య
మాసోక్తిరలంకారః ॥ ౧౮ ॥ —రోదోరంధ్రమితి ॥ కేచిద్వీరాః గుర్వీః-మహ
తీః, సంయతౌయుధవీవనిషీదంత్యా సుఇతినిషద్యాః ఆపణాః ॥ ని ॥ అపణస్తు
నిషద్యాస్యామిత్యమరః + సంజ్ఞాయాంసమజనిషదేత్యాదినాక్యప్, ఏత్య-ప్రా
ప్య,ఆఙ్పూర్వాదిణఃక్త్వోల్యప్, దేహస్యాంతరభ్యంతరేమాపిలైః-పరిచ్ఛిన్నైః
+ మాలైర్గాహోవాణ్యంతాతూర్ణిక్తః, అతిఃహ్రిత్యాదినాపుగాగమః, లో
లైరస్థిరైః ప్రాణైరేవమూర్తైః ప్రాణమూర్తైః రోదసోద్యావాపృథి
వ్యోః రంధ్రమంతరాలం వ్యశ్నువానానివ్యాప్నువంతి, అశ్నోతేర్లటశ్శానజా
దేశః, స్థావరాణి స్థిరాణి యశాంసికీర్తింతిస్మస్వీచక్రురిత్యర్థః, అత్రాన్యైః
ప్రాణైః తతోధికయశఃపరివర్తనాన్నాన్యపరివృత్తిరలంకారః * సమన్యా
నాధికానాంచ యదావినిమయోభవేత్ । సాకంసమాధికన్యూనైః పరివృత్తిర
సావలేతిలక్షణాత్ ॥ ౧౯ ॥— వీర్యోత్సేకేతి ॥ సంగ్రామాగ్రే-రణరంగే, వీ
ర్యోత్సేకాభ్యాం శ్లాఘుతఇతి వీర్యోత్సేకశ్లాఘి విక్రమాహంకారశోభి, అవ
దానమద్భుతంకర్మకృత్వా ॥ ని ॥ అవదానంకర్మవృత్తమిత్యమరః॥ లజ్జితానాం
మానిత్వాత్ స్వనామాఖ్యానే సంకోచవతామిత్యర్థః, శత్రుభిరజ్ఞాతానాం-
అజ్ఞాతనామకానాం, మానినాం-మానశాలినాం, శూరాణాంసంబంధి శ్రీమ
త్ శౌర్యశ్రీయుక్తంనామ నామధేయంసగ్నాః, వందినః ॥ ని ॥ వందినిక్షపణౌ
వన్నుఇతివిశ్వః ॥ ఉచ్చైస్తారం శ్రావయంతిస్మ, అయమసావితికథయామాసురి
త్యర్థః, యుక్తం సర్వమేతదుచితమిత్యర్థః, అత్రలజ్జాఽజ్ఞానయోః విశేష

శానయః త్రిష్టసర్గాః ॥ ౧౬ ॥ ఏకః పంచకర్మస్వైర్ధారితానాం నైర్వ్యైరన్యైస్తీక్ష్ణకౌక్షేయకాణామ్ । ఏకః కిమపి క్రైరాత్మనా స్వైరాత్మానైవ క్రోధాన్ధాః ప్రావిశన్ పుష్కరాణి ॥ ౧౭ ॥ మిత్రీభూతేఽపి సైన్యద్వయేపి ప్రాయేణాయం కస్యచిత్ కోఽపి విశేషః । త్యాజ్యః స్వేపరాంశ్చ పురస్తాదస్యాభీకః సమ్ముఖీనోయః పరోఽసౌ ॥ సర్వాంశత్వాదంగసంసంగినీత్వం నీత్వా కామం కౌరవేణాపబద్ధా । సీతాహస్తం వంచయిత్వా పరేణ ద్రోహం చక్రే కస్యచిత్ స్వా కృపాణీ ॥ ౧౮ ॥ నీతేఽధ్యంగం తథా

ణగత్యా పాదిశాత్రణపాణిత్వశ్రాత్వ స్వత్వేదః ॥ ౧౬ ॥— క్రోధాన్ధా ఇతి ॥ క్రోధాన్ధాః అపశ్యన్తో అన్యైర్భటాః తథాహితో భిన్నముపాతలిప్సవః అన్యైః ప్రతిద్వన్ద్విభిస్సమ్ముఖం ధారితానాం ధృతానాం, తీక్ష్ణకౌక్షేయకాణాం నిశితాసిలతానాం + కులపక్షిశ్రేణ్యావస్థాలంకారైః ప్రతిభటపక్షేయః పుష్కరాణిఫలాని ఖడ్గముఖానీత్యర్థః ॥ ని ॥ పుష్కరం తూర్యవక్త్రే చ కాండే ఖడ్గఫలేపిచేతివిశ్వః ॥ వక్షాంసిపీరాసీన వక్షఃపీఠైః-వక్షస్థలైః, ఆస్సరోః-ఆముష్టేః, ని ॥ త్సరుఃఖడ్గాదిముష్టౌస్యాదిత్యమరః + అజ్జర్యాదాభివిభక్త్యోరితి వికల్పాదసమాసః, ఆత్మనా స్వయమేవపరిప్రయత్నేనాపి నేత్యర్థః, ప్రావిశన్ ప్రవిష్టాః, అత్ర క్రోధాంధత్వాయావిశేషణగత్యా పుష్కరప్రవేశహేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః ॥ ౧౭ ॥— మిశ్రీభూత ఇతి ॥ తత్ప్రయుద్ధే సైన్యద్వయేపి మిశ్రీభూతే మిలితేసతి ప్రాయేణాయంవిశేషః అసాధారణధర్మః కస్యచిత్ కస్యచిత్ క ఇత్యత్రాహ ॥ పురస్తాదగ్రే యేపరాంచః పరాఙ్ముఖాః, పలాయితా ఇతి భావః. తేఽత్రియమాణాః అవధ్యా ఇత్యర్థః, నభీతంనపరావృత్తమితి వధనిషేధస్మరణాత్, యః పురస్తాదభ్యావర్తీ సమ్ముఖోఽభిముఖః స్వకీయోపీతి భావః, అసావపరః శత్రుర్వధ్య ఇత్యర్థః, ప్రాణలుబ్ధస్య తస్య స్వామిద్రోహిత్వాదిత్యర్థః ॥ ౧౮ ॥ సర్వాంశత్వాదితి॥ సర్వాంశత్వాచ్ఛుద్ధాకారత్వాన్ముక్తిసత్వాచ్చాంగసంసంగినీత్వమంగసంబన్ధిత్వం నీత్వా అగుణత్వవివక్షాయాం + త్వతలోర్గుణవచనస్యేతి నపుంసద్భావః; కామంగౌరవేణాదరేణాపబద్ధాసంయతాచ కస్యచిత్స్వా స్వకీయాకృపాణీ అసిలతాపరేణాన్యేనవంచయిత్వా ప్రతార్యహస్తం నీతాస్వామిద్రోహం హింసాం వ్యభిచారంచ చక్రే-కృతవతీ, అత్ర ప్రకృతకృపాణీవిశేషణసామ్యాదప్రకృతస్వైరిణీప్రతీతేస్సమాసోక్తిః ॥ ౧౯ ॥—నీత ఇతి ॥ శాత్రవేణ-శత్రుణా,

రాతిపాతాదంభోదాభే శాత్రవేణాపరస్య । సాసృగ్రాజిస్తీక్ష్ణమార్గస్య మార్గో విద్యుద్దీప్రః కంకటే లక్ష్యతే స్మ ॥ ౨౦ ॥ ఆమూలాంతాత్సాయకేనాయతేన స్యూతే బాహావంగశ్లిష్టముష్టేః । ప్రాప్యాసహ్యాం వేదనామస్తధైర్యాదప్యభ్రశ్యచ్చర్మ నాన్యస్య పాణేః ॥ ౨౧ ॥ భిత్త్వా ఘోణామాయసేనాధివక్షస్థూరీపృష్ఠో గార్ధ్రపక్షేణ విద్ధః । శిక్షాహేతోర్గాఢరజ్జ్వేవ బద్ధో హర్తుం వక్త్రం నాశకద్దు

ప్రజ్ఞాదిత్వాత్ స్వార్థేఽణ్ప్రత్యయః, ధౌతాయాః ఉత్తేజితాయాః, స్వఖడ్గధారాయాః అతిపాతాత్-అభిఘాతాత్, భేదనీయే విదారితే అంభోదాభే మేఘశ్యామే అపరస్య భటస్య కంకటే-కవచే ॥ ని ॥ ఉరచ్ఛదః కంకటకో జగరః కవచోఽస్త్రియామిత్యమరః ॥ సహ అసృగ్రాజ్యా సాసృగ్రాజిః సరక్తరేఖః-తీక్ష్ణమార్గస్య ఖడ్గస్య మార్గః ప్రహారః విద్యుద్దీప్రః తటిదుజ్జ్వలః లక్ష్యతే స్మ ఉపమాలంకారః ॥ ౨౦ ॥ —ఆమూలాంతాదితి ॥ అన్యస్య భటస్య బాహౌ ఆయతేన దీర్ఘేణ సాయకేన ఆమూలాంతాత్- మూలప్రదేశపర్యంతం ఆకక్షమిత్యర్థః, వికల్పాదసమాసః, స్యూతే ప్రోతే సతి అసహ్యాం వేదనాం వ్యథాం-ప్రాప్య అతఏవ అస్తధైర్యాత్-త్యక్తధైర్యాదపి ధారయితుమక్షమాదపి అంగే సంగ్రాహే శ్లిష్టా-సందష్టా ముష్టిర్యస్య తస్మాత్పాణేశ్చర్మ ఫలకం ॥ ని ॥ ఫలకోఽస్త్రీ ఫలం చర్మ సంగ్రాహో ముష్టిరస్య య ఇత్యమరః ॥ నాభ్రశ్యన్నాపతత్, అత్ర సాయకప్రోతముష్టిసీవనముష్టిశ్లేషయోర్విశేషణగత్యా ధైర్యత్యాగచర్మభ్రంశౌ ప్రతి హేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ ౨౧ ॥ — భిత్త్వేతి ॥ ఆయసేనాయోమయేన గార్ధ్రో గృధ్రసంబంధీ పక్షః పత్త్రం యస్య తేన గార్ధ్రపక్షేణ బాణవిశేషేణ, ఘోణాం నాసాం భిత్త్వా ॥ ని ॥ ఘోణా నాసా చ నాసికేత్యమరః ॥ అధివక్షో వక్షసి, విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, విద్ధః-ప్రహృతః, + వ్యధేః కర్మణి క్తః, గ్రహిజ్యేత్యాదినా సమ్ప్రసారణం, స్థూరీపృష్ఠో నవారూఢాశ్వః, శిక్షైవ హేతుః తస్య శిక్షాహేతోః, శిక్షయా నిమిత్తేన శిక్షార్థమితి యావత్ + షష్ఠీ హేతుప్రయోగ ఇతి షష్ఠీ, గాఢరజ్జ్వా గాఢపాశేన బద్ధ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా, దుర్ముఖోఽప్యశిక్షితముఖోఽపి వక్త్రం, హర్తుమపాక్రష్టుం నాశకత్-నశక్తః + శకేర్లుఙి పుషాదిత్వాత్ చ్లేరఙాదేశః, శిక్షితో హి శిక్షావశాదబద్ధోఽపి, బద్ధవదాస్తే- అశిక్షితస్తు నిబద్ధోఽపి నిర్బంధాసహతయా ఝుడితి ముఖమపహరతీతి భా

ష్ఠస్థానాపి ॥ ౨౨ ॥ కుంతేనాత్రైవ స్వాన్ విజాహంతుమిష్టానాజానేయో దంతినస్త్రస్యతిస్మ । కర్తోదారం కీర్తయే మే కథం కామాన్ కిం హా జాత్యాః స్వామినో హ్రేపయంతి ॥ ౨౩ ॥ జేతుం జైత్రాః క్షైకి రేనారిసైన్యైః ప్రాప్యంతో ధా లోకమ స్త్రేషుజాలాః । నాగారూఢాః పార్వతాని శ్రయంతో దుర్గాణి పత్రాసహీనాస్త్రసాని ॥ ౨౪ ॥ విష్వద్రీచీర్విక్షిపన్ సైన్యవీచీ రాజా పంతః క్వాపి దూరం ప్రయా

పః, అపిర్విరోధే అతఏవ విరోధాభాసాలంకారః ॥ ౨౨ ॥ — కుంతేనేతి ॥ ఆజానేయః-పరీనాశ్వః ॥ ని॥ అజానేయాః కులీనాః స్యురిత్యమరః + శుద్ధ్యాది భ్యశ్చేతి ఢక్ప్రత్యయః- సాదినా-అశ్వారోహేణ కర్త్రా, ఉచ్చైరున్నతేన కుంతే న ప్రాసేన కరణేన హంతుం ప్రహర్తుమిష్టాదభిప్రేతాత్ - దంతినో నతస్త్రస్యతి స్మ-నత్రస్తః + వా స్త్రాశేత్యాదినా శ్యన్ప్రత్యయః- తథాహి జాత్యాః-కులీనాః, భవా ధేయత్ప్రత్యయః- కీర్తయే ఉదారం కర్మ మహాపౌరుషం-కర్తుం కా మోమేషాం తాన్ కర్తుం కామాన్ + తుం కామమనసోరపీతి మకారలోపః ॥ స్వమేషామస్తీతి స్వామినో భర్తౄన్ + స్వామిన్నైశ్వర్య ఇతి నిపాతః హ్రే పయంతి లజ్జయంతి కిం, సహ్రేపయంతీత్యర్థః + అర్తిహ్రీత్యాదినా పుగాగమః॥ సా మాన్యేన విశేష సమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥—జేతుమితి॥ జేతార ఏవ జై త్రాః-జయశీలాః + జేతృన్నంతాత్ ప్రజ్ఞాదిత్వాత్స్వార్థేణ్ప్రత్యయః- లో కం జనమధః పశ్యంతః స్వయముపర్యవస్థానాత్ లోకమధో దేశే పశ్యంతః-అధః కృతం మన్యమానాశ్చ, అస్త్రేషుజాలాః-క్షిప్తశరనికరాః, త్రాసహీనాః దుర్గ స్థత్వాన్నిర్భీకాః నాగారూఢాః-గజారోహాః, శ్రయంతి-గచ్ఛంతీతి శ్రసాని జం గమాని ॥ ని ॥ చరిష్ణు జంగమచరం త్రసమింగం చరాచరమిత్యమరః ॥ పార్వతా ని-పర్వతసంబంధీని, దుర్గాణి-గిరిదుర్గాణీత్యర్థః, శ్రయంతో ధితిష్ఠంత ఇవే త్యుత్ప్రేక్షా, తే హ్యేవంభూతాః పేలిభాపః, అరిసైన్యైః కర్తృభిః జేతుం న శేకిరే అశక్యా బభూవురిత్యర్థః + శకెగకర్మణి లిట్, అత్ర మనుః ॥ ధన్వదుర్గం మహీదుర్గమబ్దుర్గం వార్క్షమేవచ । నృదుర్గం గిరిదుర్గం వా సమాశ్రిత్య వ సేన్నృపః ॥ సర్వేణైవ ప్రకారేణ గిరిదుర్గం సమాశ్రయేత్ । తేషాం హి బహు గుణ్యేన గిరిదుర్గం విశిష్యత ఇతి ॥ ౨౪ ॥ —విష్వగితి ॥ ఏకః-ఏకాకీ సన్,వి ష్వగంచంతీతి విష్వద్రీచీః సర్వవ్యాపినీః + విష్వగ్దేవయోశ్చ టేరద్ర్యంచతా

తమ్ । బభ్రామైకో బంధుమిష్టం దిదృక్షుస్సింధౌవాద్యోమండలం గాం వరాహః ॥
యావచ్చక్రే నాంజనం బోధనాయ (వ్యద్ధాన) వ్యస్తార) జ్ఞో హస్తిచారీ మదస్య ।
సేనాస్వానాద్దంతినామాత్మనైవ స్థూలాస్తావత్ప్రావహన్ దానకుల్యాః ॥ ౧౯ ॥
క్రుధ్యన్ గంధాదన్యనాగాయ దూరాదారోఢారం ధూతమూర్ధాఽవమత్య ।ఘూ

వప్రత్యయె ఇతి ఔరచ్ప్రత్యాదేశః, ధాతోరప్యంచ తేరుపసంఖ్యానాత్, ఉగితశ్చే
తి జీప్, అచ ఇత్యకారలోపే చావితి దీర్ఘః, సైన్యాని వీచీరివ సైన్యవీచీరిత్యుపమి
తసమాసః, సింధౌ వేతి లింగాత్ విక్షిపన్నపాకర్షన్, అంతరాజి మధ్యే క్వాపి
దూరం ప్రయాతం ప్రణష్టం ఇష్టం బంధుం దిదృక్షుర్ద్రష్టుమిచ్ఛన్ + దృశే
స్సన్నంతాదుప్రత్యయః, క్వాపి దూరం ప్రయాతం మగ్నం గోమండలం భూ
గోళం దిదృక్షురాద్యో వరాహః సింధౌ వా-సముద్ర ఇవ ॥ ౧ ॥ ఉపమాయాం వి
కల్పే వేత్యమరః ॥ ఆజౌ బభ్రామ ఏకవీరస్య కుతో భయమితి భావః ॥ ౧౮ ॥—
యావదితి ॥ (వ్యస్తారం-గజశాస్త్రం) వ్యద్ధానం-గజోద్ధాపనం) జానాతీతి వ్య
స్తారజ్ఞః-హస్తిని చరతీతి హస్తిచారీ-యంతా, మదస్య బోధనాయోద్దాపనాయాం
జనముద్దీపనం కర్మ యావన్న చక్రే తావత్ తతః ప్రాగేవ ॥ ౧ ॥ యావత్తావచ్చ
సాకల్యేఽవధావిత్యమరః ॥ సేనాస్వానాత్సేనాకలకలశ్రవణాదిత్యర్థః- దంతి
నామాత్మనా స్వయమేవ స్థూలా మహత్యో దానకుల్యా మదసరితః ప్రావహన్ ఇ
తి దంతినాముత్సాహాతిరేకోక్తిః, అంజనాత్ప్రాగ్దానాసంబంధేపి తత్సంబంధో
క్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౧౯ ॥ —క్రుధ్యన్నితి ॥ దూరాత్-దూరత ఏవ గంధాత్;
మదగంధాఘ్రాణాదేవేత్యర్థః అన్యనాగాయ-ప్రతిగజాయ, క్రుధ్యన్, తం జి
ఘాంసురిత్యర్థః + క్రుధద్రుహేత్యాదినా సంప్రదానత్వం, నాగో ధూతమూ
ర్ధా విధూతమస్తకస్సన్, ఆరోఢారం-యంతారం, అవమత్య-అవధూయ, ఘో
రారావైర్దారుణక్రందనైః ధ్వానితాః అశేషదిశో యేన తస్మిన్ తథా ఉచ్చై
రాక్రోశతీత్యర్థః + శైషికః కప్రత్యయః, స్వేస్వకీయ ఏవ స్వయూథ్య ఏవే
త్యర్థః + పూర్వాదిభ్యో నవభ్యో వేతి వికల్పాన్నస్మిన్నాదేశః, అత ఏవ స్వే
స్వపుత్రే విక్క-ఇతి శ్లిష్టగత్యా వ్యాఖ్యాయ పుత్రస్యాపి జ్ఞాతిత్వాన్న సర్వనామ
సంజ్ఞేతి వల్లభోక్తిః ప్రామాదికీ, విక్కే-వింశతివర్షేఽడింభే ॥ ౧ ॥ విక్కో-విం
శతివార్షికః ఇతి వైజయంతీ ॥ పర్యణంసీత్ తిర్యక్ప్రజహారేత్యర్థః ॥ ౧ ॥ తిర్య

రారావధ్వానితాశేషదిక్కః పిక్కః నాగః పర్వణాం సీత్స ఏవ ॥ ౨౮ ॥ ప్రత్యాసన్నే దంతిని ప్రాతిపక్షే యంత్రా నాగః ప్రస్తవక్త్రచ్ఛదోఽపి । క్రోధాక్రాంతః ప్రోద్దారితాక్షః ప్రేక్షాంచక్రే నైవ కించిన్మదాంధః ॥ ౨౯ ॥ తూర్ణం యావన్నాపనిన్యే నిషాదీ వాసశ్చక్షుర్వారణం వారణస్య । తావత్పూర్వైరస్య నాగాధిరూఢః కాదంబానామేకపాతైరసీవ్యత్ ॥ ౩౦ ॥ ఆస్థద్దృష్టేరాచ్ఛదం చాప్రమత్తో యంతా యాతుః ప్రత్యరీభం ద్విపస్య । మగ్నస్యోచ్చైర్బృహద్భారేణ శంకో

న్తప్రహారస్తు గజః పరిణతో మత ఇతి హలాయుధః + యమరమనమాతాం సక్చేతి సగిడాగమౌ నేటీతి వృద్ధిప్రతిషేధః ॥ ౨౮ ॥ —ప్రత్యాసన్న ఇతి ॥ ప్రాతిపక్షే-ప్రతిపక్షసంబంధిని + తస్యేదమిత్యణ్, దంతిని-గజే, ప్రత్యాసన్నే సతి యంత్రా సాదినా ప్రస్తవక్త్రచ్ఛదోఽపి-నిరస్తముఖపటోఽపి. క్రోధాక్రాంతః అతఏవ క్రూరం ఘోరం నిర్దారితాక్షః-విదారితనేత్రః, తథాపి మదాంధో నాగో గజో న కించిత్ ప్రేక్షాంచక్రే, కిమపి పురోగతం ప్రతిపక్షమప్యద్రాక్షీ స దదర్శేత్యర్థః. ఆవరణాంతరాభావేఽపి మదావరణస్యానపాయాదితి భావః + ఇజాదేశ్చ గురుమతోఽనృచ్ఛ ఇత్యామ్ప్రత్యయః, అత్ర సావృతాక్షిత్వేఽప్యదర్శనస్య విరోధస్య మదాంధ్యేన నిరాసాద్విరోధాభాసోఽలంకారః ॥ ౨౯ ॥ —తూర్ణమితి ॥ నిషాదీ-యంతా, వారణస్య-గజస్య, చక్షుర్వారణం నేత్రావరణం వాసో ముఖపటం యావత్తూర్ణం నాపనిన్యే-నాపచకార, తావదన్యనాగాధిరూఢః-ప్రతిగజాధిరోహః- ఏకః-ఏకకాలీనః పాతో యేషాం తైరేకపాతైర్యుగపత్పాతిభిరితి శీఘ్రోక్తిః, కాదంబానాం శరాణాం ॥ ని ॥ కాదంబమార్గణాశరా ఇత్యమరః ॥ పూర్వైః-ప్రాక్తైరసీవ్యత్ చక్షుషా సహ తద్వాసః స్యూతవానిత్యర్థః + సివ్యతేర్లఙ్ అత్ర చక్షుషస్స్వపనాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౩౦ ॥ —ఆస్థదితి ॥ యంతా అప్రమత్తః అవహితస్సన్ ప్రత్యరీభమరిగజం ప్రతి + ఆభిముఖ్యేఽవ్యయీభావః, యాతుర్గంతుః + యాతేస్తృచ్, ద్విపస్య దృష్టేరాచ్ఛదమావరణం + పుంసిసంజ్ఞాయాం ఘః, ఆస్థత్-నిరస్తవాన్, + అస్యతివక్తిఖ్యాతిభ్యోఽఙితి చ్లేరఙాదేశః, ఇస్యతేస్థుగితి థుగాగమః, మగ్నస్య ముఖనిమగ్నస్య, శంకోః శల్యాయుధస్య ॥ ని ॥ వా పుంసి శల్యం శంకుర్నేత్యమరః ॥ ఉచ్చైర్బృహద్భారేణ పింఛపటలేన వీక్షణే చక్షు

రావవ్రాలేవీక్షణేవక్షణేన ॥ ౩౦ ॥ యత్నాదద్రిపర్ణానుస్థితత్వాదనాశ-నిశ్చిత్య నృశ్చైతసాభావితేన । అంత్యావస్థాకాలయోగ్యోపయోగందస్త్రైభ్రేష్టం నాగమాపద్ధనంవా ॥ ౩౧ ॥ అన్యోన్యేషా-పుష్కరైరామృశంతో దానోద్భేదానవప్త కైర్భుగ్నవాలాః । ఉన్మూర్ధానస్సన్నిషద్యాపరాంతైః ప్రాయుధ్యంతస్పష్టదంతధ్వనీభాః ॥ ౩౨ ॥ ద్రాఘీయాంసస్సంహతాస్థైమభాజశ్చాహాదగ్రాస్త్రీక్షపి క్షణేనావవ్రాతే అన్వలేచ + వృణోతేఃకర్మణిలిట్, అన్యోన్యసముచ్చాయకాభ్యాం చకారాభ్యాం ఆవరణనిరాసపునరావరణయో రేకకాలేసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౩౦ ॥—యత్నాదితి ॥ అన్యఃగజారోహః భావితేనాలోచితేన చేతసా సుస్థితత్వాదనపాయదేశస్థత్వాదనాశమనపాయంనిశ్చిత్య యత్నాదద్రిక్షర్ వంచకేభ్యస్త్రాయమాణస్సన్, అంత్యావస్థాకాలే సాధనాంతరనాశకాలే యోగ్యోపయోగం యుక్తవినియోగం అతఏవాభీష్టం, నాగం గజమాపద్ధనంవా ఆపద్ధనమివ దధ్రే అన్యతోఽపసార్య ధారయామాస + ధరతేః స్వరితత్వాత్కర్తరిలిటితఙ్ ॥ ౩౧ ॥—అన్యోన్యేషామితి ॥ ఇభాః-గజాః, అన్యోన్యేషాం-పరస్పరేషాం, + కర్మవ్యతీహారే సర్వనామ్నో ద్వేభవతఇతివక్తవ్యాత్ ద్విత్వం సమాసవచ్చబహులమితి వికల్పాదసమాసపక్షే పూర్వపదస్యప్రథమైకవచనంవక్తవ్యం- ఉద్భిద్యంతే ఏభిర్వాఇఉద్భేదాః + అకర్తరిచకారకేసంజ్ఞాయామిత్యధికరణార్థేఘఞ్ప్రత్యయః, దానోద్భేదాన్ కటాదిమదస్థానాని పుష్కరైర్హస్తాగ్రైః ॥ ని ॥ పుష్కరంకరిహస్తాగ్రఇత్యమరః ॥ ఆమృశంతః-ఆఘ్నంతః, ఉచ్చకైరున్నతాః భుగ్నవాలాః, ప్రహ్వీకృతపుచ్ఛాః ॥ ని॥ వాలఃకేశేశిశౌమూర్ఖే వాలోరాజిభపుచ్ఛయోరితివిశ్వః ॥ ఉన్మూర్ధానః-ఉన్నమితమస్తకాస్సంతః, అతఏవ అపరాంతైః-పశ్చాద్భాగైః ॥ ని ॥అపరంత్వఘునార్థేస్యాత్పశ్చాత్కాయేపిదంతినామితివిశ్వః ॥ సన్నిషద్య-ఉపవిశ్య + సదేఃక్త్వోల్యప్, స్పష్టః సువ్యక్తః దంతధ్వనిఃయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథాప్రాయుధ్యంత-యుద్ధంచక్రురిత్యర్థః + యుధేర్దైవాదికాత్కర్తరిలఙ్, స్వభావోక్తిః ॥ ౩౨ ॥ —ద్రాఘీయాంసఇతి ॥ ద్రాఘీయాంసోదీర్ఘతరాః + ప్రియస్థిరేత్యాదినాదీర్ఘస్య ఈయసునిద్రాఘాదేశః ॥ సంహతాః-సుఘటితాః,అతఏవ స్థేమభాజః-స్థైర్యభాజః + ప్రియస్థిరేత్యాదినాస్థిరశబ్దస్యేమనిచస్థాదేశః

తామత్యజంతః । దంతాద్భుతై రాహతాస్సామజానాం భంగం జగ్ముర్న స్వయం సా
మజాతాః ॥ 33 ॥ మాతంగానాం దంతసంఘట్టజన్మా హేమచ్ఛేదచ్ఛాయచంచ
చ్ఛిఖాగ్రః । లగ్నోప్యగ్నిశ్చామరేషు ప్రకామం మాంజిష్ఠేష్వవ్యజ్యతస్మ సై
న్యైః ॥ 34 ॥ ఓషామాసే మత్సరోత్పాతవాతాశ్లిష్యద్దంతక్ష్మారుహాం ఘర్షణో
త్థైః । యోగాంతై ర్వా వహ్నిభి ర్వారణానాముచ్చైర్మూర్ధ వ్యోమ్ని నక్ష

చారవోరమ్యాః, ఉదగ్రాః-ఉన్నతాశ్చ, తే చారూదగ్రాః ఇతి విశేషణసమాసః- తీ
క్ష్ణతాం నైశిత్యం అత్యజతః, సామజానాం గజానాం దంతాః దంతైః ప్రతిగ
జవిషాణై రాహతాస్సంతః భంగం భేదం జగ్ముః సామజాతాః దంతినస్తు స్వయం
భంగం పరాజయం న జగ్ముః దంతభంగేపి స్వయం న పరావర్తంతేత్యర్థః, అత్ర
పరావర్తిత్వేన వ్యక్తతయా ప్రకృతత్వాదుపమేయానాం దంతినాముపమాన
దంతాపేక్షయా అభగ్నత్వేనాధిక్యోక్తైర్వ్యతిరేకస్తుల్యయోగితాయా బాధక ఇతి
గమయితవ్యమ్ ॥ 33 ॥—మాతంగానామితి ॥ మాతంగానాం దంతినాం దం
తసంఘట్టజన్మా దంతసంఘర్షోత్థః, హేమచ్ఛేదచ్ఛాయాని కనకభంగసవర్ణా
ని చంచంతి చలంతి చ శిఖాగ్రాణి జ్వాలాగ్రాణి యస్య సోఽగ్నిః మంజిష్ఠయా ఓ
షధివిశేషేణ రక్తేషు మాంజిష్ఠేషు + తేన రక్తం రాగాదిత్యణ్ ప్రత్యయః ॥ ని ॥
మంజిష్ఠావికసాజింగీత్యమరః ॥ చామరేషు లగ్నోపి సైన్యైః ప్రకామం నవ్యజ్య
తేస్మ-న వివిచ్యతేస్మ, సావర్ణ్యాదితి భావః, అత ఏవ సామాన్యాలంకారః * సా
మాన్యం గుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వంతరైకతేతి లక్షణాత్, స చ మాంజిష్ఠవిశేషణా
న కావ్యలింగోత్థ ఇతి సంకరః ॥ 34 ॥—ఓషామాస ఇతి ॥ మత్సరో వైరమేవో
త్పాతవాత ఆకస్మికవాయుస్తేనాశ్లిష్యతాం సంయుజ్యమానానాం దంతానామే
వ క్ష్మారుహాం-వృక్షాణాం ఘర్షణేనోత్థం జన్మ యేషాం తైర్వహ్నిభిః యోగాం
తై ర్వా యుగాంతభవైర్వహ్నిభిరివ వారణానాముచ్చైరున్నతే మూర్ధ వ్యో
మేవ తస్మిన్మూర్ధవ్యోమ్ని నక్షత్రమాలా హారవిశేషః ॥ ని ॥ సైవ నక్షత్రమాలా
స్యాత్సప్తవింశతిమౌక్తికైరిత్యమరః ॥ జ్యోతిర్మండలం చ ఓషామాసే ఉవోష దగ్ధే
త్యర్థః + ఉష దాహే ఇతి ధాతోః కర్మణి లిట్, ఉషవిదజాగృభ్యోఽన్యతరస్యా
మిత్యామ్ప్రత్యయః, లఘూపధగుణః కృఞ్ చానుప్రయుజ్యతే లిటీత్యస్తేశ్చానుప్ర
యోగః, అత్ర నక్షత్రమాలయోరభేదాధ్యవసాయేన నిర్దేశాద్రూపకశ్లేషసంకీ

త్రిమాలా ॥ ౩౪ ॥ సాంద్రాంభోదశ్యామలే సామజానాం బృందే నీతాః శోణితైః
శోణిమానమ్ । దంతాః శోభామాపురంభోనిధీనాం కందోద్భేదా వైద్రుమా వా
రిణీవ ॥ ౩౫ ॥ ఆకంప్రాగ్రైః కేతుభిస్సన్నిపాతం తారోదీర్ణగ్రైవనాదం వ్ర
జంతః । మగ్నానంగే గాఢమన్యద్విపానాం దంతాన్దుఃఖాదుద్ధరంతిస్మ నాగాః ॥
ఉత్క్షిప్యోచ్చైః ప్రస్ఫురంతం రదాభ్యామీషాదంతః కుంజరం శాత్రవీయమ్ । శృంగ
ప్రోతప్రావృషేణ్యాంబుదస్య స్పష్టం ప్రాపత్సామ్యముర్వీధరస్య ॥ ౩౭ ॥ భగ్నే
పీభస్వే పరావర్త్యదేహం యోద్ధా ప్రాసార్ధం వ్రీడయా ముంచతేషూన్ । సాకం

గౌణేయముపమా ॥ ౩౪ ॥—సాంద్రాంభోదేతి ॥ సాంద్రం చ తదంభోదశ్యామ
లం చ తస్మిన్ సామజానాం గజానాం బృందే శోణితైః శోణిమానమారుణ్యం నీ
తాః దంతాః అంభోనిధీనాం-వారిధీనాం- వారిణి వ విద్రుమాణాం ప్రవాళానాం
ఇమే వైద్రుమాః ॥ ని ॥ ముక్తాఫవిద్రుమః పుంసి ప్రవాళం పున్నపుంసక మిత్య
మరః ॥ కందో మూలపిండః తస్యోద్భేదాః ప్రరోహా ఇవ శోభామాపురిత్యుప
మా ॥ ౩౫ ॥—ఆకమ్ప్రేతి ॥ ఆకంప్రాణి దంతోత్ఖననసంక్షోభాద్భ్రుశం కమ్పి
తాన్యగ్రాణి యేషాం తైః కేతుభిర్ధ్వజైః సన్నిపాతం సంయోగం వ్రజంత ఇతి దుః
ఖహేతూక్తిః- నాగాః-గజాస్తారముచ్చైరుదీర్ణాః-ఉత్పన్నాః గ్రైవాణాం-గ్రీ
వాసూత్పన్నానాం, శృంఖలభూషణాదీనాం నాదో యస్మిన్ కర్మణి తత్తథా అ
న్యద్విపానాం-ప్రతిగజానాం, అంగే గాఢం మగ్నాన్-అంతః ప్రవిష్టాన్ దన్తాన్
దుఃఖాదుద్ధరంతిస్మ తేషాం గాఢమగ్నత్వాత్ప్రయం కేతుభారాక్రాంతత్వా
చ్చ కృచ్ఛ్రాదుజ్జహ్రురిత్యర్థః, అత్రోక్తభారమజ్జనయోర్విశేషణగత్యా దుః
ఖోద్ధరణహేతుత్వాత్కావ్యలింగమ్ ॥ ౩౬ ॥—ఉత్క్షిప్యేతి ॥ ఈషే లాంగలదం
డావివ దంతౌ యస్య స ఈషాదంతో మహాదంతో దంతీ ॥ ని ॥ ఈషా లాంగలదం
డస్స్యాదిత్యమరః ॥ ప్రస్ఫురంతం ప్రాణోత్క్రమణదుఃఖాదుల్లలంతం, శా
త్రవస్యేమం శాత్రవీయం కుంజరం రదాభ్యాం-దంతాభ్యాం, ఉచ్చైరుత్క్షిప్యో
ర్ధ్వముద్యమ్య శృంగశిఖరే ప్రోతః స్యూతః ప్రావృషేణ్యః ప్రావృషి భవో
మ్బుదో యస్య తస్య + ప్రావృష ఏణ్య ఇత్యేణ్యప్రత్యయః, ఉర్వీధరస్య గిరేః సా
మ్యం సాదృశ్యం స్పష్టం ప్రాపత్ + ఆప్లృ లుఙి పుషాదిత్వాత్ చ్లేరఙా
దేశః ఉపమా ॥ ౩౭ ॥—భగ్నేపీతి ॥ స్వే-స్వకీయే ఇభే గజే, భగ్నేపి దేహం

యన్తుస్సమ్మదేనానుబన్ధీమానోభీక్ష్ణంవారణఃప్రత్యరోధి ॥ ౩౯ ॥ వ్యాప్తం లోకైర్దుఃఖలభ్యాపసారంసంరంభిత్వాదేత్యధీరోమహీయః। సేనామధ్యంగాహతేవారణస్సబ్రహ్మేవప్రాగాదిదేవోదరాంతః ॥ ౪౦ ॥ భృంగశ్రేణీశ్యామభాసాంసమూహైర్నారాచానాంవిద్ధనీరంధ్రదేహః। నిర్భీకత్వాదాహవేఽనా

స్వాంగం పరావర్త్య ప్రతిపక్షాభిముఖమావర్త్య + వృతేణ్యంతాల్ల్యప్, అణ్యంతస్యైవపాఠః అకర్మకస్య కర్త్రాసన్వయాత్ - వ్రీడయాసార్ధమిషూన్ ముంచతా ఇషుమోక్షణేన స్వగజభంగవ్రీడాంనిరస్యతేత్యర్థః, యోద్ధ్రాభిగ్నేభస్తేనభటేన కర్త్రా అభీక్ష్ణ-లూనః ఇషుభిశ్ఛిన్నః + ల్వాదిభ్యఇతినిష్ఠానత్వం అనుబధ్నాతీత్యనుబంధీ అనుధావీవారణో యన్తుః ప్రతిగజారోహస్య సమ్మదేనసాకం స్వేభజయజన్యేనహర్షేణసహ + ప్రమదస్సమ్మదోహర్షఇతి నిపాతః, ప్రత్యరోధి-ప్రతిరుద్ధః తత్ప్రతిరోధేన తత్సమ్మదస్యాపి ప్రతిరోధవ్యాప్తేరితిభావః ॥ ని ॥ సాకంసత్రాసమంసహేత్యమరః ॥ అత్ర వ్రీడేషుమోక్షయోస్సమ్మదయన్తృప్రతిరోధయోశ్చ కార్యకారణయోస్తత్పౌర్వాపర్యవిపర్యయరూపాతిశయోక్త్యా సహభావోక్తేస్సహోక్తిస్సంకీర్యతే ॥ ౩౯ ॥—వ్యాప్తమితి ॥ వారణః-కశ్చిద్దన్తీ, సంరంభిత్వాత్-క్రోధిత్వాత్ ॥ ని ॥ సంరంభస్సంభ్రమేకోపఇతివిశ్వః ॥ ధీరోనిర్భీకస్సన్ ఏత్యాగత్య మహీయః-అతివిపులం తథాపి యత్ లోకైః-జనైః, అన్యత్ర భువనైశ్చవ్యాప్తం ॥ ని ॥ లోకస్తుభువనేజనే ఇత్యమరః ॥ అతోదుఃఖలభ్యోపసారోపసరణంయత్ర తత్సేనామధ్యం ప్రాక్ పురా ఆదిదేవస్య-విష్ణోః, ఉదరాంతః-ఉదరాభ్యంతరం, బ్రహ్మ-స్రష్టేవ, గాహతేస్మ-ప్రవివేశ- పురాకిల యథాపూర్వం బాహ్యాంసిసృక్షుః బ్రహ్మాపూర్వసృష్టిదిదృక్షయా తద్గర్భం విష్ణోఃకుక్షిం ప్రావిశదితిపౌరాణికీకథా ॥ కేచిత్ బ్రహ్మ బ్రాహ్మణో మార్కండేయఇతివ్యాచక్షతే సోపి భగవన్మహిమావలోకనకౌతుకీ తదనుజ్ఞయా మహాప్రలయే తదుదరంప్రవిశ్య బభ్రామేత్యాగమః ॥ ని ॥ బ్రహ్మావిధిఃప్రజాపతిరిత్యమరః ॥ ఉపమాలంకారః ॥ ౪౦ ॥—భృంగేతి ॥ భృంగశ్రేణీవత్ శ్యామాభాసాం కృష్ణవర్ణానాం నారాచానామయోమయేషువిశేషాణాం సమూహైః విద్ధః అతఏవ నీరంధ్రోనిర్వివరోదేహోయస్యసః, తథాపి నిర్భీకత్వాదాహవే యుద్ధే అనాహతేచ్ఛః అవ్యాహతోత్సాహః- అతఏవ హ్రా

హాలేచ్ఛేహ్యావర్షహస్తీహృష్టరోమేవరేజే ॥ ౪౧ ॥ ఆతామ్రాభారోషభాజఃకటాంతాదాశ్లిష్టాలేమార్గణేధూర్గతేన । నిశ్చ్యోతంతీనాగరాజస్య జజ్ఞేదానస్యాహోలోహితస్యేవధారా ॥ ౪౨ ॥ క్రామన్దంతౌదంతినస్సాహసిక్యాదీషాదండౌమృత్యుశయ్యాతలస్య । సైన్యైరన్యస్తత్క్షణాదాశశంకే స్వర్గస్యోచ్చైరర్ధమార్గాధిరూఢః ॥ ౪౩ ॥ కుర్వన్జ్యోత్స్నావిప్రుషాం తుల్యరూపస్తారస్తారాజాలశారామివద్యామ్ । ఖడ్గాఘాతైర్దారితాద్దంతికుంభా

ద్వర్ష మోదమానో హస్తీహృష్టరోమేవ హర్షాత్పులకితఇవేత్యుత్ప్రేక్షా + హృషేర్లోమసుఇతివికల్పాదిడభావః, రేజేశుశుభే + ఫణాంచసప్తానామితివికల్పాదేత్వాభ్యాసలోపౌ ॥ ౪౧ ॥—ఆతామ్రేతి॥ రోషభాజః-క్రోధనస్యనాగరాజస్య మహేభస్య కటాంతాత్-గండస్థలాన్నిశ్చ్యోతంతీ-ప్రాగేవస్రవంతీ దానస్య-మదస్య, ధారా ఆతామ్రాభా క్రోధాదరుణవర్ణా, జజ్ఞే-జాతా, ఆహోఉతధూర్గతేన పురోగతేన యంత్రా మార్గణే శరే ఆశ్లిష్టే లోహితస్య క్షతజస్యేవ ధారాజజ్ఞే + జనేఃకర్తరిలిట్, కిమియంక్రోధారుణా మదధారాశరోద్గణజన్యా రక్తధారావేత్యుభయకారణసంభవాత్, సాదృశ్యాచ్చ సంశయః సచ వికల్పితసాదృశ్యమూలఇత్యలంకారః ॥ ౪౨ ॥—క్రామన్నితి ॥ మృత్యుశయ్యాతలస్యాంతకపర్యంకరూపస్య ॥ ని ॥అథస్వరూపయోరస్త్రీతలమిత్యమరః ॥ ఈషాదండావాయతావయవదారువిశేషౌ తత్సదృశౌ ఆయతావిత్యర్థః, దంతినోదంతౌ, సహసావర్తతఇతిసాహసికః + ఓజస్సహోంభసావర్తతఇతిఠక్ప్రత్యయః, తస్యభావాత్సాహసిక్యాత్ క్రామన్సహసాఽఽరోహన్నిత్యర్థః అన్యస్తత్క్షణాదుచ్చైరూర్ధ్వస్య స్వర్గస్యఅర్ధశ్చాసౌమార్గశ్చేతితమర్ధమార్గమధిరూఢఇతి సైన్యైరాశశంకే-ఉత్ప్రేక్షితం ॥ ఉత్ప్రేక్షాలంకారః ॥ ౪౩ ॥—కుర్వన్నితి ॥ జ్యోత్స్నావిప్రుషాం తుల్యరూపః చంద్రికాబిందుసరూపః తారఃశుద్ధః ॥ ని ॥ తారోముక్తాదిసంశుద్ధావితివిశ్వః॥ ఖడ్గాఘాతైర్దారితాద్దంతికుంభాత్ ప్రోచ్ఛలన్నుత్పతన్ మౌక్తికౌఘో-ముక్తాపుంజః, ద్యామాకాశంతారాజాలశారాం-నక్షత్రనికరశబలాంతారకితాం కుర్వన్నిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ని ॥ శారశ్శబలపీతయోరితివిశ్వః ॥ ఆభాతిస్మ-ఆజభౌ ॥

వ్యాఘాతిస్మ ప్రోచ్ఛలన్త్యాక్తిరౌఘః ॥ ౪౮ ॥ ధారోత్క్షిప్తక్షిప్రచక్రావకృత్తం మత్తో హస్తం హస్తిరాజస్స్వమేవ। భీమం భూమావాలోలమానం సరోషః పాదేనాసృక్పంకపేషం పిపేష ॥ ౪౯ ॥ ఆవస్కారాల్లూనగాత్రస్య భూమిం నిస్సాధారం గచ్ఛతోऽవాఙ్ముఖస్య ।లబ్ధాయామం దన్తయోర్యుగ్మమేవ స్వం నాగస్యాప్రాపదుత్తంభనత్వమ్ ॥ ౫౦ ॥ లబ్ధస్పర్శం భూవ్యధాదవ్యథేన స్థిత్వా కించిద్దంతయోరంతరాలే । ఊర్ధ్వోర్ధ్వాసిచ్ఛిన్నదంతిప్రవేష్టం జిగ్యే త్రస్తేనాగమన్యేన సద్యః ॥

---

౪౯ ॥ —ధారోత్క్షిప్తేతి ॥ మత్తో హస్తిరాజః-కరీన్ద్రః, ధారాముత్క్షిప్తేన ప్రాస్తేన అత ఏవ క్షిప్రేణ సత్వరేణ చక్రేణ అవకృత్తం- అత ఏవ భూమావాలోలమానం-లుఠమానం + లోలతేర్నాత్మనేపదిత్వాత్ తాచ్ఛీల్యవయోవచనశక్తిషు చానశితి తాచ్ఛీల్యే చానశ్ ప్రత్యయః, అత ఏవ 'లోలమానాదయశ్చానశీతి వామనః' భీమం భయంకరం, స్వం స్వకీయమేవ హస్తం సరోషస్సన్ పాదేనాంఘ్రిణా అసృక్పంకేన-పంకీభూతేనాసృజా పిష్ట్వా అసృక్ పంకపేషం + స్నేహనే పిష ఇతి ణముల్, పిపేష కషాదిత్వాదనుప్రయోగః, రక్తపంకేన-స్నేహద్రవ్యేణ మమర్దేత్యర్థః, క్రుద్ధమత్తయోః కుతో వివేక ఇతిభావః, అత్ర విశిష్టపేషణాసంబన్ధేపి సంబన్ధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౪౯ ॥—ఆవస్కారాదితి ॥ గాత్రమూలమవస్కారః, అవస్కారాదామూలాత్ |+ఆఙో వికల్పాదసమాసః, లూనగాత్రస్య-ఛిన్నజంఘస్య ॥ ని ॥ ద్వౌ పూర్వపశ్చాజ్జంఘాదిదేశౌ గాత్రావరే క్రమాదిత్యమరః ॥ అత ఏవ అవాఙ్ముఖస్య అధోముఖస్య సతః సాధారం సావలంబనం న భవతీతి నిస్సాధారం యథా తథా భూమిం గచ్ఛతః పతత ఇత్యర్థః, నాగస్య లబ్ధాయామం-ప్రాప్తదైర్ఘ్యం ఆయతమిత్యర్థః స్వం స్వకీయం దంతయోర్యుగ్మం దంతద్వయమేవోత్తంభనత్వమాధారత్వం ప్రాపత్ జంఘాచ్ఛేదేపి దంతావష్టంభాదపతితస్తస్థావిత్యర్థః దంతద్వయమేవ అగ్రజంఘావత్ స్థితమితి భావః, అత్ర స్వభావాతిశయోక్త్యోస్సంసృష్టిః ॥ ౫౦ ।—లబ్ధస్పర్శమితి ॥ భూవ్యధాద్దంతాభ్యాం భువ ఏవ విద్ధత్వాదిత్యర్థః, + వ్యధజపోరనుపసర్గ ఇత్యప్ప్రత్యయః, అవ్యధేన స్వయమవిద్ధత్వాన్నిర్వ్యధేన సతా అన్యేన కేనచిద్భటేన దంతయోరంతరాలే కించిత్ లబ్ధస్స్పర్శో యస్మిన్ కర్మణీతి తత్ దంతాభ్యాం ఈషత్ స్పృష్టం యథా తథా స్థిత్వా ఊర్ధ్వేనోర్ధ్వప్రసారితేనాసినా ఖడ్గేన క్ర

హస్తేనాగ్రేవీతభీతింగృహీత్వా కంచిద్వ్యాలఃక్షిప్తవానూర్ధ్వముచ్చైః । ఆ
సీనానాంవ్యోమ్నితస్యైవహేతోస్స్వర్గస్త్రీణామర్పయామాసనూనం॥౪౭॥
కంచిద్దూరాదాయతేనద్రాఘీయఃప్రాసప్రోతప్రోతసాంతఃక్షతేన । హస్తాగ్రేణ
ప్రాప్తమేవాగ్రతోభూదానైశ్వర్యంవారణస్యగ్రహీతుమ్ ॥ ౪౮ ॥ తన్వ్యాః
పుంసోనందగోపాత్మజాయాఃకంసేనేవస్ఫోటితాయాగజేన । దివ్యా మూర్తి
ర్వ్యోమగైరుత్పతంతీవీక్షామాసేవిస్మితైశ్చండికేవ ॥౪౯॥ ఆక్రమ్యైకామగ్రపా

దేశేన చ్ఛిన్నః చూర్ణితో దంతప్రవేష్టః దంతవేష్టనం యస్య తం నాగం జిత్వా
సద్య ఏవ ఉత్తస్థే-ఉత్థితం + భావే లిట్, అత్రాపి జయోత్థానాద్యసంబంధేపి
సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౪౬ ॥—హస్తేనేతి ॥ వ్యాలో-దుష్టదంతీ ॥ ని ॥
వ్యాలో దుష్టగజే సర్ప ఇతి విశ్వః ॥ అగ్రే వీతభీతిం-నిర్భీకం భీరోః స్వర్గాభా
వాదితి భావః, కంచిద్వీరం హస్తేన గృహీత్వా ఊర్ధ్వముపర్యుచ్చైః క్షిప్తవాన్-
అత్రోత్ప్రేక్ష్యతే తస్యైవ హేతోః స్తేనైవ హేతునా తద్వరణార్థమేవేత్యర్థః,
+ సర్వనామ్నస్తృతీయా చేతి చకారాత్ షష్ఠీ, వ్యోమ్ని ఆసీనానాముపస్థితా
నాం + ఈదాస ఇతి శానచ ఈకారః స్వర్గస్త్రీణామప్సరసామర్పయామాస
నూనమ్ ॥ ౪౭ ॥—కంచిదితి ॥ దూరాదాయతేన ప్రసారితేనాంతః క్షతేన
ప్రహతేన అతఏవ ద్రాఘీయసా ప్రాసేన ప్రోతం ప్రోతో నాలం యస్య తేన- హ
స్తాగ్రేణ కరేణ అగ్రతః ప్రాప్తమపి కంచిద్భటం గ్రహీతుం ఆదాతుం వారణ
స్య అనీశ్వరస్య భావః ఆనైశ్వర్యం అసామర్థ్యమభూత్ +నఞశ్శుచీశ్వరేత్యా
దినా నఞ్పూర్వపదోభయపదవృద్ధిః అత్రాపి ఆనైశ్వర్యసంబంధోక్తేరతిశయో
క్తిః ॥ ౪౮ ॥—తన్వ్యా ఇతి ॥ గజేన స్ఫోటితాయాః-విదారితాయాః,పుంసః
కస్యచిద్వీరస్య తన్వ్యాః శరీరాత్ కంసేన స్ఫోటితాయాః నందాఖ్యస్య గోప
స్య కన్యాయా ఇవోత్పతంతీ దివ్యా మూర్తిః, చండికేవ నందకన్యాశరీరాదావి
ర్భవంతీ కాళికేవ విస్మితైర్వ్యోమగైః ఖచరైః వీక్షామాసే వీక్షితా + ఈక్ష
తేః కర్మణి లిట్, ఇజాదేశ్చ గురుమతోఽనృచ్ఛ ఇత్యామ్ ప్రత్యయః, మనుష్య
భావముత్సృజ్య దేవభూయం గత ఇత్యర్థః, ఉపమావ్యక్తా, పురా కిల దురాత్మ
నః కంసస్య ప్రతారణాయ భగవదాజ్ఞయా తన్మాయాశక్తిర్నందగోపాత్మజా జా
తా కంసేనహింసితేతి పౌరాణికీ కథా ॥ ౪౯ ॥—ఆక్రమ్యేతి ॥ దారుణాత్మా-

పదేన జంఘామన్యామచ్ఛైత్సీ రాధవాసిఃకరేణ । సాస్థిస్రావం దారువద్ద్రాక్పణాత్తాం
కంచిన్మధ్యాత్పాటయామాస భీః ॥ ౫౧ ॥ శోచిత్వాగ్రే భృత్యయోర్మృత్యుభా
జోః ప్రేమ్ణా నో తథా వల్లభస్య । పూర్వం కృత్వా నేతరస్య ప్రసాదం పశ్చాత్తా
పా వాప హాహం యథాంతః ॥ ౫౨ ॥ ఉత్ప్లుత్యారాదర్ధచంద్రేణ లూనే వక్త్రే
న్యస్య క్రోధదష్టోష్ఠదంతే । సైన్యైః కంఠచ్ఛేదలీనే కబంధాత్ భూయోభీత్యా వల్గిత
స్వాసిపాణిః ॥ ౫౩ ॥ తూర్యారావైరాహితోత్తాలతాలైర్గాయంతీభిః కాహ

కూర్చిరచిత్రాం ఏంతి, ఏతాం జంఘామగ్రపాదేనాక్రమ్యాన్యాం జంఘామచ్ఛైత్సీరు
ష్ణ తేనక రేశాదవానః-ఆకర్షణ్,సాస్థిస్రావం భజ్యమానకీకసచటచటాత్కార
యుక్తం యథాతథా కంచిద్వీరం దారువత్-కాష్ఠవత్, మధ్యాత్పాటయామాస మ
ధ్యం విభజ్య పాటయామాసేత్యర్థః + ల్యబ్లోపే పఞ్చమీ ఉపమా ॥ ౫౧ ॥——
శోచిత్వేతి ॥ ఋచ్ఛతీత్యర్యః స్వామీ + అర్యస్స్వామివైశ్యయోరితియత్ప్రత్య
యాంతో నిపాతః అగ్రే-అగ్రతః, సమక్షమేవ మృత్యుభాజోః మరణం గతయో
ర్భృత్యయోః శోచిత్వా-రుదిత్వా, వల్లభస్య తయోరర్థ్యే ప్రియభృత్యస్య సంబంధి
నా ప్రేమ్ణా తదత్తప్రేమ్ణేత్యర్థః, తథా తేనప్రకారేణాంతర్దాహం-సంతా
పం నో ఆప- యథా యేనప్రకారేణ ఇతరస్యావల్లభస్య పూర్వం జీవనకాలే ప్ర
సాదం ప్రీతిదానాద్యనుగ్రహం నకృత్వా పశ్చాత్తాపాద్ధతో యమస్మాభిరప్రీణిత
ఏవ (ప్రా)ణా(న్) (ప్రా)దాదిత్యనుశయాత్ దాహమాప ప్రియభృత్యమరణాద
ప్యసమ్మానితమరణమేవ స్వామినో దుస్సహదుఃఖహేతురాసీదిత్యర్థః, స్వభా
వోక్తిరలంకారః ॥ ౫౨ ॥——ఉత్ప్లుత్యేతి ॥ అర్ధచంద్రేణ బాణవిశేషేణ లూ
నే-ఛిన్నే, తథాపి క్రోధేన దష్టఓష్ఠో యైస్తే దంతా యస్య తస్మిన్ అన్యస్య యో
ధస్య వక్త్రే ఆరాద విహారముత్ప్లుత్య ॥ ని ॥ ఆరాద్దూరసమీపయోరిత్యమరః ॥
భూయః పునరపి కంఠస్య ఛేదః ఛిన్నదేశః తత్ర లీనే స్థితే సతి వల్గితో నృత్య
తః, స్వాసిః పాణిర్యస్య తస్మాత్కబంధాదపమూర్ధకళేబరాత్ + భీత్రార్థా
నాం భయహేతురితి పఞ్చమీ, సైన్యైర్బిభ్యే-భీతం, భావేలిట్, లూనస్యాపి ఆ
ననస్య పునః స్వస్థానపాతిత్వాత్ వల్గనాసిధారణాభ్యాం కబంధాదప్యకబంధభ్రా
న్త్యా సర్వైర్బిభ్యే ఇత్యర్థః, అతఏవ భ్రాంతిమదలఙ్కారః ॥ ౫౩ ॥——తూర్యా
రావైరితి ॥ ఆహితాః-సమ్పాదితాః, ఉత్తాలాః-పరిస్ఫుటాః, తాలాః కరపుటాది

ంకాహలీభిః । నృత్తేచక్షుష్మాన్యహస్తప్రయోగం కామే కూజత్కంబురుచ్చైర్జహాస ॥ ౫౪ ॥ ప్రత్యావృత్తంభంగభాజిస్వసైన్యే తుల్యంముక్తైరాకిరంతిస్మకంచిత్ । ఏకౌఘేనస్వర్ణపుంఖైర్ద్విషంతస్సిద్ధామాల్యైస్సాధువాదైర్ద్వయేపి ॥ ౫౫ ॥ బాణాక్షిప్తారోహశూన్యాసనానాం ప్రక్రాంతానామన్యసైన్యైర్గ్రహీతుమ్ । సంరబ్ధానాంభ్రామ్యతామాజిభూమౌ వారీవారైస్సస్మరే వాత

కాలక్రియామానానియేషుతైః ॥ ని ॥ తాలఃకాలక్రియామానమిత్యమరః ॥ తూర్యారావైర్మృదంగాదివాద్యఘోషైస్తథా కాహలం భృశం గాయంతీభిః-గానమాచరంతీభిః, కాహలీభిః సుషిరవాద్యవిశేషైశ్చకరణైః ॥ ని ॥ కాహలంభృశశుష్కయోః ॥ వాద్యభాండవిశేషేతుకాహలిఃకాహలఃఖలఇతివిశ్వః ॥ కామే అపమూర్ధకలేబరఇత్యర్థః, అతఏవ చక్షుష్మాన్యోదృష్టింహితః హస్తప్రయోగోయస్మిన్కర్మణితత్తథా నృత్తే నృత్యతిసతి + కర్తరిక్తః, కూజత్-ధ్వనత్, కమ్బుః శంఖస్తటస్థఇత్యర్థః ఉచ్చైస్తారంజహాస దృష్టిశూన్యాభినయస్య నాట్యశాస్త్రవిరోధాత్ అట్టహాసమకరోదివేత్యర్థః, వ్యంజకాప్రయోగాదుత్ప్రేక్షా, అంగైరాలమ్బయేద్గీతంహస్తేనార్థంప్రదర్శయేత్ ।దృష్టిభ్యాం భావయేద్భావం పాదాభ్యాంతాలనిర్ణయఇతినాట్యవిధిః ॥ ౫౪ ॥—ప్రత్యావృత్తమితి ॥ స్వసైన్యే భంగభాజిసతి ప్రత్యావృత్తమభ్యమిత్రీణం కంచిద్వీరం తుల్యమేకకాలంముక్తైః స్వర్ణపుంఖైః-శరవిశేషైః, ఏకౌఘేన-ఏకప్రవాహేణ ద్విషంతః ఆకిరంతిస్మ-ఆక్షిపంతిస్మ, సిద్ధాః ఖచరాః, మాల్యైర్దివ్యమాలాభిః + చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్ష్యఞ్ప్రత్యయః, ఆకిరంతిస్మ ద్వయేపి ద్విషంతస్సిద్ధాశ్చ సాధువాదైః సాధుసాధ్వితి వాక్యైరాకిరంతిస్మ, ఏతత్ త్రితయమపి యుగపత్ ప్రవృత్తమిత్యర్థః, అత్రస్వర్ణపుంఖసురమాల్యసాధువాదానాం ప్రకృతానామేవతుల్యకాలైకౌఘప్రవృత్తిసామ్యాదౌపమ్యాపగమాత్కేవలప్రకృతాస్పదాతుల్యయోగితా ॥౫౫॥—బాణేతి॥ బాణైరాక్షిప్తాః-పాతితాఆరోహాః సాదినోయేభ్యస్తాని అతఏవ శూన్యాని రిక్తాన్యాసనాని ఆస్తరణానియేషాంతేషాం అతఏవాన్యసైన్యైః-పరసైనికైః, గ్రహీతుం ప్రక్రాంతానామారబ్ధానాం సమంతాదవరుధ్యమానానామిత్యర్థః, అతఏవ సంరబ్ధానాం-క్షుభితానాం,అతఏవఆజిభూమౌ-రణాఙ్గణే, భ్రామ్యతాం-అనవతిష్ఠమానానాం,వారణానాం

ణానామ్ ॥ ౫౬ ॥ పౌనఃపున్యాదస్రగంధేన మత్తో మృద్నన్ కోపాల్లోకమాయో
ధనోర్వ్యామ్ । పాదేలగ్నామంత్రమాలామిభేంద్రః పాశీకల్పామాయతామా
చకర్ష ॥ ౫౭ ॥ కశ్చిన్మూర్ధానమేత్య గాఢప్రహారః సిక్తస్తైః శీకరైర్వారణ
స్య । ఉచ్ఛ్వాసప్రస్థితాతం జిఘృక్షుర్వ్యర్థాకూతా నాకనారీ మమూర్ఛ ॥ ౫౮ ॥
లూనగ్రీవాత్సాయకేనాపరస్య ద్యామాషూచ్చైరాపసాదుత్పతిష్ణోః । త్రాసేము

గజానాం, వారైః-బృందైః, వారిబంధనస్థానం ॥ వి ॥ వారిస్సర్వ్యాదిదివసేవా
రోవసరబృందయోః । వారీసుటీబంధేస్యాదితివిశ్వః ॥ సస్మరే-స్మృతా, తద్ధ
ర్మయోగాదితిభావః + కర్మణిలిట్, అత్ర హాస్యాసనత్వాదీనాం వారిస
హచరితాదివిశేషణగత్యా వారిస్మరణహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ ౫౬ ॥—
పౌనఃపున్యాదితి ॥ ఆయోధనోర్వ్యం-యుద్ధభూమౌ, వి ॥ యుద్ధమాయోధనం
జన్యమిత్యమరః ॥ పౌనఃపున్యాత్-పునఃపునరావృత్తేరిత్యర్థః + బ్రాహ్మణా ది
త్వాత్ష్యఞ్ ప్రత్యయః, అవ్యయానాం భమాత్రే టిలోపస్య సాయంప్రాతి
కాద్యర్థముపసంఖ్యానమితిటిలోపః, అస్రగంధేన- రక్తగంధాఘ్రాణేనేత్య
ర్థః, మత్త ఇభేంద్రో-మహాగజః, కోపాల్లోకం జనం మృద్నన్- క్షుందన్,
పాదేలగ్నాం ఈషదసమాప్తాం, పాశీం పాశీకల్పాం-పాశబంధనసదృశీం ॥ వి ॥
పాశః పశ్వాదిబంధనమితి విశ్వః + బహ్వ్యాదిభ్యశ్చేతి వికల్పాదీకారః అభాషిత
పుంస్కత్వాత్ + ఘరూపేత్యాదినా హ్రస్వో నభవతి, ఆయతాం-దీర్ఘాం, ఆం
త్రమాలామాచకర్ష పాశీకల్పేత్యత్ర తద్ధితగతాపూర్ణోపమా ॥ ౫౭ ॥ —
కశ్చిదితి ॥ గాఢః ప్రహారో యస్య సః కశ్చిద్వీరో మూర్ధానమేత్య (ప్రా) ప్యవా
రణస్య శీకరైః-శీకరైః, సిక్తస్సన్ ఉచ్ఛ్వాస-ఉజ్జీవ, కింతు తం మూర్ధా
గతం జిఘృక్షుర్గ్రహీతుమిచ్ఛుః + గ్రహేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః, ప్రస్థితా
తం వరీతుమాగతేత్యర్థః, నాకనారీ వ్యర్థాకూతా తదుజ్జీవనాద్విఫలమనో
రథా సతీ ముమూర్ఛ అ(త్రా)కూతవైయర్థ్యస్య విశేషణగత్యా నాకనారీమూ
ర్ఛాహేతుత్వాత్కావ్యలింగం మూర్ధాసంబంధాతిశయోక్త్యాంగేన సంకీర్యతే
॥ ౫౮ ॥—లూనేతి ॥ సాయకేన లూనగ్రీవాత్-ఛిన్నకంఠాత్, అతఏవ ద్యా
మాకాశం ప్రతి, ఉచ్చైరుత్పతిష్ణోరుత్పతనశీలాత్ + అలంకృఞిత్యాదినా ఇష్ణు
చ్ ప్రత్యయః, సింహికాయా అపత్యం పుమాన్ సైంహికేయో రాహుః ॥ వి ॥ త

గ్ధైః సైంహికేయానుకారాద్రౌద్రాకారాదప్సరోవక్త్రచంద్రైః ॥ ౫౯ ॥
వృత్తం యుద్ధే శూరమాశ్లిష్య కాచిద్రంతుం తూర్ణం మేరుకుంజం జగామ । త్య
క్త్వా నాగ్నౌ దేహమేతి స్మ యావత్పత్నీ సద్యస్తద్వియోగాసమర్థా ॥ ౬౦ ॥ త్య
క్తప్రాణం సంయుగే హస్తినీస్థా వీక్ష్య ప్రేమ్ణా తత్క్షణాదుద్గతాసుః । ప్రాప్యా
ఖండం దేవభూయం సతీత్వాదాశిశ్లేష స్వైవ కంచిత్పురంధ్రీ ॥ ౬౧ ॥ స్వర్గేవా
సం కారయంత్యా చిరాయ ప్రత్యగ్రత్వం ప్రత్యహం ధారయంత్యా । కశ్చిద్భేజే దివ్య

మస్తు రాహుస్స్వర్భానుస్సైంహికేయో విధుంతుద ఇత్యమరః ॥ + స్త్రీభ్యో ఢ
క్, తమనుకరోతీతి తదనుకారాత్తత్సదృశాదిత్యర్థః + కర్మణ్యణ్ప్రత్యయః
అతఏవ రౌద్రాకారాత్-భీషణాకృతేరపరస్య వీరస్య ఆననాత్-ముఖాత్, ము
గ్ధైః-సుందరైః, అప్సరసాం వక్త్రైరేవ చంద్రైస్త్రస్తైస్త్రసేత్రస్తం + భావేలిట్
అత్ర రాహుహేతుకత్రాసస్య చంద్రఏవ సంభవాద్వక్త్రచంద్రైరితి రూప
కం సిద్ధం, తస్య సైంహికేయానుకారాదితి స్పష్టోపమాసాపేక్షత్వాత్సంకరః ॥
౫౯ ॥ —వృత్తమితి ॥ కాచిదప్సరాః యుద్ధే మృధే వృత్తం మృతం ॥ ని ॥ వృత్తో
తీతే దృఢే ఖ్యాతే వర్తులే పివృతే మృత ఇతి విశ్వః ॥ శూరమాశ్లిష్య రంతుం తూ
ర్ణం మేరోః కుంజం గహ్వరం జగామ యావత్తద్వియోగాసమర్థా తద్విరహా
సహా పత్నీ సద్యోఽగ్నౌ దేహం త్యక్త్వా నైతి స్మ-నాజగామ; అత్ర మేరుకుంజాస
మ్బంధేపి సమ్బంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౬౦ ॥—త్యక్తేతి ॥ సంయుగే-యుద్ధే
త్యక్తప్రాణం కంచిద్వీరం హస్తిన్యాం తిష్ఠతీతి హస్తినీస్థా-కరిణీమారూఢా సతీ, వీ
క్ష్య ప్రేమ్ణా తత్క్షణాదుద్గతాసుర్గతప్రాణా, స్వైవ పురంధ్రీ స్వభార్యైవ
సతీత్వాత్పతివ్రతాత్వాదఖండమక్షయం దేవభూయం-దేవత్వం + భువో భావే
ఇతి క్యప్, ప్రాప్య ఆశిశ్లేష స్త్రీణాం పాతివ్రత్యమేవ పతిసాలోక్యనిదానం
నాగ్నిప్రవేశాదికమితి భావః అత్ర సతీత్వస్య విశేషణగత్యా దేవభూయహేతు
త్వోక్తేః కావ్యలింగం అతిశయోక్త్యాదికంతు యథాసంభవమూహ్యమ్ ॥ ౬౧ ॥
స్వర్గేవాసమితి ॥ కశ్చిద్వీరశ్చిరాయ చిరకాలం స్వర్గేవాసం స్వర్గవాసం
+ శయవాసవాసిష్వకాలాదితి వికల్పాదలుక్ కారయంత్యానుభావయంత్యా,
అహన్యహని ప్రత్యహం + నపుంసకాదన్యతరస్యామిత్యవ్యయీభావే సమాసా
న్తష్టచ్ ప్రత్యయః అవ్యయానాం భమాత్రే టిలోప ఇత్యుక్తం, ప్రత్యగ్రత్వం నూ

నార్యాపరస్మిన్ లోకేలోకంప్రీణయంత్యేహకీర్త్యా ॥ ౬౨ ॥ గత్వానూనంవై బుధంసద్మరమ్యం మూర్ఛాభాజామాజగామాంతరాత్మా । భూయోదృష్టప్రత్యయాః ప్రాప్తసంజ్ఞాః సాధీయస్త్వేయద్రణాయాద్రియంతే ॥ ౬౩॥ కశ్చిచ్ఛస్త్రాఘాతమూఢోపబోధంలబ్ధ్వాభూయశ్చేతనామాహవాయ । ప్రావర్తిష్టక్రోశతస్సఖ్యురుచ్చైస్త్వేకశ్చాత్మా కాచలోకానువృత్తిః ॥ ౬౪॥ భిన్నోరస్కౌశత్రుణాకృష్యమాణారాదాసన్నత్వాత్కశ్చిదేకేషుణైవ । అన్యోన్యావష్టంభసామ

తనత్వంధారయంత్యా పరమప్రేమాస్పదత్వాదితిభావః, లోకం ప్రీణయంత్యా అత్యద్భుతత్వాదానందయంత్యా + ప్రీఞోణ్యంతాల్లట్శ్శతరిజీప్ ధూఞ్ప్రీఞోర్నుగ్వక్తవ్యఇతినుగాగమః, దివ్యనార్యా పరస్మిన్ ఇహలోకే కీర్త్యాచ భజే-ప్రాప్తః + భజేగకర్మణిలిట్, రణమరణాభ్యాం లోకద్వయమపి జిగాయేత్యర్థః, అత్ర దివ్యాంగనాకీర్త్యోః ప్రకృతయోరేవ తుల్యధర్మసంబంధాత్కేవలప్రకృతాస్పదా తుల్యయోగితా ॥ ౬౨ ॥—గత్వేతి ॥ మూర్ఛాభాజామంతరాత్మాజీవః రమ్యః-దివ్యం, వైబుధం సద్మ దివ్యభవనంగత్వా ఆజగామ మూర్ఛాసమయేసురలోకరామణీయకం దృష్ట్వా ఆగతః నూనమిత్యుత్ప్రేక్షా, కుతః యద్యస్మాత్ ప్రాప్తసంజ్ఞాః-లబ్ధబోధాస్సంతః, దృష్టప్రత్యయాః-దృఢవిశ్వాసాః, భూయః పునరపి, సాధీయోబాఢతరం + బాఢశబ్దాదీయసుని అంతికబాఢయోర్నెదసాధావితిసాధాదేశః, రణాయ రణంకర్తుమాద్రియంతే ఉత్సేహిరేఇత్యర్థః + కర్తరిలటిశ్యన్ప్రత్యయః, కథంచిదుజ్జీవితానాం పునర్మృత్యుప్రార్థనా తదధికశ్రేయోహేతుకేతిభావః ॥ ౬౩ ॥ —కశ్చిదితి ॥ శస్త్రాఘాతమూఢః- ప్రహారమూర్ఛితః, కశ్చిద్వీరశ్చేతనాం సంజ్ఞాంలబ్ధ్వా అపబోధుమూర్ఛాసమయే యుద్ధభూమేరపనేతుః సఖ్యుర్మిత్రస్యోచ్చైః క్రోశతః యుద్ధంమాగమః-ఆగచ్ఛాగచ్ఛేత్యాక్రోశతస్సతః + షష్ఠీచానాదరేఇతిషష్ఠీ, క్రోశంతమనాదృత్యేత్యర్థః, భూయః-పునరపి, ఆహవాయ-రణాయ, ప్రావర్తిష్టఆత్మా దేహస్త్వేకశ్చ, తథాహి లోకానువృత్తిశ్చకా, నైవేత్యర్థః, సుహృజ్జనానురోధస్తు హితాహితపరిచ్ఛేత్తుర్వృథేత్యర్థః, సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోర్థాన్తరన్యాసః ॥ ౬౪ ॥ —భిన్నోరస్కావితి ॥ శత్రుణాదూరాదాకృష్యాసన్నత్వాత్తయోర్మిథస్సన్నికృష్టత్వాదేకేషుణైవ భిన్నోరస్కౌ-విదారితవక్షసౌ,

ర్థ్యయోగాదూర్ధ్వ మేవ స్వర్గతావప్యభూతామ్ ॥ ౬౫ ॥ భిన్నానస్త్రైర్మో
హభాజోభిజాతాన్ హంతుంలోలం వారయంతస్స్వవర్గమ్ । జీవగ్రాహం గ్రా
హయామాసురన్యే యోగ్యానార్థః కస్యనస్యాజ్జనేన ॥ ౬౬ ॥ భగ్నైర్దండై
రాతపత్రాణి భూమౌ పర్యస్తాని ప్రౌఢచంద్రద్యుతీని । ఆహారాయ ప్రేతరాజస్య
రౌప్యస్థాలానీవ స్థాపితాని స్మ భాంతి ॥ ౬౭ ॥ రేజుర్భ్రష్టా వక్షసః కుంకుమాంకా
ముక్తాహారాః పార్థివానాం వ్యసూనామ్। హాసాల్లక్ష్మ్యాః పూర్ణకామస్య మన్యే

కౌచిద్వీరౌ అన్యోన్యావష్టంభఏవసామర్థ్యం తస్యయోగాత్స ఏభావాదూర్ధ్వా
వేవ తిష్ఠంతావేవ స్వర్గతావప్యభూతాం మృతౌ చాభూతాం అపిశబ్దార్థః ఉ
రోభేదే స్వర్గతింసముచ్చినోతి, అత్ర మృతయోరూర్ధ్వావస్థానాసంబంధే
పిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౬౫ ॥ —భిన్నానితి ॥ అన్యేవీరాః అస్త్రైర్భి
న్నాన్-విదారితాన్, అతఏవ మోహభాజో-మూర్ఛాగతాన్, అభిజాతాన్
కులీనాన్ ॥ ని ॥ అభిజాతస్త్రిషుతౌ న్యాయ్యే కులీనప్రాజ్ఞరూపయోరితి విశ్వః ॥
హంతుంలోలం ఉత్సుకం స్వసైన్యం-స్వవర్గం, వారయంతః జీవాన్ జీవతో
గృహీత్వా జీవగ్రాహం గ్రాహయామాసుః- జీవత ఏవ గ్రాహయామాసురిత్యర్థః
+ సమూలకృతజీవేషు హన్కృఞ్గ్రహ ఇతిణముల్ ప్రత్యయః, కషాదిత్వాదను
ప్రయోగః, జీవగ్రహణప్రయోజనమర్థాంతరన్యాసేనాహ ॥ తథాహి యోగ్యే
నాహంతా జనేనహేతునా కస్యపుంసోర్థః, కీర్త్యాదిప్రయోజనం నస్యాత్ స్యా
దేవ సర్వస్యాపీత్యర్థః, అతో వీరాణాం రణేష్వపి పరిక్షతరక్షణమేవ శ్రేయః
నార్తం నాతిపరిక్షతమితి హననని షేధాదితి భావః ॥ ౬౬ ॥ —భగ్నైరితి ॥ భ
గ్నైర్దండైర్హేతునా భగ్నదండత్వాదితి భావః, భూమౌ పర్యస్తాని-ఉత్తానపా
తితాని, ప్రౌఢచంద్రద్యుతీని పూర్ణేందుప్రభాణి, ఆతపత్రాణి శ్వేతచ్ఛత్రా
ణీత్యర్థః, ప్రేతరాజస్యాంతకస్య, ఆహారాయ-భోజనాయ, స్థాపితాని-నిహి
తాని, రౌప్యస్థాలాని-రాజతభాజనానీవ భాంతి స్మేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౬౭ ॥—రే
జురితి ॥ వ్యసూనాం-మృతానాం, పార్థివానాం వక్షసోభ్రష్టాః పతితాః కుంకు
మాంకాః-కుంకుమారుణితా ఇత్యర్థః, ముక్తాహారాః పూర్ణకామస్య సకలరా
జకసంహారాత్సఫలమనోరథస్య అతఏవపీతః రక్తమేవాసవో యేన తస్య మృ
త్యోః హాసాదట్టహాసాత్, లక్ష్మ్యాః దృశ్యాః దంతాః రేజుః మన్యే ఇత్యుత్ప్రేక్షా॥

ప్లుత్యోత్పతన్తాఽపతితః ప్రాసకస్య ॥ ౬౭ ॥ నిమ్నేష్వోఘీభూతమస్త్రక్షతానా
మస్రగ్ధూమాయచ్చకాసాఞ్చకార । రాగార్థం కిన్ను కౌసుమ్భమమ్భః
సంవ్యానానామన్తకాన్తఃపురస్య ॥ ౬౮ ॥ రామేణ త్రిస్సప్తకృత్వో హ్రదా
నాం చిత్రం యత్పఞ్చకం క్షత్రియాస్రైః । రక్తాంభోభిస్తత్క్షణాదేవ తస్మిన్ సంఖ్యే
సంఖ్యాతాః ప్రావహన్ ద్వీపవత్యః ॥ ౬౯ ॥ సంధానాన్తాదస్త్రిభిశ్శిక్షితాస్త్రైరా
విశ్యాధశ్శాతశస్త్రావలూనాః । నాగానాం పశ్యన్ స్థూలమన్తర్నదీనామైభాః ప్రా

॥ ౬౮ ॥—నిమ్నేష్వితి ॥ ఘనాః నిమ్నేషు-నిమ్నస్థలేషు, ఓఘీభూతం-రా
శీభూతం, అస్త్రక్షతానాం సంబంధి యదస్రం రక్తం చకాసాంచకార దిదీపే +
చకాస్త్యదీప్త్యామితి ధాతోర్లిట్, కాస్యనేకాచ ఇతి వక్తవ్యమిత్యామ్ప్రత్యయే కృ
ఞ్చానుప్రయోగః తదపి అన్తకాన్తఃపురస్య కృతాన్తావరోధస్య సంవ్యానా
నాముత్తరీయాణాం, రాగార్థం రంజనార్థం కుసుంభస్యేదం కౌసుంభం అంభః
కిన్ను కుసుంభద్రవః కింస్విదిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౬౯ ॥—రామేణేతి ॥ రామేణ-
భార్గవేణ, సామర్థ్యాత్ త్రీన్ వారాన్ త్రిః + ద్విత్రిచతుర్భ్యస్సుజితి సు
చ్ప్రత్యయః, త్రిరావృత్తా సప్త, సుప్సుపేతి సమాసః, త్రిస్సప్తకృత్వః, ఏక
వింశతివారానిత్యర్థః + సంఖ్యాయాః క్రియాభ్యావృత్తిగణనే కృత్వసుజితి కృ
త్వసుచ్ప్రత్యయః, క్షత్రియాస్రైః రాజన్యరక్తైః, చిత్రమద్భుతం హ్రదానాం
పఞ్చ పరిమాణమస్య పఞ్చకం + సంఖ్యాయాస్సంజ్ఞాసంఘసూత్రాధ్యయనే
ష్వితి సంఘార్థే కన్ప్రత్యయః, చక్రే-కృతం, తస్మిన్ సంఖ్యే యుద్ధే ॥ ని ॥
మృధమాస్కందనం సంఖ్యమిత్యమరః ॥ తత్క్షణాదేవ రక్తైరేవాంభోభిః అసంఖ్యా
ద్వీపవత్యో నద్యః ప్రావహన్-ప్రాసరన్, రామేణ బహుకాలేన స్యమన్త
పంచకాఖ్యం హ్రదపఞ్చకమేవ కథంచిత్ కృతం, అత్ర తు క్షణమాత్రేణాసం
ఖ్యా నద్యః ప్రవృత్తా ఇత్యుపమానాదుపమేయస్యాధిక్యోక్తేర్వ్యతిరేకాలఙ్కా
రః ॥ ౭౦ ॥—సంధానేతి ॥ శిక్షితాస్త్రైరభ్యస్తశస్త్రైరస్త్రిభిరాయుధీయైః
అధః ఇభానామస్త్రాదావిశ్య ప్రవిశ్య సంధానాన్తాత్-బంధనప్రదేశాత్, గు
ల్ఫదేశమధికృత్యేత్యర్థః ॥ ని ॥ సందానం పశూనాం పాదబంధనమితి విశ్వః ॥
శాతం నిశితం + శాచ్ఛోరన్యతరస్యామితి వికల్పాదిత్వాభావః, తేన శస్త్రేణా
వలూనాః-ఛిన్నాః, ఇభానామిమే ఐభాః అంఘ్రయశ్చరణాః అసృఙ్మయీ

పన్నంఘ్రియోఽసృఙ్మయీనామ్ ॥ ౨౧ ॥ పద్మాకారైర్యోధవక్త్రైరిభానాం కర్ణైర్భ్రష్టైశ్చామరైరేవహంసైః । సోపస్కారాః ప్రావహన్నస్రతోయాః స్రోతస్విన్యోవీచిమచ్చైస్తరద్భిః ॥ ౨౨ ॥ ఉత్క్రాంతానామామిషాయోపరిష్టాదభ్యాకాశంబభ్రముఃపత్రవాహాః । మూర్తాఃప్రాణానూనమద్యాప్యవేక్షామాసుఃకాయంత్యాజితాదారుణాస్త్రైః ॥ ౨౩ ॥ ఆతన్వద్భిర్దిక్షుపత్రాగ్రనాదంప్రాప్తైర్మూర్ఛారాదాశుతీక్ష్ణైర్ముఖాగ్రైః । ఆచౌరక్తం సైనికానామజీవై

నాం-రక్తవికారాణాం, నదీనామంతరభ్యంతరేవ్యక్తం కూర్మాణపమ్యం-కమఠోపమాం, + స్వార్థేష్యఞ్ప్రత్యయః, అతఏవఔపమ్యాదయశ్చాతుర్వర్ణ్యవదితివామనః, ప్రాపన్-ప్రాప్తాః + ఆప్నోతేర్లుఙి పుషాదిత్వాత్ చ్లేరఙాదేశః- ఉపమా ॥ ౨౧ ॥—పద్మాకారైరితి ॥ ఉచ్చైర్వీచిషుతరద్భిః-ప్లవమానైః పద్మాకారైః-కమలకల్పైర్యోధవక్త్రైర్భటముఖైరిభానాం కర్ణేభ్యో భ్రష్టైశ్చామరైరేవహంసైః సోపస్కారాః-సపరికరాః + సంపర్యుపేభ్యః కరోతౌభూషణఇతిసుడాగమః ॥అస్రతోయాః-రక్తసలిలాః, స్రోతస్విన్యోనద్యః, ప్రావహన్ అత్ర రూపకోపమయోస్సంకరః ॥ ౨౨ ॥—ఉత్క్రాంతానామితి ॥ పత్రాణివహంతీతిపత్రవాహాః-పక్షిణః, ఆమిషాయ-ఆమిషమత్తుం + క్రియార్థోపపదస్య కర్మణిస్థానినఇతిచతుర్థీ, ఉత్క్రాంతానాం-మృతానాం, ఉపరిష్టాదభ్యాకాశమాకాశే + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, బభ్రముః-భ్రేముః, + వాజౄభ్రముత్రసామితివికల్పాదేత్వాభ్యాసలోపాభావః, అతోఽప్యుత్ప్రేక్ష్యతే, దారుణాస్త్రైః-ఘోరశస్త్రైః, కాయం త్యాజితా-విసర్జితాః + త్యజేర్ణ్యంతాత్ ద్వికర్మకాదణికర్మణిక్తః, ణ్యంతేకర్తుశ్చకర్మణఇతివచనాత్, మూర్తాః మూర్తిమంతః, ప్రాణాః అద్యేదానీమపి కాయమపేక్షామాసుఃపూర్వాభిమానాత్పునః కాయప్రవేశాపేక్షిణోమూర్తాః ప్రాణాఏవ నూనమారాద్భ్రమంతీత్యుత్ప్రేక్షార్థః + ఇజాదేశ్చగురుమతోఽనృచ్ఛఇత్యామ్ప్రత్యయః, కృఞ్చానుప్రయుజ్యతేలిటీత్యస్తేరనుప్రయోగః- ఆమ్ప్రత్యయవదిత్యత్ర కృఞఏవేతి నియమాదస్తేరాత్మనేపదమ్ ॥ ౨౩ ॥ —ఆతన్వద్భిరితి ॥ ఆదౌదిక్షుపత్రాగ్రనాదం-పక్షాంతఘోషం, ఆతన్వద్భిర్విస్తృణద్భిర్మూర్ఛారాదాశుప్రాప్తైరాగతైః నజీవంతీత్యజీవైరచేతనైః పచాద్యజంతేననఞ్సమాసః, పత్రిపూగైర్బా

జీర్ణైవైగపశ్చాత్పతత్రిపూగైరపాయి ॥ ౨౪ ॥ ఓజోభాజాం యద్రణసంస్థితానామాదత్త్రివర్ష్యంసార్ధమంగేనసూనమ్ । జ్వాలావ్యాజాదుద్వమంతీతదంతస్తైజస్తారం దీప్రజిహ్వావవాశే ॥ ౨౫ ॥ నైరంతర్యచ్ఛిన్నదేహాంతరాలం దుర్భక్షస్య జ్వాలినా వాశితేన । యోద్ధుర్బాణప్రోతమాదీప్యమాంసంపాకాపూర్వస్వాదమాదేశివాభిః ॥ ౨౬ ॥ గ్లానిచ్ఛిదిక్షుత్ప్రబోధాయపీత్వారక్తారిష్టంశోషితాజీర్ణశేషం ।

ణవాత్రైరిత్యర్థః, తీక్ష్ణైర్ముఖాగ్రైః కరణైః సైనికానాం రక్తమపాయి-పీతం, + పిబతేః కర్మణి లుఙ్ ఆతో యుక్చిణ్కృతోరితి యుగాగమః, పశ్చాత్ జీర్ణైశ్చేతనైః, పతత్రిపూగైః-పక్షిసంఘైః, కర్తృభిస్తీక్ష్ణైర్ముఖాగ్రైశ్చంచుపుటైః కరణైరపాయి-పీతం, అత్రోభయేషాంపత్రిణాం ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతవిషయః శ్లేషాలఙ్కారః ॥౨౪॥ —ఓజ ఇతి॥ దీప్తాజ్వలంతీ జిహ్వాయస్యాః సాదీప్తజిహ్వా శివారణసంస్థితానాం మృతానామోజోభాజామోజస్వినాం అంగేన గాత్రేణసార్ధం యత్త్రివర్ష్యంతి క్స్మం తేజ ఆదత్ అభక్షయత్ అదేర్లఙ్, ఆడజాదీనామిత్యాడాగమేతస్య, ఆటశ్చేతివృద్ధిః, అదస్సర్వేషామిత్యపృక్తసార్వధాతుకస్య అడాగమః, తత్ భక్షితం తదంతర్గతం తైజసొదర్పం-జ్వాలావ్యాజాత్, ముఖోల్కాచ్ఛలాత్, ఉద్వమంతీ తారముచ్చైర్వవాశే-రౌతిస్మ ॥ ని ॥ తిరశ్చాం వాశితం రుతమిత్యమరః ॥ నూనమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం అత్రవ్యాజశబ్దేన జ్వాలాత్వాపహ్నవేన తేజస్త్వోత్ప్రేక్షణాత్ సాపహ్నవోత్ప్రేక్షేతిసర్వస్వకారః ॥ ౨౫ ॥ నైరంతర్యేతి ॥ నైరంతర్యేణావిచ్ఛేదేన, ఛిన్నం దేహస్యాంతరాలంయస్మిన్కర్మణితత్తథా బాణైః ప్రోతం-స్యూతం, అతఏవ దుర్భక్షస్య భక్షితుమశక్యస్య + కృచ్ఛ్రార్థే ఖల్ ప్రత్యయః, యోద్ధుర్యోధస్య సంబంధి మాంసం జ్వాలినా-జ్వాలావతా, వాశితేన-రుతేన, శివానాంవాశనే జిహ్వాజ్వలతీతిప్రసిద్ధిః, ఆదీప్య-ప్రజ్వాల్య, బాణదాహాయ-మాంసపాకాయ చేతి భావః- అతఏవ పాకేనాపూర్వోఽభినవః స్వాదో రుచిర్యస్యతత్తథాశివాభిర్గోమాయుభిః ॥ ని ॥ స్త్రియాం శివాభూరిమాయుగోమాయుమృగధూర్తకాఇత్యమరః ॥ ఆదే జఘసే భక్షితమిత్యర్థః, + లిట్యన్యతరస్యామితివికల్పాదదేర్ఘస్లాదేశాభావః, వాశితోత్థయా స్వజిహ్వాజ్వాలయాదగ్ధేషు అప్రతిబంధం పాకరుచిరం మాంసం జఘస ఇత్యర్థః, అత్ర పాకాపూర్వస్వాదాద్యసంబంధేఽపిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౨౬ ॥— గ్లానీతి ॥ క్రోష్టా జంబుకః, క్షుత్ప్రబోధాయ-క్షుదుత్పాదాయ గ్లానిచ్ఛిది

స్వాదుంకారంకాలఖండోపదంశంక్రోష్టాబింబంవ్యష్వణద్వ్యస్వనచ్చ ॥ ౨౨ ॥ క్రవ్యాత్పూగైఃపుష్కరాణ్యానకానాంప్రత్యాశాభిస్తైఃసహాచారితాని । అభీలానిప్రాణినఃప్రత్యవస్యన్ కాలోనూనంవ్యాదదావాననాని ॥ ౨౩ ॥ కీర్ణా రేజేసాజిభూమిస్సమంతాదప్రాణద్భిఃప్రాణభాజాంప్రతీకైః । బహ్వారంభై

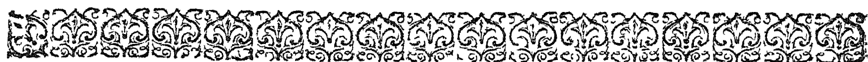
ఖదహారిశోషితోజరితః అజీర్ణశేషోయేనతదప్రక్తమేవారిష్టంపానవిశేషఇతియా. వకం, తత్పీత్వా స్వాదుంకారం-స్వాదుంకృత్య + స్వాదుమిణముల్, కాలఖం డేన యకృతా ఉపదశ్య కాలఖండోపదంశం-కాలఖండముపదంశంకృత్వేత్యర్థః ॥ ని ॥ స్యాద్యకృత్స్త్రియాం కాలఖండయకృతీతుసమేఇమేఇత్యమరః + ఉపదంశస్తృ తీయాయామితిణముల్, కాలఖండస్య దంశనక్రియాకర్మత్వేపి భుజిక్రియాకరణ త్వాత్ తృతీయోపపదత్వం + తృతీయాప్రభృతీన్యన్యతరస్యామితి వికల్పేనోప పదసమాసః, బింబం-కళేబరం, వ్యష్వణత్-భుక్తవానిత్యర్థః + వేశ్చస్వనో భోజనఇతిషత్వం, వ్యస్వనదధ్వనచ్చేతిసముచ్చయః, అభోజనార్థత్వాత్ షత్వం న ॥ ౨౨ ॥—క్రవ్యాదితి ॥ క్రవ్యమదంతీతిక్రవ్యాదోమాంసభక్షకాః, కంకగృ ధ్రాదయః + క్రవ్యే చేతివిట్ ప్రత్యయః, తేషాంపూగైః కర్తృభిః మేదసావ. సాయాః ॥ ని ॥ హృన్మేదస్తువపావసేత్యమరః ॥ ప్రత్యాశాభిస్తృష్ణాభిర్దారి తాని మేదస్విత్వభ్రాంత్యా పాటితాని ఆనకానాం తూర్యాణాం పుష్కరాణి- ముఖాని ॥ ని ॥ పుష్కరంకరిహస్తాగ్రేవాద్యభాండముఖేజలేఇత్యమరః ॥ ప్రా ణినః కరితురగాదీన్ ప్రత్యవస్యన్-అభ్యవహరన్ ॥ని॥ వల్లనమభ్యవహారఃప్రత్యవ సానంచ జేమనంజగ్ధిరితిహలాయుధః, కాలోంతకః అభీలాని-భయంకరాణి, ని॥ అభీలంభీమకృచ్ఛ్రయోరితివిశ్వః ॥ ఆననానివ్యాదదౌ-విదదార +ఆఙోదో నాస్యవిహరణఇత్యస్యప్రత్యుదాహరణమేతత్, యానివిదారితానిపుష్కరాణి తాన్యేవాననాని మృత్యుర్వ్యాదదౌనూనమిత్యుత్ప్రేక్షాయామ్ ॥ ౨౩ ॥— కీర్ణేతి ॥ అప్రాణద్భిరజీవద్భిః ఛిన్నత్వాన్నిష్ప్రాణైరిత్యర్థః + అనప్రా ణనేఇతిధాతోర్లటశ్శత్రాదేశః, ప్రాణభాజాంప్రాణినాంప్రతీకైరవయవైః॥ని॥ అంగంప్రతీకోవయవఇత్యమరః ॥ సమంతాత్కీర్ణాసా ఆజిభూమిః, ఈషదస మాప్తారంభైః-బహ్వారంభైః, కించిన్న్యూనసంసృష్టైరిత్యర్థః +విభాషాసుపో బహుచ్పురస్తాత్తుఇతి బహుచ్ప్రత్యయః, తథార్థసంయోజితైరర్థసృష్టైశ్చ

రథాః సంయోజితైర్వాహైస్స్రష్టుస్స్ఫటికకృతాంతశాలా ॥ ౭౯ ॥ ఆయాంతీనా
మవిరతరయం రాజకానీకినీనామిత్థం సైన్యైస్సమమలఘుభిశ్శ్రీపతేరూర్మిమద్భిః
ఆసీదోఘైర్ముహురివ మహద్వారిధేరాపగానాం దోలాయుద్ధం కృతగురుతరధ్వా
నమౌద్ధత్యభాజామ్ ॥ ౮౦ ॥... . . . .

ఇతి శ్రీశిశుపాలవధే మహాకావ్యే శ్రీపదాంకే
సంకులయుద్ధవర్ణనం నామాష్టాదశస్సర్గః

రూపైః-ఆకారైః ॥ ని ॥ రూపంస్వభావేసౌందర్యేఆకారేశ్లోకశబ్దయోరితివిశ్వః కీనాశస్స్రష్టుః-ధాతుః, స్ఫటికకృతాంతశాలానాం, స్ఫటికర్మణోనియతాగారమివ రేజే ఇత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౭౯ ॥—ఆయాంతీనామితి ॥ ఇత్థముక్తరీత్యా అవిరతరయమవిచ్ఛిన్నవేగంయథాతథా ఆయాంతీనామభిధావంతీనామౌద్ధత్యభాజాం -ప్రాగల్భ్యభాజాం, రాజ్ఞాంసమూహోరాజకాని + గోత్రోక్షేత్యాదినావుఞ్ ప్రత్యయః, తేషామనీకిన్యః సేనాః తాసాం రాజకానీకినీనాం అలఘుభిర్మహద్భిరూర్మిమద్భిఃతరంగవద్భిః, శ్రీపతేః-శ్రీకృష్ణస్య, సైన్యైస్సమం-సేనాభిస్సహ, అపాంసమూహఆపం+ భిక్షాదిభ్యోణ్, ఆపేనగచ్ఛంతీతిఆపగానాముక్తవిశేషణవిశిష్టానాం వారిధేరోఘైః, ప్రవాహైరివ కృతగురుతరధ్వానః- మహాధ్వనిర్యస్మిన్ తన్మహత్ దోలాయుద్ధం-అనియతజయపరాజయయుద్ధం ముహురాసీత్, ఉపమా ॥ మందాక్రాంతావృత్తమేతత్ ॥... ....

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘమహాకావ్య
వ్యాఖ్యానేసర్వంకషాఖ్యానేఽష్టాదశస్సర్గః

మాఘమహాకావ్యే సవ్యాఖ్యానే ఏకోనవింశసర్గప్రారంభః

అథోత్తస్థే రణాటవ్యామసుహృద్వేణుదారిణా ।
నృపాంఘ్రిపౌఘసంఘర్షాదగ్నివద్వేణుదారిణా ॥ ౧ ॥

ఆపతంతమముం దూరాదూరీకృతపరాక్రమః । బలోవలోకయామాస మా

తదేవమష్టాదశసర్గే తుములం యుద్ధమభిధాయేదానీమేకోనవింశే సర్గే ద్వంద్వయుద్ధమానుష్టుభేన చ్ఛందసా చిత్రబంధేన వర్ణయితు మారభతే ॥ అథేత్యాది ॥ అథైవం తుములయుద్ధానంతరం, రణాటవీ వేత్యుపమితసమాసః, అగ్నివదితి తద్ధితగతోపమాలింగాత్, ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం, తస్యాం రణాటవ్యాం అసుహృదః-శత్రవః, వేణవో వంశా ఇవ॥ని॥ వేణుమస్కరతేజనా ఇత్యమరః॥ తాన్ దారయతి యస్తేనాసుహృద్వేణుదారిణా వేణుదారిణా బాణాత్మజేన, నృపాః-అంఘ్రిపాః, పాదపా ఇవ తేషామోఘాః సంఘాస్తేషాం సంఘర్షాత్-మత్సరాత్సంశ్లేషాచ్చ, అగ్నివదగ్నితుల్యం + తేనతుల్యమితితుల్యార్థే-వతిప్రత్యయః, ఉత్తస్థే-ఉత్థితం + భావేలిట్, అత్రాగ్నివదితి తుల్యార్థేన వతినా ధర్మివ్యవధానేన సాదృశ్యప్రతిపాదనాదుపమానోపమేయసమానధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకానాంచతుర్ణాం చోపాదానాచ్ఛ్రౌయమార్థీ, తద్ధితగతాపూర్ణోపమా, సా చ రణాటవ్యాదిసమాసగతోపమా సాపేక్షేతి సంకరః, అస్మిన్ సర్గే శ్లోకాఖ్యమానుష్టుభం వృత్తమ్ * పఞ్చమం లఘు సర్వేషు సప్తమం ద్విచతుర్థయోః। గురుషష్ఠం చ సర్వేషామేతచ్ఛ్లోకస్య లక్షణమితి లక్షణాత్ ॥ అత్రైకాంతరక్రమేణ యమకాద్యన్యతమశబ్దాలంకారనియమః, సర్వత్ర యథాసంభవమర్థాలంకారశ్చ తత్ర యమకలక్షణముక్తం దండినా * అవ్యపేతవ్యపేతాత్మా యావృత్తిర్వర్ణసంహతేః । యమకం తచ్చ పాదానామాదిమధ్యాంతగోచరమ్ ॥ ఏకద్విత్రిచతుష్పాదయమకానాంవికల్పనా- ఆదిమధ్యాంతమధ్యాంతమధ్యాద్యాద్యంత(సర్వతః) గోచరేతి ॥ అత్రేదం సముపాదాంతయమకం ద్విపాదయమకభేదః ॥ ౧ ॥ — ఆపతంతమితి ॥ ఆపతంతమాధావంతం, అముం వేణుదారిణం దూరాత్ ఊరీకృతపరాక్రమోంగీకృతపౌరుషస్తేనసహానుమతసంప్రహారఇత్యర్థః, బలో బలభద్రః, కేసరిసింహో మా

తంగమివ కేసరీ ॥ ౨ ॥ జజౌజోజాజిజిజ్జాజీతం తతోఽతితతాతితుత్ । భాభోఽభీభాభిభూభాభూరారారిరరిరీరరః ॥ ౩ ॥ భవన్ భయాయ లోకానామాకమ్పితమహీతలః । నిర్ఘాత ఇవ నిర్ఘోషభీమస్తస్యాపతద్రథః ॥ ౪ ॥ రామే రిపుశ్శరానాజిమహేష్వాసవిచక్షణే । కోపాదథైనం శితయా మహేష్వాసవిచక్షణే ॥ ౫ ॥

తంగం-గజమివావలోకయామాస అనయోరియదంతరమితి భావః, అత్రోపమాలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ౨ ॥ —జజేతి ॥ తతోఽవలోకనానంతరం, జజంతీతి జజాః యోధాః + జజ యుద్ధే పచాద్యచ్, జజానామోజసా జాతా జజౌజోజా- తామాజిం జయతీతి జజౌజోజాజిజిత్ + జయతేః క్విప్, జజతీతి జాజీ యోధీ + తాచ్ఛీల్యే ణినిః, అతితతానత్యుద్ధతాన్ అతితుదతీతి అతివ్యథయతీతి అతితతాతితుత్ + తుదతేః క్విప్, భస్య ఆభేవాభా యస్య సః భాభః భం నక్షత్రం కాంతిః-శుభ్రవర్ణ ఇత్యర్థః, ని ॥ నక్షత్రమృక్షం భం తారమిత్యమరః ॥ నాస్తి భీర్యేషాం తే అభియః-నిర్భీకాః తానిభాన్ గజాన్ అభిభవతీతి అభీభాభిభూః క్విప్, తస్యేభా సస్తైజసాభూఃస్థానం అభీభాభిభూభాభూః, అరాస్సంత్యేషామిత్యరీణి చక్రాణి తైః రిణంతి గచ్ఛంతీతి అరిరయోరథాః + రీగతిశ్లేషణయోరితి ధాతోః క్విప్, తేషాం ఈరం ప్రేరణం రాతి దదాతీతి అరిరీరరః + ఆతోఽనుపసర్గే కః, అరిః శత్రుర్బలభద్రః తం వేణుదారిణం ఆరరయోద్ధుమాససాదేత్యర్థః + ఋగతావితి ధాతోర్లిటి ద్విర్భావేణ లివృద్ధిః; అభ్యాసస్యారదత్వే, అత ఆదేరితి దీర్ఘే పునస్సవర్ణదీర్ఘః భిన్నైకాక్షరపాదాఖ్యో యమకప్రాసభేదః [భాభ ఇత్యసమానప్రాసయోరేకవాచకానుప్రవేశలక్షణస్సంకరః ॥ ౩ ॥—భవన్నితి ॥ లోకానాం-జనానాం, అన్యత్ర జగతాం చ ॥ ని ॥ లోకస్తు భువనే జనే ఇత్యమరః ॥ భయాయ భవన్ సంపద్యమానః భయం జనయన్నిత్యర్థః + క్లృపి సమ్పద్యమానే చ తుర్థీ వక్తవ్యేతి క్లృపేరర్థనిర్దేశాచ్చతుర్థీ, ఆకమ్పితమహీతలో-భూకమ్పం కుర్వన్నిత్యర్థః, నిర్ఘోషేణ భీమో భయంకరః, తస్య బలభద్రస్య రథో నిర్ఘాతః-నిర్ఘాతాఖ్యః, ఉత్పాత ఇవాపతత్-అధావత్, శ్రౌతీపూర్ణోపమా ॥ ౪ ॥ — రామ ఇతి ॥ రిపుర్వేణుదారీ ఆజిమహేషు-రణోత్సవేష్వితి రూపకమ్॥ ని ॥ మహ ఉద్ధవ ఉత్సవ ఇత్యమరః ॥ విచష్ట ఇతి విచక్షణే ప్రగల్భే + కర్తరి ల్యుడితి న్యాసకారః, అసనయోశ్చ ప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇతి చక్షిఙః ఖ్యాఞాదేశాభావః, రామే-బలభద్రే, శ

దిశమర్కమివావాచీం మూర్ఛాంగతమపాహరత్ । మందప్రతాపం తం సూత
శ్శీఘ్రమాజివిహాయసః ॥ ౬ ॥ కృత్వా శినేస్సాల్వచమూం సప్రభావాచమూర్జి
తామ్ । ససర్జ వక్త్రైః ఫుల్లాబ్జసప్రభావాచమూర్జితామ్ ॥ ౭ ॥ ఉల్కేనద్రు
మం ప్రాప్య సంకుచత్పత్రసంపదమ్ । తేజః ప్రకిరతాదిక్షు సప్రతాపమదీప్యత ॥
పృథోరథ్యక్షిపద్రుక్మీ యయాచాపముదాయుధః। తథైవవాచాపగమం యయాచా

ర్థ ఆసచిక్షేప + అస్యతేర్లిట్, అతఆదేరిత్యభ్యాసదీర్ఘే సవర్ణదీర్ఘః, అథ కోపాత్సరామ ఏనం వేణుదారిణం శితయా-శాతయా + శాచ్ఛోరన్యతరస్యామితీత్వం- మహేష్వా-మహేషుణా ॥ ౫ ॥ పత్రిరోపఇషుద్వయోరిత్యమరః ॥ విచక్షణౌ జఘాన + క్షణుహింసాయామితిధాతోః కర్తరిలిట్- అభిన్నసమపాదోనామ పాదాభ్యాసయమకభేదః, ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్ ॥ ౪
దిశమితి ॥ మూర్ఛాంగతం-రామేషుపాతాత్ మోహముపగతం, అతఏవ మందప్రతాపమల్పప్రకాశంతం వేణుదారిణం అవాచీం-దక్షిణాం దిశం గతం ॥ ౫ ॥ ప్రాచ్యవాచీప్రతీచ్యస్తాః పూర్వదక్షిణపశ్చిమాఇత్యమరః ॥ అతఏవ మందప్రతాపం-మందప్రకాశమర్కమివ సూతః- సారథిరనూరుశ్చ, ఆజేర్విహాయసః ఆకాశాదివాజివిహాయస ఇత్యుపమితసమాసః, శీఘ్రమపాహరత్-అపసారితవాన్, ఉపమాలంకారః ॥ ౬ ॥—కృత్వేతి ॥ ప్రభావేన సహవర్తత ఇతి సప్రభావా-మహానుభావా, శినేర్నామ సాత్యకిపితామహస్య-యాదవరాజస్య, చమూః-సేనా, సాల్వోనామ చైద్యపక్ష్యోరాజా తస్య చమూం-సేనాం, జితాంకృత్వా-జిత్వేత్యర్థః, అతఏవ వక్త్రైర్ముఖైః + యేనాంగవికారఇతి తృతీయా, వికాసస్యాపి వికారత్వాత్, ఫుల్లాబ్జసప్రభా-ఫుల్లారవిందసమానప్రభా హర్షవికాసితవక్త్రా సతీత్యర్థః, ఊర్జితాముదారాం వాచం ససర్జ కే యూయమస్మదగ్ర ఇత్యాద్యుచ్చైర్జగర్జ-జగాదేత్యర్థః, ఉపమాయమకయోస్సంసృష్టిః ॥ ౭ ॥ —ఉల్కేనేతి ॥ దిక్షు తేజః ప్రతాపం ప్రకాశంచ ప్రకిరతా-విక్షిపతా, ఉల్కేన-భాగవతేన, రాజ్ఞా అలాతేనచ సంకుచంతీ పత్రసంపద్వాహనసంపత్ పర్ణసమృద్ధిశ్చ యస్యతం సప్రతాపం-సపరాక్రమం, ప్రకటతాపసహితంచ ద్రుమం, ద్రుమాఖ్యంరాజానం వృక్షంచ, ప్రాప్యాదీప్యత-ప్రజజ్వాల + భావేలఙ్, అత్రాభిధాయాః ప్రకృతార్థనియంత్రణాదప్రకృతార్థప్రతీతేర్ధ్వనిరేవనశ్లేషః॥ ౮ ॥—
పృథోరితి॥ రుక్మీ-భీష్మకాత్మజః, రుక్మిణీభ్రాతా, ఉదాయుధః-ఉద్యతాయుధస్సన్

పమువాయుధ ॥ ౮ ॥ సమం సమంతతో వా నీకినీః । కార్ష్ణి-
ప్రత్యగ్రహీదేకస్సన్ ... ॥ ౧౦ ॥ ... సదా
యసదుకన్నైః । ... చాపం
... శిలీముఖాః ॥
ప్రాప్య భీమమసౌ జన్యం సౌజన్యం ... రిపూనరిప్రూ-
గాంతకశ్శస్త్రైః ॥ ౧౩ ॥ కృతిస్వస ... ॥ అనేకస్య

యయా వాచా పృథో ... వృథా ... మితి
నినింద, అపగతాయుద్ధస్య ... వాచా
యుధో-యుద్ధాదపగమముపసంహారం ... ణా
గతోఽస్తీతి ప్రార్థయమానానస్మ ... ॥ — సమమి
తి ॥ సమం యుగపత్సమంతతఃపరితఃశీఘ్రాగచ్ఛంతీః ... నామ
నీకినీః-సేనాః, కృష్ణస్యాపత్యంపుమాన్ కార్ష్ణిః-ప్రద్యుమ్నః + అతఏవ, స
మ్నగాః-నదీః, సంస్రావక్-సముద్ర ... ప్రత్యగ్రహీత్-ప్రత్యవ
రోధ ॥ ౧౦ ॥—దథానైరితి ॥ ... నానిపర్వా
ణిమేషాంతైః ॥ ని ॥ తనుత్రం ... అతఏవదుసౌభ్యం శా
స్త్రార్ధ ... సనచ్ఛాయాసు
వర్ణాపర్వా, శరాపివాశసః-... యోస్సం
సృష్టిః, ఓష్ఠ్యవర్ణవిరహాన్నిరోష్ఠ్యశ్చేతిబంధభేదశ్శబ్దాలంకారః ॥౧౧॥—నఖేతి ॥
నఖాంశవో మంజర్య ఇవ తాభిఃకీర్ణాం-వ్యాప్తాం, అధిరూఢాః శిలీముఖా-బాణా
అళయశ్చ యస్యాంతాం ॥ ని ॥ అళిబాణౌ శిలీముఖావిత్యమరః ॥ ధనుః శాఖాం
తాంధనుశ్శాఖాం బిభ్రదసౌ కార్ష్ణిరుచ్చకైరున్నత స్తరురివబభౌ శరురివేతి లిం
గాత్సర్వత్రోపమితసమాసః, శిలీముఖేతి శ్లిష్టవిశేషణాయేయముపమా ॥ ౧౨ ॥—॥
ప్రాప్యేతి ॥ అరిపూగానాం-శత్రుసంఘానామంతకః అరిపూగాంతకోఽసౌ కా
ర్ష్ణిః భీమం-భయంకరం, జన్యం-యుద్ధం ప్రాప్య ॥ ని ॥ యుద్ధమాయోధనం జ
న్యమిత్యమరః ॥ ఆనతైః-నమ్రైః, సౌజన్యం-సౌహార్దం, దధత్ నతువిద్విష్యక్, స్వక్షే
ఖం నకృతాంజలిమితి నిషేధాదితిభావః, రిపూన్-ప్రతిపక్షాన్, శస్త్రైర్విద్విష్యక్
ప్రహరన్, నమమోచ-నరరక్షేత్యర్థః సందష్టయమకభేదః ॥ ౧౩ ॥—కృతే

చకార రాజా బాణైర్బాణస్య ఖండనమ్ ॥ ౧౭ ॥ యా బభౌ కృతానేకమాయా సేనా ససారతామ్ । ధనుస్సకర్షన్సహితమాయాసేనాససారతామ్ ॥ ౧౮ ॥ ఓజో మహౌజాః కృత్వాధస్తత్ క్షణాదుత్తమౌజసః । కుర్వన్నామాపి ముఖ్యత్వమనయన్నామముఖ్యతామ్ ॥ ౧౯ ॥ దూరాదేవ చమూర్భల్లైః కుమారో హంతి స స్మ యాః । న పునస్సాంయుగీంతాస్స్మ కుమారో హంతి స స్మ యాః ॥ ౨౦ ॥ నిపీడ్య తరసా తేన ముక్తాః కామమనాస్థయా । ఉపాయయుర్విలక్షత్వం విద్విషో న శిలీము

స్యేతి॥ అసౌ శార్ఙ్గిణః సర్వక్షితిపైః విజయాశంసయా-విజయాకాంక్షయా, పురోగ్రే కృతస్య నియుక్తస్య ప్రయుక్తస్య వా, అనేకస్య-నైకాకినః, ససహాయస్యేత్యర్థః, అన్యత్రానేకస్య-బహుసంఖ్యస్య, బాణస్య బాణాసురస్య, శరజాలస్య చ బాణైః ఖండనం-ఛేదనం, చకార, అత్ర బాణయోర్ద్వయోరపి ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతశ్లేషః ॥ ౧౭ ॥ —యామితి ॥ యా సేనా కృతానేకమాయా-కృతబహుకపటా సతీ, ససారతాం-సారవత్తాం, బభార తాం సేనాం స శార్ఙ్గిణః ధనుః కర్షన్-ధనుషా విధ్యన్నిత్యర్థః, అయాసేనసహితమనాయాసం యథా తథా ఆససార-అభియుక్తవానిత్యర్థః, బాణం భక్త్వా తత్సేనాం బభంజేత్యర్థః ॥ ౧౮ ॥— ఓజ ఇతి ॥ మహౌజాః మహాబలః, ప్రద్యుమ్నః ఉత్తమౌజసో నామ రాజ్ఞ ఓజస్తత్క్షణాదేవాధః కృత్వాభిభూయ ఆజౌ-యుద్ధే, అముఖ్యత్వమప్రధానత్వం కుర్వన్ అథవా అముఖ్యత్వం-అముఖ్యార్థత్వం- తన్నామ్నః కుర్వన్ నామ నిజం ప్రద్యుమ్న నామధేయం, ముఖ్యతాం-ప్రధానతాం- ప్రసిద్ధార్థతామనయత్ ప్రకృష్టం ద్యుమ్నం బలం యస్యేతి ప్రద్యుమ్న ఇతి స్వామీ ॥ ౧౯ ॥—దూరాదితి ॥ స కుమారః ప్రద్యుమ్నః సస్మయాః-సగర్వాః, యాశ్చమూః దూరాదేవ భల్లైర్బాణవిశేషైర్హంతి స్మ-జఘాన, తాశ్చమ్వః పునస్సాంయుగ్యస్సంయుగే సాధ్వ్యః సాంయుగీం కుం పృథ్వీం రణభువమిత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ గోత్రా కుః పృథివీ పృథ్వీత్యమరః ॥ నారోహంతి స్మ-నారూఢాః ॥ ౨౦ ॥—నిపీడ్యేతి ॥ తేన ప్రద్యుమ్నేన తరసా- బలేన కామం నిపీడ్య, అనాస్థయా-అనాదరేణ ముక్తాః-నాత్యర్థం నాతిపరిక్షితమితి నిషేధే నావధ్యా ఇతి జీవంతో ముక్తాః అన్యత్ర క్షిప్తా ఇత్యర్థః, విద్విషో-విలక్షణత్వం సత్రపత్వమాయయుః ॥ ౨౧ ॥ విలక్షస్తు త్రపాన్విత ఇత్యమరః ॥ శిలీముఖా-బాణాస్తు విలక్షత్వం లక్ష్యవిభ్రష్టత్వం నాయయుః అత్ర ద్వయోరపి విలక్షత్వయోరభేదాధ్యవసాయా

[illegible] ॥ ౧౮ ॥ [illegible]భిః । సు[illegible] [illegible] [illegible] గంధయద్భి[illegible] [illegible] ॥ ౧౦ ॥ సో[illegible]స్య ద్విషో[illegible]వారణః॥ కేశవప్రియమంలోకస్యపస్య[illegible] [illegible]శేఖరే[illegible] [illegible]సుమలక్ష్మణా॥

[illegible] [illegible]హాయాం[illegible] [illegible] ॥ ౧౮ ॥ —తద్భిః [illegible] [illegible] రోమహర్షిణాభిః-రోమాంచవ [illegible] [illegible] సారోస్యబల మశంసి-ప్రశంసితః । ౧౯ ॥ — సుగంధయదితి ॥ దిశః సుగంధయత్-[illegible]గం ధాఢ్యస్వాత్ + సుగంధద్రవ్యాత్ [illegible] [illegible]దిశః, శుభ్రం-ధవళం, అమ్లాని-మ్లానిరహితం, భూరి[illegible] [illegible] అపనీత్ [illegible] [illegible] [illegible]యుక్తం దివమంతరి [illegible] [illegible]సుమయశోభావ్యం అన్యోన్యా [illegible] [illegible] క్రియాజనినె అన్యోన్యాలంకృ తిరితిలక్షణాత్ ॥ ౧౦ ॥ —[illegible] ॥ అపగతా-భయాన్నివృత్తాః, యోధా నాంరవాః-సింహనాదమేషాం తె అపయోధరవాః ద్విషః- శత్రవః, తస్య [illegible] [illegible] నాలమశక్తాః అతఏవ యశస్సు అవిద్యమానం పయోధరా ణాం [illegible] [illegible], అపయోధరవారణంసత్ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] + [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ద్వితీయస్సైకా[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]రయోస్సంసృష్టిః ॥ ౧౧ ॥ కేశవేతి ॥ విహాసినా-[illegible]చారిణా, వికస్వరేణాచ,కుసుమలక్ష్మణా-పుష్ప [illegible], [illegible] అస్యత్ర [illegible] తన్మయేనేత్యర్థః, కేశవత్ప్రి యరాః [illegible] లోకాజనాయస్మిన్ తస్యాయద్దస్యశిరోగ్రభూమిః అస్యత్ర [illegible] పరిమలస్య [illegible] లోకస్యజనస్య శిరః [illegible]శేఖరేణాపీడేన శి ఖామాల్యేనేవేత్యర్థః॥ని॥శిఖాస్వాపీడశేఖరావిత్యమరః ॥ పర్యస్కా[illegible]రి-పరిష్కా

సాదరం యుధ్యమానాపి తేనాన్యనరనాదరా। నాంగీకృతరసా నిన్యే హీయమానా
రసాదరమ్॥ ౫౩॥ ఇత్యాలింగితమాలోక్య జయలక్ష్మ్యా రఘూద్వహమ్। స్వర్గమయేనసం
ఖ్యా సద్యః ప్రాపచేదిభూపతిః॥ ౫౪॥ అహితానభివాహిన్యా సమానీచతురంగ
యా। చచాలప్లవతేలభసమానీ చతురంగయా॥ ౫౫॥ తత స్తతధనమాం

తం, భూషితమిత్యర్థః। పరిష్కారార్థత్వాత్ "సంపర్యుపేభ్యః కరోతౌ భూషణే" ఇతి సుడాగమః, "అభ్యాసవ్యవాయేపి" ఇతి నియమాత్, "పరినివిభ్య" ఇత్యాదినా షత్వం, సివాదీనాం వాడ్వ్యవాయేపీతి వికల్పః। ఉపమాలంకారః॥ ౫౨॥ —సాదరమితి॥ సాదరం సాభినివేశం యుధ్యమానాపి సంప్రహరంత్యపి అరం-ముత్తః హారాదిర్యావత్, రసాత్-రణరాగాత్, హీయమానా-అపకృష్యమాణా, ప్రద్యుమ్నమహిమ్నేతి భావః, అత ఏవాతివిరోధాభాసోలంకారః। జహాతేశ్చేతి కర్మకర్తరి లట్, శ్యానజాదేశః, సాంగృహీతా-చైద్యసేనా, తేన ప్రద్యుమ్నేన అన్యేషాం తటస్థానామపి నరాణాం నాంగీకృతానాం రాతి దదాతీతి అన్యనరసాదరం। అతోనుపసర్గే క ఇతి కప్రత్యయః॥ దరం-భయం॥ "దరోస్త్రియాం భయే శ్వభ్రే" ఇత్యమరః॥ నిన్యే-నీతా। నయతేర్ద్విప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయే లాదీనాహుర్ద్వికర్మణామితి వచనాత్, విరోధాభాసయమకయోస్సంసృష్టిః॥ ౫౩॥ —ఇతీతి॥ ఇతీత్థం జయలక్ష్మ్యాలింగితం రఘుపుంగవం-మత్స్యకేతుం, ప్రద్యుమ్నం॥ ని॥ "పృథురోమా ఝషో మత్స్యః" ఇత్యమరః॥ ఆలోక్య సద్యః ప్రోద్ధర్షం సపత్న్యా స్వర్గమాత్మ్యాపి తదపత్యప్రేమ్ణా, ప్రసిద్ధం ప్రద్యుమ్నాశ్రితయా జయశ్రియా కర్త్యా చేదిభూపతిః ప్రాప చేదే స్రాప్తః, తం పహోయ విశేషః కామిన్యాః ప్రియేణ సాహసిక్యా సపత్న్యాంగంధమాలం మానాస్పదస్సిప్ర రుషాం తీవ్రమాశ్రయం త ఇతి భావః, విజయిసం ప్రద్యుమ్నం దృష్ట్వా సద్యశ్చైద్య శ్చుకోపేత్యర్థః॥ ౫౪॥ —అహితానితి॥ మానీ అభిమానవాన్, సద్యశ్చైద్యః ప్లవంతః-ప్లవమానాః, కలభసమాః-కలభప్రమాణాః, అతఏవానీచా ఉ చ్చాస్తురంగా యస్యాం తయా ప్లవత్కలభసమానీచతురంగయా చత్వార్యంగాని హస్త్యాదీని యస్యాస్తయా చతురంగయా వాహిన్యా కరణేనాహితానభిసత్య్రా ప్రితి చచాల కలభసమేత్యుపమా యమకేన సంసృజ్యతే॥ ౫౫॥ —అథ చతుర్భిః కాలాపకేన సేనాం వర్ణయతి॥ తత ఇత్యాది॥ తతశ్చైద్యచలనానంతరం

క్షిప్తవిస్ఫారస్ఫారసస్వనైః । తూర్యైర్యుగక్షయక్షుభ్యదపారాపారకారిణి ॥

సర్వతోభద్రః

స కా ర నా నా ర కా స

కా య సా ద ద సా య కా

ర సా హ వా వా హ సా ర

నా ద వా ద ద వా ద నా ॥ ౨౭ ॥

లతానామాకృష్టానాం నిష్పాదితైః టంకారైః స్ఫారాః ప్రభూతాః నిస్వనాః యేషాం తైః యుగక్షయే-కల్పాన్తే క్షుభ్యతః-క్షుభ్యతో ముద్యతః అపారావారస్య సముద్రస్య కారిణి ఇత్యన్వయః ॥ ఉపమా ॥ ౨౬ ॥ —సకారేతి ॥ సకారాదిః ॥ ౧ ॥ కాకోదరసర్పసదృశపాశా ఇత్యాపతితి సర్వః ॥ సకారాః-సయత్నాః, సోత్సాహాః నానా-నానావిధాశ్చ తే అరకాః అరీణాం నగరాణాం హిమ్సకాః, తేషాం కాసాం గలితభేదాః కాయాః విగ్రహాశ్చ తేషాం సాదం దదతీతి సాదదాః నాశకారకాః తే సాయకా యస్యాం సా తథోక్తా, రసాహవా యస్యాం సా రసాహవా రణరాగిణీత్యర్థః, వాహసారాణాం హయశ్రేష్ఠానాం యే నాదాః హ్రేషాద్యా ఘోషాస్తేషాం వాదం కలహం దదతీతి వాదదాని వాదనాని యస్యాం సా వాహసారనాదవాదదవాదనా చమూర్యత్ర ల్యవాహ ఘోషే వర్తతే అతఏవ తేషాం తుల్యత్వాత్ సంబంధే పితత్సంబంధో ద్వితీయో బంధః సర్వతోభ్రమణాత్సర్వతోభద్రాఖ్యశ్చిత్రబంధః, అతఏవ దండీ * లవిష్టం సర్వతోభద్రం భ్రమణం యది సర్వత ఇతి ॥

స	కా	ర	నా	నా	ర	కా	స
కా	య	సా	ద	ద	సా	య	కా
ర	సా	హ	వా	వా	హ	సా	ర
నా	ద	వా	ద	ద	వా	ద	నా
నా	ద	వా	ద	ద	వా	ద	నా
ర	సా	హ	వా	వా	హ	సా	ర
కా	య	సా	ద	ద	సా	య	కా
స	కా	ర	నా	నా	ర	కా	స

ఉద్ధారస్తు చతుష్షష్టికోష్ఠే చతురంగబంధే క్రమేణాద్యపఙ్క్తిచతుష్టయే పాదచ

లోలాసికాలిమహలాయమస్యనస్వసాస్వసుమ ।
చికీర్షద్ధల్లసల్లోహానర్హశ్యామాసహాయతామ్ ॥ ౨౮ ॥

—మురజబన్ధః—

సా	సే	నా	గ	మ	నా	ర	మ్భే
ర	సే	నా	సీ	ద	నా	ర	తా
తా	ర	నా	ద	జ	నా	మ	త్త
ధీ	ర	నా	గ	మ	నా	మ	యా ॥ ౨౯

తుష్ట్యం...లిఖ్యానంతరప క్తి చతుష్టయేష్వనుక్రమేణ పాదచతుష్టయమిలేఖనే ప్రథమాసు చతస్రుషు ప్రథమపాదస్స్పష్టతో వాచ్యతే, ఏవం ద్వితీయాసు ద్వితీయ ఇత్యాది ॥ ౨౭ ॥—లోలేతి ॥ లోలాస్యసినామేవ కాలియానాం-కృష్ణసర్పాణి శేషాణాం, ఫలాని యస్యాం సా ఉల్లసద్భిర్లోకహానర్హైః అమిషకంచుకైః శ్యామా అతఏవ యమస్యాంతకస్య సహాయతాం ధాత్రిత్వేన్మహాదస్మిన్ సేనాసంహతే సాహాయ్యం చికీర్షుః స్వయం సాక్షాత్స్వసా తస్యైవ భగినీ యమునేవ స్థితే త్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౨౮ ॥—సేతి ॥ తారో[illegible]చ్చనాదః-సింహనాదాయేషాంతే జనా యస్యాం సా తారనాదజనా అనామయా అవ్యథా సా పూర్వోక్తప్రకారా సేనా మత్తాః ధీరా ధృష్టాశ్చ నాగా గజా యస్మిన్కర్మణి తత్తథా గమనారంభే యస్య [illegible] ప్రారంభే రసేన [illegible] అనారతా అవిరతా అసీత్ అవిచ్ఛిన్న రణరాగా [illegible] ॥ —మురజబన్ధః—

సా	సే	నా	గ	మ	నా	ర	మ్భే
ర	సే	నా	సీ	ద	నా	ర	తా
తా	ర	నా	ద	జ	నా	మ	త్త
ధీ	ర	నా	గ	మ	నా	మ	యా

ఉద్ధారస్తు ॥ శ్లో ॥ [illegible] పఞ్చసప్తాస్తత్రప జ్క్తయః । అష్టకోష్ఠాశ్చతస్రస్సుస్తాసుశ్లోకం లిఖేత్క్రమాత్ ॥ ౧ ॥ తత్రాద్యద్వితీతురీయాసు తుర్యలిఖ్యాద్యప జ్క్తిషు । ఆద్యద్వితీచతుఃపంచషట్సప్తమకోష్ఠగః ॥ దృశ్యతే ప్రథమః పాదశ్చతుర్థ్యైవమేవహి । చతుర్థప జ్క్తౌ ప్రథమాత్ప్రథమావధివీక్షణాత్ ॥ ౩ ॥ ద్వితీయాద్యావాద్యద్వితీయాద్విఃతుర్యాత్రితురీయకే । తుర్యత్రిద్వావష్టమతీయాద్యేదష్టమాంఘ్రిద్వితీయకః ॥ ౪ ॥ తృతీయోంఘ్రి

ద్వితీయాన్త్యైరద్యైస్తు పఞ్చపఙ్క్తయోః । ద్వితీయపఙ్క్తే రన్త్యోపాన్త్యస్థానస్థయో స్తథా క్రమాత్ ॥ ౫ ॥ తృతీయాన్త్యైవ లక్ష్యోప్యాద్యభాగస్థక్రమశస్స్మృతే । అర్ధాన్తే యుగ్మయోః పఙ్క్త్యో ర్వర్ణాస్తే గోమూత్రికాక్రమాః ॥ ౬ ॥ కృత్వైకం ద్వయం ద్వేచ ద్వయమేకమితిక్రమాత్ । యద్వా ద్వితయమేకంచ ద్వయమేకం ద్వయం పునః ॥ ౭ ॥ సర్వపఙ్క్తిక్రమాదేవ విన్యాసస్స్యాద్భవేత్ । యద్వా ప్రథమతుర్యాఙ్ఘ్రిస్వపఙ్క్త్యన్తనుక్రమాత్ ॥ ౮ ॥ ద్వితీయో [illegible] ద్వితీయస్యాః క్రమా వాద్యచతుష్టయే । తృతీయాద్యాః [illegible] చతుష్టయే ॥ ౯ ॥ తృతీయేణ ద్వితీయస్యాస్తృతీయస్యాః క్రమేణ వ । ద్రష్టవ్యో హి తృతీయాఙ్ఘ్రిరన్త్యకోష్ఠచతుష్టయే ॥ ౧౦ ॥ [illegible] బహవో [illegible] ॥ ౧౧ ॥ [illegible] ॥ ౨౯

త్రికపాదమురజబన్ధక్రమః

సా	సే	నా	గ	మ	నా	ర	మ్భే
౧	౧౨	౧౧	౨౭	౨౯	౧౯	౧౭	౭
ర	సే	నా	సీ	ద	నా	ర	తా
౯	౨	౨౪	౧౨	౨౦	౩౦	౪	౧౪
తా	ర	నా	ద	జ	నా	మ	త్త
౧౬	౨౬	౩	౧౩	౨౧	౬	౩౧	౨౮
ధీ	ర	నా	గ	మ	నా	మ	యా
౨౫	౧౫	౧౮	౮	౫	౨౨	౨౩	౩౨

మురజబన్ధ ఏవ గోమూత్రికాక్రమేణ ద్రాక్షామేవ ప్రాగుక్తప్రకారః

సా	సే	నా	గ	మ	నా	ర	మ్భే
౧	౧౦	౧౧	౨	౫	౧౮	౧౫	౭
ర	సే	నా	సీ	ద	నా	ర	తా
౯	౨	౩	౧౨	౧౩	౬	౪	౧౬
తా	ర	నా	ద	జ	నా	మ	త్త
౧౪	౨౬	౨౪	౨౦	౨౧	౩౦	౩౧	౨౮
ధీ	ర	నా	గ	మ	నా	మ	యా
౨౫	౧౭	౧౯	౨౭	౨౯	౨౨	౨౩	౩౨

ధూతధౌతాసయః ప్రష్ఠాః ప్రాతిష్ఠంత క్ష్మాభృతాం । శౌర్యానురాగనికషస్సా హి వేలానుజీవినామ్ ॥ ౩౦ ॥ దివమిచ్ఛన్స్వర్గం గంతుం కోమలామలసంపదమ్ ।దధౌ

తత్రైవ గోమూత్రికాక్రమేణోద్ధారే ద్వితీయః ప్రకారః

సా	సే	నా	గ	మ	నా	ర	మ్భ
౧	౨	౧౧	౪	౫	౧౪	౭	౮
ర	సే	నా	సీ	ద	నా	ర	తా
౯	౧౦	౩	౧౨	౧౩	౬	౧౫	౧౬
తా	ర	నా	ద	జ	నా	మ	త్త
౧౭	౧౮	౨౭	౨౦	౨౧	౩౦	౨౩	౨౪
ధీ	ర	నా	గ	మ	నా	మ	యా
౨౫	౨౬	౧౯	౨౮	౨౯	౨౨	౩౧	౩౨

శ్రీమురజబన్ధ ఏవ ప్రకారాన్తరేణోద్ధారః

సా	సే	నా	గ	మ	నా	ర	మ్భే
౧	౨	౩	౪	౫	౬	౭	౮
ర	సే	నా	సీ	ద	నా	ర	తా
౯	౧౦	౧౧	౧౨	౨౦	౧౯	౧౮	౧౭
తా	ర	నా	ద	జ	నా	మ	త్త
౧౬	౧౫	౧౪	౧౩	౨౧	౨౨	౨౩	౨౪
ధీ	ర	నా	గ	మ	నా	మ	యా
౨౫	౨౬	౨౭	౨౮	౨౯	౩౦	౩౧	౩౨

ధూతేతి ॥ క్ష్మాభృతాం-రాజ్ఞాం, ప్రతిష్ఠంత ఇతి ప్రష్ఠాః- అగ్రేసరాః + సుపిస్థ ఇతి కప్రత్యయః, ప్రష్ఠో౽గ్రగామినీతి షత్వం, ధూతాః-కంపితాః, ధౌతాః-ఉత్తేజితాః, అసయో యైస్తే ధూతధౌతాసయస్సంతః ప్రాతిష్ఠన్త-ప్రస్థితాః +సమవప్రవిభ్యస్థ ఇతి తఙ్, సా వేలా అనుజీవినాం-శస్త్రజీవినాం, శౌర్యానురాగయోః పురుషకారస్వామిభక్త్యోర్నికషః పరీక్షాస్థానం హి అతో౽గ్రప్రస్థాతవ్యం అన్యథా భీరుత్వం స్వామిద్రోహశ్చ స్యాతామితి భావః, వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౩౦ ॥—దివమితి ॥ యుధా - యుద్ధేన, కోమలాః-సుకుమారాః

ఏతాసీ [illegible] తాం [illegible] ఘాతా [illegible] యుగపద్వ్యక్త పంత
సైనికాం । విపక్షం బాహు [illegible] వాహనాజనిమానా
సేనా రాజావసమాతతః । పత్రిసారగరా [illegible] వ్విహర్షణి ॥ ౩౩ ॥ నిధ్వనజ్జ
వహారిభాభరాగలసత్రపః । [illegible] మానసమారాసా సేనామానిజనాహవా ॥ ౩౪

అమలాః - శతాన్ష్ణాపి పోవహితాః, సంపహో యస్యాం తాం కోపలామలసంప
దం, దివం-స్వర్గం, గంతుమిచ్ఛన్ కః ప్రమాన్ అమలాం-ఘాతాం, అసిలతాం
దధానః అలసం-మందం, పపంచధ సకోప [illegible] మాక్రమతెత్యర్థః, అత్ర
స్వర్గేచ్ఛయాపి వేపణగత్యా [illegible] త్రిపంత్యాత్ [illegible] లింగసద్యమ
కేవస-స్పృశ్యతే ॥ ౩౨ ॥—— స్పృతేతి ॥ సేనాయాం సమవేతాః సైనికాః-సైన్యాః,
సేనాయాం వెతివాన్ష్ఠకప్రక్, బాహుభిః [illegible] ఇవ బాహుపరిస్పై-బాహుదం
డైః, విపక్షం-శత్రుం, జంఘాభిః ప్రసృతాభి ॥ [illegible] పరిస్పృతెత్యర్థః ॥ ఇ
తరేతరమన్యోన్యం స్వయూథ్యంచ, కృతేఉపస్పర్శే ఊరోవేశ్చ వెగోయస్మిన్
కర్మణి తత్ తథా యుగపద్వ్యక్తక [illegible] - [illegible] సైన్యాన్, అహ మహమికయా యోద్ధు
మధావన్నిత్యర్థః । [illegible] ప్రాధాన్యజయ [illegible] పూర్వపత్సనక్షత్రాత్మనే
పదం, అత్ర విపక్షస్వయూథ్యయోర్బాహుజంఘస్యచ ప్రాకృతత్వాత్కేవల ప్రి
కృతాస్పదాతుల్యయోగితా ॥ ౩౩ ॥—— వాహనేతి ॥ అతోనంతరం మానమభి
మానం అస్యతి క్షిపతీతిస్మిన్ మానాసేపరాహం [illegible] రిణి [illegible] కర్మణ్యణ్ మ
త్తాః సారగాః బలభాజశ్చ రాజేభా నృపగజా యస్మిన్ పత్రిసారగరాజేభే సా
రాజా-శ్రేష్ఠయుద్ధే, అజేగపుల్లింగత్వాచింత్యా, భారీ-భారవాన్, ప్రాణః ఈ
హావతాముత్సాహవతాం జనానాం ధ్వనిర్యస్మిన్ తత్ భారీహావజ్జనధ్వని యథా తథా
నసమత్రేత్యనమా అభంగురా పచాద్యజంతేనసష్ఠీసమాసః, వాహనానిర్వాహ
యిత్రృత్వాః, [illegible] యచ్ అజని-జాతా, సైనికానామిత్యర్థః [illegible] ద్ధం [illegible] జ
నెఃకర్తరి లుఙ్ దీపజనేత్యాదినాచిణ్ ॥ ౩౩ ॥—— ఏతత్పాదితిలోమవ్యస్తశ్లోకా
న్తరమాహ । నిధ్వనదితి ॥ నిధ్వనంతో బృంహంతః జవా-జవనాః, హారిణో మనో
హరాశ్చేభా యస్యాం సా నిధ్వనజ్జవహారిభా అతో విస్తృతో మానవజో-మనుష్య
జాతః, ఆరావః కలకలో యస్యాం సా తతమానవజారావా మానినాం-మానవతాం
జనానామాహవో యస్యాం సా మానిజనాహవా సేనా [illegible] తేనేనెతి రాగః కో

అభగ్నవృత్తాః ప్రసభాదాకృష్టాయావనోద్ధతైః । చక్రుం దురుచ్చకైర్ముష్టిగ్రాహ్యమధ్యాధనుర్లతాః ॥ ౩౫ ॥ కరేణుః ప్రస్థితోనేకో రేణుర్ఘంటాసహస్రశః । కరేణుశ్శీకరోజజ్ఞే రేణుస్తేనశమంయయౌ ॥ ౩౬ ॥ ధృతిప్రత్యగ్రశృంగారరసరాగైరపిద్విపైః । సరోషసంభ్రమైర్భేజే రౌద్రఏవరసోరసః ॥ ౩౭ ॥ నత

ధఃసఏవరసస్తస్మాత్, రాగరసాత్ తమోమోహంభేజే-క్రోధాంధాజన్ని, అతప్రాతిలోమ్యేన పూర్వశ్లోకావృత్తైః శ్లోకప్రతిలోమయమకం, అదుక్తం దండినా ॥ * ఆవృత్తిఃప్రాతిలోమ్యేనపాదార్ధశ్లోకగోచరా । యమకం ప్రతిలోమత్వాత్ప్రతిలోమమితిస్మృతమితి ॥ ౩౪ ॥ —అభగ్నేతి ॥ అభగ్నాః-అభంగురాః, వృత్తాః-వర్తులా(గ్రా)శ్చయాస్తాః అభగ్నవృత్తాః విశేషణసమాసః॥అన్యత్రాస్ఖలితచరిత్రాః బహువ్రీహిః ముష్టిగ్రాహ్యముష్టిధార్యాః మధ్యాలస్తకాయాసాంతాః అన్యత్ర ముష్టిమేయావలగ్నాః-ధనుర్లతాః, యావనోద్ధతైర్ధృష్టైః దృప్తైశ్చ ప్రసభాద్బలాత్కారాత్, ఆకృష్టాస్సత్యః ఏకత్ర గుణప్రవణ్యతాకచేషుచేతిభావః, ఉచ్చకైస్తారం చక్రుః దుః-దధ్వనుః, టంకారధ్వనించక్రుశ్చుక్రుశుశ్చ, అత్ర ప్రస్తుతధనుర్లతావిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతిధూర్తాస్కందితపతివ్రతాప్రతీతేస్సమాసోక్తిః, ఆకర్షణస్యవిశేషణగత్యాక్రందనహేతుత్వాత్కావ్యలింగంచాంగాంగిభావేనసంకీర్యతే ॥ ౩౫ ॥ —కరేణురితి ॥ అనేకోబహుః, కరేణురిభః ప్రస్థితః జాతావేకవచనం అసంఖ్యాః కరిణోయోద్ధుంయయురిత్యర్థః ॥ ని ॥ కరేణురిభ్యాం(స్త్రీ)నేభేఇత్యమరః ॥ సహస్రశోఘంటాః కరికంఠస్థాః రేణుర్దధ్వనుః + అతఏకహల్మధ్యేనాదేశాదేలిటితియేత్వాభ్యాసలోపౌ, కరెపుష్కరె అణురల్పః శీకరోంబుకణోజజ్ఞేజాతావేకవచనం కరేషవణపశ్శీకరాజాతాఇత్యర్థః +జనెశకర్తరిలిట్, సేనాణుశీకరేణరెణుః రజఃశమంయయౌఏతేన కరిణాం బాహుల్యంవ్యజ్యతె ॥ ౩౬ ॥ —ధృతేతి ॥ ధృతః-ప్రత్యగ్రఃశృంగారరసఏవరాగోయైస్తైరపీతివిరోధః, రౌద్రశృంగారయోర్విరోధిత్వాత్, ధృతసిందూరరంజనైరిత్యవిరోధః, అతఏవ విరోధాభాసోలంకారః ॥ ని ॥ శృంగారస్సురతెనాట్యేరసేచగజమండనే । శృంగారంచూర్ణసిందూరెలవంగకుసుమేపిచేతివిశ్వః ॥ సరోషసంభ్రమైః ద్విపైః రణె రౌద్రఏవరసః క్రోధరసఏవబభేజేభృతః కర్మణిలిట్ ॥ ౩౭ ॥ —నేతి ॥ భర్తృతః-స్వామిభ్యః, ప్రాప్తైమానసంప్ర

ష్ఠౌ భర్తృకృతః (ప్రా) ప్తమానసంప్రతిపత్తిషు । ఏకసర్గేఽపి యుయుధే మానసంప్రతి
పత్తిషు ॥ ౩౭ ॥ బాణాహవప్రాణహరాః సేనోత్తస్థుః సత్వశాఖినః । గోధాస్తత్రాశ్రిస్తథా
జాలాక్షైరధూద్భీమా(రణా)బలాటవీ ॥ ౩౮ ॥ నానానానా విహాయానానాసాజనౌఘఘనౌ
జసా । పరానిహానో సరాపతాన్యయాతియాన్యవా ॥ ౩౯ ॥ విషమం సర్వతోభద్ర
చక్రగోమూత్రికాదిభిః । శ్లోకైరివ మహాకావ్యం వ్యూహైస్తదభవద్బలమ్ ॥ ౪౦ ॥

తిపత్తిపూజా సోఽమనస్యైవాస్త్రైః ప్రాప్తమానసంప్రతిపత్తిషు రణైకసర్గేఽపి
నియతోత్సాహేషు నియతాస్వేవ యుయుధే ॥ ని ॥ సర్గః స్తురజన్యాఖ్యానస్వభా
వోత్సాహనిర్ణయా ఇతి వైజయన్తీ ॥ పత్తిషు-పదాతిషు, మానసంప్రతిపత్తీనాం
మానసేఽత్యన్తం కర్తృప్తవైయుక్తైః ప్రతిమా, భయం నత్యక్తా, పూర్వోప
కారస్మారణోపాయ నిశ్చితాః ప్రాప్తస్వామిభక్తా, అన్యథా చ ప్రభుభిర్వల్లభ
రాజ్యశ్రీన్ సంగ్రామే హస్త్యశ్వపత్తిరథైః । భర్తుర్న్యాయమప్యపకృతం కిం విస్తరేణ ప్రతి
పద్యతే ॥ యద్వా ప్రసన్నసుకృతం కిం విప్రకృతం ప్రత్యుపకారతః । భర్తారస్సర్వమా
వత్తైవ రాజ్యత్రహానిస్తాతు ఇతి పెన్నయరణానితి భావః ॥ అత్ర మానసం ప్రతిప
త్త్యోర్విశేషణగత్యా భయమానపస్త్రాపహానాత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం
యమకేన సంసృజ్యతే ॥ ౩౭ ॥—బాణేతి ॥ జలమేవాటవీ బలాటవీ(రణమేవా
టవీ) బాణైరేవాహిభిః ప్రాణహరాః సేనాగా ఏవ కోటరాః విహరాణి యే
షాం తైః గోధాస్థలానినిహాకాశ్చ ॥ ని ॥ గోధా తలేనిహ కాయామితి విశ్వః ॥
తలం జ్యాఘాతవారణం, తదేగోధా ఏవ గోధా ఇతి శ్లిష్టరూపకం తాభిరాశ్లిష్టాః
భుజా ఏవ శాఖా యేషాం తైర్ఘనైర్భిద్రానుశ్చైరేవ శాఖిభిర్వృక్షైః భీమా భయం
కరా అభూత్ సమస్తవస్తువర్ణనాత్సావయవరూపకమ్ ॥ ౩౮ ॥—నానేతి ॥
ఇహాస్యాం నానావిధాయానాంతి స్థానాని విధ్యయద్బై ఓజసా-తేజసా అవ
జానాతి నాపరాన్ సపత్నీకయంతి + అకర్మకాచ్చేత్యాత్మనేపదం, జనౌఘైర్ఘనానాం
జాతి జనౌఘఘనా బహుజనేత్యర్థః, అహానిరసహాయిని వియాతతయా-ధైర్యా
త్యేన ధార్ష్ట్యేన నాన్యతాద్భుత్యేశ్వర్యః ॥ ని ॥ ధృష్టే ధృష్టస్తువియాతశ్చేత్యమరః ॥
సా చైద్యసేనా తాః పరాన్ అరీన్ ఆప-ప్రావ, అత్ర ప్రతిపాదం పాదార్ధస్యై
వావృత్తైరర్ధపాదప్రతిలోమయమకమ్ ॥ ౪౦ ॥—విషమమితి ॥ తద్బలం చైద్య
సేనా సర్వతోభద్రచక్రగోమూత్రికాదిభిః ఆదిగ్రహణాత్ మురజబంధాదిసం

సంహత్యా సాత్వతాం చైద్యం ప్రతిఘనస్వనం సేనయా । చచలే యోద్ధుముత్పన్నప్రతి
ఘాస్వం సేనయా ॥ ౨ ॥ విస్తీర్ణమాయామవతీ లోలలోలా నిరంతరా । నరేంద్రమా
ర్గం రథ్యేవ పపాత ద్విషతాం బలమ్ ॥ ౩ ॥ వారణాగగభీరా సా సారాభీగణగార
వా । కారితారివధా సేనా నాసేనా వారితారికా ॥ ౪ ॥ అథ రాగం ప్రజవినో వికస

గ్రహాః, శ్లోకైః మహాకావ్యం శిశుపాలవధాదికమివ వ్యూహైః, సర్వతోభద్రా
దిభిరేవ బలవిన్యాసైః ॥ ౧ ॥ వ్యూహస్తు బలవిన్యాస ఇత్యమరః ॥ విషమం దుర
వగాహమభవత్ * నగరాణాం పక్షైలక్షణం ద్వారో ... దయయవక్ష్యైరిత్యాద్యుక్తల
క్షణం మహాకావ్యమ్ ॥ ౧ ॥—సంహత్యేతి ॥ ఘనస్వరా గంభీరస్వనా యస్యా
... సేనయా సాత్వతాం యాదవానాం సంహత్యా సంఘేన చైద్యం
ప్రతి ఏవ వా ప్రచేలే + చలితం చలనే ఇతి ధాతోర్లిట్, సర్వపదవాచ్యం
మితి వకారాదిత్వాదేత్వాభ్యాసలోపయోః ప్రతిషేధః, యా యదుసంహతిః
... సేన స్వభావేన యోద్ధుముత్పన్నప్రతిఘా సంజాతమతిః యా స్వయం రణకం
... లాసా పరాభూతా కథం నివర్తేతేతి భావః ॥ ౨ ॥—అథ యదుసేనాయాః
ప్రతిబలాభియోగం యమకేనాహ — విస్తీర్ణమిత్యాది ॥ ఆయామవతీ దైర్ఘ్యయు
క్తా లోలలోలా నిరంతరా చపలజ్ఞసంకులా సా సేనేత్యుత్తరశ్లోకేనాన్వయః, సా
యదుసేనా విస్తీర్ణం ద్విషతాం బలం నరేంద్రమార్గం-రాజపథం, రథ్యా విశిఖే
వ పపాత సంజగామ, ఉపమానేऽపి విశేషణం యోజ్యమ్ ॥ ౩ ॥—వారణేతి ॥
యద్యపి సేనా వారణైరేవాగైశ్చ శైలైర్గభీరా దురవగాహా వారణాగగభీరా- సారం
శేషస్సభియం గచ్ఛంతీత్యభీగా నాం నిర్భీకాణాం గణానాం జంతుసంఘానా
మారవో యస్యాం సా సారాభీగగణారవా, కారితారివధా కృతశత్రువధా, రామో
రాజ్యమకారయదితివదత్రాప్యర్థే ణిచ్, నాస్త్యాసేధః ప్రతిషేధో యస్యాస్సా నా
సా అనాసేధా దుర్వారేత్యర్థః నఞర్థస్య నశబ్దస్య నఞో వా బహువ్రీహిః, న
రికా అనేనాహంయోర్వాస్యైకత్రమితి స్వయం వ్యలిస్యే భాతీత్యర్థః వైషికః కప్రత్యయః
సా సేనా పపాతేతి పూర్వేణాన్వయః, అత్ర ప్రాతిలోమ్యేన పాదార్ధా
వృత్తేః పాదార్ధప్రతిలోమయమకమేతత్; లక్షణమూక్తం నిర్వణదిత్యాదిశ్లో
కతిలోమయమకే ॥ ౪ ॥—అథేతి ॥ ప్రజవంతీతి ప్రజవినోऽతిజవనాః + ప్ర
జవనరిత్యనిప్రత్యయః, వికసద్భిః పింఛైః కలాపైశ్చారవః అత ఏవ ఈషత

త్విఙ్గచ్ఛచారవః । పేతుర్బర్హిణదేశీయాశ్శఙ్కవః ప్రాణహారిణః ॥ ౪౫ ॥ ...

॥ గోమూత్రికాబన్ధః ॥

ప్ర వృ త్తై వి క స ద్ధ్వా నం సా ధ నే ప్య వి షా ది భిః ।
వ వృ షే వి క స ద్ధ్వా నం యు ధ మా ప్య వి షా ణి భిః ॥ ౪౬ ॥

పురః ప్రయుక్తైర్యుద్ధం తచ్ఛలితైర్లబ్ధశుద్ధిభిః । ఆలాపైరివ గాన్ధర్వమదీప్యత పదాతిభిః ॥ ౪౭ ॥ కేనచిత్స్వాసినాన్యేషాం మణ్డలాగ్రానవద్యతా ।

సమాప్తా బర్హిణో బర్హిణదేశీయా మయూరకల్పాః + ఈషదసమాప్తావిత్యాదినా దేశీయర్ ప్రత్యయః, ప్రాణహారిణః శఙ్కవః శల్యాయుధాని ॥ ని ॥ వాపుంసి శల్యం శఙ్కుర్నాత్యమరః ॥ నాగేషు అధికాగం విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, గజమాసర్పేషు చ నిపేతుః సర్పేషు బర్హిణ ఇవ నిపేతురిత్యర్థః, అతఏవోపమాలంకారః ॥ ని ॥ గ్రాహో గ్రాహో నగజే నాగ ఇతి వైజయన్తీ ॥ ౪౫ ॥ —ప్రవృత్త ఇతి ॥ వికసన్ విజృమ్భమాణో ధ్వానో ధ్వనిర్యస్మిన్ తత్ తథా సాధనే సంప్రహారే ప్రవృత్తైరపి అవిషాదిభిః-విషాదరహితైః, విషాణిభిర్దన్తిభిః యుధం అప్య-ప్రాప్య, వికసత్ప్రభూతం దానం మదోవవృషే యుద్ధారమ్భే ధనదానం చ ధ్వన్యతే, సత్త్వసమ్పన్నత్వాత్ సాధనేప్యవిషాదస్యావిరోధాద్విరోధాభాసః ॥ గోమూత్రికాబన్ధోఽయం

ప్ర	వృ	త్తై	వి	క	స	ద్ధ్వానం		సా	ధ	నే	ప్య	వి	షా	ది	భిః
వ	వృ	షే	వి	క	స	ద్ధ్వా	నం	యు	ధ	మా	ప్య	వి	షా	ణి	భిః ॥

ఉద్ధారస్తు

వర్ణానామేకరూపత్వం యద్యేకాన్తరమర్ధయోః । గోమూత్రికేతి తం ప్రాహుర్దుష్కరం తద్విదో విదురితి లక్షణాత్ ॥ షోడశకోష్ఠద్వయే పఙ్క్తిద్వయే ర్ధద్వయం క్రమేణ విలిఖ్య ఏకాన్తరవినిమయేన వాచనే శ్లోకనిష్పత్తిః ॥ ... ॥ పుర ఇతి ॥ తద్యుద్ధం పురః ప్రయుక్తైః గజాశ్వాదిభ్యః ప్రాక్ ప్రవర్తితైః అన్యత్ర గానాత్పూర్వముచ్చారితైః వలితైః మణ్డలచారిభిః అన్యత్ర ముహూ రావర్తితైరిత్యర్థః లబ్ధశుద్ధిభిః కాతర్యకపటాదిదోషరహితైరిత్యర్థః, అన్యత్రాప్యవిస్వరితైః రాగానుగుణైరిత్యర్థః, పదాతిభిః-పత్తిభిః, కరణైః గాన్ధర్వం గానం ఆలాపైరాలప్తిభిరివ అక్షరవిశేషైరివాదీప్యత అశోభత ॥ ౪౭ ॥—కేనచిదితి ॥ స్వాసినా-స్వఖడ్గేన, అన్యేషాం మణ్డలాగ్రాన్ అవద్యతా-ఖణ్డయతా + ద్యతేర్లటః

ప్రాపే కీర్తిప్లుతమహీమండలాగ్రానవద్యతా ॥ ౪౮ ॥ విహంతుంవిద్విషస్తీక్ష్ణ స్సమమేవసుసంహతైః । పరివారాత్పృథక్చక్రే ఖడ్గశ్చాత్తాచకేనచిత్ ॥ ౪౯ ॥ అన్యేనవిదధేరీణాంమతిమాత్రా విలాసినా । ఉద్ఘూర్ణేనచమూస్తూర్ణమతిమాత్రావిలాసినా ॥ ౫౦ ॥ సహస్రపూరణః కశ్చిల్లూనమూర్ధాసినాద్విషః । స్థితో గ్రత

శ్శత్రౌ దేశః, కేనచిద్వీరేణ కీర్తిప్లుతం-యశోవ్యాప్తం, మహీమండలాగ్రం-భూపృష్ఠంయస్యాస్సా కీర్తిప్లుతమహీమండలాగ్రా అనవద్యతా-అనింద్యతా, ప్రాపే-ప్రాప్తా ॥ ౪౮ ॥—విహంతుమితి ॥ కేనచిద్వీరేణ విద్విషో విహంతుం తీక్ష్ణో నిశితః పరిచ్ఛేత్తా చ ఖడ్గశ్చ సుసంహతైః సుఘట్టితైః సుష్ఠు సంఘీభూతైశ్చ పరివారాత్ కోశాత్ పరిజనాచ్చ ॥ ని ॥ పరివారః పరిజనే ఖడ్గకోశే పరిచ్ఛదే ఇతి విశ్వః ॥ సమమేవ పృథక్ చక్రే ఉద్ధృతః ఆత్తా స్వాత్తా చ పృథక్ చక్రే భక్తైః ఖడ్గముత్కృష్య స్వస్వైః స్యాన్నిష్క్రాంత్యారిమధ్యే పపాతేత్యర్థః ॥ అత్ర ఖడ్గాత్మనోః ప్రకృతయోః సమానక్రియాయోగాత్ కేవలప్రకృతాస్పదా తుల్యయోగితా ॥ ౪౯ ॥ —అన్యేనేతి ॥ అన్యేన వీరేణ విలాసినా-విలసనశీలేన, ఉద్ఘూర్ణేన ఉద్యతేన, అసినా-ఖడ్గేన, మాత్రాం మానమతిక్రాంత అతిమాత్రా అపరిమితా అరీణాంచమూః సేనా తూర్ణం-శీఘ్రం, అతిమాత్రమత్యంతమావిలా కలుషా అతిమాత్రావిలా అత్యాకులా విదధే కృతా ॥ ౫౦ ॥—సహస్రేతి ॥ పృణాతీతి పూరణః + పృపాలనపూరణయోః కర్తరి ల్యుట్, సహస్రాణాం పూరణః పాలయితా పూరయితా వా సహస్రపూరణః సహస్రసంఖ్యః సహస్రహంతా వా కశ్చిద్భటః కబంధస్తు సహస్రపూరణః సహస్రసంఖ్యాపూరకః సహస్రతమః సహస్రైకః కబంధో నృత్యతీతి ప్రసిద్ధిః, అసినా-స్వాసినా, ద్విషో లూనమూర్ధా-లూనశత్రుమూర్ధా సన్నిత్యర్థః సాపేక్షత్వేపి గమకత్వాత్సమాసః, కబంధస్తు ద్విషోసి

పృధాతోర్ల్యుట్ ఇత్యాపత్యాన్వయ గుణవృద్ధిప్రాప్తిప్రతిషేధనేతి వార్తికేన గుణస్యైవన్యాయ్యత్వాత్ । ఋవ్యన్యత్వేపి దీర్ఘస్యాప్రాప్తేశ్చిం త్యమిదం । తిస్తాత్పూర్వీ అప్యాయనఇతి ధాతుర్బోధ్యః । అతఏవపూరణఇతి పదవ్యాఖ్యాయాం పూరయతీతి స్వామినోక్తం । అతఏవ వల్లభేనాపి పూర్యంతే ఆప్యాయంతేఇతి వివరణంకృతమ్ । అత్ర తథోర్ధ్వ ఏవ కాబంధీమితి పాఠేతథా కబంధవదేవోర్ధ్వ ఏవతిష్ఠన్నిత్యర్థః॥

ఘో ర్ధ్వ)ఏవకాబంధీమభజన్నర్తనక్రియామ్॥౧౧॥శస్త్రవ్రణమయశ్రీమదలంకరణ
భూషితః। దదృశేన్యో రావణవదలంకరణభూషితః ॥ ౧౨ ॥ ద్విషద్విశసనచ్ఛేద
నిరస్తోరుయుగోపరః। సిక్తశ్చాస్రైరుభయథాబభూవారుణవిగ్రహః ॥ ౧౩ ॥ భీ
మతామపరోంభోధిసమేధితమహాహవే। దాక్షే కోపః శివస్యేవ సమేధితమహా

నా లూనమూర్ధాః కబంధవదగ్రస్థితఏవ తిష్ఠన్నేవ కబంధస్యేమాం కాబంధీం
నర్తనక్రియామభజత్, విజయహర్షాత్స్వయమపి కబంధవన్ననర్తేత్యర్థః, అ
తఏవ నాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధాఖ్యోనిదర్శనాభేదః ॥ ని ॥ కబం
ధోఽస్త్రీక్రియాయుక్తమపమూర్ధకళేబరమిత్యమరః ॥ ౧౧ ॥—శస్త్రేతి॥ శస్త్ర
వ్రణమయాని తద్రూపాణి, స్వార్థే మయట్, తైరేవశ్రీమద్భిః-శోభావద్భిర
లంకరణైరలంకారైర్భూషితోఽలంకృతః శస్త్రవ్రణాలంకృతఇత్యర్థః, అన్యఃకశ్చి
త్ అవిద్యమానాలంకారాయస్యాంసా అలంకేతిబహువ్రీహిః అతఏవ +స్త్రియాః
పుంవదిత్యాదినాపుంవద్భావః, సాచసారణభూశ్చతస్యాముషితఃస్థితః అలంకరణ
భూషితః+వసేర్నివాసార్థాత్కర్తరి క్తః వచిస్వపీత్యాదినాసంప్రసారణం, రావ
ణవత్ దదృశే-దృష్టః, సర్వాంగీణవ్రణభూషణత్వేన రావణఏవాయం లంకాస
మ్బంధవిరహాత్తువ్యతిరేకఇత్యర్థః, ఉపమావ్యతిరేకయమకానాంసంకరః ॥౧౨॥
ద్విషదితి ॥ ద్విషద్విశసనం ॥ ని ॥ నిర్వాపణంవిశసనమిత్యమరః ॥ తస్మిన్ ఛ్ఛే
దేన అరిశస్త్రప్రహారేణ నిరస్తమూరుయుగంయస్యసః అతఏవాస్రైరసృగ్భిశ్చ
సిక్తోఽపరోఽపరః ఉభయథా ఉభాభ్యాం ప్రకారాభ్యాం + ప్రకారేగుణవచన
స్యేతిథాల్ అరుణస్యానూరోరివ తథాఅరుణోఽరుణవర్ణశ్చ విగ్రహోయస్యసో
ఽరుణవిగ్రహోబభూవ ॥ ని ॥ అరుణోఽర్కసారథ్యోరరుణేలోహితేన్యవది
తివిశ్వః ॥ అత్రోరుచ్ఛేదాస్రసేకయోర్విశేషణగత్యాఉభయథారుణవిగ్రహీభా
వహేతుత్వాత్కావ్యలింగముపమాశ్లేషాభ్యాంసంకీర్యతే ॥ ౧౩ ॥ — భీమేతి ॥
అంభోధిసమే-సాగరసదృశే, మహాన్ ఆహవస్తస్మిన్మహాహవే-మహారణే, సమే
ధితమహాః-సంవర్ధితతేజాః, అపరోవీరః దక్షస్య ప్రజాపతేరయందాక్షస్తస్మిన్
దాక్షే హవే-యజ్ఞే ॥ ని ॥ హవోయజ్ఞేతథాహ్వానఇతివిశ్వః ॥ సమేధితమహాః
సందీపితతేజాః, శివస్య కోపఇవవీరభద్రఇవేత్యర్థః భీమతాం-భయంకరతాం,
అధిత-ధృతవాన్, బిభేత్యస్మాదితిభీమః + భియష్షుగ్వేత్యౌణాదికేమప్రత్యయే

హవే ॥ ౫౩ ॥ దన్తైశ్చిచ్ఛిదిరే కోపాత్ప్రతిపక్షం గజా ఇవ । పరనిస్త్రింశనిర్లూనక
రవాలా ఇవ పత్తయః ॥ ౫౪ ॥ రణే రభసనిర్భిన్నద్విపపాటవికాసిని । నపత్రిగణభీః
కశ్చిద్ద్విపపాటవికాసిని ॥ ౫౫ ॥ యావన్న సత్కృతైర్భర్తుః స్నేహస్యానృణ్యమి
చ్ఛుభిః । అమర్షాదితరైస్తావత్తత్యజే యుధి జీవితమ్ ॥ ౫౬ ॥ అయశోభిదురాలో
కే కోపధామరణాదృతే । అయశోభిదురాలోకే కోపధామరణాదృతే ॥ ౫౭ ॥

భీమో భీష్మశ్చ, భీమాదయోఽపాదానే ఇతి నిపాతనాదపాదానార్థతా, ఉపమా య
మకయోస్సంసృష్టిః ॥ ౫౩ ॥—దన్తైరితి ॥ పరేషాం నిస్త్రింశైః ఖడ్గైః నిర్లూ
నకరవాలాః-ఛిన్నఖడ్గాః, పాదాభ్యామతంతీతి పదాతయః-పత్తయః + అజ్య
తిభ్యాం పాదే చేత్యౌణాదిక ఇణ్ ప్రత్యయః పాదస్య పదాజ్యాతిగోపహతేష్వి
తి పదాదేశః కోపాత్ గజా ఇవ ప్రతిపక్షం-శత్రుం, దన్తైః-దశనైః విషాణైశ్చ,
చిచ్ఛిదిరే-చిచ్ఛిదుః, నతు పరావృత్తా ఇతి భావః ॥ ౫౪ ॥—రణ ఇతి ॥ రభసో
వేగహర్షయోరితి విశ్వః ॥ రభసేన-వేగేన, నిర్భిన్నద్విపాః-పాటితగజాః, పాట
వికానాం-పాటవవతాం, అసయోయస్మిన్ పాటవశబ్దాన్మత్వర్థీయ ష్ఠన్ ప్రత్య
యః, వికాసిని ప్రవృద్ధే తత్ర తస్మిన్ రణే గతభీర్నిర్భీకః, అత ఏవ కశ్చిత్కోఽపిన
ద్విపపాటనపలాయామాస, అత్ర గతభీకత్వస్య విశేషణగత్యా అపలాయనహేతు
త్వాత్కావ్యలింగం, ద్విపదలనేఽపి రణే నిర్భీక ఇతి విరోధశ్చ యమకేన సంసృజ్యతే
॥ ౫౫ ॥—యావదితి ॥ సత్కృతైః-పూర్వం స్వామినా సమ్మానితైః, అత ఏవ భ
ర్తుః స్నేహస్య-స్వామిప్రేమ్ణః, ఆనృణ్యమనృణత్వమిచ్ఛుభిః యోధైరితి శేషః,
యుధి జీవితం యావన్న తత్యజే-నత్యక్తం, తావదితరైరసత్కృతైః అమర్షాద
సత్కారక్రోధాత్, జీవితం తత్యజే, అద్య వాస్మాన్ పశ్యేతి స్వామినముపాలభ్య స్వ
యమేవ ప్రాక్ ప్రాణాన్ ప్రాదురిత్యర్థః, సత్కారాదివిశేషణోత్థం కా
వ్యలింగం సుగమమ్ ॥ ౫౬ ॥—అథైవంవిధానాం మరణస్యైవ కర్తవ్యతాముపపా
దయతి ॥ అయేతి ॥ అయః శుభావహో విధిః తేన శోభత ఇతి అయశోభీ-భాగ్యవాన్,
స చాసౌ దురాలోకః తేజస్విత్వాద్దుర్దర్శశ్చేతి విశేషణద్వయసమాసః, తస్మిన్
అయశోభిదురాలోకే కోపధామ-కోపాశ్రయః, కుపిత ఇత్యర్థః, అధ్యాప్యకో
పేభీరుత్వాపాతాత్, అత ఏవ రణమాదృతః-రణాదృతః రణాధీన ఇత్యర్థః-కర్తరి క్తః,
కోపధామ చాసౌ రణాదృతశ్చ తస్మిన్ కోపధామరణాదృతే లోకే ఏవంవిధవీరలో

స్ఖలంతీ న క్వచిత్తైక్ష్ణ్యాదభ్యగ్రఫలశాలినీ। అమోచి శక్తిః శాక్తీకైర్లోహజా న శరీరజా ॥
ఆపది వ్యాపృతనయాస్తథా యుయుధిరే నృపాః । ఆపది వ్యాపృతనయా యథాశ్చర్యం జనావలిః ॥ ౬౦ ॥ స్వగుణైరాఫలప్రాప్తేరాకృష్య గణికా ఇవ । కాముకాని

కే, అయశోభిమరా-స్వామ్యనాదరనిమిత్తాపకీర్తినివర్తికా +విదిభిదిచ్ఛిదేః కురచ్, ఉపధా-ఉపాయో మరణాదృతే-ప్రాణత్యాగం వినేత్యర్థః, కా న కాపీత్యర్థః, + అన్యారాదితరర్తే ఇతి పంచమీ, అత్రాయశోభిత్వాదీనాం లోకవిశేషణద్వారా తద్వృత్తినామనుజీవినామపసర్జనత్యాగహేతుత్వాత్కావ్యలింగం, యమకే నైకవాచకప్రవేశేన సంకీర్యతే, సముద్గయమకభేదోఽయమ్ * అర్ధాభ్యాసస్సముద్గస్స్యాదస్య భేదాస్త్రయో మతాః ఇతి లక్షణాత్ ॥ తత్రాయమేకో భేదః భేదాంతరం వక్ష్యతి ॥ ౫౮ ॥ —స్ఖలంతీతి ॥ శక్తిః ప్రహరణం యేషాం తైః శాక్తీకైః ॥ ని ॥ శక్తియష్ట్యోరీకగితి ప్రహరణార్థే ఈకక్ ప్రత్యయః ॥ తైక్ష్ణ్యాత్-నైశిత్యాత్ క్వచిదపి న స్ఖలంతీ ప్రతిహతిం న ప్రాప్నువంతీ, అభ్యగ్రే-అగ్రే, యత్ఫలం శల్యం తేన శాలతే అన్యత్ర అభ్యగ్రేణాసన్నేన ఫలేన శ్రేయసా శాలత ఇతి అభ్యగ్రఫలశాలినీ, లోహజా అయోమయీ శక్తిరాయుధవిశేషః అమోచి-శత్రుషు ముక్తా, శరీరజా శక్తిః సామర్థ్యాఖ్యా తు నామోచి, అతివ్యాయామేఽప్యక్షీణశక్తికా ఏవాయుధ్యంతేత్యర్థః, అత్ర ద్వయోరపి ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతశ్లేషః ॥ ౫౯ ॥—ఆపదీతి ॥ నృపాః-రాజానః, ఆపది-వ్యసనేఽపి, వ్యాపృతనయాః-ప్రవృత్తనీతికా ఏవ సంతః, న తు శ్వాపదవద్వృత్తా ఇతి భావః, పృతనయా-సేనయా, సాధనేన వాక్యాంతరస్థస్యాపి పృతనాశబ్దస్యాత్ర సంబంధశ్చిత్రే సోఢవ్యః, తథా తేన ప్రకారేణ యుయుధిరే-సంప్రజహ్రుః, యథా ది వ్యాజనావళిః- అంతరిక్షవర్తి సిద్ధవిద్యాధరాదిజనసంఘః, ఆశ్చర్యం-విస్మయం ఆప, అమానుషం యుద్ధం చక్రురిత్యర్థః, అయం చ పాదాభ్యాసయమకభేదః ॥ విస్మయం జనతా యయావితి పాఠాంతరమ్ ॥ ౬౦ ॥—స్వగుణైరితి ॥ త్రిషు స్థానేషు మధ్యే కోట్యోశ్చ నతాః త్రిణతాః శార్ఙ్గాణి + పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామితి ణత్వం, గణికా వేశ్యా ఇవ తా అపి త్రిణతాః మధ్యే భ్రువోశ్చ నతత్వాత్ నాలీకాన్ ఇషువిశేషాన్ ॥ ని ॥ నాలీకశ్శరశల్యయోరితి విశ్వః ॥ కాముకానివ స్వగుణైర్జ్యాభి రూపలావణ్యాదిభిశ్చ ॥ ని ॥ గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుషు ॥

వనాలీకాం త్రిణతాస్సహసాముచన్ ॥ ౬౧ ॥ వాజినశ్శత్రుసైన్యస్య సమారబ్ధనవాజినః । వాజినశ్చ శరా మధ్యమవిశన్ద్యుతవాజినః ॥ ౬౨ ॥ పురస్కృత్య ఫలం ప్రాప్తైస్సత్పక్షాశ్రయశాలిభిః । కృతపుఙ్ఖతయా లేభే లక్షమప్యాశు మార్గణైః ॥ ౬౩ ॥ రక్తస్రుతిం జపాసూనసమరాగామిషువ్యధాత్ । కశ్చిత్పురస్సప

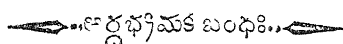
తి వైజయన్తీ ॥ ఆఫలప్రాప్తైః ఆశల్యస్పర్శాత్, ఆధనలాభాచ్చ ఆకృష్య-కర్ణాన్తికం నీత్వా, వశీకృత్య చ, సహసా అముచన్-అత్యాక్షుః + ముచ్లృ మోక్షణే ఇతి ధాతోర్లుఙి పుషాదిత్యాదినా చ్లేరఙాదేశః, అనేకవాఁపమా ॥ (లిఖితపుస్తకేషు తృణతా ఇతి పాఠ ఉపలభ్యతే, అతఏవ తృణతా తృణత్వే కార్ముకేపి చేతి హైమకోశవ్యాఖ్యావసరే కార్ముకార్థే అయమేవ శ్లోక ఉదాహృతః ॥ వల్లభస్తు నమిషి త్రిషు నతా త్రిణతా ఇత్యాహ ॥ తత్ర గణికాపక్షేణత్వం చిన్త్యం ఇత్యనేకార్థకైరవాకరకౌముదీ ॥ ౬౧ ॥

వాజిన ఇతి ॥ వ్రజన్తి వ్రజన్తీతి వా జినః-శీఘ్రగామినః, + వజగతావితి ధాతోర్ణినిః, వాజినో శ్వాః, వాజినః-పక్షవన్తః, శరాశ్చ ॥ ని ॥ పక్షో వాజస్త్రిషూత్తరత్ర ఇత్యమరః ॥ సమారబ్ధాన వాజఅపూర్వా అశ్వయుద్ధయేన తస్య సమారబ్ధనవాజినః-శత్రుసైన్యస్య మధ్యమవిశన్, అత్ర వాజినాం శరాణాం చ ప్రవేశాఖ్య తుల్యధర్మయోగాత్తుల్యయోగితా భేదో యమకేన సంసృజ్యతే ॥ ౬౨ ॥—పురస్కృత్యేతి ॥ ఫలం శల్యం పురస్కృత్య పురోధాయ అన్యత్ర ఫల-లాభం పురస్కృత్య సంభావ్యేత్యర్థః, ప్రాప్తైరాగతైః సత్పక్షాశ్రయేణ సాధుకఙ్కాదిపత్రగ్రథనేన అన్యత్ర సత్సహాయావలంబనేన శాలన్త ఇతి తథోక్తైః మార్గణైః సాయకైరర్థిభిశ్చ ॥ ని ॥ మార్గణో సాయకార్థినావిత్యమరః ॥ కృతపుఙ్ఖతయా సుబద్ధకర్తరీకతయా ॥ ని ॥ మూలేస్య కర్తరీ పుఙ్ఖ ఇతి యాదవః ॥ అన్యత్ర కుశలతయేత్యర్థః ॥ లక్షం శరవ్యమప్యాశు లేభే సతు స్వరూపశోభయైవేతి భావః ॥ అన్యత్ర లక్షం లక్షసంఖ్యాకమపి ధనం లేభే శతాధికం కిముత వక్తవ్యమిత్యర్థః ॥ ని ॥ లక్షం శరవ్యే సంఖ్యాయామితి విశ్వః ॥ అత్రాభిధాయాః ప్రకృతార్థనియన్త్రణాదర్థాన్తరప్రతీతేర్ధ్వనిరేవ ॥ ౬౩ ॥—రక్తేతి ॥ కశ్చిద్వీరః పురోగ్రే సమరాగామిషు-సమరమాగతేషు, సపత్నేషు ఇషువ్యధాత్-బాణప్రహారాత్ + వ్యధజపోరనుపసర్గ ఇత్యప్ప్రత్యయః, జపాసూనసమరాగాం-జపాకుసుమసమరాగాం, రక్తస్రుతిం-రుధిరస్రావం, వ్యధాత్-విహితవాన్ + దధాతేర్లుఙి గాతిస్థేత్యాది

త్మైకసమరాగామిమహావ్యథాత్ ॥ ౬౪ ॥ రయేణ రణకామ్యన్తౌ దూరాదుపగతావిభౌ । గతాసురన్తరా దన్తివేదికామివాభజత్ ॥ ౬౫ ॥ భూరిభిర్భారిభిర్భీరైర్భూభారైరభిరేభిరే । భేరీరేభిభిరభ్రాభైరభీరుభిరిభైరిభాః ॥ ౬౬ ॥ నిశితాసిలతాలూనైస్తథా హస్తైర్న హస్తినః । యుధ్యమానా యథా దన్తైర్భగ్నైరాపుర్విహస్తతామ్ ॥ ౬౭ ॥ నిపీడనాదివ మిథో దానతోయమనారతమ్ । వపుషామ

నాసిచో లుక్, ఉపమాయమకయోస్సంసృష్టిః ॥ ౬౪ ॥—రయేణేతి ॥ రణమాత్మన ఇచ్ఛన్తౌ రణకామ్యన్తౌ + కామ్యచ్చేతి కామ్యచ్ప్రత్యయే సనాద్యన్తధాతుత్వాల్లటశ్శత్రాదేశః, అత ఏవ రయేణ దూరాదుపగతావిభౌ అన్తరా ఇభయోర్మధ్యే + అన్తరాన్తరేణయుక్తే ఇతి ద్వితీయా, గతాసుర్మృతో దన్తీ దైవాన్మధ్యపతితో హస్తికుణపఇత్యర్థః, దన్తివేదికామివాభజత్ ॥ ని ॥ దన్తివేదికాం అన్తరావేదిస్సందోహముఖరాగయోరితి విశ్వః ॥ అథ వ్యసనకాలే కాంచనవేదిమన్తర్ధాయ దన్తినౌ యోధయన్తీతి ప్రసిద్ధా ఉపమా ॥ ౬౫ ॥—భూరిభిరితి ॥ భూరిభిః-భూయోభిః భారిభిః, పతాకాస్తరణాదిభారవద్భిః + మత్వర్థీయ ఇనిప్రత్యయః, భియం రాన్తీతి భీరైః-భయదైః + రాదానే ఆతోనుపసర్గే కః భూభారైః మహాకాయత్వాద్భువో భారాయమాణైః భేర్య ఇవ రేభన్తే ధ్వనన్తీతి భేరీరేభిభిః + రేభృశబ్దే తాచ్ఛీల్యే ణినిః, అభ్రాభైర్మేఘమేచకైరితి చోపమా ద్వయమ్, అభీరుభిర్నిర్భీకైః ఇభైర్గజైః, ఇభాః ప్రతిగజాః తాదృశా ఏవ అభిరేభిరే-అభియుక్తాః, ఉపమానసాపేక్షయోస్సంకరః ॥ ద్వ్యక్షరానుప్రాసః ॥ ౬౬ ॥ నిశితేతి ॥ యుధ్యమానాః-సంప్రహరన్తః హస్తా ఏషాం సన్తీతి హస్తినః + హస్తాజ్జాతావితీనిప్రత్యయః, యథా భగ్నైర్దన్తైః-విషాణైః విహస్తతాం హస్తహీనత్వం, ఇతి కర్తవ్యతామూఢత్వం-చాపుః ॥ ని ॥ విహస్తవ్యాకులౌ సమావిత్యమరః ॥ తథా నిశితాభిః-అతితీక్ష్ణాభిః, అసిలతాభిర్లూనైః ఛిన్నైః హస్తైః శుణ్డాదణ్డైర్విహస్తతాం నాపుః, హస్తైర్భగ్నైరపి దన్తానామేవ ప్రహారసాధనత్వాదితి భావః, అత్ర హస్తస్య చ్ఛేదే విహస్తత్వం న హస్తచ్ఛేద ఇతి విరోధః వ్యాకులత్వమూఢతయా సమాహిత ఇతి విరోధాభాసోఽలంకారః ॥ ౬౭ ॥—నిపీడనాదితి ॥ ఇభానాం వపుషాం అదయాఘాతాత్-నిర్దయాభియోగాద్ధేతోః, మిథో నిపీడనాదివ-వస్త్రాదినిష్పీడనాదివేత్యుత్ప్రేక్షా, అనారతమశ్రాన్తం దానతోయమభితః

దయాపాతాదిభానామభితోగలత్ ॥ ౬౮ ॥ రణాంగణంసర ఇవప్లావితంమదవా
రిణా । గజఃపృథుకరాకృష్టశతపత్రమలోడయత్ ॥ ౬౯ ॥ శరక్షతే గజేభృంగై
స్సవిషాదేనిషాదిని । రుతవ్యాజేనరుదితంతత్రాసీదతిసీదతి ॥ ౭౦ ॥ అంతకస్య పృ
థౌతత్ర శయనీయాఇవాహవే । దశనవ్యసనాదీయుర్మత్కుణత్వంమతంగజాః ॥ ౭౧

అ భీ క మ తి కే నే ద్ధే భీ తా నం ద స్య నా శ నే
క న త్స కా మ సే నా కే మ ం ద కా మ క మ స్య తి

అగలత్, అస్రవత్ + వర్ణ్ణనన్నిర్దయాపాతేపి మదధాతిరేక ఇతి గజానాముత్సాహా
తిశయోక్తిః, అత్ర సంయోగాభావాదసంయోగశ్చిత్రభేదః + హలోనంతరా
స్సంయోగః ॥ ౬౮ ॥—రణేతి ॥ గజః మదవారిణా ప్లావితముక్షితం రణాంగ
ణం సర ఇవ పృథునా కరేణాకృష్టాని శతం శతసంఖ్యాకాని పత్రాణి వాహనాని అ
న్యత్ర శతపత్రాణి కుశేశయాని యస్మిన్ కర్మణీతి తథా రణాంగణమలోడయత్-
అక్షోభయత్ శ్లిష్టవిశేషణేయముపమా ॥ ౬౯ ॥—శరేతి ॥ తత్ర రణే గజే శరే
ణ క్షతే-ప్రహృతే, అతఏవ విషాదినా-విషాదవతా నిషాదినా యంత్రా సహ వర్త
తే యస్తస్మిన్ సవిషాదనిషాదిని విపణ్ణయంతృకే అతిసీదతి-అతిసన్నే సతి మృతే సతీ
త్యర్థః + సహేర్నిలక్షణాత్రాపి దేశః, భృంగైః కర్తృభిః నలోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషే
ధః, రుతవ్యాజేన-రుతచ్ఛలేన, రుదితం రోదనమాసీత్, స్వాశ్రయనాశదుఃఖా
ద్రోదనం కృతమివేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా, సా చ రుతవ్యాజేనేత్య
పహ్నవపూర్వకత్వాత్సాపహ్నవేతి సర్వస్వకారః ॥ ౭౦ ॥—అంతకస్యేతి ॥ అం
తకస్య మృత్యోస్సంబంధిని, శేతేస్మిన్నితి శయనీయే తల్ప ఇవ స్థితే ఇత్యర్థః + కృ
త్యల్యుటో బహులమిత్యధికరణేఽనీయర్, పృథౌ-విశాలే. తత్రాహవే మతంగ
జాః-గజాః, దశనవ్యసనాద్విషాణభంగాద్ధేతోః మత్కుణత్వమీయుః-మత్కు
ణా ఇవ దృష్టా ఇత్యర్థః, సుప్తరక్తపాయినః ఖట్వాశ్రయాః కీటవిశేషా మత్కు
ణాః ॥ ని ॥ కాలేప్యజాతదంతే చ శయ్యాజంతౌ చ మత్కుణః ఇతి తత్సాదృశ్యాద్ధుతిమతథా
త్వేన రూపకం, అంతకస్య శయనీయ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా సాపేక్షమితి సంకరః ॥ ౭౧ ॥
అథ యుగ్మేనాహ ॥ అభీకేత్యాది ॥ అభీకా నిర్భీకా మతిర్యస్య తేనాభీకమతికేన
నిర్భయచిత్తేన + శైషికః కప్రత్యయః, ఇద్ధే దీప్తే భీతానామానందస్య నాశనే నాశ

దధతోఽపి రణే భీమమభీష్టం భావమాసురమ్ । హతాః పరైరభిముఖాస్సురభూయముపాయయుః ॥ ౨౩ ॥ యేనాఽఙ్గమూహే వ్రణవత్సరుచా పరతో మరైః । సమత్వం సయయా ఖడ్గత్సరుచాపరతోఽమరైః ॥ ౨౪ ॥ నిపాతితసుహృత్స్వామి పితృ

కే, నఙ్ఞైర్ణ్యన్తాత్తర్తరిల్యుట్, కనన్తీదీప్యమానా నకామా విజయిత్వాత్పూర్ణకామా వసేనా యత్ర తస్మిన్ కనత్సకామసేనాకే, పూర్వవత్కప్ మన్దకామకం మన్దోత్సాహం, పూర్వనదేవకప్ అస్యతి నిరాకుర్వాణే రణ ఇత్యుత్తరేణ సంబంధః అత్ర సర్వతోభద్రవత్సర్వపాదభ్రమణాభావాత్పాదార్ధానామేవ భ్రమణాదర్ధభ్రమకం, ఉద్ధారస్తు సర్వతోభద్రవదేవ ॥ ౨౨ —దధత ఇతి ॥ రణే పూర్వోక్తప్రకారే యుద్ధే అభీష్టమత్యన్తం, భీమం భయంకరం, ఆసురమసురసంబంధినం భావం క్రియాం పురుషకారలక్షణం ॥ ని ॥ భావో లీలా క్రియా చేష్టా భూత్యభిప్రాయజన్తుషు ఇతి వైజయన్తీ ॥ అసురత్వం చ ప్రతీయతే దధతః-దధానా అపి, పరైః-శత్రుభిః, అభిముఖా-అభిముఖావస్థితా ఏవ హతాః వీరా ఇతి శేషః ॥ అత ఏవ సురాణాం భావస్తత్సురభూయం సురత్వం దేవత్వముపాయయుః *స్వర్గం యయుర్న్త్వపరాఙ్ముఖా ఇతి స్మరణాదితి భావః + భువో భావ ఇతి క్యప్, అత్రాసురభావేఽపి సురభూయత్వం యయురితి విరోధస్య భావశబ్దస్యార్థాన్తరత్వేన పరిహారాద్విరోధాభాసః ॥ ౨౩ ॥—యేనేతి ॥ రుచా సహ వర్తతే యస్తేన సరుచా-తేజస్వినా; యేన వీరేణ పరతోఽమరైః-శత్రుశస్త్రైః, వ్రణవత్స్వవ్రణమఙ్గమూహే ఊఢం + వహేః కర్మణి లిట్, సంప్రసారణం, ఖడ్గత్సరౌ-ఖడ్గముష్టౌ చాపే చ రతః ఖడ్గత్సరుచాపరతః; అతి ప్రహారేఽపి యుద్ధం కుర్వన్నిత్యర్థః ॥ ని ॥ త్సరుః ఖడ్గాదిముష్టౌ స్యాదిత్యమరః ॥ స వీరోఽమరైస్సమత్వం యయౌ పౌరుషేణేతి భావః, ఉపమాయమకయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౪ ।—నిపాతితేతి ॥ నిపాతితాః-వీరశయ్యాం గమితాః సుహృదాదయో యత్ర తథోక్తే, అభిముఖస్య బన్ధోరపి రణే వధ్యత్వాదితి భావః, అన్యత్ర నిపాతితాః లక్షణాభావే శబ్దసాధుత్వాయ సూత్రకృతా స్వరూపేణోచ్చారితాః సుహృదాదిశబ్దా యత్ర తదిత్యర్థః, అత ఏవ తత్సమరాజిరం జనానాం గణం, పాణినినా ప్రోక్తం పాణినీయం అష్టాధ్యాయీ వ్యాకరణమివ + తేన ప్రోక్తమితి ఛ ప్రత్యయః, ధీరైర్దృష్టైరేవ అన్యైః ప్రాజ్ఞైరేవ అలోకి దృష్టం - ఉభయత్రాప్యధీరైర్దుర్గమత్వాదితి భావః; శోభనం హృదయం యస్య స సుహృ

వృభ్రాతృమాతులమ్ । పాణినీయమివాలోకి ధీరైస్తత్సమరాజిరమ్ ॥ ౨౫ ॥ అథావిసింధ్వాసంధ్యాభ్రసదృగ్రుధిరతోయయా । హ్రాదయోద్ధుం జనః పాంసోస దృగ్రుధిరతోయయా ॥ ౨౬ ॥ విదలత్పుష్కరాకీర్ణాః పతచ్ఛంఖకులాకులాః । తరత్పత్త్రరథానద్యః ప్రాసరన్రక్తవారిజాః ॥ ౨౭ ॥ అసృగ్జనో స్త్రక్షతిమానవమజ్జవసాదనమ్ । రక్షఃపిశాచం ముముదే నవమజ్జవసాదనమ్ ॥ ౨౮ ॥ చిత్రంచాపైరపేతజ్యై

త్ + సుహృద్దుర్హృదౌ మిత్రామిత్రయోరితి హృదయశబ్దస్య హృద్భావనిపాతః, స్వమస్యాస్తీతి స్వామీ ఆమిన్ప్రత్యయః + స్వామిన్నైశ్వర్య ఇతి మత్వర్థీయనిపాతః పితుర్భ్రాతా పితృవ్యః మాతుర్భ్రాతా మాతులః + పితృవ్యమాతులమాతామహపితామహా ఇతి వ్యడ్డుల్జంతనిపాతౌ మాతామహః పితామహో డామహజంతౌ నిపాతితౌ, విభర్తీతి భ్రాతా, నప్తృనేష్ట్రాదిసూత్రాదౌణాదికో నిపాతః ॥ ౨౫ ॥— అథావీతి ॥ సంధ్యాభ్రసదృక్-సంధ్యామేఘసదృశం, రుధిరమేవతోయం యస్యాస్తయా సింధ్వా రక్తనద్యా, అథావి-భూతం, భావేలుఙ్చిణ్, యయా సింధ్వా దృశౌరుణద్ధీతి దృగ్రుధి దృష్టినిరోధకె ఉపధేః క్విప్, పాంసో-రజసి, హ్రాదయతి, సజనో వీరలోకః యోద్ధుంతత ఉత్సుకః అభూదితి శేషః, ఉపమాయమకయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౬ ॥—విదలదితి॥ విదలద్భిర్వికసద్భిః పుష్కరైః-కరిహస్తాగ్రైః, అన్యత్ర వికసద్భిః పద్మైః ఆకీర్ణాః-వ్యాప్తాః, పతద్భిః-భ్రశ్యద్భిః, శంఖకులైః లలాటాస్థిసంఘైః కంబుసంఘైశ్చ ఆకులాః, తరంతి ప్లవమానానిపత్త్రాణి వాహనానిరథాశ్చ అన్యత్ర పత్త్రరథా అండజాః యాసు తాః, రక్తవారిజాః రుధిరతోయజన్యాః, అన్యత్ర రక్తానివారిజానియాసుతాః నద్యః ప్రాసరన్-ప్రావహన్ అత్ర నదీనాం రక్తనదీనాంచ శ్లేషః ॥ ౨౭ ॥—అసృగితి॥ అస్త్రక్షతిమాన్ అస్త్రప్రహారవాన్, జనో వీరజనః, అసృగ్రక్తం, జవసాదనం జవస్య చేష్టావేగస్య సాదనం సాదకం నాశకం యథాతథా అవమత్ నవయోర్మజ్జవసయోర్మేదోవసయోరదనం భక్షకం కర్తరిల్యుట్, రక్షాంసిచ పిశాచాశ్చ రక్షఃపిశాచం + సమాహారే ద్వంద్వైకవద్భావః ముముదే-జహర్ష, అత్ర మోనస్యవమనవాక్యార్థహేతుకత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం తచ్చ యమకేన సంసృజ్యతే ॥ ౨౮ ॥—చిత్రమితి॥ అపేతజ్యైరపగతమౌర్వీకైః ॥ ని ॥ మౌర్వీజ్యా శింజినీ గుణ ఇత్యమరః ॥ చాపైశ్చిత్రం విచిత్రం స్ఫురంతి ర(క్తా)క్తా(న్నే)న్యేవ శతహ్రదాః శంపా యస్మిన్ తత్ ॥ ని ॥ శంపాశత

స్ఫురదభ్ర(త్రి)త్నసహ్రదమ్ । పయోదజాలమివతద్వీరాశంసనమాబభౌ ॥౭౯॥
బంధావివపన్నే నైకేనన రేణౌ హతదంతికే । అశోచి సైన్యే ఘంటాభిర్నరేణౌ హతదం
తికే ॥ ౮౦ ॥ కృత్తైః క్ష్మా మహీ రేజే దంతైర్గాత్రైశ్చ దంతినామ్ । క్షుణ్ణైర్లోకా
సుభిర్మృత్యోర్ముసలోలూఖలైరివ ॥ ౮౧ ॥ యుద్ధమిత్థం విభూతానామానవానభ
భియోగతః । చైద్యః పరాన్ పరాజిగ్యే మానవానభియోగతః ॥ ౮౨ ॥ అథ వక్షో
మణిచ్ఛాయాచ్ఛురితాపీతవాససా । స్ఫురదింద్రధనుర్భిన్నతటిత్తేవ తటిత్వతా ॥౮౩

హ్రదా హ్రదినీత్యమరః ॥ తత్ప్రాకృతం వీరాః ఆశంస్యంతే త్రాతివీరాశంసనం భయంకరా యుద్ధభూమిః ॥ ని ॥ సాపి రాశంసనం యుద్ధభూమిర్యాతిభయప్రదేత్యమరః ॥ పయోదజాలమివాబభౌ ॥ ౭౯ ॥—బంధావితి ॥ ఇహ సైన్యే బంధావివపన్నే మృతే సతి, అనేకేన నరేణ-అనేకైర్నరైరిత్యర్థః, జాతావేకవచనం, తదంతికే తస్య మృతస్య బంధోరంతికే అశోచి, కించ హతా దంతినో యత్ర తస్మిన్ హతదంతికే సైన్యే ఘంటాభిర్నరేణౌ నదధ్వనే + రణ లేర్భావే లిట్, అత్ర దంతిహతేః విశేషణగత్యా ఘంటారణనాభావహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం యమకేన సంసృజ్యతే ॥ ౮౦ ॥—కృత్తైరితి ॥ కృత్తైః-ఛిన్నైః, దంతినాం దంతైర్గాత్రైశ్చ క్ష్మా మహీ రణభూమిః, క్షుణ్ణాః-పిష్టాః లోకాః జనప్రాణా యైస్తైః; మృత్యోర్ముసలోలూఖలైః కీర్ణేవ రేజే ॥ ని ॥ అయోగ్రం ముసలోఽస్త్రీ స్యాదుదూఖలములూఖలమిత్యమరః ॥ అత్ర ఉలూఖలముసలైరితి రాజదంతాది పాఠేపి సముద్రాభ్రాద్ఘ ఇత్యాదిసూత్రాదేవ వ్యభిచారజ్ఞాపకాత్పరనిపాతస్యాత్యయః ॥ ౮౧ ॥—యుద్ధమితి ॥ మానవానభిమానవాన్ చైద్యో యుద్ధం గతః ప్రాప్తస్సన్ ఇత్థం విభూతానభిభూతాః అన్యే చైద్యాతిరిక్తా మానవా యైస్తాన్ విభూతాన్యమానవాన్ అభియః నిర్భీకాన్ పరాన్ అరీన్ అభియోగతో భియోగాదభ్యవరోధాత్, పరాజిగ్యే-జిగాయేత్యర్థః + విపరాభ్యాం జేరిత్యాత్మనేపదం సన్నిట్యోర్జేరితికుత్వమ్ ॥ ౮౨ ॥—అథ భగవదభియోగం పంచభిః కులకేనాహ ॥

అథేత్యాది ॥ అథ చైద్యజయానంతరం, వపుషా రాజన్ పరః పుమాన్ అదృశ్యతేతి పఞ్చమేన సంబంధః, తద్వపుస్తావత్ త్రిభిర్విశినష్టి, వక్షో మణేః-కౌస్తుభస్య, ఛాయయాచ్ఛురితాని వ్యాప్తాని ఆపీతవాసాంసి-పీతాంబరాణి యస్య తేన, అత ఏవ స్ఫురతా ఇంద్రధనుషా భిన్నాస్సంగతాః తటితో యస్య తేన తటిత్వతా మేఘేనేవ తాదృ

నీలేనానాలనలిననిభేనోల్లలనాలినా । లలనాలాలనేనాలం లీలాలోలేన లాలినా ॥
అపూర్వయేవ తత్కాలసమాగమనకామ్యయా । దృష్టేన రాజన్వపుషా కటాక్షైర్విజయశ్రియా ॥ ౮౫ ॥ విభావీ విభవీ భాభో విభాభావీ వివో విభీః । భవాభిభావీ భావావో భవాభావో భువో విభుః ॥ ౮౬ ॥ ఉపైతు కామైస్తత్పారం నిశ్చితైర్యోగిభిః ప

కైటభజిత్ స్థితేనేత్యర్థః ॥౮౩—నీలేనేతి ॥ పునః కీదృశేన వపుషా నీలేన-శ్యామలేన, తథా అనాలం-నాలరహితం యన్నలినం ముఖాఖ్యం తత్ర నిలీనాః ఆసన్నాః, ఉల్లలంతి ఉత్పల్లలనాశ్చంచలాశ్చ ఆళయో యస్య తేన అనాళనలిననిలీనోల్లలనాళినా, ముఖసౌరభలోభభ్రమద్భ్రమరేణేత్యర్థః, లలనానాం-విలాసినీనాం స్త్రీణాం లాలనేన ఉపలాలనేన, వశీకరణేనేత్యర్థః, అలమత్యంతం లీలాలోలేన క్రీడాలోలుపేన లీలాలానేనేతి పాఠే లీలానాం విలాసానామాలానేన ఆలయేనేత్యర్థః, లాలయతి భక్తానితి లాలినా భక్తానుకంపినేత్యర్థః, ద్వ్యక్షరానుప్రాసోలంకారః ॥౮౪॥—అపూర్వయేతి ॥ కించ, అపూర్వయేవాభూతపూర్వసమాగమయేవ తత్కాలసమాగమనకామ్యయా-సాభిలాషయా, విజయశ్రియా చైద్యవిరక్తయేతి భావః, కటాక్షైరపాంగైర్దృష్టేనాలోకితేన వపుషా రాజన్ దీప్యమానః, అత్ర ప్రస్తుతజయశ్రీవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతానురక్తకామినీప్రతీతేస్సమాసోక్తిః, ప్రతీయమానాభేదాధ్యవసాయాదపాంగదర్శనోత్ప్రేక్షా చ ॥ ౮౫ ॥—విభావీతి ॥ విభావోఽస్యాస్తీతి విభావీ ప్రభావసంపన్నః, విభవోఽస్యాస్తీతి విభవీ ఐశ్వర్యవాన్, భస్యేవాభా యస్య స భాభః నక్షత్రమివోజ్జ్వల ఇత్యర్థః, విభాం విశిష్టాం, భాం-దీప్తిం, భావయతి సంపాదయతి విశ్వస్యేతి విభాభావీ * తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీతి శ్రుతేః + భావేర్ణ్యంతాత్ ణినిః, వినా పక్షిణా వాతి గచ్ఛతీతి వివః పక్షివాహన ఇత్యర్థః + ఆతోఽనుపసర్గే కః, విభీర్నిర్భీకః, భవం-సంసారం, అభిభవతీతి భవాభిభావీ, భక్తానాం సంసారదుఃఖనివర్తక ఇత్యర్థః + భువో ణినిః, భావాన్ జంతూన్ అవతీతి భావావః-విశ్వత్రాతా ॥ ని ॥ భావో లీలాక్రియాచేష్టాభూత్యభిప్రాయజంతుష్వితి వైజయంతీ + అవతేః కర్మణ్యణ్ ॥ భవాభావోఽస్తీతి భవాభావః సంసారదుఃఖైరస్పృష్ట ఇత్యర్థః + అర్శ ఆదిత్వాదచ్ప్రత్యయః । భువో భూమేర్విభుర్భర్తా ॥౮౬॥ ఉపైతీత్యతి ॥ ఏవంభూతః పరః పుమాన్-పరమపురుషో హరిః, తత్పారం తస్య హరేః పారం, అంతముపైతుకామైః-ప్రాప్తుకామైః, తం జిగీషుభిః, అన్యత్ర దిదృ

నైః । దేహత్యాగకృతో౽ప్యగ్రేఽదృశ్యత పరిపూర్ణ ॥ ౮౭ ॥ తరసా యా ఘన యానస్తరుచా సారలయాతయా । యాతయా తరసా చారుస్తనయానఘయాశ్రితః॥ ౮౮॥ విద్విషో౽ద్విషురుద్వీక్ష్య శ్రేయాప్యాసన్నిరేనసః । అరుచ్యమపి రోగఘ్నం నిసర్గాదేవ భేషజమ్ ॥ ౮౯ ॥ విదితం దివికే నికేతం యాతం నిజిత్రాజిని । విగదంగ

క్షుభిరిత్యర్థః + తం కామమనసాంపీతి మకారలోపః, నిశ్చితైర్యోగ్యైస్తుంకృతనిశ్చ నైరిత్యర్థః, అన్యత్ర నిశ్చితతత్త్వైః సకర్మకాదప్యవివక్షితే కర్మణి కర్తరి క్తః, యద్వా పీతాగావః పిభక్తా భ్రాతర ఇత్యాదివత్ సాహసీయుంస్వీకృతం చైతత్త్వాత్ క్ ఘంటాపథే సవర్ణాలింగీ విదిత ఇత్యత్ర దేహత్యాగకృతో౽ద్యోగ్యైర్భరణో౽ద్యా నైః, అన్యత్ర ముముక్షుభిరిత్యర్థః, యోగిభిస్సహ్నాహ వద్భిరుపాయవద్భిర్వా అ న్యత్ర ధ్యానవద్భిః ॥ ని ॥ యోగస్సన్నహనోపాయధ్యానసంగతియుక్తిషి త్యమ రః ॥ పరైశ్శత్రుభిః, అన్యత్ర పరైర్యోగిభిః పరమయోగిభిః, అదృశ్యత, పరే భ్యోఽతిష్ఠ ఇత్యర్థః, అన్యత్ర సాక్షాత్కృతః, తమేవం విదిత్వాతి మృత్యుమేతీతి శ్రు తేః, అర్థాంతరప్రతీతేర్ధ్వనిరేవ సశ్లేష, అభిధాయాః ప్రకృతార్థనియంత్రణా త్ ॥ ౮౭ ॥—అథయుగ్మేనాహ ॥ తరసేతి ॥ ఘనయా-ఆనందసాంద్రయా, అనస్త రుచా-అక్షీణకాంత్యా, సారలయా-సారవత్త్వేన సర్వోత్కర్షగుణేన యాత యా-వ్యాప్తయా, చారుస్తనయా-రమ్యకుచయా + స్వాంగాచ్చోపసర్జనాద సంయోగోపధాదితి వికల్పాదనీకారః, అనఘయా-నిర్దోషయా, లయాప్రసిద్ధయా శ్రియారమయా, తరసా, త్వరయా, శ్రితమాలింగితం హరిముద్వీక్ష్యేత్యుత్తరేణ సంబంధః, అత్రాపి ప్రాతిలోమ్యేనార్ధావృత్తేరర్థప్రతిలోమయమక మేతత్ లక్షణంతు ప్రాగేవోక్తమ్ ॥ ౮౮ ॥—విద్విష ఇతి ॥ తం పూర్వోక్తం హరిం ఉ ద్వీక్ష్య విద్విషః-శత్రవః, అద్విషుః-ద్వేషం త్యక్తవంతః + లఙి ద్విషశ్చేతి వికల్పేన జుస్ జుసా దేశః, తదా పి ద్విషంతో౽పి నిరేనసః నిష్పాపా ఆసన్, ద్వేషవీక్షణస్యా ప్యేనో నివర్తకత్వం దృష్టాంతేనాహ ॥ అరుచ్యమితి ॥ రోచత ఇతి రుచ్యం + రాజసూయేత్యాది నా క్యబంతో నిపాతః, అరుచ్యమరోచమానమపి భేషజమౌష ధం ॥ ని ॥ భేషజౌషధభైషజ్యానీత్యమరః ॥ నిసర్గాత్-స్వభావశక్తేరేవ, రోగం హంతీతి రోగఘ్నం-ఆరోగ్యకారి * హరిర్హరతి పాపాని దుష్టచిత్తైరపి స్మృతః । అ నిచ్ఛయాపి సంస్పృష్టో దహత్యేవ హి పావక ఇతి వచనాదితి భావః ॥ అమనుష్యక ర్తృకే చేతి టప్రత్యయః ॥ ౮౯ ॥—విదితమితి ॥ కించ యోద్ధా వీరః యోహా౽౽

విరోద్ధారోయోద్ధాయోనతిమేతిన ॥ ౯౦ ॥ నియోక్ష్యమాణేనపురఃకర్మణ్యతిగరీయసి । ఆరోప్యమాణోరుగుణంభర్త్రాకార్ముకమానమత్ ॥ ౯౧ ॥ తత్ర బాణాస్సుపరుషస్సమధీయంతచారవః । ద్విషామభూత్సుపరుష స్తస్యాకృష్టస్య చారవః॥ ౯౨ ॥ పశ్చాత్కృతానామప్యస్యనరాణామివపత్రిణామ్ । యోయోగుణేనసంయుక్తస్సకర్ణాంతమాగమత్ ॥ ౯౩ ॥ (ప్రా) పేరూపీపురారేపాఃపరిపూరిప

నతిం-పరేషాంనమ్రతాం, నైతి-నాప్నోతి, నితరాంజితా ఆజయోయేనతస్మిన్ని జితాజిని-అనేకాజివిజయిన్యపి, అనీకే-సైన్యే ॥ ని ॥ వరూథినీ బలంసైన్యం చక్రంచానీకమస్త్రియామిత్యమరః ॥ యాతం-యోద్ధుమాగతం, దివి-స్వర్గేఽపి,విదితం-ప్రఖ్యాతం, విగదం నిరామయం, తంహరిం గవిభువి, రోద్ధారోజేతారఃకే నకేపీత్యర్థః, (ప్రా) తిలోమ్యేప్యేతఏవ పదార్థవాక్యార్థాః, ఏతదపిశ్లోకప్రతిలోమయమకమేవ, పదపదార్థాదిసంవాదస్తువైచిత్రివిశేషః లక్షణంతునిధ్వనజ్జవహారిభఇత్యత్రైవోక్తమనుసంధేయమ్ ॥ ౯౦ ॥ —నియోక్ష్యమాణేనేతి॥ పురోగ్రే అతిగరీయసికర్మణి రణకర్మణి అన్యత్ర అతిదుష్కరే క్వచిత్కృత్యేవస్తునినియోక్ష్యమాణేన వ్యాపారయిష్యతాభర్త్రా-స్వామినా, ఆరోప్యమాణోఽధిక్రియమాణః ఉరుర్మహాన్ గుణోజ్యాయస్మిన్తత్ అన్యత్ర వర్ణ్యమానశౌర్యాదికం కర్మణేప్రభవతీతికార్ముకంధనుః + కర్మణఉకఞ్, ఆనమత్- గుణాకర్షణాదాకుంచితకోటికమభూత్ అన్యత్ర ప్రణతఇత్యర్థః,అత్ర ప్రకృతకార్ముకవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతనియోజ్యపురుషప్రతీతేస్సమాసోక్తిః ॥ ౯౧ ॥—తత్రేతి ॥ తత్రకార్ముకే శోభనానిపర్వాణియేషాంతేసుపరుషః-సుపర్వాణః, అతఏవచారవోఽతిరమ్యాబాణాః సమధీయంతసంహితాః ఆకృష్టస్యతస్యకార్ముకస్యఆరవశ్చద్విషాం సుష్ఠుపరుషఃసుపరుషఃఅతికర్కశోభూత్ యమకవిశేషాలంకారః ॥౯౨॥పశ్చాదితి॥నరాణాంపుంసామివపశ్చాత్కృతానాంనిషంగసంగితయా పృష్ఠస్థాపితానామపి అన్యత్రావధీరితానామపి పత్రిణామిషూణాం మధ్యేఇత్యర్థః, యోయఃపత్రీ నరశ్చగుణేనజ్యయాదాక్షిణ్యాదినాచ సంయుక్తస్సంబద్ధః ససపత్రీనరశ్చాస్యహరేః కర్ణాంతం-కర్ణసమీపమాగమత్ ఆగతః- గుణయోగాదాకర్ణమాకృష్టః- అన్యత్రాప్తతాంగతఇత్యర్థః, శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా ॥౯౩॥ (ప్రా) పఇతి ॥ పురా-పూర్వం, రూపీ-మత్స్యకూర్మాద్యనేకరూపవాన్,అరేపాః

ఽపత్రైః । రోపైరపారైరుపరి పుపూరేపి పురోగైః ॥ ౯౪ ॥ దిఙ్ముఖవ్యాపినస్తీక్ష్ణాన్హ్రాదినో మర్మభేదినః । తుల్యమేవ విచిక్షేప సాయకానహితాంశ్చ సః ॥ ౯౫ ॥ శరవర్షీ మహానాదః స్ఫురత్కార్ముకకేతనః । నీలచ్ఛవిరసౌ రేజే కేశవచ్ఛలనీరదః ॥ ౯౬ ॥ న కేవలం జనైస్తస్య లఘుసంధాయినో ధనుః । మండలీకృతమేకాంతా

నిష్పాపః, పరిపూరయతి కామానర్థిభ్యస్తానితి పరిపూరీ భక్తవరదః + పూరయతేర్ణినిః పరః పరమపురుషో హరిః- పత్రైర్న్యస్తపత్రిభిః, ప్రాపే-ప్రాప్తః, అవరుద్ధ ఇత్యర్థః అపత్రైరసన్నైర్న్యస్తపత్రిభిః కర్తృభిః అపారైరనంతైః రోపైరిషుభిః ॥ ని ॥ పత్రి రోప ఇషుర్ద్వయోరిత్యమరః ॥ పురోగైః ఉపరి చ పుపూరే-పూరితః, + పృణాతేః కర్మణి లిట్, ద్వ్యక్షరానుప్రాసాలంకారః ॥ (అస్మాద్ధాతోర్లిటి ఏశిబు చ్ఛత్యవ్రాతామితి గుణస్య దుర్వారత్వాత్పుపూరే ఇతి రూపాసిద్ధిః, తస్మాత్పూరీ ఆప్యాయన ఇతి ధాతురోష్ఠ్యః) ॥ ౯౪ ॥ —దిగితి ॥ స హరిర్దిఙ్ముఖవ్యాపినో దిగంతవ్యాపకాన్, తీక్ష్ణాన్నిశితాన్ క్రూరాంశ్చ హ్రాదంతే ఇతి హ్రాదినః పక్షనాదవతః సింహనాదవతశ్చ మర్మభేదినో మర్మస్థానవిదారకాన్ సాయకానిషూన్ అహితానరీంశ్చ తుల్యమేవ ఏకక్షణేనైవ విచిక్షేప నిరాస, అత్ర సాయకానామహితానాంచ ప్రకృతానామేవ తుల్యధర్మయోగాదౌపమ్యావగమాత్తుల్యయోగితాభేదః ॥ ౯౫ ॥—శరేతి ॥ శరవర్షీ-బాణవర్షీ నీరవర్షీ చ ॥ ని ॥ శరం నీరే శరో బాణ ఇతి విశ్వః ॥ మహాన్ నాదః సింహనాదో గర్జితం చ యస్య స మహానాదః స్ఫురతీ కార్ముకకేతనే ధనుర్ధ్వజౌ యస్య సః అస్యత్రైంద్రచాపచిహ్న ఇత్యర్థః, నీలచ్ఛవిః- శ్యామకాంతిః, అసౌ కేశవస్య ఛలం కపటం యస్య సః నీరదః కేశవచ్ఛలనీరదో హరిమేఘో రేజే రణరంగే సర్వోత్కర్షేణ దిదీపే ఇత్యర్థః, అత్ర ఛలశబ్దేన హరిత్వాపహ్నవేన మేఘత్వారోపాత్ ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనరూపాపహ్నవాలంకారః, త్రిపాద్యంతర్గతచతుర్థపాదాక్షరత్వాద్గూఢచతుర్థాఖ్యశ్చిత్రవిశేషశ్శబ్దాలంకారశ్చేతి సంకరః ॥ ౯౬ ॥—నేతి ॥ లఘు శీఘ్రం సంధత్తే ఇతి తస్య లఘుసంధాయినః హరేః ధనురేవ కేవలం ఏకాంతాత్ మండలీకృతం శీఘ్రాకర్షణాన్నియమేన వలయీకృతం జనైర్నైక్షి-నేక్షితం, + కర్మణి లుజ్ కింతు ద్విషాం బలమపి మండలీకృతం త్రాసాదేకత్ర పుంజీకృతమైక్షి- అత్ర ధనుర్బలయోః ప్రకృతయోరేవ తుల్యధర్మయోగాత్ కేవలప్రకృతాస్పదా తుల్యయోగితా ॥ ౯౭ ॥—

ద్వ్యల మైక్షిద్విషామపి ॥ ౯౭ ॥ లోకాలోకకలోకల్యకలిలోలిసలాలకః । కాలో
లోకలోకలిః కాలేకోలే కేలికిలకిల ॥ ౯౮ ॥ అక్షితారాసువిద్వ్యాంవిద్విషప్రుతను
త్త్రిణః । దానేమస్థూలలక్షత్వం నహి తస్య శరాసనే ॥ ౯౯ ॥ వరరోవిసరో వైరివి
వారివారిరాలవః । విసవారవరో వైరం పిరోరవిరివోర్వ్యటః ॥ ౧౦౦ ॥ ముక్తానేకశరం
ప్రాణానహరద్భూయసాం ద్విషామ్ । తదీయం ధనుః న్యస్య నహి సేహే సజీవతామ్ ॥

లదాయుస్సోహ॥ లోకేత్యాది॥ లోకానాలోకత ఇతి లోకాలోకీ-త్రైలోక్యదర్శీ, కలో-మధురభాషీ కల్యేన-ప్రాతేన, దంభేన వాక లిలోన భవతీతి అకల్యకలిలః ॥ వి॥ కల్యాః ప్రాతశ్చ మోహేపి వాఙ్మేవ ఇతి విశ్వః ॥ అలికులాలకః-అలిసలనీలమూర్ధజ ఇత్యర్థః- కాలో నీలవర్ణః కాలాత్మకో వా- నాస్తి సలా యస్య సోకలః నిష్కలః నిరంశ ఇత్యర్థః, అకలిరకలహః స్వయమకలహశీల ఇత్యర్థః ॥ కాలే-ప్రళయకాలే, కో లకేలన్యపరాహలీలయా కిలతి-క్రీడతీతి కోలకేలికిలః- కలశబ్దస్సంకల్పార్థే పివ్యాక్షే త్యుత్త్ర ప్రాసంబంధః-సర్వవ్యక్షరానుప్రాసః ॥ ౯౮ ॥—అక్షీతి ॥ సపూర్వోక్త గుణవిశిష్టో హరిః తనుత్రాణిః యేషాం సంతీతి తనుత్రిణో వర్మిణః ॥ వి ॥ తనుత్రం వర్మదంశనమిత్యమరః ॥ తాన్ ద్విషతశ్శత్రూన్ అక్షితారాసు-నేత్రకనీనికాసు, వివ్యాధ-ప్రజహార, తథాహి- తస్య హరేః దానేమవికరణే ఏవ స్థూలలక్షత్వం విస్తులవిషయత్వం ॥ వి ॥ స్యాత్స్థూలలక్ష బాసశౌండాబహుప్రద ఇత్యమరః ॥ శరాసనే-శరక్షేపే తున, కింతు సూక్ష్మలక్ష్యత్వమేవ అతోక్షితారా భేద త్వమస్య యుక్తమేవేత్యర్థః, అర్థాంతరన్యాసః కావ్యలింగం వా ॥ ౯౯ ॥— వరేతి ॥ వరాణాం రాతిరిత్పి వరరో వరప్రదః + రాదానే, ఆతోనుపసర్గే కః, అవిసరో విసరణశీలో నాస్తిస్పృహః, వైరిణః శత్రూన్ వివారయతీతి వైరివివారీ వారిణో రాతీతి వారిరః వారిదః పూర్వవత్కః తస్యేవ ఆరవో యస్య సః వారిరారవః మేఘగంభీరధ్వనిః వరః-శ్రేష్ఠః, ఉర్వరాయాం భవః ఔర్వరః భూమిష్ఠః రవిరివస్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా ॥ వి ॥ ఉర్వరా సర్వసస్యాఢ్య భూమావస్యాద్భూమిమాత్రక ఇతి విశ్వః ॥ పీరః శూరః కృష్ణః వైరం వివవార-విస్తృణోతిస్మ, వైరానురూపం జఘానేత్యర్థః, ద్వ్యక్షరానుప్రాసోలంకారః ॥ ౧౦౦ ॥—ముక్తేతి ॥ ముక్తానేకశరం-క్షిప్తబహుబాణం, తస్య హరేరిదం తదీయం ధనుః భూయసాం ద్విషాం శత్రూణాం ప్రాణానహరత్ తథాహి అన్యస్య పరస్య పరధనుషశ్చ సజీవతాం-సప్రాణతాం, సమౌ

౧౦౧ ॥ రాజరాజీరురోజాజేజేజే రేజోజరోఽజాః । రేజారిజూరజోర్జాజీరరాజ

ర్జరజర్జరః ॥ ౧౦౨ ॥ ఉద్ధృతాన్నిఘ్నలోస్త్రస్యద్విషతాంద్విత్రయంపపుః । పానా

ర్థేరుధిరంధాతౌ రక్షార్థే భువనం శరాః ॥ ౧౦౩ ॥ కూరారారికారిర్కోరేక కాంకః కా

ర్నికత్వంచనసేహే ॥ ని ॥ జీవన్ప్రా(పా)దిత్రియానాతుజంతావాత్మనిగీప్సితా ।

త్రిషుజీవతిమారాప్య్రం (స్త్రీ) త్రివైజయంతి ॥ వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగమలం

కారః ॥ ౧౦౧ ॥—రాజేతి ॥ నరాజాయుతఇత్యజో నాదిః + అన్యేష్వపిదృశ్యతఇ

తిజనేర్డప్రత్యయః, నజీర్యతఇత్యజరః అనంతః పచాద్యచ్- నాస్తిరజోస్యేత్య

రజాః రజోగుణరహితః రేజంతేతిరేజాః లేజస్థాః + రేజృదీప్తౌ పచాద్యచ్ తే

చ లేలిహయస్త్వ లేపాంజారోహింసనం తేనజాతిం రేజారిజూరజంతమూర్జం జలం

అర్జయతీతి రేజారిజూరజోర్జాజీ + అర్జిరఙ్గీతిః, ఋజురాజరాజగుణవాన్ జర్జ

రోనభవతీతిఅజర్జరోదృఢః సహరిః, ఆజేరజరే రణాంగణే రాజరాజః-రాజ

శ్రేణీః, రురోజ-బభంజ + రుజోభఙ్గే లిట్ అలఏవ గిరాజ-దిదీపే, వ్యక్షరా

నుప్రాసాలంకారః ॥ ౧౦౨ ॥—ఉద్ధృతానితి ॥ ఉద్ధృతాన్-దృప్తాన్, ద్విషతః శ

త్రూన్, నిఘ్నతాంహింసతః, జాసినిప్రహణాదిసూత్రేనిప్రహణమితి సంఘాతవి

గృహీతవిపర్యస్తగ్రహణేపిశేషగ్రహణానువృత్తిరశేషేకర్మణిద్వితీయైవ,లస్యహ

రేశ్శరాః పానార్థేధాతౌ పాపానేఇతిధాతౌ నలిరుధిరం రక్షార్థేధాతౌపార

క్షణేఇతిధాతౌ సతి భువనంజగచ్చేతిద్విత్రయంపపుః రుధిరమపిబన్ భువనమర

క్షంశ్చేతిశ్లేషార్థః, అత్రపానయోరభేదాధ్యవసాయేన రుధిరభువనయోస్తుల్యధ

ర్మయోగిత్వాత్తుల్యయోగితాలంకారః, అత్రపానార్థఇత్యాదివాక్యస్య శత్రువ

ధేన భువనమరక్షన్నితిసూక్ష్మార్థగర్భత్వాత్ సౌక్ష్మ్యంనామగుణః * అలసస్వం

జల్పరూపత్వంశబ్దానాంసౌక్ష్మ్యముచ్యతఇతిలక్షణాత్ ॥ ౧౦౩ ।—అథయమకమా

హ ॥ కూరేతి ॥ కూరాన్ అరీన్ కిరతి విక్షిపతీతి కూరారికారీ + కిరతేర్ణి

నిప్రత్యయః, కోర్భూమేరేకకాంకః ఏకకర్తా + కరోతేర్ణ్వుల్ కారికాయా

తనాః కరోతిదుష్టానామితి కారికాకరః ॥ ని ॥ కారికాయాతనాకృత్యోరిత్యమ

రః ॥ + కృఞో హేత్వితాద్యదినాతాచ్ఛీల్యేటప్రత్యయః, కారికాక్రియాధాత్వర్థ

నిర్దేశేణ్వుల్ తత్కారఇతి కేచిత్ కోరకాంకారాకరాయస్యసకోరకాకాంకరతః

కమలముకులరమణీయపాణిరిత్యర్థః, శైషికఃకప్రత్యయః, కిరిణోగజాన్ ఈరయ

రికాకరః । కోరకాకారకకరః కరీరః కర్కరోఽర్కరుక్ ॥౧౦౪॥ విధాతుమవతీర్ణోఽపి
లఘిమానమసౌ భువః । అనేకమరిసంఘాతమకరోద్భూమివర్ధనమ్ ॥ ౧౦౫ ॥
దారీ దరదరిద్రోఽరిదారూదారోఽద్రిమారదః । మారాదరోఽదోఽద్రిదదరదోఽద్రిదోరు
ద్దారురాదరీ ॥ ౧౦౬ ॥ ఏకేషుణా సంఘశస్తాన్ద్విషోఽభిందన్ద్రుమానివ । సజ
న్మాంతరరామస్య చక్రే సదృశమాత్మనః ॥ ౧౦౭ ॥ శూరశ్శౌరిరశిశిరైరాశాశ్శైరా

తి క్షిపతీతి కరీరః + కర్కణ్యణ్, కర్కరః రణకర్కశ ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ కర్కరో ద
ర్పణే దృఢే ఇతి శాశ్వతః ॥ అర్కస్యేవ రుక్ తేజో యస్య సోఽర్కరుక్ ఇత్యుపమా ద్వ్య
క్షరానుప్రాసశ్చ ॥ ౧౦౪ ॥— విధాతుమితి ॥ భువో భూమేర్లఘిమానం ల
ఘుత్వం భారావతరణం విధాతుమవతీర్ణోఽపి భువి జాతోఽప్యసౌ పూర్వోక్తగుణ
వాన్ హరిః- అనేకం బహు మరిసంఘాతం భూమివర్ధనం భూపూరకమకరోదితి
విరోధః, మృతమకరోదిత్యపరోధః, అతఏవ విరోధాభాసోఽలంకారః ॥ ౧౦౫ ॥
దారీతి ॥ దారీ-బహుదారవాన్ భూమార్థే మత్వర్థీయః దరేణ భయేన దరిద్రో
దరదరిద్రః నిర్భీక ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ దరో(స్త్రి)యాం భయే శ్వభ్రే ఇత్యమరః ॥ ఉదా
రో మహాన్ దాతా వా ॥ ని ॥ ఉదారో దాతృమహతోరిత్యమరః ॥ అద్రివత్ దుః
ఖేన రద్యతే మారంపో దుర్భేదః అద్రిమారదః + రద విలేఖనే దురిత్యుపసర్గాత్, ఖ
ల్ప్రత్యయః ॥ రోరితి రలోపే ఢ్రలోప ఇత్యణోదీర్ఘః ॥ అరోదః సాధూనాం సౌ
మ్యః రోదసీ రుణద్ధీతి రోదోరుత్ విశ్వవ్యాపీ, రుధేః క్విప్ ॥ దదాతీతి దారుః దా
తా + దదాతేరౌణాదికో రుప్రత్యయః ॥ ఆదరోఽస్యాస్తీత్యాదరీ సన్మార్గాదర
వాన్ స హరిః అరిరేవ దారు కాష్ఠమరిదారు, దూరాదేవ అవదరంత్ దారయతి
స్మ + దారయతేః ణౌ చఙి, అత్ స్మృద్వ్రాత్వరప్రథమ్రదస్తౄస్పశామిత్యభ్యా
సస్యాత్వం అరిదార్వితి రూపకమర్థాలంకారో ద్వ్యక్షరానుప్రాసశ్చ ॥ ౧౦౬ ॥
ఏకేషుణేతి ॥ స హరిరేకేషుణా-ఏకేనైవ శరేణ, సంఘానాం పూరణాన్ సంఘతి
థాన్ సంఘశస్సితానిత్యర్థః + బహుపూగగణసంఘస్య తిథుగితి తిథుగాగమః
దేవజ్ఞాపకాదసంఖ్యాత్వేపి డప్రత్యయః, ద్విషశ్శత్రూన్ ద్రుమానివేత్యుపమాభి
న్దన్-విదారయన్, జన్మాంతరే రామస్య దాశరథేరాత్మనస్సదృశం చక్రే ఏకశ
రేణానేకద్రుమభేదనమస్య జన్మాంతరవాసనాయాతమితి భావః * బిభేద చ పునస్సా
లాన్ సప్తైకేన మహేషుణేతి శ్రీరామాయణే ॥౧౦౭॥— శూర ఇతి ॥ శృణాతీతి శరా

శురాశిశః । శరారుశ్శ్రీశరీరేశశ్శూరశ్శౌరిరశిశ్రిశైః ॥ ౧౮౮ ॥ వ్యక్తాసీదరితారి ణాంయా తదీయాస్తదాముహుః । మనోహృతోఽపి హృదయే లగురేషాం న పత్రిణః ॥ ౧౮౯ ॥ నామాక్షరాణాంమలతామాభూద్భర్తురితిస్ఫుటమ్ । అగృహ్ణాలి పరాంగానామసూనాస్రంనమార్గణాః ॥ ౧౯౦ ॥ అచ్ఛిద్యయోధసార్థస్య ప్రాణసర్వస్వమాశుగాః । ఐకాగారికవద్భ్భామామారాజ్ఞస్సరదర్శనమ్ ॥ ౧౯౧ ॥

రుః-దుష్టఘాతుకః ॥ ని ॥ శరారుర్ఘాతుకోహింస్రఇత్యమరః ॥ + శ్రాటవంద్యో రారురిత్యారుప్రత్యయః, శ్రీశరీరస్యేశః శ్రీశరీరేశః-లక్ష్మీప్రాణనాథః, శూరో వీరః, శౌరిఃకృష్ణః, అశిశ్రైరస్రిస్రైః అశాదిశోఽశ్నువతఇత్యాశాశ్రైః-దిగంతవ్యాపకైః + అశ్నోతెఃకర్మణ్యణ్, శరైర్బాణైః, అరిశిరః-శత్రుశిరాంసి, జాతావేకవచనం, రాశిశస్సంఘశః, ఆశు-శీఘ్రం, శుశూరె-జఘాన, + శూరీహింసాస్తంభనయోరితిధాతోర్లిట్, ద్వ్యక్షరానుప్రాసః ॥ ౧౮౮ ॥ —వ్యక్తేతి ॥ తదా-తస్మిన్సమయే, అరీణామరితాశత్రుతాముహుర్వ్యక్తాఆసీత్, యద్యస్మాత్తస్యహరేరిమేతదీయాః పత్రిణోబాణాః మనోహరంతికాయాదుద్ధరంతీతి మనోహృతోమారకాఇత్యర్థః + హరతెఃక్విప్, మనోజ్ఞాఇతిచప్రతీయంతె, అతఏవ మనోహృతోపి ఏషాంహృదయే మనసి నలేగుర్నలగ్నాః పక్షేనిర్భిద్యనిర్జగ్మురిత్యర్థః ॥ హృదయంవక్షసిస్వాంతఇతివిశ్వః ॥విరోధాభాసోలంకారః॥౧౮౯ నామేతి ॥ భర్తుః స్వామినో నామాక్షరాణాం ఫలెషువిలిఖితానాం నామవర్ణానాం మలతా మాలిన్యం, తిరోధానంమాభూదితిబుద్ధ్యేత్యర్థః, మార్గణాః హరిశరాః పరాంగానాం-అరిశరీరాణాం,అసూన్-ప్రాణాన్ అగృహ్ణాత-ఉపాదదత అస్రం-రక్తం, నాగృహ్ణాత + గ్రహేర్లఙ్జితఙ్, అసు భావనిమిత్తస్యానస్రలేపస్య స్వామినామాక్షరమాలిన్యపరిహారార్థత్వముత్ప్రేక్ష్యతె స్ఫుటమితి ॥ అత్ర తాలవ్యవర్ణాభావాదతాలవ్యఇతిచిత్రభేదః,ఇచుయశానాంతాల్వితిఇవర్ణస్యాపి తాలవ్యత్వేపి వ్యంజనాపెక్షఏవాయంనియమఇతినదోషః॥ ౧౯౦ ॥—అచ్ఛిద్యే ఆశుగచ్ఛంతీత్యాశుగాః-బాణాః, యోధసార్థస్య-వీరవర్గస్య, ప్రాణాః సర్వస్వమివేత్యుపమితసమాసః, ఐకాగారికవదితిస్పష్టోపమాలింగాత్ తత్ ప్రాణసర్వస్వంఆచ్ఛిద్య-అపహృత్య, ఏకాగారేప్రయోజనమేషాంఐకాగారిగాశ్చోరాః ॥ ని ॥ చోరైకాగారికస్తేనేత్యమరః + ప్రయోజనమితిఠక్ ॥ ఐకాగారి

భీమాస్త్రరాజినస్తస్య బలస్య ధ్వజరాజినః । కృతఘోరాజినశ్చక్రే భువస్సరుధిరాజినః ॥ ౧౧౨ ॥ మాంసవ్యధోచితముఖైః శ్యేనైస్తాం దధదక్రియమ్ । శకుంతిభిశ్శతుబలం వ్యాపి తస్యేషుభిర్నభః ॥ ౧౧౩ ॥ దాదదోదుద్దదుద్దాదీ దాదాదోదూ

కట్యాం ఇత్యర్థః అయమోనిపాత్యతఇత్యేకే, ఇకట్ప్రత్యయాన్తద్విశ్చనిపాత్యత ఇత్యపరే, తైస్తుల్యమైకాగారికవచ్చోరవత్ తుల్యార్థేవతిః యారామ్భామాపదక్ష్మ నమదృశ్యతాంజన్తః ఉపమాలంకారః ॥ ౧౧౧ ॥— భీమేతి ॥ జనార్దనః అవతారాంతరనామ్నాయం వ్యపదేశః భీమాఅస్త్రరాజయోయస్యలస్యభీమాస్త్రరాజినః + ఇకోదివిభక్తావితినుమాగమః, ధ్వజైః రాజతేయత్తస్య ధ్వజరాజినః + తాచ్ఛీల్యేణినిః, కృతాఘోరాఆజిః యుద్ధం యేన తస్య కృతఘోరాజినః పూర్వవన్నుమాగమః, తస్యబలస్య సైన్యస్య సంబంధినిర్భువస్తద్రణభూమిః సరుధిరాః సా సాజిశ్చక్రే చపుష్పాద్యాంతయమకమ్ ॥ ౧౧౨ ॥ — మాంసేతి ॥ మాంసవ్యధామాంసఖండనం — వ్యధజపోరనుపసర్గే ఇత్యప్ప్రత్యయః, తత్రోచితాని పరిచితాని ముఖాని చంచవః శల్యానిచేషాం తైః శకుంతిభిః పక్షిభిః కర్తృభిః, శ్యేనైస్తామచేతనత్వం అన్యత్రతుచ్ఛత్వమమూర్తత్వంవాదధత్ అతఏవాక్రియమస్పందం శత్రుబలం వ్యాపి-వ్యాప్తం + ఆప్నోతేః కర్మణిలుజ్, తస్యహరేరిషుభిః నభోవ్యాపి-వ్యాప్తం, అత్రపక్షిణాం నభోబలయోర్వ్యాప్త్యా తుల్యధర్మయోగిత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః ॥ ౧౧౩ ॥—దాదదఇతి ॥ దద్యతఇతి దాదః దానం + దదదానేకర్మణిఘఞ్, దాదం దదాతీతి దాదదః దానప్రదః + ఆతోనుపసర్గేకః దుద్ద ఉద్దావీ దుప్ ఉపతాపః + టుదు ఉపతాపేక్విప్, దుశం ఉపతాపం దదతి సాధూనామితి దుద్దాః ఖలాః, పూర్వోత్కృః లేషాం దుతం ఉపతాపం దదత ఇతి దుద్దదుద్దాదీ + దదదానేఇతిధాతోర్ణినిః దాదాదః దాఃశుద్ధిః + దైప్ శోధనేక్విప్, తాం దదత ఇతి దాదాదః శుద్ధిప్రదః + దదదానేకర్మణ్యణ్, దాదదీదదోః దాః పరితాపః + దూఞ్ పరితాపేక్విప్- తాం దదతీతి దూదాః దుష్టాః తేషాం క్షయః + దీఙ్ క్షయేక్విప్, తాం దత్తఇతి దీదో నాశదో + ఉభయత్రానుపసర్గేకః దూదానాం దీదో దూదదీదో దుష్టవర్గకారాతాపోషాధునాయస్యసః దూదదీదదోః మష్టభంజకభుజ ఇత్యర్థః- దదాదదదదః దదంత్వచేదదాః దాతారః నదదంతఇత్యదదాః అదాతారః, తేషాం ద్వయానామపి దదోదాతా దదాదదదదః

దదీదదోః । దుద్దాదం దదదే దుద్దే దదాదదదదోఽదదః ॥ ౧౧౪ ॥ ప్లుతేభకుంభో
రోజైర్హృదయక్షతిజన్మభిః । ప్రావర్తయన్నదీరస్త్రైర్ద్విషాం తద్యోషితాంచ
సః ॥ ౧౧౫ ॥ సదామదబలప్రాయస్సముద్ధృతరసో బభౌ । ప్రతీతవిక్రమశ్శ్రీ

+ సర్వత్ర దదదానేపచాద్యచ్, అదంతోఽన్యద్దాః పుష్కరాః బకాసుర పూతనా
ప్రభృతయః + అత్రైవపచాద్యచ్- తాన్ ద్యతిఖండయతీత్యదదః + ద్దానం
దనే- ఆత్తోపసర్గే-కః- ఏవంభూతో హరిః దుతందదాతీతి దుద్దః దుఃఖదః
స్మిన్ దుద్దే శత్రౌ దుతం దుఃఖం దదత ఇతి దుదాదం శస్త్రం + దదదానేకర్మణ్య
ణ్- దదదెదదే ప్రయుక్తవానిత్యర్థః + దదదానెక క్రియాట్-ఏకాక్షరాసప్రా
సోలంకారః ॥ ౧౧౪ ॥ —ప్లుతేతి ॥ సహరిః ప్లుతాః-ఉత్క్షిప్తాః, ఇభకుంభాః ఉ
రోజాఇవ ఇభకుంభా ఇవోరోజా యైస్తైః హృదయక్షతిభిర్వక్షఃప్రహారైః, మ
నోభంగైశ్చ విషాదాపరాపరైః జన్మయేషాంతైః ॥ ని ॥ హృదయం వక్షసి స్వాం
తే చ ॥ ఇతి విశ్వః ॥ ద్విషాం తద్యోషితాం చాస్త్రైః శోణితైరశ్రుభిశ్చ ॥ ని ॥అస్రమ
స్రం శోణితఇతి విశ్వః ॥ నదీః ప్రావర్తయత్-ప్రావాహయత్, అరివధేన తన్నా
రీరోదయదిత్యర్థః, అత్ర ద్వయానామస్రాణాం ప్రకృతత్వాత్ప్రకృత శ్లేషః,
తేనైవ ద్విషాం తద్యోషితాంచ యథాసంఖ్యసంబంధాద్యథాసంఖ్యాలంకారః త
దుపజీవనేన ద్విషాం తద్యోషితాంచ శ్లేషమూలాభేదాతిశయోక్తిమహిమ్నా అ
స్రమూపతుల్యధర్మయోగిత్వాత్తుల్యయోగితేత్యంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ౧౧౫ ॥
సదేతి ॥ సదామదో యస్యసస దామదః నిత్యమత్తఇత్యర్థః, తం బలం బలభద్రం
ప్రీణాతీతి సదామదబలప్రాయః + వరత్వాత్కర్మణ్యణ్ప్రత్యయః, సముద్ధృతా
సమ్యక్ ధృతా రసా విశ్వంభరా యేనస సముద్ధృతరసః ప్రతీతాః ప్రసిద్ధాః విక్రమాః
పాదన్యాసా యస్యసః త్రివిక్రమ ఇత్యర్థః, శ్రీమాన్-రమాపతిః, హరిః-కృష్ణః
అపరోఽన్యో హరిః ఇంద్ర ఇవ బభౌ సోఽపి సతామామదో దుఃఖదో యో బలో నామా
సురస్తస్య ప్రాయో నాశః తం కరోతీతి సదామదబలప్రాయః + తత్కరోతీతి ణ్య
న్తాత్పచాద్యచ్, సముద్ధృతరసః అమృతపానేన సమ్యగపహృతవిషః ॥ ని॥ శృం
గారాదౌ విషేవీర్యే గుణేరాగే ద్రవే రస ఇత్యమరః ॥ ప్రతీతవిక్రమః-ప్రసిద్ధపరా
క్రమః, శ్రీమాన్ స్వారాజ్యలక్ష్మీయుక్తః తథా అపరో హరిస్సూర్య ఇవ బభౌ
సోఽపి ఆమం-రోగం, ద్యతి-ఖండయతీత్యామదః బలం ప్రీణాతీతి బలప్రః + మా

మార్గ హరిర్హ్వారిరివాపరః ॥ ౧౧౮ ॥ ద్విధాత్రిధాచతుర్ధాచతమేకమపిశత్రవః । పశ్యంతస్స్పర్ధయాసద్యస్స్వయంపంచత్వమాయయుః ॥ ౧౧౯ ॥ సదైవసంపన్న

లవిభూజాదిత్వాత్కూః సతాంభక్తానామామదోబలప్రశ్చ అయఉదయోయస్యసఃస తామదబలప్రాయః స్వోదయేన సతామారోగ్యబలకారీత్యర్థః, ఉద్యన్నుద్యోత్యా దిశ్రేరితిభావః, సముద్ధృతరసః,ఘర్మకాలసంశోషితసలిలః; ప్రతీతవిక్రమః-ప్రసి(ద్ధఖగ)ద్ధాశ్వ)గతిః ॥ ని ॥ యమానిలేంద్రచంద్రార్క-విష్ణుసింహాంశువాజి షు । శుకాహికపిభేకేషుహరిర్నాకపిలేత్రిష్విత్యమరః ॥ తదేవముపమానయో రుపమేయేచార్థత్రయవచనాదర్థత్రయవాచకశ్చిత్రభేదః ॥ ఏతావదేవకవేర్వివ క్షితం అతోన్యత్తుస్వచమప్యపేక్ష్యమేవ, అత్రాపరోహరిరివేత్యపరశబ్దప్రయో గాదుత్ప్రేక్షేయంనోపమా, అపరస్యేంద్రస్యార్కస్యచాప్రసిద్ధేః, ప్రసిద్ధసాదృ శ్యవర్ణనముపమా, ప్రసిద్ధతాద్రూప్యారోపోరూపకం ప్రసిద్ధతాద్రూప్యసంభా వనముత్ప్రేక్షా, అతఏవలక్షయంతి అప్రకృతగుణక్రియాభిసంధానాదప్రకృతత్వే న ప్రకృతస్య సంభావనముత్ప్రేక్షేతి, తస్మాదపరశబ్దేనప్రకృతస్యాప్రకృతతాధ్య వసాయప్రతీతేరివశబ్దేన తస్యసాధ్యత్వప్రతీతేరుత్ప్రేక్షైవేతిసర్వస్వకారః, తస్మా దివశబ్దమాత్రప్రయోగఏవోపమా, అపరశబ్దమాత్రప్రయోగేఽతిశయోక్తిః, ఉ భయోఃప్రయోగేతూత్ప్రేక్షైవేతివివేకః,అతఏవాత్రానేకార్థవర్ణనవ్య(వసా యి)సని) భిరపరశబ్దస్యాన్యార్థతావ్యతిరేకేణార్థాంతరకల్పనాయాసోపినాలం కారికాణాంపంథాః॥శ్లేషశ్చాత్రోత్ప్రేక్షాబీజభూతసాధర్మ్య నిర్వాహమాత్రో పక్షీణతయా తదంగమితిసంకరఇత్యలంప్రసక్తానుప్రసక్త్యా ॥ ౧౧౮ ॥ —ద్విధే తి ॥ శత్రవః ఏకమపితంహరిం ద్విధాద్విత్వేన త్రిధాత్రిత్వేనచతుర్ధాచతుష్ట్వే నచ పశ్యంతః భయాత్తథాభ్రామ్యంతఇత్యర్థః, స్పర్ధయామత్సరేణ, సద్యః స్వ యం పంచత్వం పంచధాభావం మరణమాయయుః తన్మత్సరిణస్తతోఽధికమాచర న్తీతిభావః ॥ ని ॥ స్యాత్పంచతాకాలధర్మోదిష్టాంతఃప్రలయోఽత్యయః । అంతో నాశోద్వయోర్మృత్యుర్మరణంనిధనో(స్త్రీ)యామిత్యమరః ॥ పాంచభౌతికస్య శ రీరస్య పంచధాభావః పంచతా, అత్రస్వర్థమేతి హేతోరుత్ప్రేక్షణాత్ హే తూత్ప్రేక్షా సాచవ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా, స్పర్ధయేవేత్యర్థః ॥ ౧౧౯ ॥—స దేతి ॥ సదైవ-సర్వదైవ, సంపన్నంసర్వలక్షణసమగ్రంవపుర్యస్యసః సంపన్నవ

వపూరణేషు సద్దైవసంపన్నవపూరణేషు । మహోదధేస్తారిమహానితాంతం మహో
దధేస్తారిమహానితాంతమ్ ॥ ౧౭ ॥ ఇష్టం కృత్వార్థం పత్త్రిణః శార్ఙ్గపాణే రేత్యా
ధోముఖ్యం ప్రావిశన్ భూమిమాశు । శుద్ధ్యా యుక్తానాం వైరివర్గస్య మధ్యే భ
ర్త్రాక్షిప్తానామేతదేవానురూపమ్ ॥ ౧౮ ॥ సత్త్వం మానవిశిష్టమాజిరభసాదా
లంబ్య భవ్యః పురో లబ్ధాఘక్షయశుద్ధిరుద్ధురతరశ్రీవత్సభూమిర్ముదా । ముక్త్వా కా

పుః నిత్యపరిపూర్ణమూర్తిః + సంహితాయాం, ఢ్రలోపే పూర్వస్యదీర్ఘో
ణః, అస్తం నిరస్తమరీణాం మహస్తేజో యేన సః అస్తారిమహాః-మహానధికః స హరిః
దైవసంపత్ భాగ్యసంపత్తిః సైవ నవపూరణం ప్రత్యగ్రసాధనం యేషాం తేషు దైవ
సంపన్నవపూరణేషు దైవసహాయేషు రణేషు యుద్ధేషు మహోదధేః-మహార్ణవ
స్య, ఇతాంతం ప్రాప్తపారం సముద్రపారగామి నితాంతం స్తారి విస్తారి మహస్తే
జో దధే ధారయామాస, అర్థాభ్యాసలక్షణసముద్గయమకభేదః * అర్థాభ్యాసస్స
ముద్గస్స్యాదస్య భేదాస్త్రయో మతా ఇత్యుక్తం; ఉపేంద్రవజ్రావృత్తమ్ ॥౧౭॥
ఇష్టమితి ॥ శార్ఙ్గం పాణౌ యస్య తస్య శార్ఙ్గపాణేః-కృష్ణస్య + ప్రహరణార్థే
భ్యః పరే నిష్ఠాసప్తమ్యౌ భవత ఇతి పాణేః పరనిపాతః ॥ పత్త్రిణో బాణాః, ఇష్టమర్థం
ప్రయోజనం శత్రువధాత్మకం కృత్వా ఆధోముఖ్యం-అధోముఖత్వమేత్య-ప్రా
ప్య, ఆశు భూమిమావిశన్, శుద్ధ్యా-లోహశుద్ధ్యా, చిత్తశుద్ధ్యా చ యుక్తానాం
తథాపి భర్త్రా స్వామినా వైరివర్గస్య మధ్యే క్షిప్తానాం పాతితానాం ఏతదేవ ఆ
ధోముఖ్యేన క్వచిన్నిలయనమేవానురూపముచితం - సామాన్యేన విశేషసమర్థ
నరూపోఽర్థాంతరన్యాసః, జాగతం వైశ్వదేవీవృత్తమ్ * పంచాశ్వైశ్ఛిన్నా వై
శ్వదేవీ మమౌ యౌ ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౧౮ ॥—సత్త్వమితి ॥ భవ్యః-కల్యాణమూ
ర్తిః, లబ్ధే అఘక్షయశ్శుద్ధిశ్చ యేన స లబ్ధాఘక్షయశుద్ధిః, శ్రీవత్సస్య లాంఛనవి
శేషస్య భూమిర్వక్షః సా ఉద్ధురతరా ఉన్నతతరా యస్య స ఉద్ధురతరశ్రీవత్సభూ
మిః కామమపాస్తభీః నిర్భీకః పరే శత్రవస్త ఏవ మృగాస్తేషాం వ్యాధః మృగ
యురిత్యశ్లిష్టపరంపరితరూపకం ॥ ని ॥ వ్యాధో మృగవధాజీవో మృగయుర్లుబ్ధ
కశ్చ స ఇత్యమరః ॥ ఉదయీ నిత్యాభ్యుదయవాన్ + నిత్యయోగే మత్వర్థీయః స
హరిః పురః-పూర్వం, ఆజిరభసాత్-రణరాగాత్, మానవిశిష్టమహంకారోద్ధురం
సత్త్వం బలం ఆలంబ్య-ఆస్థాయ, ముదా ఉత్సాహేన హరేః సింహస్య నాదం ము

మమహాస్త్రభిఃపరమ్పరవ్యాథస్సనాదం హరే రేకాష్ఠైస్సమకాలమభ్రముదయీ రోషైస్తదాతస్తరే ॥ ౧౨౦ ॥ ************************

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే
శ్రీపదాంకే ఏకోనవింశస్సర్గః

మాఘకావ్యే సవ్యాఖ్యానే వింశతితమసర్గప్రారంభః

ముఖముల్లసితత్రిరేఖముచ్చైర్భిదురభ్రూయుగభీషణం దధానః ।
సమితావితివిక్రమానమృష్యన్గతభీరాహ్వత చేదిరాణ్మురారిమ్ ॥ ౧ ॥

త్వా-సింహనాదం కృత్వేత్యర్థః, సమకాలమేకకాలం + అత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా, ఏకకఠఘోషయేషాం తైః ఏకాష్ఠైః-ఏకప్రవాహైః, రోషైః మురారేరభ్రమాకాశం తదాతస్మిన్ కాలే, తస్తరే-ఆచ్ఛాదయామాస * ఋచ్ఛత్యౄతామితి గుణః, చక్రబన్ధాఖ్యశ్చిత్రవిశేషోలంకారః, పూర్వోక్తరూపకేణ సంసృజ్యతే, బన్ధోద్ధారస్తు దశమండలరేఖాస్వకేనపమండలాన్తరాలషతిచక్రే నాభిస్థానేన సహైకోనవింశతికోష్ఠం షడ్రత్యన్తమ్మ్యరం షట్కత్రయం సమిరేఖయాలి ఖ్య తత్రైకస్యాం షట్కే వామపార్శ్వప్రక్రమేణ ఆద్యపాదమాలిఖ్య తథా ప్రాదక్షిణ్యేన ద్వితీయతృతీయయోర్ద్విపద్యస్తృతీయమాలిఖిత్వా నేమిస్థానే బాహ్యవలయే సాక్షరకోష్ఠషట్కే నసహస్థాపకోష్ఠవతి తృతీయపాదాంతకోష్ఠవర్ణమారభ్య ప్రాదక్షిణ్యేన చతుర్థపాదం లిఖిత్వా తత్రైవ సమాపయేత్, తత్ర నాభిస్థానే అద్యపాదత్రయదశమాక్షరసంవాదః, తృతీయపాదాద్యన్తవర్ణాస్సహబాహ్యవలయే చతుర్థపాదోద్ధారః, తృతీయపాదాన్తకోష్ఠతద్వర్ణైవ చతుర్థాద్యన్తవర్ణయోస్సంవాదః, తృతీయవలయేమాఘకావ్యమిదం-షష్ఠేశిశుపాలవధ ఇతి కవికావ్యనామోద్ధారః, శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం-లక్షణం తూక్తమ్ ॥ ౧౨౦ ॥*******

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయకోలచల మల్లినాథసూరివిరచితే మాఘవ్యాఖ్యానే
సర్వంకషాఖ్యానే ఏకోనవింశస్సర్గః

అథ హరిశిశుపాలయోర్యుద్ధం వర్ణయితుముపోద్ఘాతం కరోతి ॥ ముఖమితి॥ ఇతీత్థం సమితావాజౌ ॥ ని ౹ సమిత్యాతిసమిద్యుధ ఇత్యమరః ॥ విక్రమాన్ మురారేః పరాక్రమాన్, అమృష్యన్-అసహమానః, అతఏవ తిస్రో రేఖాస్త్రిరే

శితచక్రనిపాతసంప్రతీక్షం వహతస్స్కంధగతంచ తస్య మృత్యుమ్। అభిశౌరిరథోఽథ నోదితాశ్వః ప్రియయా సారథిరూపయా నియత్యా ॥ ౨ ॥ అథ చైద్యమగాద్రథోఽపి శౌరేరవనింజాంగలకుంకుమాభితామ్రైః । గురునేమినిపీడనావదీర్ణవ్యసుదేహస్రుతశోణితైర్విలింపన్ ॥ ౩ ॥ సనిరాయతకేతనాంశుకాంతః కలనిక్వాణకరా

ఖాః + దిక్సంఖ్యేసంజ్ఞాయామితిసమాసః, తాఉల్లసితాః క్రోధాదుద్భూతాయస్మిన్ తదుల్లసితత్రిరేఖం తథాభిదురేణ గ్రీవ్రికేణ భ్రూయుగేణ భీషణం-భయంకరం, ఉచ్చైరున్నతంముఖందధానః చేదిషురాజతే-చేదిరాట్ + సంపదాదిత్వాత్ క్విప్, యద్వా చేదీనాంరాట్ చేదిరాట్ + అన్యేభ్యోఽపిదృశ్యంతఇతిక్విప్ । నః రాజారాట్పార్థివక్ష్మాభృదిత్యమరః ॥ గతభీః-నిర్భీకస్సన్, మురారిం-హరిం, ఆహ్వత అయమహంత్వయాసహమామధ్యేహి ఇతిసస్పర్ధమాకారయామాసేత్యర్థః, వినాశకాలేవిపరీతబుద్ధేర్దుర్వారత్వాదితిభావః + స్పర్ధాయామాఙ ఇతిహ్వయతేర్లుఙ్జేతఙ్, ఆత్మనేపదేష్వన్యతరస్యామితిచ్లేరఙాదేశః, అత్రామర్షస్య విశేషణగత్యా ఆహ్వానహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్, సర్గేస్మిన్నౌపచ్ఛందసికంవృత్తం వైతాలీయాధురార్వాధిక్యాత్ ॥ ౧ ॥ శితేతి ॥ అథ ఆహ్వానానంతరం శితచక్రనిపాతం-నిశితసుదర్శనప్రహారం, సంప్రతీక్షత ఇతిశితచక్రనిపాతసంప్రతీక్షం మృత్యోరపినిమిత్తసాపేక్షత్వాదితిభావః + ఈక్షతేఃకర్మణ్యణ్, స్కంధగతమంసస్థంమృత్యుంవహతః ఆసన్నమృత్యోరిత్యర్థః, తస్యచైద్యస్యరథశ్చసారథిరూపయానియత్యావిధినేతిరూపకమ్ ॥ ౨ ॥ భాగ్యంస్త్రీనియతిర్విధిరిత్యమరః ॥ చోదితాశ్వః-ప్రేరితాశ్వస్సన్, అభిశౌరిశౌరిమభి+ఆభిముఖ్యేఽవ్యయీభావః, అవ్యయాదాప్సుప ఇతిసుపోలుక్, ప్రియయా, ప్రతస్థే ॥ ౨ ॥—అథేతి॥ అథ శౌరేఃకృష్ణస్య, రథోపి జాంగలోదేశవిశేషః, తత్ర యత్కుంకుమంతద్వదభితామ్రైరరుణైరిత్యుపమా, గురూణాంనేమీనాం చక్రధారాణాం నిపీడనేన నోదనేనావదీర్ణేభ్యః వ్యసూనాం-విగత ప్రాణానాం, దేహేభ్యః స్రుతైశ్శోణితైరసృగ్భిః, అవనింవిలింపన్ ఉపదిహన్సన్ అభిచైద్యం చైద్యమభి సమాసో వ్యాసోవావికల్పాత్-అగాత్ + ఇణోగాలుఙీతిగాదేశః ॥ జాగుడకుంకుమేతి యావకకుంకుమేతిచపాఠాంతరం, జాగుడోదేశవిశేషః, యావకశ్చకుంకుమంచేతిద్వంద్వః ॥ ౩ ॥—స ఇతి ॥ నిరాయతోఽతిదీర్ఘః కేతనాంశుకాంతః ధ్వజప

లకింకిణీకః । వీరరాజరిపుక్షయప్రతిజ్ఞాముఖరోముక్తశిఖస్స్వయంనువృత్యుః॥౪
సజలాంబుధరారవానుకారిధ్వనిరాపూరితదిఙ్ముఖోంరథస్య । ప్రగుణీకృతకేకమూర్ధ్వకంఠైశ్శితికంఠైరుపకర్ణయాంబభూవే ॥ ౫ ॥ అభివీక్ష్యవిదర్భరాజపుత్రీకుచకాశ్మీరజచిహ్నమచ్యుతోరః । చిరసేవితయాపిచేదిరాజస్సహసావాపరుషాతదైవయోగమ్ ॥ ౬ ॥ జనితాశనిశబ్దశంకముచ్చైర్ధనురాస్ఫాలితమధ్వనన్నృ

టాంచలోయస్యసః కలనిక్వణైః-మధురస్వరైః, కరాలాః-ప్రగల్భాః,కింకిణ్యః క్షుద్రఘంటికాయస్యసతథోక్తః + నద్యృతశ్చేతికప్ ॥ ని॥ కింకిణీక్షుద్రఘంటికేత్యమరః ॥ సకృష్ణస్యరథః రిపుక్షయస్య-శిశుపాలవధస్య, ప్రతిజ్ఞయా ముఖరోవాచాలః- అతఏవముక్తశిఖో-ముక్తకేశః నాహమేనమహత్వా శిఖాబంధంకరిష్యామీత్యుద్ఘోషయన్నిత్యర్థః, స్వయంసాక్షాన్మృత్యుర్ను అంతకఇకిమిత్యుత్ప్రేక్షా వీరరాజ ॥ ౪ ॥—సజలేతి ॥ సజలోయోంబుధరః తస్యారవంగర్జితమనుకరోతీతితథోక్తః తద్వద్గంభీరఇత్యర్థః, ఉపమాలంకారః, ఆపూరితదిఙ్ముఖో-వ్యాప్తదిగంతః, రథస్య కృష్ణరథస్య ధ్వనిః ఊర్ధ్వాః కంఠాః యేషాంతైరూర్ధ్వకంఠైః ఆకస్మికశ్రోయోలాభాద్విస్మయహర్షోన్నమితకంధరైరిత్యర్థః-శితికంఠైర్నీలకంఠైః ప్రగుణీకృతాః-అతితారీకృతాః, కేకాయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా ॥ని॥ కేకావాణీమయూరస్యేత్యమరః ॥ ఉపకర్ణయాంబభూవే మేఘరవభ్రాంత్యాదత్తకర్ణైరశ్రావీత్యర్థః, ఏతేనభ్రాంతిమదలంకారోవ్యజ్యతఇతివస్తునాలంకారధ్వనిః ॥ ౫ ॥—అభీతి ॥ చేదిరాజః-శిశుపాలః, + రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్, విదర్భరాజపుత్ర్యాః-రుక్మిణ్యాః, కుచయోశ్శ్యత్కాశ్మీరజంకుంకుమం తచ్చిహ్నంయస్యతదచ్యుతోరః-కృష్ణవక్షః- అభివీక్ష్య చిరసేవితయా-చిరోపభుక్తయాపి, రుక్మిణీహరణాత్ప్రభృతిసంభృతయాపీత్యర్థః, రుషా-రోషేణ, తదైవ తదానీమేవేత్యుత్ప్రేక్షా, సహసాయోగంసంబంధమవాప యథాకామీకామ్యంతరభోగచిహ్నదర్శనోద్దీపితః కాంతయాసంయుజ్యతే తద్వదితిభావః, పరమార్థస్తుపూర్వోక్తప్రకోపోవైదర్భీకుచకుంకుమదర్శనాదపూర్వవదుద్దీపితఇత్యర్థః,అత్రప్రకృతరుడ్విశేషణసామ్యాదప్రకృతకాంతాప్రతీతేస్సమాసోక్తిః, ఉక్తోత్ప్రేక్షాత్వంగమస్య॥౬
జనితేతి ॥ నృపేణ-చేదిపేన, ఆస్ఫాలితం-ఆఘట్టితం,అతఏవచపలానిలేన-తీవ్రానిలేన, చోద్యమానస్య-సమేధ్యమానస్య, కల్పక్షయేకాలాగ్నేర్యాశిఖాజ్వాలా

పేణ। చపలానిలచోద్యమానకల్పక్షయకాలాగ్నిశిఖానిభస్ఫురజ్జ్యమ్ ॥ ౭ ॥—సమకాలమివాభిలక్షణీయగ్రహసంధానవికర్షణాపవర్గైః। అథసాభిచరంశ్శరై స్తరస్వీసతిరస్కర్తుముపేంద్రమభ్యవర్షత్ ॥ ౮ ॥ ఋజుతాఫలయోగశుద్ధిభాజా మురుపక్షాశ్రయిణాంశిలీముఖానామ్। గుణినానతిమాగతేన సంధిస్సహచాపేన సమంజసొబభూవ ॥ ౯ ॥ అవిషహ్యతమేకృతాధికారంవశినాకర్మణి చేదిపార్థివే

తయాసమాతన్నిబేతినిత్యసమాసః, సాస్ఫురంతీచోద్ధూయమానాజ్యామౌర్వీ యస్యతత్తథోక్తం ధనుః,జనితా-ఉత్పాదితా, అశనిశబ్దశంకావజ్రఘోషశంకాయస్మిన్కర్మణితత్తథా ఉచ్చైస్తారమధ్వనత్ అత్రాగ్నిశిఖానిభేత్యుపమాయాఅశనిశబ్దశంకేతిభ్రాంతిమతః ఆస్ఫాలితమధ్వనదితిపదార్థహేతుకకావ్యలింగస్యచ సాపేక్షత్వాత్సంకరః ॥ ౭ ॥—సమేతి ॥ అథధనురాస్ఫాలనానంతరం తరస్వీ-బలవాన్, సచైద్యః సమకాలం ఏకకాలమివేత్యుత్ప్రేక్షా, అత్యంతసంయోగెద్వితీయా, అభిలక్షణీయాస్సందృశ్యాః గ్రహఃబాణసంగ్రహణం సంధానంమౌర్వ్యాయోజనం వికర్షణమాకర్షణమపవర్గోమోక్షశ్చ యేషాంతైశ్శరైః సాభిచరంసానుచరం, ఉపేంద్రం-హరిం తిరస్కర్తుమాచ్ఛాదయితుమభ్యవర్షత్ ॥ ౮ ॥—ఋజుతేతి ॥ ఋజుతామవక్రత్వం, అకుటిలబుద్ధిత్వంచ, ఫలంశల్యం శ్రేయశ్చ తేనయోగః తంశుద్ధిర్లోహశుద్ధిర్నిర్విషత్వంవా అన్యత్ర బాహ్యాభ్యంతరశుద్ధిః తాంభజంతీతితద్భాజాం ఉరోర్మహతః పక్షస్య-కంకాదిపత్రస్య, సహాయస్యచాశ్రయిః సంశ్రయణమేషామస్తీతిఉరుపక్షాశ్రయిణాం శిలీముఖానాం-శరాణాం, గుణినా జ్యావతాశౌర్యాదిగుణవతాచ నతిమాగతేన ఆకర్షణాదుంచితకోటిత్వం విధేయత్వంచ (ప్రా)ప్తేనచాపేనసహసంధిః సంబంధః సమంజసః సాధీయాన్ బభూవ (అ)బలవతాం బలినాసహసమేనసంధిరేవోచితఇతిభావః, అత్ర ప్రస్తుతచాపశిలీముఖవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతారివిజిగీషుప్రతీతేస్సమాసోక్తిః, తచ్చ సామ్యం వాచ్యప్రతీయమానయోరభేదాధ్యవసాయాత్సిద్ధం, నచాత్రసమాలంకారశంకా కార్యా సానమాలంకృతిర్యోగేనస్తునోరనురూపయోరిత్యనురూపవస్తుయోగేతస్యోపాదానాత్ సంధేయారివిజిగీషుగుణయోగినోరిహయోగఇతిభేదాత్ ॥ ౯ ॥ అవిషహ్యేతి॥వశినాస్వతంత్రేణ చెదిపార్థివేన-చేదిరాజేన,అవిషహ్యతమే-దుష్కరె కర్మణ్యరిజయవ్యాపారేకృతాధికారం-కృతనియోగం;నియుజ్యమానమిత్యర్థః

న । అరసద్ధనురుచ్చకైర్దృఢార్త్నిప్రసభాకర్షణవేపమానజీవమ్ ॥ ౧౦ ॥ అనుసం
తతిపాతినః పటుత్వం దధతశ్శుద్ధిభృతో గృహీతపక్షాః । వదనాదివవాదినోఽథశబ్దాః
క్షితిభర్తుర్ధనుషశ్శరాః ప్రసస్రుః ॥ ౧౧ ॥ గవలాసితకాంతి తస్య మధ్యస్థితఘోరా
యతబాహుదండయుగ్మమ్ । దదృశే కుపితాంతకోన్నమద్భ్రూయుగభీమాకృతి కార్ము
కం జనేన ॥ ౧౨ ॥ తటిదుజ్జ్వలజాతరూపపుంఖైః ఖమయశ్శ్యామముఖైరభిభవద్భిన

అతఏవ దృఢయోరార్త్న్యోః కోట్యోః ప్రసభాకర్షణేన వేపమానా దోధూయ
మానా జీవా జ్యా యస్య తత్, అన్యత్ర దృఢయా ఆర్త్యా తాడనాదిపీడనేన ప్రస
భాకర్షణేన బలాత్కేశాకర్షణేనచ వేపమానః కంపమానో జీవః ప్రాణో యస్యే
త్యర్థః ॥ ని ॥ ఆర్తిః పీడా ధనుష్కోట్యోరిత్యమరః ॥ జీవః ప్రాణే త్రియీనాతు జ
న్యావాత్మనిగీష్పతౌ । త్రిషుజీవతిమౌర్వ్యాం స్త్రీతి వైజయన్తీ ॥ ధనురుచ్చకై
రసత్-అధ్వనదక్రోశచ్చ, యథా రాజాజ్ఞానియుక్తోపరాధిబలాదాకృష్యమా
ణః క్రోశతి తద్వదితి భావః, అత్రాపి ప్రకృతవిశేషణసామ్యాదప్రకృతాపరాధ్య
ధికృతపురుషప్రతీతేస్సమాసోక్తిః ॥ ౧౦ ॥—అన్వితి ॥ అథాకర్షణానంతరం క్షి
తిభర్తుశ్చైద్యస్య ధనుషః-చాపాత్సకాశాత్ అనుసంతత్యా పతంతీతి అనుసంత
తిపాతినః-అవిచ్ఛేదపతనశీలాః, పటుత్వం లక్ష్యభేదపాటవం వాచకత్వం చ ద
ధతః శుద్ధిభృతః, లోహశుద్ధిభృతః నిర్విషావా అన్యత్ర సాధవ ఇత్యర్థః, గృహీతప
క్షాః-స్వీకృతకంకాదిపత్రాః, అన్యత్ర గృహీతనిత్యత్వాదిసాధ్యార్థాః ॥ ని ॥ ప
క్షః పార్శ్వగరుత్సాధ్యసహాయబలభిత్తిష్వితి వైజయన్తీ ॥ శరాః వాదినః కథక
స్య వదనాచ్ఛబ్దాః ప్రతిజ్ఞాహేత్వాదయ ఇవ ప్రసస్రుర్నిర్జగ్ముః, శ్లిష్టవిశేషణో
యముపమేతి కేచిత్, శ్లేష ఏవ ప్రకృతాప్రకృతవిషయ ఇత్యన్యే ॥ ౧౧ ॥— గవ
లేతి ॥ గవలం-మహిషశృంగం ॥ ని ॥ గవలం మాహిషం శృంగమిత్యమరః ॥ తద్వ
దసితకాంతిః కృష్ణవర్ణం మధ్యేస్థితా ఘోరా భీమా ఆయతా చ బాహుదండౌ నా
సా నాసికే వ యస్మిన్ తత్తథోక్తం, కుపితస్యాంతకస్య మృత్యోరున్నతం యద్భ్రూ
యుగం తద్వద్భీమా ఆకృతిర్యస్య తత్తస్య చైద్యస్య కార్ముకం జనేన దదృశే-దృష్టం
సభయవిస్మయమితి భావః ఉపమాలంకారః ॥ ౧౨ ॥—తటిదితి ॥ తటిద్వదుజ్జ్వ
లాః దీప్తాః జాతరూపస్య-హేమ్నః, పుంఖాః కర్తర్యో యేషాం తైః అయసా అ
యోవచ్ఛ్యామముఖైః-శ్యామాగ్రైః, శ్యామాంగైశ్చ, అభిభవద్భిః స్వవత్వ

ద్భిః । జలదైరివ రంహసా పతద్భిః పిదధే సంహతిశాలిభిశ్శరౌఘైః ॥ ౭౩ ॥ శితశ
ల్యముఖావదీర్ణమేఘక్షరదంభస్స్ఫుటలీఢవేదనానామ్। స్రవదస్రతతీవ చక్రవాలం
కకుభాం ప్రోర్ణవిషుస్సువర్ణపుంఖాః ॥ ౭౪ ॥ అపమనోరమతాం యతీ జనస్య క్షణ
మాలోకపథాన్నభస్సదాం చ । రురుధే పిహితాహిమద్యుతి ద్యౌర్విశిఖైరంతరితా
చ్యుతాధరిత్రీ ॥ ౭౫ ॥ వినివారితభానుతాపమేకం సకలస్యాపి మురద్విషో బలస్య।

స్త్రైగణా జలదైర్భిశ్చ, రంహసా-వేగేన, పతద్భిరాపతద్భిః, సంహతిశాలిభిః-సంఘవా
హిభిః, శరౌఘైర్జలదైః, మేఘైరివ ఖమాకాశం, పిదధే-పిహితం + కర్మణి లి
ట్, * వష్టిభాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరిత్యపేరకారలోపః ఉపమాల
ఙ్కారః ॥ ౭౩ ॥—శితేతి ॥ సువర్ణపుంఖాస్సువర్ణకర్తరీకాః, శరాః శితై
స్తీక్ష్ణైః శల్యముఖైః ఫలాగ్రైః, అవదీర్ణావిభిన్నా యే మేఘాస్తేభ్యః క్షరతా-
స్రవతా, అంభసా స్ఫుటా వ్యక్తా సులక్షణా యా తీవ్రా వేదనా యాసాం తాసాం క
కుభాం-దిశాం సంబంధినీ స్రవంతీ అస్రతతిం రుధిరసంతతిర్యస్య తదివ శరప్రహారవేదన
యా రుదదివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా, చక్రవాలం-మండలం, ప్రోర్ణవిషుః-ఆచ్ఛా
దయామాసుః + ఊర్ణోతేర్లుఙి ఇడాగమే తస్య విభాషోర్ణోరితి అజిత్త్వపక్షే,
ఊర్ణోతేర్విభాషేతివృద్ధివికల్పాత్పక్షే గుణః అజాదిత్వాద్ద్విర్వచనే ఇటివృద్ధిః ॥ ౭౪ ॥—
అపమనఇతి ॥ విశిఖైశ్శరైశ్చ ద్యుబాణైకకర్తృభిః పిహితస్తిరోహితః అహిమద్యుతిర
ర్కో యస్యాస్సా- అతఏవ అమనోరమతాం యతీ ప్రాప్నువతీ + ఇణశ్శతరి ఉ
గితశ్చేతి ఙీప్, ద్యౌ రాకాశం జనస్యభూమలోకస్య ఆలోకపథాత్-దృష్టిమా
ర్గాత్; క్షణం రురుధే-రుద్ధా + రుధేః కర్మణిలిట్, అత్ర పథో రోధస్యాపాయరూప
త్వాత్ ధ్రువమపాయేఽపాదానమితి పంచమీ, తథా అంతరితా-చ్యుతా తిరోహితా నష్టా అ
తఏవామనోరమతాం యతీ ధరిత్రీ నభస్సదాం చాలోకపథాత్ రురుధే చకారో జన
సముచ్చయార్థః, అత్ర ద్యుధరిత్ర్యోః ప్రకృతయో రేవరోధాఖ్యతుల్యధర్మయోగా
త్తుల్యయోగితాభేదః, తాభ్యామేవజనస్య నభస్సదాం చ యథాసంఖ్యమన్వయా
త్ యథాసంఖ్యాలంకారః (అంగతయా) సాపేక్ష(త)యా సంకీర్యతే ॥ ౭౫ ॥
వినివారితేతి ॥ నరాధిపేన-చైద్యేన, సకలస్యాపి మురద్విషో హరేర్బలస్య సైన్య
స్య వినివారితో భానుతాపః ఆతపో యేన తదేకమద్వితీయం శరజాలమయం బాణ
బృందాత్మకం ఉరుమహత్సద్మైవ సదనమివేత్యుత్ప్రేక్షా సపదియుగపత్సమసా

శరజాలమయం సమంసమంతాదురుసద్మేవ నరాధిపేన తేనే ॥ ౧౬ ॥ ఇతిచేదిమహీభృతా తదానీం తదనీకం దనుసూనుసూదనస్య । వయసామివ చక్రమక్రియాకం పరితోఽరోధి విపాటపంజరేణ ॥ ౧౭ ॥ ఇషువర్షమనేకమేకవీరస్తదరిప్రచ్యుతమచ్యుతః పృషత్కైః । అథ వాదికృతం ప్రమాణమన్యైః ప్రతివాదీవ నిరాకరోత్ప్రమాణైః ॥ ౧౮ ॥ ప్రతికుంచితకూర్పరేణ తేన శ్రవణోపాంతికనీయమానగవ్యమ్ । ధ్వనతి స్మ ధనుర్ఘనాంతమత్తప్రచురక్రౌంచరవానుకారముచ్చైః ॥ ౧౯ ॥ ఉరసా వితతేన పాతితాంసస్స మయూరాంచితమస్తకస్తదానీమ్ । క్షణమాలిఖితోఽనుసౌష్ఠవేన స్థితపూ

ర్తైనేకృతమిత్యర్థః + తనోతేః కర్మణి లిట్ ॥ ౧౬ ॥—ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం చేదిమహీభృతా-చైద్యేన, తదానీం-తత్కాలే, దనుసూనుసూదనస్య-దానవాంతకస్య హరేస్తదనీకం బలం ॥ ని ॥ వరూథినీ బలం సైన్యం చక్రం చానీకమస్త్రియామిత్యమరః ॥ వయసాం చక్రం పక్షిసంఘ ఇవ అక్రియాకం నిశ్చేష్టం యథా తథా విపాటయంతీతి విపాటాః శరాః + పచాద్యచ్, తైరేవ పంజరేణ పరితస్సర్వతః అరోధి రుద్ధం + రుధేః కర్మణి లుఙ్ ఉపమాలంకారః ॥ ౧౭ ॥—ఇష్వితి ॥ అథానీకరోధానంతరం, ఏకవీరః అసహాయశూరః, అచ్యుతో హరిః అరిప్రచ్యుతం-శత్రువిగళితం. తదనేకమపరిమితమిషువర్షం పృషత్కైర్బాణైః వాదికృతం-వాదినా ప్రయుక్తం, ప్రమాణమనుమానం, అన్యైః ప్రమాణైః ప్రత్యనుమానైః ప్రతివాదీవ నిరాకరోత్ + ఇవేన సమాసో విభక్త్యలోపశ్చేతి సమాసాత్ సమాసగతా శ్రౌతీ పూర్ణోపమా ॥ ౧౮ ॥—ప్రతీతి ॥ ప్రతికుంచితకూర్పరేణ-ఆకుంచితకఫోణినా ॥ ని ॥ స్యాత్కఫోణిస్తు కూర్పర ఇత్యమరః ॥ తేన హరిణా శ్రవణోపాంతికం కర్ణాంతికం నీయమానా ఆకృష్యమాణా గవ్యా జ్యా యస్య తత్ ॥ ని ॥ గవ్యం గవాం హితే గవ్యా జ్యాయాం క్షీరాదికే త్రిష్వితి విశ్వః ॥ ధనుశ్శార్ఙ్గం ఘనాంతే శరది, యే మత్తాః ప్రచురా భూయాంసః క్రౌంచాస్తేషాం రవమనుకరోతీతి తదనుకారం క్రౌంచకూజితసదృశం యథా తథేత్యర్థః + కర్మణ్యణ్, ఉచ్చైస్తారం ధ్వనతి స్మ-దధ్వాన + లట్ స్మే ఇతి భూతే లట్, స్వభావోక్త్యుపమయోస్సంకరః ॥ ౧౯ ॥ ఉరసేతి ॥ తదానీం ధనురాకర్షణసమయే వితతేన-విస్తారితేనోరసా ఉపలక్షితః పాతితాంసో-నమితస్కంధః, మయూరవదంచితం మనోహరం మస్తకం యస్య సః ఉన్నమితమూర్ధేత్యర్థః, స్థిరౌ దృఢౌ, పూర్వాపరౌ అగ్రిమచరమౌ ముష్టీ

ర్వాపరముష్టిరాబభాసే ॥ ౧౮ ॥ ధ్వనతోనితరాం రయేణ గుర్వ్యస్తటిదాకారచలద్గుణాదసంఖ్యాః । ఇషవో ధనుషస్సశబ్దమాశు న్యపతన్నంబుధరాదివాంబుధారాః ॥ ౧౯ ॥ శిఖరోన్నతనిష్ఠురాంసపీఠః స్థగయన్నేకదిగంతమాయతాంతః । నిరవర్ణి సకృత్ప్రసారితోఽస్య క్షితిభర్తేవ చమూభిరేకబాహుః ॥ ౨౦ ॥ తమకుంఠముఖాస్సువర్ణకేతోరిషవః క్షిప్తమిషువ్రజం పరేణ । విభిదామనయంత కృత్యప

గృహీతలస్తకమౌర్వికౌ పాణీ యస్య స హరిః- సుష్ఠుభావస్సౌష్ఠవం తేన సౌష్ఠవేన స్థానకపాటవేన హేతునా క్షణమాలిఖితోఽనులిఖిత ఇవాబభాసే-బభౌ, నుశబ్దో వితర్కే ॥ ని ॥ నుః పృచ్ఛాయాం వితర్కే చేత్యమరః ॥ ఇవశబ్దోఽపి తాదృశ ఇత్యుత్ప్రేక్షాలంకారోఽయమ్ ॥ ౧౮ ॥—ధ్వనత ఇతి ॥ నితరాం ధ్వనతో గర్జతః తటిత ఇవాకారో యస్య సః తటిదాకారః చలనాత్తైజోమయత్వాచ్చాచిరప్రభాకారశ్చలన్ గుణో మౌర్వీ యస్య తస్మాత్ ॥ ని ॥ మౌర్వీ జ్యా శింజినీ గుణ ఇత్యమరః ॥ ధనుషశ్శార్ఙ్గాత్ గుర్వ్యో మహత్యః, అసంఖ్యాః-అపరిమితా ఇషవః అంబుధరాన్మేఘాత్, అంబుధారా ఇవాశు సశబ్దం రయేణ న్యపతన్, అతోఽత్రోపమానోపమేయయోరేకలింగతానియమాదిషుశబ్దో ద్విలింగోఽపి స్త్రీలింగ ఏవ ప్రయుక్త ఇతి జ్ఞాపనాయ గుర్వ్య ఇతి విశేషణమ్ ॥ ని ॥ పత్రీ రోప ఇషుర్ద్వయోరిత్యమరః ॥ ౧౯ ॥
శిఖరేతి ॥ శిఖరం శృంగమివోన్నతం నిష్ఠురం-కఠినంచాంసపీఠం యస్య సః ఏకదిగంతం దిగ్భాగం స్థగయన్-ఛాదయన్, ఆయతాంతో దీర్ఘస్థసర్వరూపః ॥ ని ॥ అంతోఽధ్యవసితే మృత్యౌ స్వరూపే నిశ్చయేఽంతిక ఇతి వైజయంతీ ॥ సకృత్ప్రసారితః-నతు పునః పునరితి స్థైర్యాతిశయోక్తిః; అస్య హరేరేకబాహుశ్చాపధరః వామబాహురిత్యర్థః, చమూభిస్సేనాభిః, క్షితిభర్తేవ-భూధర ఇవ, నిరవర్ణి-సాధు నిరీక్షిత ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ నిర్వర్ణనం తు నిధ్యానం దర్శనాలోకనేక్షణమిత్యమరః ॥ ౨౦ ॥
తమితి ॥ అకుంఠముఖా నిశితాగ్రాః ప్రగల్భగిరశ్చ, సువర్ణకేతోర్గరుడధ్వజస్య హరేరిషవః పరేణారిణా క్షిప్తముక్తం తం ఇషువ్రజం అయథార్థవర్ణాః-అసత్యాక్షరాః, కపటవచనాః ఉభయవేతనా ఇతి యావత్, నేతుర్నాయకస్య జిగీషోః-నృపతేః కృత్యపక్షం అమాత్యాదిభేద్యవర్గమివ ॥ ని ॥ కృత్యా క్రియాదేవతయోః స్త్రియాం భేద్యే ధనాదిభిరిత్యమరః ॥ విభిదాం భేదం + షిద్భిదాదిభ్యోఽఙ్-అ

క్షంన్నపతేర్నేతురివాయథార్థవర్ణాః ॥ ౫౩ ॥ దయితైరివ ఖండితాముదారై
[illegible] శిఖైస్సమ్ముఖముజ్జ్వలాంగలేఖైః । ఉపమానము పేయుపేత్య పృథివ్యాం విశిఖాలాశత్రో
[illegible] వలిగవపాత ॥ ౫౪ ॥ ప్రముఖేభిహతాశ్చ పత్రవాహప్రసభం మాధవముక్త
పక్షదండైః । పరిపూర్ణతరం భువో గతాయాః పరతః కాతరవత్ప్రతీపమీయుః ॥౫౫
ఇతరేతరసన్నికర్షజన్మా ఫలసంఘట్టవికీర్ణవిస్ఫులింగః । పటలాని నిరీహస్వవలాహకా

నయంత + స్వరితక్షితఇత్యాత్త నేపదమ్ ॥ ౫౩ ॥—దయితైరితి ॥ ఉజ్జ్వలాః-
స్ఫుటాః, అంగేషు లేఖాశ్చిత్రలేఖానఖరేఖాశ్చ యేషాం తైః మురారేర్విశిఖైః ద
యితైః ప్రియైరివ, సమ్ముఖం-సమక్షమేవ, ఖండితాలూనా, అన్యత్రాప్యవమానితా
అతఏవ విఫలావిశల్యా అలబ్ధకామాచ అతఏవ లఘిమానమగురుత్వం అల్పతాం
చోపేయుష్షీ శత్రుశరావలిః పృథివ్యాంపపాత అత్ర ప్రకృతశరావళివిశేషణసా
మ్యాదప్రకృతఖండితనాయికాప్రతీతేస్సమాసోక్తిః, దయితైరిపఖండితేత్యుపమా
విశేషణాంశేపాతిత్వాదంగమేవ, అతఏవ తచ్ఛవిశేషణసామ్యం శ్లిష్టతయా సా
ధారణ్యేనౌపమ్యగర్భత్వేనచ భవతీత్యుక్తం సర్వస్వకారైః *జ్ఞాతైర్న్యసంగవి
కృతేఖండితేర్ష్యాకషాయితేతి ॥ సాప్యేవంభూతాపృథివ్యాంపతితి ఏద్వదితిభా
వః ॥ ౫౪ ॥ —ప్రముఖ ఇతి ॥ పత్రాణివహంతీతిపత్రవాహాః-పత్రిణశ్చైద్యస్య శ
రాః + కర్మణ్యణ్, మాధవముక్తపక్షదండైః-శౌరిక్షిప్తశరైః, ప్రసభం-బలాత్
ప్రముఖే-శల్యాగ్రే, వదనేచాభిహతాః-తాడితాస్సంతః, అతఏవ వాలకైః తైస్తై
స్తుల్యం కాతరవత్ + తుల్యార్థేవతిప్రత్యయః, పరిపూర్ణతరంగతాయాఃయా
వదంతవ్యంగతాయా ఇత్యర్థః, భువోంతరాలభూమేః పరతః ప్రతీపం-ప్రతికూల
మీయుః-ప్రాపుశ్చ, మాధవాంతికాత్ప్రత్యావృత్యజగ్ముశ్చేత్యర్థః, చకారఃపూ
ర్వశ్లోకోక్తపతనసముచ్చయార్థః, కేచిత్ ఖండితాస్తత్రైవ పేతుః, కేచిస్తుతేషు
ప్రతిహతాః-ప్రతినివృత్తాశ్చేత్యర్థః, కాతరవదితిలద్ధితగతా శ్రౌతీపూర్ణోపమా ॥
౫౫ ॥—ఇతరేతరేతి ॥ ఇతరేతరసన్నికర్షజన్మా శరాణాంమిథస్సంశ్లేషోత్థః +
జన్మోత్తరపదత్వాద్వ్యధికరణోపిబహువ్రీహిరిష్యతే, ఫలసంఘట్టనేన శల్యసం
ఘట్టనేన, వికీర్ణావిస్ఫులింగాయస్యసః కృశానురగ్నిః వలాహకానాం పటలా
ని మేఘబృందానిలిహన్- అస్వాదయన్ దహన్నిత్యర్థః, సమరేషు క్షణమజ్వ
లత్ అదీప్యత అత్రసమరేవలాహకానామగ్నిదాహాభావ్యమసంబంధేపిసంబంధో

నాంసమరేషుక్షణమప్యలక్ష్యశాసం ॥ ౭౬ ॥ శరదేశేన విశ్రింహాని భిన్నే నవ
నాశత్రుశిలీముఖాభ్రజాలే । మంసన్న ఖవారిజాకరశ్రీరాజ న్యబహువ్యాప్తాన్యపి యాదవ
ధ్వజిన్యః ॥ ౭౭ ॥ సదివం సపిపస్పృశినిఘాతై స్పృరదిగ్భిః సరిత్సపావ
హైః । దధృశేధ దత్సచాపయష్ట్యామిషువే గేన మైన్యద్వాష్టా ॥ ౭౮ ॥ భవ
తిస్ఫుటమాగతో విపక్షాన్న సపత్నోపి హితస్స్వకోపి యాత్రా । శిశుపాలబలాని కృష్ణ
ముక్తస్సుతరాం తేనతతాప తో విపక్షాసుః ॥ ౭౯ ॥ గురువేగవిరావిభిః పురస్తా
రిపవః కాంచనపుంఖలాంగ వాసః । వినతాసుత లఘువత్స్వపక్షైః

క్తైరతిశయోక్తిః వారిపహంతీనవలాహకాః వృష్టిరాదిత్యా వ్యాప్నుతః ॥ ౭౬ ॥
శరదేతి ॥ విభునా-దేవేన, కర్త్రా శరశ్రియా-శరసంపదా, కరణేన శరదేన-శర
దృతునేవ, శత్రుశిలీముఖాః అభ్రాణివిలేపాంజాలే విభిన్నే నిరస్తేసతి, వికసం
తిముఖానివారిజానీవయాసాంతాః యాదవధ్వజిన్యః-యదుసేనాః, ఉత్సాహదశికశ
వ్రికామంబుధుః అనేకేవయముపమా ॥ ౭౭ ॥—సదితి ॥ సహరిః కృష్ణః తిగ్మ
ద్యుతిమండలస్యావలాపోపహ్నవో యైస్తైః ఆచ్ఛాదితార్కమండలైరిత్యర్థః కైర
రౌఘైః దివమాకాశం సమదిచ్ఛదత్-చాదయతిస్మ + ఛాదేః ణౌ మద్య్యపధా
యాహ్రస్వః, సన్వద్భావాత్ సన్యతఇత్యభ్యాసస్యఇత్త్వం యుక్తం చైతత్, ల
ఘుహస్తత్వాదస్యేత్యాశరౌఘానాలక్ష్యత్వం, ఇత్యాక్షిప్య సరే లస్య హస్తేశ్చాప
యష్ట్యాం ఇషుః సకృదేకదావిసృష్టా-ముక్తా, ఏకేనజనైర్దదృశే-దృష్టాచ ఇమా
ణాం పుంఖానుపుంఖతయాసంధానమోక్షయోర్దుర్లక్షతయాచ వ్యాప్తియానేక ఏవే
మారేకదైవముక్తోగచ్ఛతీత్యుత్ప్రేక్షా ఈదృశోలఘుహస్తస్యద్యుసంఛాదనంయు
క్తమితిభావః ॥ ౭౮ ॥—భవతీతి ॥ విపక్షాచ్ఛత్రుకులాదాగతః సపక్షః కంకా
దిపత్రవాన్ సుహృచ్చ తయోరభేదాధ్యవసాయేనాహ, సపక్షోపి నిర్వృతైర్వ్రీ
ఘాతా సుఖకరోనభవతిహిస్ఫుటం, యేనకారణేన కృష్ణముక్తసాయకౌఘః-శర
సంఘాతః, శిశుపాలబలాని సుతరాం తతాప-దదాహ, అత్రశత్రుకులాదాగ
తః స్వజనోపి నవిశ్వసనీయఇత్యర్థః, సపక్షోప్యనిర్వృతికరఇతి విరోధః శబ్దః వి
పక్షాదాగతఇత్యవిరోధః అతో విరోధాభాసః ॥ ౭౯ ॥—గుర్వితి ॥ గురువేగ
విరావిభిః-గురుణావేగేనహేతునా విరువంతిధ్వనంతీతితథోక్తైః శీఘ్రవేగవిరావ
వద్భిః + రౌలేణినిః పతత్రైః పక్షైరుపలక్షితాః కాంచనేన పుంఖలిప్తేనపిం

గమం విశంతి॥౩౦॥ శతశః పరుషాః పురో విశఙ్కం శిశుపాలేన శిలీముఖాః ప్రయుక్తాః। పరమర్మభిదోపి దానవారేరపరాధా ఇవ న వ్యథాం వితేనుః ॥ ౩౧॥ విహితాప్యద్భుతలోకసృష్టిమాయే జయమిచ్ఛన్నిఖిలమాయయా మురారౌ। భువనక్షయకాలయోగ్యనిద్రే నృపతిస్స్వాపనమస్త్రమాజహార॥ ౩౨ ॥ సలిలార్ద్రవరాహదేహనీలో విదధద్భాస్కరమర్థశూన్యసంజ్ఞమ్। ప్రచలాయితలోచనారవిందం విదధే తద్బ

గలాంగభాసః అన్యత్ర కాంచనవదితి విగ్రహాః, ఇషవః శౌరిశరాః వినతాసుతవత్త్వేన తైర్యస్తుల్యం వ్యథితాభీషితాః అత ఏవ భ్రాంతా మూర్ధా భుజంగమా యస్మిన్ తత్తథా భువస్తలం-పాతాళం, విశంతిస్మ తద్ధిత గతా శ్రౌతీపూర్ణోపమా పాతాలప్రవేశాసంబంధేపి సంబంధాతిశయోక్త్యా సంకీర్యతే ॥ ౩౦ ॥—శతశ ఇతి ॥ శిశుపాలేన పురః అగ్రే విశఙ్కం-నిశ్శంకం శతశః ప్రయుక్తాః క్షిప్తాః ఉచ్చారితాః పరుషా నిష్ఠురాః పరమర్మభిదోపి శిలీముఖాశ్శరాః శతశః అపరాధాః పంచదశసర్గోక్తా అభిశాపా ఇవ దానవారేర్హరేః వ్యథాం-దుఃఖం, న వితేనుః ఖలాపకారాః మహతామకించిత్కరా ఇతి భావః సమాసగతోపమా ॥ ౩౧ ॥— విహితేతి ॥ నృపతిశ్చైద్యః విహితా అద్భుతా లోకసృష్టిరేవ మాయా యేన తస్మిన్ భువనక్షయకాలే ప్రలయకాలే యోగ్యనిద్రే ఉచితయోగనిద్రే సత్యపి దానీమితి భావః, మురారౌ మాయయా జయమిచ్ఛన్ కిల, స తు జేష్యతీతి భావః, స్వాపయతీతి స్వాపనం అస్త్రమాజహార-ప్రయుక్తవానిత్యర్థః, అనాదిమాయాధారే సకలభువనసృష్టిసంహారమహానాటకసూత్రధారే సర్వాద్భుతనిదానే (సకలకలుషకషణపటుతరాభిధానే) పురాణైంద్రజాలికే భగవతి హరావపి మాయయా జిగీషేత్యహో మహానస్య వ్యామోహ ఇతి భావః, అత్ర హరివిశేషణైస్తస్య దుర్జయత్వసిద్ధేః కావ్యలింగమ్ ॥ ౩౨ ॥—సలిలేతి ॥ సలిలేనార్ద్రో యో వరాహదేహస్తద్వన్నీలః భాసం ప్రకాశం కరోతీతి భాస్కరః + దివావిభేత్యాదినా టప్రత్యయః, తమర్థశూన్యా భాస్కరత్వరూపప్రవృత్తినిమిత్తశూన్యా సంజ్ఞా భాస్కరాఖ్యా యస్య తం విదధత్ సౌరాలోకమప్యభిభవన్నిత్యర్థః, అంధం కరోతీత్యంధకారః, స్వాపనాస్త్రప్రభవం తమః + కర్మణ్యణ్ ప్రచలాని నిద్రాఘూర్ణితాని ఆయతలోచనాన్యేవారవిందాని యస్మిన్ కర్మణి తత్తథా- సూర్యతిరోధానే-తవిందముకులీభావస్యావశ్యంభావాదితి భావః, తద్బలం హరిసైన్యం అంధమపశ్యం

లమంధమంధకారః ॥ ౩౩ ॥ గురవో౽పినిపద్యయస్మిన్దధ్రుర్ధనుషిక్ష్మాపతయోనవాచ్యమేతత్ । క్షపితాపదిజాగ్రతో౽పినిత్యంననుతత్రైవహితేభవన్నిషణ్ణాః ॥ ౩౪॥ శ్లథతాంవ్రజతస్తథాపరేషామగలద్ధారణశక్తిముజ్ఝతస్స్వమ్ । సుగృహీతమపి ప్రమాదభాజాంమనసశ్శాస్త్రమివాస్త్రమగ్రపాణేః ॥ ౩౫ ॥ ఉచితస్వపనో౽పినీరరాశౌబలయాదోనిధిమధ్యగస్తదానీమ్ । భువనత్రయకార్యజాగరూకస్స్వప

విదధే నిద్రాం ప్రావిశదిత్యర్థః, అత్రాంధమంధేతిసకృద్వ్యంజనపౌనరుక్త్యాద్వృత్త్యనుప్రాసభేదః, తస్యవరాహదేహనీలలోచనాగవిందెత్యుపమారూపకయోశ్చసంసృష్టిః ॥ ౩౩ ॥ —గురవఇతి ॥ గురవోధీరాః క్ష్మాపతయో౽పి ధనుషి-కార్ముకే, నిషద్య-శయిత్వా, నిదధ్రుః, సుషుపురితియత్, ఏతద్ధనుషి నిద్రాణంశయనంవాచ్యం నింద్యంనభవతి కుతః హియస్మాత్ తేక్ష్మాపతయో జాగ్రతో౽పి ప్రబుద్ధాఅపి + జాగర్తేశ్శతరిఅస్య జక్షిత్యాదయష్షడిత్యభ్యస్తసంజ్ఞాయాం నాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమ్ప్రతిషేధః, క్షపితాపది సర్వాపన్నివారక ఇత్యర్థః, తత్రధనుష్యేవనిత్యంనిషణ్ణాః సంశ్రితాఅభవన్నను, జాగరేపి ధనురేకశరణానాం స్వాపేతదాశ్రయణంనదోషఇత్యర్థః, అత్ర సదాధనురాశ్రయణేన వాక్యార్థస్యావాచ్యతాహేతుత్వాద్వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్ ॥ ౩౪ ॥— శ్లథతామితి॥ తథేతి పూర్వోక్తధనురాశ్రయణసముచ్చయే యథా కేషాంచిద్ధనురాశ్రయణం తథాన్యేషాం ధనుర్గళనంచాభూదిత్యర్థః, శ్లథతాం ప్రయత్నశైథిల్యం వ్రజతః-భజతః, స్వాంనిజాంధారణశక్తిం-వహనసామర్థ్యం, మేధాంచ ఉజ్ఝతస్త్యజతః పరేషాం రాజ్ఞాం అగ్రంచాసౌపాణిశ్చేతిసమానాధికరణసమాసః హస్తాగ్రాగ్రహస్తాదయోగుణగుణినోర్భేదాభేదాదితివామనవచనాత్, తస్మాదగ్రపాణేస్సుగృహీతం-సుష్ఠుధృతమపి అన్యత్రస్వభ్యస్తమపి అస్త్రం-ఆయుధం, ప్రమాదభాజాం గుణనికాద్యవధానరహితానాం మనసశ్చిత్తాత్, శాస్త్రం విద్యేవాగలత్-అభ్రశ్యత్, నిద్రాపాటవశ్యాదితిభావః, ఇవేనసహ నిత్యసమాసాత్సమాసగతాశ్రౌతీపూర్ణోపమా ॥ ౩౫ ॥—ఉచితేతి ॥ నీరరాశౌ-సముద్రే, ఉచితస్వపనో౽పి-పరిచితనిద్రో౽పి, తదానీం సర్వనిద్రావసరే బలయాదోనిధిమధ్యగః, స్వసేనాసాగరమధ్యస్థః స్వబలాంభోనిధీత్యపిపాఠః, భువనత్రయకార్యే-త్రైలోక్యరక్షావిధౌ జాగరూకః-ప్రబుద్ధః + జాగురూకఇత్యూకప్రత్యయః,పరఃపుమాన్

రం తత్ర పరః పుమానజాగః ॥ ౩౬ ॥ అథ సూర్యరుచీవ తస్య దృష్టావుదభూత్కౌస్తుభ
దర్పణం గతాయామ్ । పటు ధామ తతః స చాద్భుతం తద్విభురర్కేందువిలోచనః కి
లాసౌ ॥ ౩౭ ॥ మహతః ప్రణతేష్వివ ప్రసాదస్సమమంశుచయః స కౌస్తుభస్య ।
వ్యకసద్వికసద్విలోచనేభ్యో దదదాలోకమనావిలం బలేభ్యః ॥ ౩౮ ॥ ప్రకృతిం
ప్రతిపాదుకైః ప్రసక్తుం చక్రే పిధానమతః ప్రసక్తపాదైః । తమసాభిభవాదపాస్య

పరమః పురుషః, స హరిః అరం-శీఘ్రం జాగరితవానిత్యర్థః ॥ టి॥ పరమవ్యయమిచ్ఛం
తి కేవలమితి పశ్యః ॥ తత్ర నిద్రాళులోకే అజాగః-జాగరితః, సర్వాంధకారహా
రిణో నిత్యప్రకాశచిదాత్మనస్తత్రాపి కాల్యగ్రస్తస్య తస్య కుతో నిద్రేతి భావః,
+ జాగర్తేర్లుఙి సిస్యాదదాదిత్వాచ్ఛపో లుకి సార్వధాతుకగుణే రపరే ఇకారలో
పే, హల్‌ఙ్యాదిలోపే చ రేఫస్య విసర్జనీయః, అత్ర సముద్రనిద్రాళౌ సత్యపి
న జాగరేతి విరోధపరిహారముఖేన కార్త్స్న్యజాగరూకత్వపర పురుషత్వయోర్విశేషణగ
త్యా తా(దా)త్మ్యేన జాగరణహేతుత్వాద్విరోధాభాససంకీర్ణం కావ్యలింగమ్॥ ౩౬
—అథేతి ॥ అథాంధకారవ్యాప్త్యనంతరం తస్య హరేర్దృష్టౌ చాక్షుషే తేజసీ
త్యర్థః, సూర్యరుచి ఇవ-సూర్యతేజసీవ, కౌస్తుభ ఏవ దర్పణ ఇవేత్యుపమితసమాసః,
సూర్యరుచి ఇవేతి లింగాత్ తం కౌస్తుభదర్పణం గతాయాం ప్రవిష్టాయాం సత్యాం త
తః కౌస్తుభాత్ పటు సర్వాంధకారనిరాసనసమర్థం ధామ తేజ ఉదభూత్-ఉదగా
త్, తద్ధామోద్భవనం స చాద్భుతం- కుతః అసౌ విభుర్భగవాన్ అర్కేందూ ఏవ
విలోచనే యస్య స కిల, బలు అతస్తచ్చక్షుషోఽపి సూర్యాత్మకత్వాత్తదభిహతాత్
కౌస్తుభాత్ దర్పణాదివ తేజః ప్రాదుర్భావో యుక్త ఇత్యర్థః, అత ఏవ వా
క్యార్థహేతుకం కావ్యలింగముపమాసంకీర్ణమ్ ॥ ౩౭ ॥—మహత ఇతి ॥ సః
పూర్వోక్తః మణేః కౌస్తుభస్యాంశుచయః వికసంతి-ఉన్మీలయంతి విలోచనాని
యేషాం తేభ్యో బలేభ్యస్సైన్యేభ్యః అనావిలం ప్రసన్నమాలోకం దర్శనం తద్వ
త్ జ్ఞానం చ దదత్ప్రయచ్ఛన్ మహతో మహాత్మనః ప్రసాదోఽనుగ్రహః ప్రణతే
ష్వ-భక్తేష్వివ కకుమ్ముఖేషు-కకుభాం ప్రాంగణేషు వ్యకసత్ అమూర్ఛత్, పూ
ర్ణోపమా ॥ ౩౮ ॥—ప్రకృతిమితి ॥ ప్రకృతిం-స్వభావం, ప్రతిపాదుకైః-ప్రతి
పద్యమానైః + లషపతపదేత్యాదినా ఉకఞ్ప్రత్యయః, నలోకేత్యాదినా షష్ఠీ
ప్రతిషేధః, భానుమతోంఽశుమతః, పాదైః-రశ్మిభిః, పునరప్యాయః ప్రసక్తం

మూర్ఛాముదజీవత్సహాసైన జీవలోకః ॥ ౩౯ ॥ గతసంతమసైర్జవేన భూయో య
దుయోధైర్యుధి రేధిరే ద్విషంతః । ననువారిధరౌఘరోధముక్తస్సుతరాముత్తప
తేపతిర్ద్యుతీనామ్ ॥ ౪౦ ॥ వ్యవహార ఇవానృతాభియోగం తిమిరం నిర్జితవత్యథ
ప్రకాశే । రిపురుల్బణభీమభోగభాజాం భుజగానాం జననీం జజాప విద్యామ్ ॥౪౧॥
పృథుదర్వీభృతస్తతః ఫణీంద్రా విషమాశీర్భిరనారతం వమంతః। అభవన్న్యగపద్విలో

చక్లృపే శేకే + కృపూ సామర్థ్యే-ధాతోర్లిట్, కృపో రో ల ఇతి ఋకారస్యాపి శే
షస్య లకారః, జీవలోకః-(ప్రాణివర్గశ్చ, తమసోంధకారస్య అభిభవాదభిభూ
తత్వాదిత్యర్థః + కర్తృకర్మణోః కృతీతి కర్మణి షష్ఠీ, సహసైవ మూర్ఛామపాస్య
ఉదజీవత్-ఉదశ్వసత్, అత్రోజ్జీవనస్యార్కకరప్రసార(హేతుకత్వాత్)వాక్యార్థ
హేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౩౯ ॥—గతేతి ॥ సంతమసం విష్వక్తమః సాంద్రా
న్ధకారం ॥ ౨ ॥ విష్వక్సంతమసమిత్యమరః + అవసమంధేభ్యస్తమస ఇతి, స
మాసాంతోచ్ప్రత్యయః, తత్ గతం యేషాం తైః యదుయోధైర్యాదవభటైః, భూ
యః-పునరపి, జవేన యుధి ద్విషంతో రేధిరే-జిహింసిరే, హతా ఇత్యర్థః + రా
ధ్యతేః కర్మణి లిట్, రాధో హింసాయామిత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ తథాహి వారి
ధరౌఘరోధాత్-మేఘసమూహావరణాత్, ముక్తో ద్యుతీనాం పతిరర్కః సుతరా
ముత్తపతే నను ప్రకాశత ఏవ ఖలు + ఉద్విభ్యాం తప ఇత్యాత్మనేపదం, అత్ర యదు
యోధానాం ద్యుతిపతేశ్చ వాక్యభేదేన బింబప్రతిబింబకరణాద్దృష్టాంతాలంకా
రః న చోపమానోపమేయయోర్భిన్నవచనత్వాద్దోషః, లోకే చంద్రార్కాదీ
నాముపమానానామేకత్వాదుపమేయబహుత్వేపి చంద్రాననా ఇతివత్ ప్రత్యేక
మౌపమ్యాదితి ॥ ౪౦ ॥—వ్యవహార ఇతి ॥ వ్యవహారే-న్యాయవాదే, అనృతాభి
యోగం మిథ్యాభిశంసనమివ, ప్రకాశే కౌస్తుభతేజసి, తిమిరం ప్రస్వాపనాంధకా
రం నిర్జితవతి-నిరస్తవతి సతి, అథైతన్నిరాసానంతరం రిపుశ్చైద్యః, ఉల్బణాన్
మహతో భీమాంశ్చ భోగాన్ ఫణాః కాయాంశ్చ భజంతీతి తద్భాజః ॥ ౨ ॥ భో
గస్సుఖే స్త్ర్యాదిభృతావహేశ్చ ఫణకాయయోరిత్యమరః ॥ భుజగానాం జననీమ
త్పాదికాం విద్యాం మంత్రం జజాప-జపతిస్మ, భుజగాస్త్రమాజహారేత్యర్థః, ఉ
పమాలంకారః ॥ ౪౧ ॥—పృథ్వితి ॥ తతో భుజగాస్త్రప్రయోగానంతరం పృథు
దర్వీభృతః-మహాఫణధారిణ ఇత్యర్థః, అత ఏవ దర్వీకరో దీర్ఘపృష్ఠ ఇత్యత్ర దర్వి

లజిహ్వాయుగలీఢోభయసృక్విభాగమావిః ॥ ౪౨ ॥ కృతకేశవిడంబనైర్విహాయో విజయం తత్క్షణమిచ్ఛుభిశ్ఛలేన । అమృతాగ్రభువః పురేవ పుచ్ఛం బడబాభర్తురవారి కాద్రవేయైః ॥ ౪౩ ॥ దధతస్తనిమానమానుపూర్వ్యాద్బభురక్షిశ్రవసో ముఖేవిశాలాః । భరతజ్ఞకవిప్రణీతకావ్యగ్రథితాంకా ఇవ నాటకప్రపంచాః ॥ ౪౪ ॥

రూపకఫణ ఏవ కరోహస్తో యస్య ప్ర(సా(హో)రాదావితి స్వామినా వ్యాఖ్యాతం ఆశీర్భిః-దంష్ట్రాభిః ॥ ని ॥ ఆశీరురగదంష్ట్రాయామితి వైజయంతీ ॥ అనారతమశ్రాంతం విషంచ వమంతః-ఉద్గిరంతః, ఫణీంద్రాః-మహాసర్పాః, విలోలైశ్చంచలైః, జిహ్వాయుగైర్లీఢావాస్వాదితౌ ఉభౌ సృక్వభాగావోష్ఠప్రాంతదేశౌ యస్మిన్ కర్మణి తత్తథా ॥ ని ॥ ప్రాంతావోష్ఠస్య సృక్వణీ ఇత్యమరః ॥ యుగపత్ ఆవిరభవత్ + అతోన్యత్రాభావాదుదాత్తో నిత్యమితి నిత్యగ్రహణాత్ వృత్తివిషయే ఉభశబ్దస్య స్థానే ఉభయశబ్దస్యైవ ప్రయోగః, ఉభయపుత్ర ఇత్యాది ప్రయోగసిద్ధిరితి కైయటోక్తమస్మాభిః ప్రకటితం బహుధా సంజీవిన్యాం ఘంటాపథే సర్వంకషాయాంచ తత్ర తత్ర, స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ ౪౨ ॥ —కృతేతి ॥ కృతకేశవిడంబనైః కాష్ఠ్యాదిరచితకేశానుకరణైః, ఛలేన-కపటేన, విజయమిచ్ఛుభిరభిలాషుకైః, + విందురిచ్ఛురితి ఉప్రత్యయాంతో నిపాతితః, నలోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః కాద్రవేయైః-కద్రూపుత్రైః, ఫణీంద్రైః + స్త్రీభ్యో ఢగితి ఢక్, పురా-పూర్వం, అమృతాగ్రభువః-అమృతాగ్రజస్య బడబాభర్తుః, అశ్వానాం పత్యురుచ్చైశ్శ్రవసః పుచ్ఛమివ విహాయః అంతరిక్షం తత్క్షణమేవ అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, ఆవారి ఆవృతమ్ + వృఞః కర్మణి లుఙ్, పురా కిల కద్రూవినతయోః-కశ్యపభార్యయోరుచ్చైశ్శ్రవసః పుచ్ఛకార్ష్ణ్యశ్వైత్యవివాదే దాస్యపణకాద్రవేయైః స్వమాతుర్విజయాయ గృహీతవాలాకారైరుచ్చైశ్శ్రవసః పుచ్ఛాచ్ఛాదనం కృతమితి కథా పురాణాదనుసంధేయా ॥ ఉపమా ॥ ౪౩ ॥—దధత ఇతి ॥ ముఖే-ముఖభాగే, ముఖసంధౌచ విశాలాః-విస్తృతాః, ఆనుపూర్వ్యాదనుక్రమేణ తనిమానం తనుత్వం ముఖాదన్యత్ర శరీరే గోపుచ్ఛవత్ ఉత్తరోత్తరం తనుత్వం దధతః అన్యత్ర ప్రతిముఖాదిసంధిషు సంక్షిప్తత్వం దధానాః అక్షిశ్రవసః సర్పాః, భరతజ్ఞా-నాట్యశాస్త్రజ్ఞాః ॥ ని ॥ భరతో నాట్యశాస్త్రే చేతి విశ్వః ॥ తేన కవినా ప్రణీతం-ప్రకల్పితం, యత్కావ్యం కవికర్మలక్షణయా కావ్యార్థః కథావస్తు + బ్రాహ్మణాదిత్వా

సవిషశ్వసనోద్ధతోరుధూమవ్యవధిమ్లానమరీచిపన్నగానామ్ । ఉపరాగవతేవతి
గ్మభాసావపురౌదుంబరమండలాభమాహే ॥ ౪౫ ॥ శిఖిపింఛకృతధ్వజావమాడ
క్షణసాశంకవివర్తమానకాయాః । యమపాశవదాశుబంధనాయస్వపతన్వృష్ణిగ
ణేషులేలిహానాః ॥ ౪౬ ॥ పృథువారిధివీచిమండలాంతర్విలసత్ఫేనవిపాండరద్యుతి

త్ ష్యఞ్ ప్రత్యయః, తేన గ్రథితాః గుంభితాః అంకాః పరిచ్ఛేదరూపాః అవాంతరసందర్భవిశేషా యేషు తే తథోక్తాః, నాటకప్రపంచాః నాటకవిస్తారా ఇవ, బభురిత్యుపమా, ప్రబంధా ఇతి క్వచిత్పాఠః, ప్రత్యక్షనేతృచరితో బిందువ్యాప్తిపురస్కృతః । అంకో నానాప్రకారార్థసంవిధానరసాశ్రయ ఇతి అంకలక్షణం, ముఖం ప్రతిముఖం గర్భః సావమర్శోపసంహృతిరితి పంచసంధయః ॥ ౪౪ ॥—సఇతి ॥ తిగ్మభాసా-సూర్యేణ, ఉపరాగవతా రాహుగ్రసనవతేవ-రాహుగ్రస్తేనేవేత్యర్థః ॥ ని ॥ ఉపరాగో గ్రహో రాహుగ్రస్తే త్విందౌ చ పూష్ణి చేత్యమరవచనం రాహుగ్రసస్యాప్యుపలక్షణం పన్నగానాం సవిషైః శ్వసనైః ఫూత్కారైః, ఉద్ధతేనోత్థితేన, ఉరుధూమేన యో వ్యవధిస్తిరోధానం తేన మ్లానాః-నిష్ప్రభాః మరీచయో యస్య తత్, అత ఏవౌదుంబరమండలాభం- తామ్రపిండసచ్ఛాయం ॥ ని ॥ అథ తామ్రకం శుల్బం మ్లేచ్ఛముఖం ద్వ్యష్టవరిష్ఠోదుంబరాణి చేత్యమరః ॥ వపురూహే ఊఢం+ వహేః కర్మణి లిట్, యజాదిత్వాత్సంప్రసారణమ్ ॥ ౪౫ ॥—శిఖితి ॥ పునఃపునర్లేహనశీలా లేలిహానాస్సర్పాః + లిహేర్యఙ్లుగంతాత్తాచ్ఛీల్యే చానశ్ ప్రత్యయే గుణో యఙ్లుకోరిత్యభ్యాసస్య గుణః, లిహేర్లిటః శానజితి వల్లభః, తదానీమభ్యాసగుణానుపపత్తిర్మూర్తాభ్రాసంగతిశ్చ శిఖిపింఛైర్మయూరబర్హైః కృతైర్ధ్వజానామవమాడైర్ధ్వజైః ప్రకీర్ణకైభ్యః క్షణంసాశంకాః జీవన్మయూరభ్రాంత్యా సభయాః అత ఏవ వివర్తమానకాయాః వ్యావృత్తదేహాస్సంతః ఆశు వృష్ణిగణేషు యాదవసంఘేషు, బంధనాయ యమపాశైస్తుల్యం-యమపాశవత్, కాలపాశవదిత్యుపమా, న్యపతన్ నిపత్య బబంధురిత్యర్థః ॥ ౪౬ ॥—పృథ్వీతి ॥ భుజంగమాంగమధ్యే-కృష్ణసర్పశరీరమధ్యే, పృథోర్వారిధివీచిమండలస్య అంతర్మధ్యే విలసంతః ఫేనా ఇవ విపాండరద్యుతీని శుభ్రవర్ణానీత్యుపమా, ధ్వజాంశుకాని నవనిర్మోకరుచిం-నవకంచుకశోభాం దధతి స్మ ॥ ని ॥ సమౌ కంచుకనిర్మోకావిత్యమరః ॥ నిర్మోకరుచిమిత్యత్ర స్వధర్మస్యాన్యత్రాసంబంధేన నిర్మోకస్యేవా

న్తి । దధతి స్మ భుజంగమాంగమధ్యే నవనిర్మోకరుచిం ధ్వజాంశుకాని ॥౪౭॥ కృతమ-
ణ్డలబన్ధముల్లసద్భిః స్ఫురసి ప్రత్యురసం విలమ్బమానైః । వ్యరుచజ్జనతా భుజంగభోగై-
ర్దలితేన్దీవరదామధారిణీ సా ॥౪౮॥ పరివేష్టితమూర్తయశ్చ మూలాదురగైరాశి-
రసస్స్యతాం పృషత్కైః । దధురాయతవల్లివేష్టితానాముపమానం మనుజా మహీరుహా-
ణామ్ ॥౪౯॥ బహులాఞ్జనపఙ్కపట్టనీలద్యుతయో దేహమితస్తతశ్శ్రయన్తః ।
దధిరే ఫణినస్తురంగమేషు స్ఫుటపల్యాణనిబద్ధవర్ధ్రలీలామ్ ॥౫౦॥ ప్రసృతం రభ-
సాదయోవినీలా ప్రతిపాదం పరితోఽభివేష్టయన్తీ । తనురాయతశాలినీ మహాహేర్గ-

---

తిః సాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబన్ధాన్నిదర్శనా । ఘనవిపాణ్డరేత్యుపమ-
యోస్సఙ్కరః, విరాసపాణ్డురాణీతి పాఠాన్తరమ్ ॥౪౭॥— కృతేతి ॥
జనతా-జనసమూహః । గ్రామజనేత్యాదినా సామూహికస్తల్ప్రత్యయః, ఉరసి
కృతో మణ్డలబన్ధో వలయాకారో యస్మిన్ కర్మణి తత్తథా ఉల్లసద్భిః ప్రత్యు-
రసం ఉరసి । ప్రతేరురసస్సప్తమీస్థాదితి సమాసాన్తోఽచ్ప్రత్యయః, విలమ్బమా-
నైర్విశేషేణ లమ్బమానైః భుజంగభోగైః సర్పకాయైః దలితేన్దీవరదామధారిణీ-వి-
కసితనీలోత్పలమాలాధారిణీవేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యరుచత్-వ్యరోచిష్ట । ద్యుద్భ్యో
లుఙీతి వికల్పాత్పరస్మైపదం, మాలాధారిణీతి పాఠాన్తరే ఇష్టకేషీకేత్యాదినా హ్ర-
స్వః ॥౪౮॥—పరివేష్టితేతి ॥ కిం చేతి చార్థః మూలాత్పాదమూలాదిత్యర్థః ।
ల్యబ్లోపే పఞ్చమీ, ఆశిరసః శిరోఽన్తం అభివిధావాఙ్ వికల్పాదసమాసః అస్యతాం
క్షిపతాం పృషత్కైః బాణాన్ అస్యతాం [illegible] తుల్యయోగే [illegible] బ-
హువ్రీహిః ఉరగైః [illegible] వేష్టితాఙ్గాః మనుజాః ఆయతాభిర్దీర్ఘా-
భిర్వల్లీభిర్వేష్టితానాం [illegible] మహీరుహాణాం ఉపమానం సాదృశ్యం ద-
ధురిత్యుపమా ॥౪౯॥ —బహులేతి ॥ బహులాఞ్జనస్య సాన్ద్రకజ్జలస్య పఙ్-
కపట్టః-పఙ్కసంఘః తద్వన్నీలద్యుతయః-శ్యామదేహాః, దేహం శరీరమితస్తతః
పుచ్ఛపార్శ్వాదిస్థానేషు శ్రయన్తో [illegible] ఫణినః తురంగమేషు స్ఫుటాని ఉ-
జ్జ్వలాని యాని పల్యాణాని పల్యయనేషు నిబద్ధాని వధ్రాణి-వరత్రాణి ॥ని॥
వధ్రం వరత్రా [illegible] ఇతి విశ్వః ॥ తేషాం లీలాం శోభాం దధిరే-దధుః, వర్ధ్రలీ-
లామిత్యత్ర అసంభవద్వస్తుసంబన్ధాన్నిదర్శనోక్తలక్షణా ॥౫౦॥— ప్రసృత-
మితి ॥ అయోవత్-అయస్సారవద్వినీలా ప్రతిపాదం ప్రతిపాదం విభక్త్యర్థేఽవ్యయీ-

జయమంబుహారిసనిశ్చలంచకార ॥ ౪౧ ॥ అథసస్మితమిష్టభాజనస్థాపయిత్వైకోన్నమిత భ్రూర్మాధవేన। నిజకేతుశిరశ్శ్రితస్సుపర్ణః ఖగపతిపక్షిరాజరాజః ॥ ౪౨ ॥ స్ఫురితహేమరుచశ్శిఖగాశ్శిఖేర్భ్రాన్తిపక్షపుటీరితనాదముత్పతంతిం। ఘన మైక్షిషతోచ్చకైశ్చయూథిజ్వలతస్సప్రరుచేరివస్ఫులింగాః ॥ ౪౩ ॥ ఉపమానమలాభిలాలపక్షక్షణవిక్షిప్తమహాంబువాహమస్తైస్సర్వైః। గగనార్ణవమంతరా

భావః అభివేష్టయంతి ఆయతేన ఆయతత్వైకదైర్ఘ్యేణ శాలతేయాసా ఆయతేశాలినీ మహాహేంర్మహోరగస్య, తనుర్వపుః అంయాశ్శృంఖలేవ ॥ ని ॥ అయమాస్తశృంఖలాయామితివైజయంతీ ॥ ఛనాత్ప్రస్రుత– పరివరంటం, గజం నిశ్చలంచకార ఉపమా ॥ ౪౧ ॥—అథేతి ॥ అథ నాగపాశబంధానంతరం, మాధవేన-కృష్ణేన, అభిజ్ఞయా-అకించిత్కంల్పావదనాదరేణ, పరిత్రా ప్రేరితా ఏకా ఉన్నమితా-ఉత్క్షిప్తాచ భ్రూర్యస్మిన్కర్మణిత తథా + గోత్రమయో యస్యసజనస్యేతిహరి స్వత్వం, సస్మితం చైవ్యచాపలస్యనాత్సమందహాసం-ఉపేక్షితాత్ నిజకేతుశిరశ్శ్రితః-నిజధ్వజాగ్రస్థితాత్ + శ్రామకేశిప్వపి సుపర్ణాత్-గరుత్మతః,పక్షిరాజరాజః రాజానః తేషాం పక్షిరాజాం పక్షిరాజానాం గరుత్మతాం ॥ ని ॥రాజాహస్సఖిభ్యష్టజిత్యమరః ॥ అన్యేభ్యోపిదృశ్యత ఇతి క్విప్ ॥ అయుతాని అయుతసంఖ్యాకాః ఉపపన్నా-ఉత్పన్నాః + పుష్పాదిత్వాత్ స్వార్థేఽణ్ పతన్తి పుష్ప మాగమః, ఉపయాపన్నాః తిపాఠే భువనోత్పత్తిప్రగానాః, ఉత్ప్రేక్షానుపస్యసుపర్ణ వీక్షణావస్థాచిత్తభ్రాన్తివిక్షేపాదిచేష్టావివరణాత్ స్వభావోక్తిః, తదుక్తందండినా నానావస్థంపదార్థానాం రూపంసాక్షాద్వివృణ్వతీ॥స్వభావోక్తిశ్చ జాతిశ్చేతి జాతిక్రియాగుణద్రవ్యస్వభావాఖ్యానమీదృశమితిచ ॥ ౪౨ ॥—స్ఫురితేతి ॥ స్ఫురితహేమరుచః-స్ఫురిత ప్రకాంచనభాసఇత్యుపమా, అలఘూచ్చైరుదీరితనాదః-ఉత్పాదితఘోషం,యథాతథా ఖగేంద్రాత్-గరుత్మతః, ఉత్పతంతః-ఉద్గచ్ఛంతః, ఖగాః సుపర్ణాః జ్వలతః-ప్రజ్వలతః, సప్రరుచేః-సప్తార్చిషః, అగ్నేః ఉచ్చైః ఊర్ధ్వం పరిస్ఫురాః-స్ఫులింగాఇవ, చయూథిః [illegible] క్షతేఃకర్మణిలుఙ్, అత్రోపమయోస్సంకరః ॥ ౪౩ [illegible]

మర్ణవఇవగగనార్ణవమంతరా తస్యమధ్యేఇత్యర్థః + ...

స్తేఇతిద్వితీయా, అత్రార్ణవస్యైకత్వేపి తదేకదేశావిశేషయాభేదవత్త్వేనమ

త్రిక్ ॥ ౨౭ ॥ సహసా దధదుద్ధతాట్టహాసశ్రియముత్త్రాసితజన్తునా రవేణ । పితృతాయితహేతిబాహురుచ్చైరథ వేతాల ఇవోత్పపాత వహ్నిః ॥ ౨౮ ॥ చలితోచ్ఛ్రితధూమకేతనోఽసావంబరరోహిణరోహితాశ్వః । ధుతమారుతసారథిశ్శిఖావాన్కనకస్యన్దనసున్దరశ్చచార ॥ ౨౯ ॥ జ్వలదమ్బరకోటరాన్తరాలం బహులార్ద్రామ్బుముచ్ఛదపత్రబద్ధధూమమ్ । పరితః పరిదీపితకాష్ఠముచ్చైస్తరువద్విశ్వమువాప జాతవేదాః ॥ ౩౦ ॥ గురుతాపవిశుష్యదమ్బుశుభ్రాః క్షణమాలక్ష్య కృశానుతాపఖిన్నాః । స్వపనాన్తశయాపనేయఘనపుష్కరాకారమవాపురమ్బువాహాః(?) శ్వేతపూర్ణోపమా ॥ ౩౧ ॥

—సహసేతి ॥ అథాగ్నేయాస్త్రప్రయోగానన్తరం ఉత్త్రాసితజన్తునా-భీషితప్రాణికేన, అనేన ధ్వనినా ఉద్ధతాట్టహాసశ్రియం మహాట్టహాససంపదం, దధత్ తేనైవాట్టహాసవాన్ ఇత్తుల్యమహానాదవానిత్యర్థః, పితృతాః ప్రసారితాః, అయితాదీర్ఘాః హేతయో జ్వాలాః బాహవఇవ హేతిబాహవో యస్య స వహ్నిః వేతాలో భూతవిశేషః స ఇవ సహసా ఝడితి ఉచ్చైరూర్ధ్వముత్పపాత ఉత్తస్థౌ, ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౨౮ ॥ —చలితేతి ॥ చలితశ్చలన్ ఉచ్ఛ్రిత ఉన్నతశ్చ ధూమ ఏవ కేతనం కేతుర్యస్య సః అసావగ్నిః అమ్బరం రోహన్తీత్యమ్బరరోహిణః రోహితాశ్వాః అశ్వా ఇవ రోహితా వాహనమృగా యస్య సః ॥ ని ॥ రోహితో వాహనమృగా ఇతి విశ్వః ॥ ధుతమారుతః-శీఘ్రవాత ఏవ సారథిర్యస్య సః కనకస్యన్దనసున్దరః-కనకరథరమ్య ఇత్యుపమా, అసౌ శిఖాః జ్వాలా అస్య సన్తీతి శిఖావాన్ అశుశుక్షణిః ॥ ని ॥ శిఖావానాశుశుక్షణిరిత్యమరః ॥ పచాల రోహితాశ్వ ఇతి పాఠాన్తరమ్ ॥ ౨౯ ॥ —జ్వలదితి ॥ జాతం వేదో ధనమస్మాదితి జాతవేదాస్తనూనపాత్, అమ్బరం కోటరమివ తస్యాన్తరాలమభ్యన్తరం జ్వలద్యస్య తత్ బహులాః సాన్ద్రాః, ఆర్ద్రాః అమ్బుముచః పత్రాణీవ తేషు బద్ధధూమం పరిదీపితాః ప్రజ్వలితాః దీర్ఘాః కాష్ఠా దిశః కాష్ఠానీవ యస్య తత్ ఉచ్చైరున్నతం విశ్వం జగత్ తరుణా తుల్యం తరువత్ తరుమివేత్యర్థః + తుల్యార్థే వతిప్రత్యయః, ఉవాప దదాహ ఉపవాహేలిట్ లఘూపధగుణాపవాచ్ఛద్ద్వివర్చనః, అభ్యాసస్యాసవర్ణే ఇత్యువఙాదేశః అనాదిష్టాదచ ఇతి గుణస్య స్థానివత్త్వాత్ తరువదితి స్పష్టోపమాలిఙ్గాత్సర్వతో ప్రమితసమాసః ॥ ౩౦ ॥ —గుర్వితి ॥ గురుతాపేనాతిదాహేన, విశుష్యదమ్బవః-క్షీయమాణోదకాః, అతఏవ శుభ్రాశ్చ

హాః ॥ ౬౩ ॥ జ్వలితేనానలలోలపల్లవాంతాస్స్ఫురదష్టాపదపత్త్రపీతభాసః । క్షణమాత్త్రభవామభావకాలే సుతరామాపురివాయతిం పతాకాః ॥ ౬౪ ॥ నిఖిలామితి పర్వతశ్చిరాయ ద్రుతచామీకరశారితామివ ద్యామ్ । ప్రతిఘాతసమర్థమస్త్రమగ్నేరథ మేఘంకరమస్మరన్మురారిః ॥ ౬౫ ॥ చతురమ్బుధిగర్భధీరకుక్షేర్వపుషస్సన్ధిషు లీనసర్వసిన్ధోః । ఉదగుస్సలిలాత్మనస్త్రిధామ్నో జలవాహావలయశ్శిరోరు

తివిశేషణసమాసః, తతః క్షణమాత్రలగ్నానకృశానుసాదాతామ్రభాసో లోహితవర్ణాః అథాసాంగతయా జలశోషణాన్నిస్సారతయా మషీభవంతః అమ్బువాహాః పునః స్వమాకారం నిలయాపహవాపుః అత్ర మేఘానాం మషీభావాద్యసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౬౩ ॥—జ్వలితేతి ॥ జ్వలితేన-ప్రజ్వలతా, అనలేనఅనలఘాతేన, లోలాః పల్లవాంతాః అంచలాగ్రాణి యాసాంతాః స్ఫురద్భిర్దీప్యమానైరష్టాపదపత్త్రైః కనకరచనాభిః పీతభాసః పింగలవర్ణాః పతాకా వైజయంత్యః అభావకాలే-వినాశకాలే క్షణమాత్రభవాం-క్షణమాత్రభావినీం, క్షణమాత్రాపస్థాయినీమిత్యర్థః, ఆయతిం-దైర్ఘ్యం, సుతరామాపురివేత్యుత్ప్రేక్షా, ప్రదీపవదితి భావః, అష్టసు లోహేషు పదం ప్రతిష్ఠా అస్యేత్యష్టాపదం + అష్టనస్సంజ్ఞాయామితి దీర్ఘః ॥ ని ॥ రుక్మం కార్తస్వరం జాంబూనదమష్టాపదోఽస్త్రియామిత్యమరః ॥ ౬౪ ॥—నిఖిలామితి ॥ అథానంతరం మురారిః ఇతీత్థం నిఖిలాం ద్యామాకాశం ద్రుతచామీకరశారితాం ప్రతప్తహేమకర్బురామివేత్యుత్ప్రేక్షా, చిరాయ పర్వతాగ్నేః ప్రతిఘాతసమర్థం ప్రశమనక్షమం, మేఘాన్ కరోతీతి మేఘంకరం-మేఘజనకం, + మేఘర్తిభయేషు కృఞ ఇతి ఖశ్ ప్రత్యయః అరుద్విషదజంతస్య ముమితి ముమాగమః అస్త్రం-వారణాస్త్రం, అస్మరత్ అధ్యాయత్, ఆజహారే ॥ ౬౫ ॥—చతురితి ॥ చత్వారః అమ్బుధయ ఏవ గర్భస్తేన ధీరో గమ్భీరః కుక్షిర్యస్య తస్య వపుషః సంధిషు లీనాః సర్వాస్సింధవో నద్యో యస్య తస్య సలిలాత్మనస్తోయాత్మకస్య త్రీణి ధామాని స్థానాని ఘారాదీని సత్త్వాదీని వా యస్య తస్య త్రిధామ్నో హరేః శిరోరుహేభ్యః జలవాహావలయః-మేఘపరంపరాః, ఉదగుః-ఉద్భభూవుః + ఇణో గా లుఙితి గాదేశే గాతి స్థేత్యాదినా సిచో లుక్ * యస్య శేషుజీమూతానద్యస్సర్వాంగసంధిషు । కుక్షౌ సముద్రాశ్చత్వారస్తస్మై

హేంభ్యః ॥ ౬౭ ॥ కటభువః కృతనాదమాస్తృణంతి శ్రియముంతః పటలాని భానుభాసాం।
ఉదనంసిషురభ్రమభ్రసంఘాస్సపది శ్యామలిమానమానయంతః ॥ ౬౮ ॥ తపనీయ
నికాషరాజిగౌరస్స్ఫురదుత్తాలతటిచ్ఛటాట్టహాసమ్ । అనుబద్ధసముద్ధతాంబువా
హధ్వనితాడంబరమంబరం బభాసే ॥ ౬౯ ॥ సవితుః పరిభావుకైర్మరీచీనచిరాభ్య
క్తమతంగజాంగభాభిః । జలదైరభితస్స్ఫురద్భిరుచ్చైర్విదధే కేతనతేవ ధూమకే
తోః ॥ ౭౦ ॥ జ్వలతశ్శమనాయ చిత్రభానోః ప్రలయాస్తాపమివాభితశ్శమయంతః।

యాత్మనైవమత్యాగమోత్ప్రహారాణమితి భావః ॥ ౬౭ ॥— కటభ ఇతి ॥ కృత
నాదం-కృతగర్జారవం యథా తథా కటభువః ఆస్తృణంతః ఆచ్ఛాదయంతః + స్తృ
ఞాచ్ఛాదనే శతృప్రత్యయః శ్నాభ్యస్తయోరిత్యాకారలోపః, భానుభాసాం మరీచీ
నాం పటలాని తిరయంతస్తిరస్కుర్వంతః + తిరశ్శబ్దాత్తిరస్కరోతీతి ణ్యంతా
ల్లటశ్శత్రాదేశః ణావిష్ఠవద్భావాట్టిలోపః, అభ్రమాకాశం శ్యామలిమానమాన
యంతః శ్యామలత్వం ప్రాపయంతః, అభ్రసంఘాః-మేఘసంఘాః, సపది-సద్యః,
ఉదనంసిషురుత్పేతుః + ఉత్పూర్వాన్నమతేర్లుఙి యమరమనమాతాం సక్చేతి
సగిడాగమౌ, నేటీతి వృద్ధిప్రతిషేధః, స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ ౬౮ ॥— తపనీ
యేతి ॥ తపనీయస్య హేమ్నో నికాషరాజయః కషణరేఖా ఇవ గౌర్యః పీతాః ॥ సి॥
గౌరోరుణే సితే పీతే శైత్యమలః ॥ స్ఫురంత్య ఉత్తాలాః ఉద్ధతాస్తటిచ్ఛటా విద్యుల్లతా
ఏవాట్టహాసా యస్య తత్తథోక్తం అనుబద్ధోనుస్యూతః సముద్ధతస్తారః అంబువా
హానాం ధ్వనితాడంబరో గర్జితాటోపో యస్య తదంబరం బభాసే విద్యుత్ప్రభా
భిర్గర్జితాడంబరైశ్చాంబరం మాస్మిన్నుపరాజయవిడంబనయా అట్టహాసం కుర్వ
దివ బభావిత్యర్థః, వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యోత్ప్రేక్షా ॥ ౬౯ ॥— సవితురితి ॥
సవితుర్మరీచీః, మయూఖాన్ పరిభావుకైస్తిరస్కారకైః + లషపతేత్యాదినా ఉ
కఞ్ప్రత్యయేన లోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః, అచిరాభ్యక్తస్య సద్యఃకృతాభ్యం
గస్య మతంగజాంగస్య-గజదేహస్య, భాస ఇవ భాసో యేషాం తైస్తథోక్తైః + భో
భగో ఇత్యాదినా రో ర్యకారే తస్య హలిసర్వేషామితి లోపః, అభితస్స్ఫురద్భిర్వి
జృంభమాణైరుచ్చైరున్నతైర్జలదైర్ధూమకేతోః-ధూమధ్వజస్య, అగ్నేః కేత
నతా-కేతుత్వం విదధ ఇవ విహితేవ ధూమసాధర్మ్యాత్ ధూమకేతోః కేతుత్వం
ప్రాప్తమిత్యర్థః ఉత్ప్రేక్షాలంకారః ॥ ౭౦ ॥— జ్వలత ఇతి ॥ జ్వలతశ్చిత్ర

వవృషుర్వృషనాదినో నదీనాం ప్రతటప్లావితవారి వారివాహాః ॥ ౭౦ ॥ మధురైరి
తిఘూర్ణయసా స మేఘ్యైః ప్రథమం ప్రాస్కృతవారిభిర్దిదీపే । పవమానసఖస్తతః క్ర
మేణ ప్రణయక్రోధ ఇవాశశామ వహ్నిః ॥ ౭౧ ॥ పరితః ప్రసభేన నీయమానః స్మర
వర్షైరవసాదమాశ్రయాశః । ప్రబలేషు కృతే చ కారవిద్యుద్వ్యపదేశేన ఘనేషు వ

భానోరగ్నిః శసనాంప-ప్రశాంతయే, ప్రలయే-కల్పాంతే, య ఆప్లవః మహా
పూరః, తమభిద్యయంతి ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా, వృషవద్వృషభవత్ నదంతి-గర్జం
తీతి వృషనాదినః + కర్తర్యుపమాన ఇతి ణినిః- అతఏవోపమాలంకారః ॥ వారి
వహంతీతి వారివాహా మేఘాః + కర్మణ్యణ్, నదీనాం ప్రతటేషు-ప్రతీరేష్వపి,
ప్లావితాని-ప్రవాహితాని, వారీణి యస్మిన్ కర్మణి తత్తథా వవృషుః ప్రలయకాలమే
ఘవదవర్షన్నిత్యర్థః ప్రతటారోపితే ఇతి పాఠాంతరమ్ ॥ ౭౦ ॥—మధురైరితి ॥ ఇతి
త్థం సః పవతత్త్వ ఇతి పవమానో వాయుః + పూఙ్యజోశ్శానన్ తస్య సఖా పవమానస
ఖః అగ్నిః + రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్, మైత్రీమాత్రవివక్షయా అయం నిర్దేశః,
స్వసహకారిణీ మైత్రీతి నియమాత్ సహకారిత్వవివక్షాయాం వైపరీత్యాత్ బహు
వ్రీహౌ తు నస హాంతస్యాత్ -స్వామితు రోహితాశ్వో వాయుసఖః ఇతి అసమాసాం
తపాఠేన బహువ్రీహౌ హా, అత్ర పి పాఠే నకశ్చిదుపద్రవః॥ సాగ్నిః మధురైః
ప్రియైః వివాహైర్వివిధవాక్యైః ప్రణయక్రోధః-ప్రణయప్రయుక్తః కోప ఇవ, మ
ధురైస్సాన్వయుభిః అనర్ఘైః పత్రైః రిత్యర్థః మేఘ్యైర్మేఘభవైః దిగాదిభ్యో యత్ వా
రిభిః ప్రథమం ప్రత్యుత వైపరీత్యేన ప్రత్యుతేతి వైపరీత్యే ఇతి గణవ్యాఖ్యానే ఘూ
యసేత్యవ్యయం భృశమిత్యర్థః, దిదీపే-ప్రజజ్వాల, తతః క్రమేణాశమత్-శాంతో
భూత్ + శామ్యతేలుఙ్ జిపుషాదిత్వాత్ చ్లేరఙాదేశః, జలాహతోగ్నిర్జ్వలిత్వా
శామ్యతి ప్రణయకోపోపి ప్రియోః భృశాయిత్వా శామ్యతీతి చ ప్రసిద్ధం ఉపమాలం
కారః ॥ ౭౧ ॥—పరిత ఇతి ॥ పరితః ప్రసభేన-బలాత్కారేణ, శరవర్షైర్నీర
సేకైః ॥ ని ॥ శరం నీరే శరో బాణ ఇతి విశ్వః ॥ అవసాదమవసానం నీయమానః క్షతి
కుశలః ఆశ్రయమశ్నాతీత్యాశ్రయాశోగ్నిః + కర్మణ్యణ్, ప్రబలేషు ఘనేషు
మేఘేషు విద్యుద్వ్యపదేశేన-తటిచ్ఛలేన అనుప్రవేశం చకార అస్త్రాగ్నిర్విద్యు
ద్రూపేణ మేఘానేవ ప్రవిష్టః బలవతాభిభూతస్య విదేశగమనం తదనుప్రవేశో
వేతి నీతిరితి భావః, అత్ర ప్రకృతాగ్నివిశేషణసామ్యాదప్రకృతదుర్బలనృపప్రతీతే

నుప్రవేశమ్ ॥ ౨౨ ॥ ప్రయతఃప్రశమంహుతాశనస్యక్వచిదాలక్ష్యతముక్తమూలమర్చిః । బలభిత్ప్రహితాయుధాభిఘాతత్రుటితంపత్రిణఇవైకపత్రమ్ ॥ ౨౩॥ వ్యగమన్ సహసాదిశాంముఖేభ్యశ్శమయిత్వాశిఖినంఘనాఘనౌఘాః । ఉపకృత్యనిసర్గతఃపరేషాముపరోధంనహికుర్వతేమహాంతః ॥ ౨౪ ॥ కృతదాహముదర్చిషశ్శిఖాభిఃపరిషిక్తంముహురంభసానవేన । విగతాంబుధరావరణంప్రపేదేగగనంతాపితపాయితాసిలక్ష్మీమ్ ॥ ౨౫ ॥ ఇతినగపతిరస్త్రంయద్యవావిష్కారప్రకుపిత

స్సమాసోక్తిః ॥ ౨౨ ॥—ప్రయతఇతి ॥ ప్రశమం నాశం ప్రయతః-ప్రాప్నువతః + ప్రైతీతి ప్రయత్ ఇణశ్శతరి యణాదేశః, హుతాశనస్యాగ్నేస్సంబంధి ముక్తమూలంత్యక్తాశ్రయమర్చిర్జ్వాలా ॥ ని ॥ జ్వాలాభాసోర్న పుంస్యర్చిరిత్యమరః ॥ బలభిదా-శక్రేణ, ప్రహితస్య-ప్రయుక్తస్యాయుధస్య, వజ్రస్యాభిఘాతాత్ ప్రహారాత్ త్రుటితంఛిన్నం పత్రిణః పక్షిరాజస్య, గరుత్మతః ఏకపత్రం ఏకపక్షఇవ క్వచిదాలక్ష్యత-అదృశ్యతేత్యుపమా, పురా మాతృదాస్యవిమోక్షాయామృతమాహరతా గరుడేన ఇంద్రప్రయుక్తవజ్రగౌరవాదేకంపత్రంత్యక్తమిత్యాగమః ॥ ౨౩ ॥—వ్యగమన్నితి ॥ ఘనాఘనౌఘాః-వర్షుకాబ్దాః ॥ ని ॥ శక్రఘాతుకమత్తేభవర్షుకాబ్దాఘనాఘనాఇత్యమరః ॥ తేషామోఘాస్సమూహాః శిఖినమగ్నింశమయిత్వా సహసాదిశాంముఖేభ్యః వ్యగమన్-అగచ్ఛన్ + గమేర్లుఙి పుషాదిత్వాత్ చ్లేరఙాదేశః, తథాహి మహాంతః నిసర్గతః స్వభావాదేవ పరేషాం ఉపకృత్య-ఉపకారంకృత్వా, ఉపరోధం నకుర్వతేహి మహతాం నిష్ఫలావస్థానం పరోపరోధాయైవేతిభావః, సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౨౪ ॥—కృతేతి ॥ ఉదర్చిషోఽగ్నేః శిఖాభిర్జ్వాలాభిః కృతదాహం విహితతాపం, తతః నవేనాంభసా ముహుఃపరిషిక్తం విగతా అంబుధరావరణాదోషాయస్యతత్ గగనం తాపితస్తాపం ప్రాపితః సచాసౌ పాయితః పానంకారితః + పిబతేర్ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః శాచ్ఛాసాహ్వావ్యావేపాం యుగితియుగాగమః తస్యతాపితపాయితస్య తప్తసిక్తస్యాసేః ఖడ్గస్య లక్ష్మీం ప్రపేదే ప్రాపేతినిదర్శనాలఙ్కారః, అమ్బుధరవ్రణేతిరూపకసఙ్కీర్ణః ॥ ౨౫ ॥ ఇతీతి ॥ ఇతి-ఇత్థం, క్షిప్రంకరోతీతిక్షిప్రకారీ శీఘ్రప్రయోక్తా, అన్యత్రాశువికారకారీ నరపతిశ్శిశుపాలః ప్రకుపితఃప్రక్షుభితః రోగః వికారముపద్రవాంతర

ఇవ రోగః క్షిప్రకారీ వికారమ్ । భిషగివ గురుదోషచ్ఛేదినోపక్రమేణ క్రమవిదథ
మురారిః ప్రత్యహంస్తత్తదాశు ॥ ౭౬ ॥ శుద్ధింగతైరపి పరైరృజుభిర్విదిత్వా బా
ణైరజయ్యమవిఘట్టితమర్మభిస్తమ్ । మర్మాతిగైరనృజుభిర్నితరామశుద్ధై ర్వా
క్సాయకైరథ తుతోద తదా విపక్షః ॥ ౭౭ ॥ రాహుస్త్రీస్తనయోరకారి సహసా
యేనాశ్లథాలింగనవ్యాపారైకవినోదదుర్లలితయోః కార్కశ్యలక్ష్మీర్వృథా । తే
నాక్రోశత ఏవ తస్య మురజిత్తత్కాలలోలానలజ్వాలాపల్లవితేన మూర్ధవికలం చక్రే

మివ యద్యదస్త్రం పూర్వోక్తమన్యచ్చ ఆవిశ్చకార అథ అస్త్రావిష్కారానంత
రం క్రమవిత్ అస్యాయం ప్రతీకార ఇతి పరిపాటీవేదీ మురారిః భిషక్ వైద్య ఇవ,
గురుదోషచ్ఛేదినా మహానర్థప్రతిఘాతకేన మహోపద్రవనివర్తకేన చ ఉపక్రమే
ణ ఉపాయేన ప్రత్యస్త్రప్రయోగేణేత్యర్థః అన్యత్ర మహౌషధప్రయోగేణ చ త
త్తదస్త్రం తం తం వికారమివేతి భావః, ఆశు-శీఘ్రం ప్రత్యహన్-ప్రతిజఘాన,
+ హంతేర్లఙ్ అదాదిత్వాచ్ఛపో లుక్, ఇకారలోపహల్ఙ్యాదిలోపౌ ఉప
మా॥ మాలినీవృత్తమ్ * ననమయయయుతేయం మాలినీ భోగిలోకైరితి లక్షణాత్ ॥
౭౬॥—శుద్ధిమితి॥ తదా తస్మిన్కాలే సమయే, విపక్షో ఽరిశ్చైద్యః పరాముత్కృష్టాం
శుద్ధిం లోహశుద్ధింగతైః ఋజుభిరప్యవిఘట్టితమర్మభిరస్పృష్టమర్మస్థానైః బా
ణైః తం హరిమజయ్యం-జేతుమశక్యం + క్షయ్యజయ్యౌ శక్యార్థే ఇతి నిపాతః వి
దిత్వా అథాస్మిన్నవసరే మర్మాణి అతిగచ్ఛంతీతి మర్మాతిగైః, మర్మభేదిభిః అనృ
జుభిర్వక్రైః నితరామశుద్ధైరపవిత్రైః వాచ ఏవ సాయకాః వాక్సాయకాః
తైరితి రూపకం తుతోద-వ్యథయామాస, చక్రప్రయోగస్యాయముపోద్ఘాత ఇతి
భావః అత్ర వాక్సాయకానాం ప్రసిద్ధసాయకవ్యతిరేకోక్తేర్వ్యతిరేకరూపకయో
స్సంకరః, వసంతతిలకావృత్తమ్ * ఉక్తా వసంతతిలకా తభజాజగౌ గ ఇతి లక్షణా
త్ ॥ ౭౭ ॥—రాహ్వితి ॥ యేన చక్రేణ సహసా ఝటితి అశ్లథాలింగనవ్యాపా
రో గాఢాలింగనక్రియైవ ఏకో ముఖ్యో వినోదః ॥ ని ॥ ఏకే ముఖ్యాన్య కేవలాః ఇ
త్యమరః॥ తత్ర దుర్లలితయోర్లాలుపయోః రాహుస్త్రీస్తనయోః-రాహురమ
ణీకుచయోః, కార్కశ్యస్య లక్ష్మీః కాఠిన్యస్య శోభా వృథా వ్యర్థా అకారి-కృతా
శిరోమాత్రావశేషితస్య రాహోరాలింగనాసంభవాదితి భావః, మురజిద్ధరిః త
త్కాలే-తస్మిన్కాలే సమయే, లోలాభిర్వేల్లంతీభిః అనలజ్వాలాభిః-అగ్నిదీప్తిభిః పల

ణచక్రేణ వపుః ॥ ౭౮ ॥ శ్రియాజుష్టం దివ్యైస్సపటహరవైరన్వితం పుష్పవర్షైర్వ
పుష్టశ్చైద్యస్య క్షణమృషిగణైస్స్తూయమానం నిరీయ । ప్రకాశేనాకాశే దినకరక
రాన్విక్షిపద్విస్మితాక్షైర్నరేన్ద్రైరౌపేన్ద్రం వపురథవిశద్ధామ వీక్షాంబభూవే ॥

ల్లావితేన-సంజాతపల్లవేన + తారకాదిత్వాదితచ్ప్రత్యయః, తేన చక్రేణ కరణేన అ
కోపనతిపేన వపమానస్యైవ తస్య శిశుపాలస్య వపుర్మూర్ధవికలం-శిరోహీనం చక్రే
చకారం శిరశ్ఛిచ్ఛేదేత్యర్థః + కర్తరిలిట్ తఙ్, రాహోశ్శిరోऽపి పురా వికలమకారి అ
స్యాపి వపుః శిరోవికలం కృతమితి తాత్పర్యం అత్ర చక్రవర్ణనే ప్రస్తుతే అప్రస్తుతరాహు
శిరశ్ఛేదకార్యస్య విఫలీకరణలక్షణాత్కార్యాత్ ప్రస్తుతతత్కారణభూతం
రాహోశ్శిరోహన్తృత్వరూపకరణం గమ్యత ఇతి పర్యాయోక్తం నామాలంకారః ॥
తదుక్తమ్ * కరణం గమ్యతే యత్ర ప్రస్తుతాత్కార్యవర్ణనాత్ । ప్రస్తుతత్వేన స
మ్బద్ధం తత్పర్యాయోక్తముచ్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥ శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్ ॥
* సూర్యాశ్వైర్మసజస్తతాస్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడితమితి లక్షణాత్ ॥ ౭౮ ॥—
శ్రియేతి ॥ అథ శిరశ్ఛేదానన్తరం, శ్రియా దివ్యా శోభయా జుష్టం సేవితం సప
టహరవైః-సదున్దుభిఘోషైః దివ్యైః దివిభవైః పుష్పవర్షైరన్వితం క్షణ
మృషిగణైస్స్తూయమానం చైద్యస్య వపుష్టః వపుషః శరీరాత్ + పంచమ్యా
స్తసిః, నిరీయ-నిర్గత్య । ఇణ్ గతావితి ధాతోః సమాసేనఞ్పూర్వే క్త్వో ల్యప్,
ప్రకాశేన స్వభాసా దినకరకరాన్ సూర్యాంశూన్ విక్షిపదభిభవత్ ఉపేన్ద్రస్యేదమౌ
పేన్ద్రం వపుః హరేర్విగ్రహం విశత్-ప్రవిశత్ ధామ తేజః విస్మితాక్షైర్వికసితలో
చనైః నరేన్ద్రైః రాజభిశ్చైద్యైః వీక్షాంబభూవే-వీక్షితం + ఉపసర్గాదీక్షతేః కర్మణి లిట్
ఇజాదేశ్చ గురుమతోऽనృచ్ఛ ఇత్యామ్ప్రత్యయః, కృఞ్చానుప్రయుజ్యతే లిటీతిభూ
తేరనుప్రయోగః భావకర్మణోరిత్యాత్మనేపదం, అత్రాహ భగవాన్ వ్యాసః
* తతశ్చేదిపతేర్దేహాత్తేజోऽగ్ర్యం దదృశుర్నృపాః । ఉత్పపాత మహారాజన్ గగ
నాదివ భాస్కరః ॥ తతః కమలపత్రాక్షం కృష్ణం లోకనమస్కృతమ్ । వవన్దే త
త్తదా తేజో వివేశ చ నరోత్తమమ్ ॥ దివి సూర్యసహస్రస్య భవేద్యుగపదుత్థితా ।
యది భాస్సదృశీ సా స్యాద్భాసస్తస్య మహాత్మన ఇతి ॥ ఏతేన భగవద్ద్వేషోऽపి తదా
సక్తచేతసాం తారక ఇత్యనుసన్ధేయమ్ ॥ తదాహ భగవాన్నారదః * కామాద్గో
ప్యో భయాత్కంసో ద్వేషాచ్చైద్యాదయో నృపాః । సంబంధాద్వృష్ణయస్స్నే

శ్రీకృష్ణవైద్యయద్ధన్యగ్నమ్

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే

శ్రీపదాంకే వింశతితమస్సర్గః

హాయ్యాయుంభక్త్యాపయంన్యపైతి ॥ అత్ర సూర్యసహస్రాభిభావిన శ్శిశుపాలతేజసః హరిశరీరప్రవేశవృత్తాంతస్యాలౌకికస్యాత్యద్భుతస్య అతీతస్య ప్రత్యక్షవల్లక్ష్యమాణత్వాద్భావికాలంకారః ॥ తదుక్తం విద్యానాథేన * అతీతానాగతం యత్ర ప్రత్యక్షమివలక్ష్యతే । అత్యద్భుతార్థకథనాద్భావికం తదుదాహృతమితి ॥ మేఘవిస్ఫూర్జితావృత్తమ్ ॥ + రసర్త్వశ్వైర్యమ్నౌస్రౌగురుయుతా మేఘవిస్ఫూర్జితా స్యాత్ ॥ *

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపా

ధ్యాయకోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘమహాకావ్యవ్యాఖ్యానే

సర్వంకషాఖ్యానే వింశతితమస్సర్గః

శి శు పా ల వ ధా భి ధా న మా ఘ మ హా కా వ్యో త్త ర భా గ స్స మా ప్తః

నేతాస్మిన్యదునందనస్సభగవాన్ వీరః ప్రధానో రస

శ్శృంగారాదిభిరంగవాన్విజయతే పూర్ణార్ఘసర్వర్ణనా ।

ఇంద్రప్రస్థగమాద్యుపాయ విషయశ్చైద్యావసాదః ఫలం

ధన్యోమాఘకవిర్వయంచకృతినస్తత్సూక్తిసంసేవనాత్ ॥

స్రిగ్ధా స్త్రిశ్లోకానాం మల్లినాథకృతాటీకానోపలబ్ధేతి వల్లభదేవకృతైవాత్రలిఖ్యతే

శ్లో ॥ సర్వాధికారీసుకృతాధికారశ్శ్రీ(ధర్మనాభ)వర్మలాఖ్యస్యబభూవరాజ్ఞః । అసక్తదృష్టిర్విరజాస్సదైవదేవోఽపరస్సుప్రభదేవనామా ॥ ౧ ॥ కాలేమితంతథ్యముదర్కపథ్యం తథాగతస్యైవజనస్సచేతాః ।వినానురోధాత్స్వహితేచ్ఛయైవమహీపతిర్యస్యవచశ్చకార॥౨॥తస్యాభవద్దత్తకఇత్యుదాత్తఃక్షమీమృదు

సర్వాధికారీతి ॥ శ్రీవర్మలాఖ్యస్యరాజ్ఞః-శ్రీవర్మలాభిధానస్యనృపతేః, అఖిలకర్మస్థానాధికృతోమహాసేనాపతిః సుప్రభదేవనామాబభూవ-సుప్రభదేవాభిధానోఽభూత్, కింలక్షణస్సుప్రభదేవనామా సుకృతాధికారః సుకృతే-పుణ్యే కర్మణ్యధికారోవ్యాపారోయస్యసతథా, ధర్మైకసక్తః, యశ్చసుకృతఏవాధికృతః సకథం సర్వాధికారీ, తథా అపరోదేవః ద్వితీయోరాజేవ, తత్సాదృశ్యాత్, రాజాహి సర్వాధికారీభవతి, అథవాఽపరోదేవోదేవసదృశః, సురాహిసుకృతాధికృతాః, అసక్తదృష్టయోఽనిమిషాః,విరజస్కాః, నిర్మలయః, వృత్తమిదముపజాతిః ॥ ౧ ॥ — కాలేఇతి ॥ యస్యసుప్రభదేవస్య కాలే-సమయే, యద్వచనముపదేశవాక్యం తన్మహీపతిర్వర్మలాఖ్యశ్చకార-అకరోత్, కః-కస్యేవ- వచశ్చకారేత్యాహ ॥ తథాగతస్య బుద్ధభట్టారకస్యవచోయథాసచేతాః ప్రాజ్ఞోజనోఽన్వతిష్ఠత్ కథంచిన్నంచాదరశ్చకార నేత్యాహ ॥ ఖతః అనురోధాద్వినా ఉపరోధభావమృతే, కిథంచకారేత్యాహ ॥ స్వహితేచ్ఛయైవ స్వస్యాత్మనోహితేచ్ఛయానుకూలచికీర్షయా, యతోఽసౌ సచేతాః ప్రాజ్ఞఃకింలక్షణం వచః హితహేతుత్వమాహ ॥ మితం స్వల్పాక్షరం, తథా తథ్యం-సత్యం. అపరం కింలక్షణంవచః ఉదర్కపథ్యమాయత్యాంహితం ॥ ని ॥ ఉదర్కఃఫలముత్తరమిత్యమరః ॥ తథాగతస్య బుద్ధభట్టారకస్య సచేతాః ప్రాజ్ఞోజనోమితం తథ్యముదర్కపథ్యం వచోయథా స్వహితేచ్ఛయైనకరోతి తత్రానురోధాత్కృతోభయతః కిలేదముక్తమితి ॥ ౨ ॥—తస్యేతి ॥ తస్య సుప్రభదేవస్య దత్తకఇతి-దత్తకాఖ్యస్తనూజోఽభవత్, పుత్రోఽభూత్, కింలక్షణోదత్తకః ఉదాత్తోవిపులచిత్తః తథా క్షమీ-క్షమాశీలః, అపరం కింలక్షణో దత్తకః అతఏవ మృదురకరోరః, తథాధర్మపరః-సుకృతైకసక్తః, యందత్తకం జనైర్వీక్ష్య-లోకైర్దృష్ట్వా, వైయా

ర్ధర్మపరస్తనూజః। యంవీక్ష్య వైయాసమజాతశత్రోర్వచోగుణగ్రాహిజనైః ప్రతీయే ॥ ౩ ॥ సర్వేణ సర్వాశ్రయ ఇత్యనింద్యమానందభాజా జనితం జనేన। యశ్చ ద్వితీయం స్వయమద్వితీయో ముఖ్యస్సతాం గౌణమవాప నామ॥ ౪ ॥ శ్రీశబ్దరమ్యకృతసర్గసమాప్తిలక్ష్మ లక్ష్మీపతేశ్చరితకీర్తనచారుమాఘః । తస్యాత్మజస్సుకవికీర్తిదు

సం-వ్యాసస్యేదం, కృష్ణద్వైపాయనోక్తమజాతశత్రోర్యుధిష్ఠిరస్య, గుణగ్రాహి-గుణగ్రాహకం వచః, ప్రతీయే వచనం ప్రతిపన్నమంగీకృతం భవతి, సత్యం గుణినః పురుషాః భగవతా కృష్ణద్వైపాయనేన పార్థస్యాధికార్యస్య వచనం కించిదుక్తం, అత్ర చ దత్తకోఽయం నిఖిలగుణభాజనం నిదర్శనం, అన్యథా కథమేవం గుణోఽయం స్యాత్, క్షమీతి శమాదిత్వాద్ఘినుణ్, వ్యాసస్యేదం వైయాసం వచో భారతం వృద్ధాద్యభవాదిత్వాదన్యత్ర నరస్యాసులభః, గుణాన్ గృహ్ణాతీతి గుణగ్రాహి, ఆఖ్యానకీవృత్తమ్ ॥ ౩ ॥—సర్వేణేతి ॥ యశ్చ దత్తకః స్వయమాత్మనా సర్వాశ్రయ ఇత్యేవంభూతం నామసంజ్ఞాంతరమవాప-లేభే; కింలక్షణం ద్వితీయం నామ సర్వేణాఖిలేన జనేన లోకేన ఆనందభాజా తుష్టేన సతా జనితం-కృతం, పరం కింలక్షణం నామ, గౌణం గుణప్రవృత్తినిమిత్తభూతమాగతమర్థానుగం, సర్వేషామాశ్రయత్వాత్; యథా హి సర్వే తత్ర ద్విజదీనానాథాతిథిమిత్రబాంధవా విశ్రామ్యంతి తథాసౌ సర్వాశ్రయః సతు త్రైలపాయికావన్నామమాత్రేణ ॥ అత ఏవానవద్యమనింద్యమ్ ప్రశస్యం శ్లాఘ్యం, కింలక్షణోఽయం అద్వితీయః సర్వోత్కృష్టః అవిద్యమానో గుణాదధికో ద్వితీయో యస్య సోఽద్వితీయః ఇతి కృత్వాతథా సతాం ముఖ్యః ప్రధానోఽగ్రణీః, సర్వం త్వేతద్విరుద్ధమివావభాసతే, తథాహి యస్య హి ద్వితీయం నామ విద్యతే కథమసావద్వితీయో భవేత్, యశ్చ ముఖ్యః స కథం గౌణమప్రధానం స్యాత్, యస్య చ లోకైరపరం నామ జనితం స కథం తత్స్వయం లేభే, అవిరోధస్తు ముఖ్యస్సాస్వదేవ ఇతి నామస్వరూపమాత్రావస్థాప్యమానస్య సర్వాశ్రయస్య ప్రాతిపదికార్థమాత్రే సతి కర్మత్వాభావాద్ద్వితీయానుపపత్తిః, ముఖమివ ముఖ్యః శాఖాదిభ్యో యః, విరోధాలంకారః॥ ఇంద్రవజ్రావృత్తమ్ ॥౪॥ శ్రీశబ్దేతి॥ తస్య దత్తకస్యాత్మజోఽపత్యం మాఘః తన్నామా అత ఏతత్కావ్యం శిశుపాలవధాభిధానం, శిశుపాలవధనామకం కావ్యం గ్రంథరూపం వ్యధత్త అరచయత్, శిశుపాలవధ ఇత్యభిధానం యస్య తత్తథా కేన హేతునా సుకవికీర్తి

రాశయాదశకావ్యంవ్యధత్త శ్రీశైలాలసిద్ధ భిధానస్ ॥ ౫ ॥ జగతినిఖిలవిద్యాసిం ధుముష్టింధయానాం పరిపాకశ్రితిపరీక్షాయుక్తిసజ్జానాం [illegible] । ఇదిహ మమనిబం ధేమాషణం [illegible] వా యది [illegible] ॥ ౬ ॥**

దురాశయా, సుకవీనాం-శ్రీహర్ష, [illegible], సుబంధు, సోమనాథ, భవ భూతి, క్రీడానంద, కాళిదాస, బిల్హణ, భారవి, బాణ, మయూరాదీనాం యాకీర్తిః ఖ్యాతిర్వ్యాప్తిశ్చ యా దురాశా-దురభిలాష స్తయా మహాకవికీర్తి ప్సయేత్యర్థః, ముగ్ధత్వాత్ దురాశాయాస్స్వల్పబుద్ధినేన సుకవికీర్త్యవాప్యత్వాత్, తథాచ ॥ కాళిదాసః ॥ మందఃకవియశఃప్రార్థీ గమిష్యామ్యుపహాస్యతామ్ । ప్రాంశులభ్యే ఫలే మోహాదుద్బాహురివ వామనః ॥ ఇతి ॥ కిం లక్షణం కావ్యం, శ్రీశబ్దరమ్యకృతసర్గసమాప్తిలక్ష్మ శ్రీరిత్యయంశబ్దో [illegible] మంగల వాచకత్వాత్, తేన రమ్యం కృతం [illegible] సర్గాణాం సమాప్తౌ అధ్యాయానాం సమాపనే [illegible] యత్ర తత్తథోక్తం [illegible] లక్ష్మణం కావ్యం, లక్ష్మీపతేః శ్రీనారాయణస్య । కీదృశస్య చారు-శ్రీ[illegible] సర్వసమాప్తి ణచారు-మనోజ్ఞం నత్వలంకారాదిసైశిష్ట్యకథనం భంగ్యాప సర్వేత్రికావ్యగుణాస్సంతీత్యుక్తంభవతి శ్రీరిత్యస్య శ్రీశబ్దః [illegible] మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః యది శ్రీశబ్దో [illegible] ధారయః కేవలమేవ ॥ వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ఉదాత్తో మధ్యమో ఽలంకారః ॥ ఇతికవివంశవర్ణనమ్ ॥

అత్ర మాతృకాంతరాలాభ దృష్ట్యా [illegible] విబుధైర్జ్ఞేయమ్.

పుట-	పఙ్క్తి-	అశుద్ధం	శుద్ధం.	పుట-	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం
౪	౧౩	స్పృశ్రే	స్పృశ	౧౧౨	౧౭	జష్ణ	జిష్ణ
౫	౨౧	హేలాలుక	హేలాంగః	౧౧౪	౨౪	పుణ్య	పుణ్యా
౧౧	౨౫	శిలణ	శిల	,,	,,	భూగో	భోగో
౧౩	౧	మర్ద్వా	వర్ధ్వా	౧౨౬	౩	భీష్ణ	భీక్ష్ణ
౨౨	౨౩	ఆహ్వ్యా	ఆహ్వా	౧౩౧	౫	సచ	చస
౩౪	౭	ధ్యృయి	ధృయిసి	౧౩౬	౧౨	స్త్రైర	స్వైర
౪౬	౬	బద్ధ	బుద్ధ	౧౪౧	౬	చదపి	చిదపి
,,	౧౭	శప	శస	౧౪౫	౧	భవసి	భసి
౫౯	౧	వయో	పయో	౧౪౬	౧౬	బుద్ట్వా	బుద్ధ్వా
౫౩	౭	నిమ్య	సిమ్న	,,	౨౧	ష్సుక్యం	త్సుక్యం
,,	౨౩	దేనః	దేవః	౧౪౭	౧౬	కత్రా	కృత్రా
౫౭	౧	వృక్తం	వ్యక్తం	౧౪౯	౭	శాక్యగః	శాక్యర్ధః
,,	౨౬	మాపా	మాచా	౧౫౧	౨	ంద్వి	ంద్వి
౫౯	౬	పాల్	ద్వాల్	,,	౩	[illegible]రి	దారి
౬౧	౬	కఫనే	కదకై	౧౫౧	౧౯	ధారి	దారి
౬౪	౧౧	హృన్య	హృద్య	౧౫౬	౧౯	విత్మృతః	వివృతః
౬౮	౧౪	గురు	ఛబ	౧౬౨	౧౦	బంభో	బంధో
౬౯	౨౭	సప	సప్త	,,	౨	తైకకల	కలకై
౭౦	౬	సా	సాం	౧౬౬	౬	పళిన	నళిన
,,	౧౪	మిత	మిన	౧౬౭	౨౧	రూపో	రూపో
౭౨	౨౩	కర్త్యాః	కర్త్ర్యాః	,,	౨౫	భువః	భువః
౭౫	౯	పులేతి	పులనేతి	౧౭౦	౨౭	తియా	తిమా
౮౭	౨౦	దితా	దినా	౧౭౨	౬	త్ప్వలకే	త్ప్వలకే
౮౯	౧౩	ప్రాప్తి	ప్రాపి	౧౭౪	౪	శాల	జాల
౯౨	౧	తతు	తత్సు	౧౭౫	౨౨	చైద్యేవ	చైద్యేన
,,	౨౨	యజ	జయ	౧౮౩	౫	ఏవ	తైన
౯౭	౧౧	కర్త	కర్త్మ	౧౮౫	౨౬	ప్రమీ	ప్రమిమీ
౧౦౩	౩	శాసన	నియమ	౧౯౩	౭	ది	దితి
౧౧౧	౩	స్నాక	స్నాత	౧౯౫	౫	ముద్రాః	ముద్రాః

పుట-	పఙ్క్తి-	అశుద్ధం	శుద్ధం
౧౯౫	౨౬	ఇతిబం	ఇతిసం
౨౦౪	౧౪	క్షితి	క్షత
౨౦౭	౫	సూర	సూర
౨౧౧	౧౧	యక్	యక్సంధం
౨౧౬	౩	మూభృ	భూభృ
౨౧౮	౯	శృంః	శృం
,,	౧౦	మా	మాః
,,	౧౫	ఇవ్యే	ఇవే
,,	౨౨	చితి	చిన
౨౧౭	౭	మిరీ	మరీ
౨౧౯	౧	జవి	జని
,,	౧౯	రూప	రూపక
౨౨౦	౬	అను	సము
౨౨౧	౧౧	వదేతే	విశేదేవే
౨౨౫	౨౨	వ్యక్త	వ్యక్తి
౨౩౫	౨	దంతి	దంతిని
౨౩౮	౨౪	వాష	వాషె
౨౪౨	౪	తనావ్య	తనావ
,,	౧౯	తనావ్య	తనావ
,,	౨౦	తనావ్య	తనావ
౨౪౬	౯	భిష	భీష
౨౪౭	౧౧	ధాజా	భాజా
౨౪౭	౧౫	మూల	మూలా
౨౫౬	౧౬	వర్వ	వర్త
౨౫౮	౧	కాష్ఠిః॥	కాష్ఠికః
,,	౧౪	రోధ	రురోధ
౨౫౯	౨౬	పీడేన	పీడేన
౨౬౫	౨౪	జన	జవ
౨౬౯	౪	సద్ధా	సద్దా
,,	౬	వృత	వ్రత
,,	౧౮	సద్ధా	సద్దా
౨౮౩	౧౨	పాంప్రుప్ప	పాంప్రుప్ప
,,	౨౮	తుమీః	తుష్వ
౨౮౮	౯	భీష్మ	భీష్మః
,,	౧౫	తర	తరపర
,,	౨౪	జణాం	ణాం
౨౮౯	౧౬	సతో	సలో
౨౭౫	౨౬	ఖుప్రల్	ఖుప్రల్
౨౯౦	౪	న్నద్యే	న్నద్యే
౩౦౦	౫	రెతి	రెత
౩౦౬	౧౪	మిదచ్ఛ	మిచ్ఛ
౩౦౭	౨౧	కజ్జ	కజ్జ
౩౦౯	౨	వణా	వణా
,,	౧౫	న్యో	అన్యే
౩౧౦	౨౮	వ్రిసా	వ్రిసా
౩౧౫	౧౮	అనద్దీ	అనద్దీ
౩౨౦	౧	ప్రశాస్తి	ప్రశాస్తి

౪౮ ౩ ప్రామెణని నానపి
౫౫ ౧ ప్రాప్యాభిశోభాతిశయా
౧౦౬ ౩ పా శురాశుహావనీయ
౨౫౭ ౫ పాంఏ భిముమసౌజన్యం
౨౮౨ ౫ పాంపెహాపెపు నా రెపాః
౪౬ ౨ ప్రీత్యాని యుక్తాళ్లి హా
౧౦౫ ౧ ప్రీతిగస్వదద భవ
౧౦౮ ౧ ప్రేమతస్యనగుణెశమ
౫౪ ౨ ప్రోత్స్ఫురద్భిస్స్ఫుట
౨౩ ౩ ప్లుమినశిశిరాంశో
౨౮౯ ౧ పునసమ్మోహసిజైః

౧౭ ౪ బరాలునగవపుంసాత్త్వ
౨౫ ౫ బహిరపివిలసంత్యఃకామ
౮౮ ౨ బహ్వపిప్రియమయం
౯౫ ౨ బద్ధసంభ్రమయ ఇంఖ్చ్వదా
౨౭౧ ౫ బభ్రుంహిరెగజపతయోమ
౨౭౯ ౨ బంధావిపన్నెనెకేన
౩౦౮ ౫ బహులాంజనసట్టనీల
౨౪౪ ౪ బాణాక్షిప్తారోహశూన్య
౨౬౭ ౨ బాణౌహైంపూర్ణతూణీర

౪౯ ౫ భగ్నద్రుమాశ్చక్రిరితస్త
౧౧౫ ౧ భక్తిమంతఇహాభక్తవత్స
౨౩౮ ౬ భగ్నేపిభేస్వేపరావర్త్య
౨౪౮ ౩ భగ్నైర్దండైరాతపత్రా
౨౫౫ ౩ భవస్భయాయలోకానాం
౩౦౧ ౪ భవతిస్ఫుటమాగతా
౨౩౨ ౪ భిత్త్వాఘోణామాయసే
౨౪౭ ౫ భిన్నోనైకస్యాశత్రుణా
౨౬౮ ౧ భిన్నానస్త్రైర్గ్రహభాజా
౧౨౪ ౨ భీష్మోక్తంతది[illegible]నచో
౨౭౧ ౩ భీమత్తామపరోమ్మోభ
౨౮౮ ౧ భీమాస్త్రరాజినస్తస్య
౩౯ ౫ భూభృద్భిస్సస్యస్ఖలితా
౧౯౯ ౩ భూయూంసఃకిస్వదిదపి
౨౭౫ ౨ భూరిభిర్భారిభిర్భీరైః
౧౬౪ ౩ భృశమంగసాదమరుణత్వ
౧౯౬ ౧ భృతిభూః హీనభోగ
౨౧౬ ౬ భృశస్స్వదఃపులకవికాసి
౨౩౯ ౩ భృంగశ్రేణీశ్యామభాసాం
౪౧ ౧ భేరీభిరాక్రుష్టమహాగు

౮ ౧ మదరుచిమరుణ్ణానా
౧౬ ౨ మదమదనవికాసస్పష్ట
౩౬ ౩ మంద్రైర్గర్జానాంరథ
౭౦ ౨ మఖమీక్షితుంక్షితి
౮౬ ౩ మర్త్యలోకదురవాప
౧౧౩ ౨ మత్స్యమాత్రమవధార
౧౧౭ ౧ మత్స్యాణామివపురా
౧౭౭ ౪ మధురంబహిరంతరప్రి
౧౮౪ ౧ మహాతస్తరసావిలంఘ
౧౯౩ ౧ మలినంరణరేణుభిర్ధ
౧౯౮ ౫ మహతఃకుకురాంధక
౨౧౦ ౨ మనోరమైఃప్రకృతిమ
౨౧౫ ౧ మనస్వినాముదితగురు
౨౧౬ ౫ మహాపురఃక్షణమివ
౨౧౯ ౫ మహీయసాంమహతి
౨౨౩ ౧ మదాంభసాపరిగలితేన
౩౦౪ ౩ మహతఃపరిణతెశివపప్రి
౩౧౫ ౧ మహైరరితిభూయసా